

THE LIBRARY
OF THE

Periodical Collection

CLASS

BOOK

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

UTGIFVEN AF

HERMAN LUNDSTRÖM

TRETTONDE ÅRGÅNGEN

1912

UPSALA & STOCKHOLM

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1912
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1911</i>	VI

Uppsatser och undersökningar.

HERMAN NEANDER. Den ortodoxa kyrkan i Grekland . . .	I
G. WESTLING. Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780	54
NAT. BECKMAN. Ärkestiftets äldsta kalendarium	83
G. WESTLING. Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780	99
OLOF BERGSTRANDH. Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft (till 1858)	128
HERMAN LUNDSTRÖM. Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor	139
I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea.	
XIV. Psalterium rituale Upsalense. Stockholm, omkr. 1487	151
XV. Smärre bidrag till Hans Brasks sista lefnadsår . . .	170
XVI. Ett bidrag till det s. k. Würzburgsbibliotekets historia	180

Meddelanden och aktstycken.

E. LINDERHOLM. Skrifter och bref af Sven Rosén (forts. fr. föreg. årg.	
XI. Nachricht von Religionssachen in Schweden	I
XII. Selbstbiographie	13
XIII. Prospekt	19
XIV. Bref	25
ELOF HALLER. Handlingar rörande Lappmarkens ecklesiastikverk	107
YNGVE BRILIOTH. Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift, hållet år 1328	125
HERMAN LUNDSTRÖM. Bref till Erik Benzeliuſ d. y. från Andreas Rydelius och O. A. Rhyzelius med anledning af biskopsutnämningen 1731	155
HERMAN LUNDSTRÖM. Märkligt förslag år 1858 om ett diakonämbetes återupprättande inom svenska kyrkan	160
SAMUEL E. BRING. »En svensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwet utur Siberien»	163
Underrättelser	173

000780

JUN 25 '30

Litteraturofversikter, granskningar och anmälningar.

KRISTIAN SETTERWALL. Svensk kyrkohistorisk bibliografi (1907—1910)	195
RUDOLF MÜNTER. Johannes Calvins Lebenswerk in seinen Briefen, af <i>Rud. Schwarz</i> . Tübingen 1909	212
YNGVE BRILIOTH. Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden af <i>P. O. von Törne</i> . Helsingfors 1911	225
NELS NELSON. L. L. D. The Reformation in Scotland, af <i>D. Hay Fleming</i> . London 1910	229
K. B. WESTMAN. Proceedings before the Committee on Privileges and Elections of the United States Senate in the matter of the Protests against the right of Hon. Reed Smoot, a Senator from the State of Utah, to hold his scat. Washington 1904—6	233
K. B. WESTMAN. Den Heliga Birgittas Uppenbarelser i urval och öfversättning med inledning, anmärkningar och förklaringar, utg. af <i>Richard Steffen</i> . Stockholm 1909	236
HERMAN LUNDSTRÖM. Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium. Uppland, utg. af <i>Sigurd Curman</i> och <i>Johnny Roosval</i> . Band IV. Häfte I. Erlinghundra härad. Upsala 1912	252
JOËL NILSSON. The Swedish Settlements on the Delaware, their history and relation to the indians, dutch and english 1638—1664, ed. af <i>Amandus Johnson</i> . New York 1911	256
TH. WOTSCHKE. Geschichte der Reformation in Polen. Leipzig 1911	267
LDM. Erik Dahlberghs dagbok (1625—1699), utg. af <i>Herman Lundström</i> . Upsala & Stockholm 1912	277
<hr/>	
<i>Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen</i>	
<hr/>	
<i>Till redaktionen insända skrifter</i>	

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1911.

Måndagen den 15 maj 1911 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till sitt tolfte årsmöte i Uppsala.

Mötet öppnades af ordföranden, domprosten A. H. Lundström. Härefter föredrogs af t. f. sekreteraren följande

Årsberättelse för arbetsåret april 1910—maj 1911.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Vid allmänna årsmötet den 12 maj 1910 beslöts enhälligt den ändringen i § 5 af föreningens stadgar, att bestämmelsen »under april månad sammanträder föreningen på kallelse af ordföranden till allmänt årsmöte» utbyttes mot »under april eller förra hälften af maj månad» etc. Under det tilländagångna arbetsåret har föreningens medlemsantal, som enligt förra årsberättelsen utgjorde 647, undergått följande förändringar: 10 ha aflidit, 12 ha anmält utträde ur föreningen, alltså en minskning på 22 medlemmar. Men i stället ha 10 nya medlemmar inträdt. Föreningens medlemsantal är således nu 635. Af dessa ha 53 ännu ej utlöst årspublikationen.

Bidrag till årsskriften 1910 ha lämnats af domprosten H. Lundström, prof. Hj. Holmquist, läroverksadjunkten Emil Liedgren, lektor H. Levin, rektor Nat. Beckman, bibliotekarien I. Collijn, minister C. Bildt, teol. lic. E. Linderholm, fil. lic. A. B. Carlsson, lektor E. Haller, läroverksadjunkten J. Nordlander, kyrkoherde J. Sjöholm och kyrkoherde C. G. Wahrenberg.

Uppsala den 15 maj 1911.

I sekreteraren teol. lic. G. Wallis frånvaro

Erik Meurling,
Skattmästare.

Därpå upplästes följande

Revisionsberättelse,
afgifven den 15 maj 1911.

Undertecknade af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer hafva denna dag granskat Föreningens räkenskaper för år 1910 och därvid funnit ställningen vara som följer:

Grundfonden:

Behållning den 31 dec. 1910:

Kapital	kr.	1,175: —
Besparade räntor	»	635: 83
Summa kr.		1,810: 83

Kassakonto:

Behållning den 1 jan. 1910 från

föregående år kr. 1,353: 14

Inkomster under året:

545 medlemsavgifter	kr.	2,725: —
Postavgifter	»	248: 38
Försålda publikationer	»	5: 50
Statsanslag	»	1,200: —
Räntor	»	6: 76
Summa kr.		4,185: 64
Summa kr.		5,538: 78

Utgifter under året:

Författarearfvoden	kr.	965: 53
Tryckningskostnader (årg. 1909)	»	53: 43
Postavgifter	»	43: 90
Diverse	»	258: 23
Summa kr.		1,321: 09
Behållning den 31 dec. 1910	»	4,217: 69
Summa kr.		5,538: 78

Beträffande behållningen den 31 dec. 1910, utgörande kr. 4,217:69, få vi framhålla, att densamma motväges af Föreningens

skulder vid årsskiftet för årsskriften 1910, uppgående enligt oss företedda räkningar till kr. 5,001: 88, hvadan i själfva verket då förefanns en kassabrist på kr. 784: 19.

Räkenskaperna hafva vi funnit riktigt och med största noggrannhet förda samt med behöriga verifikationer öfverensstämmande, hvadan vi få tillstyrka, att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas skattmästaren, herr pastor E. Meurling, för den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 15 maj 1911.

H. Jonson.

Fr. Nath. Sandberg.

I enlighet med revisorernas tillstyrkan beviljades skattmästaren, pastor E. Meurling, ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade (1 jan.—31 dec. 1910).

Vid därefter jämlikt § 4 af föreningens stadgar företagen utlottnings af tvenne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på domprosten A. H. Lundström och pastor E. Meurling. Vid därpå företaget val omvaldes bägge.

Till kassarevisorer valdes pastor N. Sandberg och docenten J. Lindblom och till deras suppleanter pastor H. Jonson och teol. lic. E. Linderholm.

Föredrag höllos därefter af f. domprosten J. E. Berggren om *Baldassare Labanca: Påfvedömet's religiösa framtid* och af domprosten A. H. Lundström om *Johan III:s beryktade tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588*.

Inom arbetsutskottet kvarstå

- » som ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift domprosten, professor A. H. Lundström,
- » vice ordförande f. domprosten J. E. Berggren,
- » ord. ledamot juris professor K. G. Westman,
- » sekreterare teol. lic. G. Walli,
- » skattmästare läroverksadjunkten E. Meurling.

T. f. sekreteraren

Den ortodoxa kyrkan i Grekland.

Den ortodoxa kyrkan i Grekland har liksom de öfriga ortodoxa nationalkyrkorna sin främste representant i Konstantinopels ekumeniska patriark, och den lydde direkt hän under honom, då ännu landet var i turkarnes händer. Efter slutadt befrielsekrig fick den sin egen organisation, detta i öfverensstämmelse med den i Orienten gällande principen, att kyrklig själfstyrelse skall följa den nationala ått. Huru berättigad en sådan princip än kan vara, när det är fråga om öfriga ortodoxa länder, t. ex. Serbien, Rumänien o. s. v., måste dock dess lämplighet just med afseende på Grekland ställas under tvifvel. I Athén hörde jag af framstående personer det påståendet fällas, att fastheten i den af grekerna förda politiken skulle bli större och den religiösa lifaktigheten höjas, om patriarken i Konstantinopel äfven nu hade den omedelbara ledningen öfver Greklands kyrka och alltså sambandet mellan de fria hellenerna och de under turkisk spira lydande vore det starkast tänkbara.

Högsta makten utöfvas nu af den heliga synoden, som har sitt säte i Athén. Den består af fem medlemmar, hvilka alla äro biskopar och alla ha sin verksamhet förlagd till det fria Grekland. En biskop från t. ex. Macedonien eller någon annan turkisk provins kan aldrig väljas. Af de fem medlemmarne är en »ἱερόβιος» d. v. s. har ständigt plats i synoden. Det är biskopen af Athén, hvilken bär äretiteln metropolit. De fyra öfriga mottaga sitt uppdrag för blott ett år och utses genom kungligt beslut, efter att ecklesiastikministern på förslag uppsatt dem af Greklands 32 biskopar, som äro närmast i tur till denna ärepost. Det är alltså tjänsteåren, som äro det afgörande vid valet, och ingen biskop undgår sålunda att förr eller senare bli medlem i synoden, såvida ej hans ämbetstid blir alltför kort.

Till den heliga synodens verksamhet hör först och främst att vaka öfver, att den ortodoxa kyrkans dogmer troget bevaras och läras i sin oförfalskade form. Den har så att pröfva

de i skolorna använda läroböckerna i kristendom, att dessa äro »goda och med den rena läran öfverensstämmande». Den har naturligtvis äfven att skrida in, när personer förfäktade meningar, som strida mot hvad de gamla kyrkofäderna och ekumeniska mötena fastslagit. När så på sin tid Makraki uppträdde och om människans väsen lärde en från den ortodoxa afvikande mening, var det den heliga synoden, som fällde slutdomen öfver honom, sedan först den ännu lefvande teologie professorn vid Athéns universitet, Sikos Rossi, från vetenskaplig synpunkt pröfvat Makrakis system och funnit det falskt och för den sanna kristendomen ej hälsosamt. Och när vidare protestantismen började utbreda sig i Grekland, utgaf synoden en varningsskrift med motto: »Vakten eder för de falska profeterna» och sökte på allt sätt få inplantadt hos folket att noga ta sig till vara för denna farliga heresi. Och att dess bemödanden ej voro utan frukt, framgår af hvad protestanterna i Athén själfva berättat mig. Det blef snart en gängse mening, att alla, som öfvergåfvo ortodoxien, ej voro verkliga hellener utan blandningsfolk, som ej rätt visste, hvar de hörde hemma och därför ej behöfde göra sig något samvete, om de växlade bekännelse. Och upphetsningen från trosifrarne gick emellanåt så långt, att man t. o. m. blef störd i sina hem.

En annan af den heliga synodens funktioner är att ha uppsikt öfver, att inga gudshädare eller gudsförnekare få drifva sin propaganda i landet, utan att den ortodoxa kyrkans förordningar om att dyrka den sanne Guden vederbörligen hållas. Huruvida synoden i denna punkt vid något tillfälle måst inskrida, känner jag icke. I allmänhet äro hellenerna varmt tillgifna sin ortodoxa kyrka, och denna är så innerligt förbunden med den grekiska nationen, att knappast den ena kan tänkas utan den andra. Prästerna ha spelat en stor politisk roll i frihetsstriderna. När upprorsfanan höjdes 1821, blef den dåvarande patriarken i Konstantinopel, Gregorius den femte, hängd af turkarne. Han betraktas nu som en frihetens martyr, hans stoft, som hvilar i Metropolkyrkan i Athén, nalkas man som till ett helgons, och hans staty, som står utanför universitetet, manar de bildningssökande unga att likt deras fäder älska den ortodoxa kyrkan, som gjort en sådans insats för Greklands nationella frihet. Man kan då förstå de ord, jag hörde fällas af en entusiastisk student: »För oss hellener finnas blott tvenne

alternativ, att vara ortodoxa eller ateister. Ett tredje gifves ej.» — Om än ateisterna äro få till antalet i Grekland, förekomma de dock, och om än den heliga synoden ej har anledning att vidtaga några åtgärder, finner man dock i tidskrifter och i uppsatser annorstädes, att faran för dem ej är alldeles utesluten. En af medlemmarne i synoden för år 1910, biskopen af Syros, Andros och Tinos, Athanasios Leventopoulos, har i sitt arbete »Θρησκευτικαὶ μελέται» i en artikel utförligt behandlat ateismen, dess ytliga betraktelse af lifvets djupaste frågor o. s. v., och i ett tal, som han höll i Athén i april månad samma år, gick han representanterna för denna åskådning inom Greklands egna gränser ganska hårdt in på lifvet.

Den heliga synoden vakar vidare öfver, att biskopar, präster, *ἐποχήρυκες* och diakoner fullgöra de plikter, som dem åligga, att sålunda Guds ord blir regelbundet förkunnadt och kristlig undervisning meddelad. — En biskop har ej rätt lämna sitt ämbete och bortresa från sitt stift för huru kort tid det än må vara utan att förut ha begärt tillåtelse hos Synoden. Under samma direkta uppsyn stå äfven de s. k. *ἐποχήρυκες*, hvilka af regeringen äro utsedda att sköta predikoverksamheten i landets olika delar. Prästerna och diakonerna däremot hänvända sig till de respektive biskoparne, när de önska ledighet från sin tjänst eller ha någon begäran af annan art att framställa. — Synoden skall äfven dra omsorg om, att de, som upptagas i det andliga ståndet, bli vederbörligen pröfvade beträffande sin kompetens och att de genom handpåläggning bli invigda i sitt ämbete. De fordringar, som uppställas i och för inträde i kyrkans tjänst, skola i annat sammanhang meddelas.

När af någon anledning en extraordinär religiös fest skall firas, är det synoden, som därom ger förordning, och det är äfvenledes till denna, man måste vända sig, när å någon ort en ny kyrka uppförts och man skall begära tillstånd till hennes invigande.

Högsta öfverinseendet öfver folkskolorna och barmhärtighetsinrättningarna i landet är äfven lagdt i synodens händer. Det är således den, som till prästerskapet och folket utfärdar förordningar om upprättande af nya skolor, sjuk- och fattighus, hem för föräldralösa samt asyler för sinnesslöa, och om vårdandet och bevarandet af de anstalter af samma art, hvilka förut finnas. — En uppgift, som af sig själf tillkommer synoden,

är att vara den högsta kyrkliga domstolen. År 1910 fick den utöfva denna sin verksamhet i ett säreget och ingalunda angenämt fall. Den måste nämligen afsätta en biskop, som på ett smädande sätt yttrat sig om fosterland och kyrka. Det hela blef snart ett allmänt samtalsämne man och man emellan. Den anklagade ville häfda, att en biskop nära nog är oafsättlig eller åtminstone först vid högst svåra förbrytelser kan aflägsnas från sitt ämbete. Han förklarade sålunda synodens dom för ogiltig och begärde ny undersökning. När jag lämnade Athén, var frågan fortfarande oafgjord, och juristerna voro ifrigt i arbete med att komma till klarhet i detta nära nog enastående mål. Medan en ställde sig på den afsatte biskopens sida, tog en annan åter synodens parti. Hvilken vändning saken till slut fick, har jag mig ännu ej bekant. Men troligt är väl, att denne biskop drabbades af samma öde som en del professorer vid universitetet i Athén. Bland dem gick en räfst i samband med de politiska oroligheterna i Grekland, och denna hade till följd, att icke mindre än 17 professorer måste lämna sina platser.

I den ortodoxa kyrkan råder på intet sätt samma system som i den romerska. Det finns inga legater, som inblanda sig i biskoparnes verksamhet, dessa senare äro fullt själfständiga, och allt hvad påfvevälde heter är därför omintetgjordt. Biskoparne äro äfven sinsemellan jämställda, ej ens metropoliten är väsentligt högre, blott synoden står öfver dem alla, och till denna hänskjutas hvarje viktigare tvistefråga och hvarje spörsmål, som beröra kyrkan i dess helhet. De olika stiftens enskilda angelägenheter däremot ombesörjas af de respektive biskoparne, som därvid handla helt af egen maktfullkomlighet. — Utom äretiteln metropolit finnes äfven titeln *ἀρχιεπίσκοπος*, som i främsta rummet tilldelas biskopen i den gamla apostoliska staden Korint. Det är han, som har hedern att viga nya metropolit, sedan denne förut blifvit vald af de fyra medlemmar, som efter den gamle metropolitens fränfälle ännu sitta i synoden. Valet faller alltid på den af Greklands biskopar, som anses ha gjort sig mest förtjänt af nämnda ärepost, och denne får sedan genom kunglig förordning kallelse att infinna sig i Athén, där vigningen äger rum. — När någon ny biskop åter skall väljas, sätter synoden upp på förslag tre *»ἐκ τῶν δοκιμωτάτων ἐπὶ χριστιανικῇ παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ πολιτῶν Ἑλλήνων»*. Ett nödvändigt villkor för att bli biskop är alltså att vara fri grekisk medbor-

gare. Den som är turkisk undersåte kan aldrig komma i fråga. Synodens förslag öfverlämnas till konungen, som utser en af de tre. Vigningen försiggår alltid i Metropolkyrkan i Athén under stora högtidligheter. Innan de biskopliga insignierna förlämnas åt den nyvalde, visas hvart och ett af dem för menigheten under utropet: »ἅγιος»; »är han värdig?», en viss symbol för, att äfven folket skall ha haft sitt ord med. Det hela är naturligtvis blott en ceremoni. På frågan ges aldrig något svar, hvarken ja eller nej, och bland de närvarande finnas ofta nog kanske blott högst få just från det stift, för hvilket valet är afsedt. — Under det den nyvalde knäböjer vid altaret, låter metropoliten evangeliet hvila på hans hufvud, de tre tjänstförrättande biskoparne lägga sina händer på evangeliet, hvarvid metropoliten säger: »Den gudomliga nåden, som alltid helar det kränka och utfyller bristerna, bestämmer till biskop och föreståndare för den af Gud välsignade staden N. N. den i Gud älskade och genom omröstning valde prästen N. N. Vi bedja nu för honom, att den Helige Andes nåd må komma ned öfver honom.»

»Ἡ θεία χάρις ἡ πάντοτε τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα, προχειρίζεται τὸν Θεοφιλέστατον Ἱερέα καὶ Ὑποψήριον Ν. Ν. Ἐπίσκοπον καὶ Πρόεδρον τῆς Θεοσώστου Πόλεως Ν. Ν. εὐξώμεθα οὖν ὑπὲρ αὐτοῦ ἵνα ἔλθῃ ἐπ' αὐτὸν ἡ χάρις τοῦ Παναγίου Πνεύματος.»

För att få en allmän öfverblick öfver en biskops ämbets-
 älligganden må följande utdrag meddelas: »ὁ ἐπίσκοπος εἶναι ἡ
 πνευματικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῆς κληρωθείσης αὐτῷ ἐπισκοπῆς·
 ὅθεν οὐ μόνον φυλάσσει οὗτος τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰς ἐκκλη-
 σιαστικὰς παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπαγρυπνεῖ εἰς τὴν ἀκριβῆ παρα-
 φυλακὴν αὐτῶν· εἰδικώτερον καθήκον ἔχουσιν οἱ ἐπίσκοποι νὰ ποι-
 μαίνωσι τὸ χριστιανικὸν αὐτῶν ποίμνιον κατὰ τὰ διατεταγμένα ὑπὸ
 τῶν ἀποστόλων, »ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἐκουσίως κατὰ
 θεόν· μὴ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ πφοθύμως· μὴ ὡς κατακυριεύοντες
 τοῦ κλήρου, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου·» καθήκον ἔχουσι νὰ τη-
 ρῶσιν ἀκράδαντα καὶ ἀπαραμείωτα καὶ νὰ διδάσκωσιν ἄθικτα καὶ
 ἀσάλευτα τὰ δόγματα καὶ μυστήρια τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἐνερ-
 γοῦντες καὶ διατάττοντες ἀπαρεγκλίτως τὰς ἀνέκαθεν κεκανονισμένας
 διατάξεις τῆς θείας λατρείας συνωδᾶ πρὸς τοὺς κανόνας καὶ τὰς
 παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας, καθοδηγοῦντες τὸν κλήρον εἰς τὰ τῆς
 κλήσεως αὐτοῦ καθήκοντα καὶ τὸν χριστεπώνυμον λαὸν εἰς τὰ
 θρησκευτικὰ αὐτοῦ χρέη καὶ εἰς πᾶν ὅτι συμβάλλεται πρὸς

εὐσεβείαν καὶ χρηστότητα τῶν πιστῶν, εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην ἀλλήλων·»

Af det nu citerade framgår med önskvärd tydlighet hvad som äfven förut betonats, att nämligen en biskop i sitt stift handlar fullt själfständigt, utan inblandning från någon högre ort. »Biskopen är det andliga och kyrkliga öfverhufvudet öfver det område, han fått på sin lott.» De ortodoxe älska därför att jämföra sig och sin hierarki med Jesu första lärjungaskara och mena, att den anda, som där rådde, alltjämt fortlefver i deras kyrkliga organisation. Liksom ingen af Jesu lärjungar förhäfde sig öfver den andre eller hade större makt än honom, så känna sig också de ortodoxa biskoparne fria i sin verksamhet och oberoende gent emot hvarandra. Hvad som binder dem är »apostlarnes förordningar», de ha att vaka öfver, att den rena läran varder förkunnad utan att, såsom det heter på ett annat ställe, »något lägges därtill eller drages därifrån». Och händer det, att en biskop felar i detta afseendet, då är det synoden, hvilken, i egenskap af den högste väktaren, griper in och genom tillbörlig näpst återför den irrande eller aflägsnar honom från hans ansvarsfulla post. På detta sätt blir ortodoxien bevarad släktled efter släktled i fullkomligt samma form som svunna tidens. Man får en oemotståndlig känsla af denna fasthet genom de uttryck, som användas i citatet. Orden »ἀκράδαντα», »ἀπαρμείωτα», »ἄθικτα», »ἀσάλευτα» föra ett så tydligt språk om, att ej en prick kan läggas till det system, som uppbyggts af de gamla kyrkofäderna och ekumeniska mötena. Jag erinrar mig så väl de ord, en framstående Athosmunk yttrade till mig vid ett samtal om religionen: »Vi kunna omöjligt ändra något, ty såsom vi nu ha det, ha vi det från apostlarne.» Att allt har kommit genom apostlarne, är man så öfvertygad om, ty det är deras ande, som städse fortverkar i kyrkan, då ju handpåläggningen alldrig har blifvit bruten. Och så bli Kristi, Gudsmoderns och helgonens bilder, rökandet inför dessa och kyssandet af desamma för den ortodoxe lika betydelsefullt som när han läser sin bibel. Och alla de sällsamma berättelserna om helgon och deras underverk bli en oantastbar tradition, i värde jämställd med den heliga skrift. — Något rent af förunderligt är, huru hvarje ortodox i sig upptagit alla termerna från de kristologiska och de öfriga dogmatiska striderna. Äfven detta hör tillsammans med biskopar-

nes och prästernas plikt att »bevara den ortodoxa kyrkans dogmer ἀκράδαντα καὶ ἀπαρμείωτα och att lära dem ἄθικτα καὶ ἀσάλευτα». Allt har blifvit så inpräntadt, att det sitter fast som berg och är verkligt lefvande i medvetandet. Spörsmål, som sedan sekler tillbaka ej längre äro brännande, och som man därför nästan kunnat tro skulle råkat i glömska, sysselsätta likväl ännu med samma oförminskade kraft de ortodoxes sinnen, och därför lefva dessa i många afseenden sitt religiösa lif snarare i gamla tiden än i våra dagar. En munk ville af mig nödvändigt ha reda på, huruvida vi protestanter om den Helige Ande lära, att han utgår blott af Fadern eller af Fadern och Sonen. Hyllade vi denna senare romerska irrlära, då var det hans fulla öfvertygelse, att vi omöjligt kunde vara kristna. I hvarje liturgi hade han nämligen i trosbekännelsen hört orden: »och jag tror på den Helige Ande, som är Gud och lefvandegörande och som utgår af Fadern». Icke blott i liturgien utan äfven i afton- och morgongudstjänsterna återkomma de dogmatiska termerna och hålla så vid makt hos folket den äkta ortodoxa läran, ren och oförfalskad.

Med början af detta år inträdde en förändring i fråga om biskopens befogenhet vid val af präster i hans stift. Han hade städse förut haft rätt både att välja och att utfärda fullmakt, ἐκλέγειν καὶ διορίζειν τὸν ἱερέα. Men år 1910 kom en lag till stånd, som skulle träda i kraft nästföljande år, och enligt hvilken »οἱ ἱερεῖς ἐκάστου ναοῦ διορίζονται ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ἐπισκόπου τῇ προτάσει τῶν ἐνοριτῶν». Det blir nu sålunda församlingsborna själfva, som utse sina präster, och biskopen har blott att förklara den för vald, på hvilken de flesta rösterna falla, samt att utfärda fullmakt åt densamme. Folkets val står mellan dem, som förut hos biskopen inlämnat ansökan till den lediga platsen och försett denna sin ansökan med erforderliga handlingar för att styrka sin kompetens.

I hvarje stift finnes ett s. k. ἐπισκοπικὸν δικαστήριον d. v. s. en domstol, där biskopen sitter som ordförande. Denna domstol har till uppgift att skrida in, när någon förseelse, som rör kyrkan, blifvit begången, när t. ex. gudstjänsterna ej bli punktligt skötta någonstädes i landet, eller när en kristendomsundervisning varder meddelad, som ej står i öfverensstämmelse med den ortodoxa lärans dogmer. Här blir alltså ett tillfälle för biskopen att fullgöra den plikt, som, enligt hvad nyss framhål-

lits, hvilat på honom i egenskap af stiftets högste herde, att nämligen »bevara den ortodoxa kyrkans dogmer och mysterier oberörda och oförminskade och lära dem oantastade och orubbade». »τηρεῖν ἀκράδαντα καὶ ἀπαραιμείωτα καὶ διδάσκειν ἄθικτα καὶ ἀσάλευτα τὰ δόγματα καὶ μυστήρια τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.» Noga öfvervakas, att präster och diakoner i den män, det är möjligt, låta sin vandel bestämmas af de κανόνες, som från äldsta tider äro nedärfda, och som skola utgöra ett rättesnöre för deras lif. Det finnes en mängd dylika »regler», bland hvilka en stor del äro af ofantlig stränghet, och en prästman påstod för mig, att skulle de alla tillämpas helt efter orden, vore det omöjligt för någon att längre stå kvar i det andliga ståndet. Många af fordringarna äro ställda med hänsyn till hurudan en präst skulle vara, om han vore en idealisk präst och fullkomlig, men »fullkomligheten tillhör Gud allena, en människa åter att sträfva efter densamma». Därför är det blott, när dessa stränga κανόνες uppenbart försummas eller kränkas, som domstolen har att vidtaga sina åtgärder, medan ett brott mot de »regler», som verkligen kunna uppfyllas, städse beifras. Ett uttryck för människans egen svaghet och behof af öfverseende har för öfrigt den ortodoxa kyrkan själf gifvit i t. ex. sitt formulär vid biskopsvigning, där det, såsom förut nämnts, bl. a. heter: »Den gudomliga nåden, som alltid helar det kranka och utfyller bristerna — — —.» — I »τὸ ἐπισκοπικὸν δικαστήριον» sitta utom biskopen, som är ordförande, 4 präster. Dessa äro alla från biskopsstaden och äro s. k. ἀξιωματικοί, äga högre titlar än de öfriga därstädes. De benämnas οἰκονόμος, σακελλάριος, χαρτοφύλαξ och προτέκδικος och få liksom alla mera framstående medlemmar inom klerus ha gyllene kors på bröstet och, när de förrätta gudstjänst, ἐπιγονάτιον d. v. s. ett fyrkantigt, guldbroderadt tygstycke, som bäres vid sidan och symboliserar det andliga svärdet. Präster med titlarna οἰκονόμος, σακελλάριος o. s. v. finnas äfven i andra städer än biskopsstaden, men endast de från denna ha tillträde till domstolen, dit de inväljas genom kunglig förordning och där de äro ἰσόβιοι, hafva säte och stämna för lifstiden.

Ännu en väsentlig uppgift är anförtrodd åt biskopen, nämligen att vara Πρόεδρος τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου. Detta råd är förlagdt till stiftsstadens och har att öfva kontroll på, att lärarna och lärarinnorna vid stiftets skolor fullgöra sina plikter.

Det är sammansatt af fem medlemmar, af hvilka biskopen residerar som ordförande. De öfriga 4 äro: inspektören för skolorna, rektorn vid gymnasiet,¹ en lärare vid detta samt förste länssekreteraren eller med grekiska benämningar: *ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολῶν, ὁ γυμνασιάρχης, ἓνας καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου, ὁ πρῶτος γραμματεὺς τῆς νομαρχίας*. I denna uppsats intresserar oss särskildt kristendomsundervisningen, och skall i annat sammanhang meddelas, huru en folkskollärare måste leda denna för att handla lagenligt och sålunda ej bli ställd till ansvar inför »inspektionsrådet».

Sedan nu det hufvudsakliga, som rör synoden och biskoparne blifvit behandladt, kommer närmast i tur att syssla något med prästerna. Det finnes rik tillgång på sådana i Grekland, den exakta siffran kan jag icke uppgifva, jag har hört både antalet 2,500 och 3,000. Ett faktum är, att prästerna kunde minskas med $\frac{2}{3}$. Som förhållandet nu ter sig, har ju detta lilla land ungefär lika många som Sverige. Följden blir ock, att särskildt landtprästerna måste lefva under ytterst enkla omständigheter, de skilja sig föga från bönderna. Någon fast lön ha de hittills aldrig haft. De ha fått underhålla sig med hvad församlingsborna betalt vid vigsel, dop, begrafning o. d. och med de frivilliga gåfvor, som kunnat inflyta. Litet jordbruk bedrifva de rätt ofta, och ha de då erhållit detta i arf eller såsom »prika» d. v. s. hemgift, när de före prästvigningen trädt i äktenskap. — Som bekant får ingen, när han en gång blifvit präst, gifta sig. — Någon särskild bildning äga de naturligtvis icke, mången har kanske icke ens genomgått folkskolan fullständigt. Det vore också orimligt begära, att de skulle underkastat sig några synnerliga påkostningar, när de fått gå dylika ekonomiska framtidsutsikter tillmötes. Helt nyligen har en ändring till det bättre inträdt. Fasta löner skola nu utgå medels uttaxering bland församlingsmedlemmarne, och i samband därmed ha äfven högre bildningskraf ställts på dem, som i framtiden önska ingå i det andliga ståndet. Det är så att hoppas, att med åren prästerna skola blifva relativt bildade, så att predikan mer och mer kan utbredas i landet, något, hvarefter människorna verkligen trängta och hvilket är nödvändigt, om

¹ Gymnasiet motsvarar våra elementarskolor, och man måste ha genomgått detta eller därmed jämförd bildningsanstalt för att kunna få inskrifvas vid universitet. I hvarje Νομός d. v. s. län finnes gymnasium.

öfver hufvud taget ett djupt religiöst lif skall kunna finnas. — Beträffande den af regeringen utfärdade nya lagen om präster-
nas ställning, deras löner och deras bildning, se en artikel i
Svensk Kyrkotidning för april 1910 under rubrik: »Predikan i
den grekisk-ortodoxa kyrkan.» — Önskvärdt vore äfven, att
man tillsatte mindre antal präster än hittills, så att uttaxerin-
gen ej blefve alltför betungande. Lika nödvändigt vore ock,
att biskoparne, som nu nå den oerhörda siffran af 32, reduce-
rades till minst hälften. Månet stift är så litet, att det blott
med största svårigheter kan bereda sin herde möjlighet värdigt
uppbära det höga ämbetet. Folket måste därigenom vidkän-
nas tryckande pålagor.

Det må nämnas till fördel för Greklands präster, att de
liksom folket äro synnerligen gästfria och beredvilliga att på
allt sätt bistå främlingen. Mer än en gång hade jag tillfälle
pröfva detta. Lifligt erinrar jag mig, huru jag i byarna blef
vänligt bemött af dem, och huru de städse lämnade mig de råd
och upplysningar, jag behöfde. Ἡ φιλοξενία tvingade dem,
sade de, att aldrig kränka en främling eller stöta honom ur
deras hus.

Första villkoret för att få träda i den ortodoxa kyrkans
tjänst inom det fria Grekland är att vara πολίτης Ἑλλην och
såsom sådan ha fullgjort sin militära tjänstgöring. En grek,
som är turkisk undersåte, kan alltså ej ifrågakomma, utan har
han att se sin verksamhetskrets bland de landsmän, som lyda
under främmande spira. För att kunna bli diakon fordras att
ha uppnått 25 år och präst 30 år. Man måste vidare vara fullt
frisk och ej äga något kroppsligt lyte. Halta och lemlästade
få icke vigas. Det är tanken, att en kyrkans herde i alla hän-
seenden skall vara harmonisk, som föranledt denna bestäm-
melse, att sålunda hans tadelfria själ måste bo i en kropp utan
men. Stor stränghet öfvas i fråga om sedlig vandel. Någon,
som haft en lös förbindelse med en kvinna, är sedan för alltid
ovärdig att tillhöra det andliga ståndet. Han kan aldrig mot-
taga vigning till detta, och har en dylik förselse blifvit af ho-
nom begången, då han redan är präst, blir han genast uteslu-
ten. Det är hans egen plikt att, såvida han vill vara upprik-
tig och lyda stadgarne, bikta sitt brott och lämna sitt ämbete.
Gör han icke detta, har han dock redan af Gud fått sin dom,
och, ehuru det ej synes för människor, är han en ovärdig tjä-

nare och i andlig mening skild från sitt ansvarsfulla kall. — Den, som skall vigas till präst eller diakon, får aldrig ha stått anklagad inför domstol för något brott, som verkligen blifvit af honom begånget, han får ej heller häfta i skuld till stat eller kommun. Gent emot allt detta måste han vara »πίσται καὶ πολιτείας δοκιμώτατος καὶ τίμιος καὶ ἄμεμπτος τὴν διαγωγὴν», i tro och umgänge väl bepröfvad och med en berömvärd och oklanderlig vandel.

Någon ny vigning äger rum i ett stift endast när det finnes en kyrklig befattning ledig i detsamma. De sökande ha att infinna sig hos biskopen och där inlämna vederbörliga handlingar för att styrka sin kompetens. De fordringar, som i första hand komma i fråga, äro de nu nämnda, och ingen, som ej ordentligt uppfyller dem, kan reflektera på platsen. När det gäller att tillsätta en präst i t. ex. Athén eller Piréus, spelar äfven bildningsgraden en stor roll. Man måste då ha förvärfvat sig diplom från universitetet d. v. s. vara διδάκτωρ τῆς θεολογίας, hvilken examen kräfver 4 års studier. För att ha någon utsikt att bli befördrad till öfriga större städer i Grekland må man åtminstone ha genomgått en kyrklig akademi. På landet är det i allmänhet tillräckligt med en väl inhämtad folkskoleundervisning, ehuru naturligtvis äfven här företräde ges åt den, som äger högre bildning. Detta är bestämmelser, som af regeringen fattades år 1910, och som skulle träda i kraft med nästföljande års början.

Det torde här vara på sin plats att litet närmare behandla en af den ortodoxa kyrkans κανόνες, emedan jag under min vistelse i Athén hade tillfälle att se de konsekvenser, den drog med sig. Jag hade i denna stad stiftat bekantskap med en person, hvilken genom sin mönstergilla karaktär och gedigna bildning torde öfverträffas af få. Han hade ifrigt åstundat att blifva präst, detta lefnadskall hägrade för honom såsom det mest ideala af alla. Emellertid fanns det en kanon, som helt grusade hans förhoppningar och gjorde det omöjligt för honom att någonsin inträda i kyrkans tjänst. Det var ej den omständigheten, att han var gift, som hindrade honom, ty före prästvigningen äga alla ortodoxa rätt att ingå äktenskap, men han var gift med en änka, och kanon 18 i samlingen »Κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων» har följande lydelse: »Ὁ χήραν λαβὼν, ἢ ἐκβεβλημένην, ἢ ἐταῖραν, ἢ οἰκέτιν, ἢ τῶν ἐπὶ σκηνῆς, οὐ δύναται εἶναι Ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ.» Denna förordning har tyd-

ligen tillkommit i syfte att vara en väktare öfver prästernas sedliga vandel. Det talas där om sådana kvinnor som fränskilda, skökor och skådespelerskor, och den ortodoxa kyrkan gör fullt rätt, när den förbjuder sina representanter äktenskap med dem. Hvad beträffar de fallna kvinnornas klass behöfver ju bestämmelsen ej någon som helst motivering. Men äfven i fråga om de fränskilda och skådespelerskorna är kyrkans beslut helt förståeligt. Om ock naturligtvis icke vid hvarje skilsmässa skulden faller på kvinnans sida, och om, såsom lika naturligt är, mången vid en teater anställd för ett oklanderligt lif, så är det dock svårt att i dessa tvenne fall säga, hvem som är ren och hvem icke, och följaktligen kunde ett äktenskap med dessa blifva och blefve helt säkert mången gång för prästen en andlig dödsfara. Hans kall är för öfrigt ett så viktigt, att det är bäst, att ej det minsta grand af tvetydighet vidlåder hans hem och hans familjeförhållanden. Det betänkliga i kanon är däremot, att den med dessa tre kategorier af kvinnor förenar *οἰκτίρις* och *χήρα*. Ej behöfver väl en människas sedlighet ställas i fråga, därför att hon är tjänarinna eller änka, men i nämnda kanon stå dessa sida vid sida med de andra, och andemeningen blir följaktligen, att man äfven i fråga om dem möjligen kan misstänka, att de äro af lägre moralisk halt. Tolkningarna till kanon göra ingenting för att ändra denna med Kristi lära föga öfverensstämmande uppfattning. Johan Zonara skrifer: »Äfven hos judarne var det genom gammal lag förbjudet för deras präster att ingå äktenskap med skökor, slafvinnor, tjänstekvinnor och med sådana, som förvärfva sitt lifsuppehälle genom att hålla utskänkningslokaler eller värdshus. Likaledes var det förbjudet att gifta sig med kvinnor, som blifvit skilda från sina män. Om nu redan i gamla testamentet något dylikt var genom lag beslutadt, huru mycket mer skulle det då icke gälla för dem, som förrätta helig tjänst enligt evangelium. »Ty se, här är mer än templet» (Matt. 12: 6). Därför tillåter icke ifrågavarande kanon, att någon präst är gift vare sig med en änka, fränskild, sköka, tjänarinna eller med någon, som tar del i skådespels uppförande. Ty det är omöjligt att tro, att kyskheten kunnat bevaras hos sådana, hvilka lefva som det faller sig, och hvilka utan blygsel inlåta sig i samtal med den förste bäste. Alltså förbjuder kanon, att den som är gift med en af nu uppräknade, blir befordrad till någon som helst prästerlig

befattning.» Zonaras tolkning är egentligen ingen tolkning utan blott och bart en omskrifning. Hvad som faller af sig själf, behöfver ingen utredning, och fullt förståelig är kanon 18, när det gäller begreppen ἐκβεβλημένη, ἑταῖρα och τῶν ἐπὶ σκηνῆς. Dunkel däremot, ja oförklarlig och orättfärdig är den, när den utan vidare inrangerar änkan och tjänstekvinnan i jämbredd med de andra. Punkten är så ömtålig, att den öfverhufvud taget icke kan tolkas. Skulle den detta, måste kanon själf förklaras för oriktig och de tvenne orden strykas ur densamma. — Lika ytligt som Zonara går Theodor Valsamon till väga, i det han skrifver: »Kanon i fråga vill, att icke blott den prästvigde utan äfven hans hustru skall föra en vandel i renhet. Alltså förbjuder den honom att vara i äktenskap för enad med någon af de i kanon nämnda kvinnorna, hvilkas kyskhet måste misstänkas på grund af det tvifvelaktiga i deras föregående lif.»¹

Med folkskolorna ha prästerna ingenting att skaffa, och de sitta alltså ej som ordförande i något skolråd och äga ingen som helst myndighet att inspektera undervisningen. Enda möjligheten för en präst att komma i kontakt med de unga blir sålunda, att han samtidigt själf är lärare. Rätt ofta är detta fallet, och har det då blifvit regel att åt honom öfverlämna kristendomsundervisningen i alla klasserna. Någon befogenhet att därvid själf bestämma läroböckerna äger han icke. Han är bunden vid vissa bestämda, nämligen vid dem, som fått sin stadfästelse genom Ecklesiastikdepartementet och af detta förklarats gälla för landets alla skolor, efter att den heliga synoden och ett af teologie professorer bestående råd pröfvat dem och funnit dem lämpliga och med sann kristendom öfverensstämmande. Det är att märka, att icke ens kyrkans främste representanter ha något väsentligt inflytande på folkskolorna. Biskopen är visserligen, såsom nämndt, Πρόεδρος τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, men alla de öfriga medlemmarne i detta råd äro lek-män, och det är att förmoda, att personer sådana som folkskoleinspektören och gymnasierektorn städse skola segra med

¹ Se »De heliga apostlarnes, konciliernas och fädernas föreskrifter — jämte tolkningar». Publicerade af Moskwasamfundet: »Vänner af andlig upplysning.» Moskwa 1876.

sina meningar, då naturligtvis de bättre än någon annan känna undervisningen och hvad för densamma är hälsosamt. — Ej heller i fråga om förvaltningen af kyrkans egendom har prästen något afsevärdt att säga till. Med räkenskaperna och kassorna får han föga befatta sig, detta är öfverlämnadt åt lekmän, nämligen åt en ἐπιτροπή, som utgöres af 4 medlemmar. Finnas i församlingarna flera präster, sitter visserligen äfven en af dem i detta råd, och äger han då på grund af sin ställning ordförandeskapet. Något direkt inflytande på förhandlingarna torde han emellertid sällan kunna åstadkomma, då de öfriga städse äro med praktiska värf väl förtrogna personer, och då det bland de ortodoxe är en gängse mening, att prästen ej bör inblanda sig i ekonomiska spörsmål. Själf skall han ha sitt verksamhetsområde förlagdt till uteslutande själavården och till förrättandet af de heliga handlingarna, dop, vigsel, begrafning samt att punktligt hålla gudstjänster.

Beträffande folkets kristendomskunskap lämnas nog å många håll i Grekland mycket öfrigt att önska. Och så är icke blott fallet i detta land utan i ännu högre grad annorstädes i Orienten. Man får naturligtvis aldrig ha de höga fordringar på förhållandena där som på dem i de mera kultiverade länderna, ty då blir man alltid besviken och ser bland söderns kristna djup okunnighet vara rådande. Jag har under min vistelse i Jerusalem hört mången protestant klaga öfver, att ofta bland de ortodoxa araberna träffas de, som intet känna till af de kristna frälsningssanningarna, och jag tviflar ej ett ögonblick på, att man kan få göra sådana erfarenheter. Emellertid kan icke af de mången gång ofördelaktiga intryck, man får bland araberna, någon slutsats dragas öfver den ortodoxa kyrkan i dess helhet och så a priori det påståendet fällas, att dess kristendom helt sjunkit ned i blott yttre former, i bild dyrkan, korsteckens görande o. s. v., och att dess bekännare ej veta något alls om det verkliga evangeliet och dess frigörande kraft.¹ Ty gäller det som allmän regel, att i Orienten öfver hufvud taget måste mätas med annan måttstock än i t. ex. Tyskland, så är det nödvändigt att slå ned sina anspråk ännu

¹ Jag bör här anmärka, att jag under min resa på sina håll fått bevittna den allra mest afskyvärda bilddyrkan, hvilken i intet afseende skiljer sig från ren hedendom, men det har då varit bland helt obildade, en dylik vidskepelse florerat.

ett steg, när man går att undersöka bildningsnivån bland de ortodoxa araberna. Dessa ha det nämligen på allt sätt ofördelaktigt. De bo midt bland muhammedaner och tjäna under turkisk spira. Långt ifrån att naturligtvis regeringen i och för skolors byggande lämnar dem ett enda öre, söker den tvärtom på allt sätt utpressa dessa liksom öfriga af sina undersåtar. Och hvilka faror, det medför att städse vara omgifven af heddomen och dess styggelser, faller af sig själf. Därför må det ej förundra, om mången arab, ehuru han bär det kristna namnet, nära nog är vorden som hedning. Ännu en omständighet är att beakta. Grekerna äga helt och hållet den kyrkliga hegemonien öfver de ortodoxa i Palestina. Synoden i Jerusalem består uteslutande af greker, ej en enda arab har där plats. Och det är lätt att förstå, att en främmande nation städse söker gynna blott sina egna intressen och aldrig rätt förstår en annan. Araberna hållas nere i okunnighet af grekerna, på det de ej må öfverflygla dessa och möjligen bemäktiga sig ledningen. En kyrklig akademi i närheten af Jerusalem i det s. k. Korsklostret har mottagit högst få araber och har nästan uteslutande varit till blott för greker. Ej heller har en arab fått studera så länge som är nödvändigt för att kunna bli arkimandrit eller biskop och så nå samma höga ställning som en grek. Med skäl går städse ett skri af missnöje bland de ortodoxa araberna, och det är verkligen sällsamt, att dessa, som väl uppgå till 30,000¹ i det heliga landet, skola helt behärskas af de föga mera än 200 grekerna. Oroligheterna ha t. o. m. gått så långt, att synoden för ungefär 2 år tillbaka afsatte sin patriark, emedan han i någon mån ville tillmötesgå arabernas önskningsar. Emellertid blef afsättningen förklarad för ogiltig hos turkiska regeringen, och Damianós innehar därför ännu sin

¹ Denna siffra är endast tillnärmelsevis riktig, om ens det. Någon slags statistik existerar icke i Turkiet. En differens på några tusen mellan tvenne uppgifter betraktas knappast som något, ty båda kunna ju vara lika sanna eller lika falska. Det verkliga sakförhållandet känner man ej. Men förvånad blef jag, när jag af en i alla hänseenden tillförlitlig arab hörde, att det i Palestina skulle finnas bortåt 80,000 ortodoxa araber. Jag ställde då emot denna siffra 30,000 eller den uppgift, en högt stående munk från patriarkat-klostret förut gifvit mig. Vi kommo dock snart till samförstånd. Siffrorna, till synes så stridande mot hvarandra, låta sig dock rätt väl förenas. Greken menade nämligen blott männen, araben åter tog äfven kvinnorna och barnen med i räkningen.

plats. Samtidigt med detta uppträdde stängdes akademien i Korsklostret och har sedan dess icke öppnats — enligt grekernas förklaring, emedan de ej ha nog pengar. Grunden är väl dock en annan. Det har nämligen från Konstantinopel kommit en förordning, att minst hälften af eleverna skola vara araber, och detta är tillräcklig anledning för grekerna att så länge som möjligt hålla den stängd, ty eljest skulle kanske snart nog deras välde komma att vackla och bildade araber uppstå med berättigade anspråk på de högre kyrkliga ämbeten, som förut förvägrats dem. — Intressant vore att litet närmare ingå på förhållandena i Palestina, men det skulle föra oss för långt från vårt egentliga ämne. Af det nämnda framgår, att man ytterst mildt måste bedöma de ortodoxa araberna. Är kristendoms-kunskapen liksom den öfriga bildningen hos dem underhaltig, så är det förklarligt. De klaga själfva öfver, att de ha för litet skolor. »Medan det i Jerusalem skulle behövas 10, ha vi här blott 2 eller 3. Och i Betlehem är det blott 1, och 3 vore knappt tillräckligt», yttrade till mig en af arabernas förtroendemän i Jerusalem. »Det är därför, vi tvingas att gå hos protestanterna», fortsatte han. »Men vi älska af hjärtat vår ortodoxa kyrka, och kommer den dag, att grekerna ge oss nog många och verkligt goda skolor, bli de allt färre och färre, som lämna denna bekännelse.»

Föga bättre än bland araberna torde ställningen på mångt håll vara bland alla de greker, som lyda under Turkiet, alltså bland den ojämförligt största delen af den hellenska folkstammen. De ha visserligen det företrädet, att de i kyrkligt hänseende styras af sina egna landsmän, hvilka naturligtvis alltid söka tillvarataga deras intressen och skydda dem för hotande rättskränkningar. Men de befinna sig dock i slafveri, och huru förlamande en sådan tillvaro måste vara, låter sig lätt tänka. Turkiet är en makt, som på allt sätt söker draga ekonomisk valuta af sina underlydande och för öfrigt ej alls bekymrar sig om dem. En intressant notis om sättet för beskattningen gaf mig en grekisk präst från Mindre Asien, hvilken händelsevis var på besök i Jerusalem. För tillförlitligheten af sina uppgifter må han själf svara. Han påstod sig äga en vingård. Han hade att betala en viss afgift för densammas areal, vidare för vinstockarnas antal, för drufvorna och slutligen för vinet. Efter en dylik fyrfaldig uppbörd blef hans egen behållning synnerli-

gen ringa. Och samma metod tillämpade de med hans olivträd, »och ändå», klagade han, »få vi ingen hjälp af regeringen med t. ex. våra skolor utan måste underhålla dem helt på egen hand. Och ännu värre var det för oss greker i forna tider. Då fingo våra barn gå i skolorna nattetid, emedan de om dagen blefvo hindrade och oroade af turkarne». Och så började han deklamera:

»ὦ ἑγγαράκι μου χρυσό,
 ὦ ἑγγε με νὰ περιπατῶ,
 νὰ πηγαίνω σ' τὸ σχολιό,
 νὰ μανθάνω γράμματα,
 τοῦ θεοῦ τὰ πράγματα.»
 »O, du gyllne fackla,
 lys mig på min vandringsstig,
 att jag må gå till skolan.
 Där vill jag kunskap söka,
 Guds hemligheter fatta.»

Det är en bön till månen, att han må lysa upp de nattliga stigarna och visa vägen för de bildningssökande unga, och det är en af dessa folkliga hymner, som bevarats från generation till generation och erinra om de orosfyllda tider, då klostren med sina skolor fingo tjäna såsom verkliga fästningar, och då man till blods hade att kämpa för att bevara sitt språk och sin nationalitet från att helt utplånas.

I jämförelse med förhållandena bland de ortodoxa araberna och de ofria hellenerna måste skolväsendet i konungariket Grekland på det hela taget betraktas som mönstergillt, i följd hvaraf äfven kristendomsundervisningen är relativt oklanderlig.¹ Att äfven i detta land brister kunna finnas, må icke förnekas. Kvinnornas utbildning försummas ofta, detta i öfverensstämmelse med den allestädes i Orienten gällande meningen, att de äro männen vida underlägsna och ej må åtnjuta de företräden som dessa. I byarna, särdeles i de mindre och mera afsides ligande, händer det nog också emellanåt, att ett och annat kunde vara bättre än det är, och ej heller är det uteslutet, att barn i sådana trakter rent af lyckas helt undandraga sig den obligatoriska skolgången. Emellertid beifras sådant af regeringen,

¹ En annan sak är naturligtvis, att den till sin karaktär vida skiljer sig från vår och innehåller mycket, som vi protestanter aldrig kunna tillägna oss. Detta är själfklart, då det ju är fråga om en annan konfession.

nya, ändamålsenliga lagar äro stiftade och skolor byggda till ett sådant antal, att ingen behöfver gå miste om den så nödvändiga folkundervisningen. För att få tillförlitliga och, så långt det låter sig göra, fullständiga upplysningar om dennas ställning har jag skriftligen vänt mig till folkskolläraren på Ägina, Antonios Pelekános. Under min vistelse i Grekland hade jag nöjet göra hans bekantskap, i det han såsom vårdare af de arkeologiska minnesmärkena på nämnda ö har att vägleda främlingar, som komma dit. Och denna bekantskap är för mig en af de värdefullaste, jag stiftat under min resa. Utom för pedagogiska frågor är han varmt intresserad för allt, som rör hans hemlands kyrka, och är det hans önskemål att efter några år mottaga prästvigning och sålunda inträda i aktiv tjänst för densamma. Med största beredvillighet lämnar han mig meddelanden om alla lagförslag och nya reformer af mera vikt, som efter hand komma till stånd, och för öfrigt om de många spörsmål, som redan länge stått lefvande för mig men på grund af de svårigheter, ett nytt språk städse vållar, hittills blott bristfälligt kunnat lösas. I ett från honom erhållet bref nämner han bland annat om antalet skolor, lärarkrafter och elever i Grekland, om kompetensvillkoren för en lärare, dennes löneförmåner, om underlärare och lärarinnor, hvilka ämnen som studeras i ett folkskoleseminarium, olika arter af folkskolor, och huru dessa styras och inspekteras. Någon detaljerad uppgift öfver de ämnen, barnen ha att lära, har jag icke begärt, då jag fann det mera intressant att känna lärarnes egen utbildning, hvaraf ju sedan lätt slutsatser kunna dragas öfver den undervisning, de meddela. För den kristendomskunskap, de unga inhämta, må emellertid, om ock i all korthet, redogöras, då den är af särskildt intresse och ej får saknas i en uppsats om den ortodoxa kyrkan.

Med hänsyn till de nyss anförda 7 punkterna skrifver Pelekános följande:

I. Antalet skolor, lärarkrafter och elever.

»Enligt den af departementet för ecklesiastika ärenden och folkupplysning utgifna statistiken skolåret 1907—08 uppgår antalet skolor i det fria Grekland:

För gossar till	1,224
» flickor »	623
gemensamma för dem båda	1,571
<i>alltså inalles 3,418.</i> Därför finnas i landet 110 privata skolor.	
Enligt samma statistik är antalet af lärare	2,059
» » » » » » underlärare	1,358
» » » » » » lärarinnor	919
<i>alltså sammanlagdt 4,336 lärarkrafter.</i>	
Elever, manliga	170,374
» kvinnliga	71,059
	<u>I allt 241,433</u>

II. Kompetensvillkoren för en lärare.

»För att någon skall få börja sina direkta studier på folkskollärareexamen, måste han ha afgangsbetyg från första eller andra klassen i gymnasiet, och därför måste han undergå pröfning i och för inträde i seminariet. Blir detta prof nöjaktigt, inskrifves han omedelbart som elev och har därefter att studera 3 eller rättare sagdt 4 år, enär nu en fjärde klass blifvit tillagd. Om han lyckas bestå de tentamina, som anställas i fjärde klassen, och därvid erhåller betyget Ὁ ἀριστῶς, förklaras han för Πρωτοβάθμιος d. v. s. lärare af första graden. Får han betyget Λίαν καλῶς, blir han Δευτεροβάθμιος och Τριτοβάθμιος slutligen, om han tar en blott godkänd examen med vitsordet Καλῶς.»

III. En lärares löneförmåner.

»För Πρωτοβάθμιοι uppgår lönen till 150 drakmer per månad, för Δευτεροβάθμιοι till 120 och för Τριτοβάθμιοι till 100. — När en folkskollärare tjänstgjort i 5 år, ökas hans lön med 10 drakmer per månad. En sådan förhöjning lämnas vid hvar och en af de tre första femårsperioderna och når alltså slutligen siffran 30 drakmer per månad, hvilket är maximum. Lönen utgår från regeringen, som sedan uppbär den från de särskilda skoldistrikten. Där dessa ej äro i stånd att lämna allt, inträder staten själf som hjälpare.»

IV. Underlärare och lärarinnor.

»Underlärarne utgå från de s. k. underseminarierna på sätt, som följer: De som äga afgangsbetyg från folkskolan ha att studera 1 år i underseminariet, och efter att ha bestått veder-

börlig pröfning varda de allt efter den färdighet, de lagt i dagen, förklarade för Πρωτοβάθμιοι, Δευτεροβάθμιοι eller Τριτοβάθμιοι. Deras lön är naturligtvis mindre än de egentliga lärarnes. Första gradens underlärare erhålla 75 drakmer per månad, andra gradens 65 och tredje 55. Äfven dessa få löneförhöjning vid slutet af femårsperiod, nämligen 5 drakmer per månad. Sin undervisning ha de förlagd till byskolor, där lärjungarnas antal ej öfverstiger 50.

Lärarynnorna få sin utbildning i kvinnliga läroanstalter, bland hvilka i främsta rummet märkes det i Athén befintliga Arsakion, kalladt så efter dess stiftare Arsákis. Underlärarynnor finnas icke. I byar, där flickorna ej hafva särskilda skolor, få de därför studera tillsammans med gossarne, så länge de ännu befinna sig i sina yngsta år.»

V. Hvilka ämnen, som förekomma i ett folkskoleseminarium.

»I seminariet studeras följande ämnen:

- 1) De klassiska grekiska författarne.
- 2) Gamla och Nya Testamentet, kyrkohistoria, kommentar till evangelierna och till apostlarnas bref, kateketiska arbeten och kristlig etik.
- 3) Aritmetik, geometri och algebra.
- 4) Fysik, kemi, zoologi och geologi.
- 5) Världshistoria, från äldsta tider till våra dagar.
- 6) Geografi (alla världsdelar).
- 7) Pedagogikens historia, logik och psykologi.
- 8) Kyrklig musik.
- 9) Trädgårdsskötsel.
- 10) Gymnastik (svenska systemet).

Detta schema är enligt den länge gällande lagen. Nu har emellertid en ny bestämmelse tillkommit, genom hvilken, såsom förut nämnts, studieåren vid seminariet höjts till 4. Samtidigt ökades ämnenas antal, hvilken reform är särskildt intressant däruti, att nu främmande språk läras.»

VI. Olika arter af folkskolor.

»Skolorna i Grekland för folkupplysning äro utom de s. k. νηπιαγωγεία af tvenne slag: τὰ κοινὰ δημοτικὰ σχολεία och τὰ πλήρη. De förra, de mera anspråkslösa, ha 4 årsklasser, och i dem tjänstgöra de från underseminariet utexaminerade lärarne. De senare äro 6-åriga och skötas af verkliga folkskol-

lärare. Κοινὸν δημοτικὸν σχολεῖον upprättas i byar, där minst 15 elever finnas. När tvenne byar ligga nära hvarandra, och de skolpliktiga barnen i desamma uppgå till 15 eller däröfver, grundas ofta i den större af dem en dylik skola, som då får gälla för dem båda. Πλήρες δημοτικὸν σχολεῖον skall enligt lag finnas å hvarje ort, som har minst 50 barn i skolåldern. Om i den förra arten af skolor barnantalet växlar mellan 15 och 25, sköter en underlärare af tredje rangen, τριτοβάθμιος, undervisningen; en δευτεροβάθμιος åter, om det finnes 26—35, i öfriga fall en πρωτοβάθμιος upp till siffran 50, då en πλήρες δημοτικὸν σχολεῖον måste inrättas och en verklig folkskollärare anställas. I detta senare slag af skolor tjänstgör en lärare af tredje rangen vid antalet 50—80, en af tredje och en af andra vid antalet 81—130, två af tredje och en af första vid 131—200, två af tredje, en af andra och en af första vid 201—250, två af tredje, två af andra och en af första vid siffran 251—300 och slutligen två af tredje, två af andra och två af första graden vid 301—360. Församlingar kunna, om de så önska, tillsätta lärare med högre rang än nämnda förordningar bestämma, dock få de naturligtvis i så fall själfva vidkännas de extra kostnader, som därigenom vållas.»

VII. Huru folkskolorna styras och inspekteras.

»Rektor, Διευθυντής, blir för en skola med 5 eller 6 lärare den Πρωτοβάθμιος, som har de flesta tjänsteåren. Samma metod användes städse, att nämligen bildning och tjänsteår äro det afgörande vid val af skolföreståndare.

Tvenne gånger om året besökas skolorna af inspektören, ὁ Ἐπιθεωρητής, hvilken granskar lärarnes verksamhet och söker främja allt, hvad som har med undervisningen i dess helhet att skaffa. I hvarje s. k. ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια d. v. s. skoldistrikt — detta sammanfaller alltid med en Νομός — finnes en inspektör och vid hans sida ett råd, Ἐποπτικὸν συμβούλιον. Ordförande i detta är biskopen, och öfriga medlemmar äro den nyss nämnde länsinspektören, vidare gymnasierektorn, *en af de mera bildade i stiftsstad* och *en af de mest uppsatta och framstående i densamma*.¹ Detta inspektionsråd fattar sina beslut med led-

¹ Enligt de uppgifter, jag af en annan grek erhållit, äro dessa tvenne personer alltid en af lärarne vid gymnasiet och förste länssekreteraren, ἕνας καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου καὶ ὁ πρῶτος γραμματεὺς τῆς νομαρχίας, hvilket äfven i det föregående framhållits.

ning af de förslag, som uppsatts af inspektören. Det har att utse nya lärare på platser, som blifvit lediga. Det har äfven en viss domsrätt sig anförtrodd. När nämligen en lärare gjort sig skyldig till någon förseelse och han på inspektörens anmodan inkommit med skriftligt försvar, har detta råd att fälla utslag i målet. Det händer då, att den anklagade blir förflyttad eller rent af skild från sitt ämbete, allteftersom för undervisningen är hälsosamt. Beslut, fattade af inspektionsrådet, öfverlämnas till ecklesiastikdepartementet, där de vinna laga kraft, och hvarifrån de sedan varda utfärdade i form af kungliga förordningar.

Folkskoleundervisningen är obligatorisk. Om föräldrarne ej inskrifva sitt barn, när det nått skolåldern, så gör läraren det. — Tvenne gånger om året, nämligen i början af jan. och efter påsk sändes till inspektören en afskrift af katalogen. Han kan då se, hvilka lärjungar som, ehuru de varit friska, dock bristfälligt besökt skolan, och har så att vidtaga de mått och steg för bestraffning, som lagen påbjuder.» —

Af dessa upplysningar framgår, att Grekland på ett berömvärdt sätt vinnlägger sig om bildningsnivåns höjande bland folkets bredare lager. Man märker tydligt, hvilken välsignelse den nationella friheten medför, huru ett folk genom denna känner sitt människovärde större och vinnlägger sig om utveckling på alla områden. Finnes ock mycket ännu att reformera, och kunna lagarna, som stiftas, ännu ej alltid tillämpas i sin fulla konsekvens, så får man dock äfven betänka, att i ett land, där nydaningen pågått föga mer än ett halft sekel, ej allt kan vara fullkomligt. Ett faktum är emellertid, att ställningen nu och före upproret äro så vidt skilda, att de ej kunna jämföras. Då låg allt nere i mörker och gick efter turkiskt manér, d. v. s. mera hur som helst. Man kämpade visserligen så godt sig göra lät för hellenismens bevarande och insåg naturligtvis, hvilken viktig faktor skolorna härvid måste vara. Men när regeringen utkräfde orimligt höga skatter, blefvo medlen för ett verkligt godt skolväsende otillräckliga, en smärtsam erfarenhet, som äfven i våra dagar de ofria hellenerna få göra. Och för öfrigt kunde man aldrig tänka på något obligatoriskt och regelbundet bevistande af undervisningen, detta var omöjligt i en omgifning utan ordning. I Grekland hände nog därför hvad som allt-

fortfarande är vanligt bland de under Turkiet lydande ortodoxe, att nämligen ett barn går 1 eller 2 år och sedan ej mer låter höra af sig. Munkarne i Palestina påstodo, att en dylik metod att helt enkelt fly ur skolorna ej var någon sällsynthet.

Beträffande folkskolorna i Grekland är i denna uppsats särskildt af vikt att se, hvilken kristendomskunskap som kan inhämtas i desamma. I ett tidigare bref från Ägina lämnas en kortfattad, i vissa punkter naiv och rättfram skildring af, huru barnet mottager sin religiösa fostran alltifrån dess spädare år, tills det genomgått skolan. Pelekános skrifver härom: »Barnens religionsundervisning meddelas i början i hemmen af föräldrarne själfva och särskildt af modern. Hon skall lära sitt barn att hysa vördnad och aktning för Gud, för prästerna, för far och mor, äldre bröder, öfverhet och andra, vidare att hvarje morgon, sedan det stigit upp, tvättat och klädt sig, bedja till Gud och att räcka handen till hälsning åt föräldrarne. Hon skall äfven lära det att före hvarje måltid och efter densamma göra kors-tecknet och tacka den Högste för de gåfvor, han gifver, och att på aftonen, innan det går till sängs, förrätta sin bön. Denna handledning har hon att ombesörja, tills barnet får vana att själf göra allt detta utan någon hjälp. — När det blifvit 6 år gammalt, börjar det gå i skolan, och då öfvertager läraren det väsentliga ansvaret.» —

»Hvarje lärare är förpliktigad att i sin klass sköta kristendomsundervisningen, hvilken enligt lag är det viktigaste bland ämnena. Om någonstädes en af lärarne samtidigt är präst, har det blifvit sed att såsom ett tecken af aktning åt honom öfverlämna densamma i alla klasserna.» —

»I första klassen, d. v. s. den lägsta, då barnet nämligen genomlöper sitt 7:de år, inhämtar det några böner, troparer (kyrkohymner), stycken ur gamla och nya testamentet, t. ex. berättelsen om Josef, om Abraham och Lot, Jesu födelse, hans dop, Jesus vid 12 års ålder, bröllopet i Kana och andra. Likaledes hållas små förmaningar till de unga, hvarigenom de eggas till det goda och afskräckas från det onda. — I andra klassen lär sig barnet ytterligare några stycken ur gamla och nya testamentet, t. ex. världens skapelse, syndafloden, liknelsen om den barmhärtige samariten, om fariséen och publikanen m. fl., och det får genom allt detta en åskådlig bild af, huru Gud är alle-

städes närvarande, och huru han belönar den dygdige och straffar den lastbare. — I tredje klassen fortsättes med bibelstudiet, hvarvid hufvudvikten lägges vid gamla testamentet, som till sina väsentliga delar genomgås. En ny grupp af böner och troparer läsas likaledes. — I fjärde klassen gäller som främsta uppgift att få en så allsidig kännedom som möjligt om nya testamentet, hvarjämte undervisningen i katekes, särskildt om bönen, trossymbolen, mysterierna och de 10 buden då intager en framstående plats. Äfven blifva söndagarnes evangeliiperikoper behandlade och noga inlärdas.

I de högre klasserna förklarar läraren hvarje lördag evangeliet för söndagen, och på denna senare dag följer han skolbarnen till kyrkan, att de må punktligt bevista den heliga liturgien.»

Detta är, ordagrant återgifvet, de uppgifter, jag lyckats erhålla, och som göra det möjligt att åtminstone i någon mån få en föreställning om den kristendoms-kunskap, det nu upp-växande släktet i Grekland tillägnat sig.¹ För de tvenne högsta klasserna, 5:te och 6:te, har jag icke mottagit någon notis om de särskilda kurserna. Den grund, som i det föregående lagts, blir här naturligtvis ytterligare fördjupad.²

Hvad de ortodoxe som barn inhämtat i skolorna kan sedan mycket väl hållas vid makt och i någon mån förökas genom läsning af uppbyggelseböcker. Den som ej alls har någon känsla för det religiösa och sålunda helt lämnar den dagliga andakten å sido, förlorar naturligtvis snart nog hvad han som ung lärt. Det faller därför af sig själft, att man kan finna människor, som äga en synnerligen bristfällig kristendoms-kunskap, men en sådan upptäckt kan göras ej blott bland de ortodoxe utan bland alla kristna samfund. Om åter kyrkans före-

¹ Meddelandena äro, som synes, egentligen alltför kortfattade. Det var folkskollärare Pelekani mening, att jag skulle komplettera dem genom att själf studera de läroböcker i kristendom, han sände mig. Dessa böcker för kommo dock tyvärr på vägen, och några nya har jag ännu ej fått.

² Begår en lärare någon förseelse, använder han t. ex. vid sin undervisning andra böcker än de i lag föreskrifna, lär han andra kurser än de en gång för alla bestämda eller underlåter att på söndagarna föra sina elever till kyrkan, är det »inspektionsrådet» τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον, som har att döma i saken. Enligt hvad i det föregående framhållits, sitter som ordförande i detta råd stiftets biskop.

skrifter punktligt åtlydas, att nämligen i hemmen regelbundet läsa det viktigaste af afton- och morgongudstjänsterna, att så ofta det är möjligt infinna sig vid dessas firande och naturligtvis blott i yttersta nödfall försumma den heliga liturgien, så läres en sådan rikedom af hymner, att främlingen rent af måste häpna öfver, huru det är möjligt för gemene man att i minnet bevara denna mängd och när som helst läsa eller sjunga dem utantill. I så godt som hvarje hem finnes den s. k. Ἱερά Σύνοψις, en för familjernas uppbyggelse afsedd bönbok, som ges ut i billighetsupplagor liksom bibeln hos oss. Den innehåller just det väsentliga, som en ortodox bör känna till, nämligen ἑσπερινός (aftongudstjänsten), ὄρθρος (morgongudstjänsten), de s. k. ὥραι, »timmarna», 1:sta, 3:dje, 6:te och 9:de, hvilka utgöra en komplex af psalmer och hymner och hugfästa minnet af de viktiga bibliska tilldragelser, som vid dessa timmar äro knutna, nämligen Andens utgjutande vid 3:dje timmen, Jesu fastnaglande vid korset 6:te, hans död 9:de. Och 1:sta timmen är som en skön symbol för, att man bör börja sin dag med bön till Gud. »Min Herre och min Gud! hör min röst bittida på morgonen. Må mina läppar uppfyllas med lof, o Herre, att jag må besjunga din härlighet, hela dagen ditt majestät.» I gudstjänstfirandet har ἡ πρώτη ὥρα fått sin plats efter ὄρθρος, ἡ δευτέρα och ἡ τρίτη före liturgien och ἡ ἐνάτη före ἑσπερινός. I Ἱερά Σύνοψις förekommer äfven en del annat, t. ex. τὰ 12 εὐαγγέλια eller de 12 evangeliiperikoper, som vid påskan läsas i kyrkorna. Äfven är det möjligt att, om icke i Ἱερά Σύνοψις så dock å annat håll, få kännedom om akatister till Frälsaren, Gudsmo- dern och de heliga samt troparer och kondaker för hela året. Hvarje dag är invigd åt en eller flera heliga. Det viktigaste af hvad dessa gjort är i största korthet framställt i de hymner, som benämnas troparer och kondaker. Sålunda kan den ortodoxe i dessa finna, hvad som är det väsentliga i de särskilda dagarnas firningsämnen, och med lätthet dag från dag i tankarna följa sin kyrkas stora män och kvinnor under gångna sekel och se, af hvilken orsak eftervärlden bekransat dem med helgonglorian. — Den 12 dec. (gamla stilen) är invigd åt den helige Spyridon. Han var biskop, lefde på Konstantin den Stores tid och var med på den ekumeniska synoden i Nikéa. Under sin lifstid gjorde han många under, bl. a. förvandlade

han vid en hungersnöd en orm till guldmynt och gaf dessa åt en fattig. Troparen till hans ära har följande lydelse:

»En trons försvarare du var på första kyrkomötet,
en undergörare du är, vår fader Spyridon,
och Gud du äger i ditt hjärta.
Vid grafvarna du talat med de döda,
en orm till guld du har förvandlat.
När du uppstämde gudahymner,
städs' änglar lyssnade till sången,
du helige bland helgon.
Ära vare Honom, som dig kraften gaf,
som dig bekrönte och genom dig åt alla skänkte hälsa.»

Den 22 dec. är den heliga Anastasias dag. Hon lefde under kejsar Diocletiani tid. Fängelserna voro då fyllda af dödsdömda kristna. Ifrigt gick hon omkring och tröstade dem och öfverallt i sin omgifning gjorde hon väl bland de fattiga och delade frikostigt ut af den stora förmögenhet, hon hade. Hon var själf af hög börd, hennes far, en hedning, var senator i Rom och väl känd af kejsaren. Aldrig försummade hon att i kyrkan förrätta sin bön och att där deltaga i gudstjänsterna. Genom sin fromhet fann hon särskild nåd hos Gud och fick af honom kraft att bota sjuka. För att hugfästa hennes minne har bl. a. diktats kondaken:

»Människor i nöd och pröfning
till templet, där du var, sin tillflykt togo.
Hos dig de städse funno hjälp,
ty du ett käril var för Gudanåden.
O, Anastasia! Till världen evigt strömmar läkedom från dig.»

De tvenne exemplen visa i någon mån, hvilken karaktär denna senare art af hymner hafva. När det är en tilldragelse ur nya testamentet, som skall firas, hålla de sig strängt till innehållet och återgifva detta rakt på sak, blott med andra ord än evangeliets och med en viss poetisk förläggning. Juletid sjunges följande tropar, som närmast är bestämd för den 24 dec.:

»En gång till Bethlehem Maria styrde färden
att där med Josef, Davidsättlingen, skattskrifvas.
En telning, aflad utan säd, hon bar i moderlifvet.
Ehuru födselstunden nalkades,
fanns ingen plats att härbergöra henne.
Då blef en simpel grotta
likt gyllene gemak för Härskarinnan.

Och Kristus föddes
 att kalla åter
 det fallna mänskosläktet.»

och för juldagen är jämte mycket annat följande kondak afsedd

»Den som af evighet är född
 i dag af jungfrun lät sig födas.
 Och den som bor i ljus, som ej kan nalkas,
 i mörka jordegrottan dväljes nu.
 Honom lofsjunga
 änglar och herdar,
 och ledda af stjärnan
 siare till honom vandra.
 För vår skull det föddes
 barnet, den evige Guden.»

Liknande troparer och kondaker inhämtas i skolorna, och såsom synes af brefreferatet, börjar man redan i första klassen att lära några. Den som sedan flitigt bevistar gudstjänsterna får med åren sin hymnskatt allt mer förökad. Lättast bevaras i minnet allt sådant, som har afseende på de bland folket mera populära helgonen, t. ex. Georgios, Dimitrios och främst naturligtvis Gudsmodern. Att för öfrigt hymner, syftande på Frälsaren och hans lifsgärning, äro så godt som hvar mans ägo, faller af sig själft. Ingen är så allmänt känd som den, hvilken sjunges vid påskdagens inbrott:

»Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν,
 θανάτῳ θάνατον πατήσας,
 καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνημείοις
 ζῶντος χαρισάμενος.»
 »Kristus är uppstånden från de döda,
 med sin död han döden har besegrat,
 och dem i grafven voro
 har han lifvet skänkt.»

Knappast något har under min resa i ortodoxa länder gripit mig så, som när jag första gången hörde denna sång. Det var i Athén påsken 1910. Jag hade på långfredagen sett, huru korset med den fastnaglade Frälsaren burits in bland de gudstjänstfirande, och huru i alla kyrkor Kristi bår var uppställd, klädd med blommor. Det hvilade en stämning af vemod öfver hela staden. På aftonen buros alla bårar omkring i procession och sorgesalmer spelades. Man riktigt kände, huru

Frälsaren låg i grafven. Lördagen var en dag i stillhet och i väntan på, att uppståndelsens morgon skulle gry. Klockan 12 på natten förkunnade kanonskott, att det viktiga ögonblicket var kommet, och från Domkyrkan utropade Athéns Metropolit: »Χριστὸς ἀνέστη», och likt en löpeld spred sig detta rop till de olika kyrkorna, där folket med ljus i händerna uppstämde:

»Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν,
θάνατον θάνατον πατήσας,
καὶ τοῖς ἐν τοῖς μυστήρασιν
ζωὴν χαρισάμενος.»

Sedan gick knappast en dag, utan att man på gatorna hörde denna sång. Ännu flera månader efteråt hände det ofta, att, när på kvällarna, då stadsbullret tystnat, en melodi förnams, det just var uppståndelsehymnen, som sjöngs.

Man behöfver ej läsa många af den ortodoxa kyrkans hymner för att finna, att ett för dem utmärkande drag är den mängd af kontraster och ordlekar, som där förekomma, Detta synes redan af de få nu citerade:

»Då blef en simpel grotta
likt gyllene gemak för Härskarinnan.»

»Den som af evighet är född
i dag af jungfrun lät sig födas.
Och den som bor i ljus, som ej kan nalkas,
i mörka jordegrottan dväljes nu.»

Ännu några exempel härpå må anföras. I en kondak för julen heter det bland annat:

»Den som af evighet är född af Fadren *utan moder*,
af dig i dag han föddes *utan fader*»,

och akatisten om Jesu lidanden, där den korsfäste Frälsaren tecknas för ens blickar, har t. ex. följande utrop:

»Du som är höljd i ljus likt i en mantel,
du höljes nu helt i gudablod.»

I samma akatist ställes den obotfärdige rövaren gent emot den botfärdige och skildras, huru den förre går till döden, den senare till lifvet, hvarvid i de troendes mun lägges bönen: »Jesus, Guds Son, tänk på oss, när du kommer i ditt rike.» I den samling hymner, där Judas Iskariot behandlas,

ställes gent emot honom den kvinna, som smorde Jesu fötter med nardusolja och torkade dem med sitt hår. Dylika kontraster göra det hela mera gripande och lättare att minnas, och då predikan, åtminstone ännu, sällan förekommer vid de ortodoxa gudstjänsterna och sångerna alltså få ersätta denna, är det lyckligt, när de äro af sådan art, att de verkligen fångsla sinnet.

De hymner, som hänföra sig till Gudamodern, äro snart sagdt oräkneliga. Hon står så lefvande för hvarje ortodox och intager en sådan framstående plats i hans religiösa tankevärld, att hon är afgjordt skild från de öfriga helgonen och anses såsom vida högre än de. Detta är ock i full öfverensstämmelse med hvad kyrkan lär. I ett sändebref från den ortodoxa kristenhetens patriarker till Peter den Store af Ryssland lämnas en kort men distinkt redogörelse för de väsentliga tros-satserna, där det bl. a. heter: »Vårt ärande af helgon är af två slag. Det ena hänför sig till Gudsmodern, som födt det eviga Ordet. Henne ära vi såsom något högre än en Guds tjänare. Vål är det sant, att Gudaföderskan, om någon, är en tjänarinna åt den ende Guden, men hon är ock något ännu mera: Hon är Modern, som efter köttet födt en af Treenigheten. Fördenskull prisa vi henne såsom utan jämförelse högre än alla änglar och heliga och ägna henne en hyllning större än den, som tillkommer en Guds tjänare. — — —»¹

»Du är långt mera ärad än cheruber,
och vida högre än serafers når ditt rykte,
ty du har födt Guds Ord, det eviga,
ditt namn är Gudamoder,
och oss höfves att till dig vår hyllning bringa»,

heter det i en hymn, som är känd af alla, och som sjunges vid hvarje liturgi. — Beträffande spörsmålet, hvilken ställning Jungfru Maria intager till Treenigheten, skrifver professor Beth i Wien, att hon så godt som ryckt in i denna och blifvit som Gud, blott att epitetet *ὑποούσιος* fattas henne. — Emellertid kan hon godt sakna hvarje epitet och är ändå gudomen lika nära. Problemet är löst genom Modersbegreppet. Jungfru Maria är Moder till en i Treenigheten, och därför är hon, hvad hon är. Den orto-

¹ Se sid. 60—61 i »Kejsar- och patriarkbref, som handla om grundandet af den heliga Synoden, jämte utläggning af den anatolisk-katolska kyrkans ortodoxa bekännelse». S:t Petersburg, Synodaltryckeriet 1838.

doxe har aldrig en tanke på att göra henne till ὁμοούσιος, därtill är han alltför trogen mot sina bekännelseskifter, men ändå är hon något så oändligt högt för honom, att hon omöjligt kan jämföras med något annat skapadt väsen, vare sig i himmelen eller på jorden, och att hymner aldrig kunna finna ord, starka nog för att lofva henne. Hon intager en absolut särställning i tillvaron, men Gud är hon icke, hon är Gudamoder. På de bilder, som framställa henne, har hon bredvid sig Jesusbarnet, hvilket hon med ömhetsmättad blick sluter i sin famn. Det är alltså *Modern till Gud*, hyllningen gäller, och när hon äras, äras äfven det lilla barnet hos henne. I himmelen äro de hvarandra lika nära som de äro på bilderna. »Det finnes ingen skiljemur mellan Modern och Sonen», säger Damaskenus. Så känner den ortodoxe på intet sätt någon tvekan att ägna henne sin innerliga dyrkan, och genom denna, huru brinnande den än må vara, sker intet brott mot Treenighetsdogmen, ty allt hvad som lägges inför Gudsmoderns fötter går direkt till Gud och länder honom själf till ära. Hon inkränktar sålunda visst icke på den tillbedjan, som höfves Treenigheten och denna allena. — Det är för den ortodoxe helt ofattligt, huru man kan vara kristen, om man icke på ett särskildt sätt ärar Gudsmodern. »De ha Sonen, men de ha icke Modern», utbrast en enkel pilgrim, då han fick höra, att vi protestanter ej bedja till henne. Han fann detta vara en motsägelse så stor, att den måste omöjliggöra ett verkligt lifsumgänge med Frälsaren. Det var lönlöst att söka bringa honom på andra tankar. Han hade sitt system klart. Blott den var i besittning af evangeliets frälsningssanningar, som med sin själs öfvertygelse kunde uppsända böner till den eviga Jungfrun Maria.

I och genom Gudsmodersmomentet sprider sig ett sällsamt drag af vekhet och känslfullhet öfver den ortodoxa kristendomen. Modershjärtat ömmar städse på ett alldeles särskildt sätt om sina barn. »Hon är som en mor för oss alla och hjälper oss i all nöd, och det är hon, som skall ställa det till rätta för oss, om något kommit i olag», yttrade en munk. Allt, som rör henne, är för den ortodoxe så underbart, hela hennes lif från början till slut är något oförklarligt.

»Ett under är din födelse,
ett under ock det sätt,
på hvilket du blef fostrad.

Ja, allt hos dig, o Gudabrud,
ett stort och outsägligt under är
för mänskors barn»,

heter mottot på en liten skrift med titel: »Den heliga Gudsmoderns klagan.» Alltid gör hon godt, för den dygdige uppenbarar hon sig ännu i dag, medan den, som ej äger ἀρετή, aldrig får se henne eller mottaga någon hjälp från henne. Traditionen vet att berätta oändligt mycket om alla de välgärningar, som kommit från hennes hand. Särskildt är Athos en kär vistelseort för henne, och de uppenbarelsen, munkar där mottagit, äro kända vida utanför det heliga bergets gränser, icke minst i Grekland. Så må det tillåtas att i denna uppsats något beröra dem. — När i 11:te århundradet Athanasius skulle grundlägga klostret Megiste Laura, kom han en gång i ekonomisk nöd, alla förrådshus stodo tomma, och han själf var nära att misströsta. En dag var han ute på vandring och mötte då Gudsmodern, som sade till honom: »Gå hem, och du skall träffa dina visthusbodar fyllda.» Till sin förvåning fann han ock vin, olja och korn i öfverflöd, och från den stunden sköter Gudsmodern om hushållet i Laura. På klostergården är uppställd en bild af henne, där hon är omgifven af ärkeänglarne Mikael och Gabriel samt sin skyddsling Athanasius och en annan munk, Synódon, och inskriften: »Ἡ οἰκονόμησσα τῆς Λαύρας ἢ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» hugfäster minnet af det stora undret och af den värdighet, Gudsmodern fått sig anförtrödd i detta kloster för evärdliga tider. — Mången gång sker en uppenbarelse, då ej verklig nöd är å färde, men då hon af någon anledning vill glädja en människa. Fordom fanns på Athos, äfvenledes i Megiste Laura, en munk, Kuku-céli, som hade en häpnadsväckande vacker röst, och som dagligen i kyrkan eller i klostercellen sjöng sina hymner. Gripen af sången kom vid ett tillfälle Gudsmodern och gaf honom en guldpenning till belöning och uppmuntran. — Oftast är det dock, när sorgen och nöden gästa, som hon på de frommes åkallan sänder lindring och räcker sin hjälpande hand.

»Din nåd vår tillflykt är,
o Jungfru, Gudamoder.
I nödens tid försmå ej våra böner,
men fräls oss från allt ondt,
du enda saliga och enda rena»,

ropa de ortodoxe, och såsom en besegling på denna bön tillfoga de ett trefaldt: »Heliga Gudamoder, fräls oss.» Andra liknande böner finnas, t. ex.

»O, Gudamoder saliga,
som öppnat har barmhärtighetens dörrar,
till dig vårt hopp vi ställa,
att ej vi må förgås,
men genom dig förlossas från all nöd och fara,
du frälsningsklippa för det kristna släktet.»

Att i Grekland rätt lefva sig in i de ortodoxes Gudsmodersdyrkan är på grund af de entoniga byzantinska melodierna svårt för en främling. Väl kan man naturligtvis äfven där ta kännedom om hymnernas innehåll, men när man sedan hör dem sjungas, tilltala de på intet sätt utan verka nära nog söfvande. Först i den ryska kyrkan med dennas liffulla rytmer trädde det ortodoxa gudstjänstfirandet i en helt annan dager för mig, och jag fann då äfven, huru lefvande den heliga Jungfrun står för det religiösa medvetandet. Grekerna själfva, som af hjärtat älska sitt sätt att sjunga, torde emellertid ur hymnerna hämta samma starka intryck som ryssarna göra. Dock är det otvifvelaktigt, att gemene man bland de senare känner till flera hymner än bland de förra, då det finnes upplagor af de ryska bönböckerna, som innehålla ett långt rikhaltigare urval än den grekiska ἡ Ἱερὰ Σύνοδος och andra liknande.

I fråga om andaktsböcker har jag från Grekland erhållit ett bref, där det bland annat heter: »Hvarje kristen har i sitt hem ett nya testamente, Ἱερὰ Σύνοδος, en samling böner samt βίος τῶν Ἁγίων.» Huruvida detta meddelande är fullkomligt riktigt med afseende på den sistnämnda arten af religiös uppbyggelse eller »Helgonens lif», vågar jag icke säga. Mig synes det vara otänkbart, att denna andaktsbok i komplett upplaga finnes i hvarje hem. Det är nämligen ett omfattande arbete, där de särskilda dagarnas helgon behandlas. Klostren äga det naturligtvis fullständigt, och där genomgås månad efter månad de olika volymerna. Otvifvelaktigt är emellertid, att äfven hemmen hafva det, ehuru i små utdrag med de mest populära helgonens historia. Georgios t. ex. är känd öfverallt. Om honom gå många sällsamma sägner. En af dem fick jag höra, när jag med en munk var på färd till ett kloster. Vi hade kommit in på allehanda religiösa spørsmål, bland annat om un-

der, som helgon gjort. Han berättade då, huru vid ett tillfälle en fader förlorat ett barn. Det hade blifvit stulet, och man hörde sedan ej mera af det och begrät det såsom dödt. Men så en dag fann man det oförmodadt i hemmet. Förvånad frågade fadern: »Hur har du kommit åter?» — »En man på en hvit häst ryckte mig ur rövvarnes händer och sprängde med mig fram genom rymden», svarade barnet. Då förstod man, att den helige Georgios räddat det. — Munken fann snart, att jag föga kände till af hvad såväl detta som andra helgon gjort, och han gaf mig därför det rådet, att så fort vi kommit fram till klostret begära βίος τῶν Ἀγίων, där en ny, sällsam värld skulle öppna sig för mig, och där jag skulle få en inblick i, huru schön den ortodoxa kyrkan är. —

Att de ortodoxa i sina hem ha nya testamentet, bör icke förundra. Om ock berättelserna om helgon ofta sysselsätta tankarna, så längtar man dock att känna till, hvad Frälsaren själf gjort, och han kan icke sägas vara af dem glömd. Mycket af evangeliernas innehåll kommer dem till godo redan genom hymner. När dessa behandla bibliska tilldragelser, återgifva de dem alltid troget utan någon förvanskning, såsom förut med ett par exempel visats. Intet kan dock göra den särskilda läsningen af nya testamentet öfverflödig, och utan denna måste kristendomskunskapen bli bristfällig och det kristna lifvet tyna bort. Grekerna ha svårt så tillvida, som de af nya testamentet ej äga någon öfversättning, hvilken de få använda. Själfva påstå de, att de förstå det gamla språket. En fällde till mig ett så bestämdt yttrande som detta: »καλλιστα καὶ οἱ ἐντελῶς ἀγράμματοι ἐννοοῦσι τὰς λέξεις τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου.» En annan uttalade sig mera tveksamt: »Det språk, på hvilket nya testamentet är skrifvet, förstås af folket. Visserligen finnas enstaka uttryck, som äro svåra att fatta af de olärda, men då är det möjligt att genom någon kommentar få de nödvändiga upplysningarna. Likaledes vänder man sig till de mera bildade med förfrågan om, hvad den eller den meningen betyder och på så sätt undanrödjtes all villrådighet.» Tillförlitligast torde väl den sistnämndes yttrande vara. Öfverdrifvet måste det synas, att »äfven de fullständigt obildade förträffligt begripa det heliga evangeliets uttryck», ett påstående, som ock härrör från en ung student, hvilken föga kommit i kontakt med verkligheten. Det senare åter är folkskollärare Pelekános' uppfattning, och den

måste väga tungt, då han under lång tid stått i intim beröring med folket och bör känna till förhållandena. Nog är det naturligt, att i samhällets bredare lager mången ej helt kan tillägna sig innehållet i det nya testamentet, då ju faktiskt dess språk i mycket skiljer sig från det nu talade. Då de ortodoxe på förhand veta, att det erbjuder sig svårigheter att läsa själfva texten, och att ett och annat ställe trots alla ansträngningar förblir oförstådt, har detta nödvändigt till följd, att man ej så ofta som eljest skulle vara fallet känner sig drifven till bibelläsning. Det måste erfordras stor hänförelse att vid hvarje svårtydd punkt bege sig till någon, som är mera bildad, samt rådfråga honom, och det är omöjligt att förutsätta, att ett dylikt i och för sig mycket berömvärdt tillvägagångssätt följes af alla. Otvifvelaktigt är därför, att genom bristen af en bibelöfversättning folkets kristendomskunskap hålles betydligt nere, och att det är högeligen af nöden, att en ändring sker. Frågan är emellertid svårlöst. Det är ingen lätt sak att åstadkomma en öfversättning, hvars språk är lika värdigt som det, hvarpå nya testamentet är skrifvet, och grekerna frukta därför, att en förvanskning skall ske. Nygrekiskan uppträder i tre olika former, skriftspråket, hvilket så mycket som möjligt söker likna den klassiska grekiskan, talspråket, ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα, där en mängd nybildningar förekomma, och som användes af de bildade kretsarna samt slutligen gemene mans språk, det s. k. μαλλιαριστί, där en mängd turkiska och andra främmande ord äro inblandade. På hvilketdera skall nu öfversättningen göras? Naturligtvis ej på det sistnämnda, ty då bli de heliga frälsningssanningarna klädda i en dräkt, som är minst sagdt rysansvärd. Ett försök har gjorts, som väckte stor uppståndelse i landet och följdes af synodens konfiskering. Grekerna ha mycket berättat mig härom, och är det sant, hvad de sagt, så får man ej undra öfver, att den ej lämnades i folkets händer. Stället i den heliga Skrift: »μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς εἰς τὴν βασιλείαν σου» lär ha förvanskats till: »νὰ μὲνθυμηθῇς, ἀφέντη, ὅταν ἔλθῃς σ'τὰ πράμματα». Där förekommer då först det turkiska ordet ἀφέντη, och vidare är σ'τὰ πράμματα hämtadt från slangspråket och betyder t. ex. »när du kommit i besittning af dina saker», d. v. s. i detta sammanhang: »när du blifvit konung». — Jesu verop öfver fariséerna: »Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις» har, om jag får lita på grekerna, återgifvits med: »φωτιά σ'τὰ

μπαζάκια σας», hvilket skulle betyda: »må det ta eld i edra byxor». — Den heliga nattvarden kallas för κρυφὰ τσιμποῦσοι, äfven här som på de tvenne andra ställena inblandning från turkiskan.

Blott det nu citerade bär vittne om, huru vanställda uttryckssätten äro i denna metafras. Bättre är, att folket äger sitt nya testamente i prototyp med dess majestätiska och värdiga språk, äfven om det skulle fatta mindre däraf, än att det i sin hand får något, liknande detta, som nödvändigt måste ha till följd, att evighetsfrågornas värde förringas, och att man ej nalkas det heliga med tillbörlig vördnad. Grekerna själfva söka göra troligt, att gemene man vill behålla prototypen och ej utbyta den mot någon öfversättning. En yttrar sig härom på följande sätt: »Μετάφρασις τοῦ Εὐαγγελίου ὑπάρχει, ἀλλὰ ὁ λαὸς θέλει τὸ πρωτότυπον, διότι τὸ ἐννοεῖ». Trots ett dylikt påstående är det nog ej så afgjort, att folket vill ha den kvar, och att det ej fullständigt förstår den, är i det föregående omnämndt. Nöden har emellertid ingen lag, och tillsvidare måste man finna sig i omständigheterna. När synoden har konfiskerat, kan folket intet göra. — Skall en öfversättning kunna antagas, måste den vara gjord på talspråket, ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα. Låt vara, att icke de, som äro vanda vid sin μαλλιαριστί, i allo begripa detta — att det dock är vida lättfattligare än den nytestamentliga grekiskan faller af sig själf. På drottning Olgas initiativ begynte några teologer i Grekland att, om än icke helt öfversätta, så dock förtydliga evangelierna. Detta företag var utan tvifvel berömvärdt och på intet sätt jämförligt med det andra. Arbetet hade anförtratts åt män, som voro medvetna om dess ansvar och väl rustade till detsamma. Men det blef stor förbittring i landet äfven då. Uppenbarligen är det detta kommentarverk, som åsyftas, när en grek skrifver: »För ungefär 10 år sedan ville man öfversätta det nya testamentet, men häftig motvilja väcktes i Athén och formlig folkresning hade där så när utbrutit. Den dåvarande Metropoliten, Prokopios Oikonomidis, som ej ställt sig direkt fientlig mot företaget utan i någon mån lämnat sitt medgifvande därtill, tvingades att bedja om förlåtelse.» — Här kan ej den anförda öfversättningen på μαλλιαριστί åsyftas, hvilket utan vidare är klart däraf, att denna naturligtvis ej på något sätt kunnat vinna sympati hos Athéns Metropolit, den högste representanten för Greklands kyrka näst Konstantinopels ekumeniske patriark och

alltså den man, som främst skall vaka öfver, att de i kyrkan och i hemmet använda uppbyggelseböckerna äro goda, att ej blott deras innehåll är för den ortodoxe hälsosamt utan äfven deras språk värdigt. — Sällsamt är det, hurusom stämningen så kunnat hetsa upp sig mot ett ädelt sträfvande, detta bevisar, att grekerna i bibelöfversättningsfrågan äro värda klander. Månden kämpar med kraft emot hvarje form af metafras, huru god den än må vara, emedan han är stolt öfver, att det är möjligt förstå det ursprungliga språket.¹ Den som verkligen vill ifrå för folkets upplysning blir därför i viss mening en martyr. Så är fallet med en af de teologer, som tog särdeles aktiv del i den af drottning Olga tillsatta bibelkommittéen. Trots sina stora förtjänster som vetenskapsman har han sedan dess städse hindrats att få någon befattning vid universitetet. Vid de skilda tillfällen, han inlämnat ansökan, har man alltid funnit någon orsak att förklara honom för inkompetent eller underlägsen sina medsökande.

Bland öfriga andaktsböcker märkes en mängd förklaringar till nya och gamla testamentets skrifter. Särskildt äro de af Chrysostomos mycket lästa af folket. Ett af hans arbeten: »Förklaring till söndagarnas episteltexter» öfversattes på sin tid af Gregorius V, ekumenisk patriark vid uppröret 1821. Denna upplaga var länge utgången men blef år 1898 genom professor Papadopoulos' försorg ånyo tryckt och äger stor utbredning i landet. Sällskapet Anáplasis i Athén är ock sysselsatt med att få Chrysostomos' skrifter spridda bland folket på det språk, som nu talas. En massa kommentarverk och andra uppbyggelseböcker ha äfven författats af senare teologer, hvilka verkade i den store kyrkofaderns anda och därför äro mycket uppburna af de ortodoxe. Till dem höra Nikifóros Theotókis, Ilias Mineátis, Vulgaris, Kyprianós och andra. Sist i raden af dessa framstående män är Nikódimos med tillnamnet Ἀγιοπίτης, d. v. s. han var en munk från det heliga berget Athos. Han dog 1820, och bland alster, som härröra från honom, märkes

¹ Naturligtvis kunde de ortodoxe för längesedan haft nya testamentet på sitt nu talade språk, om blott god vilja funnits. De greker, hvilka blifvit protestanter, ha ju det. De använda t. ex. här i Konstantinopel en god öfversättning, som varit i bruk mer än ett halft sekel. Från början afsedd för American Bible Society räkning gillas den ej af de ortodoxe, såsom man lätt kan fatta. Den är gjord af en professor i Athén, Βάμβας, och benämnes efter honom.

κῆπος χαρίτων, »nådens örtagård», en utläggning af skriftställen. Ej blott han utan äfven alla de andra nämnda teologerna lefde på Athos och hafva där utfört en lifsgärning, för hvilken hellenerna städse skola förblifva dem tacksamma. De tillhörde alla tiden efter Konstantinopels fall, en tid, fylld af oro och faror, emedan turkarne försökte mörda alla bildade män och bränna deras böcker för att om möjligt utplåna den hellenska kulturen och få sitt eget språk allena härskande. Många af de lärda togo sin tillflykt till de befästa klostren, där en tryggare tillvaro än annorstädes erbjöds. De iklädde sig munkens kåpa, hvilket redan det i någon mån innebar ett skydd, i det turkarne hyste en viss vördnad eller åtminstone hemlig religiös fruktan för de andlige i deras svarta, mystiska dräkt. Därför kunde präster och munkar ofta nog t. o. m. vandra omkring och undervisa folket, och särskildt äro Theotókis och Mineátis kända för detta ädla, uppoffrande arbete. Naturligtvis var ett dylikt undervisande förenadt med stora faror och måste mången gång förläggas till nätterna, hvarom den förut citerade hymnen bär vittne:

»φεγγαράκι μου χρυσό,
φέγγε με νὰ περιπατῶ,
νὰ πηγαίνω σ'τὸ σχολιό,
νὰ μανθάνω γράμματα,
τοῦ θεοῦ τὰ πράγματα.» —

Äfven klostren själfva begagnades till skolor eller hade man sådana i deras omedelbara närhet. På Athos, strax intill klostret Vatoped, visas ruinerna efter en, och munkarne ha mycket att berätta om de lidanden och försakelser, man ej blott här utan öfverallt måste utstå, huru t. ex. många af de främste ledarne blefvo mördade, och huru andra räddade sig endast genom att i hemlighet fly. Så måste äfven Theotókis och Mineátis, när deras verksamhet blef alltför känd, gå i landsflykt. De begåfvo sig till Ryssland och lefde där sitt återstående lif.

Jämte de nu nämnda, mera allmänt lästa uppbyggelseböckerna finnes en del, som också hafva rätt stor spridning, men som ej likt de andra äro direkt förordade af den ortodoxa kyrkan och därför ej i samma utsträckning kända. Medan de förra böra ägas i hvarje hem, kommer det väsentligen an på den enskildes religiösa intresse och hans större eller mindre kännedom om kyrklig litteratur, i fall han skaffar sig någon af

de senare. I Athén hade jag i mångt hem tillfälle att se ett rikt urval af denna arts andaktsböcker. Där fanns t. ex. en religiös roman med titel: »Ἡ Χαριτίνη ἢ τὸ κάλλος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.» Den var författad 1864 af Panagiotis Sutsos, en nationaldiktare, som skref den gent emot Renan för att framställa den kristna religionens skönhet. Χαριτίνη, »den nåderika», var en kvinna af furstlig släkt och bodde i Konstantinopel. På grund af otrohet från sin mans sida lämnade hon denna stad och vallfärdade till Jerusalem, där hon blef nunna. Romanen slutar så, att hon i den heliga staden sammanträffar med sin man, som blifvit munk. — Det hvilar således något mystiskt öfver skildringen, och att de ortodoxe älska sådant framträder på ett alldeles särskildt sätt i deras helgonlegender.

En annan uppbyggelsebok, som likaledes ägdes af en familj i Athén, hette: »Θρησκευτικαὶ μελέται πρὸς μόρφωσιν χριστιανικῶν ἀρετῶν ἦτοι ὁμιλίαι περὶ πάσης σχεδὸν περιστάσεως καὶ περιπετείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, συντεταγμέναι κατὰ τὰς θείας καὶ ἱερᾶς γραφάς.» En schweizare, Zschoke, har skrivit den under titel »Andachtsstunden», och kultusministern Dimitrios Maurokordatos öfversatte den år 1875 till nygrekiska från 25:te tyska originalupplagan. I Grekland har den utkommit tvenne olika gånger. Boken består af 5 delar. Maurokordatos gjorde ett urval och medtog sålunda ej allt. Hvarje stycke har som motto ett par rader ur den heliga Skrift. Betraktelsen »ἡ δόξαμις τῆς προσευχῆς» inledes t. ex. af Pauli ord i I Thess. 5: 17: »Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε», bedjen utan återvändo.

I samband med uppbyggelseböckerna hade det varit på sin plats att lämna en redogörelse för de ortodoxes gudstjänstfirande för att så få en någorlunda fullständig inblick i det religiösa lifvet och de olika formerna af andakt, såväl hemmets som kyrkans. Men här skulle vi äfven vid den flyktigaste beröring af ämnet föras alldeles för långt, och alltså måste det uppskjutas till någon annan gång och behandlas särskildt för sig. Däremot finnes en punkt, som omöjligt helt kan förbigås i en uppsats om Greklands kyrka, och det är klosterväsendet.

Antalet kloster för munkar uppgår i landet till inalles 167 och för nunnor till omkring 10. I hela Grekland finnas enligt den uppgift, jag nyligen erhållit, 1,743 munkar och 225 nunnor. Det lefver sålunda i hvarje kloster i medeltal blott ungefär 10,

i en del naturligtvis vida mera och i en del mindre. Det förnämsta af alla heter Megaspiläon, som grundades så långt tillbaka som år 361 och är invigdt åt Gudsmodern till minne af hennes »κοίμησις». Det har 125 munkar och är för främlingen lätt att besöka, när han per järnväg färdas från Patras till Athén. — Andra kloster med relativt stort antal munkar äro: »Ταξιαρχῶν» med 90, »Ἁγίας Λαύρας» 50 och »Ὁσίου Λουκά» 42. Dessa kloster äro äfven af hög ålder, det sistnämnda grundades t. ex. år 960 och »Ἁγίας Λαύρας» 991. Af öfriga märkas »Ἁίου Γερασίμου» på Kefalonia med 37 munkar, »Πεντέλης» vid Athén med 33, »Ἁγίου Στεφάνου» 20 och »Φανερωμένοις» på Salamis med blott 10. En mängd kloster ha omkring 5 à 6, och det är ej heller uteslutet, att en enda bor för sig själf. Så var t. ex. förhållandet uppe i Thessalien i ett af Meteoraklostren. Denne munk hade måst blifva eremit, därför att alla hans kamrater dött bort och inga nya kommit i stället, och han var liksom en symbol för, huru dock förr eller senare munkväsendet måste dö ut. Man kan vid ett besök i nämnda klostergrupp påträffa ej blott såsom i detta fall så godt som tomma anläggningar utan äfven dem, hvilka helt blifvit öfvergifna. Här och hvar uppe på krönet af dessa sällsamma klippor, hvilka med ett gemensamt namn benämnas Μετέωρα, därför att de liksom sväfva mellan himmel och jord, kan man se sten och grus och rester af helgonmålningar. Äfven här hade alltså fordom varit kloster, som dock nu helt råkat i ruiner. Af dem, som för närvarande finnas kvar, 6 eller 7 till antalet, har intet öfver 10 munkar, och det intryck, man får af ett besök, är nästan vemodigt. Det är naturen, som fångslar, en natur så säregen och bedårande, att dess like knappast finnes, men af klosterlifvet därstädes får man nästan den uppfattningen, som om det låge i sina dödsryckningar. Biskopen i Trikkala, Anthimos, hvilken har öfverinseendet öfver dessa kloster och själf tror på munklivets förträfflighet, gör allt för att hålla dem vid makt och gynna deras invånare. Säkert är ock, att Meteoraklostren aldrig komma att helt utrymmas, då de årligen besökas af massor turister, hvilket ju innebär en betydlig ekonomisk inkomstkälla för desamma.

Det må här tillåtas mig att i korthet skildra min färd till dessa kloster. När man från Trikkala nalkades stationen Kalabaka, syntes från järnvägen en mängd sällsamma bergformatio-

ner, fristående stenpelare, som skjöto upp i en svindlande höjd. Denna komplex benämnes Μετέωρα, »de sväfvande», ett namn, som är synnerligen betecknande. Det är uppe på krönet af dessa, som klostren äro byggda; några afsatser finnas icke. utan bergväggen stiger fullkomligt lodrätt, och det är nära nog ett under, huru så mycket sten och annat material kunnat forslas upp, att det blifvit möjligt anlägga samhällen. Detta vittnar om en energi, som är rent af häpnadsväckande. — Bland klostren finnes ett, som är det egentliga Meteora, och som mer än de öfriga kan sägas sväfva i rymden. Från stationen Kalabaka till detta är det ungefär 2 timmars väg, alltjämt uppför och uppför. Jag hade vid mitt besök i sällskap en docent vid Athéns universitet, som här skulle undersöka en handskrift, och som hos biskopen i Trikkala skaffat en rekommendationsskrivelse för oss båda. Allt högre och högre hade vi att vandra, och allt mer och mer hänförande blef den utsikt, som öppnade sig för våra blickar. När vi ändtligen nått krönet, och man nära nog ville träffas af svindel, stodo vi dock blott vid foten af den bergsklippa, på hvilken meteoraklostret var grundadt. Att komma dit upp var möjligt endast genom att af munkarne hissas upp i en korg eller genom att gå på de stegar, som i fullkomligt lodrät ställning hängde utmed klippväggen. Vi hade vid vårt besök otur. Korgen kunde ej användas, emedan linorna voro alltför slitna och därför lätt kunde brista. Och att begagna oss af stegarna vågade vi ingendera. Det riktigt svindlade för mina ögon, när jag såg munkarne springa upp och ned på dem. Någon olycka hade dock aldrig händt där, enligt hvad de själfva påstodo. Det helgon, åt hvilket klostret var invigdt, hade städse hållit sin skyddande hand däröfver. — Medan vi ännu stodo villrådiga, huruvida vi skulle våga oss upp eller ej, tilldrog sig en rätt idyllisk scen. En herde höll till strax i närheten, och hans hjord var spridd här och hvar bland klipporna. När han märkte, att främlingar hade kommit, nalkades han genast, och vi voro snart i ett intressant samtal med honom. Själf sade han, att han aldrig i sitt lif varit uppe i klostret, men att det ej kunde anses som någon svårighet alls att bege sig dit. När vi visade oss litet tvifvelsamma mot, att detta skulle vara en så lätt sak, beslöt han genom handling bekräfta sitt påstående. Den öfre stegen, hvilken af munkarne hissats upp, blef nu nedfirad, och van vid bergklättring begynte herden sin färd.

Med raska steg kom han allt högre och högre och nådde den kritiska punkten, där de båda stegarna voro sammanfogade med hvarandra, och där han alltså hade att passera från den nedre till den öfre. Här betänkte han sig något, såg ett ögonblick nedåt, liksom om han ämnat retirera, men allt gick lyckligt, om det ock duktigt skramlade i stegarna. Snart var han försvunnen och hade tagits i godt förvar af munkarne. — Nu kom abboten ner, och min reskamrat kunde med honom uträtta sitt ärende. Handskriften skulle bli förd till ett kloster ej långt därifrån, dit det var lättare att komma, och där ej någon klättring behöfdes utan en bro ledde öfver det egentliga bråddjupet. Vi aflägsnade oss. Alltjämt sågo vi Meteoraklostret och stegarna, som hängde utmed klippväggen. Men ingen syntes passera på dem. Herden var kvar däruppe, och abboten hade träffat samman med dennes hustru och passade nu på tillfället att få litet förströelse i sitt enformiga lif. Allt längre och längre vandrade vi, och städse sågo vi stegen tom. Så ändtligen efter väl ungefär $\frac{3}{4}$ timmes förlopp kom herden ned, och strax efteråt syntes abboten stiga upp, det var slut på den idylliska scenen, och hvar och en gick åter till hvardagslivets sysslor. Efteråt fingo vi veta orsaken till det långa dröjsmålet. Herden hade af munkarne fått ett rikligt middagsmål för den strapats, han underkastat sig.

Skall man fälla ett allmänt omdöme öfver munkväsendet, så torde väl detta bli, att det visserligen i forna tider haft sin stora betydelse, men att dess roll nu är utspelad och dess existensberättigande slut. Det blir bland de ortodoxe själfva en mer och mer gängse åsikt, att det dock ej är något särdeles idealt lif, som föres inom klostermurarna, och att man där omöjligt kan ha att söka den högsta formen af fromhet. Man behöfver själf ej länge lefva i ett kloster för att erfara, att där råder kif och strid liksom annorstädes i världen, och att den lifsåskådning, mången där genom sin vandel visar sig hysa, är lika materialistisk som man på annat håll kan finna, och detta världsväsende blir så mycket mera fränstötande, då det städse höljes under fromhetens mask. Det har förvånat mig, huru de strängaste domarna öfver klosterväsendet ha kommit från de ortodoxe själfva, och jag har hört dem af så många personer med så djup religiös läggning, att det ej mer råder för mig något tvifvel, hurusom alltmer och mer sympatierna minskas

för denna art af fromhetslif. Det sorgliga är, att munkidealet skall härska inom själfva kyrkan, och att på så sätt lifvets friska krafter skola hindras att strömma in. Det måste verka förlamande, att en person nödvändigt blir utestängd från en ledande plats blott genom den omständigheten, att han är gift, han må för öfrigt äga hur stor begåfning, hänförelse och handlingskraft som helst. En dyster inblick i munkarnes afvoghet mot bildning fick jag under min vistelse i Athén. Jag besökte därstädes klostret »τῶν Ἀσωμάτων» och hade särskildt i en medelålders man, Immanuel, vunnit en tillgifven vän. Denne var varmt intresserad för studier. Hans klostercell liknade ett litet bibliotek, och där fanns en värdefull samling af teologisk litteratur. Själf ägde han en syn på tingen, så idealisk och fri från fanatism, att man omöjligt kunde undgå att fatta djup tillgifvenhet för honom. Men hans lif i klostret var rikt på pröfningar. Han var ännu blott novis och hade tre gånger inlämnat ansökan att bli upptagen i munkens värdighet men hade motarbetats af sina medbröder och så hindrats.

Det är mig dock omöjligt att tala blott ofördelaktigt om munkarne. Jag har under min färd träffat många så djupt religiösa och innerligt vänfasta, att min samvaro med dem skall förblifva ett ljus minne för hela mitt lif. Jag vet också, att det är många med sådan drömmande natur, att de aldrig kunna lämna munkidealet ur sikte. Det vore då orätt att taga ifrån dem detta. Den ortodoxa kyrkans historia är så präglad däraf, att det aldrig kan helt förgätas. Sådana själar må gärna lefva sitt lif i meditation och studier, men de må tillbringa det i ensamheten för sig själfva och af kyrkan mottaga det underhåll, de för sitt uppehälle behöfva. Det är mot detta hopande af människor, hvilka lefva af andras medel, man måste höja sin protest och mot den meningen, att munklifvet är den högsta formen af fromhet, och att dess ideal måste förverkligas vid tillsättandet af hvarje biskop.

Många kloster äro af intresse på grund af sitt arkitektoniska värde och de helgonbilder af äkta byzantinsk konst, de äga. Här och hvar finnes äfven en större eller mindre samling reliquier. Det egentliga Grekland är visserligen jämförelsevis fattigt på sådana. Under de orostider, klostren där emellanåt haft att utstå, ha dessa liksom alla andra skatter blifvit stulna eller förstörda. Mycket har ock bragts i säkerhet å annat håll, fram-

för allt till Athos, då denna plats mer än någon annan städse varit en tillflyktsort för munkarne. På det heliga berget kan man därför finna en massa reliquier och andra för den fromme ortodoxe viktiga ting, klostren där göra nästan intrycket af muséer, och allt vittnar om, att munkväsendet fått utveckla sig under tryggare förhållanden än annorstädes i Orienten. I själfva Grekland torde just Meteoragruppen vara de kloster, som äro rikast försedda med värdeföremål. Deras naturliga läge är sådant, att de vid annalkande fara städse kunnat göras helt otillgängliga, och därför ha skatterna räddats från att plundras. Jag hade tillfälle att i det af dem, som benämnes Barlaam, taga reliquiesamlingen i betraktande. Man fick där se en mängd hufvudskallar, händer, ben o. s. v., allt från heliga män och kvinnor och fullständigt höljdt i guld och silfver, blott med ett litet lock, som den fromme kunde öppna, när han ville kyssa reliquien och så ägna den sin vördnad. För abboten var det en stund af djup andakt, då han visade dem. Innan han lade tillbaka hvar och en, berörde han dem med sina läppar och gjorde korstecknet.

I fråga om klostren i Grekland skrifver folkskollärare Pelekános bl. a. följande: »Fordom fanns i landet ett stort antal kloster, hvilka under det turkiska herradömet tjänade som skolor, där undervisningen mången gång sköttes af verkligt bildade personer. Man förfogade öfver stora rikedomar, och en del munkar voro af hög börd. Ja, det har t. o. m. händt, att i klostren bott män af furstlig härkomst. Det finnes exempel på, att, då det byzantinska väldet ännu ägde bestånd, kejsare utbytte purpurmanteln mot munkkåpan.» — Af det nu citerade bekräftas den uppgift, hvilken i det föregående meddelats, och hvilken jag hörde såväl på Athos som bland grekerna i Palestina, att nämligen klostren långliga tider begagnats som skolor. Efter Konstantinopels fall var det företrädesvis munkar och präster, som blefvo folkets lärare under de stormfyllda tider, som då följde, och det är till dem, man väsentligen står i tacksamhetsskuld för det grekiska tungomålets bevarande. Så kunde, när rätta ögonblicket var inne, upprorsfanan höjas och ett fritt konungarike bildas, och bland de under Turkiet lydande bevaras ännu i dag grekiskt språk och grekiska seder trots sekellångt slafveri. Det är detta, som gör, att man hyser en sådan kärlek till den ortodoxa kyrkan, då dess represen-

tanter gjort en mäktig insats i nationens öden och knutit kyrkan fast vid fosterlandet med band, som väl aldrig kunna brista. Ett Grekland utan ortodox kristendom är otänkbart.¹

Det borde kanske här framhållas, att något egentligen levande och fullständigt begrepp om munkväsendet får man icke, så länge man studerar det blott i Grekland. Där är allt mera tarfligt och enkelt, och klostren stå ofta nära nog öde. Där emot är det Athos, som är munkarnes rätta hemvist. Vill man sålunda få en åskådlig uppfattning af deras lif, måste man gå dit, ty där är det möjligt att lära känna alla former af det samma. Kloster finnas med flera hundra munkar, ja ett har bortåt 2,000, där man firar sina gudstjänster i kyrkor, som glimma i guld. Men på det heliga berget kan man äfven här och hvar träffa den i ensamheten boende eremiten, som förrättar sina böner i en risikoja.

Ännu vore det mycket att redogöra för hvad beträffar den ortodoxa kyrkan i Grekland. Af intresse vore t. ex. att närmare behandla helgonen, helgonlegenderna, bilderna och reliquierna samt den sällsamma art af fromhetslif, som födes här af. Men som allt detta ej berör blott en särskild nationalkyrka utan den ortodoxa kristenheten i dess helhet och för öfrigt är af så omfattande art, att det fordrar en artikel för sig, må en sådan i en framtid lämnas. Här må nu blott till slut i korthet skildras en stor religiös-national fest, som jag året 1910 hade tillfälle att bevista på Tinos, och som är af speciell betydelse, då den klart lägger i dagen, huru innerligt förbundna

¹ Detta är åtminstone grekernas egen mening, och den uttalas öfverallt i tidningsartiklar och annorstädes. Senast såg jag den för blott några dagar sedan i tidningen *Ηρώδος* här i Konstantinopel. Det hette där bl. a.: »Sedan sekler tillbaka äro vår nations öden så innerligt förbundna med vår heliga kyrkas ärorika historia, att enhvar, som öfvergifver ortodoxien, sliter sig samtidigt lös från samhällskroppen, äfven om han ej själf märker det. Kyrkan har i kritiska ögonblick bistått och räddat nationen, och hon är alltfortfarande den heliga akropolis, i hvars skydd vårt folk äfven i framtiden skall kunna värna sig mot de faror, hvilka lura på att utplåna dess existens och kränka dess rättigheter.»

Skall emellertid den ortodoxa kristendomen kunna etiskt fostra sina bekännare och fylla det i hvarje människosjäl så djupt liggande behovet efter frälsning, måste den undergå en genomgripande reformation. Detta problem skall närmare behandlas i en senare artikel om helgon, helgonlegender, bilder och relikier.

nationen och kyrkan äro i Grekland. Festen var Marie Bebådelsedag, och hvad som gjort den till på samma gång nationaldag är, att den 25 mars upprorsfanan höjdes mot turkarne. Det var en lycklig tillfällighet, som ville, att Gudsmo- dern på ett så intimt sätt skulle blifva förknippad med landets politiska öden. Hon hade engång i forna tider räddat Konstantinopel från avarernas hotande anfall, och äfven nu blef hon likt en beskyddarinna för grekerna. När de gå att fira minnet af befrielsekriget, fira de samtidigt Gudsmo- dern, och här är en åskådlig bild af de kanske något öfverdrifna men dock för deras tänkesätt mycket betecknande yttranden, jag hört, att nämligen den som lämnar ortodoxien ej längre är en verklig grek,¹ och att sann ortodoxi innebär att kämpa för hellenismens befrielse.

Det är just ön Tinos och närmare bestämdt den lilla idylliska staden med samma namn, hvilken hvarje Bebådelsedag är det efterlängtade målet för hellenerna, och få torde de vara, som ej någon gång i sitt lif besökt denna ort. Ön lämpar sig synnerligen väl som samlingsplats vid firande af en nationalfest. Den ligger ju i utkanten af det grekiska konungariket, och man äger där sålunda städse en viss känning med Turkiet. Patriotismen kan därför hållas stark vid makt, och stämningen i sin helhet är gynnsam för bedrifvande af politisk propaganda. Det är dock icke öns läge, som från början gjort den till en dylik vallfartsort. Orsaken är en annan, nämligen den, att för snart ett sekel tillbaka en Mariabild blef funnen under sällsamma förhållanden. En nunna i ett kloster på ön hade en natt en underbar dröm. Hon såg Gudsmo- dern, som för henne utpekade en plats, där en bild var gömd, och hon fick i uppdrag att bringa detta heliga föremål i dagen. Nunnan gick genast till stadens styresmän och tillkännagaf saken, men alla trodde henne vara förryckt och fäste intet afseende vid hennes tal. — Om någon tid uppenbarade sig Gudsmo- dern ånyo och gaf samma befallning som första gången. Men äfven nu, när hon meddelade hvad som passerat, ansåg man hennes bedyranden för tomma fantasier och skänkte dem blott ett medlidsamt leende. Då aflägsnade sig nunnan djupt vemodig och med en känsla af, att Gudsmo- dern under hvarje förhållande skulle genomdrifva sin vilja, om det ej var möjligt med kärlek så med

¹ Ett dylikt påstående har helt nyligen offentligen uttalats, enligt hvad det anförda citatet ur tidningen *Πρόοδος* visar.

stränghet. Och snart nog kom en tredje uppenbarelse. Allvarlig, ja förebrående syntes den heliga Jungfrun, och hennes tal vittnade om, att tålamodet nu var slut, och att straff väntade staden, om den i otro föraktade hennes befallningar. Skakande af sinnesrörelse berättade nunnan allt. Man började nu frukta för Gudsmoderns vrede, gräfningar företogos på den punkt, som i drömmen utvisats, och till allas förvåning blef en underbart skön Mariabild af hög ålder funnen, och en källa sprang fram på platsen. Genast började under ske vid bilden, allehanda sjuka blefvo botade, man förstod nu, att det var ett alldeles särskildt heligt föremål, och att evangelisten Lukas själf var upphofsmannen till detsamma, då ju han enligt traditionen först af alla målat helgonbilder.¹

Ej mindre än 27,000 pilgrimer kommo Bebådelsedagen 1910 till Tinos. I hamnen lågo, klädda i festskrud, den massa fartyg, som fört dit människoströmmen, och som nu väntade på att inom kort åter få föra bort densamma. Staden Tinos, som själf ej äger mer än 3,000 invånare, hade blifvit formligen öfversvämmad af folk, störst var trängseln på torgplatsen nere vid stranden och omkring den högre upp liggande Mariakyrkan. En anseelig del af pilgrimerna var den stora skaran fattiga, hvilka kommit hit från när och fjärran och nu under dessa tvenne dagar samlade förråd att lefva på för långliga tider framåt. Redan på färden dit hade de börjat sin insamling, och förtjänsten var god, ty allas hjärtan voro vidgade vid ett tillfälle sådant som detta, och att skänka en πεντάρα (5 centimes) åt de hjälpsökande ansågs nära nog som plikt. Många åter hade kommit för att erhålla hjälp af den undergörande bilden, det var allehanda sjuka, blinda, halta och lemlästade stackars varelser, hvilka lågo strödda här och hvar på kyrkgolfvet och väntade på, att Gudsmodern skulle förbarma sig öfver dem. En tredje grupp var de mera politiskt intresserade, hvilka brunno af hänförelse för hellenismens befrielse. Det var män från såväl konungariket Grekland som från turkiskt område, Macedonien, Mindre Asien o. s. v., och åt deras entusiasm gafs riklig näring genom icke mindre än 3 fosterländska tal af

¹ Vid skildringen af festen kommer jag ej att inlåta mig på spørgsmålet om det uppenbart hedniska element, som ligger i dyrkandet af undergörande bilder. Detta må behandlas i artikeln om helgon, helgonlegender, bilder och relikier.

biskopen, nationalhymnen, som upprepade gånger sjöngs, militär-musiken och det flaggprydda krigsfartyget ute i hamnen, hvilket vid festens början lät sina kanoner dåna. Den ojämförligt största mängden slutligen kom till Tinos för att tillbedja Guda-modern. Väl kunde detta ske äfven annorstädes, men på hvilken plats var det väl lämpligare att ägna henne sin dyrkan än inför den bild, som genom hennes egen omsorg bragts i ljuset? Bland de besökande funnos naturligtvis äfven många, som ej hade något egentligt syfte med sin resa, de hade velat fröjda sig åt en färd på Arkipelagen, åt folkvimlet och åt alla de nöjen af olika slag, som bjudas vid folkfester. De ströfvade mera likgiltigt omkring på gatorna och på torget eller höllo till på kaféerna, där vid säckpipans toner turkiska och grekiska danser utfördes.

Det hela gaf i början mera intryck af en marknad än af en religiös fest. Man köpslog öfverallt vid de hopade salustånden, det var ett sorl, nära nog bedöfvande, och ett virrvarr och en trängsel, som knappt låta sig beskrifvas. Men vid 7-tiden på kvällen den 24 mars kommo biskopen och hans präster i procession genom staden för att tåga upp till Mariatemplet och nu visade sig snart, att det var en kyrklig högtid, man gått att fira. Folket strömmade till från alla håll. I têteen buros fanor och standar, där bibliska scener, Jesu dop, hans uppståndelse o. s. v. voro framställda. Bengaliska eldar upplyste det ändlösa tåget och gjorde atmosfären formligen kväfvande. Kyrkan själf, som låg uppe på en höjd, var klädd i vimplar och grönt och prydd med kulörta lyktor. Huru det artade sig, när man nått målet för sin färd, vill jag icke beskrifva, det hade varit bättre att befinna sig långt på afstånd än att vara midt i detta haf af människor, där man nära nog pressades till döds och ville förlora sansen af hetta och brist på luft. Då och då förnams ett stönande från någon sjuk, som blifvit trampad, där han låg på kyrkgolfvet. Kanonskott från krigsskeppet tillkännagåfvo, att festen hade börjat. Biskopen föll trenne gånger på knä inför den undergörande bilden, hvilken var lagd på en pulpet midt i kyrkan och så behängd med votivskänker, att af Gudsmodern själf så godt som intet kunde upptäckas, blott ett öga, som, fylldt af kärlek, blickade hän på hvar och en, som tryckte sin kyss mot bildens glas. Ej mindre än bortåt 5 timmar hade man att stå i kyrkan, det var afton- och morgongudstjänst, *έσπρινος* och *ὄρθρος*, som skulle firas, och då det

denna dag var en särskildt stor fest, var programmet utförligare än eljest, och hymnerna till Gudamodern ville aldrig tystna. Ett litet urval ur den rika samlingen må här meddelas:

»O, Jungfru, Gabriel dig nalkas,
han hälsar dig, han bringar dig ett budskap,
ett evigt rådslag han dig uppenbarar,
i det han säger:
Jag hälsar dig, du jord, som utan sådd bär frukt,
du törnebuske, som med helig låga brinner
och därför ej förtäres.
Jag hälsar dig, du djup, som ej kan skådas,
du bro, som förer upp till himlen,
du jättestege, som i drömmen Jakob såg.
Du kärl, där evigt gudamanna gömmes,
du som från förbannelsen har Adam löst
och kallat honom åter,
jag hälsar dig: Med dig är Herren.» —

När nu Gudamodern häpnade öfver denna hälsning och liksom icke kunde tillägna sig dess innebörd, fortsätter ängeln:

»O, rena själ, du gripes af förvåning!
Förvånansvärdt är ock det under, som skall ske dig,
ty ibland kvinnor endast du bevärdigats att afla i ditt moderlif
den som är konung öfver alla.
Profeterna och lagen hafva om dig förebildligt talat.» —

Bestörtningen har dock ej helt flytt ur Marias sinne, och hon utbrister:

»Ej kan ditt tal jag riktigt fatta.
Nog under ofta skett, när Gud så velat,
att de som förebilder tjäna skulle.
Men aldrig har det händt,
att utan man en kvinna blifvit moder.» —

Gabriel svarar:

»När Gud ett rådslag fattat,
naturens ordning viker,
hvad mänska ej kan göra, göres då.
Du heliga, du rena, sätt tro till mina ord,
de äro sanna ord.»

Vid detta tal af ängeln böjer sig Jungfrun i ödmjuk tro:

»Ske mig, som du säger.
Åt honom, som ej äger kropp,
jag sådan låna vill.

Så födes han till världen,
som ensam mäktar bringa mänskan åter
till den äreställning, som hon fordom haft.» —

Hon inser den höga uppgift, Gud anförtrott henne, att nämligen bli moder åt Frälsaren, och med en profetisk aning om den nya tid, som nu skall inbryta, fortsätter hon:

»Så blir genom mig fördömsen upphäfd,
tillfyllest betald blir den gamla skulden,
och försoning bringas för Evas brott.» —

Det var i entoniga byzantinska melodier, dessa hymner sjöngos. Särskildt stark var i kören en gäll barnaröst, som åt sången i dess helhet förlänade en säregen karaktär. Andakten bland de gudstjänstfirande var gripande. Jag erinrar mig, huru i min närhet, strax bredvid ikonostasen, stod ett par kvinnor. I deras anletsdrag låg nästan något svärmiskt, gång på gång föllo de på knä, de läto aldrig sina händer hvila utan gjorde oupphörligt korstecknet, allt under det de för sig själfva hviskade efter orden, som från kören nådde deras öron. Emellanåt ville vanmakten liksom öfverväldiga dem, deras åtbörder blefvo mattare, och deras blick såg frånvarande ut, men då gaf en dryck vatten ur det krus, de hade vid sin sida, dem åter styrka att fortsätta sitt bedjande. Kraft och lifsglädje strömmade ock emot dem ur hymnerna, hvilkas innehåll städse var ett jubel och lof till den Högste för Bebådelsedagens stora under, och hvilka gjorde, att verklig glädjestämning rådde i templet under hela kvällen:

»Statt upp, o jord, att bära ut den stora glädjen!
I himlar, höjen edert lof till Herrens ära!
Må den, som tviflar, hålla sig i fjärran,
att ej hans hand besuddlar detta under.
Men I, som ägen tron, må edra läppar
med röst, som aldrig tystnar, sjunga ängelns sång.
Med hjärtat, jublande af glädje, stämnen upp
till Gudamodern edert:
Var hälsad, du benådade, med dig är Herren.» —

»Allt skapadt fröjdar sig i dag,
ty ärkeängeln har till Jungfrun fört ett budskap:
Var hälsad du välsignade, du heliga, du rena, du obefläckade.

Kyrkohist. Årsskrift. 1912.

krigsskeppets strålkastare, hvilket syntes mig likt en symbol för, huru fosterlandet och kyrkan räckte hvarandra handen. Pilgrimerna lågo nu i stilla slummer, och hvad drömde de? De sjuka, lägrade omkring bilden, helt säkert om hjälp i sin nöd. Mången turkisk undersåte drömde kanske om politisk befrielse. Kanske såg han Gudsmodern segerrikt draga fram i striden och låta hoppets så efterlängttade dag bryta in, likt hon engång dref bort avarerna och bådade lycka i frihetskriget. — Efter en stund försvann templet för våra blickar. Äfven det insveptes i mörker. Strålkastaren hade upphört för att ej med sitt sken blända de slumrande och störa deras ro.

Länge fingo ej pilgrimerna hvila. Redan tidigt på morgonen den 25 mars, själfva Bebådelsedagen, firades den heliga liturgien. En viss misstämning rådde dock nu i kyrkan. Biskopen låg sjuk i sitt hem. Öfveransträngd under kvällen och utmattad af den kväfvande hettan hade han fått ett anfall åt hjärtat och sväfvade en stund nästan mellan lif och död. Något fosterländskt tal kunde alltså nu icke hållas, och folket fick nöja sig med att lefva på minnena af de entusiastiska ord, som på aftonen riktats till dem, då de hälsades välkomna till Tinos och manades till kärlek mot Gud och fosterlandet. Redan före festens egentliga början hade de för öfrigt hört ett tal af biskopen och behöfde därför på intet sätt sväfva i okunnighet om, hvilken djup innebörd, som låg i den dag, de gått att fira, huru den för Grekland var en religiös-national högtid af den allra största betydelse. Efter liturgien skulle en procession anordnas. Alla hade motsett denna med spänd väntan, då den mer än något annat skulle skänka åt dagen dess säregna prägel. Men en procession, där biskopen ej var med, syntes för alla som något förfeladt, och den förut så starka hänförelsen började betydligt mattas. Samtalen man och man emellan buro tydligt vittne om, huru de stora förväntningar, som förut hysts, betraktades såsom grusade. Men då inträffade något i samma grad oväntadt som kärkommet. När processionen utgick, befanns biskopen vara med i den. Han hade känt det lika svårt som pilgrimerna, att festen på detta sätt skulle misslyckas och hade uppjudit alla sina krafter för att rädda situationen.

Sakta och värdigt drog tåget fram genom gatorna, följdt af människohopen. Främst hade en grupp högre officerare sin

plats, och där svajade Greklands fana. En militärorkester spelade oafbrutet nationalhymnen och andra fosterländska sånger för att låta folket förstå, att det var frihetsdagen, man gått att fira. Omgifven af kyrkostandaren bars den undergörande bilden af tvenne präster. Öfverallt sökte de sjuka tränga sig in i tåget, på det bilden om möjligt skulle passera rakt öfver dem, och de så skulle komma i kontakt med dess helande kraft. Snart hade processionen nått sitt mål, torgplatsen nere vid hamnen. Där möttes ens blickar af alla de festklädda fartygen, och främst drogs uppmärksamheten till krigsskeppet, som nu åter lät sina kanoner dån. Biskopen besteg talarstolen. I korta drag skildrade han de viktigaste skedena i befrielsekrigets historia. Han framhöll, huru Hellas söner villigt offrat lifvet i farans stund, och manade det nu lefvande släktet att, när så behöfves, likna sina fäder i mannamod och dödsförakt. Prästerna hade gjort en stor insats i nationens öden, och därför borde alla älska den ortodoxa kyrkan. Skönare dygder finnas ej för en människa än kärlek till Gud och fosterbygden. »Glömmen ej», utbrast han, »hvilken ära, som strålar omkring frihetsmartyrens panna. Det är värdt att offra sitt lif för fäderneslandet. Och ingen är Gud mera behaglig än den sanne patriot.» — Det var eldande ord, som kommo från biskopen. Hans sjukdom tvingade honom att yttra sig kort, men det lilla, han sade, satte djupa spår i sinnena, och kraftigare än förut ljöd nationalsången:

»Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
τοῦ σπατιοῦ, τὴν τρομερή.
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι,
ποῦ με βιάς μετράεις τὴν γῆν.
Ἀπὸ τὰ κόκκαλα βγαλμένη,
τῶν Ἑλλήνων, τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, χαῖρε, Ἑλευθερία.» —

»Jag känner dig från svärdets klinga,
den fasansfulla,
och från den skepnad,
då du med trotsig ilfart mäter jorden.
På grekers helga kroppar har du vuxit upp,
och tapper såsom förr ännu du är.
Var hälsad, hälsad, sköna frihet!» —

Nu var det slut på festen. Talarstolen, som var klädd i grönt, hade inom några ögonblick förlorat sin skrud. Alla slētos om att få hvar och en sin lilla kvist. Den skulle sedan tjāna som ett minne och som en skyddsāngel i hemmet. Faror och sjukdomar skulle genom den drifvas pā flykten.

Snart hōrdes signaler till affārd, och den ena lilla bāten efter den andra fōrde pilgrimerna och deras saker ut till de vāntande fartygen. Helt sākert voro de flesta nōjda med sin vistelse pā Tinos, ja, man pāstod, att āfven de sjuka ej farit fōrgāfves dit, utan att verkligen tvenne under hade skett vid bilden. Det låg nāgot mystiskt och lockande i ett sādant rykte, och det spred sig sā hastigt, det t. o. m. växte, snart hōrde man, det var 3, som blifvit botade. Den stora massan af hjālpsōkande hade dock i hvarje fall till synes fōrgāfves ropat vid den heliga Jungfruns bild. Jag erinrar mig sārskildt en āldrig moder med hennes blinde son. Kvinnans blick vittnade om djupt vemod och stilla resignation. Pā sonens brōsthāngde en votivskānk, en silfverplatta, som i relief framstāllde ett par ōgon. Den var āmnad att fāstas vid den undergōrande bilden, fōr den hāndelse att lākedom skānkts. Men nu māste den gōmmas till en annan gāng, ty i sitt armod kunde hon ej offra en dylik gāfva fōr hvarje ār. Medan Bebādelsedagen fōr andra varit en dag i idel ljus, var den fōr henne en missrākning. Dock hade kanske icke glādjen helt flytt ens ur hennes sjāl. Det var ju en frōjdefest Gudsmoderns stora dag. Frōjd och jubel hade strōmmat emot henne i alla de hymner, hon hōrt, och kanske fanns dārfōr āfven hos henne en liten gnista dāraf, hon hade māhānda ej helt fōrlorat hoppet, denna skōna, himmelska gāfva, som kan uppehålla mānniskan i nōden. Nāsta ār skulle hon kanske få hjālp. Åfven dā blir det Gudsmoderns fest, och Gudsmodern ār god och ōmmar fōr lidandet i vārlden. Mōjligt vore, att hon dā finge bāra fram den votivskānk, som nu fōrdes āter till hemmet.

Konstantinopel i juli 1911.

Herman Neander.

Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780.

Kyrkan, som under ifrågavarande tid var den stora allmänhetens fostrarinna, stöddes i denna sin verksamhet ej af något ordnad folkskoleväsende. Församlingarnas präster besörjde allmogens religiösa undervisning genom predikningar och förhör. Sådana höllos icke allenast sön- och helgdagar, utan ock — som bekant — onsdagar och fredagar i städerna och de sistnämnda dagarna äfven på landsbygden. Så länge apostladagarna firades som en slags halfva helgdagar, ägnades prästernas arbete då hufvudsakligen åt ungdomens undervisning.

För att en ren och obemängd kristendom måtte bjudas allmänheten i denna söndringens tid, lät Kungl. Maj:t genom bref till konsistorierna den 3 febr. 1756 liksom ock den 21 juni 1758 älägga dem att allvarligen tillhålla prästerskapet att noga ställa sig kyrkolagen, kap. II, § 2 till efterrättelse och ej inblanda i sina predikningar politiska och världsliga saker. Till regeringens öron hade nämligen kommit, att partilidelser tagit sig luft i prästernas ord från predikstolen, och att splitet hämtat näring till och med därifrån. Men de evangeliska sanningarna behöfde närmare utredas för den stora massan, som ej var van vid själfständig reflexion öfver det förkunnade ordet och lätt råkade ut för missuppfattning däraf, därför höllos predikoförhör efter gudstjänstens slut. Biskop Filenius höll noga på, att dessa ej blefvo uraktlåtna. Visitationerna visade dock flerstädes, att de blifvit åsidosatta. Vanligen undskyllde sig pastorn med att kyrkfolket ej kunde för länge hållas kvar, i synnerhet som många hade lång hemväg, och att särskildt under den mörkare årstiden denna olägenhet gjorde sig gällande. Understundom sökte han afvärja anmärkningar med försäkran, att han höll dylika förhör utom »då hinder förekommo». Men med en så sväfvande ursäkt lät biskopen sig icke gärna nöja utan påyrkade, att de regelbundet måtte hållas. Han framhöll, att det vore bättre att förkorta pre-

dikan än att åsidosätta förhöret. Ej mindre betonade han katekesförhör i samband med predikningar öfver katekestexten, men gjorde liknande erfarenhet i fråga om dessa förhör. Folket visade sig trögt att inställa sig vid de kyrkliga förhören, och biskopen hade esomoftast ej annat råd att då gifva än att allvarligen tillämpa Kungl. Maj:ts stadga om kyrkostraff mot de tredskande. Lika mån var han, att kommuniionsförhör vederbörligen höllos, men lika svårighet visade det sig flerstädes vara att samla kommunikanterna till förhör som att samla församlingens medlemmar till förutnämnda förhör. Därför hade t. ex. en pastor låtit sig nöja med att förhöra blott sådana, som han visste vara svaga i sin kristendoms kunskap, en annan sökte en ursäkt för sin underlåtenhet i omöjligheten att föra alla kommunikanterna tillsammans, då i hans församling ända till fyrahundra läto anmäla sig till en och samma communion, eller — såsom i skärgården inträffade — att en enda person anmälde alla nattvardsgästerna från en kanske aflägsen ö eller by. I dylika fall sattes biskopens och prästernas pastoralas vishet på prof, då de ej gärna ville pruta på lagens kraf men ställdes inför kinkiga problem. De säkraste tillfällena för församlingarnas präster att få träda i personlig beröring med socknens samtliga invånare bjödo husförhören, som ock i Filenius hade en befordrare. Men jämväl dessa viktiga förhör blefvo på ett och annat ställe eftersatta. Vid ett besök i Vadstena fann biskopen, att där hade icke på mycket lång tid några dylika förhör blifvit hållna.

Åt den ungdom, som snart ämnade framträda för första gången till Herrens bord, bereddes flerstädes särskild undervisning, men någon allmänt fastställd ordning var ej införd; biskopen brukade likväl vid sina visitationer gifva pastorerna det rådet, att de under fastlagstiden skulle gifva denna ungdom särskild undervisning. I somliga församlingar var ock den seden införd, att nämnda ungdom kvarstannade efter passionspredikningarna för att undervisas och uppläsa och mottaga läxor i katekesen, i andra skedde detta om söndagsmorgnarna. Klockaren plögade biträda pastorn med att förhöra läxorna. Äfvenledes förekom, att en särskild konfirmationsakt anordnades söndagen närmast före den, då barnen första gången skulle mottaga sakramentet. De fingo därvid besvara en del frågor ur vår kristna lära, afgifva en trosbekännelse och mottaga välsignelse. Så skedde t. ex. i Gistad, Mörlunda m. fl. st. Någon gemensam

ritual för denna akt synes ej blifvit följd. Orsaken, hvarför ej någon åtgärd till dess allmänna införande blifvit vidtagen, förklarade biskopen 1774 varit den, att man väntade, att Kungl. Maj:t med anledning af konsistoriernas och församlingsprästernas yttranden 1768 angående undervisningsväsendets förbättring och konfirmationens införande skulle utfärda en förordning i ärendet. Någon dylik såg dock, som bekant, icke dagen under adertonde århundradet.

Den första grundläggningen till kristlig kunskap hos barnen skulle gifvas dem i hemmen, och därför lades stor vikt på att föräldrarna själfva begagnade sig af den undervisning, som prästerna erbjödo. Några folkskolor funnos knappast till. Möjligen existerade i ett par, tre församlingar undervisningsanstalter, som kunde så kallas. Att lära barnen läsa i bok var ock en föräldrarnas förpliktelse men uppdrogs i allmänhet åt klockaren eller andra barnalärare. Den förre undandrog sig dock i vissa församlingar detta bestyr undskyllande sig med olika förevändningar. Än menade han sig böra fritagas, emedan församlingen ej bestod honom med något bol eller någon hemmanslott, än att han — såsom i Ödeshög 1764 — ej hade någon lokal för skola, enär församlingen ej bestod ved att elda upp socknestugan med, än var han gårdsbrukare och hade lyckats få befrielse från skolmästarebesväret, än bestred han en sådan mängd af socknemännens angelägenheter, att han fritogs från ifrågavarande skyldighet o. s. v. I vanliga fall funnos i byarna personer, som pastor med byamännens goda minne utsåg till föräldrarnas hjälp för att lära deras barn att läsa innantill. Vid sina visitationer rekommenderade biskopen gärna afskedade knektar, ryttare och båtsmän, när de ägde godt rykte. De voro själfva vana vid tukt och disciplin, hvarför man kunde vänta, att de ej blott skulle kunna bibringa barnen konsten att läsa i bok utan ock vänja barnskaran vid tukt och ordning. Utom dessa förtroendemän plägade kyrkväktaren och en del hedervärda gummor anlitas som läsmästare. Här och där, hvarest klockaren eller organisten var hindrad, t. ex. af ålderdom eller sjuklighet att fullgöra sitt åliggande som lärare, antogs en sockenskolmästare, t. ex. i Locknevi och i Blackstad. Biskopen yttrade 1774 till Justitiekanslern Liljestråle vid en hans visitation i domkapitlet, att han hade så ordnat, att alla barn i stiftet vid 10 års ålder måste hafva lärt sig läsa rent innantill, jämväl de fattigaste, hvilka på fattigkas-

sornas bekostnad bekommo sin nödiga undervisning. Vid sina egna visitationer i stiftet plägade han understundom påminna om angelägenheten af att barn lärdes att stafva riktigt. Sedan barnen hunnit förvärfva nog färdighet att läsa, fingo de om sön- och helgdagar infinna sig vid kyrkan, där de för prästerskapet och klockaren uppläste katekesläxor och mottogo nya till nästföljande söndag. Förhören höllos än före, än efter högmässan. På enahanda sätt förfor man vid husförhören. Barnen förhördes och fingo en läxa till nästföljande års husförhör. Församlingar funnos, där prästerskapet i ännu vidsträcktare mått tagit sig an barnundervisningen. Så t. ex. fann biskopen vid en visitation i Åtvid 1763, att pastor tagit hand om barnens undervisning. Han hade fördelat sina lärjungar i fyra klasser och lät dem en dag i veckan komma hem till sig för att förhöras och mottaga nya läxor. Biskopen fann denna anordning så efterföljansvärd, att han förordade dess införande annorstädes (t. ex. i Mogata).

Hvilka *frukter* bar då den kyrkliga undervisningen i fråga om menigheternas kristliga kunskap och lefverne? Prästerskapets predikningar voro nog ofta torra och rörde sig gärna på gammaltestamentlig grund med talrika citat därifrån, och allmogens reflexion var icke synnerligen mycket utvecklad. Men predikförhören kom den till hjälp för att klargöra de bibliska sanningarna, och med skäl blef sagdt, att dessa förhör mången gång voro af mer betydelse än själfva predikan. Barnförhören bestodo, såsom af det föregående märkes, hufvudsakligen i läxläsning ur katekesen och afsågo sålunda närmast inpräglandet af minneskunskap. Öfver innehållets andemening bragtes klarhet vid predikningar och öfriga förhör. Resultaten kommo till stiftsstyrelsens kännedom framför allt genom de visitationer, som blefvo hållna i församlingarna af biskopen, någon konsistorieledamot i hans ställe eller af kontraktets prostar. De förda visitationsprotokollen ingingo till domkapitlet. Att döma av dessa kunde visitor i många församlingar uttala sitt nöje öfver t. ex. de flestas »vackra läsande och goda förstånd i katekismi lära», eller öfver att folket gjorde »godt besked» för sig, eller att det åtminstone visade sig äga »nøjaktig» kunskap, dock inträffade fall, då vitsorden utföllo mindre fördelaktigt. Än syntes de gamla ha glömt bort sin kristendom, än visade de unga sig svagt underbyggda, än drabbades bägge kategorierna af ett

ogynnsamt omdöme. Ofta plägade vid visitationerna anmälas en eller annan, som gjort sig känd som synnerligen oemottaglig för undervisning, i hvilka fall biskopen plägade uttala sin mening, huru man borde förfara med den eller de. Ett vanligt råd var, att han skulle sändas till information af socknens klockare. I ömmande fall var han skonsam. En dräng i Rinna församling t. ex. befanns vid visitation 1763 ej hafva lärt läsa. Biskopen, som eljest så strängt höll på kunskap som villkor för tillträde till Herrens nattvard, tillät denne likväl att gå till Herrens bord, eftersom han genom andras föresägning eller föreläsning inlärt de 10 budorden, Trons artiklar och Altarets sakrament i Luthers lilla katekes. För att främja kristlig kunskap manade biskopen liksom öfriga visitatorer allmogen att troget bevista de predikningar och förhör, som kyrkan erbjöd, och biskopen lät, där han ansåg det behöfvas, uppläsa de kungliga förordningar, som förkunnade straff, t. o. m. stockstraff öfver dem, som voro motvilliga att låta sig undervisa i sin kristendom. Till spridning af kristlig kunskap arbetade Filenius, för att den heliga skrift gjordes allmännare i hemmen. Tillfällen att bekomma biblar ställde sig ej för svåra. Biskopen själf ombesörjde vid tillfälle anskaffandet af dylika. I Linköping kunde man få köpa biblar i kvartband för 15 daler kmt. I somliga församlingar funnos biblar i de flesta hem, och biskopen ansåg med skäl, att så borde förhållandet vara allestädes. Vid en visitation, som han 1762 höll i Adelöf, yrkade han därför på, att de i socknen utlånade biblarna skulle försäljas, och att i stället hvarje husfader skulle skaffa sig en egen. Han föreslog vid flera visitationer, att man skulle söka bilda en fond, möjligen genom att taga en del af fattigkassan, för att af årsräntorna däraf inköpa en eller flera biblar till utdelning bland de barn, som inom kort ämnade första gången begå Herrens heliga nattvard.

Kyrkans myndigheter inom stiftet lyckades i det stora hela med sina omsorger att värna menigheterna för villfarelser och kätterier. Då Justitiekanslern Liljestråle 1774 höll visitation i domkapitlet och sporde biskopen, »om några fritänkare och naturalister eller ock de Herrenhutiske, Svedenborgiske eller andra fanatiska lärdomssekter tillgifna blifvit försporda» etc., svarade Filenius, att stiftet blifvit föga berördt däraf, men utan känningar af de religiösa sidoströmningarna i tiden hade det dock icke

varit. Som domprost i Linköping hade han i konsistorium och som stadens pastor kommit i beröring med anhängare till den *dippelianska* riktningen. Den i dippelianismens historia bekante handlanden Almqvist hade sitt hem i staden, där också meningsfränder till honom vistades. En sådan var en slaktaremästare Granbäck, i hvars hus under flera år bodde en student Ekeroth, som tillhörde de s. k. Erikssönernas anhang i Skedvik å Värmdön. När denne 1759 afled, vållades däraf mycket hufvudbry för konsistorium, enär där stor tvekan rådde, huru förfaras skulle med liket, då ju Ekeroth varit en uppenbar afälling från kyrkans tro. Han hade t. ex. ej på 18 år begagnat den heliga nattvarden, och kyrkans prästerskap hade ej under hans sjukdom fått bjuda honom den, ty Granbäck hade ansett onödigt att därunder tala vid honom därom. När Filenius några år därefter, 1765, såsom biskop insände sedvanlig riksdagsrelation till högvördiga prästeståndet, meddelade han, att handelsmännen Almqvist i Linköping och Blaesing, hans trosförvant, i Norrköping allt framgent underhöllo förbindelse med Almqvists »plantation» på Värmdön och besöktes af sina vänner därifrån, »dock — tillade han — höres ej af, att de som förr göra proselyter, sedan slaktaren Granbeck och studenten Ekeroth blifvit döda». Dippelianismen hade inom stiftet en representant, som vållade biskop och konsistorium mycket bekymmer och många förhandlingar under 1760-talet. En auskultant Hans Svanhals författade en grafskrift vid en begrafning i Liljeholmen, en egendom, som då räknades till Torpa socken. Han hade däri uttalat sådana kätterska tankar, att konsistorium ej ansåg sig böra lämna dem opåaktade, när de omsider nått dess öron. Genom Konungens Befallningshafvandes försorg blef han 1762 instämd till konsistorium för att stå till rätta för den irrlärighet, som han utspridt. Den första stämningen lämnade han utan afseende, men då den förnyades, inställde han sig till förhör i början af följande år. Han förklarade där till domkapitlets förvåning, att han »i många hemligheter i Guds ord och skrifter» såg längre än Luther, och på biskopens hemställan till honom, om han, som var lekman, menade det vara tillbörligt att offentligen lära och predika såsom Kristi apostlar och innehafvarna af det af Kristus instiftade predikoämbetet, genmälte han, att då han fått kraft och med egna ögon fått se såsom Jesu trogna lärjungar, »hvarutinnan egentligen detta sakrament och helgedomssaker,

som människan verkligen helgar, består, så kunde han »på lika sätt därom tala och äfven dem meddela, såsom Kristus själf och hans förra apostlar gjort». — Det bröd och vin, som Kristus utdelade i nattvarden, var icke materiellt bröd och vin. Svanhals själf ville ej betjäna sig af kyrkans nattvardsbord, hvaraf han icke sedan 12 à 15 år tillbaka begagnat sig, senast hade det skett hos pastor Tollstadius i Stockholm. Nu var klart för honom, att det rätta ätandet och drickandet egentligen »består invärtes hos hvar och en efter honom (Kristus) törstande själ». Själf drack han dagligen ur den andliga Klippan Kristus. — Som Svanhals visat sig fara vill om beskaffenheten af Guds beläte, sporde honom biskopen, om han ansåg det vara en del af Guds väsentliga natur, eller om han menade, att det bestod i en öfverensstämmelse med Gud ifråga om egenskaper, såsom sannfärdighet, rättfärdighet, vishet, godhet m. m. Därpå gaf den tillfrågade ett sväfvande svar. Biskopen frågade då, om han höll före, att en pånyttfödd blir väsentligen delaktig af Guds heliga varelse, så att han kan säga: Jag är Kristus, och om han trodde, att, när människan komme till vinträdet Kristus, hon kände sig bestå af Kristi substans eller varelse. Biskopen bad honom besinna, att han vore en syndig människa, och att själfva Paulus sade: Jag vet, att i mig, det är i mitt kött bor icke det godt är, och att han utan inskränkning betygade: Allesammans äro vi syndare. Som svar hänvisade Svanhals till konung David, som kunde säga: Döm mig Gud efter min rättfärdighet och fromhet, och fäste biskopens uppmärksamhet på förmaningen: Varen heliga, ty jag Herren eder Gud är helig, och att, om man hade tro som ett senapskorn, man kunde säga till detta berg: etc. Biskopen sökte ytterligare utforska hans tro i fråga om Gudsbelätet genom att spörja, om Svanhals förmenade, att åtnjutandet af Herrens nattvard »förgudade» människan, så att hon blefve en *particula essentiae divinae*, hvarpå S. genmälte, att, när en människa kan säga: Jag lefver, dock icke nu jag, utan Kristus lefver i mig, då har hon verkligen blifvit en *particula essentiae divinae*. Biskopen begärde då få veta, om S. ansåg, att hon blef detta genom en emanation af gudomen; hvarpå S. gaf till svar, att människan gick »förlorad» i Gud som vattendroppen i hafvet eller som gnistan i elden, i Gud, som är kärleken. Då biskopen därefter sporde, om S. ock trodde, att alla ting emanera ur Guds verkliga varelse, erhöill

han »ja» till svar, hvilket föranledde Filenius att påpeka, att Gud då själf måste vara af förgänglig materiell natur, såsom ock Veigelianarna höllo före. Förhöret fortsattes följande dag, då biskopen undersökte Svanhals' uppfattning af den Andra artikeln, särskildt huruvida han i Kristus såg allenast en profet eller lärare. Då den tillfrågade ej gaf klart besked utan insvepte sitt svar i ett svammel af ord, brast biskopens tålmod, och med prelatensisk myndighet yttrade han: »I kraft af den fullmakt uti detta Andens ämbete, som Jesus, min öfverherde, och hans kristliga församling mig gifvit, besvär jag dig Hans Svanhals vid den Treenige Guden uti Jesu Kristi Nazareni namn, att du svarar rent på den af mig dig gjorda frågan: Om Jesus, vår dyre Frälsare, är i tidens fullbordan verkligen född sann människa och tillika en i evighet sann Gud» o. s. v. Filenius måste dock nöja sig med, att S. förklarade sig tro Skriftens ord, att hvar och en, som gör Faderns vilja, som är i himmelen, han är Kristi broder, syster och moder. Biskopen anhöll att få veta, om S. ansåg, att andra artikeln's ord om Jesu födelse, lidande och död borde förstås endast mystice om människans nya födelse af den Helige Ande. Svaret blef, att om andliga ting bör andligen dömas. Af Svanhals allmänt hållna svar ansåg nu biskopen framgå, att han nekade Jesus vara född som en annan människa, och att han blifvit sannfärdligen död för våra synder. Som biskopen dock ville förmå honom att närmare precisera sin uppfattning, frågade han honom uttryckligen, om han ansåg, att Kristus ej blifvit född på annat sätt än genom tron i den enskildes hjärta, men S. gaf ej något svar därpå, utan förklarade blott, att han efter Frälsarens råd separerat sig från kyrkan, ty Kristus hade bjudit sina lärjungar att gå ut från de otrogna och ej komma vid, hvad besmitteligt var. Kristi rätta församling bestod allenast af dem, som sökte det himmelska fäderneslandet. Som biskopen ville gå till grunden med sin pröfning, inkallades S. också till nästföljande dag, då Filenius ville höra hans ställning till treenighetsläran. Han gjorde då den iakttagelsen, att Svanhals ej kunde vidgå att bibeln lär, att det finnes tre personer i gudomen. Biskopen beklagade, att han således hyllade samma villolära, som hystes af de förra Antitritarerna och Anabaptisterna samt »satans argaste sistfödingar Gref Zinzendorff och Dippel hafva utspridt». Han tyckte, att S. bort begripa, att det ej kunde vara samma person, som ut-

sände, som den, som blef utsänd, den som är fader som den, som blir född. Resultatet af tredje dagens förhör var lika nedslående som de bägge föregående, men biskopen ville gå till botten med sin rannsaking, och Svanhals inkallades till förhör också fjärde dagen. Denne medförde nu en skriftlig trosbekännelse, hvarur biskopen fann klart ådagalagdt, att S. gjort Sabellii meningar till sina egna, och att S. tagit djupa intryck af Theophrastus Paracelsus och den af Dippel och hans anhang hyllade Hermes Trismegistos, som för dem liksom för medeltidens mystici gällde som en mystisk personlighet, och hvars föregifna skrifter voro för dem ett slags orakel, änskönt, såsom biskopen framhöll för S., denne Hermes ej var någon annan än grekernas diktade gud med detta namn. romarnas Mercurius, som af alexandrinska lärde förblandades med den egyptiska guden Tot. — Biskopen varnade S. att studera dylika gudlösa skrifter, som kunde bevisas vara tillskrifna en hednisk afgud. Sedan förhöret dragit ut till kl. 5 på efterm. och Filenius såg sig ur stånd att föra Svanhals på bättre tankar, måste han afstå från vidare pröfning. Målet fördes sedan till behandling vid högre rätt.

Några symptom, som skulle utvisa, att teosofien och dippeliansimen skulle gjort några vidare landvinningar inom stiftet förspordes icke, och beträffande »Herrnhuteriet» kunde biskopen 1774 meddela, att det var »genom Guds nåd dämpadt, sedan några därför skäligen misstänkta personer flyttat till Västergötland och ej någon präst eller skolebetjänt i hela stiftet finnes, som consistorio veterligt detta giftet döljer eller utspri-der», och vid ett senare tillfälle betygade han, att de *Swedenborgska* villfarelserna voro obekanta för stiftets befolkning. Den framlefde sina dagar i sin fäderneärfda tro eller i vulgär orelekterad otro utan att anställa några teoretiska spekulationer öfver trosläran. Detta hindrade naturligtvis icke, att öfvertro och vantro trädde fram här och där, och att de lättrogna läto sig förvillas. Ej ringa uppmärksamhet väckte den rörelse, som en piga, Elisabet Isaksdotter från Solvarf i Tidersrums socken, väckte bland allmogen. Till biskopens kännedom kom hennes beteende som först vid en visitation 1762. Hon led till en början af en hysterisk sjukdom och förleddes omsider af illfundighet att spela rollen af profetissa. Hon ställde sig till en början både blind och döf och stum, men icke desto mindre hördes från hennes bädd bakom sparlakanen en röst, som sades vara

en annans än den sjukes, och som predikade »mycket väl och ljufliga», hvarför folk strömmade dit, men däremot öfvergåfvo församlingens allmänna gudstjänst. Prosten Björn och en student Krönberg upptecknade predikningar från detta hemliga håll, hvarifrån man lät påskina, att de utgingo från en ängel, som Gud sändt till den sjuka för att hugsvala henne. Visitationssprotokollet vittnar dock om, att biskopen lätt kom under fund med, att han där hade att »göra med satans illfundighet». Det lyckades ock sedermera för en kyrkoherde Fornander i Frinnaryd att få henne erkänna, att hon handlat med illistighet och med bedrägligt syfte. Hennes sak bragtes inför världslig domstol och omsider resolverade Göta hofrätt, att den hysteriska kvinnan skulle tagas in till vård vid hospitalet i Linköping, där hon efter några år afled. Efter hennes död inkallades hospitalspredikanten till konsistorium för att delgifva det sina iakttagelser beträffande henne, och han klandrades därvid, emedan han meddelat den heliga nattvarden åt en »så skrymtaktig människa». Detta hade dock skett på hennes uttalade begäran.

Bland allmogen i gemen förspordes inga svärmiskt religiösa rörelser, som kunde väcka oro och bekymmer hos stiftsstyrelsen, tvärtom konstaterades med åren en minskning däri, men biskopen och konsistorium hade ej kunnat undgå att lägga märke till att i stället en rationalistisk ande började spåras, något af den nya lifsåskådning, som hyllades inom en del af samhällets högre kretsar under den gustavianska tiden. Redan i Cleri comitialis cirkulär från riksdagen 1770 uttalades bekymmer öfver »den lättsinnighet och fritänkeri i religionssaker, som allt vidare börja utbreda sig och sprida dess gift till allmänheten», och »som kunde medföra tvifvelsmål om vår evangeliska läras grundsanningar, åtminstone torde öka den kallsinnighet uti gudsfruktan, som utom dess är i våra dagar nog tilltagande». I den berättelse, som Linköpings stifts konsistorium 1771 afgaf till riksdagens prästestånd angående det religiösa tillståndet i dess underlydande stift, försäkrades visserligen, att Guds ord rent och klart predikades och sakramenten efter Kristi ord och instiftelse utdelades, men hjärtats och lefvernets förbättring röjdes icke »i den synbara män, som skäligen kunde förmodas, där Guds ord är så rikligen boende». Väl kunde en dylik klagan haft fog för sig utan hänsyn till de nya tidströmningarna, men, att den hade till någon del sin grund i dessa, märkes af det cirkulär,

som Clerus Comit. vid slutet af samma riksdag sände till konsistorierna, och hvari äfven detta klagade öfver vårt folks växande kallsinniget, »hvarigenome en öppen väg bereddes för fristänkare» etc. Ståndet sade sig ha fäst Kungl. Maj:ts uppmärksamhet vid detta högst angelägna ärende och vågade hoppas en god verkan, eftersom landets nye konung, Gustaf, förklarat sig vilja »lägga den store Gudens sanna kännedom och allvarliga dyrkan allena till grund för alla sina gärningar». Ståndet fann detta styrkt af Kungl. Maj:ts cirkulär till konsistorierna den 24 augusti 1772, däri han redogjorde för motiven till den stats-hvälfning, som han ett par dagar förut genomfört. Bland orsakerna angaf han, »att ibland andra olyckliga följder, som ett inritadt själfsväld riket ådragit, är äfven att räkna det, att en sannskyldig gudsfruktan aftagit». Konungen betygade i sitt cirkulär: Vi kunna ej »äga en rätt sinnesro eller försäkra oss om någon välsignelse till det förnyade regeringssätt, innan Sveriges inbyggare, våra trogna undersåtar med en allvarlig bot och bättring vända sig till den förtörnade Guden». Han förklarade sin afsikt vara »att nyttja den (honom) oss af Gud förlänta konungamakten till befordran af en rättskaffens gudaktighet inom (hans) vårt rike». Därför befallde han konsistorium att vid prästmöten, visitationer och andra tillfällen förmana ordets tjänare att med nit och trohet samt med ostrafflig vandel föra Herrans ämbete etc. Kyrkans målsmän tycktes sålunda bekommit en säker grund för sitt hopp om öfverhetens stöd för den kristna religionens häfdande och det sedliga lifvets förkofran. Den historiska utvecklingen jäfvade dock förväntningarna. Det väntade stödet visade sig blifva ganska tvifvelaktigt, och dock syntes Linköpings domkapitel känna behof däraf, att döma af dess cirkulär den 24 februari 1773 till stiftets prästerskap. Konsistorium skref där: »Oss kan och bör ju ej vara fördoldt, med hvad djärfva och oförsynta steg otron och tänkefritt själfsväld öfver hela världen bemöda sig att förstöra Kristi rike, huru läran om köttslig säkerhet och att synda på nåden» — — — »ju längre ju mer sig förenat att utvidga sin fördömliga brodd, hvars frukter ock uppenbarligen röja sig i gudlöshet och förakt för allt heligt, till själens dödande gift och hela rikets förödelse». Stiftsstyrelsen ville varsko kyrkans väktare i församlingarna för den insmygande rationalismen och gaf dem i ett nytt cirkulär den 9 november följande år en allvarlig maning att själfva genom dag-

lig öfning i Guds heliga ord och genom teologiska studier befästa sig uti den rena evangeliska läran emot all slags smitta och fritänkeri eller sekteriska villomeningar samt inskräpa dess dyra sanningar i sin tillbörliga renhet uti åhörarnas hjärtan». Konsistorium kände således faran stå för dörren, men smittan hade ännu ej hunnit vålla någon skada, för så vidt det var stiftsstyrelsen bekant. Därför kunde biskopen samma år 1774, för Justitiekanslern betyga, att ingen i stiftet »profiterar naturalismen och fritänkeriet» och att ingen »vågat antingen hemligt eller uppenbarligen angripa den heliga skrifts auktoritet». »Hvad herrnhutismen och fanatismen angår, hafva väl några spår därtill (förmärkts) under de förflutna åren, som dock genom tidigare och samvetsömma anstalter dels blifvit, dels förmodas med Guds hjälp kunna blifva med all foglighet och försiktighet undanröjda.»

Biskopen hade nog rätt i detta omdöme. Den stora mängden bevistade ganska ordentligt den allmänna gudstjänsten och iakttog gammal kyrklig sed och ordning, men det töfvade dock ej länge, förrän biskopen gjorde den upptäckten, att fritänkeriet var på väg att få fäste inom stiftet, ännu visserligen icke bland gemene man, men, hvad värre var, bland den studerande ungdom, som beredde sig för att inträda i kyrkans tjänst. Ett fall däraf behandlades under åren 1777—1779 af myndigheterna. Saken var den, att en kyrkoherde J. Åstrand i Gårdeby begärt stiftsstyrelsens tillåtelse, att hans son magister J. Åstrand måtte ordineras till prästämbetet för att kunna biträda sin fader i tjänsten. Emellertid hade kommit till biskopens öron, att magistern både vid Uppsala och Lunds akademi hade utgifvit disputationer, som innehöllo »sådan filosofi, som kunde vara vår himlalära till skada», hvarför domkapitlet uppdrog åt lektorn i logik och filosofi, magister Fröling, att närmare undersöka förhållandet. Denne fann också i hans skrifter »materialistiska och naturalistiska idéer, som sammanhänge med De la Mettrie's *Homme machine*, Helvetius' s. k. *Esprit* och Voltaires *Bibliothèque Portative*», hvilka voro besläktade med de idéer, som uttalades af den Eleatiska skolan. Magister Åstrand visade sig förneka i likhet med J. Locke *ideas innatas*, och — yttrade Fröling — då man i vår tid »statuerar själens egenkänsla, som utgör en väsentlig del af dess lif, ursprungligen uppväckes af kroppens *activité*, så kan däraf nog slutas, att själen antingen är en modifikation af kroppen eller så nödvändigt af honom

beror, att han efter skilsmässan från honom måtte antingen förlora sitt lif och sin varelse eller, om hon den fortsätter, dock ligga i en djup dvala nedtjusad, hvilket allt med vår kristna religions grund och våra symboliska böcker ej kan förlikas». Dock — menade Fröling — vore ej riktigt att förklara Åstrand vara en kättare, men han borde, innan någon invigning till prästkallet komme att ske, allvarligen förmanas att taga kännedom om hvad en A. Rydelius, en Wallerius och nyligen doktor Munk skrivit i detta ämne. Biskopen var vida strängare i sin dom öfver den unge magisterns »förmätta steg till att neka den store Gudens varelse, själens odödlighet, flera hiskliga satser, som af dess principer ledas». Pluraliteten inom konsistorium enade sig om den meningen, att Åstrand borde få inställa sig för att undergå prästexamen. Biskopen satte sig bestämdt där emot. Han ville i underdånighet anmäla detta högvikiga mål hos Kungl. Maj:t och afbida hans allernådigsta decision. Filenius rådde Åstrand att begifva sig åter till akademien, där utgifva teser och vid deras försvar offentligen återkalla sina »ur-gamla hedniska och fördömliga begrepp om Guds höga väsende och egenskaper samt själens odödlighet». Åstrand efterkom dock icke detta råd. Han hade visserligen rest till Lund, men där »presiderat i ett ämne, som direkt leder till att styrka vårt tidehvarfs — Gudi klagat — tygelfria fritänkeri öfver hela världen och därigenom sökt förleda den enfaldiga allmänheten till af gudlösa fördomar och förmätenhet neka ideas innatas, theologiam dei insitam och all medfödd kunskap om Gud af natu-rens ljus». Biskopen yrkade därför i konsistorium den 20 maj 1778 ånyo, att magister J. Åstrand skulle åläggas att genomläsa »hvad stora och nitiska theologi i denna saken så grundligen skrivit, hvarmed de så många naturalister och deister hafva omvändt, såsom i senare tid Chapman i sin »Eusebius» och Leland emot Lord Edward Herb. Sherburys grofva tankar och Morgans moralfilosofers vederstygglighet; den store ärkebiskopen doktor Potter i Canterbury i flera sina grundlärdade skrifter, den lärde och djupsinnige biskopen doktor Chandler i Burham emot Collin, Tindal och Woolston, likaledes Boijle i sina härliga »Lectures» och dess efterträdare i samma ämne och årligen kontinuerade »Lectures» efter hans död». Desslikes fordrade biskopen, att Åstrand skulle uti »någon theologisk »piece» eller åtminstone i en »Guds heliga majestät värdig skrift

till Venerandum Consistorium erkänna sin ungdoms oförstånd och svaga insikt i vår rena teologiska kunskap och med liflig ed på ofta inför Gud och hans heliga församling besvurna symboliska böcker, hvilken konsistorium måtte sedan skyndsammast göra allmän genom trycket», bekänna sin rättrogenhet. För öfrigt borde konungens vilja inhämtas, innan Å. kunde framläppas till predikoämbetet. Sedan Å. bekvämat sig att i en skrift återkalla sina åtalade meningar, tillstyrkte konsistoriets öfriga ledamöter, att Å. måtte förunnas ordination men biskopen fasthöll, att dessförinnan måste Kungl. Maj:ts utslag afvaktas. Sedan saken blifvit dragen inför honom och Åstrands »revocation» blifvit till Kungl. Maj:t insänd, ingick i början af 1779 hans utslag, hvilket dock ingalunda utföll i den riktning, hvarpå biskopen hoppats med tanke på konungens förut anförda bref till konsistorium omedelbart efter 1772 års statskupp. Han resolverade nu, att, som de af Åstrand utgifna och ogillade disputationerna blifvit af vederbörande fakulteter granskade och tillåtna att offentligen försvaras, som i dem ej heller hystes »sådana satser, som emot religionens rätta och sanna grunder äro stridande utan vid flera lärosäten förfäktade blifvit, så fann Kungl. Maj:t, att konsistorium ej haft skäl Åstrand den sökta examen och ordination vägra, utan åligger konsistorium honom i sin begäran villfara, så framt ej laga hinder därvid i vägen ligger, hvarvid Kungl. Maj:ts uppmärksamhet icke undfalla kunnat, huruledes konsistorium, som så länge utan skäl uteslängt Åstrand från ordination, honom därigenom lidande och kostnad tillskyndat, i det han ej allenast blifvit hindrad att komma i det ämbete, hvaruti han ämnar söka sin framdeles uppkomst och befordran, utan ock är redan nödsakad att genom sin fader hos Kungl. Maj:t därom klagan föra, hvarjämte konsistorium och isynnerhet Hans Högvördighet doktorn och biskopen af öfverdrifven nit honom ovarsamt angripit såsom villfarelser mot den kristna religionen sådana satser, de där aldrig kunna anses af dylik beskaffenhet utan på hvars och ens begrepp om orden ankomma, hvarföre Kungl. Maj:t velat detta förfarande allvarligen förhålla med nådig påminnelse att hädanefter med mera varsamhet handtera ärenden, de där röra religionen, och ej i otid visa nitälskan; och finner Kungl. Maj:t i följe häraf så mycket mindre skäl att bifalla konsistorii underdåniga hemställande om Åstrands återkalleseskrifts införande

i »Lärda Tidningar», som handlingarna och isynnerhet Åstrands till Kungl. Maj:t ingifna underdåniga ansökning gifver anledning (att tro), att denna återkallelse ej är frivillig men utgifven i afsikt att blidka förtörnade förmän, utan finner i nåder godt, att all tryckning såväl af samma återkallelse som de öfriga i detta mål varande handlingar och protokoll förbjuda». Efter denna skarpa tillrättavisning måste biskopen bekväma sig att inkalla Åstrand till examen och bevilja honom den ordination, hvar efter han sökt, men biskopen såväl som hans bisittare i domkapitlet hade inhämtat, att den gamla ortodoxien ej kunde räkna på huld och hägn från tronen. Nya vindar blåste från samhällets höjder, neologien vann anhängare bland prästerskapet, och det tros lif, som rörde sig bland menige man, lopp fara att gå under. Biskopens snart inträffande död förskonade honom dock från att se den teologiska åskådning, hvori han uppvuxit och lefvat sig in uti, trängas ut eller lida trångmål.

Antalet medlemmar, som tillhörde främmande trossamfund, var inom stiftet försvinnande litet. Vid riksdagen 1765 meddelade Filenius dock, att hans stift varit något besväradt af katoliker och mennoniter. Detta förhållande sammanhänge med hattarnas äflan att uppamma svensk industri, enär de i detta syfte inkallat konstförfarna utlänningar, af hvilka somliga tillhörde nämnda trossamfund. En kammarduksfabrik blef anlagd i Vadstena, och där skulle dessa undervisa våra landsmän. Biskopen kunde emellertid omnämna, att vid nyssnämnda tid blott tvenne återstodo; de öfriga hade lämnat stiftet eller voro »converterade».¹

I hvad mån hade kristendomens krafter genomsyrat stiftets befolkning och påverkat dess sedliga lif och lefverne? Jämlikt lag och sedvänja bevistade allmogen — som förut är nämnt — flitigt nog den allmänna gudstjänsten, äfven då kyrkovägen var afsevärdt lång. Understundom erhöilo församlingens ledamöter vid visitationerna beröm af sina pastorer, för »deras ogemena lust att besöka Guds hus, ofta med största lifsfara, då storm och oväder på hafvet förekommo» t. ex. i Sct. Anna, 1766. Liknande beröm förvärfvade folket i Skällvik och i Gryt, ehuru många hade flera mil hafsväg till kyrkan. Fall inträffade ock, då biskopen eller prosten behöfde förmana till trägnare kyrkobesök. Skogsboarna i Rinna socken infunno sig sällan i

¹ BEXELL, Riksdagshistoriska anteckningar, sid. 69.

sin församlings kyrka, ej ens om böndagarna, hvarför de ock anmälades för prosten vid visitation 1764. De försvarade sig med att de i stället uppsökte Trehörna kyrka, eftersom den låg närmare till. Denna förklaring tillfredsställde dock icke prosten, som erinrade dem om Kungl. Maj:ts stadgar, som ålade menigheter att sistnämnda dagar inställa sig i den egna sockenkyrkan. Men om allmogen än i regel flitigt infann sig i Guds hus till den allmänna gudstjänsten, var det ej sagdt, att alla i rätt tid inträdde i kyrkan. Vid flera visitationer förde pastor klagan öfver att en del af kyrkfolket ej steg in, förrän syndabekännelsen blifvit läst. Många stannade kvar till dess på kyrkvallen, samspråkande och tobaksrökande, till förargelse för de ordentliga, som stördes, när de nyssnämnda traskade in. Pastorer funnos ock, som klagade, att somliga gudstjänstbesökare lämnade kyrkan, innan välsignelsen blifvit läst. Biskopen och prostarna, som naturligtvis skulle råda bot mot dessa oseder, förordade som yttersta utväg tvångsmedel, såsom t. ex. i Lomaryd 1762, där biskopen påyrkade, att de, som gjorde sig förfallna till dylikt oskick, skulle första gången böta 1 daler smt, andra gången dubbelt och tredje gången sättes i stocken, hvilket ock blef socknemännens beslut. Äfven annorstädes fattades liknande bestämmelse. Den sistnämnda straffåtgärden anlätades vid allehanda afsteg från kyrklig ordning och anständighet. Då ringkarlarna i Sunds församling beträddes med vårdslöshet i tjänsten, fattade man vid en biskopsvisitation därstädes 1762 det beslutet, att, när de felade, de skulle sättas i stocken, vid upprepad förseelse plikta till kyrkan en kanna vin, och i händelse felet ändå itererades två söndagar sitta i stocken. Vid en visitation, som biskopen höll i Söderköping, bestämdes, att, om de i därvarande hospital intagna hjonen egenvilligt visade sig ej vilja deltaga i bönestunderna därstädes, skulle de underkastas samma straff, och ännu märkligare var ett beslut, som fattades vid biskopsvisitation i Västervik 1763 beträffande en glasmästare, om hvilken protokollet säger, att han låg »hemma dödligen sjuk». Han skylldes för att vara bitter och svår i sitt äktenskap och skulle därför varnas af pastor och tillsägas stockstraff, om han icke bättrade sig.

Den något vuxna ungdomen var förpliktad att ordentligt begagna de tillfällen till kristlig undervisning, som församlingens gudstjänst erbjöd, och hvilken den företrädesvis syntes behöfva;

men som dess sinnen lättast voro förströdda och dess tankar snarast förskingrade, bekom den vanligen plats i koret inför hela församlingens ögon, hvarförutom förekom, t. ex. i Ringarum, att särskilda personer förordnades att vaka öfver dess uppmärksamhet och skick i kyrkan.

I det dagliga umgänget synes folket förhållit sig laglydigt och sedesamt, men sederna voro efter vår tids måttstock råa. Prästerskapet var allmogens fostrare, och särskildt vid husförhören bereddes det tillfälle att arbeta för sedlighet och kristlig ordning. Mångenstädes var bruk att morgon och afton låta klämta i församlingens kyrka för att gifva dess inbyggare en maning från Guds hus att med bön begynna och avsluta dagens mödor. Nitiska församlingsherdar försummade ej heller att påminna sina åhörare därom. Vid en visitation i Västra Husby 1769 yrkade den tjänstförrättande prostén, att fogdarna på de stora herrgårdarna i socknen måtte hålla bön med arbetsfolket, när det slutat dagsarbetet. Huruvida denna maning blef efterkommen, är obekant.

Att mycken vank och brist dock vidlådde allmogens sedliga lif, betygade biskopen själf, då han 1774 besvarade Justitiekanslerns fråga, om någon särskild synd var vanlig. Han beklagade, att »svordom i allmänhet jämte otukt alltför mycket öfvas», och tillade att »ock andra grofva synder beklagligen ofta förspörjes, äfvensom barnamord, sedan pliktpallar blifvit afskaffade». I fråga om folkets förhållande till Guds tredje bud yttrade biskopen, att »något synnerligt sabbatens vårdslösande icke förspörjes nu mera än förr, varande tvärtom gamla vanor i denna delen på flera ställen afskaffade dock — sade han — continuerar beklagligen seden, att söndagseftermiddagarna i bergseltiden vara i arbete, äfvensom att vid infallande marknader kort före eller efter någon helgdag körslor af allmogen såväl som andra förrättas på helgdagarna, ofta under själfva gudstjänsten». Som Justitiekanslern hade sig bekant, att det utkomna förbudet mot allmogens husbehofsbränning förledt mången till mened, anmodade han biskopen att hafva ett vaksamt öga på menighetens förhållande med hänsyn därtill. I fråga om förseelser mot sjätte budet visade sig vid visitationer, att biskopen och prostarna måste ifra mot det oskicket, att fästehjon flyttade tillsammans, innan vigsel ägt rum. Som ett undantag måste naturligtvis räknas, att i en församling själfva klockaren, som ju

var en kyrkans tjänare, inhyst ett löst kvinnfolk i sockenstugan, hvarifrån det dock enligt beslut vid prostvisitation 1766 måste afflytta. Lagens stränghet tillämpades mot personer, som blifvit åtalade för lägersmål. De utestängdes från åtnjutandet af sällighetsmedlen, intill dess dom blifvit fälld, hvilket kunde dröja om länge nog, t. ex. i följd af ofullständig bevisning. Filenius upplefde blott obetydligt den tid, då på grund af Kungl. Maj:ts skrifvelse den 11 febr. 1780, innehållande förklaring öfver dess befallning till öfverrätterna den 17 oktober 1778, tillåtelse lämnades en person, som åtalats för nyssnämnda brott, att, när han visade ånger och blifvit skriftad af prästen, komma i åtnjutande af Herrens nattvard, men biskopen hann dock af skrifvelsen att få ett nytt prof på att Kungl. Maj:t, när han satt till doms öfver sedliga förvillelser, följde lösare grundsatser än dem biskopen i enlighet med en äldre tids mera lagiska karaktär omfattade. Som vanligt var missbruket af spirituosas en orsak till synd och brott. Kungl. Maj:t lät visserligen tillsvidare förbjuda brännvinsbränning i riket och lät den 30 augusti 1757 till konsistorierna afgå ett bref, däri han lade dessa på hjärtat att »binda på prästerskapets samveten» att ej lämna något tjänligt tillfälle obegagnadt att söka öfvertyga allmänheten om den välsignelse, som skulle tillskyndas riket, om brännvinsbränning alldeles upphörde liksom nyttjandet af denna vara. Filenius var också alltjämt verksam för att söka stäfja dess missbruk och tog vid sina visitationer reda på, huruvida några krogar och notoriska drinkare funnos inom församlingarna. Han gjorde därvid ofta smärtsamma upptäckter. Så upplystes t. ex. vid en dylik förrättning 1762 i Frinnaryd, att till fattigstugan och närgränsande stugor förde till och med utsocknes personer öl och brännvin till afsalu. Biskopen lyckades genomdrifva beslut om att ifall någon i fattigstugan beträddes med dylik handtering, han eller hon skulle utdrifvas därifrån och mista sin fattigdel, och att andra personer, som där idkade dylik försäljning, skulle varda ansedda med stockstraff, hvilket skulle exekveras af församlingens sexmän, eftersom ingen kronobetjänt fanns att tillgå inom socknen. Ingalunda sällsynt var, att redan före Gustaf III:s tid krogar förekommo i kyrkornas närhet, och att utminuterig af brännvin ägde rum äfven under gudstjänsttid. Biskopen måste vid visitationerna arbeta för deras afskaffande, och vid de stämmor, som då höllos, fastställdes viten för förseelse

i detta hänseende. Så beslöts t. ex. vid en hans visitation i Ed 1763, att den, som gick till krogen, »förrän gudstjänsten var slutad», skulle plikta till kyrkan en kanna vin, eller såsom vid en visitation i Stora Åby och Ödeshög, att den, som under gudstjänsttid satt på gästgifvaregården i Ödeshög och öfvade fylleri i stället för att gå till Herrens hus, skulle böta 10 daler smt., hvilket utan tvifvel var en betydande summa för en krogkund. Allmogens sätt att döma om missbruket af starka drycker var dock mildare än i våra dagar, hvarför socknemännen på biskopens eller prostens fråga vid visitationer efter krogar i kyrkoby understundom svarade, att sådana nog funnos där, men att inga åtgärder däremot behöfde göras, enär intet missbruk där förekom. Den regala brännvinsinrättningen i riket bidrog ej att främja sedligheten och öka nykterheten, men stärkte ju statens ekonomi genom en flitig konsumtion af kronobränneriernas produkter. För att göra allmogen rätt bekant med villkoren för brännvinsbränningens förpaktande och därmed underlätta dess spekulation därpå lät Kungl. Maj:t konungens befallningshafvande utfärda lämpliga redogörelser därför, och för att ställa sig Kungl. Maj:t till tjänst lät Linköpings domkapitel den 2 juni 1775 genom ett cirkulär till prostarna anmoda pastorerna att af kyrkornas medel för hvarje församling inlösa åtta exemplar af nämnda kungörelse från Konungens befallningshafvande, på det att bönderna genom lån af dessa måtte kunna i ro och lugn öfverväga innehållet, som lätt kunde falla i glömska, om det blott hördes uppläst från predikstolen, Den under Gustaf III:s regering ökade lättheten att bekomma den skadliga drycken ökade dryckenskapen, och man hör prästerskapet under senare delen af 1770-talet uttala sig mot krogväsendet vid kyrkorna och påkalla Konungens Befallningshafvandes bistånd för att hämma dryckenskapen, som öfvades äfven medan gudstjänst pågick i kyrkan. Konungens Befallningshafvande begärde med anledning däraf, att konsistorium måtte ålägga vederbörande pastorer att angifva hvarje särskildt »casus» till åtal af kronobetjäningen, och försäkrade Konungens befallningshafvande, att den icke ville underlåta att »näpsa den kronobetjänt, som vågade se genom fingrarna eller nedlägga sådant brott». Icke alla pastorer voro så noga med att bekämpa förseelserna mot brännvinslagstiftningen. Bränneriregalet förledde till oloflig brännvinstillverkning, och superiet fortfor. Den kungliga direk-

tionen, som hade om hand styrelsen af den regala bränneriirättningen i riket, klagade öfver lönnbränning och tillställde biskoparna den 2 juli 1778 en skrifvelse med anhållan, att de måtte på sätt, som de funne tjänligast, söka förmå församlingarnas invånare att ingå föreningar i syfte att hålla uppsikt öfver sina medlemmar, så att de ej bröte mot lagens bud. Att en del präster icke gjorde, hvad de ansågos hafva kunnat åstadkomma, framgår af förhandlingar i Linköpings konsistorium den 5 juni 1780. Justitiekanslern, greffe C. A. Wachtmeister, infann sig där vid tillfället och meddelade, att han gjort en resa inom norra Kalmar län och i Östergötland för att efterse, huru Kungl. Maj:ts lag efterlefdes, och han hade därunder funnit, att »en oförsynt oloflig brännvinstillverkning föröfvades». Då han efterforskat orsakerna därtill, hade han förnummit, »att många af det vördiga prästerskapet icke allenast underläto att genom flitiga förmaningar söka föra menige man till laglydnad uti denna del, utan äfven skola gifva därtill anledning med elaka exempel i allmänt tal». Han ville gifva konsistorium detta tillkänna, på det att de felaktiga prästerna måtte lära besinna sina plikter och hos församlingarna inskräpa hörsamhet mot öfverheten och desslikes undervisa allmogen om menedens svåra beskaffenhet och olycksaliga följder. Erfarenheten hade ådagalagt, att frestelsen till mened visat sig stark för dem, som ertappats för lönnbränning. Utan tvifvel befann sig domkapitlet i en besvärlig ställning, när det kom att behandla en del frågor, som sammanhörde med brännvinsregalet. Å ena sidan ålåg det konsistorium att kämpa för sedlighet och god ordning, å den andra gällde det att ej gå statens finansiella intressen i vägen. Så inträffade t. ex. 1780, att Konungens Befallningshafvande lämnat klockaren i Horn tillstånd att försälja brännvin i minut, hvilket gaf denne anledning att utöfva denna rättighet i själva sockenstugan. Kyrkoherden fann naturligtvis detta opassande och anmälde förhållandet i domkapitlet, på det att denna myndighet måtte utverka, att försäljningen komme att flyttas från detta rum. Konsistorium resolverade emellertid, att »som inga andra än egenvilliga krogars inrättande vid kyrkorna funnos förbjudna», så ansåg det sig icke vidare kunna befatta sig med ärendet än att pastor genom påskrift på dennes inlaga antyddes att hålla noga hand öfver att ingen öl- och brännvinsförsäljning på sön- och helgdagar föröfvades.

I bruket af dessa starka drycker sökte emellertid en del folk tillfredsställa sitt njutningsbegär. Det var en usel glädjekälla. Tillgången till nöjen och förströelser af mera neutral natur var ej heller rik. Den allmänna fattigdomen, brist på böcker och läslust m. m. minskade den. Vårdslöshet, råhet och missbruk af rusdrycker nödgade understundom prästerskapet att motarbeta de folkförlustelser, som förekommo. Den gamla seden att med skjutande söka förhöja festligheten vid bröllop och barndop och en del tradionella lustbarheter, såsom vid klädandet af s. k. Pingst- eller blomsterbrudar, då man reste majstänger, firade s. k. äggästabud eller höll lekstuga, var redan genom en förordning från 1731 förbjuden, men fortlefde icke desto mindre och ledde ofta till oskick och olyckor, så att Konungens Befallningshafvande inom Östergötlands län lät utgå en kungörelse, som påminde alla om nämnda förbud, och då i en socken vid ett dylikt gänge en tolfårig gosse ljutit döden i följd af vårdslöst skjutande, finner man biskopen åstadkomma, att i denna församling ett vite af 20 daler smt. utsattes för den, som bröt mot ifrågavarande förbud och lät resa majstång.

Mycket af denna jordens goda hade nog icke allmogen att pråla med vid sina samkväm, men icke desto mindre klagades öfver att dess njutningslystnad, lyx och vällefnad tilltagit. Efter de förödande krigen i seklets början behöfde vårt folk iakttaga sparsamhet, och en kungl. förordning från den 3 juni 1720 mot yppighet och öfverflöd ville gifva eftertryck åt detta tidens kraf, hvarför den årligen skulle uppläsas för menigheten. När sistnämnda föreskrift ej allmänt iakttoogs och fattigdomen fortfor, anmodades domkapitlet af Göta hofrätt att påminna prästerskapet om sin förpliktelse i detta hänseende, hvilket ock skedde genom domkapitlets cirkulär den 7 dec. 1763. Då tiderna blefvo allt bistrare och enkelhet i lefnadsvanorna blef allt angelägnare, fann Kungl. Maj:t nödigt att genom skrifvelse den 28 juli 1766 ålägga domkapitlet att genom prästerskapet inskräpa enkelhet och hushållsaktighet hos allmogen. Som ett prisvärdt föredöme skulle prästerna kunna hänvisa till en förening, som socknemännen i Alingsås ingått för att främja detta mål, och för hvilken en redogörelse funnits införd i Inrikes-tidningen n:o 54 år 1766 den 14 juli. Linköpings konsistorium utsände med anledning af skrifvelsen i november samma år ett cirkulär, hvari förordades föreningar af liknande slag, och lät i cirkuläret inflyta med-

delanden ur nämnda tidningars framställning af protokollet, då föreningen stiftades i Alingsås, hvaraf framgick behofvet att sänka anspråken på lifvet. Där och i orten hade brännvinsförbrukningen så ökats, att, medan för 30 à 40 år tillbaka 4 à 6 kannor ansetts nog för ett bonnbröllop, numera ej 30 kannor räckte till. Yppigheten i fråga om kläder hade på senare tid så betydligt tilltagit bland det yngre släktet, att allmogekvinnor där sleto »brokadmössor, fasonerade band, dyra spetsar, dubbla silkesnäsdukar». »Franska hvita handskar får mest hvar brud.» Måhända hade alstren från Alströmers fabriker bidragit att egga den kvinnliga fåfången och anspråken. Bonddrängarnas begåfningar till deras fästmör kunde numera gå upp till mer än 100 daler smt. värde. Huruvida liknande öfverflöd verkligen förekom mera allmänt bland allmogen inom Linköpings stift, måste vi lämna osagdt, men att sparsamhet och försakelse behöfde predikas i då rådande ekonomiskt tryckta tider, därom råder intet tvifvel. Utan hälsosam verkan synes Alingsåsboarnas förening ej varit, där nitiska prästmän förstodo att rätt framställa deras beslut. Så finna vi, att socknemännen i Herrestad 1768 öfverenskommo att vid gästabud iakttaga måttlighet och fastställde ett vite af 6 daler kmt. för den, som vid dylikt tillfälle beträddes med omåttlighet och »Guds gåfvors missbruk». Upprepades förseelsen, skulle det medföra fördubbling af böterna, och skedde det en tredje gång, blef den felande skyldig att träda i stocken. Äfven i Hagebyhöga församling fattades samma år liknande beslut.

För att befordra det kristligt sedliga lifvet och motarbета lögn och förförelse anlitade kyrkan ej blott förut beskrifna medel, predikningar och förhör, utan sökte ock vinna målet genom att främja spridning af god litteratur, hufvudsakligen dock för prästerskapets räkning, och genom att medels en verksam censur förebygga spridning af irrlärliga skrifter. När t. ex. den af frihetstidens partistrider välbekante kyrkoherden i Katarina församling i Stockholm Casper Wijkman utgifvit en skrift under titel: »Undersökning af den kristna religionens sanning», blef den af Stockholms konsistorium rekommenderad åt Linköpings domkapitel med betonande af vikten af dess spridning »i en tid, då religionens heliga sanningar oförsynt gäckas och bestridas samt det skändliga fritänkeriet äfven inom Svea rike beklagligen synes alltmer utbreda sig». Seden bjöd, att när en bok af större

värde sett dagen inom ett stift, dess styrelse eller andra nit-älskande personer fäste andra stiftsmyndigheters uppmärksamhet därå, liksom å andra sidan varnade för en skrift, som i ett eller annat afseende tedde sig misstänkt för rättrogenhetens ögon. Så ingick 1763 från den bekante kyrkoherden i Klara församling i Stockholm, J. Hauswolff, en skrifvelse till Linköpings domkapitel, att en predikan utkommit under titel: »Guds godhet och stränghet», hvilken predikan Stockholms konsistorium funnit misstänkt, och som därför Linköpings konsistorium borde noga censurera. Allt från föregående århundrade existerade nämligen en del plakat och patent, som ålade akademier och konsistorier att vaka öfver eller »draga all trogen och tidig omsorg, att icke något sådant må tryckas och publiceras, som i någon måtto rör den allmänna friden och enigheten uti andliga eller världsliga saker», och att, om frågan gällde ett »verk af någon consideration och värde», det då skulle öfversändas till Kungl. Maj:ts kansli till att öfverses och censureras. Konungens befallningshafvande och de världsliga myndigheterna i stad och på land ålåde att lämna det stöd, som kunde behövas för att gifva eftertryck åt dessa stadgar. När därför t. ex. en skrift under titel: »Lysande ljus i mörkret» hade trots vederbörandes försiktighetsmått sett dagen, lät Kanslikollegium 1767 uppfordra domkapitlet att allvarligen tillsäga boktryckare och bokhandlare i stiftet att ej på något sätt bidra till skriftens spridning, enär den befunnits innehålla herrnhutiska villfarelser. Att det dock var ganska tvifvelaktigt, att censuren kunde kväfva all irrlärighet, faller af sig själf. Hospitalspredikanten Hagelius, som i Norrköping omkring 1760 hade sig uppdraget att se igenom de skrifter, som där öfverlämnades till tryckning, anmälde 1760 i konsistorium, att under hans sjukdom i slutet af föregående år »några föga anständiga tankar i veckobladen utkommo». Att han emellertid tagit sitt uppdrag såsom mycket maktpåliggande kan märkas af konsistorieprotokollets tillägg: »Hvad graf- och brudskrifter angår, har han icke alltid kunnat bringa allt till verklig poesi och rent sammanhang, utan måste lämna somt för auktorernas räkning.»

Omsorgen och vården om församlingarnas fattiga betraktades — som bekant — i förra tider långt mer som en kyrkans angelägenhet än i våra dagar. Den skulle vara en yttring af den allmänneliga kärlek, som borde lefva i menigheten. Där-

för bjöd gällande kyrkolag, att församlingen tog hand om sina fattiga, och att pastor, såg till, att den därvid fyllde sin plikt. Däremot var uttryckligen förbjudet att drifva de fattiga från sig in i andra socknar för att lätta fattigvårdstungan. Det ålåg kronobetjäningen att vaka öfver allt löst och kringstrykande folk, men det visade sig alltjämt svårt att skydda allmogen från utsocknes tiggare, och en ständig klagan förspordes, att den besvärades af bettlare från främmande ort, isynnerhet i tider, då årsväxten varit missgynnad och därmed den allmänna fattigdomen ökad. En sådan hård tid inföll särskildt vintern 1772—1773, men öfverhufvud taget var under hela det här behandlade tidsskedet allmogens ekonomiska ställning tryckt. Under och efter nyssnämnda vinter drefs en sådan myckenhet folk ut på vägarna för att tigga sitt bröd, att Kungl. Maj:t fann sig nödgad att den 15 juli 1773 utfärda nya föreskrifter mot tiggeri och lösdrifveri. Konungens befallningshafvande ålades att se till, det sådana anstalter blefve vidtagna, att kommunerna vore försedda med nödigt förråd af spannmål för att förebygga brödbrist bland de fattiga, på det att landet ej måtte åter hemsökas af sådana olyckor af sjukdom och nöd, som nyss öfvergått det. Linköpings domkapitel hade redan i februari föranstaltat om att vin- och byggningssäden blefve utgjord in natura för de fattigas räkning och att likvid därför uttoges ur fattigkassan, och att denna föreskrift äfven skulle tillämpas i fråga om domkyrkotunnan, »där så omtränger».

För att bringa mera ordning och likformighet i anstalterna för de fattigas förplägning hade Filenius 1764 låtit kringsända ett förslag, huru sammanskotten uti spannmål, kött, fläsk, sill och en del andra förnödenheter borde ske. Vid de visitationer, som höllos i pastoraten, underhandlades om dess tillämpning, och efter biskopens egen utsago blef hans förslag i hufvudsak i allmänhet beaktadt och tillämpadt. Spannmålen levererades vanligen i råg. I en del församlingar bekommo de fattiga äfvenså ärter. Sällan omtalas, att de fattiga fingo mottaga mjöl i stället för säd, i följd hvaraf förmodligen de fattiga själfva fingo ombesörja dess förmalande. I många församlingar utdelades ock — vanligen vid de stora kyrkliga högtiderna jul, påsk och pingst, fläsk, smör, bröd, t. o. m. ost. I skärgårdssocknarna ingick helt naturligt fisk också i den kost, som utdelades. Ved plägade i vissa fall jämväl tilldelas behöfvande. — Uttaxeringen af viktu-

alierna bestämdes på landsbygden efter hemmantalet, och beloppet varierade efter antalet fattiga och en del tillfälliga omständigheter.

Tillskottet i spannmål från helt hemman synes ha varierat mellan en kappe och en halfspann. Mindre hemmanslotter betalade i proportion därefter. För att äfven i dåliga skördeår hafva nödig tillgång på spannmål för de fattigas räkning var Filenius vid sina visitationer verksam för att sockenmagasiner måtte inrättas, och redan under 1760-talet tillkommo flera dylika. För att lindra de fattigas brödbekymmer bjöd kyrkolagen, att en hvar efter råd och ämne, af fri och god vilja måtte bidra till sin nödtorftiga jämnkristnes underhåll (kap. 28,4) och Kungl. Maj:t hade redan 1698 gifvit vederbörande en fingervisning på tillfällen, då de lyckligare lottade i samhället borde känna sig manade att tänka på behöfvande likar och därvid nämnt: vid första lysningen för brudfolk, när tacksägelse göres i kyrkan för barnsängskvinnors lyckliga förlossning, för personer, som återfått hälsa efter utstånden sjukdom, vid begrafningar, gästabud och andra större samkväm. I enlighet därmed blefvo insamlingar ock gjorda, och för de fattigas räkning upptogos äfven kollekter. Omtänksamma församlingar grundade fattigkassor.

De understödsmedel, som utgingo in natura, blefvo i allmänhet utdelade blott ett par gånger om året, t. ex. vid Kyn-delsmässan och Olsmässan, eller vid midsommar och Andersmässotid o. s. v. I en del socknar skedde utdelning dock oftare. I Norrköping 1763 kringburo prästerna till de sjuka de understöd, som blifvit anvisade åt dem. De mera frivilliga insamlingarna gäfvo anledning till utdelning å växlande tider.

För de fattiga, hvilka genom ålder eller sjuklighet voro så afsigkomna, att de icke genom eget arbete kunde nära och sköta sig själfva, skulle enligt lag *fattigstugor* uppföras af socknen. Sådana hade ock blifvit uppförda i de flesta af stiftets församlingar, men de voro föga eftersökta af de fattiga, ja, församlingar funnos, där de icke ville bekväma sig att inflytta dit. De föredrogo att hålla till i torpen hos anhöriga och bekanta. I Adelöfs församling hade en landshöfding Hummelhjelm bekostat uppförande af ett hus för de fattigas härbergerande, men ingen af dem ville flytta ditin. Huset blef i stället uthyrdt mot ett belopp af 2 daler smt. för året, och denna hyressumma

användes för stugans underhåll. De fattiga, som ej logerade i församlingarnas fattigstugor, voro i regel uppdelade på bestämda rotar i församlingen till försörjning. Förhållandena i städerna synas ej mycket ha afvikit från dem, som rådde på landsbygden. Så t. ex. fingo de fattiga i Söderköping 1762 gå omkring i staden och uppsamla allmosor, de mest behöfvande voro hänvisade till vissa bestämda hus. I Norrköping voro 1763 allenast tio personer inkvarterade i stadens fattighus, medan de öfriga voro fördelade på särskilda hushåll, hos hvilka de hvarje lördag fingo infinna sig för att mottaga understöd. I Västervik var sed att hvarje fredag kringbära en fattigsparbössa. Det, som samlades däri, och hvad för öfrigt inflöt för de fattiges räknirg, utdelades en gång i veckan åt de personer, som höglofliga magistraten erkände vara värda understöd. På ett eller annat ställe i stiftet utsågs en fattigföreståndare att vårda sig om de hjälpbehöfvandes intressen.

Icke alla fattiga nödlidande personer bekommo sitt lefvebröd och sin vård inom församlingen genom dess omedelbara omsorg. Inom Linköpings stift funnos fyra på kronoförläningar grundade *hospital*, nämligen i Linköping, Norrköping, Vadstena och Söderköping. Jämlikt Kungl. Maj:ts förordning den 11 april 1763 afsågo dessa visserligen närmast att taga hand om svagsinta personer och sådana, som voro behäftade med vissa obotliga sjukdomar, och som ej på annan väg kunde bekomma nödig vård, men där fingo ock intagas sådana fattiga och orkeslösa människor, som icke kunde bidra till sitt underhåll, men hvilka församlingarna ej skäligen kunde anses pliktiga att försörja och vårda. Biskop Filenius och landshöfdingen i Linköping med konsistorium och stadens magistrat vid sin sida besörjde hospitalens administration och samlades till ordinarie sammanträde en gång i månaden.

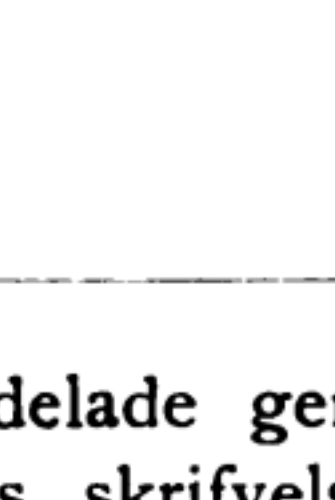
I dessa hospital blefvo — som nämndt — sjuka af endast vissa kategorier upptagna till vård. För att tillmötesgå behovet af allmänna sjukvårdsanstalter lät Kungl. Maj:t på ständernas tillstyrkan lägga grund till ett lasarett för hela riket i hufvudstaden och för den skull 1753 påbjuda en årlig kollekt i alla rikets kyrkor och genom ett särskildt kungl. bref af samma år uppfordra allmänheten att stödja inrättningen genom frivilliga insamlingar vid bröllop, barndop o. s. v., och skulle konsistorierna taga hand om de samlade medlen och tillställa dem Sund-

hetskommissionen. Folket inom Linköpings stift visade sig dock lika litet offervilligt som menigheterna i rikets öfriga. Icke hade det mycket att undvara af denna jordens goda och insåg väl, att lasarettet i Stockholm mycket litet skulle blifva till gagn för stiftets befolkning. Kungl. Maj:t fick ock ögonen öppna för det obilliga i att affordra landsorten de medel, som betarfvades för att upprätthålla ett sjukhus, som egentligen kom endast invånarne i hufvudstaden och dess omnejd till godo, och medgaf, genom ett bref den 10 okt. 1765, att de landsorter, som vore hugade att upprätta egna länslasarett, finge behålla de insamlade medlen, som i annat fall borde afsändas till förmån för det i hufvudstaden inrättade. Denna Kungl. Maj:ts goda afsikt nåddes emellertid ej inom Linköpings stift under den här behandlade tiden, oaktadt Konsistorium gjorde sitt till för att fästa församlingarnas uppmärksamhet på Kungl. Maj:ts nådiga medgifvande. När han funnit, att hans goda syfte ej nog beaktades, och att ingen lasarettsfond blifvit samlad i de flesta länen, uttalade han i bref den 17 juli 1776 sitt missnöje däröfver. Som han höll före, att framgången väsentligen berodde på prästerskapets ömma omsorg, förständigade han biskop och konsistorium att gifva prästerskapet en tjänlig föreställning, att det borde med nit förmana sina åhörare att lämna bidrag till upprättande af lasarett i stiftet och länet. Med anledning däraf gaf Filenius med sitt konsistorium i ett cirkulär i augusti samma år stiftets präster den anbefallda påminnelsen. Men — som sagdt — något länslasarett kom då ej till stånd. Blott vid Medevi hälso-brunn existerade under tiden för brunnsdrickningen ett lasarett, som upptog fattiga sjuka, som saknade medel att uppehålla sig på platsen. Som många menade sig vara kvalificerade för att vinna inträde där, anmodade Kungl. lasarettsdirektionen domkapitlet att tillhålla prästerskapet att noga pröfva de inträdes-sökandes behof efter de bestämmelser, som direktionen fastställt, innan det utfärdade medellöshetsbetyg åt någon.

I prästernas händer var således lagdt ett ansvar ej blott för menigheternas själavård utan ock för deras kroppsliga välbefinnande, som speciellt trädde fram, när fråga blef om bekämpande af sjukdomar och farsoter. Åt prästerna anförtröddes 1760 uppdraget att bland allmänheten sprida en af doktor D. Schultz utarbetad traktat om koppypmpning för att egga folket att betjäna sig af vaccination, och för att det i allmänhet ej

skulle stå rådvillt, när sjukdom trängde in i hemmen, fick konsistorium samma år i uppdrag att ombesörja, att till hvarje kyrka blefve inköpt ett exemplar af Assessorn i Collegio medico Darelius' traktat: »Sockenapotek till farsoters och sjukdomars botande med sådana läkemedel, som äro ganska enfaldiga, kunna lätt och med ringa kostnad erhållas samt därjämte kraftiga.» Stiftsstyrelsen ansåg sig jämväl förpliktad att genom prästerskapet fästa allmänhetens uppmärksamhet på, hvar den kunde hoppas få bot för sina krämpor och lidanden, äfven med hänvisande till hvad vi kalla kvacksalvare. En sådan hjälpare i vissa fall var komminister J. Fridelius i Hannäs, om hvilken domkapitlet i cirkulärbref 1763 till stiftets prästerskap betygade, att han »med Guds hjälp på kort tid allenast för sex dalers kmts vedergällning kurerat många ursinniga personer». Nyss hade han botat en 28-årig dräng, »som var vild och ville göra allt ondt». Konsistorium ville göra detta kunnigt, »på det att de, som för någon ursinnig sådan kur behöfva, måga veta, hvem de hafva att därom tillita». Domkapitlets åtgärd fann sin förklaring i den stora bristen på verkliga läkare, en brist som skarpt framträdde i en begäran hos Kungl. Maj:t om en särskild provinsialmedicus för stiftets sydöstra del, hvilken petition vid ett tillfälle riksdagsfullmäktige för stiftets prästerskap framlämnade. De framhöllo behofvet af en dylik med hänvisning till det faktum, att den svåra sjukdomen »Lues veneria, af allmogen Saltfluss kallad», ibland allmogen »så tagit öfverhanden, att på många ställen hela husen utdött och en stor myckenhet människor äro blifna lytta och eländiga, hvilket icke allenast ökar folkbristen utan ock kan omsider utöda hela landet.»¹ Den dåvarande provinsialläkaren hade sin hemort i Kalmar, dit många från ifrågavarande ort hade omkring 20 mil. När sjukligheten under åren 1773—1775 var ovanligt stor inom stiftet och särskildt rödsoten skördade många offer både där och i det öfriga Sverige, vände sig regeringen till de kyrkliga myndigheterna för att bringa hjälp i nöden. Genom skrifvelsen till Linköpings domkapitel sommaren 1773 gaf Kungl. Maj:t tillkänna, att fri medicin skulle hållas allmänheten tillhanda och kostnaden därför likvideras med medel ur kyrko- och fattigkassorna, som framdeles skulle godtgöras ur medicinalfonden, hvilken ännu icke hunnit nödig styrka för att nu bära kostnaderna. Konsi-

¹ Enligt koncept i Linköpings stifts bibliotek, »Fileniana».

storum meddelade genom cirkulär den 19 augusti innehållet i Kungl. Maj:ts skrifvelse och bifogade några egna råd och anvisningar att iakttaga under dåvarande sjukdomstid. När denna varade länge, erinrade konsistorium genom ett cirkulär i januari 1775 om prästerskapets förpliktelser att bevisa sin gudaktighet genom trogen omsorg om de sjuka, och att dem ålåge enligt Kungl. Maj:ts förordningar att, när farsot yppade sig, gifva landshöfdingen det tillkänna och att mottaga den medicin och de förhållningsregler, som provinsialmedicus komme att lämna, hvar efter pastor efter omständigheterna ägde att korrespondera i ämnet med denne. När dessa påminnelser blefvo utsända, var dock den svåraste tiden förbi. För att räcka en hjälpsam hand åt den stora allmänheten under sjukdomstider skänkte medic. professorn i Åbo J. J. Hartman åt den 1,200 exemplar af sin skrift: »Underrättelse om de mest gångbara sjukdomars kännande och botande genom lätta och enfaldiga husmedel», af hvilken skrift 100 exemplar tilldelades befolkningen i Linköpings stift. Spridningen äfven af denna bok förmedlades genom prästerskapet, och författarens önskan var, att församlingarnas klockare skulle göra huskurerna bekanta för menigheten. Äfven dessa kyrkobetjante samverkade med församlingarnas prästerskap i vården om allmogens välbefinnande, och fortfarande gällde som en själffallen sak, att kyrkans målsmän skulle vara dess råd och tröst i livets såväl andliga som materiella angelägenheter.

Gottfr. Westling.

Ärkestiftets äldsta kalendarium.¹

Då professor Fritz Löffler för några år sedan fyllde 60 år, utgafvo en del lärjungar och vänner såsom hedersgåfva till jubilaren ett aftryck af det s. k. Vallentunakalendariet. Editionen innehåller dels ett af Julius Cederquists kemigrafiska anstalt ombesörjdt synnerligen godt faksimile, dels en af D:r Otto Janse redigerad, värdefull textafdelning, innehållande såväl aftryck med vanliga typer som redogörelse för den utgifna urkundens viktigaste egendomligheter och hufvuddragen af dess historia. En del upplysningar, som kunna vinnas ur det gamla kalendariet har synts mig vara af det intresse, att de möjligen förtjäna ett rum i årsskriften.

Vallentunakalendariet har den förtjänsten framför så många andra värdefulla urkunder, att en noggrann och absolut oomtvistlig *datering* kan ske. På dess sista sida står nämligen tydligt *Annus incarnationis Dni MC XC VIII*, alltså år 1198 i vår tidräkning. Emellertid upplyser Janse, att detta årtal i originalet visar sig vara skrifvet öfver något äldre, som ännu kan skönjas i originalet och som han läser *Annus ab incarnatione Dni MCXCVIII*, alltså i sak alldeles detsamma. Nu ligger det naturligtvis nära

¹ Ofta citerade källor. *Vallentunakalendariet* = *Kalendarium Vallentunense*, Stockholm 1907. Larsson 1812 = Äldsta delen af Cod. 1812, 4:to Gml. kgl. samling, i diplomatiskt aftryck utgifven af Ludvig Larsson, København 1883. G = Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neu-Zeit* Hannover 1891—1898. Sammandrag häraf i samme författares *Taschenbuch der Zeitrechnung*, tredje uppl. 1910). H = Hampson, *Medii ævi calendarium*, London 1851. *Rimbegla Kh.* = Rimbegla, utg. af Stephanus Björnnonis, København 1780 (en senare utvidgad recension af samma arbete som 1812 4:to med diverse tillägg). *Sens 855* handskrifvet kalendarium från Sens i K. B., Stockholm med påsktabeller, som antyda, att handskriften gjorts under måncykeln 855—873. *Greg. 900*, ett snarlikt kalendarium, bevaradt på samma ställe, antages härstamma från 900-talet.

att misstänka, att någon ändring kunnat ske, men man är i stånd att fullt säkert verificera det angifna årtalet.

Samma sista sida innehåller nämligen äfven en tabell, efter hvilken man kan med kännedom om ett visst års söndagsbokstaf och gyllental bestämma påskdagens datum. Denna tabell har en äfven i faksimilet fullt tydligt framträdande egenomlighet. Ytterkolumnerna, som innehålla det gifna (epakter, gyllental och de s. k. konkurrenterna, en annan beteckning för de söndagsbokstäfver, som gälla under hvarje års tio sista månader) äro skrifna med den i handskriften i det hela använda svarta färgen och med dennas vanliga typer. Med samma färg och samma typer äro två rader af innerkolumnerna fyllda. Återstoden af innerkolumnerna har utfyllts med en vacker blå färg, och åt hvarje typ i denna del af tabellen har ägnats betydligt mera tid, den är noggrant utförd och tjockt pålagd, så att ännu hvarje prick är fullt tydlig, hvilket icke är förhållandet med de öfversta raderna. Det är således alldeles uppenbart, att arbetet afbrutits efter utskrifvandet af de två första raderna och sedan fortsatts vid senare tillfälle, då bättre tid stått till förfogande.

Nu innehålla de två första raderna påskbokstäfver för sådana år, som ha gyllentalen 1 och 2. Räknar man efter hvilka år detta kunnat gälla,¹ så finner man, att gyllentalet 1 tillkommit under 1100-talet följande år: 1102, 1121, 1140, 1159, 1178 och 1197. Gyllentalet 2 genomlöper på liknande sätt en serie, som börjar med 1103, och slutar med 1198. Då det icke finnes någon anledning misstänka, att kalendariet skulle vara nitton år äldre, än det själfv uppger, så ligger det i öppen dag, att arbetet afbrutits, då det fullförts så långt, att 1198 års påsk kunde med tabellen uträknas. Då så skett, kunde man ju ta på sig ett år för fortsättningen.

Äfven med risk att skrämma bort en eller annan läsare nödgas jag lämna ännu en notis om Vallentunakalendariets påsktabell. Vi ha sagt, att tabellens öfversta rad äger tillämpning på en del år under 1100-talet. Men om vi nu söka motsvarigheten till första radens första ruta, själfva tabellens början,

¹ Räkningen är ytterst enkel. Den sker efter formeln $g = \text{resten ur divisionen } (n + 1) : 19$; m. a. o. lägg 1 till årtalet, dividera med 19, då är resten gyllentalet. Skulle ingen rest uppstå, så är gyllentalet = divisorn, alltså 19.

hvert komma vi då? Kanske kan svaret på denna fråga något upplysa rörande *originaltabellens* ålder. Första rutan i tabellen motsvaras af år, som ha söndagsbokstafven F (vid skottår G F) och gyllentalet 1. En icke alltför invecklad räkning eller en blick i en kronologisk handbok¹ lär oss, att sådana år varit 855, 950, 1045, 1140, 1387. Det finnes ingen anledning att antaga, att tabellen skulle vara beräknad före 1100-talet. Och det är känt, att dylika beräkningar gärna började med ett skottår, hvilket medförde vissa förenklingar i räkningen eller rättare i de konstanter, som behöfde hållas i minnet. Det är då fullt klart, att det år, som ligger till grund för beräkningen, är just år 1140.²

Här föreligger möjligen ett nordiskt drag. Storm har visat, att denna epok utanför Norden icke förekommer. Men den ligger till grund för den cykelberäkning, som vi möta i de isländska annalerna.³ Dessa beteckna nämligen åren 76, 608 och 1140 såsom begynnelseår för nya cyklar, t. ex. Uphaf talbyrðings, Inicium magni cicli m. fl. varianter. Och i verkligheten är det samma år, som är utgångspunkt för beräkningarna i Rimbegla, ehuru Storm genom förbiseende påstår motsatsen.⁴ Likaså är 1140 utgångspunkten för påskcykeln i den gutniska

¹ Bäst, Grotefend, Taschenbuch, s. 170 (128, 130)

² I allmänhet kan man ganska lätt beräkna åldern af en dylik tabell ur dess uppställning, se därom Piper, Karls des grossen Kalendarium und Ostertafel, Berlin 1858, s. 96 ff. I Svenskt Diplomatarium, II, finnes intagen en fullständigare påsktabell, som enligt uppgift också den härstammar från Vallentuna kyrkas mässbok. Handstilen visar sig vara yngre än den i Vallentunakalendariet, men originalet synes vara från perioden 1116—1143. Dess första år har söndagsbokstafven BA och gyllentalet 15. Hade originalet uträknats efter år 1144, så vore det svårt hitta på någon anledning, hvarför man icke skulle ha börjat i stället med dess gyllental, som är 5, då det har samma söndagsbokstaf, och 5 kan vara en lika bekväm utgångspunkt som 15. Tyvärr kan man dock icke visa, hvar denna tabell kommit till. Den förvaras nu i Cod. F b 6 i KB i Stockholm.

³ Landsbergerkalendariet af 1175 har samma tabell som Vallentuna (utg. af Piper).

⁴ Mycket lätt konstateras förhållandet, om man t. ex. slår upp Larsson 1812, s. 28. Där redogöres, från och med r. 16 för de år, då långfredagen och Marie bebådelse sammanfalla. Detta infaller år från utgångspunkten: 16, 21, 100, 111, 184 o. s. v. Då man i Grotefends Taschenbuch söker samma sak, finner man åren 1155, 1160, 1239, 1250 o. s. v., hvilka alla befinna sig på de ofvan angifna tidsafstånden från nollpunkten 1139. — Jfr Storm, Islandske annaler, Kristiania 1888, s. LXXIV f.

runkalendern af 1328. I anslutning till Brate, som på annan väg kommit till samma resultat, har förf. sökt visa, att det efter Nikolaus af Albanos besök här i Norden pågick ett lifligt arbete på ordnandet af de för medeltidsmänniskan så viktiga kalendariska förhållandena.¹

Vi skola nu öfvergå till ett par *egendomliga anteckningar* i Vallentunakalendariet. Vid d. 23 mars står Passio domini (med tillägg: Adam creatus est) och vid den 27 mars Resurrectio domini. Det lider ju icke det minsta tvifvel, att den förra anteckningen afser att ange årsdagen af Kristi död och den senare af hans uppståndelse, men det faller genast i ögonen, att de två icke kunna stämma samman. Om långfredagen inträffar på d. 23, så inträffar påskdagen icke på den 27 och tvärtom. Det är sålunda klart, att de två anteckningarna ha olika källor, vi skola så godt vi förmå, söka finna dem.

Lättast går detta med uppgiften, att Kristi uppståndelse skett d. 27 mars. Denna ha vi kunnat följa ända till Augustinus, och den utvecklas utförligt i en förfalskad skrift, som tillskrifves Athanasius, men som tillkommit i Brittanien någon gång medan där rådde 84-årig påskcykel, alltså före Beda.² Och i kalendarierna återfinnes den icke sällan. Jag känner den redan från 800-talet,³ och sedan kommer den ofta åter, bl. a. i Uppsalaregistrets kalendarium af 1344 liksom och i den af Worms utgifna forngutniska runkalendern. Utom Sverige möter den både i tyska och engelska källor, och den kan alltså icke ge någon ledning vid bestämmandet af vårt kalendariums släktskapsförhållanden.

Vi kunde kanske därför låta bero vid hvad vi fått veta om uppgiften i fråga, men vi kunna icke underlåta att påpeka,

¹ Annalstudier, Piping's tidskrift »Studier i Nordisk filologi» III, 4, 1911. Brate har på annan väg kommit till det resultat, att runstafvarna skulle häröra från nämnda tid. Hur viktig kalendern ansågs af 1100-talets människor, framgår af ett ställe i Gulatingslagen (kap. 15). Där stadgas, att präst, som två gånger på ett år gifvit oriktig uppgift om helgdag, skulle utom böterna kunna straffas med afsättning. Men »vi hafva afskaffat, att de skulle agas med hugg och slag, ty vi besvågra oss med dem eller sätta våra egna söner i prästlära. Våra präster skola äga samma 'manhelgd' som enhvar af oss bönder här i landet».

² Se Krusch, Studien zur Christlich-mittelalterlichen Chronologie, Berlin 1880, s. 328 ff.

³ Ett kalendarium från Arras (år 836 enl. H.) samt det från Sens 855.

att den är alldeles omöjlig att förena med hvad vi veta om Jesu lefnadshistoria. Påskdagen inföll under första århundradet på d. 27 mars blott åren, 1, 12, 91 och 96¹ efter vår tideräkning, och intet af dessa kan ju vara det rätta dödsåret. Bevisningen utgår heller icke från evangeliernas berättelse om Jesu lefnad utan från en mycket skolastisk tolkning af de såsom förebildande ansedda ställena i skapelsehistorien och i Andra moseboks berättelse om påskalammet. Den kronologiska motsägelserna torde de flesta ha låtit stå olöst, den tränger sig ju icke heller på någon, som icke gör sig besvär att särskildt undersöka saken. Men en brittisk munk Marianus Scottus († i Mainz 1082) har sökt lösa saken så, att han efter en polemik mot Dionysius exiguus antagit, att denne räknat fel på 22 år, så att Jesu dödsår skulle varit år 12 (i stället för 34) i vår tideräkning och hans födelseår 22 år före vår tideräkning. — Naturligtvis har man icke varit blind för det till symbolisk utläggning frestande sammanfall mellan långfredagen och bebådelsen, som man efter denna beräkning trott sig kunna uppvisa.

En alldeles liknande symbolisk betydelse får den andra tideräkningen. Om långfredagen infaller på den 23 mars, så kommer uppståndelsens fest på bebådelsens dag. Denna räkning vore från vår synpunkt rimlig nog, ty påskdagen den 25 april har inträffat åren 31 och 42, af hvilka ju det första kunde bli facit i någon af de approximativa beräkningar, som med evangelisternas i detta afseende så knappa material kan försökas. Korsfästelsedagens förläggande till samma datum som minnesdagen af Adams skapelse fick naturligtvis en symbolisk betydelse; äfven veckodagarna stämde, då ju människan skapades på sjätte dagen i skapelseveckan. Till denna räkning har Beda anslutit sig, han citerar därvid Teofilus. Beda räknar, att Jesus föddes d. 25 dec. år 1 före vår tidräkning, eller väl snarare just vid dennas begynnelse, då han torde räknat natten till den 25 dec. som nollpunkt. Bedas åsikt i denna punkt har icke haft många anhängare, och jag har icke lyckats uppvisa, på hvilken väg den kommit till Norden, men jag kan visa, att den där funnits i modifierad form. Rimbegla² berättar, att

¹ Åren återfinnas lätt i Grotefends Taschenbuch, om man tillägger två påskcyklar (= 1064 år).

² Larsson 1812, s. 5; Rimbegla Kh., s. 86.

Jesus blifvit bebådad (»kommit att vara med Maria») en söndag på 17:de året i solcykeln och 9:de året i måncykeln, där-
 efter föddes han en tisdag i måncykelns tionde år (ty dessa
 år började med d. 1 sept.). Dessa kronologiska kännetecken
 stämma alla med år 8 i vår tideräkning. Det berättas sedan,
 att han lefvat på jorden 33¹ år, 88 dagar och 15 timmar; detta
 för oss just till d. 23 mars år 42, hvilken, såsom vi förut visat,
 var långfredag.² På detta sätt får man alltså något öfver 33
 år för Jesu lif, hvilket att döma af de isländska annalerna var
 den i Norden rådande tideräkningen.³

Det enda, som med full säkerhet kan slutas af det här
 meddelade, är, att Vallentunakalendariet härstammar från två
 olika kalendarier med delvis motsägende innehåll. Om den sist
 upptagna anteckningen verkligen är hämtad från det nya Thrond-
 hjemsstiftets kalendarium, eller om båda ha öst ur samma källa,
 tilltror jag mig icke att afgöra. Det intryck af dubbel här-
 komst, som vi förut fått, skall ytterligare stärkas, då vi gå till
 granskning af helgonnamnen i vårt kalendarium.

Följande *nordiska helgon* upptagas af Vallentunakalen-
 dariet.

D. 18 maj har *erici regis* med svart, hvartill en yngre hand
 lagt dels ett kors, dels ordet festum.

D. 11 juni, som från början har varit blott Apostelen
Barnabæ dag, har af en något yngre hand eller möjligen af
 första handen vid senare tillfälle fått tillägget *eskilli m(arty)ris*
 i rött.

D. 8 juli har af första handen betecknats som *S(anct)orum*
in Selja(svart).

D. 10 samma månad är betecknad som icke blott *VII*
fratrum utan äfven som *Kanuti M(artyris)*.

Vid den 28 s. m. har man beredt plats åt Södermanlands
 apostel *Botvid*, och den 29 upptager *Olov*, båda med svart in-
 skrifna af första handen.

Till denna lista foga vi följande anmärkningar. Erik har
 tydligen från början hetat Hericus, en senare hand har skrapat

¹ Larson 1812 har 34. Rimbegla Kh. har här tydligen den rätta läsarten.

² Anteckningen Adam Creatus återfinnes i några engelska och franska
 kalendarier vid denna dag.

³ De omkring 1200 på Island skrifna historiska arbetena, t. ex. Hün-
 gervaka, räkna sina årtal från denna epok, m. a. o. 7 enheter lägre än i vår tide-
 räkning.

bort en bokstaf, troligen H. Att Erik genom sin placering här skolat betecknas som helgon, är nog otvifvelaktigt. Visserligen upptager vårt kalendarium en del dödsdagar på andra än helgon (dock intet fall med första handen). Men så väl här som i andra medeltida kalendarier utmärkas sådana dödsdagar med bokstafven O (d. v. s. obiit, om nominativ följer, eller obitus, om genitiv följer). Men någon stor högtid hade å andra sidan Eriks dag ännu icke blifvit. Den var nog blott en »festum chori», en fest, som firades genom prästens böner, medan folket fick gå i arbete på vanligt sätt. Senare har en yngre hand tillagt korset för att skilja denna dag från den senare införda translationsdagen och samtidigt inskrifvit ordet festum.

Eskil är ju historiskt väl bestyrkt såsom en af märkesmännen under den kamp mot hednisk reaktion c. 1080, om hvilken våra källor förtälja rätt mycket. Att han icke från början införts, kan mycket väl vara en blott glömska vid rubriceringen. En sådan är i medeltidshandskrifter ingalunda ovanlig, och den kan i vår handskrift bestämdt uppvisas. Så har i maj och juni bortglömts, att besked skulle lämnas, när räkningen börjar från kalende i nästa månad. Vid *Jacobi* d. 25 juli, *Barthomei* (!) d. 24 aug. och *Simonis et Iude* d. 28 okt. är anteckningen gjord efteråt med svart, den senare till och med med senare hand, och dock antyder ordet vigilia på föregående dag oförtydbart, att en verklig helgdag afsetts. Äfven *Botulfi* d. 17 juni visar sig vara något senare inskrifvet och står tydligen blott på grund af glömska med svart.

Innan vi gå vidare, synes det vara bäst att med hjälp af andra källor söka bilda oss en bestämdare uppfattning af *kyrkoårets inrättning* i 1100-talets nordiska kyrkor, än den som vår handskrift ensam synes kunna ge. Något annat lika gammalt kalendarium är icke bevaradt, men två lagar, hvilkas text af fackmän anses härstamma från 1100 talet, uppräknar de dagar, som skulle iakttagas äfven af lekmän (*festa fori*) så fullständigt och hvad den förra beträffar med så noggranna tidsuppgifter, att ett kalendarium ur dem med trygghet kan rekonstrueras. Till kontroll kunna yngre kalendarier tagas till hjälp!¹ De två lagarna äro den äldsta isländska lagsamlingen Gragas, och den

¹ Två sådana (fr. 1300-talet) finnas på K. B., se Gödels förteckning öfver isl. handskrifter.

äldsta västnorska, Gulatingslagen. Vi uppställa deras större helgondagar och öfriga fasta fester¹ i kolumner, hvarvid halffet betecknar festum fori, vanlig stil festum chori, vig. naturligtvis vigilia, äfven här återgifvet med fet, då originalets röda skrift anger någon slags större högtidlighet vid vigilian. För Gragas bifoga vi uppgift om fasta förut och för Gulatingslagen om »non-heilagt», d. v. s. sådan sabbatshvila, som var påbjuden lördags eftermiddag och vissa helgdagsaftnar. Från Vallentunakalendariet upptaga vi äfven de mindre helgondagarna, då resp. data af annat skäl ingå i vår lista.

Dag	Gragas	Gulatingslagen	Vallentuna
Jan. 1.	VIII dagr.	Atte dagr jola.	Januari och februari saknas i Vallentunakalendariet.
Jan. 6.	XIII dagr.	Threttandedagr.³	
Jan. 11.	—	Brittifu messa.	
Jan. 21.	Agnesmessa²	—	
Jan. 25.	Palsmessa.	Palsmessa.	Gregorii pape. Benedicti abbatis. Annunciatio sce marie. Georgii m(artyris). Marci evang(e)l(iste). letania major. Philippi & Jacobi.
Febr. 1.	Brigidarmessa.	—	
Febr. 3.	Kyndilmessa.	Kyndilmessa	
Febr. 22.	Pettarsmessa.	—	
Febr. 24.	Mapiasmessa (fasta).	Mathiasmessa.	Inventio s. cruc s. Alexandri. Ysodorii m. Primi & Feliciani marm. Barnabe apostoli eskilli mris. (?) Botulfi. Nativitas sci johns baptiste(vig).
Mars 12.	Gregoriusmessa.	—	
Mars 21.	Benediktusmessa.	—	
Mars 25.	Mariumessa.	Mariumessa.	
April 23.	Johannesmessa.	—	Philippi & Jacobi.
April 25.	Gangdagr.	Gangdagr?	
Maj 1.	Philipus m. ok Jakobs.	Tveggia postola m.	
Maj 3.	Crucis messa.	Krossmessa.	
Maj 15.	—	Hallvararðmessa.	Nativitas sci johns baptiste(vig).
Juni 9.	Kolumba (Kolumkilla) m.	—	
Juni 11.	—	—	
Juni 17.	—	Botolfs messa.	
Juni 24.	Johannesmessa (fasta).	Jonsmessa (nonh).	

¹ Rörande beräkningen af påsk och pingst med hvad dit hörer, råder väl ingen skillnad, i alla händelser kunna vi ej uppvisa den.

² Äfven »8:de dagen efter 13-dagen» förekommer ibland.

³ Införd 1129.

Dag	Gragas	Gulatinglagen	Vallentuna
Juni 29.	Pettarsmessa (fasta).	Petrsmessa (nonh).	Passio aplor. petri & pauli.
Juli 2.	—	Svituns messa.	Processi et marciani m. Svithuni.
Juli 8.	Seliamanna messa.	Seljumanna messa (nonh).	Scor in selia.
Juli 10.	—	Knuts messa.	VII fratrum. kanuti m.
Juli 20.	Þorlaks messa. ¹	—	Margarete v.
Juli 25.	Jakobs messa (fasta).	Jakobs messa (nonh) (M ²).	Jabobiabostoli (!?) vig.
Juli 29.	Olafs messa (fasta).	Olafs messa fyrri (nonh).	Felicitis simplicis f(eliciani) b(eatricis) sci. Olai.
Aug. 3.	—	Olafs messa øfri.	Invencio sci stephani
Aug. 10.	Laurentius messa (fasta).	Laurentius messa (nonh).	S. Laurentii mart. (vig.).
Aug. 15.	Mariumessa (fasta).	Mariumessa fyrri (nonh).	Assumptio sce marie v(irginis). ²
Aug. 24.	Barþolomeus m. (fasta).	Bartholomeus me(nonh).	Barthomei apli (vig).
Sept. 8.	Mariumessa.	Mariumessa øfri.	Nativitas sce marie.
Sept. 14.	Crucis messa.	Krossmessa øfri.	Corneli & Cypriani.
Sept. 21.	Matheus messa (fasta).	Matheus messa (nonh).	Mathei apli (vigilia).
Sept. 29.	Michials messa (fasta).	Mikials messa (nonh).	Michaelis archangli.
Okt. 28.	Simons m. ok jude (fasta).	Tveggia postola messa (nonh).	(?) Simonis & lude (Vig.).
Nov. 1.	Allra heilagra m. (fasta).	Allra heilagra m. (nonh).	Memoria omnium scor. Cesarii m. (Vig.).
Nov. 11.	Marteins messa (fasta).	Marteins messa.	Martini e(piscopi).
Nov. 22.	Cecilio messa (fasta ibland) ³	—	Cecilie v.
Nov. 23.	Clemenzen messa.	Clemez messa.	Clementis pp.
Nov. 30.	Andreas messa (fasta).	Andreas messa (nonh).	Andree apli (Vig.).
Dec. 6.	Nikolas messa (fasta).	Nikolas messa.	Nicholai epi & conf.

¹ Införd först 1237.

² En yngre hand har tillagt vid d. 14 Vigilia i(n)p(ane) & a(qua).

³ Införd 1179.

Dag	Gragas	Gulatinglagen	Vallentuna
Dec. 7.	Ambrosius messa (fasta). ¹	—	Octava sci Andree.
Dec. 13.	Magnus messa (ok lucie).	—	Lucie v.
Dec. 21.	Thomas messa (fasta).	Thomas messa (nonh).	Thome apli (vig).
Dec. 23.	Þorlaks messa (vatnfasta) ²	—	Victorie v.
Dec. 25—28 S:a stora helgda- gar (fasta): däraf i mars-dec.	Julhelg. 44 36	Julhelg. 37 (38?) 31 (37?)	Julhelg. — 21

Äfven en flyktig blick på våra tre kolumner ger följande upplysningar:

1) Vallentunakalendariet är sparsammare på stora helgdagar än de två västnordiska källorna; detta stämmer på det förträffligaste med hvad vi i öfrigt veta om kyrkans makt och dess ledares personliga inflytande i å ena sidan Sverige, å andra sidan Norge och Island under 1100-talet.

2) Vallentunakalendariet har känt en hel del mer lokala helgon äfvensom sådana, hvilka i Norge upptagits från Brittanien. Vid deras behandling är dock den svenske kalenderredaktören fullt själfständig; han bestämmer deras rang eller utesluter dem oberoende af de norska vanorna. I allmänhet tilldelar han nordiska helgon en blygsam plats, undantag gör blott Eskil.

Dessa omständigheter tillsammans göra det omöjligt antaga, att vi skulle ha en mekanisk afskrift eller blott kompilation, efter norska källor. Så vidt vi hittills kunnat se, häfdar Vallentunakalendariet sin ställning som uttryck för svensk kyrklig sed, nära besläktad med men icke slaviskt beroende af grannlandens.

Det återstår, innan vi lämna det rent nordiska materialet att påpeka, att Vallentunakalendariet tiger på ett par punkter.

¹ Införd 1179. ² Införd 1199.

Därvid kunna vi ju ingen betydelse tillägga den tystnad, som beror på handskriftens stympning. Vi kunna icke få veta, om Knut Lavard (Jan. 7), Sigfrid (Febr. 15) och Ansgarius (Febr. 3) varit firade i 1100-talets Uppland eller om Eriks translation införts i vår handskrift (Jan. 24). Men vi kunna se, att David, Västmanlands apostel, uteslutits här. Och vi märka med en viss undran, att Helena, som enligt uppgift skulle varit Sveriges först kanoniserade helgon, icke fått plats. Vore vårt kalendarium ett auktoriseradt kalendarium för ärkestiftets domkyrka, så vore väl detta motbevis nog. Nu kan det naturligtvis bero på bristande kunskap af en afskrifvare.¹

Uppgiften att söka det omedelbara förlägget till vårt Vallentunakalendarium synes genom det föregående ha af sig själf vidgat sig till den vida intressantare att söka ursprunget för den kyrkliga ordning, som rådde i Sverige vid 1100-talets slut, för så vidt denna har tagit sig uttryck i kyrkoårets anordning. Uppgiftens fullt säkra lösning skulle ju kräva en jämförelse med alla de kalendarier, som kunde tänkas ge upplysningar för vår fråga. För min del har jag sett mig nödsakad inskränka mig till det visserligen ganska rika material, som bjudes af de två verken af Hampson och Grotefend. H. bjuder hufvudsakligen gammalt engelskt material, G. bjuder mest på material från medeltidens slut, mest från Tyskland men äfven från England, men detta är så rikligt, att man må kunna hoppas, att en för vårt ändamål tillräcklig kunskap om de kalendariska förhållandena på 1100-talet skall kunna vinnas om icke för hvarje behandlad detaljfråga, så dock för det hela.

Vallentunakalendariet har helgondagar, som blott anträffas i ett mindre antal utländska kalendarier. Så upptar den *Eugenius* vid d. 15 november; motsvarigheter härtill finnas blott i Lütich, Paris, Namür och en del spanska orter. *Eusebius*, biskop i Bologna, skall enligt en sekundär källa ha stått vid d. 26 sept. i sin stiftsstad; där ha vi honom i Vallentunakalendariet. Då hans dödsdag är en annan, måste upptagandet på de två öfverensstämmande ställena bero på något misstag i en gemensam källa. Biskop *Firminus* af Amiens står i Vallentunakalendariet vid d. 10 okt.; samma datum återfinnes nu blott just i Amiens.

¹ Helena uppges i annaler vara kanoniserad år 1164, d. v. s. det år, då Stefan, Sveriges förste ärkebiskop besökte påfven och mottog vigning; och hennes dag firas på ett datum, vid hvilket Stefan måste ha vistats vid påvestolen d. 30 l. 31 juli, jfr påfvebullor af d. 5 aug.

Till *Daciani*, Dec. 18, har jag ingen motsvarighet. I alla dessa fall står man rådlös inför frågan, hvilken väg uppgifterna vandrat till norden. Man kan blott säga, att det troligen är ganska långt tillbaka i tiden man har att tänka sig de gemensamma källor, som förlorats.

En större grupp af likheter få vi, om vi jämföra med *engelska kalendarier*. Några anglosaxiska skriftdrag förekomma ej i stort sedt. Men man skulle möjligen kunna peka på ett par lingvistiska påverkningar. De senare äro dock enstaka. Men då man läser *Eadmundi* för *Edmundi*, så tänker man strax på engelsk påverkan. Likaså beror väl *Octabas* för *Octavas* vid d. 1 juli på direkt eller indirekt inverkan af ett förlägg med Angelsaxiskt stunget b (þ). Själfva helgonnamnen kommer man väl bäst till rätta med, om vi uppställa en tabell:

Namn i Vallentuna-kalendariet.	Utländska motsvarigheter.
Atheldride virginis, juni 23.	Engelska flere, delvis gamla H. (Enstaka tyska, Trier Benediktinernunnorna G.)
Bertini Abbatis, sept. 5.	Engelska flere, gamla H. (Trondhjem, Utrecht, Frankrike G.).
Dunstani, maj 19 (engelsk biskop).	Flere eng. H., G. Ingen tysk.
Eadmundi regis, nov. 20 (engelsk kung).	Engelska flere G. H. Rouen, Paris, Skandinavien G. Ingen tysk.
Guthlatij confessoris, apr. 11.	Två eng. H., ingen tysk.
Johannis in beuerlac, maj 7.	Flere engelska G. H., ingen tysk.
Vuilfridi confessoris, apr. 24.	Durham, York (Canterbury enl. Acta sanctorum) G. H., ingen tysk.
Ealfegi archiepiscopi apr. 19 (Ärkebiskop Ælfeag, d. 1012).	Winchester G. H., ingen tysk.

Att i våra kyrkor funnos mässböcker af engelskt ursprung, är redan iakttaget af Olaus Petri, och Skara biskopslängd upp-tager England såsom det land, hvarifrån Biskop Bengt den gode, Knut Erikssons samtida, inköpte den bibel, han skänkte Maria-kyrkan i Skara. I betraktande häraf skulle man väl snarast vänta att finna flere oomtvistliga bevis på engelsk inflytelse, än vi här uppvisat. Vi skola nu tillse, om vi kunna visa några

spår på *inflytande från Tyskland* och dess närmaste grannländer.

Därvid måste vi egendomligt nog göra början med ett engelskt helgon, *S:t Alban*, den hvars stoft fördes till Danmark och i hvars kyrka Knut den helige föll. Albans dag är i England d. 22 juni. I Tyskland är dagen vanligtvis flyttad till d. 21 juni, och d. 22 upptages då af det snarlika namnet Albinus. Kombinationen *Albani* d. 21 och *Albini* d. 22 juni finnes på följande ställen: Köln, Lüttich (här den senare som festum fori), Metz, Utrecht, Verdun, Worms. Intet engelskt kalendarium är mig känt, som har denna kombination eller ens Albanus d. 21 juni. I Lausanne förekomma båda dagarna med namnet *Albani*. Till det sista bjuder Vallentunakalendariet en egendomlig parallell, ty båda dagarna heta här *Albini*, men skrifvaren synes ha tvekat, ty plats är tydligen lämnad, så att af hvarterda *i-t* kunde göras ett *a*. Det senare är för öfrigt inskrifvet på något, som varit utskrapat. Förvirringen har för öfrigt inverkat äfven på de motstående namnen i spalten för maj, ty där har varit afsedt att vid d. 22 införa ett föga känt korsikanskt helgon *Julia* (af Grotefend blott upptagen från sekundära källor såsom hemmahörande i Brescia, Korsika och Milano), men namnet har kommit in äfven på d. 21.¹ Läsaren torde medge, att hvad vi här anført, talar starkt för ett någonstädes i trakten af öfre Rhen hemmahörande original. Vi fortsätta jämförelsen men återgå därvid till den förut använda tabellariska formen.

**Namn i Vallentuna-
kalendariet.**

Utländska motsvarigheter.

Amandi, sept. 20; jfr Vedasti.	Tournay.
Anastasii, aug. 25.	Aug. 26: Lüttich, Paderborn, Toul. G.
Apollinaris, okt. 5.	Bremen, Genf., Hamburg, Toul, Utrecht, Worms, Köbenhavn; Amiens, Ant, Lyon, Tarassona, Valence. G.; ingen engelsk.
Athanasii, okt. 13.	Metz, Toul, Brandenburg (trol. förväxling med Anastasius, som förekommer vid okt. 13 i Bremen, Mans Milano).

¹ Skrifvarens arbete har gått så till: Han har skrifvit rad för rad, icke hvarje månads spalt för sig. Af misstag har han kommit ned på raden för d. 22, då han skulle skriva d. 21. Troligen har han sedan fortsatt och velat skriva det äfven med A börjande namnet Atheldride. Härvid har han märkt felet och rättat det delvis, dock har han låtit det dubbelskrifna Julia stå kvar.

Namn i Vallentuna- kalendariet	Utländska motsvarigheter.
Benedicte, okt. 8.	Brandenburg, Erfurt, Köln, några franska.
Candide, dec. 2.	Dec. 1: Trier, Magdeburg, Fünfkirchen (Eng. i Exeter-Leofric ¹) Dec. 2: Agram Domini ultramontani.
Candidi, dec. 1.	Sens 855, Brixen, Freising, Trier; Dec. 2: Bremen.
Claudii, dec. 3.	Utrecht, Amiens, (Exeter-Leofric).
Cuniberti, nov. 12 (bisk. i Köln).	Åtskilliga tyska, ingen engelsk.
Dauit regis, dec. 29.	Basel, Bremen, Salzburg, ² Greg. 900.
Dionisii, nov. 17 (bisk. i Alex.).	Milano.
Duorum Ewaldorum, okt. 3.	Många tyska, eng. blott Exeter-Leofric.
Felicis episcopi, nov. 5.	Bremen, Hamburg, Utrecht, Worms, Greg. 900 Milano (Terracina).
Firmini, okt. 11 (biskop i Amiens?).	Amiens okt. 10; Chur okt. 11.
Florentii, okt. 17.	Erfurt, Mainz, Trier, Utrecht, Worms
Fortunati, aug. 23.	Aquileja, enl. Acta sanctorum.
Galli, okt. 16.	Allmänt i Tyskland, icke i Engl.
Gertrudis, mars 17.	» » » » » » »
Ordinatio sci Gregorii, mars 29.	Aquileja (enl. sekundär källa), Bremen, Mainz, (Frankfurt).
Helene regine, apr. 15. = Mater Constantini, på andra dagar.	Freising, Konstanz, Salzburg, Fünfkirchen; med titeln v(irgo) Brixen, Utrecht.
Helisei prophete, juni 14.	Halle, Magdeburg, Karmelitermunkar (Exeter-Leofric).
Huberti, nov. 3.	Köln, Lüttich, Mainz, Metz, Münster, Osnabrück, Paderborn, Toul, Trier, Utrecht, Verdun (här som festum fori). Franska, vissa ordnar.
Januarii, sept. 19 (jämte okt. 19 ³ .)	Basel, Bremen, Konstanz, Mainz, Passau, Utrecht, Greg. 900.
Julii, dec. 5.	Utrecht.
Justi, sept. 2 (jämte Zenonis).	Justi(ni) Breslau, Genf, Köln, Lausanne, Mainz, Trier, Worms, Besançon, Lyon; ingen eng. Bremen.
Luciani, juni 7.	Basel, Bremen, Toledo (d. 13: Utrecht).
Leonis pape, mars 14.	Chur, Hamburg, Metz, Toul, Verdun, Würzburg, Besançon, Langres.
Mansueti, sept. 3.	

¹ Exeter-Leofric står i flere fall ensam med eljes tyska namn. Jag antar därför som sannolikt, att den påverkats från Tyskland och tillerkänner den icke vitsord för engelska förhållanden i det hela.

² Dessutom några tyska på Dec. 30; ingen engelsk.

³ På endera dagen åtskilliga andra, äfven engelska.

Namn i Vallentuna- kalendern.	Utländska motsvarigheter.
Maurorum millium CCCC. (Korrumperat: CCCC för CCC och milium för martyrum) okt. 15.	Närmast motsvarande Köln (Maurorum m. CCCLX), samt framför allt Utrecht, Worms och Lund (Maurorum trecentorum m.). ¹
Maximi, maj 29.	Maximini (bisk. i Trier) Sens 855 (tillägg); flere tyska, Maximiani en eng. ²
Maximiani, dec. 15.	Paris; Maximini: Bremen, Utrecht, Köbenhavn; Frankrike.
Modesti, nov. 10.	Milano; Tiberii och Modesti Agde, Apt (Frank- rike).
Nicostrati, Claudii & alior, juli 7.	Claudii & sociorum, Breslau; Claudii & Nicostrati et soc. Genf; Claudii, Nicostrati Martyrum, Le- bus; dessutom Amiens och Milano. På juli 8 Paris.
Othmari, nov. 16 (Abbot i S:t Gallen).	Allmänt i Tyskland; ej England.
Petri, apr. 17.	Bremen, Erfurt, Hamburg, Köln, Augsburg, Kö- benhavn.
Phipippi episcopi, sept. 13.	Bremen, Utrecht, Turin.
Quintini, apr. 30. ³	Bremen; jfr Quintilianii apr. 30 Hamburg.
Quirini, juni 4.	Aquileja, Bremen, Trient, Trier, Utrecht, Köben- havn; Amiens, Tours, Milano, Compostella, Gran, vissa ordnar.
Silee, nov. 28.	Metz, Sitten, Lyon, Kartusianermunkar.
Sixti pape, april 6.	Bremen, Salzburg, Autun, Karmeliter (Rom enligt sekundär källa).
Tecle, dec. 20.	Sitten.
Transfiguratio, Domini, juli 26.	Sens 855, Sitten; d. 27 juli Amiens, Cambray Paris.
Vedasti & Amandi, okt. 26.	Amandi & Vedasti: Basel, Brandenburg, Breslau, Goslar, Halberstadt, Halle, Havelberg, Kon- stanz, Metz, Toul, Trier, Verden, Verdun, Toledo, Johanniter. Amandi ensamt: Augs- burg, Brixen, Chur, Erfurt, Freising, Gnesen, Köln, Lebus, Lüttich, Mainz, Osnabrück, Pa- derborn, Passau, Regensburg, Salzburg, Speyer, Strassburg, Utrecht, Worms, Köbenhavn. Sens 855 m. fl. franska. Greg. 900.
Victorie, dec. 23.	Erfurt, Köln, Utrecht, Milano.
Vitalis, juni 20.	Metz, Verdun, Lyon; jämte Crispini Verdun.
Zenonis, sept. 2.	Chur (jfr Justi).

¹ Händelsen förlagd till Köln. Utan uppgifvet antal många tyska; ingen engelsk.

² Denna, af Hampson kallad G, har en vers vid hvarje dag och upptar därför tydligen en del lånadt material.

³ På okt. 31 allmänt.

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

Det framgår af denna lista, att de tyska och i allmänhet kontinentala förbindelserna lämnat vida starkare spår i vårt kalendarium än de engelska. Men vill man söka en särskild plats, där ursprunget för de från fastlandet lånade dragen vore att söka, så blir problemet något vanskligare. Närmast skulle man ju tänka på Bremen, vår äldsta ärkebiskopsstad, och onekligen möter Bremen rätt ofta i listan. Å andra sidan möta så många namn, som icke uppvisats från Bremen, att en rekonstruktion af Bremens äldsta kalendarium, som skulle låta detta framträda såsom källa för de talrika lånen, blefve alltför våldsam. Jämte det gamla inflytandet från det ursprungliga moder-templet i Bremen har en stark senare påverkan förekommit. Vi skola bäst visa detta, om vi tänka oss en af de resor, som det ålåg våra biskopar att minst hvar tredje år företaga till påfvestolen. En sådan resa gick ungefär följande väg. Sedan man lämnat öppna sjön, gick man in i Rhen. Här kommer man först vid Utrecht i förbindelse med det kontinentala lifvet (namnet har mött oss på ett dussin ställen i listan ofvan). I fortsättningen besökes Mainz och möjligen Worms på somliga resor, men i regeln går vägen inåt Mosel, där Trier först besökes, liksom dess dotterstift Metz, Toul och Verdun måste beröras. Både Langres och Besançon ligga något men obetydligt ur vägen, i närheten af det senare är man inne på farleden Saone-Rhone, hvilken för förbi Lyon, Valence och Avignon till Medelhafvet. Det låte sig nog göra att uppställa en del parallellserier, t. ex. från vägen upp till öfre Rhen och vidare genom alperna eller via Schelde-Saone-Rhone, men vi skola afstå. Däremot bör tilläggas, att vissa anteckningar tyda på en intill senaste tid fortgående förbindelse med kyrkans centralpunkter. Sådana äro upptagandet af Bernhard († 1154 men kanoniserad först 1173) och Tomas Becket († 1170, kanoniserad 1173).

* * *

Sammanfattningsvis kunna vi alltså säga, att Vallentunkalendariet ger många upplysningar om den kyrkliga ordningen i 1100-talets Sverige, särskildt inom ärkestiftet. Inflytelser på denna låta sig påvisa från grannkyrkan i Norge, från England (dock färre än man skulle väntat), från moderkyrkan i Bremen och från systerkyrkorna utefter stora stråkvägen till Rom.

Nat. Beckman.

Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780.

Under ofvansagda tid, då Petrus Filenius innehade biskopsstolen i Linköping, tjänstgjorde enligt uppgift från 1778 uti stiftets 148 pastorat, 218 socknar, 5 kapell, 4 hospitalskyrkor samt krigsmanshuskyrkan i Vadstena förutom domkapitlets prästerliga ledamöter 142 kyrkoherdar, 117(?) komministrar, 94 adjunkter, 7 regementspräster, 3 hospitals- och krigsmanshuspredikanter, 3 bruks- och fabrikspredikanter samt 5 huspredikanter. Då i regel de vid stiftets skolor anställda lärarna också voro prästmän, ökades därmed kleresiet ytterligare och beräknades vid den tiden till ej mindre än 396. Prästämbetet synes alltså dittills verkat lockande på stiftets studerande ungdom. Utom nitälskan för kallets religiösa uppgift inverkade på dess val af lefnadsbana väl också tanken på att ämbetet erbjöd en inflytelserik och aktad ställning i samhället och ett relativt sorgfritt lefvebröd. Själfva undervisningen vid gymnasium var ock hufvudsakligen inriktad på att tjäna som grundläggning för teologiska studier, hvarförutom en mycket betydande del af gymnasisterna utgått ur prästhem och där insupit kyrkliga intressen. De icke så få, som hade föräldrar af allmogebörd, drogos ock mestadels till prästkallet, som de i hemmen lärt betrakta som vördnadsvärdt. — Vid en jämförelse med den knappa tillgången på präster i närvarande tid förefaller ofvannämnda antal synnerligen rikligt. Medan i våra dagar stiftets obefordrade prästmän äro så fåtaliga, att svårigheter ej sällan möta att med deras hjälp fylla förhandenvarande behof af biträden i predikoämbetet, antyder adjunkternas betydande mängd, att en stor del af det ordinarie prästerskapet, väl företrädesvis kyrkoherdarna, hade tillfälle att betjäna sig af extraordinarie medhjälpare i tjänsten. Biskop Filenius yttrade ock 1774 till Justitiekanslern Lilje-

stråle, att antalet prästmän på senaste tid var större än för trettio à fyrtio år tillbaka, men han försäkrade icke desto mindre, att konsistorium vid inträffade sjukdomsfall bland församlingarnas prästerskap ofta råkat i förlägenhet att skaffa vikarie, »i synnerhet som en del pastorer, hvilka med konsistoriets under deras dåvarande tillstånd fått kalla medhjälpare, velat undandraga sig att några veckor i största nödfall lämna sina adjunkter till andra församlingars biträde». Biskopen tillade, att behovet af adjunkter mer och mer ökades därigenom, att anciennitetsprincipen vid befordringar alltför strängt påyrkades, hvaraf inträffade som följd, att lägenheter blefvo »med sådana prästmän försedda, som — ehuru eljest oförvitliga — dock icke äga erforderlig styrka att ensamma länge förrätta sina ämbeten, varandes exempel icke länge sedan, att tvenne pastorer samma dag, de efter aflagd ed uti consistorio uttagit sin fullmakt, tillika begärt adjunkter. Till följd af en mängd pastorers äflan att skaffa sig biträden inträffade vissa tider en relativ prästbrist. Efterfrågan af sådana var större än tillgången därpå. För att kunna beräkna blifvande tillgång på prästerliga krafter och ordna för sättet att fylla eventuella behof däraf hörde biskopen sig för vid akademierna, huru många prästkandidater som kunde väntas till stiftet för att mottaga ordination, hvarvid svaren icke alltid blefvo tillfredsställande. På en dylik fråga meddelade Östgöta nations inspektör i Uppsala t. ex. 1760, att visserligen nationsmedlemmarnas antal var öfver ett hundra, men att likväl ingen bland dessa ämnade inom närmaste tid inträda i präst-ämbetet. I början af nästföljande årtionde synes konsistorium haft svårigheter att anskaffa nödigt antal af prästerliga krafter. Domkapitlet begärde i skrifvelse till dåvarande inspector nationis därstädes, att han måtte göra sitt till för att draga nationsmedlemmar till teologiska studier. Hans svar blef icke löftesrikt. Biskopen, som vid den tiden befann sig i hufvudstaden, där riksdag pågick, och som underrättats om nämnda svar, anmodade konsistorium i april 1772, att det måtte låta afgå en tredje skrifvelse, undertecknad äfven af biskopen, med en förnyad begäran, att han »på bevekligaste sätt» måtte söka förmå de studerande att idka teologiska studier, emedan deras tjänst nu var »oundgänglig vid Guds församlingar i stiftet». Önskligt vore — skref biskopen — om inspektör anmodades, att han, i händelse studenterna »ej förstå sin egen välfärd, låter dem veta,

det konsistorium nödgas att låta uti teologien och nödiga vetenskaper här vid kungl. gymnasium undervisa kvicka och dygdiga gymnasister samt underställa Hans Kungl. Maj:ts nådiga välbehag, om icke de nu i så ömma omständigheter må få admitteras till sacros ordines och njuta prästerskapets privilegier och förmåner till godo för sitt tjänstgörande, hvilket skulle för både akademien och de därstädes studerande vara mindre behagligt». Frukten af den med inspektor förda korrespondensen blef ett meddelande, att allenast fem af nationens medlemmar förklarat sig hafva för afsikt att inträda i prästämbetet och detta icke under närmast föreliggande tid. Icke heller under de följande åren synes tilloppet af prästerliga krafter till stiftet fyllt behovet, hvarför biskopen umgicks med planer att hos Kungl. Maj:t utverka tillåtelse att inkalla prästmän från andra stift. Biskopen fann det svårt att utleta orsakerna till att ej flera inriktade sina studier mot den prästerliga banan, och antydde i en skrifvelse från ett senare år, att han misstänkte, det några »fåfängliga afsikter» kunde ligga bakom denna tillväxande olust för prästens kall, hvilket gaf inspektor anledning att taga nationsmedlemmarnas försvar och förklara, att han måste anse biskopens funderingar på att inkalla prästmän tillhörande andra stift till tjänstgöring inom Linköpings såsom en »obehaglig» anstalt. Hvad som egentligen vållade denna minskning af prästkandidater för Linköpings stift, lär väl icke lätt kunna utletas, men man kan väl hafva skäl att förmoda, att det i viss mån sammanhänge med ett aftagande i allmänhet af det kyrkliga och religiösa intresset hos en del af tidens bildade, måhända ock med att biskopen hade namn om sig att vara en ganska själfrådig man af gammalmodig typ. — Biskopen gjorde anspråk på ett visst förmyndarskap äfven öfver de från gymnasium afgångna studenterna, hvilka han väl tänkte sig förr eller senare till en stor del skulle komma att ingå i kyrkans eller skolans tjänst och sålunda blifva hans underlydande. Så fordrade han att bekomma regelbundna underrättelser om antalet studerande från Linköpings stift vid universiteten, om deras studiebanor m. m. och uttalade i augusti 1775 i domkapitlet sin förtrytelse öfver att östgötarna i Lund sällan eller aldrig lämnade några underrättelser om sig, icke ens genom något register öfver nationens ledamöter. Han ansåg detta beteende illa stämma med den aktning, som biskopen och konsistorium kunde göra fordran på från stiftets studerande

ungdom, och som nationens egen förmån kräfde, enär de studerande icke kunde komma i konsistoriets åtanka, då icke ens deras namn och studier vore kända. Därför beslöts vid nämnda tillfälle i konsistorium, att skrifvelse skulle aflåtas till universitetets prokansler, biskop J. Engeström, med begäran, att östgötarnas inspektor måtte anmanas att »allvarsammeligen förhålla såväl nationen i allmänhet som dess curatores i synnerhet deras skyldighet i detta mål», hvarjämte i anseende till förekomna anledningar stiftets ungdom äfven skulle rekommenderas till nogaste eftersyn under deras vistande vid akademien, att de väl anlägga sin tid, och i synnerhet att honores academici icke meddelas andra än dem, som genom egna ådagalagda behöriga lärdomsprof gjort sig därtill förtjänta». Inspector nationis förklarade, att han ej kände någon författning, som ålägger nationen att årligen eller terminsvis lämna biskop och konsistorium underrättelse om deras medlemmars studier, specimina, vitae genus m. m., men han ville anmoda nationens kurator att besörja, det nödiga underrättelser komme att årligen insändas till konsistorium, »dock icke i akt och mening, som skulle sådant vara honom och nationen åliggande skyldighet» m. m. I enlighet med inspektors utlåtande afsände konsistorium i Lund svar till det i Linköping. Biskopens sträfvan att alltjämt ha reda på nationsmedlemmarnas studiebanor förklaras af hans beräkning att därigenom lättare kunna ordna vissa stiftsangelägenheter. Att han, när meddelanden ingingo från akademierna, att stiftet icke hade att vänta något större tillopp af prästkandidater, gjorde allvar af sin framkastade tanke att arbeta för inkallandet af prästmän från andra stift, hafva vi ej funnit styrkt. Som dock prostar och kyrkoherdar m. fl. mycket ofta gjorde anspråk att erhålla predikobiträden, utdelade biskopen *venia concionandi* åt studerande, som på ett eller annat sätt kunnat ådagalägga, att de voro vuxna uppgiften att tjänstgöra som predikant, men strängt höll han på, att ingen utan hans tillstånd tilläts uppträda som ordets förkunnare, men icke desto mindre inträffade, att präster begagnade sig af tillfälliga medhjälpare, som ej kunde förete något biskopligt tillstånd.

När en akademiskt underbyggd person gifvit till känna sin åstundan att inträda i predikoämbetet och därför jämlikt kyrkolagen underkastades prästexamen, användes därvid det latinska språket, och såväl frågor som svar fördes till protokoll. Att

först och främst hans teologiska insikter pröfvades, är en klar sak, men ganska ingående förhör i den klassiska litteraturen ägde ock rum, liksom ock i vissa andra discipliner jäml. K. L. kap. 19 § 2. Under frihetstiden måste han visa sig förtrogen med gällande »fundamentallag», med »principerna för Konungens makt, rådets myndighet och ständernas frihet». Äfven lektorn i matematik anställde förhör med honom, efterfrågade t. ex. *Computus ecclesiasticus* och skiljaktigheterna mellan den julianska och gregorianska kalendern o. s. v. Öfverhufvud sökte väl examen i de profana ämnena att om möjligt tangera det teologiska gebietet. Den ed, som prästkandidaten vid invigningen till prästämbetet aflade, undergick en väsentlig redaktionsförändring med statshvälfningen 1772. Den kom nu att innehålla en förpliktelse att upptäcka och i tid tillkännagifva, om man förnummit något »i färde vara» till ändring eller upphäfvande af 1772 års »lyckliga fundamentallag, den riksens ständer för sig och sina efterkommande till evärdeliga tider antagit». Denna regementsförändring gaf ock anledning till att stiftets samtliga präster ålades att afgifva ny tro- och huldhetsed. Detta skedde på det sätt, att det nedskrifna edsformuläret kontraktsvis undertecknades af alla präster, som tjänstgjorde inom prostriet, med namnen styrkta medels påtryckta sigill.

När vid inträffade ledigheter fråga blef inom konsistorium att upprätta förslag till platsernas besättande och meningarna om principerna därför voro delade, finner man biskopen representera ganska fria grundsatser. Enligt regeringsformen 1720 skulle afseende fästas vid erfarenhet, förtjänst och studier, och prästerskapets privilegier från 1723 talade om lärdom (= skicklighet), förtjänst och ålder såsom grunder för befordran, men den byråkratism, som utmärkte frihetstiden och äfven gjorde sig gällande bland kyrkans män, røjde benägenhet för att gifva ålder eller tjänsteår afgörande vikt, ehuru Kungl. Maj:t den 25 augusti 1741 förklarar, att endast, när tjänsteårens myckenhet hade skicklighet och förtjänst i följe, de finge verka afgörande. Denna benägenhet att låta ancienniteten vara bestämmande syntes få sin auktorisation i det beryktade tjänstebetänkandet af den 23 november 1756, och de funnos, som däri sökte ett stöd för sitt votum vid uppsättandet af förslag till prästerliga beställningar, ehuru .en Kungl. förordning från nästföljande år undantog prästämbeten från dem, på hvilka betänkandet hade

afseende. Ett dylikt tillfälle, då åsikterna inom konsistorium rörande grunderna för ett förslag voro delade och biskopen utvecklade sina tankar därom, var den 14 juli 1770. Han betonade, att tjänstebetänkandet, som föröfrigt var upphäft 1766 genom »memorialet om lagarnas behöriga verkställighet», ej haft afseende på prästtjänster och höll på ådagalagd duglighet som bestämmande grund för uppförande på förslag. Han påstod t. o. m., att, när konsistorium ville försörja en församling med pastor eller kyrkoherde, det icke behöfde fästa afseende allenast vid de sökande, när det vore domkapitlet bekant, att hos dessa icke funnos tillräckliga förtjänster, bepröfvad lärdom, skicklighet och andra goda egenskaper till utförande af Andens dyra ämbete lämpade till hvar och en församlings särskilda beskaffenhet och omständigheter. I fråga om det fall, som var för handen, ansåg biskopen, att konsistorium borde »taga för sig anteckningarna på de äldsta, lärdate och bäst förtjänta skolbetjante, krigspräster och kapellaner i stiftet, som vänta efter laglig kallelse till bättre lägenhet» etc. Han uttalade för öfrigt som sin mening, att, »när sådana bland de sökande vore att tillgå, som — ceteris paribus — ägde tillräcklig ålder, lärdom, förtjänst och skicklighet, kunde man väl vid ett förslag hålla sig inom de sökandes antal, men i annat fall vore det icke kapitlet förbjudet utan tvärtom tillåtet och befalldt att sträcka sin omtanke till personer i stiftet, som, ehuru deras modestie ej tillåtit dem att söka, väntade på en lagligare kallelse, ägde större lärdom, skicklighet och förtjänst än någon af de sökande». På deras ålder lade han icke hufvudvikt, men så stor var konkurrensen mellan sökande, att enligt biskopens eget uttalande endast sällan någon präst före 53 års ålder lyckades blifva befordrad till pastor. Lärdomsförtjänster vägde tungt i biskopens ögon, i synnerhet när fråga blef om att uppsätta förslag till något s. k. »katedral- eller praesidiipastorat, som berömliga lectores och lärde män i långliga tider erhållit för sin bepröfvade skicklighet». Vid sådana fall höll han starkt på, att det måtte komma i händerna på personer, som kunde »till stiftets heder och prästerskapets uppmuntran till vidare framsteg uti studier præsidera vid de vanliga prästmötena i stiftet», hvilket — ytttrade biskopen vid ett tillfälle — »konung Karl XI uti nådiga skrivelserna den 9 januari och 13 oktober 1696 i nåder åsyftat, då Hans Maj:t i nåder stadgat, att, därest någon prästman,

som fått fullmakt på ett sådant pastorat, skulle undandraga sig en sådan skyldighet, borde han afträda lägenheten till den präst, som denna skyldigheten med heder fullgjorde» (Kons. pr. 1 juni 1771).

Eftersom ingen pensionsinrättning för ålderstigna och otjänstbara präster förefanns, hörde det liksom i vår tid till sällsyntheterna, att någon präst begärde entledigande från en ordinarie syssla. Exempel från här ifrågavarande tid på ett dylikt fall förelåg likväl, utvisande ock, med hvilka anordningar man hjälpte sig fram i slika omständigheter. En gammal komminister i Sten och Kjälvesten, nuvarande Västra Stenby, begärde 1777 demission från sin tjänst, den han numera vid 81 års ålder ansåg sig oförmögen att sköta; han ville blott förbehålla sig att under sin återstående lifstid »få förblifva i komministergården och njuta af efterträdaren daglig föda och kläder med vård och skötsel». Domkapitlet godkände hans begäran och beslöt anslå hans plats ledig till ansökan.

Som Filenius varit vittne till, att dippelianare och andra schismatici spridt söndringens frön i den svenska församlingen och hotat att villa bort de lättrogne, lade han ej långt efter sitt tillträde till biskopsämbetet sina präster på hjärtat att »predika Kristum och icke sig själfva», att tala »utan svass och ordprång med nödiga, dock ej för täta citationer af skriftens språk». I de anvisningar för deras sätt att förkunna ordet, hvilka han vid prästmötet 1763 gaf sitt underlydande prästerskap, yttrade han vidare såsom något för dem att beakta, att de alltid vid slutet af sin predikan skulle låta följa en kortfattad rekapitulation af det väsentligaste eller af grundtankarna i den föregående framställningen samt en tillämpning af dem på åhörarnas hjärtan. Det i mod komna talesättet »värdaste åhörare» ansåg han böra bortläggas och i dess ställe brukas vår svenska evangeliska församlings urgamla uttryck: »välsignade i Herranom, Herrens dyrt återlöste, med Jesu blod till ena eviga salighet dyrt köpta kristna» m. m. — För öfrigt var det hans vilja, att de skulle inleda alla ämbetsförrättningar med orden: »I namn Faderns, Sonens och Den helige Andes.» Han ogillade, att, när prästen läst Fader vår och Herrens välsignelse vid allmänna gudstjänsten, klockaren fick svara de följande orden eller Amen. Prästen borde själf sluta därmed. Han borde icke begagna sig af några sånger, som icke vore vedertagna i

vår svenska församling, ej heller betjäna sig af några böneformulär, som vore främmande för den. Han framhöll likaledes, att ingen ägde rätt att på eget bevåg stympa eller förändra kyrkobönerna, af hvilka förmaningar synes framgå, att därmed antydd fel förekommo i församlingarna. I annat fall hade förmaningarna varit öfverflödiga. Det hände väl, att partipolitik trängde in i predikan och färgade den så starkt, att Kristus-bilden fördunklades, och att den redan i gymnasium studerade retoriken afsatte frukt i högtrafvande ord och uttryck. För biskopen var själfva templet en så helgad plats, att han ogillade, att från predikstolen meddelanden i profana ämnen därifrån gåfvos folket. I ett ämbetsbref från augusti nästföljande år, 1764, påminde han prästerna, att från nämnda plats finge intet annat förkunnas än det, som »där tjänligen nämnes, och att alla värdsliga saker, som ej Kungl. Maj:t anbefallt eller hans Befallningshafvande har att bjuda, borde på kyrkovallen eller i sockenstugan uppläsas». Huruvida denna föreskrift allmänt efterföljdes, torde dock vara tvifvel underkastadt. Bland meddelanden af profan natur, hvilka skulle från prediksstolen uppläsas, hörde från 1758 rikets fundamentallag; till dessa räknades ock en förordning från 1 juli 1743 angående budkaflars utsändande och kringbärande samt en förordning af den 12 juli 1750 angående barnamord, hvilken sistnämnda Kungl. Göta hofrätt 1753 anhöll hos konsistorium måtte tre gånger årligen offentliggöras i församlingarnas kyrkor. Dessa föreskrifter blefvo dock icke allestädes noga iakttagna, hvarför Kungl. Maj:t den 3 december 1761 i en skrifvelse uttalade sitt missnöje öfver vissa prästers försumlighet. Vid visitationer, som komme att hållas i pastoraten, skulle kontrolleras, i hvad mån prästerskapet efterkommit den gifna befallningen. Som icke desto mindre en del präster både inom och utom stiftet uraktlät att efterkomma påbudet, gåfvos 1764 påminnelser af Justitiekanslern, hvarförutom Kungl. Maj:t 1766 ytterligare inskräpte prästerskapets plikt i detta stycke.

Noga — som Filenius var — att hans underlydande präster icke tilläto sig några själftagna friheter, förbjöd han dem att vid barndop och vigslar frångå gällande formulär för dessa för rättningar, hvaraf man väl kan sluta, att sådant icke var något oerhördt. Den öfverdrifna artighet, som flerstädes visades mot de adliga sockenpatronerna och deras familjer, medförde för-

modligen frestelser till obefogade tillägg. Biskop Filenius förordnade, att vid brudvigslar inom dessas familjer det i fråga om titulaturer vore nog att »nämna själfva karaktären tillika med namnet utan tilläggning af flera predikater». Titelväsendet spelade, som bekant, den tiden en vida större roll än i våra dagar, och ett fall inträffade, då det vållade konsistoriet obehag. Dess notarie beskylldes af en Lifdrabant von Roland inför Justitiekanslern för att i en ämbetsskrivelse hafva »menagerat» den hederstitel, som han ansåg böra jämlikt kungliga förordningar tillkomma sig och hans kära hustru, hvilken — skref han — »tillika är af adlig ätt och stämman samt därjämte följer min tjänst och villkor» etc. Han yttrade vidare: »Hans Kungl. Maj:t, min allernådigste konung, har uti den på lifdrabantbeställningen allernådigst mig meddelade fullmakt gifvit mig den för adelsmän vanliga hederstitel af ädel och välbördig; Kungl. Maj:ts och rikets kommarkollegium har äfven uti dess å rusthållet Stensvad för mig utfärdade skattebref lämnat mig samma adliga titel och därjämte kallat min hustru »Fru». Denna titel hade konsistorienotarien ej använt utan betecknat hans maka med benämningen »hustru», hvori den förtörnade äkta mannen såg en uppsåtlig missfirmelse.

Lifdrabantens fåfänga synes väl varit förunderligt småaktig, men han delade sina ståndsbroders aristokratiska anspråk på hyllning.

Dessa förorsakade konsistorium också vid andra tillfällen omak. Så hände, att adelsmän, som höllo egna huspredikanter, i strid mot kyrklig ordning låta hålla sin gudstjänst å andra tider än de föreskrifna, hvilket väckte biskopens synnerliga missnöje, så att han lade vederbörande präster »i ömmaste måtto» på hjärtat att »görligast» söka rätta detta missförhållande såväl som den osed, som insmugit sig, att ej låta barndopen förrättas i församlingens närvaro och att begå den heliga nattvarden annorstädes än i kyrkan.

Som mot frihetstidens slut partistriderna gjort sinnena i allmänhet ömtåliga, uppfordrade biskopen (1767) stiftets kleresi att — som hans ord föllo — »i dessa bedröfliga och besynnerliga tider» »bruka all försiktighet och kristlig saktmodighet till bibehållande af både allmän och enskild frid samt kärlek och förtroende i församlingarna».

För att prästernas egna sinnen måtte böjas till kärlek och

sannskyldig gudaktighet och ej fängslas af villfarande läror, hade han redan på 1763 års prästmöte lagt dem på hjärtat att »föregå ähörarna med en gudelig vandel och en uppbygglig lära, att dagligen läsa i den heliga skrift samt befästa sig såväl genom teologiska studier som genom en sund filosofi emot naturalism, deismum och annat skadeligt och tygelfritt fritänkeri, att jämte kungliga kyrkolagen flitigt läsa de för detta utfärdade synodalakter och andra konsistorii cirkulärbref samt att städse påminna sig sin dyra prästed» m. m. När han åter 1767 mötte sitt prästerskap samladt till möte och kyrkans faror syntes honom ha trängt närmare inpå församlingslivet, manade han det ännu ytterligare att med flit sköta icke allenast de teologiska utan ock de filosofiska studierna för att mota det högst beklagliga fritänkeriet, som — — — förmärktes att med oförsämda steg ej hafva försyn vid att allestädes angripa vår saliggörande tros grundfästen». Att biskopens förmaningar motiverades af förhandenvarande behof, är väl icke tvifvel underkastadt, om vi än ha skäl att antaga, att smittan endast föga berört Linköpings stift, och att i gemen dess prästerskap efter tidens sätt att döma samvetsgrant sökte fylla sin ämbetsgärning. Men som vanligt teg det plikttrogna arbetet stilla och lät ej så mycket höra af sig i tidens handlingar. Afstegen från det rätta satte djupare spår i dem. Svordom, fylleri och förseelser mot sjätte budet omtalas äfven bland präster, och enskilda bland dem beskylldes för snikenhet. Trätor och tvister voro ock ämnen för förhandlingar i konsistorium. En af stiftets i flera afseenden mest bemärkte präster, f. d. lektor vid dess gymnasium och nu kyrkoherde i Kuddby, lefde i årslånga tvister med sin komminister, som i konsistorium tillvitade honom för att i själfva sakristian af församlingens kyrka hafva öfverfallit honom med hårda ord och ha knutit näfven mot honom under yttrande, att han skulle »stöta och puffa honom, så länge han lefde». Kyrkoherden ville visserligen icke vidgå, att han så förbrutit sig, men saken var synbarligen sjuk och framkallade långvariga undersökningar och skrifverier. Biskopen själf invecklades i fleråriga tvister med sin komminister i Vårdsberg, som den tiden var biskopsprebende. En anledning till den sistnämndes bitterhet var, att biskopen allvarligen förhållit honom hans ovärdiga förhållande inom äktenskapet, men också andra tvisteämnen inblandades däri. Prästhemmen voro naturligtvis ej allestädes

ideala, och bristerna framträdde understundom i ett mindre godt förhållande mellan prästfamiljen och det på platsen stationerade ämbetsbiträdet. Ett dylikt missförhållande kom t. ex. i dagen vid en visitation i Gamleby 1770, då anmärkningar blefvo framställda mot adjunkten i församlingen. Han sades visserligen oförvitligt ha förrättat sina ämbetssysslor, men man ansåg sig ej böra förtiga, att »någon oordentlighet i lefvernet förelupit». Församlingens målsman, en baron Palbitski, förklarade dock, att man var villig förlåta honom, emedan han i »kyrkoherdehuset intet blifver så hållen, som för en prästman kan vara anständigt, i det han intet alltid får mat i rättan tid, måste ofta själf hugga ved åt sig och ofta gå till fots i sockenbud, hvilket intet skickar sig till ämbetets värdighet, hvarför det intet vore underligt, om han af desperation någon gång föll på en sottise, och att han hos sina vänner utomhus sökte, hvad han hemma saknade». Kyrkoherden förunnade honom icke mer än tjugu plåtars årlig lön, hvarmed han icke kunde vara belåten »till att blifva så klädd som en hederlig prästman bör vara». För att afhjälpa detta elände föreslog visitator, att en deputation måtte utses för att »hos fru pastorskan göra en framställning om nödvändigheten att rätta och förbättra allt sådant». Adjunkten å sin sida lofvade bot och bättring, och församlingen visade öfverseende och medgaf hans kvarstannande, till en del bevekt därtill af grannlagenhet mot kyrkoherden, hvars skröplighet »genom alteration kunde ökas eller själfva döden tillskyndas, om en annan adjunkt kom i huset än den han önskade».

Förhållandet mellan församlingarna och deras själasörjare var i allmänhet förtroendefullt och vänskapligt. Prästerna voro ju verksamma äfven för allmogens intressen, hade hand om vissa församlingens kassor, sörjde för sjukhjälp i tider för far-soter m. m. och var en ofta anlita mellanhand mellan öfverhet och allmänhet. Från predikstolen kungjorde de myndigheternas förordningar, och, när fråga uppstod om att göra menigheterna bekanta med någon nyttig inrättning, plägade prästerskapet förmedla bekantskapen därmed. När t. ex. en kapten Carl Winblad till 1765 års riksdag inlämnat förslag och ritningar till »sten- och träbyggnaders uppsättande på landet med större bekvämlighet och mindre kostnad än hittills» samt lofvat kungöra dem i kopparstick och tryckt beskrifning och ständerna funnit dem värda att bekantgöras, så lät Kungl. Maj:t på deras be-

gäran befalla konsistorierna anmoda prästerna att söka förmå allmogen prenumerera på denna publikation, hvilken befallning Linköpings domkapitel efterkom i början af nästföljande år. Huruvida allmogen lyssnade till uppmaningarna att skaffa sig verket, lämna vi osagdt. Vissare är, att den småningom tog vara på prästerskapets råd att odla potatis. Inom stiftet hade, såsom förut är nämnt, allmogen under de första åren af Gustaf III:s regering lidit af dålig årsväxt, hvarför landshöfdingen i Linköping i skrifvelse till domkapitlet anmodade detta att uppfordra prästerskapet att »med eftertrycklig föreställning om nyttan af denna jordfrukt och med tjänliga uppmuntringar intressera allmogen att odla den. Landshöfdingen räknade på prästernas patriotiska nit och deras »hos församlingarnas ledamöter ägande förtroende». Domkapitlet själfvts motsvarade hans förväntan. Det utsände ett cirkulär och förordade på det högsta potatisplantering» så bland allmogen som torpare och backstugufolk, hvilka senare äga dels ganska ringa, dels alls ingen åker att med säd beså men väl kunna uppröja någon liten plats till plantering för denna trefliga, sunda och välsmakande jordfrukt, hvaraf flera miljoner hushåll utomlands hafva sin förnämsta föda, och således bereda sig själfva utväg till nödtorftigt uppehälle, särdeles under infallande missväxtår». I hvad mån stiftets präster befordrade potatisens odling, kan ej afgöras, men att dess spridning ökades i landet, är väl bekant. När det 1776 blef fråga om att bland allmogen sprida kännedom om en som värdefull ansedd skrift om »Svenska boskapsafveln till sin rätta vård och skötsel», så väddjades ock till stiftets prästerskap med begäran om deras medverkan, o. s. v. Den sistnämnda skriften hade till författare en prost, dock från annat stift. Men äfven prästerna inom Linköpings stift hade starka jordbruksintressen, därigenom att de hade sina boställen att sköta. En af gymnasiets lektorer, C. Nyrén, inlämnade i september 1763 till konsistorium ett memorial, däri han föreslog, att åtgärder måtte vidtagas för att bilda ett landthushållnings-sällskap bland stiftets prästerskap. Han var öfvertygad, att prästerna voro de, som ägde »de grundligaste insikter i naturvetenskapen» och därför visste bäst »att umgå med röns anställande i landthushållningen». Därför skulle det helt visst lända till gagn för landet, om ett dylikt sällskap komme till stånd. Han rekommenderade, att dess medlemmar efter hvarje

prästmöte dröjde något kvar i stiftstaden för att dryfta frågor, som anginge landthushållningen. Äfven om intet dylikt sällskap blef instiftadt, vittnar själfva ansatsen, att man väntade finna intresse och erfarenhet i dessa frågor bland stiftets kleresi.

Att detta för sina omsorger om sina åhörare bästa i vanligaste fall möttes med förtroende och välvilja från menigheters sida, har redan blifvit antydt; men naturligtvis inträffade fall, där till följd af fel å ena eller bägge parternas sida missförhållanden rådde. Ett af de i tidens handlingar mest omtalade exempel på ovilja, ja, bitterhet från personer ur menighetens leder var det, som en fru Svanhals från Tokarp i Säby socken, änka efter en löjtnant, gaf. Hon hade länge gifvit prof på hätskhet mot ej mindre kyrkans lära än dess prästerskap, och hennes uppförande hade varit på tal inom prästeståndet redan vid 1756 års riksdag. Full af hat utslungade hon skymford mot kyrkan och dess präster, som hon betecknade som »falska profeter, blinda ledare, som grafven tillkom, hundar, svarta korpar» och andra smädefulla tillmälen. — Vid gårdsbruket gjorde hon ingen skillnad mellan helg- och söckendagar, »berömmande sig af sin Fader ofvantill, som henne så rikligen välsignat, sedan hon öfvergaf kyrko- och nattvardsgång». Hon tålde inga förmaningar och vardt ursinnig, när hon sporde, att man börjat hålla förböner för henne i församlingens kyrka. Det formulär därför, som blifvit uppsatt, lät hon stjäla bort, så att det måst ersättas med ett nytt. Hon blef omsider, 1763, anmäld för religionsbrott, och processen drogs omsider inför högre rätt. Hon var icke det enda i konsistoriets handlingar berörda exemplet på fiendskap mot kyrkans målsmän. Hos somliga af belackarna tändes agget af religiöst partisinne, hos andra af politisk ofördragsamhet eller af rent personliga orsaker. Det gick så långt, att stiftets prästerskap vid prästmötet 1767 framställde en anhållan till domkapitlet, att det måtte hos Kungl. Maj:t begära nådigt hägn mot »de många smädeskrifter, som någon tid af trycket utkommit mot prästerskapet». Bland dessa nidskrifter ådrog sig stor uppmärksamhet de ärekränkande utgjutelser mot själfva domkapitlet, som tid efter annan blefvo införda i Stockholms Veckoblad och Dagligt Allehanda af en magister C. Brunkman, som menade sig ha blifvit orättvist förbigången af konsistorium vid en tjänstetillsättning, och hvars artiklar voro så genomsyrade af hätskhet mot medlemmarna i detta ämbets-

verk, att justitiekanslern ansåg sig böra ingripa och anbefalla åtal mot författaren.

Prästerskapets egna såväl som kyrkans allmänna intressen bevakades vid riksdagarna af prästeståndet. Från Linköpings stift sändes förutom biskopen fyra kyrkoherdar såsom ombud. Komministrarna blefvo åtminstone erbjudna att skicka en representant. För val af de förra var stiftet fördeladt i fyra divisioner, hvilka röstade hvar för sig och utsågo deputerade, som åtminstone 1760 samlades i Linköping, Norrköping, Vimmerby och Åsbo för att öppna röstsedlarna och afgöra, hvem som blifvit vald för divisionen. Stiftets präster inskickade sina enskilda besvär, och dessa togos om hand af de nyvalda riksdagsmännen, som efter bästa förmåga sofrade och vidare utarbetade dem för att kunna inlämnas till Kungl. Maj:t. Men redan på förhand utsände domkapitlet en varning för att komma med sådana besvär, som förut blifvit behandlade och afgjorda hos Kungl. Maj:t, eller hvilka borde och kunde på vederbörligt sätt afgöras i kollegierna eller andra ämbetsmyndigheter eller vid domstol.

Frågan om anskaffande af medel till underhåll af stiftsombuden vid riksdagarna var icke alltid lätt att lösa för konsistorium. Synbarligen var det förenadt med svårigheter att insamla dem. Landets penningväsende var i oordning, tillgångarna knappa i många prästhem, och lefnadskostnaderna i hufvudstaden stegrades alltmera. Enligt en »förening», som blifvit ingången 1730, skulle stiftets fullmäktige bekomma ett dagtraktamente af sex daler kmt., men detta belopp visade sig snart alldeles otillräckligt. Vid 1760-års riksdag klagade stiftets riksdagspräster, att de måste sätta till af egna medel för att kunna lifnära sig, och begärde i skrifvelse till domkapitlet, att det måtte se till, att beloppet blefve fördubbladt. De framhöllo som talande skäl för sina anspråk, att växelkursen »rusat till en snart dubbel höjd», att stadens södra malm lidit af en förödande brand, hvarigenom tillfällena till bostadslägenheter minskats och hyresbeloppen till följd däraf stigit. Det visade sig dock omöjligt att hopbringa de arfvoden, som riksdagsfullmäktige begärde, hvarför dessa måste nöja sig med, att deras dagspenning höjdes till nio daler kmt. För den följande riksdagen bestämdes den till fyra daler smt. under vintermånaderna och till tre under öfriga årstider. Att man ansåg sig kunna afknappa un-

derhållspengarna under de sistnämnda berodde därpå, att vederbörande då ej behöfde offra så mycket på ved och ljus. De beviljade underhållsmedlen utföllo icke ordentligt, och riksdagsmännen utgöto klagan däröfver inför konsistorium, som måste i cirkulär påminna pastorerna om deras betalningsplikt, och huru stiftsombuden med skäl framhållit, att det ej kunde få ankomma på godtycke att tilldela dem underhåll »efter behag eller hemmagjorda förslag» utan afseende på dyrheten i Stockholm, och att befogenheten af deras anspråk var »så ögonskenlig och oförneklig, att den icke kunnat undfalla de flestas välbetänkta uppmärksamhet och åtgärd». De hade i sin klagoskrift erinrat om att de »för det allmännas väl mindre räkna bekymmersamma stunder och träget arbete från morgon till afton, hvarvid förnötes både hälsa och kläder, egen hushållning åsidosattes, ämbetsförvaltningen hemma dyrare betalas och annan kostnad ej kan undgås». De meddelade till stöd för sina anspråk, att de måste betala för »kammare, säng, ved och ljus 12 daler smt. i veckan, för spisning åtminstone 3 daler smt. om dagen». Därtill kommo såsom oundgängliga utgifter pengar till resan, tvätt, papper, postporton, uppässning, sammanskott in pleno och deputationer etc., att deras trångmål gjordes allt större därigenom, att »nådår, restantier och vikariater» vållade afkortningar, hvartill kom, att ämbetsbröder funnos, som undandrog sig att inbetala de tillskott, som bort komma på deras lott. Konsistorium behjärtade behovet och lät i sitt cirkulär intaga ett utdrag ur prästeståndets protokoll den 2 april samma år, hvari detta uttalade såsom sin allmänna tanke, att det vore rätt och tillbörligt, att den i förra tider vanliga riksdagskontingenten till det minsta fördubblades. Vid riksdagen 1769 förde riksdagsombuden liknande klagan, att de voro satta på för skrin kost. En del kommittenter inbetalade allenast tre fjärdedelar af det belopp, som var bestämdt att utgå från dem, och en del komministrar underlät helt och hållet att lämna några bidrag. Också från riksdagarna från 1770-talet hördes klagomål i fråga om riksdagspenningarna. Vid riksdagen 1778 höjde stiftets riksdagsombud sina anspråk till 32 skilling banko eller efter vårt sätt att räkna till 1 krona per dag.

Förutom nu berörda bidrag till riksdagsfullmäktiges underhåll utgingo från prästhusen vissa utskylder för att bereda hjälp och understöd åt aflidna prästmäns efterlämnade änkor och

omyndiga barn. Någon ordnad änke- och pupillkassa fanns ännu icke. Men Kungl. Maj:t hade till deras bistånd anslagit kronotionden från Skärkinds socken, utgörande 57 tunnor $2\frac{1}{2}$ fjärdingar spannmål samt 1 riksdaler af hvarje kyrka inom stiftet, och ansågs en riksdaler svara mot en sextondalers plåt, hvilken beräkning bibehölls, ehuru i allmänna rörelsen omkring 1768 fyra à fem plåtar kunde räknas på en riksdaler specie. Dessutom utgick från prästerskapet ett visst kvantum spannmål och penningar, uppgående tillsammans till 210 tunnor $6\frac{1}{2}$ fjärdingar i säd och 1,489 daler smt., hvilka det tillkom konsistorium att fördela. Utdelningen skedde genom någon af dess ledamöter omkring nyåret. I vanliga fall bekom en pastors änka två tunnor säd eller i regel dubbelt, mot hvad hennes make i lifstiden årligen inbetaladt. Desslikes erhöll hon tre à fyra plåtar, allteftersom tillgångarna medgåfvo. I händelse någon änka trycktes af större fattigdom, erhöll hon en tillökning af »en half eller en fjärdedels part». Änkor efter adjunkter bekommo ingenting, eftersom deras män i lifstiden ingenting bidragit till änkehjälpen.

Konsistoriets medlemmar voro under biskop Filenius' första ämbetsår ej förbundna att vara prästvigda men på ständernas tillstyrkande bestämdes 1762, att inga lectores laici finge säte och stämma därstädes. Så förblef förhållandet under största delen af hans episkopat. Genom en förordning den 20 augusti 1777 föreskrefs, att alla ecklesiastika mål skulle handläggas af detta konsistorium, men att alla ärenden, som angingo informationsverket, skulle behandlas af Collegio gymnastico. Som denna tudelning af ärendenas skötsel snart visade sig otjänlig, blefvo genom ett kungl. bref den 13 juli 1779 bägge de nämnda förordningarna upphäfdas, hvarigenom lekmännen bland lektorerna återinträdde i domkapitlet. Under hela den här berörda tiden tjänstgjorde vid gymnasiet endast två à tre lectores laici. De läto förr eller senare prästviga sig.

Enligt en kunglig förordning från 1687 skulle konsistorium sammanträda redan kl. 8 f. m. Denna tidiga timme funno dock somliga ledamöter böra något framskjutas, och beslut fattades 1769, att man skulle vara tillstädes i samlingslokalen kl. half nio. Denna var belägen i ett rum i domkyrkan. Konsistorium

ombytte notarie under Filenii ämbetstid och protokollen fördes med växlande omsorg. Öfverhufvud synas de varit såväl mera kortfattade som ordentligare förda under de tidigare åren af hans episkopat. — Sedermera saknas i vissa årgångar paginering och register. Understundom är en del blad lämnade oskrifna. Notarien har ej brytt sig om att från kladd utarbета och införa redogörelserna i den ordinarie protokollsboken utan låtit de sud-diga primäranteckningarna stickas in mellan dess blad. Menings-utbytena vid konsistoriets sammanträden synas emellanåt varit skarpa, om än protokollen ej bevarat ordalagen därvid. Vid ett tillfälle, den 3 mars 1779, uttryckte en konsistorieledamot för notarien sitt missnöje öfver att en hans motståndares ytt-randen ej blifvit efter önskan nog fullständigt återgifna i proto-kollet, hvarpå denna genmälte: »Hvad den ordväxling angår, som herrar ledamöterna sins emellan i anledning däraf (= tviste-frågan) uppkommit, hade han då genast utbedt sig, att, om något sådant skulle tagas till protokollet, herrarna själfva då behagade sådant skriftligen angifva eller ock dictando ad proto-collum anförä, helst honom icke möjligt är att med pennan följa herrarnes resonnement ord för ord.»

Under frihetstiden underkastades konsistoriets protokoll riks-dagens granskning. Riksdagsordningen af 1723 innehöll be-stämmelse därom, och beslut af 1727 föreskref, att granskningen skulle anförtros åt ett utskott. Till följd däraf blefvo proto-kollen öfversända till protokolldeputationens första utskott och skulle följaktligen vara ordentligt förda. Denna anordning föll ej alltid domkapitlet och dess protokollförande notarie i sma-ken, enär protokollen underkastades en polisartad granskning för att uppspåra möjligen begångna orättvisor eller andra fel-steg. Anträffades ett misstänkt beslut, eller, om någon genom direkt anmälan till utskottet beskärmat sig öfver orättvis be-handling, infordrades förklaringar och skriftliga utredningar. Om dessa icke funnos tillfredsställande för utskottet, som då uttalade sitt ogillande, väcktes lätt misstämning inom konsistorium, och det hände då, att harmsna ord föllo öfver utskottets inkvisi-toriska förfarande. Så skedde t. ex. 1761, i det att en lektor Schenberg fällde mindre lämpliga uttryck om utskottet. Ryktet bar fram dem till utskottets öron, och lektorn drabbades af en skrapa. Det hade »med synnerligt misshag» inhämtat lektorns »nog fria och anstötliga utlåtelse öfver denna deputations göromål».

Utskottets stränga förmynderskap innebar en frestelse för konsistorium eller dess notarie att draga ut på tiden med protokollens insändande. Så skedde åtminstone 1771. Då riksdagen redan fortgått tre månader och inga protokoll hördes af, nådde utskottets tålamod sin gräns. En skrifvelse afläts till domkapitlet med förståndigande vid 200 daler smt. vite att ofördröjligen insända dem från den 14 april 1769, till hvilken tid protokollen redan vid föregående riksdag blifvit granskade.

När biskop A. Rhyzelius 1761 slutat sina dagar, kallades stiftets domprost Petrus Filenius till hans efterträdare i ämbetet. Hans medtäflare om biskopsstolen hade varit Professorn i Lund Doktor Jonas Wåhlin, som bekommit 189 röster och första rummet på biskopsförslaget, jämte Kungl. Öfverhofpredikanten, Pastor Primarius, Doktor Jöran Schröder, som erhållit 121 röster och uppsattes på tredje förslagsrummet. Själf hade Filenius vunnit 156 röster och intagit andra platsen på förslaget. Till tjänsten blef han af konungen nämnd den 8 september samma år. Men först vid jultiden begaf han sig från hufvudstaden, där han vistades såsom riksdagsfullmäktig, till Linköping för att inträda i sin tjänst, ehuru den alltjämt pågående riksdagen påkallade hans återkomst dit. Redan som domprost hade han långa tider legat från arbetet i konsistorium till följd af uppdrag att vara en af stiftets riksdagsfullmäktige, och som biskop hindrades han ock vissa perioder att omedelbart taga del i stiftsstyrelsens förhandlingar, men stod då genom skriftväxling i beröring därmed och gaf genom bref tillkänna sin tanke och vilja i viktigare ärenden. Då han personligen var tillstädes där, förde han med mycken myndighet ordförandeskapet och sökte ihärdigt att skaffa gehör åt den mening, som han omfattade. Som ledare af det kyrkliga lifvet verkade han vid prästmöten, visitationer och andra tillfällen för ordning och sedlighet, och, såsom förut är visadt, gaf han vid prästmötena 1763 och 1767 åt sitt kleresi anvisningar rörande deras ämbetsverksamhet, till större delen framkallade af innehållet i Cleri comitialis cirkulär på närmast föregående riksdag. Mot den okunnighet och vidskepelse, som ofta mötte honom vid hans visitationer, sökte han bot i en förbättrad religiös folkupplysning. Till den ändan manade han stiftets prästerskap vid deras möte 1763 att se till, att »all ungdom, isynnerhet den studerande» måtte från späda åren »vän-

jas och uppmuntras att under sina föräldrars och lärares anförande läsa den heliga bibeln för all ting med den aktsamhet, att i de ungas sinnen må inplantas en lefvande Guds kännedom», och att det ville med god lämpa och vederbörlig försiktighet införa den inrättning, som redan på många ställen med stor nytta och märkelig uppbyggelse är vidtagen, nämligen att öfvertala vederbörande föräldrar till att låta ungdomen så af högre som lägre stånd offentligen i kyrkan och i hela församlingens närvaro tillsammans undergå förhör, innan de (den) för första gången admitteras till Herrans nattvard». När han gaf prästerna denna anmaning, efterkom han den önskan, som vid riksdagen 1760—1762 blifvit uttalad af prästeståndets ecklesiastika deputation till förmån för att dylika förhör måtte blifva vedertagna öfver hela riket. De hade ock flerstädes kommit i bruk, och jämväl i Linköpings stift blefvo de snart ganska allmänt praktiserade. Som hjälpreda vid katekesundervisningen rekommenderade han en kateketisk barnalära af O. Gråberg, en bok, som prästeståndet vid nyssnämnda riksdag funnit så förtjänstfull, att det förordat dess användning. Vid sina visitationer visade han sig mån om att beifra folkets trägna inställelse vid de kyrkliga förhören och tvekade icke påyrka lagens strängaste tillämpning på alla, som egenvilligt försummade kyrkans undervisning.

Som eforus för stiftets läroverk visade han sig visserligen intresserad, men några i ögonen fallande framsteg synes ej informationsverket ha gjort under hans tid. Förhållandena i Västerviks trivialskola förblefvo otillfredsställande hela hans tjänstetid och vid Vadstena skola var ställningen ej ständigt i alla afseenden den bästa.

SjälF mycket litterärt intresserad verkade han för att stiftets präster gjordes bekanta ej blott med tidens teologiska litteratur utan ock med profan af gagnelig beskaffenhet. Såväl genom domkapitlets cirkulär som genom muntligt meddelande vid prästmöten och andra tillfällen fäste han uppmärksamheten på värdefullare nyutkomna skrifter. Så förordade han vid 1763 års prästmöte inköp af en utaf Prosten Westberg författad skrift »Om skogars besparing vid sädens och andra tings torkande» och likaledes en med titel: »Beskrifning, huru sänkmärker snarast och med minsta kostnad till åker och äng kunna bördiga göras». Härvid var utan tvifvel hans tanke, att dessa skrifter

på denna väg skulle göras bekanta för allmogen. Hvad numera tidningarna genom annonser och anmälningar uträtta till spridning af nyutkommen litteratur till den stora allmänheten, det utförde till en afsevärd del prästerskapet, om också blott på det sättet, att det själf gjorde sig till godo skrifternas innehåll och därefter genom lära och exempel förelyste sin församling. Näringarnas upphjälpande och fattigdomens minskande var som bekant en viktig punkt i det program, som följdes af det politiska parti, till hvilket Filenius anslutit sig, och det var därför för honom en naturlig sak att arbeta därför. Därför finna vi honom också vid nämnda prästmöte uppmana prästerna att söka förmå fattigt folk, »särdeles dem, som äro i fattighusen att taga emot fabriks-spånad för kristlig och skälig vedergällning». Likmätigt sin plikt vakade han öfver kyrkornas ekonomi och framhöll vid sina visitationer vikten af att tillse, att man icke afhände kyrkorna deras rättmätiga egendom, hvilket lätt kunde ske, när t. ex. deras äganderätt till en jordlott lopp fara att råka i förgätenhet, därigenom att den i mannaminne alltjämt brukats af — låt oss antaga — klockaren och därför af honom och andra betraktades som en andel i dennes lagliga boställsjord.

Filenius' episkopala verksamhet rönt icke odeladt bifall. Jämte obestridliga förtjänster ägde han brister, som framkallade klander och missnöje. Han var sträng och fordrande och ville gärna styra efter sitt behag, hvarför han naturligtvis ådrog sig mångas missbelåtenhet och äfven ovilja. Ett visst drag af prelatensiskt öfvermod framträdde någon gång hos honom, som t. ex. vid behandlingen af en domkyrkosyssloman Fogelstrand, som utan permission af biskopen men med domprostens tillåtelse rest till sin svärfar i Västergötland öfver en julhelg. Biskopen tillrättavisade honom skarpt för denna och andra förseelser, och när Fogelstrand vid ett tillfälle inträdde i konsistorium för att söka rättfärdiga sig från dessa beskyllningar, nedtystades han af biskopen med de despotiska orden: »Karl, du skall tåga, jag är Kungl. Maj:ts troman och sitter här i Guds stad och ställe.» Fogelstrand klagade visserligen hos Justitiekanslern öfver behandlingen af sitt mål, men som han ju visat sig felaktig, vann han intet därmed. Den å annat ställe omförmälde Magister C. Brunkman, som dock var personligen förtretad på biskopen, yttrade i en tidskrift, »*Themis på fula sidan*», Stockholm 1775, n:o 9, sid. 101: »Herr biskopen gör, hvad han vill; så är det —

äfven då det förstås om olaglig, vidsträcktare makt — en allkänd sanning i östgöta stiftet, den jag ock kan här bevisa.» Denna beskyllning för egenmäktighet framkallades väl närmast af harmen öfver att ha blifvit förbigången vid en lektorsutnämning, men beskyllningen saknade nog ej grund. En dylik tillvitelse riktades mot honom i tidningen Dagligt Allehanda den 2 juni 1772. Där beskylldes han för att ha förordnat prostar utan föregående val inom prostriet, att han ett par år innehållit utdelning af Piperska stipendiet vid Linköpings gymnasium, hållit ett lektorat obesatt mer än ett år m. m. Denna hans själfrådighet förde honom ock i kollision med andra myndigheter. Så gjorde vid ett tillfälle rikets ständers protokolldeputations andra utskott anmärkning, emedan biskopen i strid med allmänna lagens rättegångsbalk, paragraf 6, afgjort mål i konsistorium, då blott fyra ledamöter varit närvarande och bland dem en, som var biskopens måg. Mer än en gång gaf biskopens ämbetsgärning anledning till Justitiekanslerens ingripande. Så infortrade denne 1776 från landshöfdingeämbetet i Linköping förklaring öfver förhållandet med biskopens behandling af en studerande Hallander, den Filenius skulle låtit »arrestera» i Nerike, emedan han utan biskopens tillåtelse förrättat gudstjänst inom stiftet. Då nu Hallander hos Kungl. Maj:t anfört klagan öfver behandlingen, hade Kungl. Maj:t lagt saken i Justitiekanslerns hand. En annan anledning till åtgärder af denne mot sig gaf Filenius genom sin mångåriga underlåtenhet att efterkomma kyrkolagens uttryckliga föreskrift, att »årligen på en viss och bekvämlig tid prästmöte» skulle hållas. Omsider inställde sig Justitiekansleren 1774 i konsistorium för att där anställa en grundlig visitation och därvid ock ställa biskopen till rätta för hans nyssberörda underlåtenhet. Biskopen anförde till sin ursäkt, att han, som 1763 höll sitt första prästmöte, icke kunde det följande året ifrågasätta ett nytt, enär då i följd af sommarens starka torka betet på marken förbränts och foderbrist uppstått, så att en svår kreaturssjukdom framkallats, hvaraf mer än 1,600 hästar »i hastighet blefvo dödade allenast i Linköpings och Vadstena län». Detta hade gjort konsistorium betänksamt att sammankalla prästerna, som måst taga sig fram till stiftsstaden med skjuts. I det cirkulär, hvarmed konsistorium den 8 aug. 1764 meddelade prästerskapet, att årets prästmöte måst inställas, hade domkapitlet uttalat en förvissning, att hvar och en af prästerna

likafullt skulle »idka sina studier hemma». Som skäl för att intet prästmöte blifvit sammankalladt åren 1765 och 1766 uppgaf biskopen till Justitiekanslern den urtima riksdagen, och att han blifvit befalld att kvarstanna i Stockholm för att viga dåvarande kronprinsen, och att han icke återkommit till stiftet förrän i november 1766. Följande år höll han verkligen prästmöte men måste erkänna, att därefter han icke hade samlat stiftets präster till dylikt möte. Riksdagarna i Norrköping och Stockholm hade under de närmast följande åren lagt hinder därför. Att något möte icke kommit till stånd 1771 sammanhängde med Kungl. Maj:ts och arffurstarnas resor, enär Filenius däraf nödgjorts att sju gånger resa fram och tillbaka inom stiftet för att vid dess gränser möta de kungliga och betyga dem sin undersåtliga vördnad. Sedan kom det kungliga dödsfallet och därpå urtima riksdagen, då biskopen måste stanna i Stockholm till november 1772. Under det därpå följande året hade den svåra farsoten, som härjade i landet, gjort prästerskapets hemmavaro i församlingarna till de sjukas betjäning oundgängligen nödvändig. Han hade varit sinnad att till 1774 sammankalla prästmöte, men han hade blifvit uppkallad till Stockholm för att förrätta Prins Carls förmälningsakt, och han återkom ej från hufvudstaden förrän i juli. Biskopen anförde dessutom sin kända sjuklighet och »medicorum» förbud för honom att begifva sig ut ur sina rum, dels synodaldisputationens sena inlämnande till censur i domkapitlet. Justitiekanslern lämnade åsido de angifna hindren men anmärkte, att på 12 års tid blott 1 prästmöte blifvit hållet och det för 7 år sedan, hvilket ej kunde undgå att väcka uppmärksamhet och näppeligen förekommit i något annat stift. Då därtill kom, att biskopens svaga hälsa ej medgaf och törhända på flera år ej medgifvit honom att själf resa och se tillståndet i stiftet samt öfva nödig tillsyn öfver kyrkotukten, församlingars och kyrkors vård, ansåg han, att »dröjsmål ej borde räcka längre än till nästa år med prästmöte». Oaktadt denna allvarsamma påminnelse underlät biskopen allt fortfarande att sammankalla ett sådant, hvarför Justitiekanslern den 6 juli 1778 aflät en skarp ämbetsskrivelse till biskopen och sade sig »ej kunnat föreställa sig annat än att denna ovillkorligen befallda sak skulle bringas i verkställighet». Han infortrade därför »med första» biskopens och konsistoriums utlåtande, »af hvad orsaker sådant må vara händt», och huruvida biskopen och konsistorium

»hos Kungl. Maj:t i underdånighet anmält sådana hinderliga omständigheter och utverkat nådig tillåtelse till dröjsmål med prästmötes hållande», samt »ändtligen, om under den förflutna tiden några episkopalvisitationer i stiftet af Herr Doktorn och biskopen eller, där hans ålder eller sjuklighet hindrat, af någon i hans ställe af konsistorium deputerad blifvit förrättadt. Härom förväntas med första benäget svar.» Skrifvelsen var undertecknad J. Liljestråle och vederbörligen kontrahierad af A. Schultén. Utan tvifvel kom det att kännas besvärande för biskopen att afgifva det begärda svaret, eftersom ock de episkopala visitationerna under senare tid varit mycket eftersatta. Svar uppsattes och upplästes i domkapitlet den 26 aug. Som det hufvudsakliga skälet till alla underlåtenhetssynderna uppgafs biskopens tilltagande ohälsa.

Till sina politiska åsikter var Filenius, som bekant, en ifrig och inflytelserik medlem af hattpartiet och hade redan som domprost och riksdagsfullmäktig åtnjutit sina partivänners inom prästeståndet förtroende. Han blef insatt i den kommission, som vid riksdagen 1746—1747 dömde öfver köpmannen Springer, och yttrade sig skonsamt om dennes brottslighet i fråga om principalatsläran, ehuru pluraliteten inom kommissionen hyste en strängare mening. Sin självständighet visade han ock, när han vid samma riksdag tillsammans med blott en liktänkande protesterat mot det beslut, hans stånd fattat inom den Större sekreta deputationen i fråga om förslaget att öfverlåta brännvinsbrännningen åt kronan. Hela prästeståndet hade ingått i denna deputation och med 23 röster mot 7 fattat sitt beslut. Vid riksdagen 1762 anförde han den 27 mars den deputation, som notificerade ståndets mening om det edsformulär, som skulle föreläggas kronprinsen, när denne nu skulle aflägga tro- och huldhetsed. Vid den nästföljande riksdagen, då mössorna sutto vid styret, blef icke desto mindre Filenius insatt i sekreta utskottet, hvilket tyder på, att hans duglighet allmänt erkändes. Eftersom Ärbiskopen merendels af sjukdom var hindrad att fullgöra sitt värf som talman, kom Filenius att under större delen af riksdagen föra talmansklubban och anföra flera viktiga deputationer, såsom t. ex. den, som inför de öfriga stånden framhöll vikten af att häfda gällande religionsstadgars tillämpning. Ofördragsam mot oliktänkande i religion nästan mer än i politik förebrådde han sina ämbetsbröder, när de i ståndet klagade

öfver att antalet katolska präster växte i landet, att de vid riksdagarna 1743, 1746 och 1751 visat flathet mot olika trosbekännare; nu — sade han — vore på tid att göra motstånd, då nu ock de Herrnhutiska villfarelserna oroade den svenska församlingen. Då den mindre sekreta deputationen tillstyrkte, att nio riksråd skulle afskedas, emedan de 1764 ingått en öfverenskommelse med Frankrike om subsidier utan att därvid afvakta ständernas snart förestående sammankomst, så lade sig Filenius i sekreta utskottet med mycken energi ut för dessa sina partivänner i syfte att rädda dem. Med mycken frimodighet talade han i sitt stånd för en mildare behandling af Kjerman och hans bolagsmän i växelkontoret för deras egennyttiga sätt att begagna sig af bankolån och för deras oredlighet mot riksbanken. — Vid riksdagen 1769—1770 tjänstgjorde Filenius som präteståndets ordförande och fick däraf anledning att vid flera tillfällen såsom dess målsman föra dess talan. Som ett prof på hans värtalighet må här lämnas ett kort utdrag af hans oration inför Kungl. Maj:t vid slutet af nu berörda riksmöte: — — — »Vi minnas såsom Herrans förlossade, huru något öfver ett år sedan våra ögon voro mörke och alla redeliga Sveas barnas hjärtan ville flyta i tårar, då Eders Kungl. Maj:t fant sig högst föranlåten att heldre nedlägga sin milda spira än att vidare se sina trogna undersåtares genom misslyckade författningar för ögonen sväfvande undergång, så framt desse — af Eders Kungl. Maj:t i nåder nämnda trognaste vänner — ej blefve till ett allmänt riksmöte straxt sammankallade att beställa om sig och riket. Vi skynda oss dock från dessa kalla dagars ovanliga solstånd på Svea rikes himmel» — — »Det blifve däremot för riksens barn, som ännu födas skola, i senaste tideböcker tecknad, med hvad försakelse af egna bekvämligheter, med hvad våda för Eders Kungl. Maj:t och Hennes Kungl. Maj:ts, vår allernådigste drottningens hälsa, ja, för hela höga konungahusets dyra lif, efter en i samma dagar öfverstånden sjukdom Eders Kungl. Maj:t med allernådigste välbehag skyndade i svåraste årstid till att se sina trogna ständer församlade uti de i Norrköping till detta höga möte utsatta låga och mindre bekväma kojor. Vår tunga låder vid vår gom, då vi ock efterkommande en så utmärkt nåd för fosterlandets räddning här i tiden förgäte.» »Förr hade ej solen hunnit smälta kalla isen och upplifva en stelnad jord, än Eders Kungl. Maj:ts hugneliga ankomst till riksmötet

skingrade alla iskalla moln, försatte konungsliga purpuren i sin lysande prakt och Majestätet i sin af Gud helgade vördning och höghet, än den ock förenade delade tänkesätt till att tänka på Herren och låta Jerusalem ligga sig i hjärtat samt uppeldade alla redliga undersåtare att med nit och täflan arbeta på rikets själfständighet och allmänt väl som ock att tilldela lif och rörelse i de flera uttorkade ådror af rikskroppen.» — »Genomlysande efterdömen af Eders Kungl. Maj:t och dess välsignade höga konungahus uppvaknade den sanna gudaktigheten ifrån köld och insöfd dvala. Lärdom, vitterhet och snillebragder funno åter ny trefnad och frodig tillväxt. Vapnen tillagades och brynjan blänkte till hjältars sannskyldiga ära. Bommarne gjordes fasta omkring rikets murar och flytande flottan upptaklades till dess försvar och heder för svenska flaggan. Vid så oförmodade rörelser utspridde sig ock vicklande seglen kring vida världenes haf, näten utkastades på djupen till ymnigare drägt. Bergen började åter gifva rikare skatter ifrån sina dolda refvor, handaslöjderne samla förlorade krafter och jordenes yta tätare vändas i förhoppning af välsignad skörd och bergning i åkermannens lutande lador» — o. s. v. — — Vid riksdagen 1771—1772 segrade mössorna vid talmansvalet och utsågo Skarbiskopen Forsenius till talman, men Filenius intog fortfarande en bemärkt plats i ståndet, och, när äfven nu fråga blef att afskeda en del för riksdagsmajoriteten misshagliga riksråd, tog han dessa kraftigt i försvar och tillstyrkte deras kvarblifvande i rådskammaren, helst han ej kunnat finna något rådslag blifvit fört af dem, som »syftat på riksens skada eller uppsåtligt förnekande af någon undersåtes tillständiga rätt». Sedan han sökt uppvisa ohållbarheten i de beskyllningar, som motpartiet riktade mot ifrågavarande riksråd, fortsatte han: »Då jag ock anser de stormilar, hvaraf riket alltsedan 1738 isynnerhet blifvit skakat såsom till en stor del följer af Herrar riksens råds licentierande, då jag betraktar vanskligheten i alla mänskliga göromål, sinnenas rörelser, som af hastiga förändringar kunna förorsakas, förlust af ämbeten och nödtorftig utkomst, utan hopp att tillträda de sysslor, hvarvid dessa herrars förtjänster förut varit så betydliga, kan jag ej annat än för det allmänna lugnets skull samt enighetens och förtroendets stadgande medborgare emellan värdsamt tillstyrka, att alla dessa — — Herrar riksens råd få kvarblifva vid sitt en gång vunna förtroende af riksens höglof-

liga ständer.» Samma politiska mod visade han, när inom Stora deputationen vid samma riksdag han ensam af alla dess ofrälse medlemmar uppträdde mot ett förslag af Prosten Kröger, att det Riksråd eller den ämbetsman, som någon tid undandroge sig utöfningen af sitt kall, skulle åtalas för detta fel såsom för högmålsbrott. Uttröttad af frihetstidens ständiga partistrider, som nu vid denna riksdag tycktes föra makten öfver på hans politiska motståndares sida, hälsade han med glädje konung Gustafs statshvälfning och skref redan den 21 augusti 1772 därom till sina hemmavarande consistoriales: »Hela rikets och i synnerhet ståndens härvarande deputerades glädje är i dag obeskriflig, då ej allenast konungens dyra person blifvit räddad för otillbörlig åtgärd, utan ock missbruken af vårt sälla regeringssätt till själfsväld, olydnad och corruption i dag uti Hans Kungl. Maj:ts sammanträde med riksens ständer på rikssalen genom en ny regeringsform» — — — afvärjda. Han meddelade, att förra regeringsformen blifvit alldeles ändrad, och att »den nya blifvit af Hans Kungl. Maj:t såväl som af ständerna besvuren och be-seglad med vår lofsång: »O, Gud, vi lofva dig;» vidare att skä-len, hvarför Herrar riksens råd och en del andra herrar blifvit arresterade, komme oförtöfvadt att tillkännagifvas, hvarefter han utbrister: »Ära vare Gud! Nu få trogna ämbetsmän heder men list och lögner sin förtjänta lön. Sådana äro Herrens vägar och verk, och han går dem härliga igenom.» Några dagar där-efter afsände han ett nytt bref till konsistorium, hvori han ock uttryckte sin fröjd öfver »fosterlandets räddning från både aristo-kratiskt våld och ett farligt mångvälde.» Han, som förut så starkt hållit på frihetstidens regeringssätt, hade kommit till in-sikt, att läget blifvit sådant, att en ända måste göras på splitet och oredan, för att statsskeppet icke måtte gå under. Till be-låtenheten bidrog utan tvifvel, att han märkt, att hans parti-vänner drogo det kortaste strået vid den pågående riksdagen. — Han slöt det sistnämnda brefvet med att uttala den förhopp-ningen, att »venerandum consistorium under min förmodligen korta frånvaro håller hand öfver allt, som till Guds ära och Hans Maj:ts nådiga välbehag och höga kongliga rättigheter samt undersåtarnes sannskyldiga frihet och säkerhet uti deras lagliga rättigheter angår».

Ehuruval Filenius tillhörde det parti, som vid 1755—1756 års riksdag förödmjukade konungamakten, synes han dock hafva

hyst en gammaldags vördnad för Guds smorde, och som han innehade det biskopssäte, som af ålder ansetts som det förnämligaste närmast efter det, som intogs af ärkebiskopen, kom hans tjänst att vid flera tillfällen tagas i anspråk vid betydelsefullare tilldragelser inom konungahuset, enär hans samtida på ärkebiskopsstolen vanligen var af sjukdom hindrad att biträda vid dem. Såsom kyrkans främste representant inom sitt stift uppvaktade han de kungliga, när någon af dessa hade sina vägar inom dess gränser, och, när han själf befann sig å främmande ort, då någon af konungahuset passerade genom stiftet, plägade han gifva konsistorium föreskrifter, huru denne borde hälsas och hedras, hvarvid hans anvisningar om anordningarna voro ganska detaljerade. När viktigare händelser inom konungafamiljen voro å färde, lät han fira dessa i stadens gymnasium. Så t. ex. då kronprinsen 1766 skulle fira sitt biläger, lät biskopen trycka ett program för festligheterna i stiftsstad. Enligt detta skulle en lektor på latinsk vers tolka gymnasiets välönskningar, läroverks-huset skulle illumineras o. s. v. Så snart de orationer, som vid tillfället blifvit hållna, hunnit tryckas och uppsända till biskopen, ville han framlämna den till hans Kungl. Höghet. — På liknande sätt lät han 1774 högtidlighålla Prins Carls af Södermanlands förmälning med Prinsessan Hedvig Elisabet Charlotta, och åt honom anförtroddes uppdraget att sammanviga de höga kontrahenterna. Några år förut hade han blifvit ombetrodd att hålla likpredikan öfver då framlidne konung Adolf Fredrik, hvarvid han smickrande valde till text: Syrak, kap. 44: 12, 13: »Deras lof skall icke förgås, de äro begrafne i frid, men deras namn lefver evinnerligen.» Konung Gustaf fann texten så lämplig, att han befallde, att den skulle användas i alla rikets kyrkor vid minnesgudstjänsten den 30 juni. — Sin undersätliga vördnad för det unga konungaparet lade han i dagen äfven genom årliga underdåniga och frasrika nyårsbref, och han lät till och med i konsistoriets protokoll den 9 oktober 1776 såsom en tilldragelse värd att där bevaras anteckna, att konungen aftonen förut på resa från Karlskrona färdats genom Linköping, »Gudi lof, i hög kunglig välmåga».

Bevisade Filenius således all undersätlig vördnad och hänsynsfullhet mot de kungligas personer, betedde han sig däremot som domprost högdragen och ogrannlaga mot sin förman biskop Rhyzelius, hvilken liksom domprosten var mån om sin makt.

Olikheten i politisk uppfattning bidrog att söndra de bägge prelaterna från hvarandra. Filenius, som under frihetstiden var en ifrig hatt, afskydde suveräniteten och utspred enligt Rhyzelius' förmenande vid 1756 års riksdag det ryktet, att denne skulle »inclinera» för den. Spänningen mellan biskopen och hans domprost blef därför stark, och skarpa ord och tillvitelser föllo där- efter ofta dem emellan vid domkapitlets förhandlingar. En försoning kom dock omsider till stånd ehuru först mot slutet af biskopens lif. Förlikningen affattades skriftligen den 18 sept. 1760. Tonen är ödmjukare och botfärdigare i den gamle biskopens skrifvelse, däri han betygar och säger: Jag »tillgifver gärna, hvad Herr Doktorn och domprosten Petrus Filenius mot mig hafver sedan sista riksdagen gjort, och jämväl afbeder, i hvad måtto jag antingen af ålderdomssvaghet eller hastighet i ord och gärning kunnat Herr domprosten hafva förolämpat, försäkrandes på ära och redlighet att äfven å min sida med all flit framdeles vinnlägga mig om, att ingen misshällighet på något sätt må uppkomma, rönas och väckas, såsom jag ock härmed förklarar Herr Doktorn och domprosten Filenius för en ärlig och hederlig man, försäkrandes honom alltid därför vilja anse, skolande jämväl Herr Domprosten å sin sida upphäfva och förgäta allt, hvad som oss emellan hittills kan vara förelupit». Filenius skriftliga försäkran hade följande lydelse: »Vid detta Högvördige Herr Doktors och biskopens afgifna yttrande förklarar jag Petr. Filenius, att, ehuru jag isynnerhet sedan sista riksdagen genom hårda ord och tillvitelser af Herr Doktorn och biskopen Andreas Olavi Rhyzelius mycket lidit, vill jag dock till fulltygande af ett kristligt och försonligt hjärta med denna Högvördige Herr Doktors och Biskopens skriftligen mig gifna upprättelse till heder och existimation vara förnöjd samt af hjärtat tillgifva och förlåta allt, hvad Herr Doktorn och Biskopen i så måtto antingen af ålderdomssvaghet eller hetsighet i ord och gärning mig förolämpat; såsom jag härmed förklarar (mig) vilja upphäfva och förgäta allt å min sida, hvad Herr Doktorn och Biskopen samt mig emellan hittills kan vara förelupit och låta det utur protokollet försvinna, försäkrandes å min sida att ej till något missförstånd vilja gifva någon anledning.»

Att Filenius icke gick fri från fel och brister, har väl framgått af det föregående, men att han vid sidan af dessa ägde beaktansvärda förtjänster, är oförnekligt. Hans ihärdighet och

politiska frimodighet äro värda erkännande, hans nitälskan för prästerskapets fortskridande i vetande är omisskännelig. Hans verksamhet för stiftsbibliotekets förkofran betingar honom efter världens tacksamhet, och hans sträfvan att för egen räkning hopbringa en värdefull boksamling berättigar hans minne tack, eftersom den efter hans frånfälle införlifvades med stiftsbiblioteket. Oegennyttig var han för egen räkning och hjälpsam mot behöfvande. Vid ett tillfälle, då han sport, att en präst vid namn P. Vigius led nöd, öfverlämnade han en icke obetydlig penningssumma till konsistorienotarien med begäran, att denne skulle allt efter Vigius' behof utportionera dessa medel. Han uppgaf, att de kommo »från en hederlig husman», men i konsistorieprotokollet heter det, att consistoriales igenkände i denne Herr Doktorn och Biskopen själf.

Filenius var under 1770 talet sjuklig. Långa tider hade hans krämpor hindrat honom att lämna sina rum, hvarför domkapitlet måste hålla sina sammanträden i biskopshuset. Han anförde ock — som vi sett — sin ålder och kroppsliga skröplighet som ursäkt för att han icke besörjt som sig bort alla de ämbetsförrättningar, som ålegat honom. Döden nådde honom den 2 juni 1780. Han var då 76 år, 3 veckor och 6 dagar gammal och hade i 36 år som ledamot i domkapitlet deltagit i vården af stiftets angelägenheter.

Hans eftermäle i domkapitlets protokoll blef kortfattadt. Det uttalade ett beklagande, att stiftet förlorat en genom »ålder och förtjänster vördad för- och styresman, hvars nit för Gud och religion, hvars zèle för konung och fädernesland, hvars ärlighet och ståndaktighet i tänkesätt samt ogemena oegennyttighet åtminstone nu efter döden skola göra dess namn känt och vördadt uti Östgöta stift». Vitsordet är vackert och talar om erkännsamhet för hans förtjänster men ej om någon rörelse i sinnena af sorg och saknad, hvilket synes tyda på att han tillvunnit sig mera aktning än sympati.

Gottfr. Westling.

Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft (till 1858).

En öfverblick och en inblick.

Använda förkortningar.

- H 17 = Protocoll, hållet vid Prest-Mötet i Hernösand den 4:de, 5:te och 6:te Februarii 1817.
H 39 = Handlingar, angående Prest-mötet i Hernösand, år 1839.
H 56 = Handlingar, rörande Prestmötet i Hernösand den 17, 18 och 19 Junii 1856.
H 77 = Handlingar, rörande Prestmötet i Hernösand den 28, 29 och 30 Augusti 1877.
P 06 = Bihang Til Hernösands Consistorii Circulaire N:o 186. (Protokoll, hållet vid prästmötet i Piteå 1806.)
P 19 = Protocoll, hållit vid Prästmötet i Piteå den 6, 7 och 8 Julii år 1819.
P 42 = Handlingar vid Prestmötet i Piteå stad den 9, 10 och 11 Augusti År 1842. Protokoll hållet vid Prestmötet i Piteå stad med Vörd. Presterskapet af Hernösands Stifts Norra Synodal-lag den 9, 10 och 11 Augusti år 1842.
P 58 = Handlingar, rörande Prestmötet i Piteå den 17, 18 och 19 Augusti 1858.
-

Det ofantliga område, som under 1800-talets förra hälft utgjorde Hernösands stift, rymde och rymmer än i dag inom sig med afseende på den glesa befolkningen stora motsatser: gammal germansk bygd med ortnamn präglade af forngermansk hedendom, sådana som Frösön, och med minnesmärken, som berätta om landets kristnande i medeltidens gryning (Frösöstenen, Öfverhogdalstapeten); trakter, där först längre fram i tiden män med germanskt tungomål slagit sig ned; Tornedalen med sina finnar; kringströfvande, sent kristnade lappars ostadiga

hemvist. Det icke blott i numeriskt hänseende förhärskande folkelementet är emellertid det germanska, som man också i första hand, för att icke säga uteslutande, tänker på, då det blir tal om det norrländska¹ folklynnet. Såsom för detta karakteristiska drag tror jag mig kunna framhålla en djup känslighet, öfverhufvud ett utprägladt religiöst anlag, men äfven en viss fallenhet för svärmeri och fanatism; härvid är jag dock väl medveten om, huru lätt en folkpsykolog kan taga miste. Det är det genuina norrländska lynnet, som detta omdöme gäller, hvaremot jag lämnar därhän, huruvida det i allo äger sin tillämplighet äfven där en nyare tids nivelleringsarbete haft tillfälle att utplåna folkets provinsiella särkaraktär eller där släktet i större skala fördärfvats af upplyst obskurantism och omänsklig humanitet.

Om norrländingens religiösa läggning vittnar historien. I den liturgiska striden stodo män af norrländsk börd i de antiliturgiska troskämparnes främsta led: Abraham Angermannus, Nicolaus Botniensis, Petrus Kenicius, namn, förbundna med en af kyrkohistoriens märkvärdigaste händelser, Upsala möte. Jämväl sedan träder en och annan norrländing fram i svenska kyrkans häfder: ärkebiskop Stigzelius, från Ångermanland; ärkebiskop Erik Benzelius d. ä., från Norrbotten; Rutström, herrnhutaren, likaledes från Norrbotten; för att icke nämna Rosenius och Waldenström. Utmärkande för den norrländska hembygden ha läsarne varit, dels de gamla läsarne, som under 1760-talet i Härjedalen började hålla konventiklar, men eljest voro kyrkligt sinnade och utan dogmatiska egenomligheter, dels de nya läsarne, som i början af 1800-talet uppkommo i Norrbotten.

Så höra vi 1819 talas om »det s. k. läsareoväsendet» i flera af Västerbottens och Norrbottens församlingar.² Saken kom detta år inför Piteåsynoden,³ där det rakt ut föreslogs, att i de rotar, hvarest läsarne särskildt ifrade, inställa alla hus-

¹ Med 'Norrländ' menar jag här alltid det gamla Hernösands stift.

² P 19, §§ 2, 8, 18.

³ Med hänsyn till Västerbottens och Lappmarkernas aflägsenhet från Hernösand var stiftets prästerskap deladt i tvenne synodallag, af hvilka det ena höll möten i Hernösand (så 1806, 1812, 1817, 1839 och 1856), det andra i Piteå (så 1806, 1819, 1842, 1858), till dess först Hernösandssynoden 1856, sedan Piteåsynoden 1858 beslöt, att för framtiden möten med hela stiftets prästerskap skulle hållas i Hernösand. (H 56, § 14; P 58, § 11.)

förhör. Vid dylika tillfällen plägade nämligen läsarne emellanåt med »illa öfverlagda frågor och infall» afbryta prästens framställningar. Förslaget afstyrktes naturligtvis: ville icke vederbörande taga reson i godo, hade man lagen att tillgå. Eljest vände sig läsarnes hätskhet icke endast mot prästerskapet, utan öfver hufvud taget mot alla, som icke hörde till deras krets. Biskop Almquist, som själf anställt visitationer i de oroliga församlingarna, var för öfrigt närmast af den åsikten, att läsarne i allmänhet utan större urskiljning togo för sant hvadhelst deras ledare satte i dem. Han ger dem det betyget, att de hade nit om kristendomen, fast icke visligen.

Huru långt detta tydligen starkt sekteristiskt färgade läseri utbreddt sig på den tiden, vid år 1819, är mig obekant; förmodligen hade det ännu icke öfverskridit de bottniska landskapens gränser. Ej heller har jag kunnat följa dess utbredning steg för steg under de nästa årtiondena; först för 1850-talets senare hälft har det förunnats mig att få närmare kännedom därom.¹

»Oväsendet» hade då, synes det, redan tillryggalagt sin höjdpunkt hvad Västerbotten och Norrbotten angår. Separatister funnos visserligen i Luleå m. fl. församlingar, men på det hela taget tyckes den skismatiska rörelsen ha befunnit sig på utförsbacken. Så var åtminstone fallet i Skellefteå, där den ännu fortgick, men med minskad framgång, i Piteå landsförsamling, där den nästan afstannat, och i Umeå, där »det parti, som under det obestämda namnet läsare» ett årtionde tidigare höjt »fanatiska rop emot kyrka, lärare, läroböcker och kyrklig ordning», hunnit sansa sig. I sistnämnda församling utmärkte sig nu de rättsinnige, såsom de själfva kallade sig, för en stilla fromhet; deras sammankomster tyckas aldrig ha ägt rum under offentlig gudstjänst, ej heller hade därvid någon irrlära rörande »kristendomens hufvudsanningar» försports. Ett särskildt bönehus hade de emellertid byggt sig i Umeå stad.

Men äfven i stiftets sydligare provinser hade rörelsen gått fram. I några ångermanländska församlingar, Arnäs, Grundunda, Själevad, Sidensjö, hade ett separatistiskt parti uppstått, i Sidensjö till att börja med häftigt, men redan vid 1850-talets midt på retur. Särskildt hett gick det till i Hammerdal i Jämt-

¹ Med afseende på det följande må här en gång för alla hänvisas till H 56, s. 30 ff., och P 58, s. 24 ff.

land, där flera af församlingens medlemmar utträdde ur statskyrkan och bildade ett särskildt samfund, som t. o. m. höll sig med egen folkskola och skolmästare. Prosten Östlund i Hamnerdal hade blifvit ombedd att låta en predikant hålla konventiklar ute i socknen, men som han fann detta författningsstridigt, sade han nej. På biskopens tillåtelse fick dock predikanten i fråga under prostens uppsikt hålla missions- och nykterhetsföredrag i kyrkan, men upphörde därmed, då prosten efter ett sådant tillfälle fordrade, att han för framtiden i förväg skulle visa prosten hvad han ämnade säga. I stället begärde han att få hålla sina föredrag i enskilda hus. Men prosten sade fortfarande nej. Det brydde han sig emellertid icke om: han behöfde hvarken fråga biskop eller prost om hvad han gjorde. Han höll nu en tid bortåt konventiklar i socknen, allt under det prosten af sjukdom var förhindrad att göra något åt saken. Därpå lämnade han orten, men då separatisterna vid ett tillämnadt husförhör missfirmt tjänstförrättande pastor, påstods han ha gjort ett besök i socknen och uppmanat sina anhängare till ståndaktighet under den förföljelse som stundade. För att få separatisterna »att ej allenast erkänna sin emot pastor» vid nämnda tillfälle »visade uppstudsighet och tilldelade hårda tillmälen», utan äfven att återförena sig med statskyrkan, begärde pastorsämbetet slutligen biskopsvisitation, som ägde rum i febr. 1856, men utan resultat. Separatisterna ansågo sig tvärtom ha dragit fördel af saken och bedrefvo nu, enligt hvad det sades, ifrig propaganda.

Hvad var det, som bragte alla dessa människor i harnesk mot kyrka och prästerskap? Missnöje med de s. k. nyböckerna: 1819 års psalmbok, Lindblomska katekesen, 1811 års kyrkohandbok, enkannerligen döpelse- och aflösningsskylten. Talades i det förstnämnda formuläret om de heliga plikter, till hvilka dopet förbinder, så höll man före, att dopet skedde till Moses, icke till Kristus. Ty separatisterna voro fanatiska antinomister. Kyrkligt sinnade »läsare», som i det yttre beflitade sig om sådan frukt, som tillhör bättringen, hedrades af Skellefteå- och Piteåseparatisterna med vedernamnet verkhelgon. Aflösningen ville man hafva ovillkorlig, hvarjämte man yrkade, att till nattvarden endast sant troende borde få tillträde. Det gamla krafvet på en kyrka af idel rena dyker upp igen. Ty

huru förliker sig Kristus med Belial?¹ Somliga hyste för öfrigt de besynnerligaste inbillningar. Så hade Hammerdalsseparatisterna fått för sig, att syndångern vore af ondo. Ty, resonerade de, allt som icke kommer af tron är synd; men nu går ångern före tron och kan alltså icke komma af tron; alltså är ångern synd. Onekligen ett fullkomligt logiskt resonemang! Lutheraner synas emellertid alla de separatister, hvarom jag hittills talat, ha varit. Baptister reste visserligen omkring på skilda håll i stiftet och sökte både muntligen och med ströskrifter vinna proselyter, men efter hvad det synes, hade de än så länge endast i Sundsvallstrakten rönt någon större framgång; där hade nämligen en skara af deras trosbröder söndrat sig från kyrkan. Hvad åter de antinomistiska svärmeandarne beträffar, var det ju ovist nit för lutherdomen, som dref dem ur kyrkan. För dem var Luthers förklaring af Galaterbrevet en kär läsning vid sidan af Luthers postilla, hvars uttalanden mot de romerskt-katolska prästerna de utan vidare lära ha tillämpat på svenska kyrkans präster.² Ohöfligheten mot dessa öfverskred också emellanåt alla gränser, får man blott tro hvad som berättas ha händt kyrkoherde Fjellner i lappmarksförsamlingen Sorsele:³ då han efter gudstjänstens slut skulle hem till prästgården, förföljdes han på vägen af separatister, som spottade på honom och ropade, att de sågo djäflar i hvart enda veck af hans kläder.

Äfven utan att skilja sig från kyrkan funnos de, som klagade öfver hennes förfall, otro och andliga förslappning, öfver hufvud taget som hyste separatistiska tendenser. Med nyböckerna voro flera missbelåtna. Det hände äfven, att präster vid husförhör och nattvardsbarnens undervisning klandrade katekesen, så att biskop Franzén vid 1839 och 1842 års prästmöten såg sig föranlåten till en erinran därom, att det som borde rättas kunde ske oförmärkt utan att det felaktiga påpekades.⁴

¹ Äfven på prästerligt håll tog man emellertid anstöt däraf, att till följd af kyrkotuktens förfall uppenbara och grofva syndare ägde fritt tillträde till nattvarden.

² F. M. Franzén, Herdabref i Hernösands stift 1832, ny uppl. Stockholm 833, s. 16, 25.

³ K. J. Edvall, Några minnesord öfver hädangångne stiftsbröder, s. 37 (i H 77).

⁴ H 39, § 1 (s. 14), P 42, § 5.

Det hindrade icke, att ännu på 1850-talet yngre präster vid husförhör och andra tillfällen icke blott klandrade, utan äfven öfverströko och uppmanade till att öfverstryka ställen i katekesen och likaså i psalmboken, hvadan biskop Bergman på 1856 års prästmöte uttalade sin fulla anslutning till företrädarens ståndpunkt i detta afseende.¹ Vid gamla psalmboken var man tydligen varmt fästad. Kyrkoherde Dahlberg i Råneå motionerade sålunda på 1856 års prästmöte² om dess återtagande till offentligt bruk enligt önskan icke endast af separatister, utan äfven af »andra om renlärigheten (särdeles i norra orterna) ifrände Ordets vänner». I Säfvar i Västerbotten användes vid konventiklar på 1850-talet den gamla psalmboken vid sidan af Luthers skrifter och Sions sånger; inom socknen rådde en del missnöje icke endast med nyböckerna, utan äfven med det i kyrkan förkunnade ordet, men förgäfves hade kyrkofientliga partigångare sökt åstadkomma separatism.

Hur man nu än må ställa sig till åtskilliga af de företeelser, jag ofvan omnämnt, oförnekligt är det dock, att de alla vittna om stor andlig lifaktighet. Det lider icke något tvifvel, att det gick en väckelse fram öfver Norrlands kyrka, och jag tänker, att det var starka religiösa behof, som drefvo människorna in på svärmeriets väg. Där rörelsen höll sig inom vederbörliga gränser och icke i vild fanatism och bitter ofördragsamhet vände sig mot allt och alla, visar den sig på olika håll ha burit god frukt. Enligt biskop Franzéns herdabref hade dess verkningar väl på vissa tider och orter medfört oordningar och förvillelser af den mest betänkliga beskaffenhet, men på andra bevisat sig i ett stilla, laglydigt, ärligt, nyktert, anständigt, i alla afseenden oförvitligt, med ett ord kristligt uppförande.³ I Nysätra i Västerbotten, där konventiklar höllos äfven under gudstjänst och en viss ensidighet i åsikter skall ha gjort sig gällande, dock utan någon egentlig separatism, utmärkte sig särskildt de »rättsinnige» för ett gudfruktigt lefverne och öfvade husandakt, något som eljest där var sällsynt på den tiden (1850-talet). Om Umeå har jag redan talat. Väckelsen i norra Jämtland, som prosten Östlund sätter i samband med drycken- skapens aftagande därstädes, gaf visserligen upphof till det omnämnda svärmeriet i Hammerdal, men äfven till en fromhet af still-

¹ H 56, § 22. ² H 56, § 20. ³ Franzén, s. 14.

sammare art, och utom af separatisterna besöktes de nordjämmtska församlingarnas kyrkor i allmänhet flitigt. I Lit i Jämtland var rörelsen först häftig, men enligt hvad man sade, hade den sedan lugnat sig och yttrade sig nu hos många i oskrymtad gudsfuktan och goda seder. Ibland stodo prästerna själfva i spetsen för rörelserna, som då hindrades från att komma in på kyrkofientliga banor. Af egendomlig art var väckelsen i Tornedalen. Den var åtminstone icke i början riktad mot präster och böcker, men de väckta, som stodo i skarp motsats till de icke väckta, brukade såväl på sina möten som i kyrkan, särskildt under nattvardsgång, få konvulsioner, ledsagade af de vidrigaste åtbörder och det gräsligaste oljud. I allmänhet sökte prästerskapet med skonsamhet motarbeta dessa sjukliga fenomen, men kyrkoherden i Pajala höll dem för yttringar af den Helige Ande. Ifrågavarande kyrkoherde bar namnet Lars Levi Læstadius.

Jag har ofvan som orsak till kyrkosöndringen angifvit missnöje med nyböckerna. Nu är frågan den, om prästerskapet stod alldeles utan skuld med afseende på den riktning, som den separatistiska rörelsen tog. Innan jag närmare inlåter mig på frågan, må först några ord yttras om stiftets präster.

Hvad deras kunskaper och bildningsintresse angår, älskar man att tro, att han var ett undantag, den prästman i norra Jämtland, om hvilken det berättas, att han hade sina få böcker förvista upp på en vind, att hans enda lektyr utgjordes af Jämtlands Tidning, som han fick två gånger i månaden, och att han ännu vid bortåt sextio års ålder icke visste sig ha hört talas om de symboliska böckerna.¹ Men det ser onekligen misstänkt ut, då man finner, att prosten Sidner, som på 1839 års prästmöte ifrade för att prästerna skulle hålla bibelförklaringar, därvid ansåg sig böra föreslå vissa mått och steg för att lugna dem, som tilläfventyrs fruktade, att någon prästman icke vore fullt kvalificerad för ett så viktigt göromål.² Förmodligen får man här göra skillnad på tillståndet före och efter verknin-garna af 1831 års föreskrifter. Den knappa utbildning, som

¹ Edvall, Några minnesord, s. 29. Enligt Modin och Söderberg, Matrikel öfver i Upsala studerande norrlänningar (Sthlm 1889), var prästen i fråga student i Upsala 1827, enl. Matrikel öfver Hernösands Stift, upprättad af Svedbom (Hernös. 1830), prästvigd 1828.

² H 39, § 2.

mången före detta årtal vigd prästman bestått sig med, hade han näppeligen tillfälle att arbeta vidare på, när han väl kommit ut i tjänstgöring.¹ Dock funnos äfven på den tiden grundligt bildade präster bland stiftets klerus, äfven i de aflägsnaste församlingar — t. ex. komministern Karl Erik Læstadius i Kvikkjokk († 1817)² —, och att biskop Nordin på Piteå prästmöte 1806 yttrade missnöje öfver det sätt, hvarpå en af herrar officiarii i anseende till bristande kännedom såväl af språk som förehafda ämne fullgjort sina partes, är något alldeles enastående.³

Det bottniska prästerskapet berömdes på 1819 års prästmöte af biskop Almqvist för den värdighet och det nit, hvarmed det i allmänhet sökte uppfylla sina plikter,⁴ och biskop Bergman kunde på mötet i Hernösand 1856 intyga, att stiftets präster med högst få undantag lefde oförvitligt.⁵ Brast det för någon, var det förmodligen med afseende på nykterheten.⁶ Emellertid hade på Hernösandssynoden 1839 tack vare biskop Franzéns föreställningar prästerskapet för egen del och å sina boställen afsagt sig all bränvinstillverkning,⁷ och att dryckenskapslasten fram på 1850-talet flerstädes var i aftagande, berodde delvis på prästerskapets bemödanden. Så i norra Jämtland, där eländet nästan fullständigt upphört tack vare ett nitiskt arbete från prästernas och behjärtade lekmäns sida. I Hammerdal gåfvo visserligen separatisterna ofvan omtalade predikant äran för nykterheten inom socknen, men från annat håll påstods det, att långt före hans uppträdande därvarande präst och kronobetjänt »gemensamt och allvarligt, den ene med evangeliska föreställningar, den andre med lagens hotelser», bekämpat dryckenskapen; dock skall hvarken prästerskapets arbete vid husförhör och i allmänna nykterhetspredikningar eller mannens nykterhetstal ha åstadkommit så mycket som allmogens egen verksamhet. Detta bekräftas af den erfarenhet, man hade gjort i Häggdånger i Ångermanland, där superi och annan ogudaktighet var värre än annorstädes där i trakten, trots det att för-

¹ Jfr H 17, § 4.

² Biografi i Hernösands stifts tidningar 1818, n:o 7.

³ P 06, § 2.

⁴ P 19, § 18.

⁵ H 56, s. 30.

⁶ H 39, § 4 (s. 30), P 58, § 3 (s. 38).

⁷ H 39, s. 55.

samlingen under en längre följd af år vårdats af ett nitiskt prästerskap och särskildt i nykterhetsfrågan kraftigare bearbetats än kanske flera grannorter, — något att besinna för dem, som i våra dagar ge prästerna skulden, så fort det är något på tok.

Tvifvelsutan gör man äfven orätt i att utan vidare uppföra den separatistiska fanatismen på prästerskapets syndaregister. I början af 1830-talet var det emellertid icke mindre än fyra anklagelsepunkter man i detta afseende hade mot prästerskapet, nämligen:¹ 1:o) ett neologiskt predikosätt, 2:o) efterlåtenhet och tröghet i den egentliga själavården, 3:o) bristande uppsikt öfver ordning och seder i allmänhet och särskildt öfver konventioniklar, 4:o) ett otidigt och obetänkt nit emot alla yttringar af en större gudaktighet och ett icke blott kallt, utan hånfullt bemötande af väckta, om sin salighet bekymrade själar. Dessutom beskylldes äfven några predikanter för öfverspända, om ej fanatiska, religionsbegrepp och i synnerhet för dömande predikningar.² Måne Læstadius afses i den sista anklagelsepunkten, som jämte de fyra andra omnämnes af biskop Franzén i hans herdabref, utan att dock biskopen för sin del tror sig kunna afgöra, huruvida dessa klagomål varit berättigade.

Hvad emellertid prästernas predikningar beträffar, behöfva de ju icke ha varit neologiska för att antinomisterna skulle taga anstöt af dem. Däremot torde de emellanåt ha varit slentrianmässiga eller icke lämpade efter åhörarnes fattningsförmåga. Det intrycket får man ovillkorligen af biskop Bergmans uttalande på 1856 års prästmöte: »Däraf» — d. v. s. af bibelförklaringar, förrättade i kristlig anda, texttroget och på ett efter allmänhetens fattningsgåfva afpassadt sätt — »kunna de enfaldigare ofta på en stund lära mera än af flera predikningar, dem få med andakt och samlade tankar åhöra, andra åter för sitt begrepps svaghets eller ämnets höghets skull icke begripa».

Sedan Hernösands stifts bibelsällskap bildats år 1817,³ föreslog, såsom redan omnämnts, prosten Sidner på 1839 års prästmöte bibelförklaringar, på det rätta ändamålet med bibelsällskapen skulle vinnas och på det man icke längre skulle finna Nya Testamentet inlagdt och förvaradt bland bondflickans grann-

¹ Franzén, s. 14 f.

² Franzén, s. 17.

³ H 17, § 7. Hernösands stifts tidn. 1817, n:o 11.

låter eller liggande ovidrördt i bondens högtidsskåp.¹ På Piteåsynoden 1842 var saken åter på tal,² och på 1850-talet höllos bibelförklaringar flerstädes i stiftet och rönt ofta det gynnsammaste mottagande. Också rekommenderar biskop Bergman på det kraftigaste detta »medel till motarbetande af allmänhetens benägenhet att lyssna till främmande röster och deras villomeningar». Bibelförklaringarna, som höllos i eller utom templet, i lappmarksförsamlingen Lycksele i förening med missionsböner,³ stodo ögonskenligen i fullaste samklang med släktets andliga behof.

Huruvida de öfriga anklagelsepunkterna här ofvan hade något fog för sig, är ju icke lätt att utreda. På 1850-talet klagas öfver att prediko- och kommunionförhör försumrades;⁴ kanske berodde detta dock ej på tröghet å prästens sida. I flera församlingar afknappade byarnas aflägsenhet från kyrkan tiden för nattvardsläsningen,⁵ hvarpå dock så mycket berodde:

¹ H 39, § 2.

² P 42, § 6.

³ Den yttre missionen hade på 1850-talet sina vänner äfven bland Norrlands prästerskap. Genom dess åtgörande spredos missionsskrifter, och i flera församlingar hölls ofta missionsbön och insamlades medel till missionen. Men då den redan förut omnämnde kyrkoherde Dahlberg 1856 till Hernösands synodens behjärtande framförde frågan, huru den inre och yttre missionen af prästerna borde främjas, fann prästmötesberedningen för godt att lämna motionen i sitt värde, detta alldenstund »motionären icke klart uttryckt, hvad han menat, och beredningens ledamöter på grund af vunnen erfarenhet hyste olika åsikter om nyttan af saken på sätt den vanligen bedrifves». Biskop Bergman, som dock förmälde sig fullt uppskatta frågans vikt, menade, att något reglementerande häröfver ej kunde ifrågakomma, då det helt och hållet vore en samvetssak, som här afhandlades. Hvad särskildt den inre missionen angår, fruktade prästerskapet att »lämna dörren öppen för ulfven i fårakläder»; kringvandrande predikanter, som bedrifvit inre mission, hade nämligen ofta varit förstuckna sektmakare. (H 56, § 20.) På prästmötet i Piteå 1858 meddelades äfven, att en befullmäktigad kolportör någonstädes i Norrbotten eller Lappmarken »missbrukat sitt förtroende med att under predikningars hållande i enskilda hus, där ock nattvarden utdelats, från den ena socknen till den andra sprida villomeningar och yrka separatism», hvadan han sedermera blifvit vid domstol pliktfälld äfvensom afsatt från sin befattning. Det var på nämnda prästmöte, 1858, som preses, kontraktsprosten Grafström, till öfverläggning ifrågasatte, huruvida icke kyrkan genom diakonatets återupprättande borde söka tillägna sig lekmannadugligheten. (P 58, s. 12 f., jfr s. 21 f.)

⁴ H 56, § 20.

⁵ P 42, § 4.

i Lycksele, där synnerlig vikt lades på nattvardsbarnens grundliga undervisning, förmärktes på 1850-talet inga separatistiska rörelser trots enkannerligen baptistisk propaganda. Obehagligast förefaller den fjärde anklagelsepunkten. Emellertid berättas om kyrkoherde Fjellner, som råkade så illa ut för separatisterna i Sorsele, att han såsom misstänkt och sjukligt ansåg allt tal om Andens nådeverk i hjärtat, om inre kamp och strid för tron och samvetsfriden.¹ Det berodde kanske på separatisternas beteende gent emot honom. Men där tilläfventyrs själasörjaren med ett kallt hånlöje besvarade den väckta själens bekymrade frågor, det kan ingen förundra sig öfver, om där det djupt känsliga folket stöttes tillbaka och greps af prästhat och kyrkohat och rabiater fanatism. Sedan fick tvifvelsutän den oskyldige lida med den skyldige.

¹ Edvall, s. 38; jfr Ny illustrerad tidning, den 8 april 1876.

Olof Bergstrandh.

Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor.

Flere tecken tyda på, att de kyrkliga och kulturella förbindelserna mellan Sverige och England mot midten och slutet af 1700-talet varit rätt lifliga. Vi behöfva blott nämna namnen Serenius och Swedenborg, för att detta genast skall bli klart. Något formligt förslag från denna tid om ett verkligt närmande mellan de båda kyrkorna har emellertid hittills icke varit mera allmänt bekant. Ett sådant föreligger dock redan från år 1718, då statssekreteraren, grefve CARL GYLLENBORG utfärdade ett cirkulärbref till Sveriges biskopar och superintendenten angående denna sak. Innehållet i denna skrifvelse är allt för märkligt för att icke böra i hufvudsak återgifvas.

Sedan Gyllenborg inledningsvis meddelat, att Kungl. Maj:t utnämnt honom till statssekreterare vid handelsexpeditionen, och uttalat den försäkran, att det skulle vara honom kärt, om han i sitt nya ämbete kunde få tillfälle att göra brefemottagaren »någon behaglig tjänst», kastar han sig genast in på hufvudfrågan. Under hans långvariga vistelse i England hade åtskilliga biskopar och andra gudeliga och lärde män, men i synnerhet biskopen af London d:r ROBINSON, hvilken förut under en lång tid fungerat såsom e. o. envoyé vid den engelska beskickningen i Sverige, meddelat Gyllenborg, att de med största ängslan och bekymmer iakttagit, hurusom det protestantiska intresset i Europa dagligen försvagades genom så många furstars affall till papismen. De påfviska prästerna hade därigenom erhållit en otillbörlig frihet att antingen med tvång eller med fagra ord och skänker bedraga och förföra nämnda furstars undersåtar. Samma biskopar och lärde män hade därvid sökt fästa Gyllenborgs uppmärksamhet på vikten däraf,

att öfriga protestanter mer än hittills förenade sig att *communicatis consiliis et armis* göra den gemensamme fienden motstånd. I synnerhet önskade de af allt hjärta, att den svenska kyrkan, som de själfva ansågo vara en, hvad de kallade: systerkyrka, måtte vilja träda i större och förtroligare förbindelse med deras samfund: den engelska kyrkan. De uttalade ock den önskan, att den svenska kyrkan måtte låta sådana tecken till ett närmande skönjas, att bådaderas hatare och förföljare måtte afskräckas och betagas hvarje tillfälle att utså split eller osämja dem emellan. För öfrigt hade Gyllenborgs sagesmän påstått, att endast en liten eller ingen åtskillnad förefanns mellan båda dessa kyrkor, eftersom de helt och hållet öfverensstämde med hvarandra i trons fundamentalartiklar. Visserligen hade man icke alldeles samma mening om den Heliga Nattvarden, men de ansågo äfven denna skiljaktighet icke vara så stor, att man därför skulle söndra sig från hvarandra. Hvad åter vidkommer kyrkoceremonierna, så ansågos ju de i allmänhet för adiafora. Men därtill komme, att med hänsyn så väl till ordningen för gudstjänstens förrättande som till bönesätten och snart sagdt »allt öfrigt» rådde en fullkomlig likhet. Med ett ord: en kristlig kärlek och ett högst angeläget nit om den protestantiska religionens befastande och stärkande skulle i hvarje fall finnas benägna att icke fästa allt för stort afseende vid tilläfventyrs förefintliga skiljaktigheter.

Slutligen hade de tagit Gyllenborg själf till vittne på, hur uppriktigt de visat sig önska en broderlig sämja mellan deras och vår kyrka, i det att de, hur ifrigt de än lagt sig emot tålandet af de många sekterna i Stor-Britannien, de likväl på allt sätt gynnat och beskyddat de evangelisk-lutherske. De hade vidare erinrat — särskildt hade biskopen af London så gjort — om den ömhet, de haft och alltid hafva om våra svenska kyrkors konservation i Pennsylvanien, hvarest våra och den engelska kyrkans präster lefde tillsammans i så stor och broderlig enighet, att de esomoftast predikade i hvarandras kyrkor och förestodo hvarandras församlingar vid förfall för det ordinarie församlingsprästerskapet till följd af bortresa. Men där emot beklagade de, att deras kyrka hos oss ansåges och behandlades på samma sätt som papisternas, kalvinisternas och de öfriga ej mindre från dem än från oss villfarande sekternas samfund. Detta — tillade de — måste omsider förorsaka en

högst skadlig kallsinnighet, för att icke säga ett uppenbart hat. Men därigenom erhöles bådas våra fiender tillfälle att försvaga båda kyrkorna, hvilket de dock i sina trogna böner söka förbygga. Till dessa fiender räknade de icke allenast de påfviska utan jämväl kalvinisterna och andra nu på en tid af den engelska styrelsen till den engelska kyrkans förtryck alltför mycket uppmuntrade och lidna sekter.

På grund af det nu anförda hade de slutligen »med tårar i ögonen» uppmanat Gyllenborg, att han måtte framställa dessa förhållanden för de förnämste, gudligaste och saktmodigaste af det svenska prästerskapet. De betviflade nämligen icke — sade de —, att så gudfruktige och för den protestantiska religionen nitälskande män skulle af de skäl, som de nämnda biskoparne m. fl. anfört, bevekas att göra en rättvis åtskillnad mellan den engelska kyrkan och de ofvan omförmälda sekterna, med hvilka vi äro lika oense, samt att anse dem, som tillhöra nämnda kyrka såsom våra bröder i Kristo och så skicka oss emot dem.

Slutligen tillägger Gyllenborg några för lekmannens ställning inom dåtidens kyrkliga lif synnerligen karaktäristiska ord. Själf hade han alltid undvikit att döma rörande dessa ting och än mera att inlåta sig med dessa engelsmän uti någon ordväxling såsom varande af den tanke, att en resande, som ej ex professo studerat theologiam, gjorde bättre i att *pie credere de doctrina*, i hvilken han från ungdomen blifvit uppfödd, än att genom subtile kontroversier råka in på några irrvägar och gifva tillfällen till något tvifvelsmål, som han sedan vore för svag att själf kunna lösa. Men ehuru så vore förhållandet, hade han föresatt sig att, så snart den Högste hulptit honom tillbaka till sitt fädernesland igen, underställa saken brefmottagarens »gudliga behjärtande» och »grundliga undervisning» till sin egen privata upplysning.¹

¹ Statssekreteraren grefve Carl Gyllenborgs bref till biskopar och superintendenten i Sverige »de unione ecclesiæ svecanæ et anglicanæ» finnes i samtida afskrift i riksarkivet: Prästeståndets arkiv (Vol. J. 8 n:o 57) och i Växiö Gymnasii och stiftsbibl. Fol. vol. n:o 18. Det finnes tryckt i *Ahlquist, Bexell & Lignell*: Bidrag till sv. kyrkans och riksd:s hist. ur pr. st. ark. Del III. I vissa, dock mindre väsentliga afseenden skiljer sig denna text från Växiömanuskriptet, som utgör en afskrift af ett den 20 jan. 1718 i Lund dagtecknad brev till superintendenten I. BRÖMS i Karlstad.

Här ofvan lämnade referat har blifvit gjordt efter den förstnämnda handskriften, innehållande brev till biskopen i Åbo JOH. GEZELIUS, dagtecknad Lund den 23 januari 1718.

Onekligen röjer detta bref en särskildt för en lekman ganska aktningsbjudande insikt i den fråga, som här kommit på tal. Emellertid är en omständighet ägnad att väcka öfverraskning. Hvarför har Gyllenborg ej med ett ord omnämnt den för en ifrågasatt förbindelse mellan Sveriges och Englands kyrkor utan all jämförelse i engelska ögon viktigaste punkten: har den svenska kyrkan förmedels en oafbruten *successio apostolica* i likhet med den engelska bevarat det äkta historiska episkopatet? Hvad kan vara skälet till, att denna fråga alldeles icke är vidrörd? Hörde den till de »subtile kontroversier», hvilka lekmannen gjorde klokast i att försiktigt förbigå? Eller hyllade man den i senare tid äfven af framstående kyrkohistorici omfattade, ehuru oriktiga meningen, att den episkopala vigningsföljden i Sverige blifvit rubbad och afbruten om än icke vid reformationen, så dock vid ärkebiskop Olaus Martini's tillträde till sitt höga ämbete? Eller lade man i England ännu icke så stor vikt vid frågan om *successio apostolica*? Frånsedt den senaste frågan, som utan vidare är klar, måste de båda andra f. n. lämnas därhän. Vi få alltså nöja oss med att konstatera det egendomliga faktum, att grefve Gyllenborg i sina skrivelser icke med ett ord vidrör denna hufvudpunkt, hvilken redan då hade så stor betydelse för de anglikanska kyrkomännen och som bekant i våra dagar spelat en afgörande roll i förhandlingarna mellan representanter för Englands och Sveriges kyrkor.

Något svar på Gyllenborgs ofvan meddelade förfrågan har hittills icke varit känt. I Växiö gymnasii- och stiftsbibliotek¹ har jag emellertid påträffat två högst intressanta svarsskrivelser af biskoparne JOHANNES GEZELIUS i Åbo och DAVID LUND i Växiö. Den förres bref är dagtecknad i Viggebyholm den 20 februari 1718, den senares är skrifvet i Växiö den 4:de i samma månad. Båda biskoparne ställa sig i det hela afvisande till Gyllenborgs förslag. Framför allt gäller detta — såsom man, med kännedom om dessa kyrkomäns allmänna ståndpunkt, redan på förhand kan förstå — Växiöbiskopen, som kärft afvisar hvarje sorts närmande till den engelska kyrkan, med mindre hon skulle »vilja bekväma sig till vår bekännelse». Då biskop Lunds svar till Gyllenborg emellertid endast blifvit »extractevis» upptecknad i den angifna Växiövolymen, är det ju möjligt

¹ Kvartvolymen n:o 48; sid. 43—59.

ehuru knappast troligt, att den fullständiga svarsskrifvelsen äfven innehållit något sympatiuttalande med hänsyn till det föreliggande försöket till den kristliga enhetstankens förverkligande.

Efter en sammanfattande redogörelse för hufvudinnehållet i grefve Gyllenborgs bref, framhåller biskop Lund inledningsvis, att hans svar icke får betraktas såsom något officiellt sådant, utan allenast såsom hans, likvisst på Guds ord och våra symboliska böcker grundade enskilda mening.

Till att börja med uttalar nu brefskrifvaren sin förvåning öfver att de »höglärde herrar och män», som Gyllenborg omnämnt, äska att nämnas såsom varande af den engelska kyrkan, men däremot afvisa dem, som vilja göra dem till Calvins »efterföljare». Lund kan dock icke »påminna» sig annat än, att den engelska kyrkan icke har någon annan lära än den Calvin och hans efterföljare »propagerat» och som eljest kallas den reformerta. Visserligen kunna dessa lärare vara sins emellan oense i en eller annan punkt, men i de flesta trosartiklarne komma de dock öfverens, framför allt i de lärostycken, som utgöra skiljöläror mellan lutheraner och kalvinister. Därför kan biskopen ej annat förstå, än att de engelska kyrkomännen omfatta kalvinismen, ehuru de icke vilja »hafva namn» efter dess grundläggare. Efter en kort kyrko- och dogmhistorisk exposé, omfattande tiden från och med religionssamtalet i Marburg 1529 ända till Lunds egen svenska samtid, genom hvilken han synes vilja ådagalägga, att möjligheten till hvarje närmande till de reformerta — kalvinisterna eller synkretisterna — är fullkomligt utesluten, fortsätter han med följande för det dåtida »Svecia ortodoxa» och dess målsmän karaktäristiska ord: »Då förden skull i desse högst beklagliga tider Sveriges inbyggare ej hafva hugnad af något lekamligt välstånd, är det ännu deras endaste fasta glädje, att de åtnjuta den himmelska läran ren och ostraflig». Men emedan det erbjudna »broderskapet», om det antoges, skulle gifva anledning till förändring i denna »vår endaste lycksalighet», är det angeläget, att »på allt sätt afråda och afböja detsamma».

Det missnöje, som en så afvisande hållning tilläfventyrs kunde framkalla hos »vederparterna», vållar brefskrifvaren ej synnerlig oro. Ett sådant missnöje kunde — menar han — lämpligen förekommas därigenom, att man med dem idkar »unionem civilem och en loflig conversation et amicitiam poli-

ticam». Och då i hvarje fall ingen »unio fidei» kunde komma i fråga, så vore det brefskrifvarens förvissning, att, om någon »vedervärdighet» tillärnas eller tillfogas oss för sanningens be-kännelses skull, skall Herren Zebaoth stå oss bi och uträtta vår sak.

Visserligen synes någon vikt kunna tillmätas den omstän-digheten, att den engelska kyrkan tager våra trosförvanter i beskydd. Men detta sker för det första »af långlig häfd», så att de våra därigenom ha bekommit rättigheten (!) till detta skydd. För det andra måste det ock ske därför, att många andra sekter tolereras därstädes, hvilka hafva samma frihet. För det tredje anse de reformerta, att alla, som i vår religion rätt skicka sig efter vår församlings lära, blifva saliga och böra därför tillstädja oss fri religionsutöfning, men då vi hålla deras religion för för-kastlig och icke kunna »sine restrictione» medgifva, att »folket däruti kunna varda salige, så kunna vi icke heller emot Guds ord hos oss unna dem den förmån, som de begära och gifva de våra» (!). För det fjärde må ingen välgärningarnas recipitet äga rum i religions- och kyrkosaker, enär man i annat fall måste medgifva papister, turkar och hedningar deras fria religions-öfning, eftersom de i sina länder förunna evangelicis och andra kristna sådan frihet (!).

Slutligen uttalar biskopen den önskan, att hans svar måtte så vara »till behag», som han vet det vara grundadt »i ofel-bar sanning». Skulle åter den engelska kyrkan, som »för-menar» redan hafva skilt sig från de grofva och hårda kalvi-nisterna, vilja bortlägga äfven öfriga skiljaktigheter »in funda-mentalibus» och konformera sig med oss och »det af hjärtat uppriktigt och samdräktigt betyga», skulle ett broderskap kunna komma till stånd. Men under tiden vore det bäst, att äfven grefve Gyllenborg arbetade på att »förekomma alla stämp-lingar, som i någon måtto kunna vara å färde emot kyrkans ro ibland oss».

Ett helt annat tillmötesgående och förstående af den sak, här är i fråga, genomgår biskop Gezelius' bref, som för öfrigt ådagalägger en vida mer ingående och mångsidig kännedom om engelska kyrkans egenart. Han framhäfver ock uttryckligen öfverensstämmelsen med afseende på *ordo episcopalis* mellan de båda kyrkorna.

De engelska kyrkomännens bekymmer öfver vissa evangeliska furstars affall till papismen finner biskopen vara fram-
sprunget af ett »rätt kristligt medlidande» och hade själf vid
slutet af förra århundradet yttrat sig om denna sak i en epi-
stola gratulatoria till konung Karl XII, en adress, som seder-
mera hade blifvit öfversatt till latin och befordrad till trycket.

Hvad vidkommer själfva förslaget om en förbindelse eller
»närmare förtrolighet» mellan protestantiska kyrkor, så må utan
tvifvel en åtskillnad göras mellan kalvinister och reformerte å
den ena sidan och medlemmar af den engelska episkopalkyrkan
å den andra. En förening med de förstnämnde vore otänkbar.
Ty med bortseende af hvad som utomlands i mer än 180 års
tid vore af våra rätta trosförvanter lärdt och skrifvet emot en
sådan union, så vore med hänsyn till Sveriges rike bekant, att
en sådan förening blef vid Upsala möte år 1593 med rätta
»afskuren». Därpå hafva till yttermera visso en rad kungliga
förordningar af enahanda innehåll utfärdats, så att det gällt an-
senliga mäns tjänst och ämbete, då de låtit märka någon böjelse
till en sådan religionsblandning. Hos oss har man ock däremot
uppsatt utförliga *scripta ecclesiastica*. Brefskrifvaren erinrar sig för
egen del endast dels dem, som äro utgifna af privatpersoner, dels
den af biskoparne, superintendenterna, professorerna och hela
clerus vid riksdagen i Stockholm febr. 1638 uppsatta och på
latin sedermera publicerade urkunden, dels slutligen ock ett på
svenska år 1693 affattadt aktstycke af samma innehåll och
syfte. Anledningen till det sistnämnda var, att några från Frank-
rike fördrifna förenade sig med redan förut i Stockholm boende
trosförvanter och ingåvo till framlidne Konung Karl XI en
supplik om religionsfrihet för kalvinisterna i allmänhet. Denna
deras skrift öfverlämnades vid drottning Ulrika Eleonoras be-
grafning till det då församlade prästerskapets bepröfning. Bi-
skop Gezelius själf erhöll dåvarande ärkebiskopen dokt. Svebi-
lius' uppdrag att uppsätta det underdåniga betänkandet, hvilket
ock behörigen underskrifvet öfverlämnades till konungen den 7
dec. samma år. Följden blef, att den begärda friheten förväg-
rades. Då det alltså är afgjort, att ingen förening med de re-
formerta »i gemen» är att förvänta, liksom icke heller någon
sådan begäres af den anglikanska kyrkans förnämliga representan-
ter, så gäller frågan, om en sådan förening kan stiftas mellan

den engelska episkopalkyrkan och våra evangelisk-lutherska här i Sverige.

Första förutsättningen, för att något i denna riktning skall kunna företagas, är emellertid, att det sker med H. M:t Konungens nådiga vetskap och tillåtelse, alldenstund den Allra högste har anförtrott honom vår evangeliska läras förvar och försvar, något som också »till hela kristenhetens glädje» ligger H. M:t högeligen och varmt om hjärtat.

Så föras brefskrifvarens tankar uppenbarligen till fredsaftalen i Osnabrück och Altranstätt med allt hvad däri låg. Sannerligen är icke ställningen för Sveriges krona och Sveriges folk såsom lutherdomens förnämsta skyddsmakt i Europa ansvarsfull nog. Här gäller det att se till, att icke redan ingångna aftal och på dem grundade förpliktelser på något sätt svikas.

Biskopen fortfar: Och såsom vi af den Högstes nåd äro förvissade om vår läras gudomliga sanning, grundad i Guds ord och författad i de symboliska böckerna, samt hafva att jämväl hugna oss öfver vår tros beännelses »sammanstämmning» också nu »samt att så många utrikes församlingar äro genom Guds nåd försäkrade om vår allernådigaste öfverhets hägn, försvar och beskydd därvid, så är ock å vår sida ingen orsak ej heller hos någon rättsinnig lärare något uppsåt att söka någon vår religions styrka genom förbindelse med andra, som i trons läror kunna vara ifrån oss skiljaktige, mycket mindre, att man skulle i någon trosartikel eller viktig religionsfråga vilja eftergifva något eller lära annorlunda än så, som det är hos oss på ofvan berördt sätt stadgadt.» Visserligen medgifva de, som kunnat närmare inhämta den engelska episkopal-kyrkans meningar och läror, att hon kommer närmare den evangeliska läran än någon annan religion. Likvisst faller det sig betänkligt, hur någon religionsförening med henne skulle kunna ingås af oss, alldenstund hon egentligen icke bar sin trosbekännelse på detta sätt affattad i sina scriptis symbolicis. De trettionio¹ i drottning Elisabeths tid uppsatta artiklarna äro hos dem underkastade mångahanda uttydningar. »När jag — heter det vidare — år 1671 var i Oxford och 1672 i Cambridge, läto många lärde män märka de goda tankar, de hade om vår religion, isynnerhet, vid sistnämnda universitet, då man både i deras akademiska auditorer och kyrkor hörde dem publice refutera Calvinum, Bezam och andre

¹ Hdskr.: 30.

deras efterföljare.» På den tiden hade Gezelius »frekventerat» särskildt den lärde doktor Peter Grunnings (sedermera biskop af Chichester) undervisning samt fick också tillfalle att »konferera» med doktorerna Pearson, Lightfoot och Castello. Han fick dock ofta höra »varias expositiones» af de nämnda artiklarne. Man menade visserligen, att Hoken i sin *Politia Ecclesiastica* skulle gifva uttryck åt den mening, som episkopaterna i allmänhet ansluta sig till. Biskop Gezelius medgifver ock gärna, att han i åtskilliga artiklar »går rätta vägen», ja äfven i trosartikeln om H. H. Nattvard kommer oss närmare än någon annan, men det är att befara — så tyckes brefvets på detta ställe något dunkelt uttryckta mening vara — att många, som önska tillhöra den engelska kyrka, sedermera d. ä. efter Gezelius englandsbesök hafva öfvergifvit de i *Politia Ecclesiastica* uttalade åsikterna och affallit till särmeningar äfven i de artiklar, som röra trons grund. Därför vore svårt att behandla något förslag till förening, om man ej vet, hvad de i hvarje artikel vilja hålla sig vid och som det är tvifvelaktigt, ja »näppeligen att förmoda», det de i allo vilja »konformera sig» med oss — något som dock högeligen vore att önska — så vore ej lätt att med dem försöka någon sådan religionsunion.

Såsom skäl till befrämjandet af en ifrågasatt »association» anföres, förutom den goda uppfattning de i allmänhet hafva om vår evangelisk-lutherska kyrka, äfven det faktum, att så väl i England som i Pennsylvanien bemötas våra trosförvanter »med mycken benägenhet», så att på sistnämnda ort pläga deras präster och våra växelvis förrätta gudstjänsten i hvarandras kyrkor. Deras goda mening om oss är berömlig och följer af den goda öfvertygelse om vår evangeliska läras rätta grund och bekännelse, som de »billigt hafva». Men det sistnämnda är ett kyrkligt oskick och icke i öfverensstämmelse med K. Maj:ts »gudeliga intention», då den svenska församlingen i Pennsylvanien upprättades. Vet ej heller — tillägges det med tydlig udd, riktad mot biskop Jesper, Swedberg i Skara —, om den, som på vår sida därom vill hafva någon *curam*, detsamma theologice gilla kan.»

Som frukt af den önskade religionsföreningen hoppas man »tvänne nyttigheter», den ena en allmän sådan för dem, som ännu icke från den evangeliska bekännelsen äro fallna tillbaka till påfvedömet, den andra särskildt för den engelska kyrkan. Ja, förvisso vore det högönskligt, om något medel kunde utfinnas

till att förhindra protestanternas olyckliga affall. Men emot ett sådant ondt lærer en sådan religionsförening »mellan tvänne extra imperium Romanum belägna riken» ringa förslå, enär den föregående erfarenheten lärt oss, att affallen icke blifvit förhindrade eller hämmade vare sig genom det s. k. *fædus evangelicum*, som upprättades i den store konung Gustaf Adolfs tid ej heller genom det s. k. Westphaliska fredsfördraget, »som så *sancte* stadgades och så kraftigt blef garanteradt», sedan den romerska kyrkan lärt att bruka först till att förleda furstarna och sedan att draga deras undersåtar i sina nät. Skulle hon åter med våld vilja påtränga något land sitt dominium och sina villfarelser, så äro de protestantiska makterna förvisso sinnade att afstyra ett sådant angrepp utan att sinsemellan stå i någon närmare religionsförening än den, i hvilken de »nu för tiden» befinna sig.

Hvad åter vidkom den andra »nyttigheten», så är Gezelius' resonnemang en smula sväfvande. Han finner grefve Gyllenborgs meddelande »mycket eftertänkligt», att engelska kyrkans anhängare anse en sådan förening med den svenska kyrkan för mycket nyttig för att skydda sig mot det förtryck, som den engelska kyrkan lider af de nu på någon tid af den engelska regeringen gynnade sekterna. Nu vore väl sannt, att England hemsöktes af många svärmerier såsom independenternas, kväkar-nes och andras. Men hvad vore detta mot presbyterianismen. Dess anhängare voro merendels »hårda kalvinianer», och af dessa anfäktades den engelska kyrkan så väl med afseende på själfva läran som med hänsyn till *ordinem episcopalem*, den offentliga gudstjänstordningen och common prayer book.

Gezelius synes i det följande vilja framhålla, att i kampen med presbyterianismen skulle engelska kyrkan i ett visst afseende knappast hafva det väntade gagnet af en förbindelse med svenska kyrkan. Ty hon skulle näppeligen darigenom få något kraftigare handtag till bibehållande af de af henne antagna lärosatser, som komma närmare vår evangeliska läras fundament. I detta afseende äger hon »styrka nog» af det, som i så lång tid af »våra rena lärare i Tyskland och annorstädes är bevisadt och utfördt» — något som presbyterianerna nogsamt lära hafva sig bekant vara den hos oss gällande läroåskådningen. Men å andra sidan kunde nog en svensk-engelsk kyrkoförbindelse vara ägnad att gifva ett starkt stöd *emot* presbyterianernas halsstarrighet, enär

den svenska kyrkan ägde »den förmånen», att »*ordo episcopalis* och *ecclesiasticus* hafver efter kristenhetens gamla sätt sin vigör och i åtskilligt en likhet med engelska kyrkan». Likaså äro hos oss »*agenda ecclesiastica* i handboken» jämte mycket annat i kyrkoväsendet inrättade efter kyrkolagen, Af allt detta kunde presbyterianerna tilläfventyrs »convinceras, huru onyttig deras påstående frihet må vara». Emellertid utmynnar brefskrifvarens nu förda resonnemang icke i något bestämdt slutpåståande, utan han yttrar sig nog så försiktigt ungefär på följande sätt: Om nu detta och annat mer, som i vårt kyrkoskick finnes vara uniformt med den engelska kyrkans, och därjämte deras trosläror, som efter en ärlig (= sincer) uttydning öfverensstämma med vår evangelisk-lutherska lära — om nu allt detta kan hjälpa till att förekomma det omtalade förtryck, som bemälda kyrka befarar, det måste jag lämna »till de högres eftersinnande».

En beskyllning anser sig dock Gezelius böra bemöta, nämligen den att deras kyrka varder på samma sätt ansedd och behandlad hos oss som de påfvikes, kalvinisternas och öfriga ej mindre från dem än från oss villfarande sekters samfund. Och detta förhållande — tillägga de — måste omsider förorsaka en högst skadlig kallsinnighet för att ej säga ett uppenbart hat.

Gent emot denna anklagelse anför nu Gezelius följande. »När jag från år 1681 intill 1689 var superintendent i Narva, hade de från England där vistande handelsmännen synnerlig frihet, den de njöto intill fiendens infall. Genom ett Kungl. Maj:ts nådigste bref till kungl. rådet och generalguvernören sal. grefve Sperling fingo de (om jag rätt minnes) år 1684 eller under något af de nästföljande åren tillstånd att hit förskaffa sin egen predikant, den ock var en lärd och skicklig man. Hade således *liberum exercitium religionis*, hvad som icke tilläts någon annan religion hvarken där eller i någon annan stad under Sveriges krona.» Förklarande tillägger Gezelius, att hvad som i förevarande afseende sker i Stockholm uteslutande är en de främmande ministrarne och deras betjänter medgifven förmån, men att det är en oloflig och emot kungliga plakater stridande frihet, att också andra använda sig af denna frihet.

Ibland andra orsaker till den gifna religionsfriheten angafs i nyss nämnda kungl. bref äfven den, att den engelska kyrkan kommer vår religion närmare än någon annan.

Skulle nu den engelska kyrkan på något tjänligt sätt förklara sig ännu mer enig med oss, så vore — enligt brefskrifvarens mening — ej att tvifla om Guds heliga försyn, »att uppå sammanfogade böner utse medel att afvärja hennes undertryck» (af Rom, presbyterianerna och sekterna m. fl.). Och i detta afseende kunde man nog lita på Sverige. »Såsom Hans Högstsål. Kongl. Maj:t Kung Carl Gustaf, gloriösigst i åminnelse, år 1655 i nåder antog sig dem, som af vår religion i de kejserliga arfländerna blefvo förtryckta och i ett bref till hertigen af Savoyen utlät sig till förmån för Valdenserna, så är hvad i senare tider är af Sveriges stora konungar i lika fall uträttadt till den sanna kristenhetens märkliga fröjd allmänt kunnigt.»

Biskop Gezelius slutar sin innehållsrika skrifvelse med bön, att Grefve Gyllenborg behagade i bästa måtto upptaga och uttyda, hvad sålunda blifvit anfördt. Gud låte sitt dyra oss förunnade evangelii ljus till mångens salighet än ytterligare utsprias! Han afvände ibland oss dess missbruk och förakt samt styrke både lärare och åhörare i fast tro och heligt lefverne.

Knappast någon annan bland svenska kyrkans dåvarande biskopar kan hafva varit mera tillmötesgående än Gezelius. Det är då ej att undra öfver, att vi ej vidare höra talas om det af Gyllenborg på ett så varmt och vackert men tillika försynt vis framförda förslaget.

Herman Lundström

Bibliografiska Miscellanea.

Af Isak Collijn.

XIV.

Psalterium rituale Upsalense. Stockholm, omkr. 1487.

I svenska kyrkoarkiv hafva tid efter annan latinska psalterier i litet folioformat, tryckta på 1400-talet, påträffats; äfven till de offentliga biblioteken, såsom Kungl. biblioteket och Upsala universitetsbibliotek samt några af stiftsbiblioteken, hafva dylika psaltare från en del kyrkor öfverlämnats än som gåfva, än som deposition. De äro alla mer eller mindre ofullständiga, oftast bundna i samtida originalband af brunt pressadt kalfskinn. Icke mindre än tre olika upplagor kunna urskiljas, hvilka alla hafva det gemensamt, att de äro tryckta med Bartholomaeus Ghotans vanliga missaltyp (typ 3) och räkna 25 rader på sidan. Vidare höra de alla tre till den psalterieredaktion, som är känd under namnet *Psalterium gallicanum*, d. v. s. den af Hieronymus efter hebräiskan och Hexapla verkställda senare öfversättningen af psaltaren, som först kom i allmänt bruk i de gallianska kyrkorna, innan den äfven i de andra katolska länderna utträngde hans första, mera bristfälliga efter Itala gjorda redaktion, det s. k. *Psalterium romanum*, hvilket dock än i dag användes i Peterskyrkan i Rom. Af de tre upplagor, som blifvit funna i svenska kyrkor, öfverensstämma de två med hvarandra i hvad innehållets fördelning vidkommer, under det att den tredje i flera afseenden skiljer sig från dessa. Denna upplaga är nämligen ett s. k. *Psalterium rituale* eller *feriatum*, i hvilket psalmerna, fördelade 'per ferias', d. v. s. efter veckodagarna och dessas olika gudstjänsttider, äro åtföljda af till officiet hörande antifoner, hymner, versikler, kapitler o. s. v., således närmast afsedd för den officierande prästen. Detta är

därför den vida viktigaste af de tre psalterieupplagorna, särskildt som den kan visas vara *afsedd för Upsala ärkestift och tryckt i Stockholm*. Jag lämnar i det följande först en kortfattad beskrifning på de tre upplagorna.

1. *[Magdeburg]: Bartholomaeus Ghotan 1481. Hain 13484? Upps. 1270.*

Denna upplaga omfattar 106 blad, fördelade på 10 lägg om 10 blad och 1 om 6 blad. Något titelblad finnes icke, utan texten börjar direkt med första psalmen. Typografiskt utmärker sig denna psaltare genom saknad af anfanger och initialer. Likaledes saknas signaturer och öfverskrifter (psalmnummer och canticatitlar). Slutskriften å blad 106 b (se Fig. 1), som består af sex hexametrar, lyder:

Cuncta regēs plene laus eua ih'u nazarene.
 Sit tibi x̄p̄e deus quo ghotan bartholome⁹
 Anno milleno c quatuor octuageno
 Sub primo .mille psalteria prefferat ille.
 Omnibz apta quidē post fata patēs sit eidē
 Porta supernoz ꝓ premia fida piozum.

Tryckorten finnes visserligen icke utsatt här, men en annan af Ghotan samma år och med samma typ tryckt psaltare, hvaraf ett exemplar finnes i Bodleian library i Oxford (*Proctor* 2753), har följande colophon: *finit psalteriū impressum magdeburch || Anno dñi .M.cccc.lxxxi. Per honorabi || lem virū dñm. Bartholomeū ghotan.* Alltså bör äfven denna upplaga, hvaraf exemplar finnas i Kungl. biblioteket i Stockholm och i universitetsbiblioteken i Upsala (3 ex.) och Helsingfors samt i Funbo och Bollnäs kyrkor, vara tryckt i Magdeburg, där Ghotan kan visas vara verksam ännu under året 1483. Enligt uppgiften i slutskriften var upplagans storlek 1,000 exemplar, alltså för den tiden rätt betydande.

Psalmerna äro i denna upplaga intagna i nummerföljd i samma ordning som i bibeln. Härtill äro fogade följande cantica: *Cant. Esaie, Cant. Anne, Cant. Moysis 1, Cant Habacuc, Cant. Moysis 2, Cant. trium puerorum, Cant. Zacharie, Magnificat, Cant. Symeonis, Cant. Hilarij och Symbolum Athanasianum*. Emellertid är äfven denna editions innehåll fördeladt 'per hebdomadam', hvilket framgår af den plats, som är lämnad för större initialer vid början af psalmerna 26, 38, 52, 68, 80, 97 och 109.

2. **Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [omkr. 1488].**
Upps. 1271.

Till skilnad från nyss beskrifna upplaga karaktäriseras denna psaltare typografiskt af i rött tryckta anfangar (större omkr. 54 mm. höga vid de nämnda psalmerna 26, 38, 52, 68, 80, 97 och 109) och lombardinitialer, äfvensom röda signaturer. Äfven psalmernas nummer och öfverskrifterna på de bifogade sångerna, som äro desamma som i Magdeburgupplagan, äro tryckta i rött (se Fig. 2).

Denna psaltare omfattar 108 blad, signerade a¹⁰-k¹⁰, l⁸. Ett särskildt titelblad finnes med ett träsnitt föreställande konung David skrivande vid en pulpet. Öfver detta titeln: *Psalteriū Daudis prophete*, tryckt med Ghotans canontyp. Träsnittet hör till den serie af schematiska bilder öfver helige män, som förekommer i Ghotans Lübecktryck *Speygel der dogede* af år 1485. Här återfinnes det sid. vi a föreställande 'Daud de hillinghe koningk', vidare upprepas det sid. lii b som Job och sid. cvi b som konung Salomo. I psalteriet är träsnittets öfre rand defekt. Detta ger oss en utgångspunkt för dateringen af denna upplaga, hvars slutskrift blad 108 a endast lyder *Bartholomeus Ghotan. || Impressit in Lubec. ||* Den kan icke vara tryckt före *Speygel der dogede*, d. v. s. icke före år 1485.

Titelbladets baksida innehåller en *Prologus soliloquiorū dauid prophete Regis iherusalem. ||* Dennas text är tryckt med Ghotans vanliga texttyp 5. Efter densamma följer psalteriets utförliga titel tryckt i rött: *Incipit psalteriū. siue soliloquiū gallica || nū / nocturnale. put scūs iheronimus ipm || ad pces damasi pape p ferias distinxit. ||* Härefter börjar på blad 2 a den första psalmen med en stor träsnittsinitial B; det följande innehållet grupperar sig på alldeles samma sätt som i Magdeburgpsaltaren, dock med utsatta psalmnummer och canticatitlar. Psaltarens sista sida innehåller ofvanför den nyss citerade slutskriften en 'Oratio in finem psalmodie dauid prophete', tryckt med texttypen 5.

Af denna psaltare känner jag endast tvenne exemplar i Sverige, nämligen ett i Upsala universitetsbibliotek, hvilket egentligen är sammansatt af två exemplar och fullständigt så när som på det sista bladet, och ett andra i Kungl. biblioteket; detta senare är mycket defekt och härstammar från Ekebyborna kyrka i Linköpings stift. Däremot finnas flera exemplar i Helsingfors,

så i universitetsbiblioteket tre defekta exemplar, hvaraf ett med sista bladet i behåll, samt två likaledes defekta, ett dock med sista bladet, i Statsarkivet. Denna upplagas talrika förekomst i Finland synes mig starkt tala för, att den är tryckt för Åbo stifts räkning och troligen samtidigt med det i Lübeck beställda Åbo-missalet, alltså år 1488. Med en sådan datering stämmer äfven den typografiska utstyrseln.

Här bör anmärkas, att i de båda nu beskrifna upplagorna, dock spatiösast i Lübeckupplagan, tomrum äro lämnade efter vissa psalmer väl för att underlätta tillskrifvandet af hymner, antifoner etc., eller noter. De flesta exemplar, som jag känner, hafva också dylika ifyllda af samtidig hand. En närmare undersökning af de så beskaffade psaltarna skulle säkerligen ur svensk liturgisk synpunkt vara af stort intresse och kunna lämna bidrag till de skilda stiftens olika riter, innan dessa fingo fast form i de tryckta breviarierna.

3. [*Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, omkr. 1487.*] *Upps.* 1272.

Denna upplaga består af 110 blad, signerade i svart a—l¹⁰. Första sidan är tom och texten börjar blad 1 b med invitatoriet till söndagsmatutinen. Sista bladet innehåller endast Canticum Symeonis på sex rader (se Fig. 4); bladets versosida är tom. Psalmerna äro tryckta med Ghotans missaltyp 3, under det att hymner, antifoner, etc. äro tryckta med hans s. k. seqvenstyp 6, en missaltyp af mindre snitt. Anfanger och lombarder äro tryckta i rött. Psalmnummer och canticatitlar finnas icke ut-satta här.

I typografiskt hänseende hör detta tryck afgjort tillsammans med det i förra årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift, s. 111 ff. beskrifna *Manuale Upsalense* och med *Missale Strengnense* af år 1487. Själfva typerna kunna emellertid icke enbart fälla utslaget, då de äro identiska med den stiluppsättning, som kom till användning i Ghotans Lübecktryck 1488 (*Missale Aboense*) och 1492 (*Revelationes Birgittae*). Däremot kan man genom ett studium af de i dessa tryck använda lombardinitialerna komma till ganska säkra resultat. Sådana initialer finnas i psalteriet af trenne storlekar:

1. De största, omkr. 46 mm. höga, finnas vid början af de olika feriae. Endast fyra bokstäfver äro representerade: C (vid

Nunc dīmīttis seruū tuum dñe: scdm
 verbū tuū in pace. Quia viderūt
 oculi mei: salutare tuū. Qd̄ parasti: ante
 faciem oīm populor̄. Lumen ad reuela-
 tionem gentiū: et gloriā plebis tue israel
 Gloriā patri.

Fig. 4. Psalterium Upsalense. Blad. 110 a.

feria quarta användt också som D), D, E och ett mycket underligt groteskt S, infattadt i en kvadrat. Dessa anfanger motsvaras på samma ställen i Lübeckupplagan af några ännu större anfanger, omkr. 54 mm. höga. Af dessa synes endast en, ett C (vid ps. 97) vara skuret efter samma snitt som motsvarande C i Stockholmspsalteriet; de öfriga äro helt afvikande. Lübeckupplagans C återfinnes trasigt på blad 11j aα i Birgittas revelationer 1492.

2. Vid hvarje psalms början (med undantag naturligtvis för de redan citerade större anfängerna vid psalmerna 26, 38, 52, 68, 80, 97, 109) förekomma omkr. 16 mm. höga lombardinitialer. En del af dessa, såsom A, E, L, S hafva små karakteristiska hvita kors på de för öfrigt rödtryckta staplarna. Dessa lombarder, likasom också flera andra af denna storlek, finnas icke i de Ghotanska tryck, som vi känna i Lübeck efter 1487, nämligen *Missale Aboense*, *Revelationes Birgittae* och ofvan beskrifna *Psalterium*. Däremot förekomma de i de båda Stockholmstrycken *Missale Strengnense* och *Manuale Upsalense* samt äfven på några nyfunna *Donat*-blad, för hvilka jag på annat ställe skall redogöra. En del af detta lombardförråd återfinnes äfven i det gamla Upsalamissalet, hvilket är helt naturligt, då vi veta, att en del af Snells typografiska material förblef i Sverige och efteråt kom att användas särskildt i Paul Grijs' Upsalatryck. Äfven i Johann Fabris i Stockholm tryckta brevvarier för Strängnäs (1495) och Upsala stift (1496) påträffas samma karakteristiska lombardinitialer.

3. Inne i texten förekomma i stället för versaler mindre

lombarder, som äro omkr. 7 mm. höga. Hela detta alfabet finnes också i Ghotans Stockholm- och Lübecktryck.

Af det öfriga typografiska materialet märkes ett initialt B vid första psalmens början, olikt det i Lübeckupplagan. Att märka äro också några rubriktecken, som tydligen bildats genom affilning af det vanliga stora rubriktecknet \mathfrak{C} (se rad 12 bifogade faks. Fig. 3), samt några i Ghotanska Lübecktryck icke förekommande alineatecken.

Om alltså detta psalterium på grund af typografiska skäl bör föras till de tryck, som gruppera sig omkring *Missale Strengnense* och således sågo dagens ljus under Ghotans verksamhet vid vår andra Stockholmspress åren 1486—1487, så talar innehållet i ännu högre grad för att vi här hafva med ett svenskt tryck att göra.

Som jag redan i början af denna framställning påpekade, afviker den föreliggande psaltaren från de båda andra i Magdeburg och Lübeck tryckta upplagorna genom sin egenskap af att vara ett *Psalterium rituale*, upptagande antifoner och hymner, m. m. för hela den dagliga *cursus*. Psalmernas ordning, hvilken framgår af nedanstående tabell, är här också en helt annan än i de två andra, där de voro ordnade i vanlig nummerföljd med sångerna tillagda i slutet. Psalteriet var vid sidan af missalet och manualet en af de viktigaste handböckerna vid gudstjänsten och när de olika officierna sammanfördes i ett breviarium, upptog det rituella psalteriet i detta en betydande plats. De för våra svenska stift vid medeltidens slut tryckta breviarierna inrymma också alla i en särskild afdelning ett dylikt 'Psalterium rituale'. I Upsalabreviariet af år 1496 finnes detta på de blad, som äro signerade *a/aaaa — g/ggggg*. Öfverskriften, efter söndagsinvitatoriet och hymnerna, lyder här som i Lübeckupplagan af det speciella psalteriet: \mathfrak{C} **Incipit psalterium siue soli. || loquium gallicanū nocturnale || put sanctus Iheronimus ipm || ad preces Damasi pape per fe || rias distinxit.** Upsalabreviariets psaltare är af alldeles samma uppställning som det i Stockholm tryckta psalteriet, samma fördelning af psalmerna på de olika veckodagarna och de olika gudstjänsttiderna, samma antifoner, samma hymner och böner, samma versikler och kapitler etc.; det är således endast en andra ordagrann upplaga af denna hittills obestämda psaltare, hvars rätta titel nu bör vara *Psalterium rituale s. ordinatum secundum rubricam ecclesie Upsalensis* eller kort och godt: *Psalterium Upsalense*.

Af denna psaltare har jag tills vidare lyckats sammanföra åtta exemplar, hvaraf emellertid intet är fullständigt; de bästa exemplaren äro de här nedan beskrifna nr 1 och 7.

1. *Stockholm: Kungl. Biblioteket. Ex. A.*

I detta exemplar saknas endast de två första bladen. Ett hit icke hörande blad är inhäftadt i början; det innehåller 'Ad primam collecta' och är tryckt med psalteriets sequenstyp och lombarder i svart. Bönerna förekomma visserligen vid primen i Upsalapsalteriet, men med delvis andra ordalag och i annan utsträckning, hvarför detta blad troligen är ett profblad, så vida det icke hör till ett ännu okänt svenskt liturgiskt tryck.

Talrika anteckningar af Broocmans hand finnas i detta exemplar, som är bundet i brunt stämplat kalfskinnsband från 1570-talet.

2. *Stockholm: Kungl. Biblioteket. Ex. B.*

Följande blad finnas i detta ex.: 3—9, 11—20, 31, 40, 52, 59—64, 67—71, 80—83, 88—107. Exemplaret härstammar från Halla kyrka i Nyköpings län. På främre pärmen finnas anteckningar af tvenne svenska scholarer från 1500-talets början: Matthias olaui och Johannes erisi frequentat scole nycopensis (!) anno domini 1532.

På bakre pärmen finnas följande anteckningar:

- i. Dominus petrus Olai in widom vendidit mihi istum librum ex parte ecclesie halla.
- ii. Psalterium ecclesie hallæ pro xii öris emj De Domino petro cancelario.
- iii. Anno d mcdxcvij isti rustici in ösgascia in die apostolorum petri et pauli spoliaverunt istum dominum episcopum henricum curiam eius et omnes curias.

Detta ex. är bundet i brunt kalfskinnsband med blindstämplar, som karaktärisera detsamma som ett svenskt medeltidsband.

3. *Upsala: Universitetsbiblioteket. 33: 136 a.*

Följande blad finnas här: 5—6, 11—17, 19—44, 47—79, 81—90, 92—97, 100—102. Detta ex. har tillhört Luleå kyrka och har haft följande nu bortmultnade anteckning: mcdxcii orante Swerkero illo tempore curato. Bandet i brunt pressadt kalfskinn hör till den typ af band, som franciskanerguardianen Kanutus Johannis på 1480-talets slut lät binda i Stockholm för sitt klostrets bibliotek.

4. *Upsala: Universitetsbiblioteket. 33: 136.*

Mycket def. i pappband bundet ex., som endast innehåller följande blad: 14—17, 32—39, 41, 50, 52—59, 61—70, 72—79, 82—89, samt fragm. af bl. 92.

5. *Västerås: Läroverksbiblioteket. Ink. 107.*

Funnet i Skultuna kyrka vid visitationen år 1775. Följande blad finnas: 5, 22—29, 32—40, 42—49, 52—64, 67—70, 95, 96—97. Band som nr 3.

6. *Skara*: Läroverksbiblioteket.

Innehåller bladen 49—64, 71—79, 81—89, 92—93, 95—106, 108. På främre pärmen följande proveniensanteckning från 1400-talets slut: possidet me Johannes Kröpelin. Vidare: Thenna book hafua Anna Jönsdotter och Margreta Jönsdotter gifuit till Häsla Kyrkie, S. Erici dagh. Anno d. 1613. Band som nr 3 och 5.

7. *Vendel*: Kyrkobiblioteket.

Ett ganska fullständigt ex., innehållande bl. a. det i Stockholmsexemplaret A felande blad 2. Följande blad finnas: 2—9, 11—102, 109. Bladen 13, 93—99 äro kompletterade från andra exemplar. Initialen B på bl. 2 a är rubricerad i rött och blått. På främre pärmen finnes följande anteckning: liber ecclesie wendel emptus pro xii öris Anno nonagessimio 5to tempore dominj henrici friis Curati ibidem licet finno. (Om Henricus Sigfridi Friis se *Upsala Stifts Herdaminne* 1: 369.) Bandet som nr 2.

8. *Helsingfors*: Statsarkivet.

Följande blad finnas: 1, 12, 14—31, 35—36, 45—48, 52—59, 70—110. På främre pärmen en så lydande proveniensanteckning åtföljd af ett monogram: Si pofzeſzoris nomen cognofzere velis De Digno genitus henricus Johannis nomine dictus. Detta ex. är bundet i ett enkelt brunt kalfskinnsband utan stämplor med knäppen. I slutet talrika handskrifna latinska lektier och hymner; äfven en sekvens på finska (Iesus Christus vhris meille, On annet syndisille = påsksekvensen Victimae paschalis) från 1500-talets början.

Af de anteckningar, som förekomma i dessa exemplar framgår bland annat, att denna psaltare icke kan vara tryckt efter år 1492 (se nr 3). På ofvan anförda skäl torde den emellertid med stor sannolikhet kunna dateras till år 1487 eller samtidigt med Strängnäsmissalet och Upsalamanualet. Utom den rent typografiska öfverensstämmelsen med dessa tryck, talar äfven härför den omständigheten, att i Lübeckupplagan, som ju enligt min ofvan uttalade förmodan skulle vara tryckt år 1488, alltså endast ett år senare, ett annat förråd af stora och mellanstora initialer kommit till användning, hvilket ju a priori utesluter, att de båda nästan samtida upplagorna kunna vara tryckta på samma ort.

Af notiser i två af exemplaren (Kungl. Bibl. ex. B och Vendel) framgår vidare, att priset per exemplar var 12 öre. De flesta exemplaren äro bundna i originalband, hvaraf två hvarandra mycket nära stående grupper kunna urskiljas. Den ena, till hvilken exemplaren nr 2 och 7 höra, har stiliserade ak-

lejos i hörnen, under det att den andra, representerad af exemplaren nr 3, 5 och 6 hafva hörnstämplat med den lübeckska dubbelörnen. Midtstämplarna, som bestå af inramade stiliserade blomsterkvastar äro i grupp 2 något bredare än i grupp 1, men för öfrigt af samma stil. Något tvifvel kan icke råda om att dessa båda slag af band, som äfven påträffas på svenska handskrifter, äro svenska och bundna i Stockholm, ehuru de afgjort rönt inflytande från lübeckska band.

En andra, eller rättare en tredje upplaga af denna psaltare, om vi nämligen räkna Upsalabreviariets 'Psalterium rituale' för upplagan nr 2, trycktes år 1510 i Upsala af Paul Grijs och har utförligt beskrifvits i *Sveriges bibliografi*, sid. 89—91. Uppställningen i denna afviker emellertid något från de båda andra, ehuru officierna äro desamma, i det att psalmerna här äro sammanförda i Psalmi nocturnales och Psalmi diurnales et vespertinales; dessutom tillkommer en kort karaktäristik för hvarje psalm.

Till slut lämnar jag en tabell öfver psalmernas fördelning i Upsalapsalteriet, till hvilken jag fogar också början af de olika hymnerna, antifonerna, o. s. v. Härigenom vinnes en klar öfversikt öfver denna del af den dagliga gudstjänstritualen i Upsala ärkestifts kyrkor under medeltidens slut. Den är ju visserligen på det hela taget öfverensstämmande med riten i andra katolska kyrkor denna tid och således äfven med de öfriga svenska stiftens 'rubricae', men uppvisar i detalj flera afvikelser; för ett kommande studium af denna afdelning i våra svenska brevvarier torde därför den följande sammanställningen kunna vara af gagn.

Fem större afdelningar kunna urskiljas i *Psalterium Upsalense*, nämligen:

I. *Psalmi nocturnales* för Söndagsofficiet, fördelade på *matutinen*, som omfattar *tre nokturner*, och *laudes*.

II. *Psalmi diurnales* vid de mindre tiderna, de s. k. *horae minores* eller *horae diei*: *prima*, *tertia*, *sexta* och *nona*.

III. *Psalmi nocturnales* (matutin och laudes) för officiet under hvardagarna.

IV. *Psalmi vespertinales* för hela veckans vespergudstjänst.

V. Psalmerna vid *completorium*, dagens sjunde och sista tid.

I Upsalabreviariets psaltare följer härefter litanian samt en del böner, som emellertid icke finnas upptagna i Stockholmsupplagan.

Psalterium rituale secundum rubricam diocesis Upsalensis.

I. PSALMI NOCTURNALES IN DOMINICIS DIEBUS.

AD MATUTINAS.

Inuitatorium per estatem. Laudemus ihesum christum.

Hymnus. Nocte surgentes vigilemus.

Inuitatorium ab octaua epiphaniae usque ad lxx. Adoremus dominum.

Hymnus. Primo dierum omnium.

In primo nocturno.

Antiph. Seruite.

Ps. 1—5, 6. *Antiph. 1.*¹ Seruite domino in timore.

Antiph. 2. Beati qui in lege tua.

Ps. 7—9, 10. *Antiph. 1.* Saluum me fac.

Antiph. 2. Qui saluos facis rectos corde.

Ps. 11—13, 14. *Antiph. 1.* Tu domine seruabis nos.

Antiph. 2. In eternum tu nos serua.

Vers. Memor fui nocte nominis tui domine.

In secundo nocturno.

Ps. 15. *Antiph. 1.* Bonorum meorum non indiges.

Antiph. 2. Tribue nobis domine.

Ps. 16. *Antiph. 1.* Inclina domine aurem tuam michi.

Antiph. 2. Inclina aurem tuam domine.

Ps. 17. *Antiph. 1.* Dominus firmamentum meum.

Antiph. 2. Virtus nostra domine deus.

Vers. Media nocte surgebam.

In tertio nocturno.

Ps. 18. *Antiph. 1.* Non sunt loquele.

Antiph. 2. Legis tue domine.

Ps. 19. *Antiph. 1.* Exaudiat te dominus.

Antiph. 2. Exaudi nos in die.

Ps. 20. *Antiph. 1.* Domine in virtute tua.

Antiph. 2. Preueni nos domine.

Vers. Exaltare domine.

Canticum Hilarij (incipit Te deum laudamus: te dominum confitemur).

Vers. Excelsus super omnes gentes.

¹ Antiph. 1 = per estatem, antiph. 2 = per hiemem.

AD LAUDES.

Antiph. Indutus.

Ps. 92. Antiph. Indutus est dominus fortitudinem.

Ps. 99. Antiph. Gloria et honor.

Ps. 62, 66. Antiph. Deus misereatur nostri.

Canticum trium puerorum (incipit Benedicite omnia opera domini domino).

Antiph. Benedictio et claritas.

Ps. 148—150. Antiph. Sanctus sanctus sanctus.

*Hymnus 1.*¹ Ecce iam noctis tenuatur umbra.

Hymnus 2. Eterne rerum conditor.

Vers. In matutinis domine meditabor in te.

II. PSALMI DIURNALES.

AD PRIMAM.

Hymnus. Iam lucis orto sidere.

Ps. 21—25, 53, 117, 118: Beati immaculati; Retribue seruo tuo.

Symbolum Athanasianum (incipit: Quicumque vult saluus esse).

Antiph. 1 in dominicis. Gloria tibi trinitas.

Antiph. 2 in dominicis. Adesto deus vnus.

Antiph. in ferijs. Deus exaudi orationem meam.

Capit. Domine miserere nostri.

Resp. Ihesu christe fili dei viui miserere nobis.

Vers. Qui sedes ad dexteram dei.

Vers. Exurge domine adiuua nos.

Kyrie eleison. Christeeleison. Kyrie eleison. Pater noster.

Vers. Viuet anima mea.

Preces cottidiane. Et ego domine ad te clamaui.

Preces in xl. Sacerdotes tui induantur iusticia. *Ps.* Miserere.

Collecta. Omnes sancti cum electa dei genitrice maria.

Oratio. Dirigere et sanctificare digneris domine deus.

Collecta. Actiones nostras.

AD TERTIAM.

Hymnus. Nunc sancte nobis spiritus.

Ps. 118: Legem pone michi; Memor esto verbi tui; Bonitatem fecisti.

Antiph. 1 in dominicis. Laus et perhennis gloria.

Antiph. 2 in dominicis. Te vnum in substantia.

¹ Hymnus 1 = per estatem; 2 = per hiemem.

*Capitulum dominicale.**Resp.* Inclina cor meum deus.*Vers.* Auerte oculos meos.*Vers.* Adiutor meus esto domine.*Antiph. in ferijs.* Deduc me domine.*Capit.* Sana me domine.*Resp.* Sana animam meam.*Vers.* Ego dixi domine miserere mei.*Vers.* Adiutor meus esto.**AD SEXTAM.***Hymnus.* Rector potens verax deus.*Ps. 118:* Defecit in salutare tuum; Quomodo dilexi; Iniquos odio habui.*Antiph. 1 in dominicis.* Gloria laudis resonet.*Capit.* Gracia domini nostri ihesu cristi.*Antiph. 2 in dominicis.* Te semper idem.*Resp.* In eternum domine.*Vers.* In celo et in seculum seculi.*Vers.* Dominus regit me.*Antiph. in ferijs.* Adiuua me.*Capit.* Fratres alter alterius onera portate.*Resp.* Benedicam dominum.*Vers.* Semper laus eius.*Vers.* Dominus regit me.**AD NONAM.***Hymnus.* Rerum deus tenax vigor.*Ps. 118:* Mirabilia testimonia tua; Clamaui in toto corde meo; Principes persecuti.*Antiph. 1 in dominicis.* Ex quo omnia.*Capit.* Tres sunt qui testimonium dant.*Antiph. 2 in dominicis.* Libera nos.*Resp.* Clamaui in toto corde meo.*Vers.* Iustificationes tuas.*Vers.* Ab occultis meis.*Antiph. in ferijs.* Aspice in me.*Capit.* Omnia probate.*Resp.* Redime me domine.*Vers.* Pes enim meus.*Vers.* Ab occultis meis.

III. PSALMI NOCTURNALES FERIATI.

FERIA SECUNDA.

AD MATUTINAS.

Inuitatorium. Venite exultemus domino.

Hymnus. Sompno reffectis artubus.

Ps. 26—28, 29. Antiph. Adorate dominum in aula sancta eius.

Ps. 30, 31. Antiph. In tua iusticia libera me domine.

Ps. 32, 33. Antiph. Rectos decet collaudatio.

Ps. 34, 35. Antiph. Expugna impugnantes me.

Ps. 36, 37. Antiph. Reuela domino viam tuam.

Vers. Domine in celo misericordia tua.

AD LAUDES.

Antiph. Miserere.

Ps. 50. Antiph. 1. Miserere mei deus.

Antiph. 2. Intellige clamorem meum.

Ps. Verba mea. Antiph. Deus deus meus.

Ps. Ipsum. Antiph. Conuersus.

Canticum Isaie (incipit Confitebor tibi domine).

Antiph. 1. Conuersus est furor tuus domine.

Antiph. 2. Laudate dominum de celis.

Ps. Ipsum.

Capit. Fratres. Uigilate et orate.

Hymnus. Splendor paterne glorie.

Vers. Repleti sumus.

Antiph. super benedictus. Benedictus deus israhel.

FERIA TERTIA.

AD MATUTINAS.

Inuitatorium. Iubilemus deo.

Hymnus. Consorts paterni luminis.

Ps. 38, 39. Antiph. Ut non delinquam in lingua mea.

Ps. 40, 41. Antiph. Sana domine animam meam.

Ps. 43, 44. Antiph. Eructauit cor meum.

Ps. 45, 46. Antiph. Adiutor in tribulationibus.

Ps. 47, 48. Antiph. Auribus percipite.

Ps. 49, 51. Antiph. Deus deorum dominus locutus est.

Vers. Immola deo.

AD LAUDES.

Antiph. Secundum magnam misericordiam tuam.

Ps. Miserere. *Antiph.* Salutare.

Ps. 42. *Antiph.* 1. Salutare vultus mei.

Antiph. 2. Ad te de luce vigilo.

Ps. Deus deus meus.

Canticum Esaie (*incipit* Ego dixi in dimidio dierum meorum).

Antiph. 1. Cunctis diebus.

Antiph. 2. In excelsis laudate deum.

Ps. Laudate.

Capit. Uigilate et orate.

Hymnus. Ales diei nuncius.

Vers. Repleti sumus.

Ps. Benedictus. *Antiph. super benedictus.* Erexit nobis dominus.

FERIA QUARTA.

AD MATUTINAS.

Inuitatorium. In manu tua domine.

Hymnus. Rerum creator optime.

Ps. 52, 54. *Antiph.* Auertat dominus captiuitatem.

Ps. 55, 56. *Antiph.* Quoniam in te confidit.

Ps. 57, 58. *Antiph.* Iuste iudicate.

Ps. 59, 60. *Antiph.* Da nobis domine auxilium.

Ps. 61, 63. *Antiph.* A timore inimici.

Ps. 65, 67. *Antiph.* In ecclesijs benedicite domino.

Vers. Deus vitam meam annunciaui tibi.

AD LAUDES.

Antiph. Amplius laua me deus.

Ps. Miserere mei deus.

Ps. 64. *Antiph.* 1. Te decet ymnus.

Antiph. 2. Labia mea laudabunt te.

Ps. Deus deus meus. *Antiph.* Exultauit.

Canticum Anne (*incipit* Exultauit cor meum in domino).

Antiph. 1. Exultauit cor meum.

Antiph. 2. Celi celorum laudate deum.

Ps. Laudate.

Capit. Uigilate.

Hymnus. Nox et tenebre et nubila.

Vers. Repleti sumus.

Antiph. super benedictus. Salutem ex inimicis nostris.

FERIA QUINTA.**AD MATUTINAS.**

Inuitatorium. Adoremus dominum.

Hymnus. Nox atra rerum contigit.

Ps. 68, 69. Antiph. Domine deus in adiutorium.

Ps. 70, 71. Antiph. Esto michi domine.

Ps. 72, 73. Antiph. Liberasti virgam hereditatis tue.

Ps. 74, 75. Antiph. Et inuocabimus nomen tuum.

Ps. 76, 77. Antiph. Tu es deus.

Ps. 78, 79. Antiph. Propicius esto.

Vers. Gaudebunt labia mea.

AD LAUDES.

Antiph. Tibi soli peccaui.

Ps. Miserere mei domine. Antiph. Domine refugium.

Ps. 89. Antiph. 1. Domine refugium.

Antiph. 2. In matutinis domine.

Ps. Deus deus meus.

Canticum Moyse 1 (incipit) Cantemus domino, gloriose enim).

Antiph. 1. In eternum dominus regnabit.

Antiph. 2. In sanctis eius laudate deum.

Ps. Laudate dominum.

Capit. Uigilate.

Hymnus. Lux ecce surgit aurea.

Vers. Repleti sumus.

Antiph. super benedictus. In sanctitate seruiamus domino.

FERIA SEXTA.**AD MATUTINAS.**

Inuitatorium. Dominum qui fecit nos Venite adoremus.

Hymnus. Tu trinitatis unitas.

Ps. 80, 81. Antiph. Exultate deo.

Ps. 82, 83. Antiph. Tu solus altissimus.

Ps. 84, 85. Antiph. Benedixisti domine terram.

Ps. 86, 87. Antiph. Fundamenta eius.

Ps. 88, 93. Antiph. Benedictus dominus.

Ps. 94, 95, 96. Antiph. Cantate domino.

Vers. Intret oratio mea.

AD LAUDES.

Antiph. Spiritu principali confirma.
Ps. Miserere mei deus.
Ps. 142. Antiph. 1. In veritate tua exaudi me.
 Antiph. 2. Illumina domine vultum tuum.
Ps. Deus deus meus. *Antiph.* Domine audiui.
Canticum Habacuc (incipit Domine audiui auditionem tuam).
 Antiph. 1. Domine audiui audicionem tuam.
 Antiph. 2. In tympano et choro.
Ps. Laudate dominum.
Capit. Uigilate.
Hymnus. Eterna celi gloria.
Vers. Repleti sumus.
Antiph. Super benedictus. Per viscera misericordie.

SABBATO.

AD MATUTINAS.

Inuitatorium. Dominum deum nostrum Venite adoremus.
Hymnus. Summe deus clemencie.
Ps. 97, 98. Antiph. Quia mirabilia.
Ps. 99, 100. Antiph. Iubilare deo.
Ps. 101, 102. Antiph. Clamor meus.
Ps. 103, 104. Antiph. Benedic anima mea domino.
Ps. 105, 106. Antiph. Visita nos domine.
Ps. 107, 108. Antiph. Confitebor domino.
Vers. Domine exaudi orationem meam.

AD LAUDES.

Antiph. Benigne fac.
Ps. Miserere mei deus.
Ps. 91. Antiph. 1. Bonum est confiteri.
 Antiph. 2. Metuant dominum.
Ps. Deus deus meus. *Antiph.* Et in seruis.
Canticum Moyse 2 (incipit Audite celi que loquar).
 Antiph. 1. Et in seruis suis.
 Antiph. 2. In cimbali benesonantibus.
Ps. Laudate dominum.
Capit. Uigilate et orate.
Hymnus. Aurora iam spargit polum.
Antiph. super benidictus. Illuminare domine.

IV. AD VESPERAS [PSALMI].

DOMINICA.

Ps. 109. Antiph. Sede a dextris meis.
Ps. 110. Antiph. Fidelia omnia mandata.
Ps. 111. Antiph. In mandatis eius.
Ps. 112. Antiph. Sit nomen domini benedictum.
Ps. 113. Antiph. Nos qui viuimus.
Hymnus in dominicis per tot. ann. Lucis creator optime.
Vers. Dirigat domine oracio mea.

FERIA SECUNDA.

Ps. 114. Antiph. Inclinauit dominus aurem.
Ps. 115. Antiph. Credidi propter quod locutus sum.
Ps. 116. Antiph. Laudate dominum omnes gentes.
Ps. 119. Antiph. Clamaui et exaudiuit me.
Ps. 120. Antiph. Auxilium meum a domino.
Capit. Dominus autem dirigat.
Hymnus. Immense celi conditor.
Vers. Dirigatur domine oracio.
Antiph. super magnificat. Magnificat anima mea dominum.

FERIA TERTIA.

Ps. 121. Antiph. In domum domini letantes.
Ps. 122. Antiph. Qui habitas in celis.
Ps. 123. Antiph. Adiutorium nostrum.
Ps. 124. Antiph. Benefac domine bonis.
Ps. 125. Antiph. Facti sumus sicut consolati.
Capit. Dominus autem dirigat.
Hymnus. Telluris ingens conditor.
Vers. Dirigatur domine.
Antiph. super magnificat. Exultauit spiritus meus.

FERIA QUARTA.

Ps. 126. Antiph. Nisi tu domine seruabis nos.
Ps. 127. Antiph. Beati omnes qui timent dominum.
Ps. 128. Antiph. Benediximus vobis.
Ps. 129. Antiph. De profundis clamaui.
Ps. 130. Antiph. Speret israel.
Capit. Dominus autem dirigat.
Hymnus. Celi deus sanctissime.
Vers. Dirigatur domine oracio mea.
Antiph. super magnificat. Quia fecit michi dominus.

FERIA QUINTA.

Ps. 131. Antiph. Et omnis mansuetudinis eius.
Ps. 132. Antiph. Habitare fratres in unum.
Ps. 134. Antiph. Omnia quecumque.
Ps. 135. Antiph. Quoniam in eternum.
Ps. 136. Antiph. Himnum cantate.
Capit. Dominus autem dirigat.
Hymnus. Magnus deus potencie.
Antiph. super magnificat. Deposuit potentes.

FERIA SEXTA.

Ps. 137. Antiph. In conspectu angelorum.
Ps. 138. Antiph. Domine probasti me.
Ps. 139. Antiph. A viro iniquo.
Ps. 140. Antiph. Domine clamaui ad te.
Ps. 141. Antiph. Porcio mea domine.
Capit. Dominus autem dirigat.
Hymnus. Plasmator hominis deus.
Vers. Dirigatus domine.
Antiph. super magnificat. Suscepit deus israel.

SABBATO.

Ps. 143. Antiph. Benedictus dominus.
Ps. 144. Antiph. In eternum.
Ps. 145. Antiph. Laudabo deum meum.
Ps. 146. Antiph. Deo nostro iocunda sit laudacio.
Pr. 147. Antiph. Benedixit filijs tuis.
Hymnus 1. O lux beata trinitas.
Hymnus 2. Deus creator omnium.
Vers. Vespertina oracio.
Cant. Zacharie (incipit Benedictus dominus deus israhel).
Cant. Marie (incipit Magnificat anima mea dominum).

V. AD COMPLETORIUM [PSALMI].

Ps. 4, 30, 90, 133. Antiph. Miserere mei domine.
Capit. Tu in nobis es domine.
Resp. In manus tuas domine.
Vers. Redemisti me domine.
Hymnus 1. Te lucis ante terminum.

Hymnus 2. Ihesu saluator seculi.

Vers. Custodi nos domine.

Antiph. in dominicis super Nunc dimittis. Pacem tuam quesumus domine.

Antiph. in feriis » » Salua nos domine.

Confessio. Confiteor.

Tempore quadragesime vers. in prima. Sacerdotes tui induantur iusticia.

Coll. Illumina quesumus domine.

Cant. Simeonis (incipit: Nunc dimittis seruum tuum domine).

XV.

Smärre bidrag till Hans Brasks sista lefnadsår.

De underrättelser vi äga om Brasks lif och öden under den landsflykt, hvori han begaf sig på hösten 1527 och som först skulle sluta med hans den 30 juli 1538 inträffade död, äro ytterst sparsamma, i ett fall till och med oriktiga. De värdefullaste upplysningarna från detta skede i Brasks lif hafva lämnats af A. G. AHLQUIST i en liten uppsats i *Ny illustrerad tidning*,¹ hvori äfven redogöres för det polska klostret Ład eller Landa, där Brask fann en sista tillflyktsort och i hvars kyrka hans kvarlevor hvila. På denna uppsats baserar sig det kapitel i E. ARNELLS afhandling, som på knappa två sidor skildrar 'Brask i landsflykt'.

De här nedan aftryckta brefven lämna ett eller annat nytt bidrag till den märklige Linköpingsbiskopens biografi under hans sista lefnadsår; det sista rättar också den från Messenius härrörande uppgiften, att det var på väg till kyrkomötet i Mantua som Brask insjuknade och dog i Łads kloster. Tre af de här aftryckta brefven (I, II, IV) äro kopior, de tre öfriga (III, V, VI) original. De härstamma alla från det Czartoryskiska biblioteket i Krakau, där jag afskrifvit kopiorna ur volymer tillhörande de stora polska afskriftssamlingarna Acta Tomiciana och Teki Naruszewicza; originalen funnos i handskriften nr 247, som förmodligen en gång tillhört domkapitelsarkivet i Frauenburg.²

Brefvet nr I, dateradt den 17 mars 1532, är från konung Sigismund till dogen af Venedig Andrea Gritti, i hvilket konungen anhåller om hjälp och följe åt Brask, som har för afsikt att företaga en pilgrimsfärd till det heliga landet. Om denna fromma föresats någonsin bragtes till utförande, veta vi däremot icke. Den följande, en månad senare daterade skrifvelsen är

¹ *Hans Brask. En skizz af A. G. A.* (*Ny ill. tidn.*, Bd 16, 1880, s. 325—326, 335—338.)

² *Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning.* Lektorsafh. Upsala 1904.

³ Se *Kyrkohist. Årsskr.* 1910, Meddel. o. aktst., s. 135.

äfven från Sigismund och i Brasks angelägenheter. Den vänder sig till konung Fredrik af Danmark med begäran, att konungen måtte återförhjälpa Brask till hans inkomster på Gotland.

Den tredje skrifvelsen är ett egenhändigt bref, dateradt Danzig den 29 dec. 1533, från Hans Brask till biskopen af Erm-land Mauritius Ferber. Den viktigaste notisen i detta rör Johannes Magnus, som uppgifves hafva utverkat lejd åt sig af konung Gustaf för att återvända hem tillsammans med sin broder Olaus; dessförinnan önskar han skaffa sig 'litteras exhortatorias' från Polens främste prelater för att med dessa söka inverka på konungen till förmån för katolicismens och sin egen sak; att han häri skall lyckas förefaller emellertid Brask föga troligt, som själf på grund af ålderdom och tilltagande skröplighet synes hafva resignerat: 'pro senectutis incommodis fodere non valeo'. Nr IV är ett bref från Johannes Chojenski, biskop af Plock, till Brask, skrifvet från Vilna den siste juni 1536, i hvilken biskopen uttalar sitt beklagande öfver Brasks och hans kollegers svåra ställning, men säger sig intet kunna göra för att förbättra densamma. I skrifvelsen meddelas ryktet om påfvens planer att sammankalla ett allmänt kyrkomöte, hvilka dock ännu så länge stranda på kriget mellan kejsaren och konungen af Frankrike. Nr V, med datum Danzig den 2 nov. 1536, är en gemensam skrifvelse från Johannes Magnus, Hans Brask och Magnus Haraldsson till Johannes Dantiscus, denna tid biskop af Culm. Skrifvelsen är tydligen uppsatt af Olaus Magnus, som tjänstgjorde som broderns sekreterare. I skrifvelsen anhålla de landsflyktiga svenska prelaterna, att Dantiscus värdigas åtaga sig deras sak, sedan döden nu beröfvat dem deras forna mäktiga beskyddare Matthias Drzewicki och Petrus Tomicki, af hvilka den förre aflidit den 12 aug. 1535, den senare den 12 okt. samma år. De bedja nu Dantiscus att bl. a. uppmana den nye konungen af Danmark Christiern att frigifva de prelater, som han håller fängslade på skilda orter i sitt rike.

Det viktigaste af de här offentliggjorda brefven är det sista, som Brask skrifvit från benediktinklostret Tyniec i Krakaus närhet den 22 juli 1537; någon adressat finnes icke angifven på brefvet, men sannolikt är det ställdt till Johannes Magnus. Vi erhålla genom detta bref några upplysningar om Brask under år 1537, året innan han afled. Han nämner i detsamma, att han i maj månad inträffade i Krakau i afsikt att åtfölja ärke-

biskop Andreas Krzycki af Gnesen och brefvets adressat till kyrkomötet i Mantua. Dessa planer blefvo emellertid omintetgjorda dels af Krzyckis den 10 maj inträffade död, dels af den strax härefter utfärdade påfliga bullan om kyrkomötets prolongation på obestämd tid. 'Quocirca perplexus' finner sig Brask nödsakad att stanna i Krakau, där han åtnjuter biskoparna Johannes Latalskis och Johannes Chojenskis beskydd. Han fruktar nämligen den långa återresans besvärligheter och mödor och ej heller vågar han fortsätta resan till Italien, hvilket land hotas af turkarnas infall. Af brefvets datering finna vi, att han i juli månad funnit en tillflyktsort i det stora benediktinklostret Tyniec utanför Krakau. I slutet af brefvet meddelar Brask äfven en del förflyttningar och nya utnämningar bland de polska biskoparna, som just i dagarna ägt rum. Af hvilken anledning Brask sedan kommit att tillbringa återstoden af sitt växlingsrika lif bland cistercienserna i Łąd, af hvilka han i deras liber mortuorum nämnes 'amicus et confrater noster', har ännu icke blifvit utredt.

I.

Sigismund I till Andrea Gritti.¹

Krakau 17 mars 1532.

Kopia i Cod. Czartor. (Acta Tomiciana) 270, fol. 113—114.

Illustrissime princeps etc. Reuerendus Ioannes Lincopensis secretarius et capellanus noster ob motus et seditioes in regno Sueciæ gratiâ religionis suscitatas in regno et aula nostra per quinquennium exulans, cum animadverteret neque tumultus intestinos neque religionis persecutionem hucusque in patria cessare et se propterea mœrore cum summo dolore conjuncto confici sentiret, adeundæ terræ sanctæ consilium capit, ut dum in patria de rebus transigitur, honesto negotio tempus terere et mœrorem suum peregrinationis suavitate tenere possit. Quare quum nos intelligamus illum potiri tum facillime et optime posse, quum ab Illustrissima dominatione vestra adjutus fuerit, magnopere ab

¹ Doge af Venedig 1523—1538.

illâ rogamus, velit illi et tam pio illius instituto gratiâ et authoritate in hoc adesse, ut possit in ista gloriosâ et magni nominis urbe sine periculo versari et post cum fido aliquo homine et honesto comitatu navigationi se committere. Factura Illustrissima dominatio vestra rem et piam et Christiano officio dignam nobisque non mediocriter gratam. Quam foelicissimam et diu recte incolumem vehementer optamus. Cracouiæ xvii^a Martii Anno M^o D^o xxxii^o.

II.

Sigismund I till Fredrik I.

Krakau 16 april 1532.

Kopia i Cod. Czartor. (Acta Tomiciana) 270, fol. 136—137 o. 271, fol. 190.

Serenissime Princeps etc. domine, amice ac vicine charissime. Declaravit nobis Reuerendus in Christopater dominus Joannes Episcopus Lincopensis, qui in civitate nostra Gedanensi ab Episcopatu suo exulat, administratores quosdam bonorum Majestatis vestrae proventus sibi suæ Ecclesiæ Lincopensis in Gotlandia ademisse et occupasse. Ob quam amissionem vel privationem reddituum, quum nos illi plurimum compatiatur, optemusque, ne in hâc senili ætate ducat vitam miseram, quem prius virtus et merita in amplo dignitatis gradu collocârunt, plurimum a Majestate vestra rogamus, ut conditionis ejus et duri admodum exilii rationem habere velit et pro eo quod sibi in Gotlandia ablatum est dare illi insulam et in insula parrochiam Ecclesiam Faro nuncupatam, tam in spiritualibus quam etiam temporalibus velit, ita ut in illa deinceps atque etiam Gotlandia obventiones Episcopales libere percipere ad vitam possit, ne tam acerbo exilio et egestate oppressus in desperationem adducatur. In quo rem pietati regiæ convenientem et nobis singulariter gratam præstabit Majestas vestra, quam foelicem esse et recte sanam ex animo optamus. Cracoviæ 16 Aprilis Anno 1532 Regni 26.

III.

Hans Brask till Mauritius Ferber.¹

Danzig 29 december 1533.

Orig. i Cod. Czartor. 247, fol. 173.

Reuerendissime In christo Pater et frater! Cum mei sincera commendatione diuturnam in domino felicitatem et salutem! Quamquam in presentiarum nichil occurrat digne Reuerendissime Paternitati Vestre referendum, volui tamen in hiis que se offerunt eidem occurrere ad Grawdens, vt asseritur aduenture. Intellego dominum Electum Vpsalensem hucusque michi coexulem ad litteras assecutorias regis Gostai in regnum reditum sibi prestituisse cum fratre iamque ad Reuerendissimum dominum Archiepiscopum Gnesnensem² ac ceteros Reuerendissimos patres Episcopos se recepisse, si forte eorum exhortatoriis literis rex ipse conduci posset ad ecclesie vnitatem ac ablatorum restitutionem, quod tamen michi vehementer suspectum est propter Bohemicum exemplum, et quia difficilis solet esse regressus de priuatione in habitum propter pinguetudinem panis Christi, ad quem omni conatu feruntur tyranni nec minus ipse litere regis assecutorie, nisi ipse dominus Electus in ipsius regis coire velit sententiam, quo tandem in regno nouissimus error peior fieret priori, quod deus auertat, tum ex eo, quia Electus ipse alium intrusum in Archiepiscopalem sedem per regem ac scismaticos consecratum reperiet, quamuis ipse rex sibi fructus mense vsurpet, Archyepiscopus autem ille solum titulum, tum ex eo quia prior archiepiscopus verus Apostolica auctoritate confirmatus adhuc in Dacia superest, licet ab ecclesia sua Vpsalensi magis nuda violentia quam vlllo iure exclusus. Quocirca Reverendissima Paternitas Vestra pro solita sua humanitate, si in Petrocouiam ascenderit, dignetur ipsi domino Electo fauorabiliter adesse in hiis, que sue persone securitatem ac relligionis restitutionem concernere videantur, seque michi ad priores meas instancias reddere exorabilem, qui pro senectutis incommodis fodere non valeo, expectando hic in silentio et spe diuinum aque motum, ex cuius nutu cuncta constat dependere. Cui ipsam Reuerendissimam Paternitatem Vestram ex totius animi sententia recomendo cum multiplici graciaram actione pro literis suis promotorialibus ad

¹ MAURITIUS FERBER var biskop af Ermland från 1523, † 1 juli 1537.

² MATTHIAS DRZEWICKI, ärkebiskop af Gnesen 1531, † 12 aug. 1535.

hunc insignem Magistratum ac alios amicos in mej fauorem alias.
Datum ex Gdano Die sancti Thome archiepiscopi Cantuariensis Anno
domini 1533.

Vestre Reuerendissime Paternitatis

deditissimus Io: Episcopus
Lincopensis

[*Utanskrift:*]

Reuerendissimo In christo Patri et Domino Domino Mauritio
Dej [et] Apostolice sedis gracia alme [war]miensis ecclesie Epis-
copo et domino maiorj humanissimo.

[*Med Ferbers hand:*]

Lincopensis

1533 29 decembris.

IV.

Johannes Chojenski¹ till Hans Brask.

Vilna 30 juni 1536.

(*Kopia i Teki Naruszew., Vol. 54, p. 369—371. — Afskrift äfven i Acta Tomiciana, Cod. Czartor. 258, p. 150 f.*)

Reuerendissime etc. Quod mihi dominatio vestra Reuerendissima
fortunarum accessionem gratulatur, magnam habeo gratiam. Me vero
istius tam diuturni et acerbi exilij Dominationis Vestre Reuerendissime
et Collegarum ipsius miseret maiorem in modum, cupioque vehementer,
ut Deus optimus maximus et oves Sueticas suis orbas pastoribus et
pastores ipsos tam miserabiliter exercitos et afflictos benigne respiciat,
ut horum quidem calamitatem exiliumque tandem relevet atque finiat,
illis vero mentem det meliorem, quo Pastores suos revocare et velint
et possint. Tamen utcunque res cadunt, non dubito Paternitates vestras
reverendissimas adversos istos casus, quibus a Deo perinde atque
aurum igni probantur purganturque, magno et excelso animo ferre, uti
tantis viris dignum est. Ego vero qua ratione Paternitates vestras reue-
rendissimas sublevare possim, in præsens non video. Nam a regia Maje-
state non expeditum est nunc quicquam conficere, propterea quod mag-
nis curis et negotijs, atque bellis etiam cum Valachis ac Moschis gerendis
detinetur, quæ sine maximis sumptibus geri non possunt. Reueren-

¹ JOHANNES CHOJENSKI, biskop af Plock 1535, af Krakau 1537, kansler, † 11
mars 1538.

dissimo domino Scarensi fidei datæ literas regias pridem confeci, atque isthuc transmisi, speroque iam esse redditas. De alijs vero a Serenissimo rege juniore conficiendis, non video, quamobrem Dominationes vestre reuerendissime laborent, quando spes est, et patrem longum adhuc fore saluum et superstitem, et filium, si quid Patri humanitus acciderit, paternis vestigijs ingredientem, omnia illius acta rata et firma habiturum esse. Deinde non consuevit is etiamdum illas literas atque diplomata consignare vivo patre.

De instauranda religione ferunt quidem summo Pontifici, cujus maxime refert, curæ esse cupereque eum primo quoque tempore concilium cogere, sine quo tot ista dissidia in religione Christiana enata ac suppululantia componi tollique nequaquam possunt. Sed vereor ut possit, quoad primores isti orbis Christiani principes, Cæsar cum rege Gallorum, tam atroci et detestabili bello dissident inter se. Nostrumque est præcari Deum, qui ventis et mari imperat, ne fluctuantem Ecclesiæ suæ naviculam procellis atque tempestatibus istis immanissimis vexari, quati, et everti patiatur. Sed dubito, sedatis fluctibus optatam tranquillitatem reducat. Opto Dominationi vestre reuerendissime una cum Collegis et sociis suis diuturnam salutem et fortunam prosperiorem. Quibus me diligenter commendo. Vilnæ pridie Calendas Julij Anno Domini 1536.

V.

Johannes Magnus, Hans Brask & Magnus Haraldi till Dantiscus.

Danzig 2 nov. 1536.

Orig. i Cod. Czartor. 247. p. 277 ff.

Reuerendissime in Christo pater, domine, Amice ac frater honorande, salutem et eternam felicitatem. Ex quo infausta mors nobis duo exilii nostri firmissima presidia Mathiam Dreucium et Petrum Tomicium¹ abstulerat, nec habemus in istis terris pontificem, qui ita possit et velit compati aduersitatibus nostris, quemadmodum dominatio vestra Reuerendissima, que se nouissimis litteris suis ad nos scriptis tam benigne obtulit, vt si qua in re nobis prodesse possit, id nequaquam omittere velit. Quocirca enixe rogamus tam humanissimam dominationem vestram, digne

¹ PETRUS TOMICKI, biskop af Krakau 1522, kansler, † 12 okt. 1535.

tur has molestas (sed singulari pietate plenas) preces nostras admittere, efficereque apud Regiam Maiestatem polonie Dominum nostrum clementissimum, vtsua Maiestas quamtotiens scribere dignetur nouello Regi dacie Christierno, et efficaciter exhortari, vt Arciepiscopum et omnes Episcopos Regni sui (nobilissimo sanguine prognatos) quos per Arces eiusdem Regni sui diuisos durissima captiuitate nuper constrinxerat, libertati restituat. Insuper classem bellicam eoipso tempore expediuerat in Noruegiam, vt Arciepiscopum et omnes Episcopos eiusdem Regni captiuos ad se in daniam perducatur, nec Christianos domini tetigisse contentus, sed omnes arces et curias ac possessiones eorum (imo et Abbatum) suis officialibus possidendas assignauit. Itaque nos tres pontifices, qui Gedani sub vmbra optimi Regis exulamur, feliciores sumus omnibus Episcopis in quatuor Regnis Aquilonaribus, in quibus desolate sunt aut mox desolabuntur xxiiij Ecclesie cathedrales, nec parum vtile esset, quod Regia Maiestas in eadem causa eciam scribere dignetur Illustrissimo duci Russie, sororio eiusdem Regis Christierni, per quem idem Rex ad saniora consilia facile conuertetur. Plura rei indignitate et molestiarum magnitudine scribere prohibemur. Diuina miseratio felicem regni polonie Ecclesiam sub Christianissimo suo Rege diu felicem conseruare dignetur, cui vestram dominationem Reuerendissimam ex corde et animo commendamus citissime ex Gedano 1536 secunda nouembris.

Reuerendissimi dominationis vestre

fratres et amici Johannes Arciepiscopus Vpsalensis etc.

Johannes episcopus Lincopensis subscripsit
Magnus episcopus Scarensis.

[*Utanskrift:*]

Reuerendissimo In Christo patri et Domino Domino Johanni Dei
gracia Episcopo Culmensi Amico et patri charissimo et honorando.

[*Med Dantisci hand:*] Thoronie xxv Nouembris.

Märken efter tre sigill. Skrifvet med Olaus Magnus hand.

VI.

Hans Brask till [Johannes Magnus?]

Tyniec 22 juli 1537.

Orig. i Cod. Czartor. 247, p. 303 f.

Reuerendissime in christo Pater, frater et Amice charissime ac honorande! Cum mei sincera recommendatione longeuam vtriusque hominis prosperitatem! Occurrente commoditate latoris noluj deesse commoditati, quin ipsam Reuerendissimam Paternitatem Vestram litteris visitarem, veritus ne si [n]ullo litterarum vsu renouaretur, paulatim euanesceret, que succreuerat dilectio. Tueor tamen paterni amoris constantiam, nec ab ea quolibet abducor. Deueni de mense Maij in Cracouiam animo prestandi Reuerendissimo patri et Domino D. Archiepiscopo Gnesnensi¹ (cuiusnam ante mensem a Gdano exitum personuerat restitucio (?)) ac Vestre Reuerendissime Paternitati comitatum ad concilium indictum. Interim autem ipse Reuerendissimus Dominus Arciepiscopus Pie Recordacionis viam vniuerse carnis est ingressus, superueniente paulo post Bulla Sanctissimi domini nostri Pauli 3: super ipsius concilij prorogatione sine determinatione loci concilij affuturj. Quocirca perplexus hic me contineo Paterno fauore Reuerendissimorum dominorum Cracouiensis² ac Ploczensis³ innixus graue existimans regredi tanto viarum discrimine negotio infecto, grauius Italiam ingredi tumultuantem ob turchi irruptionem comminatum, donec de concilij affuturi circumstantiis plenius dabitur certiorari. Interim autem varia est hic facta in alma Polonica ecclesia vicissitudo, Reuerendissimo Patre et domino domino Joanne Cracouiense² ad Metropolitanam ecclesiam Gnesnensem electo, nominato ad ecclesiam autem Cracouiensem Reuerendissimo Patre et domino domino Ioanne Ploczense Regni cancellario.³ Cui successit Reuerendissimus dominus Primisliensis,⁴ ac illi ad Primisliensem ecclesiam Reuerendissimo patre ac domino Domino Stanislao Tarlo,⁵ viro tam virtutum quam scientiarum scemate ab omnibus collaudato, Vestre Reuerendissime Paternitati (vt

¹ ANDREAS KRZYCKI (Cricius), ärkebiskop af Gnesen, † 10 maj 1537, bekant äfven som poet och diplomat.

² JOANNES LATALSKI, biskop af Krakau, 5 juli 1537 ärkebiskop af Gnesen, † 1540.

³ JOHANNES CHOJENSKI.

⁴ PETRUS GAMRAT, biskop i Przemyśl 1535, i Krakau 1537, ärkebiskop af Gnesen 1540, † 27 aug. 1545.

⁵ Biskop i Przemyśl 1537—1544.

estimo) satis cognito, si forte alij nuncij aut littere has meas non preuenierint, prout verisimiliter estimo preuenisse. Serenissimus autem dominus Rex iam asseritur Leopolim ingressus, vtinam sanus et incolumis cum victoria rediturus. Alia Reuerendissime Paternitati in presentiarum non occurrunt, nisi eandem ad felices et prosperos longeue successus domino deo recommendare, mei vt cepit amantem. Ex arce monasterij Tijnje-czensi 22 mensis Julij Anno etc. 1537.

Excellentissime Vestre Reuerendissime Paternitatis

totus Joannes episcopus
Lijncopensis.

Ingen utanskrift.

XVI.

Ett bidrag till det s. k. Würzburgbibliotekets historia.

En af de mera betydande boksamlingar som under trettio-åriga kriget föll i svenskarnas händer var det Eichterska biblioteket i Würzburg, hvilket grundlagts af furstbiskop Julius Eichter von Mespelbrunn (†1617). Vid Würzburgs eröfring förvarades detta bibliotek på slottet Marienberg, som ligger på en höjd ofvanför staden. Den 18 okt. 1631 stormades Marienberg af Gustaf Adolfs trupper, hvarvid ett rikt byte gjordes såväl af vapen och förråd som af allahanda dyrbarheter, hvilka vid fiendens annalkande af invånarna förts upp till slottet, där de troddes vara i större säkerhet.

Om det Eichterska biblioteket säga samtida skribenter, att det var ett af den tidens rikaste och berömdaste bibliotek i hela Tyskland. Det innehöll oskattbara handskrifter och verk af de förnämsta författare, dessutom bundna i dyrbara band med silfverbeslag. Genom en donationsakt,¹ utfärdad Würzburg den 6 nov. 1631 skänkte Gustaf Adolf »die allhier auf dem Schlosse vorhandene Bibliothek mit aller Zubehör» till Upsala universitet, som dock först fem år härefter skulle komma i besittning af konungens gåfva, men då i ett betydligt reduceradt skick.² I Upsala universitetsbibliotek finnas nämligen för närvarande inga handskrifter, som härstamma från detta bibliotek, och i den stora inkunabelsamlingen har endast ett band Würzburgsk proveniens. Vid den inventering, som P. Wittmann och C. Annerstedt år 1890 företogo efter Würzburgböcker i Upsala, anträffades och förtecknades³ endast 509 band med tillsammans 748 olika arbeten, hvilka en gång tillhört biskop Julius bibliotek. De Eichterska volymerna äro lätt igenkännliga på sina hvita svinskinnsband med biskopens i olika färger bemå-

¹ [A. NORELIUS]: *Anonymi in Bibl. Upsalensis historiam . . . stric-turæ* (1746), s. 6 f.

² C. ANNERSTEDT: *Upsala universitetsbiblioteks historia intill år 1702* (1894), s. 13.

³ P. WITTMANN: *Würzburger Bücher in der k. schwed. Universitätsbibliothek zu Upsala* (i: *Archiv d. hist. Ver. von Unterfranken u. Aschaffenburg*, Bd 34. 1891).

lade vapenexlibris¹ på främre pärmen och på sina snitt, i hvilka bokens titel, biskopens namn och titulatur samt förvärfsåret äro intryckta i guld. Alla knäppen och beslag, som enligt ögonvittnen varit af silfver, äro emellertid samvetsgrant aflägsnade från banden; så har äfven skett med de flesta andra band i Upsala, som stamma från krigsbytenas dagar. Biblioteket har säkerligen betydligt förminskats under de år, som det i afvak-tan på lämplig lägenhet att forslas hem till Sverige förvarades i Würzburg och i gränsfästningen Königshofen, som af här nedan aftryckta akstycken framgår; en icke ringa del torde dessutom hafva afsöndrats vid framkomsten i Stockholm för drottning Kristinas räkning. Biskop Julius bibliotek var emellertid icke det enda Würzburgska bibliotek, som fördes till Sverige; såväl i Upsala som också i Strängnäs hafva böcker anträffats från åtminstone ännu tre bibliotek i Würzburg, nämligen universitetsbiblioteket, Kilianseminariets bibliotek och jesuitkollegiets. Hit-tills har endast en bok i Upsala med anteckningen 'Bibliothecae Academiae Herbipolensis' uppmärksamrats af detta biblioteks historieskrifvare,² men jag har under mina forskningar i Carolina rediviva påträffat väl ett hundratal böcker, som bära denna proveniens. Det torde således icke lida något tvifvel, att det gamla universitetsbiblioteket i Würzburg nu till någon del också befinner sig i Upsala. När de kejserliga trupperna år 1635 åter inryckte i Würzburg, återtogos dock icke mindre än 4,000 volymer, enligt andra uppgifter 6,000, som icke hunnit bortföras; dessa förvärfvades af furstbiskop Franz von Hatzfeld och skänk-tes af honom till jesuiterna i Würzburg, hvilka försågo dem med exlibris,³ erinrande om det öde de genomgått. Andra Würzburgböcker hafva under krigsoredans dagar hamnat i Gotha, andra åter, däribland väl att märka ett femtiotal äldre hand-skrifter, hafva funnit vägen till England, där de nu förvaras i Bodleian library i Oxford.⁴

Olika åsikter hafva gjort sig gällande angående ägaren till det Echerska biblioteket på Marienberg. Wittmann utgår i sin

¹ Se min uppsats *Några pärmexlibris* (= *Bokhist. uppsatser*, 1. 1905). På biskop Julius böcker i Upsala finnas flera varierande pärmexlibris, för hvilka jag på annat ställe framdeles kommer att redogöra.

² O. HANDWERKER: *Geschichte der Würzburger Universitätsbibliothek* (1904), s. 32.

³ *Exlibris Zeitschrift*, Jahrg. 1893, s. 4 ff., 1896, s. 10 ff.

⁴ HANDWERKER, s. 39.

nyss citerade förteckning öfver Würzburgböckerna i Upsala från att det är det gamla universitetsbiblioteket i Würzburg, som han här återfunnit, hvaraf följer att furstbiskop Julius skulle donerat sitt bibliotek till det af honom så omhuldade universitetet, hvars nydanare han var. Leitschuh¹ åter påvisar, att någon dylik donation alls icke är känd, utan nämner som grundläggare af Würzburgs universitetsbibliotek Johann Gottfried von Aschhausen, från år 1609 furstbiskop af Bamberg, åren 1617-1622 tillika af Würzburg. Biskop Julius omhuldade visserligen varmt andra stiftelsers boksamlingar såsom det nämnda Kilianseminariets och jesuitkollegiets, äfvensom det honom så nära om hjärtat liggande Julianhospitalets. Biblioteket på Marienberg var däremot hans eget privata hofbibliotek och synes af de här nedan aftryckta aktstyckena, som jag funnit i Kgl. Kreisarchiv i Würzburg, också hafva stannat i den Eichterska familjens ägo, tills det blef svenskarnas byte.

Till förklaring af de båda urkunderna må här följande upplysningar meddelas. När Gustaf Adolf bröt upp på sitt seger-tåg till Rhentrakterna från Würzburg, lät han här insätta en tillförordnad kunglig regering för hertigdömet Franken, i spetsen för hvilken stodo tvänne ståthållare och en kansler. Vid deras sida ställdes sex 'adliga' och fem 'lärdas' råd.² Den ene af de båda ståthållarna var den Adam Hermann von Rotenhan zu Rentweinsdorf, till hvilken skrifvelsen nr I är riktad från hans kolleger i Würzburg under ett tillfälligt uppehåll, som han gjorde i Königshofen; nr II är hans svar på densamma. Den würzburgska gränsfästningen Königshofen hade den 7 okt. 1631 gifvit sig åt Gustaf Adolf, som där inlade en svensk garnison under befäl af öfverste Claus Hastuer. I nämnda skrifvelse anmodas Rotenhan att undersöka, huru det förhåller sig med det Eichterska biblioteket, hvilket någon tid förvarats i skolsalen på Königshofen och nu lär hafva inpackats i tunnor af öfverste Hastuers fru med hjälp af fältpredikanten Laurentius Praetorius.³ Anmälan härom hade inkommit till regeringen i

¹ FR. LEITSCHUH: *Zur Geschichte des Bücherraubes der Schweden in Würzburg* (i: *Centralbl. f. Bibl.-wesen*, Jahrg. XIII, 1896, s. 104—113). Jfr också HANDWERKERS cit. arb.

² C. G. SCHAROLD: *Geschichte der schwed. u. sachsen-weimar. Zwischenregierung im eroberten Fürstbisthume Würzburg 1631—1634*. Würzburg 1844. S. 59 ff.

³ Laurentius Praetorius var från Pommern; år 1632 hade han utnämnts till protestantisk pastor i Königshofen. (SCHAROLD, Beilagen, s. 131.)

Würzburg från två brorsöner till furstbiskop Julius, nämligen Wolf Albrecht och Karl Rudolph Echter von Mespelbrunn,¹ hvilka uttalat sin farhåga för att biblioteket omedelbart skulle komma att bortföras. Af Rotenhans svar framgår endast, att han framlagt angelägenheten för öfverste Hastuer, hvilken härom gjort ett meddelande, som Rotenhan lofvar att vid sin återkomst till Würzburg delgifva regeringen. Antagligen handlar det om en order från Axel Oxenstierna att genast låta hemforsla biblioteket. Dessa skrivelser torde emellertid visa, att det Echterska biblioteket på Marienberg dels under tiden förts till den starkare gränsfästningen Königshofen där det således ännu förvarades under januari månad år 1633, dels verkligen varit biskop Julius privata boksamling, hvarpå hans närmaste arfvingar sökte göra sina anspråk gällande.

I.

An

Hr. Statthaltern von Rottenhan
Wegen der Echterischen Bibliothec
in der Vestung Königshoven.

12. Jan. Anno 1633.²

Viel Edler Gestrenger vnd Man Vester grossgünstiger Hochgeehrter Herr Statthalter, Nechst erbietung vnserer fründlichen vnd willigen Dienste, geben wir Jhme dienstlich zu erinnern das Wolff Albrecht fur sich vnd im nhamen seines bruders Carl Rudolphi die Echtere vns berichtet, welcher gestalt die Echterische Bibliothek so eine zeitlang zu Königshouen vff dem Schulhaus in Verwharung gestanden, von herrn Obristen Hastuer Adelichen hausfrawen vermittelst seines Velpredigers herrn Laurentii praetorii, in Vässer eingepact vnd vff das Schloss verschafft worden, Also das vermuttlich solche Bücher nechstentags gäntzlich mochten distrahirt und abgeführt werden. Wenn uns dann obligender pflichten halber vnd damitt vns keine vnuerantwortliche fharlessigkeit möge zugemessen werden hiezu still zuschweigen nicht gebhuren will;

¹ Karl Rudolph Echter von Mespelbrunn († 1635) och Wolf Albrecht († 1636) voro söner till biskop Julius yngre broder Valentin († 1624). Karl Rudolph hade till förmån för sin ett år yngre broder Wolf Albrecht afstått från sina arfsrättigheter till de Echterska godsens. Se A. KITTEL: *Beiträge zur Geschichte der Freiherren Echter von Mespelbrunn*. Würzburg 1882. S. 49.

² De båda urkunderna äro signerade G 14073 i Kgl. Kreisarchiv Würzburg.

Als haben vnsern groszgünstigen herrn Statthaltern der sich ohne das itzo in loco zu Königshouen befindet, wir solches berichten vnd vnser guttachten hierüber eröffnen wollen.

Und halten wir vnvorgrifflich darfur, das man solche Echterische Bücher keines wegs von abhanden sollen kommen lassen, dann gesetzten fals dieselben der Königl. Majestät vnd Cron Schweden caduc worden, so hatt sich doch herr Obrister Hastuer derselben nicht anzumassen, sondern es können solche Bücher zu künftiger Verordnung ad publicos transferirt werden.

Solte auch gleich herr Obrister Hastuer einige pretension haben, so kann durch andere Vermittlung Jhme solches recompensirt werden.

Es wurde auch solche alienatio der Bücher mehres nach sich zihen, das man sich auch der Echterischen gefhäll vnd vorrhat ahn getraid vnd andern anmassen vnd abfhuren möchte.

Darbey auch zu bedenken, das von Ihrer Königl. Majestät zu Schweden höchstlößlicher gedechtnus die Echter perstruirt(?) vnd bey dem Amt Breitensee grosse schulden vorhanden, dies hierunter die Creditores sehr einbüßen werden.

Derentwegen der Herr Statthalter die vnbeschwerde Verordnung zu thun hatt, das die mehrgedachten Echterische Bücher nicht allein conseruirt, sondern auch da allbereits theils dieselben distrahirt worden solch restituirt vnd wiederumb ersetzt werden mögen.

Haben dem Herrn Statthalter wir dienstlich berichten sollen Gottlichem Schutz dieselben gantz trefflich enpfelend. Datum Würzburg den 12. Januar Anno 1633.

An Herrn Statthalter den von Rottenhan.

II.

Hochedle Gestrenge Erenveste vndt Hochgelehrte,
Besonders Gelibte Herren, Vettern auch geehrte Herren vndt Freundt. etc.

Deroselben Vor die Echterische, bis dieses noch hier Wesende Caduc Bibliothec Wohlreiffliches Bedenken Undt getragene Beysorg, habe aus Jhren Mir zu recht Uberbrachten Schreiben Umbstendig Vernommen, Undt all solches noch selbigen Abendt Herrn Obristen Hastuer der genüge nach zu Verstehen geben lassen, Wessen Er Sich nun hierüber resolvirt, solle zu Meiner geliebts Gott glücklichen hienab Kunfft

den Vettern Undt Herrn freundlichen communiciret Werden; Wolle
negst Gottlicher entpfelung Ihr Wiederantwortlich ohn Verhalten lassen;
Datum Königshoven den 15 Januarii 1633.

Der Vettern vndt Herren Dienst
Undt Freundtwilliger
Adam Herman von Rottenhan.

P. S.

Auch Wohledle Gestrenge, Ehrenveste vnd Hochgelehrte, Beson-
ders geliebte Vettern, auch geehrte Herrn vndt freundt etc. Habe Ich
Mir zwar gantzlichen vorgenommen Meinem Jüngsten Verlas zue folg,
Mich ehisten Wiederumb Von hinnen zubegeben, die Weilen aber hier-
zwischen das continuirliche Regenwetter eingefallen, vndt Wegen des
grossen Gewässers Mir mit den Meinigen fortzukommen Unmöglich
gefallen, Wollen bei Ihr Gräfl. Exell. die Vettern Undt Heren mich Uff
ereugnende begebenheit hierumb ohnschwer entschuldigen lassen; Ut
in litteris.

Denen Hochedlen Gestrengen, vndt Hochgelehrten Königl. Maie-
stätt vndt dero Cron Schweden verordneten Cantzlern vnd Räthen der
Landts Regierung Herzogthumbs Franken, Meinen sonders geliebten
Herrn Vettern Auch geehrten Herren vnd Freundten.

Hr. Stadthalter von Rottenhan Bericht wegen der Echterischen
Bibliothek bei Herrn Obristen Hastuer.

Praes: 17 Januarii. 1633.

MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

SKRIFTER OCH BREF AF SVEN ROSÉN

(FORTS. FR. FÖREG. ÅRG.)

XI

NACHRICHT VON RELIGIONS-
SACHEN IN SCHWEDEN

Nachricht von Religions-Sachen in Schweden,

*geschrieben in Lindheim d. 23:ten Mai 1744 unter
währendem Synodo in Marienborn.*

*NB von § 1 bis 9 sind alte Sachen und meist von defunctis, von
§ 10—24 sind die jezigen Leute u. Umstände.*

(ABUH. R. 19. F. 4. 3. Orig.)

Psalm 51: 20, 21.

Thue wohl an Zion nach deiner Gnade,
baue die Mauern zu Jerusalem;
dann werden dir gefallen die Opfer der Gerechtigkeit.

[I]

§ 1. Weilen der jezige Zustand des Christenthums in Schweden mit demjenigen verknüpft ist, was von A:o 1682 an vorgegangen; als will etliche merkwürdige Begebenheiten, die von der Zeit an dort geschehen, kürzlich berühren, und sodann die gegenwärtigen Umstände beschreiben.

§ 2. Dass der Aufgang aus der Höhe von der Zeit an uns Schweden hat besuchen wollen, ist unstreitig. Und dass des seligen Speners votum göttlich gewesen, da er dem lieben Scriver die Vocation der Königin Ulricae Eleonorae anzunehmen rieth, ist sehr wahrscheinlich. Das geschahe A:o 1679. (Siehe Weinschenk im Leben Scriveri, pag. 16—61, und D. Speners Bedenken P[art.] 3, pag. 402, item P[art.] 1, pag. 453—463).¹

¹ Om denna Chr. Scrivers ifrågasatta kallelse se [A. WESTÉN,] *Svenska Kongl. Hof-Clericiets Historia*. II, s. 413 f.

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

§ 3. Wie nun *der* Bach gestopfet wurde, so kehrte sich die unwandelbare Güte ans Elend, an einen Schulmeister und geordinirten Prediger in Uhleå in Finnland, Namens Laurentius Ulstadius, und weckte ihn auf vom Sündenschlaf A:o 1682. Er lebte bis A:o 1732, und ich habe ihn oftmals in seinem Gefängnisse gesprochen. Ihm stiftete gern ein Andenken bei den Geschwistern, darum melde ich folgende Stücke, die zu seiner Historie gehören.

a) Da er vom Sündenschlaf erwacht hatte(!) und die Noth fühlete, lief er einmahl hin zum Prediger des Orts und beichtete eine Sünde der Jugend, die ihn besonders drückte. Er ward zwar zum Prediger nicht hereingelassen, doch sagte er seines Herzens Anliegen durchs Schlüsselloch. Wie er nun unterwegs war nach seinem Haus zurück, kam ein Othem des Lebens, ein balsamisches Wehen, ein Siegel der Vergebung seiner Sünden über sein Herz, und er ward ein Rechtgläubiger.

b) Dieses liebe Pfand des Geistes hat er nie keinen Tag verlohren oder gemisset, bis in sein letztes Ende. Dahero hörte ihn oft auf seinen alten Knien (A:o 1730) danken für die süsse Versicherung des heiligen Geistes, die er bald 50 Jahr täglich genossen. Oft erinnerte er mich des Spruchs 1 Joh. 3: »Daran erkennen wir, dass ER in uns bleibet, an dem Geiste, den Er uns gegeben hat».

c) A:o 1688, nachdem er öffentlich in der Kirche zu Abo bezeuget hatte, »dass die damahlige Prediger den Geist Gottes nicht hätten«, ward er in Verhaft genommen und A:o 1693 aus dem Aboischen 5-jährigem Gefängnis nach Stockholm geführt, um daselbst als ein ewiger esclave samt den grössten Maleficanten eine Diebesmühle zu treten, und mit einem schweren Hammer zu schmieden etc. Diese Noth war anfangs A:o 1693 gross, wie aber der Heiland an seinen Feinden plötzliche Gerichte des Todes statuiet hatte, wurden andere scheu und menschlicher gegen ihn gesinnet.

d) Eine der merkwürdigsten Lehren, die er mir gab, war diese: »Jezt ist's Zeit, dass ihr's machet, wie zur Zeit Nehemiae. Ein jeglicher der da bauete, hatte sein Schwerdt an seine Lenden gegürtet und bauete also. Mit einer Hand thaten sie die Arbeit, und mit der andern hielten sie die Waffen« (Nehemia 4: 17, 18). Dieses redete er A:o 1730.

e) A:o 1732 im Oct., ehe er dis Zeitliche segnete, sagte er seinen Freunden (wie Simeon Luc. 2), dass er nun zum Heiland ginge, das Zeichen seines Abschieds wäre da. NB als er A:o 1688

in der Aboischen Thum-Kirche sein Zeugnis abgelegt und von ein paar Kerls ergriffen wurde, fielen ihm die Kleider alle vom Leibe ab, wo bei er 3-mal ausrief, dass, gleichwie er dem Leibe nach nackt da stünde, also würde die Schande und Blösse der Prediger vor der ganzen Welt offenbar werden.

Zu *der* Zeit war in Schweden keine appearance dazu, vielmehr vermochten die Prediger beim Könige Carl XI alles. Aber A:o 1731 (ein Jahr vor Ulstadii Hingang) war es durch almähliges unterminiren so weit gekommen, dass denen Consistoriis die Macht ein gerichtliches Urtheil zu sprechen durch ein Königlich Edict benommen ward, wie denn sonst ihre Blösse den meisten Politicis entdeckt darstund.

f) Seine letzten Worte, die er d. 27, 28 Oct. (st. nov.) 1732 in Gegenwart meiner Bekannten geredet hat, waren diese:

»Ich habe den lebendigen Glauben,
ich habe die Vergebung meiner Sünden».

§ 4. Durch ihn waren schon A:o 1688 in Abo etliche Studenten erweckt worden, welche auch im Jun. e. a. in Arrest und unter die Inquisition genommen wurden. Ein v[en.] Consist. Academicum Aboense sprach dem Petro (Henrici filio) Schaefer, dem Olao Ulhegio etc. das Todes urtheil nach kurzem Verhör. Die Sache gelangte ans Königlich Aboische Hofgericht und an die Kön. Revision in Stockholm, allwo sein (des Schaefers) Bruder Herdenhielm ein vornehmer Herr war, der die Sachen vermittelte, und seinen Br[uder] durch Briefe endlich nach 2-jährigem harten Arrest weich machte, darauf er dann von aussen los kam. Wie er aber von innen sehr unruhig wurde und vom Bischof zur öffentlichen Palinodie (Wiederrufung) angehalten werden sollte, reiste er nach Königsberg, Halle, Quedlinburg, und endlich 1698 nach America. Obgleich er nun allenthalben gute Seelen (Frank, Arnold etc.) aufgesucht, war doch keine Ruhe für ihn, bis er umkehrte und A:o 1702 seinen l[ieben] Ulstadium in Stockholm besuchte und A:o 1707 in Abo sein erstes Bekenntnis erneuerte, worauf ihm A:o 1709 zwar vom Königl. Hofgericht in Abo das Leben abgesprochen wurde. Aber durch die Königl. Revision ward ihm ein ewiges Gefängnis in Gevalia zuerkannt, darin er A:o 1729 starb, nachdem er durch geheime correspondence Vieler Seelen und Hände gestärket hatte.

§ 5. Die einzelne Erweckungen, z. Ex. eines Barbiergesellen Friedr. Rochmanns in Norrköping A:o 1687 und die Privatversammlungen des studiosi Andreæ Kock, stud. Georg Diedr. Proot, stud. Andr. Brodin etc., worüber sie A:o 1703 vorm Consist. Stockholmensi zur Rede gestellet worden, die lasse vorbey und komme zu den glückseligen Zeiten, da Schweden durch Pest und grosse Strafen A:o 1709, 1710, 1711 war gezüchtigt worden.

Ein Zweig des Heils grünete dann in Russland und Tobolsky etc. unter den schwedischen Gefangenen, welche in der Fremde durch Fürbitte und nach ihrer Wiederkunft A:o 1721 sqq. auf mancherlei Weise zur Erleuchtung ihres Vaterlandes contribuirt. *Die* Sache ist schon bekannt.

Der *andere* Zweig blühte in Stockholm vom Jahr 1711 an und hat sich seit dem übers ganze Reich ausgebreitet.

§ 6. Unter den ersten Werkzeugen war ein Assessor (in der Königl. Kammer-Revision) Georg Lübecker, ein lieblicher Psallist, der wegen seiner unschuldigen Versammlungen vorm Consist. Stockh. verklaget wurde, und sich A:o 1712, 1713 so sanftmütig verantwortet hat, dass ich beim Durchlesen der Acten gedacht habe: Nun, die Prediger habens redlich an unseren Vätern verdient, dass sie heutiges Tages etwas scharf in die Schule genommen werden.

Die schwedischen »Lieder Mosis und des Lammes« schreiben sich von diesem Manne her. A:o 1716 ging er zum Heiland hin, und ich glaube gewiss, dass die Conferenzen, die er und mehrere entschlafene schwedische Arbeiter mit dem Lamme halten, mit Ursach sind, dass es uns ihren Nachfolgern wohl gehet. Sie haben gearbeitet, und wir sind in ihre Arbeit kommen. . . auf dass sich mit einander freuen, der da säet, und der da schneidet (Joh. 4: 36—38).

§ 7. Unter diesen ersten Arbeitern waren auch Mag:r Tolpo, Cand. Minist. Mag:r Tellman, Capellan Carl Kellin etc., welche nach einigen (8, 14 etc.) Jahren Arbeit schlafen gingen. Mag:r Andreas Hilleström lebet noch, und obschon ihn die Consistoria, vom Jahr 1712 an, in Religionssachen angegriffen, so haben sie ihn doch müssen arbeiten lassen bis am heutigen Tag. Seine Thränenquellen, woraus er schon 1712 seine Predigten schöpfete, sind noch im Andenken bei seinen alten Bekannten in Stockholm, die ich gesprochen habe. Als er 1714 nach Carlsrona kam, geschahen auch da Erweckungen; das ganze Haus des Admirals von Lieven wurde er-

weckt, ausgenommen eine Küchenmagd, die der andern Probienstein war. Von 1716 bis jezo ist er in Gothenburg vielen Seelen zum Segen. Mir waren seine Predigten auch gesegnet, als ich 1721—1725 in Gothenburg studirte; habe auch hernacher mit ihm correspondiret.

A:o 1742 oder im Anfang 1743 schrieb ich ihm folgendes, wiewohl ich noch in Altona separirt lebte, »dass gleichwie von A:o 1733 die meiste ernstliche Seelen in Schweden separirt gewesen, so möchte jezund ein Herrnhutischer Periodus angehen, und diejenige, so im vorigen Periodo treu gewesen, auch am Heil des letztern Theil nehmen. Dieser Hilleström ist zwar Thum-Probst, aber ganz kindlich, von der freyen Gnade abhangend; er hat auch *die Brüder* lieb.

§ 8. Nach 1717, da auch der jezige Gen. Superint. Conradi in Stockholm predigte und erbaulich war, ist die Zahl der Erweckten immer grösser worden. Zu der Zeit hatten die Seelen mehr Einfalt, Kraft und Liebe als Wissen, welches 1727 erst in Schwang kam. Die Seelen hielten zusammen, beteten, erbaueten sich und waren selig.

§ 9. A:o 1719 rumorte das Evangelium in den Nordlanden durch den treuen Dienst des Probstens Nicolai Grubb in Uhmeå bei Lappland. Sehr viele Seelen wurden daselbst erweckt, und bey Gelegenheit der darüber angestellten Commissionen sind die Politiци wenigstens von der Trüglichkeit der weltlichen Prediger überführet worden. Er lebte nur bis 1723. Die symbolische Bücher brauchte er wie David das Schwerdt Goliaths.

[II]

§ 10. Da war Past. Eric Tolstadius (und seine jezige Collegae Eric Giers und Olaus Lind) schon rege worden, und nahmen immer mehr zu. Tolstadii Einfalt, Fleiss, herzliche Niedrigkeit, Muth und ausnehmende Gaben brachten ihm viel 1000 Zuhörer und dem Heilande wöchentliche Einkünfte an Heil suchenden und findenden Seelen, insonderheit bis A:o 1730. Seinesgleichen an Segen war vorher nie gewesen, und ich weiss nicht, ob Andreas Tengbom, der hernacher aus Hilleströms Zuhörern entstund, soviel Seelen gewonnen hat, als Tolstadius. Von Tolstadii Zuhörern sind allenthalben in Schweden einige zum Segen ausgestreuet. Und

zum Lohn wurde er überall verketzert, gehasset, verklagt, und von unbesonnenen Menschen Rad und Beyl ihm angewünscht.

Bey den Dippelischen troublen wurde er auch vor die Königliche Commission citiret. Es sagten einige, als hätte er sich bey dem Proces in einigen Umständen vergangen. Darin bin kein Augenzeuge, eins aber weiss ich gewiss, dass er vor der Commission, als ein unmündiger, der Verheissung JEsu (Matth. 10: 19) geglaubt hat: »Wenn sie euch nun überantworten werden, so sorget nicht, wie oder was ihr reden sollt, denn es soll euch in der Stunde gegeben werden«.

Und dass er vor den Augen unsers HErrn werth geachtet war, und Menschen an seine Statt gegeben worden (Es. 43: 4) ist aus folgendem abzunehmen: Der Präsident der Dippelischen Commission war ihm nicht günstig. Das erstemahl, wie dieser Herr in seinen Wagen treten wollte, um in die Commission zu fahren, beschädigte er sein Bein, und kurz vorher, ehe er das Urtheil über Tolstadium sprechen wollte, büssete er sein Leben ein. Wenig Tage vorher war ein Freund aus der Commission bei Tolstadio und sagte ihm: »So und so stehets, die majora sind wider dich, wo der Heiland keine Hülfe schafft, so musst du weg«. Kurz darauf starb dieser Herr Präsident Schaefer, und Tolstadii Sache änderte sich dermassen, dass er der ganzen schwedischen Clerisey als ein Muster vorgestellet wurde.

Ein ven. Cons. Stockh. war damit nicht zufrieden, sondern klagte ihn wiederum an A:o 1734 wegen einer Predigt vom Abendmahl. Die Sache liegt noch im Königl. schwed. Hofgericht unausgemacht.

§ 11. In den Jahren 1735, 1736, da ich und mehrere von der Separation viel Werks machten, waren wir von Tolstadio und anderen kirchlichen Leuten ziemlich abgeschieden. Nachdem aber solcher hochgetriebener Separatismus durch Johann Krancks Zureden und Carl v. Strokirchs Umgang allmählich moderirt worden, fügte mich näher zu ihm, und sage bis dato, dass ich Tolstadium für einen Knecht Gottes halte, etwa nach der Arnoldischen Oeconomie. Dass noch in den lezten Jahren meines Daseyns (A:o 1739, 1740) sein Amt Segen hatte, das ist gewiss, und dass er Gelegenheiten und Ursachen gekriegt von den Odhelianern (ut ita dicam) nicht sonderlich viel zu halten, das weiss ich auch. Doch wünsche, dass alle drey Sorten, die Tolstadianer die Odhelianer und Separirte möchten Sünder werden über ihr Betragen gegen einander. Wer

weiss, ob nicht das Blut Jesu sie alsdann in Eins zusammenschmelzen würde. Ich werfe die Hoffnung nicht weg. Von Tolstadio glaube ich nicht, dass er weggeschmissen wird (Ebr. 6: 10). Gott ist nicht ungerecht. Item cap. 10: 35.

§ 12. Ebenfalls behalte meine Hoffnung und Zuneigung für seinen freywilligen Gehülfen Olaus Lind, welcher A:o 1727 in meinem academischen Elend in Upsala zu mir kam, und so herzlich vom Glauben und von der Feindschaft gegen den Heiland mir zu-redete, dass ich schuldig bin ihn lieb zu haben. Und wie ich 1741 in Stockholm arrestiret war, schrieb er mir einen herzlichen Brief, wie in seiner Krankheit der übrige Gehirnglaube ihm abgenommen und eine göttliche Kraft an dessen Statt geschenkt worden war.

§ 13. Dem liebwerthen Bruder Carl Mich. von Strokirch bin noch mehr Liebe schuldig. A:o 1723 ist er erweckt worden. Von der Stunde an ist er treu geblieben, und da ich seiner gedenke, fällt mir oft bei:

»Ein Rittermässigs Leben,
Dem Bräutigam ergeben,
Verspricht er dir, } Gott heilger Geist!«
Das giebst du ihm, }

A:o 1726 war er schon durch alle äusserliche Hindernisse durch. 1727 gerieth zwar sein Kopf in die Dippelische Sache hinein, wie er aber 1728, 1729 vor die Dippelische Königl. Commission kam, bewahrete ihn die göttliche Mutter-Treue wunderliche weise, dass er die theure Versöhnung nicht leugnete. Der Advocat-Fiscal hatte etwa 16 Fragen ihm vorzustellen, worauf er antwortete, nur nicht auf die eine (ohngefähr die 6:te), so von der Versöhnung handelte. Denn wie der Fiscal dem Strokirch die vorlas, ward sein Sinn berückt, dass er keinen sensum logicum daraus fassen konnte, wiewohl es ihm mehrmahlen vorgelesen wurde. Wie sie dann sahen, dass er unvermögend war, die Worte zu fassen, gingen sie weiter, und dann hatte er gesunden Begriff. Zulezt, wie er befragt worden, ob er nicht auf Ordre seiner Königl. Majestät diese 16 Punkte verwerfen wollte, antwortete er, dass zwar sein leib- und zeitliches Vermögen dem Könige zu unterthänigen Diensten stünde, aber in der Seelen-Sache dürfte er der souverainen Herrschaft des

Heilandes nichts vergeben. Ueber der Antwort ward er in $\frac{1}{2}$ -jährigen Arrest gesetzt, und im Hofgericht waren die meisten vota dafür, dass er als reus criminis læsæ Majestatis sterben musste, allein Herr Hofgerichts Rath Rosenstolpe und 2 mit ihm drungen durch, dass er leben sollte. Nachdem er nun mit 8-tägigem Gefängnisse, da er mit Wasser u. Brod gespeiset wurde, gezüchtigt worden, liessen sie ihn los. Inzwischen war sein Geist auf eine neue Weide geführt, alwo der vorige Meynungskram als unzulängliche Schalen weggefallen. Seine Seele blieb in einem innigen Friedensgenuss, der alle Ideen, falsche und wahre, weit übertrifft.

§ 14. A:o 1734, da die Prediger droheten, rein Haus in Schweden zu machen, und die Erichssöne samt andern aus Finnland verjagt wurden, und die theils exulirte, theils emigrierte Versammlung über 70 Seelen stark worden, blieb Strokirch noch in Stockholm aufm Reichstage als caput Familiae und widerlegte des Priesterstandes Memorial und dachte bey sich selbst: Diese Granate, die ich jezt einwerfe, wird's klar machen, ob ich nach des Heilandes vollkommensten Willen hier bleiben soll oder nicht. So geschahe es auch. Die Granate machte, dass viele ihn tod haben, andere ihn sonst in's Exilium jagen wollten, aber keins von beyden geschahe. Unter aller der Gefahr blieb sein Herz in einem unbeweglichen Frieden, und er kriegte so was von der Verheissung Apoc. 3: 12: »Den will ich machen zum Pfeiler.« Bis dato ist kein Endurtheil in der Sache über ihn gesprochen, und wäre die Sache nicht gewesen, so hätte er wohl A:o 1741 mit mir ein und dasselbige Exulanten-Loos gekriegt.

§ 15. Nachdem das so vorgegangen, fügte es sich so, dass eine kleine Societét anfieng, worin er mit den ersten war. Und am 1:ten Advent ej[usdem] A:i 1734 kam er express mich zu besuchen nach Upsala, und ich fühlete seine Ankunft, ehe ich was davon wusste. Es war mir ein besonderer Segen, und wann mein Br[uder] Strokirch durch sonst nichts bey mir werth und theuer wäre, so wäre ich dadurch schon genug verbunden, ihn sehr zu lieben. A:o 1735, wie mir das praeceptoriren verbothen war, ward ich von Strokirch in die friedreiche Gesellschaft aufgenommen, deren Losung war Ps. 133, und hatte halcyonia bis A:o 1736 d. 20:ten Oct. st. vet., da unsere kleine Societé vor ein ven. Consist. Stockholmense citiret und ich zuerst examiniret wurde. Das Protocoll ward der weltlichen Obrigkeit übergeben, die sehr bescheidenlich mit uns procedirte und alle Gelegenheit gab uns völlig zu erklären.

§ 16. Dieser Procès währete bis A:o 1741, da ich ins Exilium verwiesen, ein Par [Tage] ins Gefängnis gesetzt, und die übrigen Predigern überlassen worden.

Inzwischen hatten wir viele Stärkung, Gemeinschaft und Segen unter einander und ingrès fast bei allen Separirten und kirchlichen Seelen in allen Provinzien in Schweden (Ost- und West-Gothland und Finnland; in Schonen kriegte ich erst Bekanntschaft, da ich 1741 in Martio et Aprili als Arrestant hinausgebracht wurde). Seit der Abreise habe diese Gemeinschaft mit so vielen Seelen continuiret durch correspondence, bis dass 1742 im Herbste meine Bächleins anfiengen zu vertrocknen. Denn da hatte ich eine geheime Neigung nach Marienborn zu gehen und that es nicht; und jezt sehe ich's als eine Zucht-Trockenheit an.

§ 17. Br[uder] Strokirch und andere haben mir ihre dubia von der Gemeine communiciret, worauf ich zwar etwas geantwortet, aber bis daher nicht zulänglich; hauptsächlich habe nur geschrieben, wie mir so wohl ist, und dass Kopfsachen bei mir eingeschlafen sind. Jezund fällt mir bey, was Wenzel Neisser in London mir sagte, nachdem es beschlossen war, dass ich zur Gemeine gehen sollte: »Durch den Segen der Gemeine wirst du in weniger Zeit alles das bey deinen alten Brüdern ausrichten, was du sonst in langer Zeit nicht thun würdest».

Dieses glaubte ich desto leichter, weil ich in Stockholm in der kleinen Societé erfahren hatte, was Einigkeit und Gemeinschaftlichkeit für Segen hat. Meinen separirten Freunden in Schweden bin ich obligirt, wenn's dem Heiland gefällt, mir etwas Gutes für sie zu schenken.

Ich habe in den vergangenen Jahren (von 1730 bis 1741) im Umgange mit C. M. v. Strokirch, Olaus Morelius, Johannes Kylander, Johannes Kranck, Johannes Tinnerholm, Jonas Kullander und vielen andern eben solche paradisische Ausflüsse und Vorschmack des ewigen Lebens gefühlt, als ich in Marienborn erfuhr in den Tagen, da die Pilgergemeine ankam.

§ 18. Jezund ist zwar niemand übrig in Schweden, der mit Dippel hielte, ausgenommen etliche Politici. Aber doch finde aus der Brüder-Litaney nötig zu beten: »Denen schwedischen Separirten und kirchlichen (der alten Oeconomie) durch den Geist dein Verdienst und Wunden besser verklären. . . Das Wort vom Kreutz unter ihnen allgemein machen».

§ 19. Da ich an die schwedischen Separirten gedenke, die noch drinnen sind, kommt mir immer vor, dass sie rechte Subjecta, zur Streiterschaft aufgelegt, seynd. Von zeitlichen Hindernissen sind sie los, bloss auf die göttliche Vorsorge zu sehen sind sie gewohnt, genug haben und Mangel leyden haben sie gelernet; die Menschenfurcht ist überwunden, aufrichtig und in aller Treue gerade für sich gehen ist ihre Sache etc. Nur, sie sind zerstreuet und halten nicht zusammen, als etwa 3, 4, 6 etc. Aus Altona 1741, 1742 hielt ich ihnen das vor, dass sie ihre Stärke nicht kennen, die sich zum Segen anderer ausbreiten würde, wann sie sich zusammen hielten. »Euer Bruder Simon ist weise, demselben gehorchet. . . Judas Maccabäus ist stark, und ein Held (1 Macc. 2: 65, 66) und fordert zu euch alle«. . . Kraft des göttlichen Magnets (Joh. 11: 52).

Zu Anfang dieses Jahres 1744 schrieb mir einer unter ihnen (Johannes Forssell) dass eine Regung zur Eintracht da wäre. Seit der Zeit habe von ihm keinen Brief gekriegt.

§ 20. Kurz, ich habe die Hoffnung, dass unser HErr und Heyland in Schweden einen Tempel bauen wird, dessen Steine theils da sind, theils behauen werden. Der Heiland schenke ihnen weise Bauleute und seinen warmen Wundenleim, so werden schon alle 3 Sorten (Separirte, Tollstadii Leute, und die von der neuesten Oeconomie) zusammen hangen!

§ 21. Zu der neuesten Oeconomie rechne nicht nur diejenige in Stockholm etc. von denen Br[uder] Becklind schreibt, sondern auch Tengboms Zuhörer und die jungen Prediger in Westgothland und noch dazu in Gothenburg den lieben Thumprobsten Andreas Hilleström, insonderheit wie er ist seit 1741.

Der Prediger Carl von Bergen etc. in Schonen hat mehr Segen seitdem er A:o 1740 suspendirt wurde, als wie vorher. Er und Stenmås, stud. ibid., correspondiren mit Tengbom, nur wünschte, dass die Vernunft des lieben Murbecks auch völlig suspendiret würde. Dieser ist bekanntermassen mehr ein Wecker als ein Führer, doch ist er mir lieb, und ich will ihn nicht verkleinern.

§ 22. Uebrigens stehet's im Aeussern so:

Durch die mancherley Commissiones, Examina und Zeugnisse, so innerhalb 50 Jahren in Schweden vorgegangen, sehen die Politici der Prediger ihre Sachen ein, und würden bald eine Tolerance einführen, wann die Prediger nicht auch mit ein regierender Reichs-Stand wären und man ihrer politischen Gegendienste nicht brauchte.

Allmählich werden ihre Hände immer mehr gebunden. Z. Ex. da die Prediger dem Könige durch deputatos gedankt, dass ER mich weggeschaffet hatte, und supplicirten, dass es dem Strokirch ebenfalls e^gehen möchte, so gab das dem Ritter-Stande eine Gelegenheit, zusammt dem Bürger- und Bauer-Stande den Schluss zu fassen,

a) dass dergleichen Leute solten mit Frieden gelassen werden, bis man durch reale Zeugen darthun könnte, dass sie Proselyten machten;

b) das denen Reformirten, völlige Religions-Freyheit gelassen werden solte, neml. um der Manufacturen willen. Dieses geschahe A:o 1741 kurz nach meiner Wegführung.

§ 23. Vor A:o 1727 waren Francke, Spener etc. in Schweden verhasste Leute. Nachdem aber Dippel hineinkam, sind sie jezt und wenigstens bey jungen Predigern autorisirte Männer. Wer vor A:o 1733 in Tolstadii verachtete Kirche ging, war gleich verhasst und übel recommandirt. Nachdem aber die Separirte sich aller Kirchen entschlugen, wurde der Holm-Kirche ihre Ehre gegeben, und die Leute sehr gebethen, dahin zu gehen, und wäre es auch nur einmahl des Jahrs. In der Absicht sind die Brüder auch tolerabiliores gewesen, als sie sonst nicht geworden, wann keine Separirte vorher gegangen, die es den dominantibus orthodoxis ärger gemacht.

§ 24. Aber ich abstrahire von weiterer Aussicht in's Aeussere. Der Heiland hat jezo in Politicis in successione et matrimonio Regio was neues gemacht, welches zur Förderung der Religions-Freyheit möchte was beytragen können.

Meine Sache ist nur zu bitten, dass die theure Gemeinde meines Vaterlands eingedenk sei, und den Heiligen Geist bitte, dass Er treue Arbeiter in die schwedische Erndte sende, und, wann es Ihme und der Gemeinde JEsu gefällt, dass ich abwesend durch Correspondence nach Schweden auch etwas dazu beytragen solle, dass Er dann seine Kraft, Segen und Nachdruck zum schriftlichen Worte geben wolle.

Uebrigens bin noch ganz zufrieden, in der *Lende* JEsu *daheim*¹ zu bleiben, zu ruhen und zu essen, und von seinem Blut zu trinken,

¹ Ifrågavarande uttryck är enligt meddelande af D. I. TH. MÜLLER en på Roséns tid gouterad anspelning på *Lindheim*. Lende = die Seitenwunde Jesu.

wann's mir auch nimmermehr erlaubt würde, um des Blutes JEsu willen unter den orientalischen Heyden zur Ader zu lassen. Ich schlafe, bis dass mich die Mutter wecket. Im Blute JEsu zu leben, und dadurch von aller auch subtilen Eigenliebe los zu werden, ist mir eine grössere Sache, als ganz Orient mit Xaverio zu bekehren.

»Vater unser. . . dein Wille geschehe« — auch an mir deinem unwürdigen Kinde.

Sven Roseen.

XII

SELBSTBIOGRAPHIE

[Selbstbiographie.]

*Nachricht vom Studioso Sven Roseen (Stockholmia exsule),
geschrieben in Marienborn d. 28:ten Januarii 1744 auf
Befehl des lieben Bischofs.*

(ABUH. R. 22. 1. c. Orig.)

1. Gegenwärtig ist mirs so: »Ich vergesse was dahinten ist und fühle in meinen Wurzeln ein beständiges Sehnen, Saugen, und zuweilen völlig sättigenden Genuss. Eigentlich ist das Blut JEsu das einzige, wohin alles in mir sich voriezo concentrirt. Gerathe ich etwa vom Herzen hinaus ins Denken, so ists mir gleich schmerzlich. In diesen Tagen, seit meiner Confirmation zum ledigen Brüderstande (d. 12:ten Jan.), ist's mir besonders wohl. Die Göttlichkeit des verklärten Blutes JEsu gab meinem Grunde ein volles Genügen, und es ist ganz billig, dass mein Geist, Seel, Leib, alle Glieder und Bluts-Tropfen in den Adern, nur diesem Gottes-Blute gewidmet bleiben, davon sie gereinigt und ernähret werden. Dergestalt will von dem Blute, Geiste und Liebe JEsu leben in Ewigkeit.

2. Was ich gewesen bin von meinem Geburtstage an d. 17:ten Oct. 1708) wäre zu weitläufig hier zu beschreiben. Etwas kan doch melden. Vom Jahre 1720 bis 1729 war ich den Sprachen (lat. gr. ebr. etc. franz. engl.), der Mathesi, der Philos. etc. nach Rambachii Hermen. sacr. sehr ergeben. Vom Jahre 1729 bis dato habe fast nur mit geistl. practischen Sachen und Büchern zu thun gehabt, als Aug. Herm. Franckes, Traugott Imanuel Ierichovii, Vict. Tuchtfields, Baron von Metternichs (Aletophili); Arnolds, Mad. Guion, Bernieres Louv[igni], Gerhard Tersteegens etc., und zwar unter erweckten Seelen in Schweden überall, in Riga, Copenhagen, Altona, im Bergischen Lande etc.

Von A:o 1722 bis 1726 hatte viele gute Rührungen und sanfte Bewürkungen beim Gebeth, Abendmal, Krankenbesuch, Predigen etc. Insonderheit ward Apoc. 5: 8, 9; Phil. 1: 22—25 in einer Krankheit (1723 in Gothenburg) mir sehr tief eingedrückt. A:o 1729 d. 5:ten Dec. geschahe mir just wie dem verlohrnen Sohne (Luc. 15: 20), und von der Zeit habe den Heiland gesucht ohne Rückfallen, und Er ist mir sehr freundlich gewesen, jedennoch bin ich in der Erkenntnis seiner Versöhnung unganzz (krank)geblieben. Von A:o 1732 bis 1734 predigte in 12 Kirchen, was ich von Vergebung der Sünden, vom Gebeth, Verachtung der Welt etc. erfahren hatte, und wurde theils geliebt, theils gehasset, und endlich d. 4:ten Mai durch den Bischof heruntergesetzt, wozu Anlass gegeben, dass ich 1732 in Synodo Gothoburgensi aus Dan. 12: 3 wider das Ministerium irrogeniti opponiret hatte, und in den Dörfern, bey den Kranken, Gebetstunden hielt etc., da ich doch nur ein Studiosus war etc. Nachdem mir nun 1734 erst das Predigen, hernach das Abendmal, und sodann A:o 1735 das Praeceptoriren verboten worden, kam ich in Stockholm in Gemeinschaft mit separirten Seelen, welches mir so viel besser passete, als ich vorher beym Abendmal-gehen A:o 1733, 1734 grosse Noth gelitten, ob ich gleich sonst zu der Zeit ziemlich erfreuet wurde.

1735 in Stockholm versuchte ich etlichemahl doch wenigstens in Tolstadii Kirche zu gehen, aber eine verborgene Hand führete mich 2 und 3 mahl heraus, und wie ich bei C. Mich. von Strokirch und andern Brüdern blieb, war's mir, als wäre ich vom brausenden Meer (der Upsalischen Unruh etc.) in einen Friedenshafen gekommen. Es ist wahr, im Kopf hatte ich damals Aletophili Gedanken von der Rechtfertigung, da ich mit den Professoren etc. disputiren musste, aber in der praxi und ordinarie habe kein Systeme gehabt, sondern darauf gewartet, dass ich eines krigen würde, nachdem ich allmählich einzelne Schriftsprüche würde erfahren haben.

NB Bey dieser Aenderung wurde gewahr, dass in meinen kirchlichen Jahren viele Unlauterkeiten vorgegangen. Wie ich nun des sel. Francks Nicodemum gelesen und etwas ausgeruhet, wurde A:o 1736 vors Consistorium Stockholmense citiret und 1737 der weltlichen Obrigkeit überliefert, nachdem erst Kirchen-Fürbitte für mich, Strokirch etc. gethan worden.

A:o 1738 und 1740 wurde das Protocollum consistoriale examinirt, da ich Gelegenheit hatte etliche Memorials von der Tole-

rance, weltlichen Predigern etc., Kirchendienst etc. einzulegen, welche hernach weit und breit in Schweden abcopiret worden, ohne mein Zuthun. A:o 1741 an (diesem heutigen Tage) d. 28:ten Jan. wurde ein Königliches Urtheil über mich gesprochen, dass ich ins exilium gehen sollte, bis ich mich ändern würde.

Der Anfang dieses Processes war 1736 d. 20:ten Oct. Bey der citation sehr freymüthig aus 4 Mos. 14: 9. Das Mittel waren viele Gnaden, denn der Streitigkeiten vergass ich gleich nach dem Verhör und kauete nur practische Sachen, die ich inwendig erfuhr, und wovon ich an erweckte Seelen schrieb, mit ihnen redete, sang und betete, sonderlich zuletzt. In den Memorials gab mein Leben dahin, denn da ich aus Act. 6: 2—4 den schwed. Predigern vorhielt, dass sie Petri successores in der Liebe des Worts und des Gebets nicht sind, sintemal sie ganze Jahre mit Reichstags Affairen sich von ihren Schafen abhalten lassen, so dachte ich, sie könnten mir das Leben nehmen, weilens wider die Fundamental Geseze geredet war. Da die Sache zu Ende gieng, fühlete einen grossen Trost überm Loos Mardechai (Esth. 6: 8), und das Te Deum Laudamus wurde besonders eröffnet. Dergestalt wurde d. 12:ten Febr. arrestiret und vom 3:ten Mart. bis d. 7:ten April aus Stockholm bis Malmö gefänglich geführt.

A:o 1741 und 1742 correspondirte nach Schweden mit sehr vielen jüngeren und älteren Seelen von ihrem und meinem Zustande und liess den Bernieres in Hamburg drucken in schwed. Sprache.

A:o 1743 stund ich in trivio (Jer. 6: 16) und rief zum HErrn: »Habe ich Gnade funden vor deinen Augen, so zeige mir deinen Weg!« Exod. 33: 13. Darauf resolvirte in Junio 1743 erst Br[uder] Tersteegen, sodann die schwedischen Emigranten in Neuwied zu besuchen. Diese sandten mich nach London, allwo mit J. Hutton, Reinke, W. Neusser etc. bekannt wurde, welche mich durchs Loos nach Marienborn wiesen. Hier kam ich an d. 17:ten Nov. und ward d. 7:ten Dec. aufgenommen.

3. Was künftig thun soll, wird der Heiland geben (Ps. 32: 8, Es. 26: 12). Von A:o 1723 und insonderheit 1730 sqq. sind mir folgende Sprüche eingedrückt geblieben: Jer. 15: 19, Es. 6: 8, cap. 60; Luc. 12: 42, Math. 10; Ebr. XI; Act. 20: 24, Ebr. 13: 13, Apoc. 12: 11, Ps. 51: 14, 15; Zach. 3, item cap. 6: 15.

Nach China habe Neigung gehabt von A:o 1732. Aber jetzt bin ich hier und will mich führen lassen. In vorigen Jahren habe

immer viel auf Gemeinschaft gehalten und glaube jezt, dass diese *communio et Unitas Fratrum* wird mir zum Segen und Stärkung dienen auch in *den* Stücken, gleichwie ihr Umgang mich zum Blute JEsu gefördert hat, wornach von A:o 1737 mich sonderlich anfieng zu sehnen. Summa: in verwichenen Jahren ist die ganze force und attention meines Christenthums auf die Heiligung gerichtet gewesen, und auf die Abwartung der Bewürkungen des Geistes dazu. Die Gnade der Versöhnung und die Seligkeit eines zerschlagenen Geistes ist nur zu Zeiten gefühlig geworden, nemlich da ich gestrauchelt und darüber bestrafet worden.

* * *

Hier ist was wenigens, woraus du etwas von meinem Zustande wirst urtheilen können. A:o 1730. krigte ich dich lieb, m. w. Br. Ludwig [Zinzendorf]; 1731 hätte wohl mit Joh. Böhm aus Riga nach Herrnhuth gehen wollen; 1735 da mein Nicodemus und vermischte *condescendence* bestrafet wurde, hielt ich deine *conduite* (in kirchlichen Sachen) des Husai seiner ähnlich; 1743 in London las ich deine Berliner Reden und habe dich jezo lieb. Gert Hansen, [A.] Grassmann, A. und M. Dober etc. kennen mich schon.

XIII

PROSPEKT

Prospect

vom Königreich des Heilandes in Schweden

[im Jahre 1746.]

(ABUH. R. 19. F. 4. Orig.)

Ein westgothischer Bauer sagte vor einigen Jahren: Der Vater hat seinen Sohn in Schweden hineingebracht und wird sein Recht ausfordern. Des Glaubens bin ich auch, und zwar um so viel getroster, als jetzt die Lehre vom Blut so vielen Seelen schmackhaft worden, und sie nicht anders mögen selig seyn als durchs Lammes Blut allein. Haben doch die Widersacher in den vorigen pietistischen und separatistischen Jahren das (mit so viel Stroh behaftete) Gute nicht vertilgen können, dass es nicht jährlich weiter um sich gegriffen. Was wollen sie jezt widers Lamm und dessen Blut ausrichten können? Nichts.

Die zwey Hauptörter sind besetzt, nemlich:

1) Fremmesta in Westgothia, da die Geschwister Becklinds hinter den dortigen Predigern Tengbom, Brissmann und anderen in der Stille arbeiten, sich besuchen lassen und von den Layaarbeitern Nachricht einholen, was die herum liegende Districte machen. Tengboms Credit erstreckt sich nach Gothenburg, Smoland und gar nach Schonen, wohin er seit etlichen Jahren mit den dortigen Erweckten correspondiret.

In dem District von Westgothland, da ich vor 14 Jahren (in 12 Kirchspielen) predigte, ist ein erweckter Pastor, Petrus Ene-roth, über dessen Haus eine Gnadenwahl zu seyn scheint. Er hat mich lieb gehabt, und ich möchte ihn wohl besuchen, so ich wieder nach Schweden kommen darf. Auch wäre mir lieb zu sehen, ob

einige Frucht bey den anderen Seelen dortheraus wahrzunehmen wäre. In Jönköping und da herum habe auch etliche Seelen, die ich mündlich sprechen möchte.

2) In Stockholm sind die Geschw. Werwings. Ihre Gehülfen sind: Odelius, Hagstroem, Swerdsjö, Bredmark und Olof Green. Das sind 5 Prediger. Der letzte hat insonderheit ein gutes Zeugnis, dass er sich der ledigen Brüder treulich angenommen. Die Fräulein Strömfelt werden als Arbeiterinnen unter den ledigen Schwestern gebraucht und stehen mit auf dem schwarzen Register, das man in Upsala von Zinzendorffianern hat. Werwings haben in Stockholm ein kleines Häuflein, das mit ihnen einstimmen kann: Meine Wunden Jesu! Aber sehr viele, die das Schlacht Schaf Jesum bald geniessen möchten.

Von Stockholm aus werden besucht Westerås, Köping, Arboga, Örebro etc., in welchen Städten kleine Häuflein sind, die das Wort vom Blut gerne annehmen. Die Dalekerls im Kirchspiel Mora, die mit Green bekannt worden, müssen ein guter Sauerteig werden!

Werwings trösten sich bey ihren engen Umständen (da sie sich der Seelen nicht so frey annehmen können, als sie wolten), dass die liebe Mutter sich der armen Kinder so treulich annimmt, dass aus den letzten die ersten werden.

Desiderata:

1) Uleo und Torneo sind von den Brüdern Nitschmann, Grassmann, Ulrich Baehr und Oestergreen besucht worden und haben eine besondere Gnaden-Anforderung zur Gemeinde; insonderheit Torneo, dessen im Common-prayer (in der Liturgie) mit gedacht wird.

Torneo hat um einen Bruder aus der Gemeinde angehalten. Jezt im Februario a. c. ist Baehr da gewesen. Seine letzte Nachricht hält in sich, dass eine neue Erweckung da vorgehet, aber meist unter Frauensleuten, Mägden und Jungfern, denen der Heyland im blutigen Bilde erscheint und Gnade ertheilt. Unter Mannsleuten sey es noch tot und kalt, sagt er.

2) Unter den Lappen haben Oestergreen und Baehr nichts machen können als bethen und sie ansehen. Sie sind zwar durch Torneo Lappland ganz durchgereist bis Nord-Cap, nemlich A:o 1742 von Torneo Stadt bis Jockes-Gerve, 33 grosse Meilen, von dannen bis Ofoten 24 Meilen, von da bis Alten im Norwegischen Finnmark 40 Meilen; allwo der Oestergreen 2 $\frac{1}{2}$ Jahr und Baehr bis 1746 (exclusive) geblieben. Aber theils waren die Lappen wider

sie eingenommen, als wären sie Werber, theils konnten diese Brüder nichts in der Lappen Sprache mit ihnen reden.

In's russische Lappland konnten sie A:o 1742 seq. wegen des Krieges nicht kommen, und in dem letzten Jahre waren andere Hindernisse. Die schwedischen Lappen sind getauft und haben keinen Wohnsitz.

3) In Finnland sind hier und da einige erweckte Seelen, deren sich niemand sonderlich annimmt. Z. ex. in Wasa, Nycarleby, Uleo, Jacobstadt, und um Abo und Borgo herum.

Der gewesene finnische Prediger Johannes Krank, der mit Wiik und Bruder Werwing soherz lich correspondiret, ist Sinnes, in diesem Sommer dahin zu reisen. Sie sind wie die Schaaf ohne Hirten. Ein grosser Theil sind der Separatisten Nachfolger geworden.

4) Endlich habe vorm Heiland eine herzliche Frage: Was mache ich mit meinen alten Bekannten? Mit der Sorte von Separirten, die von der gelindern Art sind? Soll ich länger so schweigen? Mir ist doch Barmherzigkeit widerfahren und sie sind noch in meinem Herzen, ich kann sie nicht wegwerfen. Von der rigiden Art rede ich nicht.

So viel ist mir vor dismal aufgefallen. Theures Geschwister, ich bin euer und des Heilandes und glaube Ihm, dass Er euch seinen Willen offenbaret, und mir einen proportionirten Plan durch eure Hände geben will. Seine Wunden sind jezo mein Factotum. Darinnen will mit Euch arbeiten und ausruhen.

Mein theurer Bruder Layritz sung mir A:o 1745 d. 3:ten Jan. folgendes:

»Wenn Roseen als neugebohren,
alt und eigenes ganz verlohren,
und von nichts als Blut mag sagen,
kann er's Zeugnis weiter tragen».

So viel kann jezo sagen: Nichts schmeckt mir so wohl als das Blut JEsu, und ich mag keines unbebluten Guts mehr. Es wird mir die Zeit lang, wenn ich was anderes höre.

Schliesslich, Mein liebster Papa, fällt mir ein um einen Segen der Gemeinde zu bitten. Vor 1 Jahre wurde ich angenommen, und wiewohl ich spät komme, kann doch der Segen, der blutige Segen des Lammes und seiner vereinigten Diener alles einbringen, was ich versäümet habe.

Das theure Lösegeld bleibt mein höchstes Gut, und so ich gewürdiget werde selbiges zu verkündigen, solls mir eine Gnade seyn.
Ich küsse dem theuren Papa die Hand und bin
Heerendyk d. 15:ten Mai A:o 1746.

Sein und der theuren Gemeinde
gehorsames Kind
Sven Roseen.

XIV
BREF

Bref.

I.

Till E. Benzelius d. y.¹

Dat. Uppsala den 22/7 1728.

(LSB. Benz. brefs. XI n:o 44. Orig.)

Högwärdige Herr D. och Biskop, Höggunstige Gynnare.

Tå iag för några dagar sen gaf mig ro, och besinnade mina omstendigheter och handlingar, befan iag mig hafwa skaml. för-gätit *en* af plichterna mot Högwärdiga Biskopen, neml. wid min ringa skrifftel. upwaktning gifwa mit tilstånd tilkenna. Dock hoppas iag, at denna tiden skal wara tänligast at framkomma med saker af så ringa werde. Äfwen denna tiden hade iag tänkt anwenda til at sammanskrifwa et academiskt prof, min k. fa'r til wiljes; så framt icke et siukligt tilstånd afskurit mig det upsåtet. Nu förnimmer iag, at Guds reglor i naturen så wisl. och wel äro stadgade, at icke höfwes det de, menniskio-wordslöshet til wiljes, skulle rubbas och ändras.

Intet illa menar iag sagt wara: Ἐπιμελεῖσθαι δεῖ σώματος καὶ ψυχῆς ἀρμονίας ἔνεκα... Ty hade iag effterkommit detta guld-wichtige utspråket, så hade iag warit i stånd at lyda min k. fa'r och wara mina welgynnare, kan ske, til nöje. Wid oppo-nerande sistledna termin halp mig mycke le grande principe de besoin d'une raison suffisante (som uphofsmanen Baron von Leibnitz kallade det), hwarföre iag ock fattade lust dertil och utwalde det til et ämne, hälst som iag ei wet någon derom i Sverige disputerat, ei heller i Tyskland — sålunda, som iag gerna wille hafwat — utom hwad Leibnitz sielf, Wolfffen och Bulffinger i sina skrifter kringströdt. Detta med sina fruchtsamma consectorier

¹ Af denne påtecknad: bes[waradt] 11 Nov.

wille iag gerna sammanfatta i en god mathematisk ordning, fast iag än derigenom förtungar arbetet dubbelt. Genom Guds welsignelse har iag önskel. fortkommit denna lilla tiden, iag hafft ro. Men nu är iag aldeles afrådder från läsning öfwer rötēmånen, förutan hwad disciplarna widkommer; tänker dock något smått deremillan, och tar mig den stora dristigheten at begära, iag på görl. sett måtte få veta, om något denna materien angående är afhandlat i Högw. Biskopens brefwäxling med Baron Leibniz.

Welborne Prof. Rudbeck har öfwertalt mig at nu begynna (iag kan tenka såsom en amanuensis, kan iag orka mer, så skal iag biuda til) at hielpa honom wid sit Lexicon Asiae et Europae harmonicum. Jag tog emot det til den ändan, at iag måtte komma in med en så widtberömd Herres principier och grundsatser. 60 dahl. silf. m. skal iag få om åhret, 3 timm. om dag[en]. O, at iag wore i stånd at slippa förnöta dessa dyrbara ungdoms-åhren med conditioner, som iag dock elies anser som pröfwe-stenar af ens trohet. För ostadighets lasten och at ei nödsaka min werd til sina söners skada omväxla, är iag ännu qwar wid denna condition. Nu tyckes mig, at den äldre ei mycke skal behöfwa en privat-informator. Ty latin explicerar, talar och skrifwer han temmelig wel. N. T. förstår han ock wackert. Ebreiska har han läsit et åhr, geographien, hist. univers. och tyska nödtorftel. Herr Magist. Celsii (rigourea) Arithmetica gingo de igenom och practiserade Logiqven så, at den äldre se'n wid Weidleri Geometrie anklagade bewisen för deras slakhet, hwilken hans wakra öfnings smak fägnade mig hierteligen. Men huru lenge wil iag uphålla Högwyrdiga Biskopen med mina små-saker. Jag önskar slutel., at Högsta Guden med all welgång werdes welsigna Högwyrdiga Biskopen och Hans dyra embete och förblifwer med all wyrdnad

Upsal d. 22 Iulii 1728.

Högwyrdige Herr Biskopens
ödmukaste t[iena]re och trägne förebediare
S. Rosén.

P. S. Om iag tordes bedia Högw. Biskopen min ödmukel.-taksamma helsning til Herrar Magg. Montin, Liung, Wassenius och Hilleström! Then förnäma herren och frikostiga gynnaren kan iag ei wel wisa min tacksamhet emot, mädan han ännu mot min önskan är mig okänd.

2.

Till Erik Benzelius d. y.

Dat. Långbro den $13/10$ 1729.

(LSB. Benz. Brefs. XI n:o 96. Orig.)

Högwärdige Fader och Biskop, Höggunstige Befordrare.

Effter Högwärdiga Herr Biskopens höggunstiga råd och befallning (som iag undfick den 30 Dec. 1728), lemnade iag strax det så kallade principium rationis sufficientis tillika med andra metaphysiska studier, som iag ock strax i början af Januarii månad hade den ähtran at beretta. Men sedan iag inemot $3/4$ år hwilat mig från effter-tänksamma studier, begynte iag med friska kraffter at söka generala bewis på denna så wel gamla som otroliga satsen: Nullam rem esse omnibus rebus talem, qualis sit res alia (orden äro Tullii). De härliga corollaria, som både til theorien och praxin deraf kunna härledas, synas göra detta *παράδοξον* werdigt at förswaras wid en academie. Herr Professor Alstrin har ock lofwat sitt praesidium derför. Nu som det wore mot min plicht och skyldighet at verkställa et sådant upsåt utan Högwärdiga Herr Biskopens bifall och tilstånd, så tager iag mig den dristigheten at i ödmiukhet förfråga, om detta mit företagande af Högwärdige Fadren approberas och gillas? Tilförena har iag ei tords nämna något härom, emädan iag ei warit försäkrad om at kunna gå i land dermed. En owanlig storm (från nord-wäst) har farit häröfwer och både på trä och menniskior förorsakat åtskilliga effecter effter deras skiljachtiga constitution och beskaffenhet. Sålunda är bemelte sats (fastän beklageligen, dock) demonstrative stadfästad och sannad. Jag förmodar mig gå säkrast på medelvägen och hwarkan statuera res solo numero discrepantes; ei heller at alla äro essentiae vel speciei diversae, som scholastici, Thomas och Thomasius etc. sagt om rebus immaterialibus.

Jag afwaktar i ödmiukhet, hwad swar Högwärdige Herr Biskopen täckes lemna åt denna brefdragaren, min lilla bror, och förblifwer med all tilgifwenhet

Longbro ($3/4$ mihl från Stockholm) den 13 Octob. 1729.

Högwärdige Fadrens och Biskopens
min Höggunstige Befordrars
ödmiukaste client och tiena[re]
Sven Rosenius.

3.

Till Erik Benzeliuss d. y.¹

Dat. Långbro den 27/4 1730.

(LSB. Benz. brefs. XI n:o 116. Orig.)

Högwärdige Herr Biskop och Fader i Christo.

Guds hemliga domar hafwa så länge tuchtat mig, tils iag sidstleden November kom til någon början af bettring. Dock finner iag mig ännu intet i hans rike trogen och stadig. Fördenskul wil iag för Högw. Biskopen bekänna, hwad iag hos honom och mot hans förmaning syndat hafwer. En gång dristade iag mig tala om interpretatione demonstrativa, och när Högw. Fadren sade, at den Helige Ande gier öfwertygelse nog, wardt iag wäl skamröd, men blef dock qwar i min practiska gudlöshet, som iag då war kommen i. Twert om sökte iag mit goda i studier, som wäl aldrig kunnat mätta mig, men oförmerkt fördt mig i högmod, ja, så aldeles, at iag under bedrägeligit skien förachtade, hwad iag förr af Gud begärt, och wille blifwa stor. Nu är iag hwarken werd, ei heller skickelig at wara min Jesu ringaste tienare. Jag wet ock intet, om i detta stycket gifwes rum til ändring (Ebr. XII: 17). Ei heller törs iag för min diupa egenhet skul begärat, utan genom samma min Jesu goda Anda, den iag försakat, beder iag om nåd, at iag nedgrafwit det bästa pundet och missbrukat de andra.

Detta hafwer iag nu bekänt och tror (1 Cor. XI: 31), at något hinder är af vägen samt önskar, at ingen annan måtte råka i mina vägar! Sålunda warde min falska winning en förbannelse, och ingen tale wäl om dessa synda-snaror! Amen. Jag förblifwer i Guds nåd

Longbro den 27 Apr. 1730.

Högwärdige Herr Biskopens
ödmjukaste tienare
S. Rosenius.

[P. S.] I dag dödde Herr Gen. Maj. Stael von Hollstein, sedan hans begge bröder gått, den ene några månader föruth, den andre några wekor.

¹ Af denne påtecknad: bes[waradt] 26 Oct.

4.

Till Erik Benzelius d. y.

Dat. Sexdräga den 17/6 1732.

(LSB. Benz. brefs. XIII n:o 41. Orig.)

Reverendissimo Domino Episcopo Doct. Erico Benzelio.

[Salutem in Christo sempiternam!

Ni Servator O. M., qui mortuus quidem fuit, nunc autem victor vivit (Ap[oc.] 1: 19), specialem mei curam gessisset, multis mortibus me ipse tradidissem.

Ejus autem manus, ubique locorum omnipotentes, me exulem Patriae Patrique reddiderunt salvum et incolumem, Tibique, Parens reverendissime, quasi redivivum sistunt.

Consiliorum pariter ac beneficiorum memoriam fructusque mecum in pelago (vel apud Livonos) periisse, si ad Te fama status mei pervenit, cogitare potuisti; nunc autem, postquam imbecillitatem meam et miseriam naturalem quodammodo expertus sum, aliisque innotuit, me quem extulerant, nihil esse, nunc (inquam) spero fore, ut Numen O. M. pro more suo sanctissimo (1 Cor. 1: 29) me aliquid fieri jubeat. Ei enim soli gloria est tribuenda, quod ni fiat, malo nihil manere.

Mense Aprili A. 1731 incidi in Ex: 32: 10, et interpellavi apud Deum pro urbe nostra principe (cujus excidium verebar), signum exposcens, quo monerentur incolae, si vel sacco induto mihi necesse foret ad frugem bonam revocare cives. Mense Iunio et Iulio per vigiliis, jejunia et alias exercitationes fere monachales scriptaque eremitarum etc. eo tandem imbecillitatis deveni, ut vestitu rustico amictus Holmiae sine munere (dimissis Lundam discipulis) degerem, usque dum (d. 10 Sept.) sors me Rigam transferret. Ubi post angores miris modis sanitati restitutus Nobiliss. Senat. Vege-sackii liberos informavi. Inde autem a parentibus revocatus, mari balthico trajecto, mense Majo A. Curr. (1732) domum me per Sialandiam et Scaniam contuli.

Est inter alios civit. Rig. Pastores de me bene meritis rever. Hauman, qui a fide dignis Regni Su[eciae] clericis responsum desiderat,

cui contra adversarios suos innitatur. Igitur, si Deus Tibi tantum otii facit, Episcopo reverendissime, devotissime rogo, digneris per Amanuensem Tuum ad X has quaestiunculas, mihi ab Haumanno commissas, respondere. Adauge sic, Maecenas Optime, Tua in me officia, nec permitte, tam commodam occasionem, Fautori meo inserviendi, sine fructu praeterire; alias enim vereor, ut reverendo simul et dilectissimo Haumanno (praecipue quod ad ult. quaest.) gratificari possim.

Quod superest, nescio, qua ratione gratam mentem Tibi, reverendissime Pater, declarem. Vota itaque mea Tuis subjungo (videlicet infans simul cum parente Regem sollicitant) Patrem spirituum (καὶ πάσης πατριᾶς) obsecrans, dignetur Te, ceu ramum frugiferum, in Servatoris nostri gloriam, et plurimorum usus, purgatum olei succique plenum servare! Ita fiet!

Dabam Sexdraegâ, d. XV Cal.	Reverendissimi Nominis Tui
Quinct. A. O. R. MDCCXXXII.	cultor devotissimus
	Sveno Rosenius.

5.

Till C. H. Grundelstierna.

Dat. Sexdräga den 4 Sept. 1732.

(KB. Autografsaml., Br. fr. S. Rosén. Afskr.¹)

Immanú El!

Förr än jag reste från Riga och sedan jag kom hem, skref jag wäl til Hr Grundelstierna och Hr Strokirk, men wiste icke, at Hr Grundelstierna lidit förtret för mitt afresande skull, förrän Hr Biskopp Jacob Benzelius sade mig det.

Jag gjorde illa, at jag tog den zedelen af Hr Grundelstierna och intet hölt mig wid Gud allena, troliga förnögd med hans skickelse; dock hafwer Gud redan gjordt wäl och räddat en själ.

I den Reineccii ebr. och graekiska bibelen, som Hr Grundelstierna köpt i Halle och lemnade mig, stå i brädden wid Apoc. 22: 15—19 versarne dessa orden, med rödt bläck skrifne på prantewis: »Är jag lika från tig wildfahren — jag komer igän. Jesu, min Frälsare, warkunna tig öfwer mig!»

¹ Å hvilken afskrifvaren antecknat: *Til Hr Carl Henr. Grundelstierna.*

Herren Jesus ware prisad, som ropat mig och upväckt i mig begär efter sig at med upriktighet komma igän och i honom söka och anamma helgelse och salighet. Han gifwe redlig beständighet och kyskhets at helre än en gång warda narr och gå i fängelse med Joseph än bohla med werlden.

I fredags predikade jag med mer kraft och oftare nådes-anblåsningar än förra gången (den 3 böned.) och hade stilla fred i hjertat, då jag slutat; jemwäl då jag talte om Salzburgarna, för hwilka collect skulle samlas.

I lären wäl bedit för mig, käre wänner, ty bören I ock få prisa Guds fria nåd. Ja, fri är hon, ty för soml. catechumeni, som min k. far befaller mig förhöra, är jag kall och snart stum, för andra åter öfwerflödande. Den 13 Sept., om Gud wil, skal jag wäl på min k. fars befallning wara i Göteborg och opponera extraordinarie. Innehållet af min opposition lærer blifwa Sirac. 15: 9.

Herren Jesus stånde up, förströ sina fiender, gifwe arbetsamma och wisa byggningsmän, at honom måtte tempel byggas i ödelagda själar. Ja, af barmhertighet wärdes han reparera dem, som lidit skada.

Medan jag warit borta, så hafwa min k. fars åhörare reparerat stenkyrkorna, byggt up det nedfallna, refwit håhl på södre wäggen, at de med fler och större fönster måtte få mer ljus.

Hälser alla Guds barn, isynnerhet Friedrich — — — en skrifw[er.]

Jag förblifwer

Wälborne Hr Grundelstiernas
tjenstskyldigste tjenare
Sven Rosen.

Sexdräga d. 4 Sept[t]. å[r] 1732.

6.

Till Jakob Benzeliuss

Dat. Mjöbäck den 23/10 1732.

(KB. Engestr. Saml. Br. till Jac. Benzeliuss. Orig.)

Högwärdige och Höglärde Herr Biskop.

Ibland andra goda råd, som Ed. Faderl. Högwärdighet täckts gifwa mig, wördar jag nu med ödmjukast tacksäjelse besynnerl. thet, at jag skal läsa Chemnitii Locos Communes. Sedan jag effter

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

3

hemmkåmsten från Giötheborg wardt (på m. k. morbrors P. Lindmans begäran) hitflyttader, begynte jag med denna October at läsa Chemn[itii] tract. de Coena Domini, then jag med god satisfaction läsit de stunder, jag för information hafft lediga, och slutade i dag. Besynnerl. på de ställen, derest han afhandlat dicta h. l. classica, hafwer jag funnit et pabulum animae (ut ita dicam). Som det ock tilförena warit mit begär at få en theologie, som demonstrerades genom wiss och owikelig exegesis, men som jag ingen sådan fick, ty satte jag mig före i Upsala at läsa ei allena språken utan ock logica och andra adminicula exegetices externa, Lamy, L'art de parler och mathesis, at jag dock ändtel. måtte ernå en hermeneutica demonstrativa. Men som jag stod i denna widlyfftheten, förde Gud mig genom allahanda tuchtningar A. 1729 til erkänsla af min dödelighet och at jag ännu ei wore skickelig til at dö. Effter den tiden slogs mit höga förslag neder och war mig om tröst stor ängslan. Då tog jag gerna mot et enfaldigt språk och lät demonstrationer och raisonnementer fara, allena Guds anda motte föra mig i erfarenhet och possession (ex. gr.) af Rom. V: 1 etc.

Nu, om thet icke är Ed. Fad. Högw. emot, så wil jag fortfara i Chemnitio och begynna then följande tr. de Unione personali, låtandes disquisition de theologia irrogeniti hwila så länge. Hos min k. far predikade jag d. 3 och 4 böned. och intet mehr, effter Högw. Biskopens permission lydde så. Nu som k. morbror Lindman bad mig hielpa sig i des siuklighet, gaf jag tillkänna, at jag ei hade låf dertil; annars wille gierna effter min skyldighet lyda och wara honom til wiljes.

Jag önskar Ed. Fad. Högwyrldighet nåd och kraffter til sit dyra embete och förblifwer med skyldigsta wyrldnad

Mjöbäck d. 23 Oct. 1732. Högwyrldige Herr Biskopens
ödmjukaste tienare
Sven Rosén.

7

Till C. H. Grundelstierna.¹

Dat. Sexdräga den ²/₁ 1733.

(KB. Autografsaml. Br. fr. S. Rosén. Afskr.)

Herren, som gör all ting ny, utrote all gammal kötsens styggelse, orenhet, skrymteri, list [och] afwund och förnye sit namns kraft i våra safftlösa själar til, evangelisk styrka och beständig upriktighet!

Wälborne Hr Grundelstiernas bref af d. 7 Nov. ankom til Miöbeck om Thommesmässa. Och som nu lærer förmodeligen wara [u]plysning kommit i den til döden dömda jungfruns sak, så beder jag tjenstel[igen] at få vidare underrättelse derom, i synnerhet öfwer dessa orden: »Hon har stort ljus i andarnas historia», — om det så är som i Glüsings Historia der Altväter, hwaräst talas om en, som wiste djeflarnas åtskilliga arter (*species et differentias caracteristicas*)².

At Hr Grundelstier[na] gifwer efter, hwad jag är skyldig, anser jag ock såsom en Guds skickelse. Ty hade jag skolat betalt, så hade wäl den gode Fadren gifwit mig så många pengar, men nu har jag

¹ Å afskriften är af samtida hand antecknad: »Til Carl. Henr. Grundelstierna.»

² Åsyftar den på sin tid uppseendeväckande rättegången mot en helbregdagörerska Catharina Fagerberg. Själf uppenbart hysterisk (Jfr J. Collanders ber. i N. 1897) sökte hon bota sjuka genom att medelst bön m. m. utdrifva ur dem de förmenta, sjukdomen orsakande, onda andarna och anlitades af många. Angifven af prosten E. Fors i Nyköping (Tessin och Tessiniana s. 315) rannsakades hon jämte sina anlitare dels vid Jönåkers häradsrätt i Södermanland, dels vid Östkind i Östergötland. Den senare fann henne skyldig till *crimen laesae Majestatis Divinae* och hänsköt målet till Göta hofrätt. Vid sin pröfning af Jönåkersrättens rannsaking frikände Svea hofrätt Fagerberg den ¹²/₂ 1733 och stadfäste äfven underrättens frikännelse af hennes anlitare. (Utslaget tryckt i E. Ekholms Svenska kyrkohandlingar, Sthlm 1770 s. 25. Likaså i Geistliche Fama XIII, 1734 s. 98 f. Ett bref om F. från Stockholm den ²⁷/₁₂ 1732 ibid. X s. 118). Göta hofrätt frikände äfvenledes F:s anlitare i Östergötland från ådömda fängelse- och kyrkostraff (Göta hofrätts Arkiv, Jönköping, »Protocoller uti Criminalmål» den ¹²/₁₂ 1732 och ²⁰/₂ 1733). Till F:s frikännelse bidrog väsentligen Erik Tolstadii af Svea hofrätt infortrade, synnerligen intressanta, yttrande i saken. (Tryckt i form af referat i Geistliche Fama XIII s. 102 f.)

ingen inkomst haft, och ingen har jag sökt. Föda och kläder har jag. The pengar, som Hr Grundelst[ierna] gifwit mig, woro af Guds försyn noga afmätta, ty just då de tröto, fick jag andra i stället och för intet.

Från Hr Strokirk och Sahlner fick jag bref i Nov., men har ännu ingen wisshet at swara derpå. Jag tackar i medlertid och hälsar dem hjerteliga. Ännu har jag ej haft nödigt försäkran i den saken; hoppas doch nu, tå tiden kommer, at Jesus skal blifwa mit ljus och min väg.

Jag tackar (I gören wäl så med samtel[ige] käre wänner, som bedit för mig) och prisar min nådige och kärleksrike Frälsare för sin lockande (ja som en höna glockande) röst som han genom mig owärdig lät höras sistleden Stephani och Menlösa barns dag, tå han med kraft och ömt medlidande och himmelsk försmak upfylte mit hjerta at derur predika bettring för Miöbecks församlingar. Jag märkte, at ock mina cousiner, min mosters döttrar, woro rörda, och jag har sedan haft innerlig känning, at Gud intet lärer släppa dem. Beder ock för dem, som hittils intet wetat något bättre, at de måge inkomma i det rena och uplifwande ljuset.

Då jag kom hit at predika Nyårsdagen hade jag intet något sådant som i Mjöbeck.

Nu, min käre Jesus, gör oss redelige för tig! Förnedra, uphöj och åter förnedra, allt efter tin wishet! Befrämja tin ähra och lär oss sanning! Gör oss willige med tig at lida!

»Fac ut possim demonstrare,
quam sit dulce te amare,
Tecum pati, Tecum flere,
Tecum semper congaudere»!¹

O, at jag häri må blifwa alla Guds barns och wälborne Hr Grundelstiernas
trogne medtjenare
Sven Rosén.

Sexdraega d. 2 Jan. A:o 1733.

P. S. Här taltes om en probst i Nyköping, som af en fröken blifwit uptagen til dants och, tå han dantsat, satt sig, säjandes: Det står mig ännu en dants öfrig. Derpå hafwa hans fötter begynt skälfwa, och han sjelf strax derpå blifwit död.² Härom begär jag gärna vidare underrättelse. Likaledes den andra prästens dotter

¹ Af Melanchton. Se A. Hardeland, Pastoraltheologi, Leipz. 1907, s. 257.

² Erik Fors dog »af slag» den 8/10 1732. N. Aurelius, Strengnäs Stifts Herda-Minne I, s. 364.

skolat kort derefter gå i kyrkan, men då hon klädt på sig klagat: »Jag blir så swett», och strax blifwit död. Jag önskar weta, om desse äro de, som anklagat den til döden dömda jungfrun och huru hennes dom aflupit i hofrätten.

P. S. Til wåren, om Gud wil, tänker öfwerste Isendorf resa til sit gods i Tyskland och med detsamma til Herrenhut. Tå hoppas jag få skrifwa til Johan Böhm, som jag blef bekant med i Riga. Helser alla Guds barn!

8.

Till C. H. Grundelstierna.¹

Dat. Sexdräga den $\frac{4}{11}$ 1733.

(KB. Gjörwell, Saml. af bref, I n:o 33. Afskr.)

Jesus räcke tig handen, min käre Bror!

Tänkom på de förra dagar, hwad godt Gud oss tå gjort och kastom intet bort et godt samwet och frimodighet för Gud, som hafwer en stor lön (Ebr. 10: 32—39). Dragom oss icke undan, utan warom trogne och tålige til ändan (Ebr. 6: 10—12), winläggande oss therom, at wi måge ingå i roligheten (cap. 3 et 4). I sjungden ofta, k. Bror, för mig, Eder ringa tjenare: »Ringe recht». . . Christus trones begynnare och fulbordare förnye i oss thet sinnet!

För min k. Brors bref, dat. d. 28 Febr., tackar jag skyldigast och wet nu intet betre at wisa någon tacksamhet med än genom innelykta transumt och hjertel. önskan til Gud, at han af sin nådes fulhet i Christo wärdes wälsigna det på Eder och andra k. syskons själar! Thet wardt mig besynnerliga märkeligit i en dröm d. 17 Nov. 1732, hwarom, der Gud så wil, en gång munteligen.

Den k. Madame Wulfin, Past. E. Ewalds svärmor, som oss thet innelykta öfwersänt, skrifwer sålunda, bland annat vackert:

»Er helfe mir erbitten, dass der liebe reiche Heiland, der mich so oft in solchen Schmelzofen wirft, nun 3 mahl dieses Jahr, dass er seinen Zweck an mir erreichen möchte, dass ich gereiniget, zubereitet und geheiliget werde, dem Bräutigam entgegen zu gehen. Das muss ich

¹ Enligt afskrifwarens anteckning: »Til Hr Carl Henr. Grundelstierna.»

doch meinem getreuen liebeichen Heiland zu Ehren melden: Seine überschwengliche Gnade, Liebe und Treue lasset er treulich blicken, schencket mir auch Gedult, also dass ich auch unter den heftigsten Schmerzen, Ihm zu Ehren sagen kan: Es gilt mir gleich, ob ich gesund oder krank bin, wenn ich nur des Herren bin. Er erhält mich auch allezeit munter im Geist, gelobet sey Jesus, dessen wir sind, denn es ist wahrlich alles seine erbarmende Liebe.»

Och länger neder: »Ach, dass wir immer, immer wachen und beten könnten! Denn wenn wir ohne Unterlass beteten, so würden die Feinde keine Zeit kriegen sich zu conjungiren und zu verstärken oder uns nicht viel Abbruch thun können». Es hat schon ein vornehmer Prediger gesagt, »er fürchte, dass die Schande der Prediger wird in unserer Zeit aufgedekt werden». Der getreue Heiland schenke uns nur die rechte Treue und vermehre uns den Glauben, so wird der Feind wider uns wenig ausrichten. Muss es schon durchs Enge und Gedränge und viel Leiden gehen, schadet nichts, wenn nur die Ehre unsers liebeichen Heilandes und sein Reich mag ausgebreitet werden. Ihn lassen wir walten.

Fendrich Langhorn auf Christiansö bei Bornholm stehet in rechtem Ernst u. Treue und ist zugleich munter. Er hat alda mehr Segen als viele (auch fromme) Prediger nicht haben. Wir haben öfters erweckliche und erfreuliche Nachrichten von ihm, wie diese und jene bekehret worden sind, samt von ihrem Wachsthum, dass man recht schliessen muss, [dass] die vor $\frac{1}{2}$ Jahr das Wort der Wahrheit und Gnaden angenommen, schon Jünglinge sind, stark den Bösewicht zu überwinden.»

Wid slutet påminner hon om thet brefwet, som hon skickade med mig sistl. år til Mad. Avelen, therpå hon intet svar fått och wet sålunda icke, om thet är framkommit eller ej? Om än M. Avelen wille skrifwa på swänska, så är dock någon af bröderna i Kjöpenhamn (til ex. Christian Hindricsson bakare), som förstår't wäl. Jag beder mycket hälsa den k. Mad. Avelen och Lexelia och alla, som i deras hus åstunda Jesu rike, som icke är af denna wärdenne.

Kunde k. Bror oförmärkt få weta, om min broder Nils Rosen betalte them för mig, såge jag thet gärna, at jag måtte i något wisa min tacksamhet mot the k. wännerna. Både dessom och androm wännom i Stockholm önskar jag welsignelse i Zephaniæ tredje cap., som är rätt applicabelt til staden och inwånarena, både onda och goda, och til tiden, som är ock förestår. Christus fägne them, som

wänta efter honom och låte dem glädjas af hans Advent och närwaro! Den k. Strokircks bref, som jag fik d. 7 Juni, kommer jag mig än ej at beswara. Eftertänkelige äro desse orden: Jag lemnar til den gode Guden at förklara Eder sin wilja, då den k. Guden ju mer lærer gifwa både nåd och förmåga at skrifwa och tala til hwar annars upbyggelse i Herranom. Detta förhoppade jag i sommars. Men ske Guds wilja! Herren gjöre mig upriktig och hörsam, så blir jag wäl bewarad. Jag förstår intet min wäg (Es. 42: 16). Ännu har Gud så förebyggt inne och ute, at ingen theologie är läsen, icke heller påstår m. k. fader, at jag skulle prästwigas. — Alla Helgonadag war jag på Örby och fik wedeqweckelse af den nåd, som nyl[igen] är gifwen åt en liten fröken Margaretha (på 11 året), hwilken efter alfwarlig syndasorg och bettrings arbete kommit til Jesum och blifwit så innerl. wedeqwekt af hans osägeliga kärlek, at hon öfwerflödat til hans pris och andras upwäckelse. Hon ligger sjuk. Om k. Bror ser det nyttigt at berätta om Hrr Christoffer-sönerna, så är jag helt okunnig, förutan bara rygtet om dem. Helser de syskonen, som Gud eder tilställer. Jag önskar wara en lefwande medlem.

Sexdräga d. 4 Nov. 1733.

Sven Rosén.

9.

Till församlingen i Herrnhut.

Dat. Sexdraega den ²⁴/₁₁ 1733.

(ABUH. R. 19. F. 2 a. Orig.)

An die Christ-liebende Gemeinde zu Herrenhut ohnweit Berthelsdorf in der Lausnitz.

Du lieber und heiliger Vater in Christo, lass deinen Geist ausfliessen Dir zum lobe, dass Er uns auch wieder in Dich einziehe! Amen. Mein Gott ist mir süß geworden! Mein Heyland hat mich frey gemacht. Der Tröster macht mir Muth und rufet Abba!

Das berichte besonders Euch, geliebter Bruder Johan Böhm, den ich bey P. Heling in Riga kennen lernet, und Euch, Ihr Brü-

der Andreas Grasman und Christian Stach, die Ihr von Wollmar an mir schriebet A:o 1732, auch der gesamten theuren Gemeynde zu Herrenhuth, von der ich schon A. 1730 (vom lieben C. H. Grundelstierna) viel Guthes gehöret.

Auf Erinnerung des lieben Joh. Böhms berichtete A. 1731 von meinem Zustande in Stockholm, wie ich die Kleiderreformation angenommen und im Bauernhabit um des Gewissens willen nach Riga gesegelt. Ich zweifele nicht, Brüder, Ihr werdet ja oft für mich schwachen gebethet haben. Meine arme Fürbitte sehe ich an als ein Echo der Eurigen. Darum ist es billich, dass Ihr eurem Gott dancket für die Erhörung eures Gebeths! Wie der gedultige Hohepriester Jesus Christus mich schwachen in Riga aufnahm wisset Ihr drey.

A:o 1732 d. 30 Apr. st. v. segelte von Riga und kam durch die gute Führung Gottes nach Kopenhagen den 9 Maji. Da behielten mich die liebevolle Brüder einen Monath, ob ich gleich auf der Heimreise war. Da hatte tägliche Erbauung. Besonders nenne ich Mad. Wulff und Quastin, Pastor Bluhme und TrauGott Immanuel Jerichovius, dessen Gespräch der Herr absonderlich segnete zum evangelischen Glauben auf den Herren Jesum.

Den 11 Jun. kam nach Hause und ward gleich vom Bischoffe nach Gothenburg gefordert als Pietist. Und obgleich in etlichen Dingen cassiret ward, hat doch der allregierende Heyland mir eine Thür geöffnet in 12 Kirchen, da ich als Studiosus Theol. bisher geprediget, am meisten aber hier in Sexdraega, nachdem mein lieber Vater (der Pastor oder Dorf-Priester) verwichen 8 jun. a. c. am Stein kranck gewesen.

Etliche cousines und Bauer-Leute haben die Kraft des Worts angenommen. Bey Besuchung der Kranken habe viele Gnadenkrafft und Trost für mich und sie erlanget. Die Discipeln sind fast alle gerührt, noch aber sehe keine Beständigkeit. Selber bin ich begnadiget mit heilsamer Züchtigung und evangelischem Trost und Erquickungen. Ich preise und verehere meinen Herren, weilen Er so heilig ist und keiner Sünde schmeichelt, sondern alle Teuffelswercke hasset und zerstöret.

Die Welt und Lästerey haben noch nichts vermocht. Zu Gothenburg u. Uddewalla etc. sind etl. Brüder, durch deren Fürbitte u. Ermahnung ich gesterket worden. Nahe hiebey (3 Meile) auf Örby ist ein lieber Obrist Joh. Christoph. von Issendorff u. seine theure Frau Reutern, von deren Umgang u. Gemeinschaft ich viele Erquickung gehabt, da ich zuweilen ausgeschöpft worden durch

viel Predigen und Catechisiren. Die ewige Liebe wirds Ihnen u. allen vorigen Wohlthätern nicht unbelohnt lassen (Luc. 6: 38 »Gebet, so« etc.).

Von zukünftigen was zu gedenken, habe zwar keine starke Gewissheit. Doch melde nur, dass vom 17 Sept. A. 1731, da nach Riga segelte, ich etliche Träume gehabt, die genau erfüllet sind. Etliche stehen noch vor, als (in Aug. A. 1732) dass ich muste nach Sina [=China] und (d. 14 Maji A. 1733), dass ich schon in Sina wäre, mit gewissen Umständen. Auch von einem Todesurtheil u. Gefängniss hernach, aber undeutlicher. Der Herr meines Lebens, der ein Gott ist des Himmels u. der Erden, auch Herr von Schweden u. Sina, lasse mich nur sein Knecht u. Eigenthum bleiben!

In diesem Nov. Monath besonders habe ich unwerthes Kind empfunden, wie das Höchste Guth den Geist so gar sättigen kan u. alle Begierde seligst stillen.

Brüder, habt Ihr Gott, so habt ihr genug! Behaltet Ihn und bleibet in der Liebe! Amen.

Sexdraega (2 Meil von der Stadt
Borås in Schweden, Westgotland) d.
24 Nov. st. v. A. 1733

Sven Rosén.

P. S. Der geliebte Bruder J. Böhm wird wol beständig seyn in der Liebe Jesu? Ich erinnere mich und ihn der Worte Act. 20: 24, Apoc. 12: 11, daraus er mit mir betete A. 1731 auf der Weide ausser Jacobs Pforte in Riga. Der Brüder A. Grasmans u. Chr. Stachs werthen Brief (dat. Wolmar d. 10 Apr. A. 1732) habe ich in meinem Nahmenbuch abgecopiiret.

Ihr Kinder des Höchsten, lobet Gott mit Freuden!

»Von Gott kommt mir ein Freudenschein,
wenn Du mit deinen Engelein
mich freundlich thust anblicken.

O, Herr Jesu, mein trautes Guth« etc.

So geschiehet es würklich mir auch, aus Gnaden!

Darum dancket Gott, bis wir beym Herren einander sehen werden. Dort wird es besser klingen. Amen. Hallelujah!

10.

Till J. Nitschmann.

Dat. Stockholm den $10/8$ 1736.

(ABUH. R. 19. F. 2 a. Orig.)

Dennoch ist Gott dem Israel gut,
denen die reines Herzens sind. Ps. 73: 1.

Lieber Bruder Nitschman

Ich danke freundlich vor dein Schreiben, welches Bruder Gert Hansen mitbrachte. Du fühltest deine Armuth und wartest auf die Erlösung in Christo.

So ists auch mit mir. Zuweilen werde über dis irdische oder sinnliche zum himmlischen und geistlichen erhoben oder eingezogen und schmecke wie selig es wäre, von allen Banden frey u. ledig zu seyn. Darnach muss mein Elend fühlen und bin nun müde und beladen, erwarte aber der Gnade und Kraft des Todes Christi zu meiner Befreyung und Entledigung, welches in der Stille und innerlichen Sehnsucht geschieht. Und ich glaube, das allmächtige Haupt wird sein schwaches Glied nicht immer in diesen Banden des Todes stecken lassen (Mich. 2: 13, Ebr. 5: 7, 9; Cap. 10: 36, 20, 22; Eph. 5: 30). Zuweilen sincke ich nieder, als wäre mir nimmer keine Gnade widerfahren, zuweilen werde hinwieder so gestärket durch den Frieden meines Gottes, dass ich frölich singe: Der Weg des Herrn ist des Einfältigen Stärke und des Aufrichtigen Trotz wider alle Trauergeister (Prov. X: 29).

Nun lieber Bruder, gedäncke meiner, wann dirs wohl gehet. Grüsse von mir den lieben Stach, der nun in Grönland, vormahls aber (nemlich Anno 1731 samt dem lieben A. Grassmann) in Wollmar war, da ich ihnen zuschrieb. Sage, dass ich glaube, so man redlich streite und mit Christo bis in den Todt gehet, so werde man kräftige Gaben überkommen, die zu gesegneter Bekehrung der Heyden nöthig seynd. Die Zeit sey nicht so ferne, da die Gaben (Ps. 68: 10: 19) reichlicher, aber nur getreuen Streitern ausgetheilet werden sollen.

Die von dir gegrüssete Freunde, lassen auch freundlich grüssen und wünschen, dass Christi vertrauliche Liebe alle Scheidewände durchbrechen und bis in die Himmel und fröliche Ewigkeit eindringen mögte.

Br. Melcher Ludwig Bluth wüsste gern, ob des lieben Oetingers sein Buch (dessen hier gedacht wurde) zu haben sey?

Grüsse von mir unwürdigen die lieben Brüder, so mich etwa kennen mögten, als Soeren Lintrup etc.

Der liebe C. M. von Strokirch ist nun nicht hie, sondern nach Westeråhs gereist, einigen Freunde zu Hülfe, die vors Consistorium citiret worden.

Nun, lieber Bruder, lasset uns beten, wachen und streiten, damit wir nicht, was wir erarbeitet haben, wiederum verlieren (2 Joh. 8). Und so ich bisweilen (wie du von dir schriebest) schwach und abgemattet werde, will doch hungern und dürsten nach dem herzerquickenden Lebensbrod och Bluth Jesu Christi.

Darzu helfe Jesus selbst!

Stockholm den 10 Aug. A. 1736.

Dein schwaches Mitglied

Sven Rosén.

P. S. Die mitfolgende Nachricht von erweckten Kindern samt copien von ihren Briefen, schicke ich dir, lieber Bruder, zum Zeichen meiner Liebe, und zum Lobe Gottes, dessen Gnadenwerk allda erkannt wird. So Gradin von Stockholm und Segelken von Reval bey Euch sind, bitte sie zu grüssen.

II.

Till A. Hilleström.¹

Dat. Stockholm den ²⁶/₁₂ 1738.

(KB. Autografsaml., Br. fr. S. Rosén. Afskr.)

Levit. 25; Luc. 4: 19.

Genom Andans innerliga nådewerkning predike Jesus et saligt clangår i våra själar, til vår rätta egendoms och frihets återställning!

Den wördnad och kärlek, som jag förr burit för Herr Domprobstens dyra själ och Guds nådewerk deri, lefwer ännu hos mig

¹ Enligt samtida anteckning å brefvet.

och gör, at jag förglömer den wanliga werldsliga äre-titelen, önskan-
des fast hällre, at Jesu kors må blifwa i tiden en ära för Herr Dom-
probsten samt alla dem, som smakat Christi evangelium (2 Joh. v. 8).

Det har fägnat mig hjerteliga, då jag här i Stockholm af Herr
Domprobstens gamla bekanta hört talas om hans första nit i bön
och oförsreckta mod til at bestraffa det onda; jemmäl ock, huru den
förnäma och höglärda werlden reste sig at på sitt wis dämpa Jesu
späda lif. Nu tyckes mig oförgripeligen (jag skrifwer upriktigt
i kärlek och godt hopp), at, om Herr Domprobsten sedermera gått
fort med alfware ur tro in i tro, så hade nu warit tid at bedja såsom
en fullkomlig lem i Christo (πάτερ . . . δόξ[α]ς σου τὸν υἱόν. Joh.
17), om hoppets härliga stämpel eller den fulländade kampens
kröning genom lidande (2 Tim. 4: 6, 7).

Min hjerteliga käre Herr Domprobst, tåhl ett kärleks ord! Ha-
den I troligen följt Lammet efter i försakelse af det, som bordt
försakas, redan hade solen gått upp och ledsagat Eder in i ljusets
noga gemenskap.

Men nu står Eder dyrtköpta själ i gemenskap med den mörka
werlden, som förjagar trogna Guds barn. Huru skulle en, som känner
Lambet kunna samtycka til den swänska kyrkolagen. Se til exem-
pel cap. 1, §§ 1, 2 och flera ställen. Huru skulle den, som förr wand-
rat efter Jesu fana, kunna sitta der de bespottare sitta. Til ex.
Dr. Niehenck är ju en offentlig fiende mot Jesu lif och
lemmar. Likfullt sitter min önskelige Herr Domprobst jemte
honom i consistorio och emot Christi sinne hjälper til at förordna
werldslige präster. Intet kan jag förstå, huru Herr Domprobsten
skulle kunna tilwäxa i Christo, då han så drager i ok med de otrog-
na (2 Cor. 6: 14—18; Zach. 2: 7). Då jag besinnar deras tilstånd
här i Stockholm och annorstädes, hwilka (efter mitt inseende) gått
längst fram, så tyckes mig, at Guds œconomie med själar i vår tid
går derpå ut, at den som wil fort, får intet uppehålla sig med Babels
plåstrande (Jer. 51: 6, 9; Apoc. 18: 4, Es. 34: 8).

Märkeligit är, hwad i 1 Macc. 4: 42—45 står om de prester,
som sig icke förorenat hade, utan blifwit beständiga i Guds lag, at
de funno et godt råd, nämligen at de aldeles borde rifwa neder det
oskjärade altaret, hwarpå afguden warit upsatter (1 Macc. 1: 57; 3: 45).

Den, som äter Lambet (Phil. 2: 5 seqq.), stärkes ock med des
lejona-mod (1 Macc. 3: 4), så at han icke för menniskjo-bud, makt
och lärdom låter Guds wilja och sanning trådas under fötterna. Det
höfwes ock dem, som blifwit delaktige af Christi kongel. anda, at de

genom honom förholla sig manliga såsom Guds prester och leviter af Zadochs släkte (Ezech. 44: 15). Här til hjelpe Gud för sin Sons blod skull! Apoc. 12: 11.

Jag önskar Herr Domproben en innerlig helsa och ny genombrytande krafft. Sålunda hoppas jag förblifwa

en upriktig fastän ringa tjenare

Stockholm d. 26 Dec. 1738.

Sven Rosén.

12.

Till A. Grassman.¹

Dat. Stockholm den 20/5 1740.

(ABUH. R. 19. F. 2. Orig..)

Ich Sven Rosén danke wegen deiner Aufrichtigkeit, dass du herausgesagt, was in dir von uns gedacht wurde. Aber du hast unsern Sinn und Glauben nicht inne, denn ich glaube an Jesum, den gekreuzigten, wie ichs neulich dem lieben Ulric Biörn gezeiget, da ich mein Bekänntniss in königl. Hofgericht einlieferte den 16 Maji.

Jesus schaffe den wahren Frieden und führe den gantzen Streit aus zum Sieg! Nun ist mir die Zeit kurz. Mein letzter Brief ging nicht eigentlich aus auf die Frage von der Erlösung im Blute Jesu sondern auf die freye Wirkung des H. Geistes, wie es um die stehe bey gutgemeinten Statuten. Dem Hevlande Jesu und seinem Geiste empfohlen!

13.

Till Bengt Björn i Vesterås.²

Dat. Castenhof, Stockholm den 13/2 1741.

(N. 1980 b, s. 59 f. Afskr.)

Min gamla wänn!

Jesus gifwe, att I mågen blifwa rätteligen Benedictus!

I föllie af det I begiärten, der wi möttes i sommars wid Lilla Stäket; låter iag Eder och flera wänner weta, at iag i går, d. 12 Febr.,

¹ P. S. i Johan Krancks bref till A. Grassman, Stockholm den 20/5 1740. Enligt afskrifvarens anteckning: »Till Gullsmeden i Wä[sterå]hs, B. B.»

bittida hämtades i arreste på Castenhof och sedermera tillsades at göra mig resefärdig som snarast landvägs till Hellsingör. Lof, lof skie Gud! Hwad är iag, en död hund? Likfult gör Gud mig denna ähnan at få lida liten smälek ock annat smått i werlden. I weten, at iag war en fatig gässe, då wi blefwe bekanta i Riga, och nu har Gud warit osägeliga liberal några åhr tillbaka, på det I ju skohlen se, at Gud giöret för sitt nams skull och icke för min gärnings skull (1 Mos. 32).

Nu, min wänn, lærer näpligen skie, at wi fåm se hwarandra här i tiden. Skie Guds behag! Och I behöfwen icke underwisas af mig, utan iag önskar till kärligt afskied, at den innerliga smältningen, som arbetade i Eder 1731 och 1732, måtte winna sådan ren utgång, at I mågen blifwa ett heders kar. Hafwen I slumrat, kiäre bror, wakna och statt straxt up i Jesu namn, här är eij mehr tid at sofwa. O, Gud, gör nåd med oss och gif, at wi holla fort, ända i tin fulla förening! Önskade på

Castenhof d. 13 Feb[r]. 1741.

Eder sky[l]dige tjänare
S[ven] R[osén]

14.

Till C. L. m. fl. i Österbotten.¹

Dat. Stockholm den 14/2 1741.

(KB. Autografsaml. Br. fr. S. Rosén. Afskr.)

Elskelige Guds wänner, alle I, som hållen Jesu tro!

Nu får jag til afskied berätta Eder, at jag af blåtta nåde är i osäijeliga glädie, oacktadt jag här på Castenhoff sitter innom jerngaller och har wackt utom jerndörren. Wisheten har följt mig owärdan i thetta fånga-huset. Guds dom och skickelse här med är i minom anda så fridsam och behagelig, att då min anda tilbedit Gud, har jag låtit min mun kyssa jerngallret såsom en präsens, heders skiänck och guldkedja, tilsänd af konungenom Jesu Christo åt en fattig Mardechai, som af wördnad för Gud icke welat gifwa menniskiom

¹ Enligt anteckning å afskriften i N. 1980 b, s. 57, så lydande: »Till C. L. och flera wänner i Ö[ster]bottn.»

guda heder. Jag är och befalter at wara snart resefärdig härifrån til lands flycktighet (Am. 1 cap.). Gud gifwe mig at siunga den gamla Simons wiso som ny: »Herre, nu låter tu titt nådehion fara i frid effter tit ord och gudomliga försyn, ty min ögon hafwa sedt tina salighet» (Luc. 2).

Elskelige i Herranom! Gud håller ord (Math. 5: 10, 11), lätt oss tillbedia honom (Ps. 45), lätt oss bruka nåden och så förblifwa trogne til ändan! Herren hielpe Eder uti alla edra frestelser! O, huru saligt blifwer oss en gång at få af Jesu höra thesse trösterika orden: »I ären de samma, som med mig blifwit i mina frestelser, jag gifwer eder riket såsom testamente».

»Jag war i häcktelse», sade Jesus, »och I kommen til mig då, kommer och nu I mins Faders wälsignade!» Math. 25; Luc. 22. »Gud räknar stiernorna och kallar them alla wid namn» (Ps. 147). O, at I alle, som kallade ären, måtten så härda ut (Apoc. 2: 28), at ingen saknas, då löfftet skal gå i klar fullbordan (Dan. 12), at wi »skola lysa såsom solar och stiernor». Bekiänne wi Jesum i trones ord och wandel, så bekänner och recommenderar han ock oss hoos sin Fader och h[eliga] englar. Amen. Hallelujah!

Stockh[olm] d. 14 Feb[r]. 1741.

Ön[s]kar
Sven Rosén

15.

Till Christina Gode på Lejondal.¹

Dat. Castenhof, Stockholm den 15/2 1741.

(N. 1980 b, s. 61 f. Afskr.)

Jesus, som begynt i Eder et godt wärk,
han släppe Eder aldrig, min kiära wenn!

Tack för all Eder benägenhet och dienst emot mig!

Herren, som lefwer altid närwarande, föröke sitt goda i Eder, at Eder siähl må förkofras i Jesu ödmiukhet, kärlek, tåhlighet ock allehanda andeliga krafft-dygder, genom then Helige Andes nåde-wärkning! Gråt icke öfwer mig, ty himmelen är mig öpen, och kroppen

¹ Enligt afskrifwarens anteckning: »Till C. G. på L.»

får wähl, hwad Gud dömmar nyttigt. Guds dom och regering är mig nu så kiär at iag wähl må kyssa jerngallret, här iag sitter, ty Gud har skiänkt mig det såsom en pry[d]ning och guld-kädja. Tro ock det, min kära N. N., at om I en liten tid giören wåld på himmelriket (Matth. 11: 12), så öppnas himlarne och Jesus med sina englar och helgon blifwer Eder förtrogna wenn.

Salig, salig, salig then, som till bröllops och nattward med Lambet här kallader är! Låt oss använda flit at komma thit! Önskade i Stockholm på

Castenhoff d. 15 Febr. 1741.

S[ven] R[osén].

16.

Till Erik Nortun i Sala.¹

Dat. Castenhof, Stockholm den 13/2 1741.

(N. 1980 b, s. 62 f. Afskr.)

Så förer Gud rätt underliga de sina.

Elskelige wänner!

Det fägnar mig på mina heders dagar här i aresten at älwen nu få höra, huru Jesus benådar Eder med sin smälek.

»Tacker alla gudars Gud, ty hans mildhet är stor! Frukter Eder intet! Herren är med oss, och motståndarens beskärm är halm för elden» (4 Mose. 14: 9; 2 C[h]ron. 13).

Desse högtids- och helge-dagarne äro frögde-dagar för S[imon] Ö[man], G[reta] U[tterbom] och mig. O, de mång 1000:de fridsönskni[n]gar, som fallit i min siähl af de många Jesu lemmanne, som biuda mig fara wähl i desse dagarne. Allt detta goda ware Gudi hemburit med wör[d]nad och taksäijelse. Eder mina wänner, som i förledne åhren låtit våra utwärtas omständigheter komma Eder nära, Eder gifwe Jesus at finna barmhertighet när Gudi och rik hielp på strids dagen! Ebr. 4: 14, 16.

Den wähltahlige och krafftiga förspråkaren tahle för Eder både hos Gud och inför menniskiom! Rom. 8: 26, 27; Luc. 21: 14, 15. Wählsignad ware Gud, genom Jesum vår medlare, som

¹ Enligt afskrifvarens anteckning: »Till E. N. i Sal[a]».

hulpit så wida fullborda, hwad mig här i Swerje förelagt och tilldehlt war.

Wij äre lemmar hwar och en i sin dehl. Trädöm jämt och modigt fram hwar man i sin led, så fåm wij en gång siunga Mosis (2 Mos. 15: 20) och Lamsens wisa (Joh. 17: 4, 6, 10), såsom våre tapre föregångare giordt hafwa och i ewig glädje continuera skohla (Apoc. 15: 2, 3, 4) med alla helga englar (Apoc. 5). Hallelujah! Sörjom icke, bekymrens intet! Denna dagen är helig Gudi, wårom Herra. Nehem. 8: 10, 11.

S[ven] R[osén]

Castenhoff d. 16 Febr. 1741.

P. S. Min broder E. N., Eder siähl ware dyr aktad för Gud! Min wen E. R., war stark i Gud! Bror E., håll uth till ändan!

17.

Till trösvänner i Stockholm.

Dat. Södertelje den $\frac{4}{3}$ 1741.

(N. 1980 b, s. 13 f. Afskr.)

Elskeliga wänner!

Oansedt det intet är tekn till besynnerlig styrka at niuta tröst af Gud, har iag likwähl i dag kiändt såsom en kiär pålaga at för Eder berätta, huru Gud gör med oss på wägen.

Wij äre aldeles nöijde, fastän vår resa går långsamt. Wij williom icke fortare än Gud. I dag förde Gud oss från Brunna till Södertelje, 2 mihl. Under wägen war mitt hierta inlindat i kiärlek och så liufliga insänkt i det behageliga wesendet, så at icke allena jorden och wägen förswann, utan ock tankar, läsning och hörande weko såsom hinderliga undan för det snabba och krafftiga inre goda.

I weten wähl, huru man är till mods, då Gud hugswahlar. Jesus, öfwerste prästen, welsignar med krafft, han uplyser sitt ansichte öfwer oss och beter sig nådig, mild och wenlig. Hugswahlaren, den Heliga Anda, uplyfter sina kiära ögon och osäjeligen fägnande ansickte öfwer oss och gifwer oss frid. O, huru godt är detta Tabors hwilorum! Här äro wist englar i föllie på resan. Wi lära sådant behöfwa för vår

skröplighet skull. Jesus tahle för oss om sin utgång! Luc. 9: 31. Den kiära panten, den Helge Anda och söta hugswahlaren, försegle sin gudommelige kärlek i oss, så at ingen död eller anfäck[t]ning må skillia oss från Guds willia!

Då klockan war $1\frac{1}{2}$ 12 f. m. kommo wij hit till Södertelje. [Då] lät iag bror Tinerholm läsa fru Car. Aminoffs bref. När han då kom till hennes utlåtelse om Stockholm, som skiuter från sig det godt är, så runno tårarna så stora uhr hans ögon. Sådana tankar hafwa ännu intet warit hos mig, men nog har iag önskat, at Guds nåd må hwila öfwer de monga trogna i Swerge och at Guds tohlamod må beprisas öfwer de monga otrogna, som der finnas. På resan se wij NB menniskior och finne merkelige, huru Gud icke lemnar sig obetygad på somliga. Herren giöre, hwad honom tackes! Han är Gud och iag ett fattigt creatur, som i Christo fått nåd at wara dehltagare med Eder i liuset. Hallelujah!

Sven Rosén

P. S. Jag har wähl orsak at bedia somliga wänner, at de icke stadna hos mig, utan se på Jesum, Guds Lamb, som borttager deras och mina synder. Likwähl har iag följt den böijelsen, som iag kändt till at förkunna Guds lof för hans folk.

Wi äre dertill satte, at Gud skall få lof ock tack för oss. Amen, skie altså!

Södertälje d. 4 Martii 1741 om afftonen.

18.

Till trosvänner i Stockholm.¹

Dat. Köpenhamn $\frac{10}{21}$ 4 1741.

(N. 1980 b, s. 1 f. Afskr.)

Af Herranom ewigt elskade och inne i honom ewigt elskelige Jesu wänner och syskon! Joh. 15: 14, Matth. 12: 50.

Med wanners åtanka går det lika som med stiernornas upgång och nedergång. De äro wähl på himmelen, fastän stundom solen,

¹ Brefvet har i afskriften följande öfverskrift: »Den kiära Guds wennen Sven Rosens rese beskrifni[n]g, när han fick dom att resa uhr Swerjet, huru Gud då skickade med honom på wägen, det han sedan sände till sina wänner till Stockholm.»

stundom mohln skymmer undan dem. Stundom gå de i sitt fixa och jämna lopp neder under horisonten, NB på det de måge upgå för andra, ut surgant alibi. Skie i alt, som Gud will!

De första dagarne, då crono-skiutsen i Södermanland war så långsam, woro Stockholm[s] wennerna nära, stundom många tillsammans såsom wintergatan på himelen, stundom en och en i sänder, stundom insänktes iag i Guds frid och kiärlek, så at iag intet gaf a[c]ht på stiernorna. Tiden war mig intet lång, wägen icke ledsam, fastän stundom något kunnat frästa kött och blod, då man war et spektakel. Gud hafwe tack!

Sedan mötte och undfinge oss Nyköpings wennerna, hos hwilka wi, Tinnerholm och iag, wederqwicktes till siähl och kropp och blefwe sedan af dem beledsagade till Norköping. Det war mig kiärt at se, huru dessa kiära siählarna icke blygdes wid at föllia en arrestant på en wäg, däräst alla sågo på dem och förundrade sig. Jesus löne dem! 2 Tim. 1: 16, 17, 18.

I Norköping war antahlet större. Gud ware lofwat, som gifwer oss at i Christo kunna anse siählar såsom klenodier. »Wie oft erqwicket mich ein Hertz, das dich (Herr) und mich und alle Christen liebt!» Den myckna hugnaden, som iag hade där, blef mig litet saltad med en drägelig tanda-wärk, hwilket ock skiedde sedermera här och der på resan. Af desse kiäre wenner fölgde oss 11 till antalet d. 14 Martij 2¹/₂ mihl. NB Den fierdingsmannen, som där i början hotade Joh. Lindblad, at iag skulle få handklåfarna på mig, om iag än hade galon på hatten, den blef sedan så miuk och ömhierat om mig, at, då landshöfdinge-embetet wille inqvartera mig på slotet, han just med alfware yttrade sin medömkan. Det wille något kosta på at dö från desse Norköping[s] wennerna, men sedan iag warit litet ensam och offrat dem och mig Gudi, så gick det eij allena lätt, utan iag befann mig ock effter skitsmässan med dem uptagen i Guds frid. Ja, tack och lof ware Gudi ewinnerliga!

Sedan inföllo et par andra siählar i mit hierta. När iag fick se Linköping, påkom mig en bön, at dock Gud måtte få flera barn i den staden. Då iag framhades för landshöfdinge-embetet och en, som skref på passet, sade till mig i Hr. Borgmästarens närvaro: »När I nu, Rosén, sågen, at det skred till alfware, hwi gåfwen I icke något effter af Edert påstående» etc., då swarade iag med en Guds gåfwa: »Hade iag warit en sådan skiälm emot Gud, at iag för jordisk afsickt skull welat swinka eller efftergifwa något af Guds rätt, så wore iag icke wärd lefwa».

I Jönköping och där när fick iag råka eij allena min mohr, till någon andelig hugnad, utan ock de kiära wennerna, som bo der brede wid. Det ware giömdt i Gud, hwad godt oss der wedersfors. Trofast är Herren, långt öfwer vår förmodan. Jag åstundar ännu såsom då at aldrig lemna mina wennen, utan iag får lemna dem i Jesu skiöte eller för hans fötter. Amen.

Den 26 Martii följde den kiära C. M. von Strok[irch] oss till första ombyte och skildes till kroppen från oss d. 27. Sedermera hände, att cronobetienterna följde oss några mihl i bygden afsides från landswägen. Nu war wähl detta tämmeliga beswärligt i så elaka vägar, men den lilla marchen och tröttheten förswan d. 28 Martii kl. 2, då wij kommo i en kiörkoby, därest mycke folk samlades at skåda dessa nya arrestanterna. Då ingafs mig et godt ord: Detta skier af Jesu styrelse, han har utgifwit sig för dem i döden och will gifwa dem af sinom Anda. Därpå följde de oss in i stugan och sedan wi siu[n]git: »Dyraste kiärlek, o Jesu, som flutit» etc.¹, fick iag krafft at tahl och förklara denna wisan. Folket grät, och iag kände, at der woro några fridsens barn. Wi skildes ifrån dem med Ezech. 34: 16 och Ps. 23. Ännu wore wij borta från landswägen, och Gud förde oss till en förnähm person, derest wij blefwo från lördags affton till måndags mid[d]ag. Hwad owanlig lifskiälla, Gud der öppnade, wille han sielf försegla och bewara till ewinnerligt lif. Amen. Hallelujah! Höga Wis. 4: 12.

Änte[ligen] kommo wij till Lund d. 4 April och måste bort under affton-songen d. 5 ejusd. effter just[itie] borgmästarens ordres. Då wij skulle ut, påkom mig ett drygt arbete af mörka mackter (förut om dagen hade iag i frid skrifwit några bref), hwilket förswan, då et par studenter kommo ock tahlte wid oss et stycke utom staden. Sedan önskade iag, at Jesus dock måtte få någet arf i Lund. Då iag kom till Malmö, fick iag höra, at han i Lund redan fått ärfwa någon.

I Malmö sattes iag d. 5 Aprill om afftonen hos högwackten i hederligt förwar och fick waka hela natten och skrifwa desto flera bref. Åth officerarna gaf iag några exemplar af Mad. Guions och de flera svenska tractaterna. Den 6 April wille lands secreteraren försända mig åt Ystad och Stralsund, men vice landshöfdingen och commendanten gaf ordres, at iag skulle till Köpenhamn. Intet pass fick iag, hvarken det gamla eller nytt, ty det sades: »Swerje förskiuter Eder».

¹ Sannolikt = Dyraste Jesu Guds kiärlek, som flutitt. N:o 4 i *Andeliga Wijsor om Hwargehanda Materier Och wid Åtskilliga Tillfällen*. S. l. et. a. Före 1733 enligt J. W. Beckman, *Swensk Psalmhistoria*, s. 1013.

Skieparen wille icke taga emot mig, »ty», sade han, »i Köpenhamn frågas nu strängt effter pass och 6.000 man skall gå uth, därföré fiskas effter löst folk». En dansk lieutenant stod när wid landshöfding-embetet, då N. N. talte om mig både gammalt och nytt, dickter och historier, imputationer till dryg gravation, och denna lieutenanten fohr öfwer förr än wij och wacktade på mig. Den 6 April war mot-wind. Därföre tillstadde commendanten, at iag fick hyra kammare, och en soldat med dragen wärja hölt wackt och fölgde med påskrufwad bajonet »zu guter Letzt»! Den senare natten kommo wanner till oss och berättade om mycken god rörelse, som är i och omkring den afsatta Pastor von Bergen.

Den 7 April seglade wij från Malmö och kommo kl. 2 e. m. till Köpenhamn. Under wägen gaf skieparen förslag på en nödlögn, huru iag skulle säija, at iag kommit med honom från Köpenhamn och bodde der. Men iag svarade: »Jag förtror mig Gudi, hån giör[e], som honom täckes! Fader och fäders land öfwer gifwer mig, men Herren uptager mig (Ps. 27). Jag will intet liuga». Kort därpå skulle wij stiga i en mindre båth och officerare wäntade på bron, men Gud giordet, at de de gingo in i wackten, därest passen upwisas, och iag marcherade fri up från båten långa gatan fram opåtaht och fick i mit hier-ta »tacka Herranom, ty han är god, och hans mildhet warar ewinnerliga». Amen.

Lofwer ock I Herren för alt detta! När Joh. Tinnerholm warit inne hos wackten med sitt pass, frågade den danska lieutnanten de andra passagererna, hwar den andra studenten är, som war i Malmö arresterad. Då swarade en svensk skräddare: Han blef där qwar.

Nu, mina wänner, alt här intill hafwer Herren hulpit oss (1 Sam. 7: 12; 2 Cor. 1: 10, 11). Här i Köpenhamn hafwa wij funnit bröder (Act. 28: 14). Jesus ware oss när! Jag känner mig nu dragas inn och hoppas med Eder få blifwa i Gudi ewinnerliga.

Skrifwit i Köpenhamn d. 10/21 April 1741.

Sven Rosén

P. S. Wij logere hos en svensk conterfjäjare, Johan Hörner, hwilken med sin hustru frucktar och söker Gud. Detta är ock en gåfwa af Gud.

19.

Till en trosvän i Stockholm.¹Dat. Köpenhamn den ²⁶/₅ 1741.

(N. 1980 b, s. 17 f. Afskr.)

Ja, Amen. Matth. 12: 50, Joh. 15: 14.

Min kiära syster, mor och wen, warde såsom I bedit hafwen!

Herren styre våra hiertan till Guds kiärlek och Christi tålmod!

Gud styrer hiertat rätt fram, oachtat våra yttra tillstånd ändras och wändas up och ned, såsom wi se på en wagn, at axelen eller centrum går gerade jämt vägen fram, fastän lötarna stundom löpa up och åter ned. Jesu heta kiärleks hierta är starkare at draga vårt kalla järn-hierta än någon magnet till at lyffta och draga järn (Joh. 12: 32).

Hwart drager oss nu Jesus och hwar ifrån? Han är kärlekens son och förmår genom sin öfverswinnerliga lockande krafft rycka oss uth från oss och vårt samt försätta oss in i sig och sin Faders kiärlek, där est fullbordas det högsta löfftet (Joh. 17: 26).

Att Guds kärlek i Christo och genom honom är så stor [och] mäktig at draga oss in i sig utur oss sielfwa, läre wi något hwar förnummit wid de förbigående liufwa stunder och kallelse-tider, då Gud oförmodeliga kommit wid oss. Men »monga äro kallade» etc.

Det kommer då an på trones hörsamhet, som bewiljar at taga emot kärleken och tåligt blifwa där under och deri. Ty där uti bestod Christi tålmod, at han under all försök och lidelser ända in i korsens död förblef uti sin Faders och sin Guds kärlek (Joh. 15: 10). Sådant godt sinne och warachtigt wesende will Christus skapa och widmackt holla i oss, därför må detta wel kallas Christi tålmod, effter som det ju är hans. Denna skatten måge wi gierna önska hwarandrom, warandes wisse om bönhörelse, ty det är en god bön effter Guds wilja. Jesus gifwe Eder den önskan tillbaka med 10, 100, 1000 procent.

Mig förefaller at recommendera åth Eder tillbaka de kära orden i Jacob[s] epistel, cap. 5: 7—11: »Så warer nu tålige in till Herrens

¹ Ej till Roséns moder, såsom H. F. RØRDAM, *Kirkehistoriske Samlinger*, Femte Række, B. IV, s. 244 antager, utan till »mor» Avelen eller eller »mor» Lexelia eller någon annan äldre kvinnlig trosförvant i Stockholm.

tillkommelse. Si, åkermannen wentar effter den kostliga jordenes frukt, longmodigt förbidandes, till des han får ett morgon-rägn och affton-rägn» etc. »Abraham fick löfftet, sedan han longmodigt bidat» (Ebr. 6: 15).

Jesu innerliga ankomst i siählen gör henne upricktig och ren (Phil. 1: 9, 10). Den kärlek och behag, som wi redan fått till redelighet och sanningen (eller det rettsinniga wesendet) i Christo, den är ock en nådegåfwa (Ps. 32: 2). Lät oss tacka Gud för den och wara nöjde, fastän wi stundom äre såsom grenarna om wintertiden. Den safften, som är i Jesu rot ock stam, brister nog uth i oss i rättan tid. Då äre wij ock nöjde om wahren at tiga och suga safft och där af i sommaren framte mognade fruckter, hwilka wi om hösten gifwa från oss i Guds willia. Wi äre alltid salige i honom.

Joh. Tinnerholm helsar sina wenner kärll[igen] och ber dem icke blifwa otåliga på hans stilla-tigande. I stället för de bref, som de kunde wänta af honom, ber han Löfgren och flera läsa P. M. Petrucci »53 Kurtze geistliche und gottselige Brieffe», uti hwilka han finner sig wähl. Nu will iag tiga med. Guds frid gifwer stillhet i buller.

Köpenhamn den 26 Maj A:o 1741.

Sven Rosén

20.

Till trosvänner i Stockholm.

Dat. Köpenhamn den 26/5 1741.

(N. 1980 b, s. 21 f. , Afskr.)

I kiära wenner, som dehls skrifwit mig till, dehls i Löfgrens och andras bref helsat mig, hollen till godo, at iag sammanfattar Eder i ett och beder Eder läsa 5 Mose bok, cap. 16: 9—17. Mig har detta warit upmunterligt i så motto:

1:o. Det är icke förgäfwes at tiäna Gud (Mal. 3: 18), utan altjämt gifwer godt arbete en härlig löhn (Sap. 3: 15). Den som sår i wahrens kiöld, får om sommaren uppskiära, och den som arbetar i Herrens wingård, den får hösta in drufwor.

2:o. Än i dag gifwes innerliga högtider, då wi få gladeligen inför Gud smaka söta fruckter af det drägeliga arbetet, som emillan åth påkommer (Syr. 51: 35). Ty Christus är ju icke kommen at uphäf-

wa lagen, utan fullkomna'n (Matth. 5: 17), gifwandes oss innerligare påsk weko-högtid samt löfhyddor i nådenes osynliga rike, at wi sådan högtid fåm holla Herranom och inför Herren vår Gud. Det är en obeskrifwelig sällhet, såsom alle de bland eder nog weta, hwilka funnit Gud wara så god, kiär och salig, at de heller hos honom willje hungra och lida än utom honom (om skie kunde) smaka paradisiska sötheter.

3:o. Denna närwarelsen af en oförskyld mild Gud upwärmer i oss en så otwungen kärlek och mildhet, at wi icke wiljom i egennyttig wellust slösa med Guds welsignelser, utan gerna opartiskt låta allom dem få dehl i vår glädie, som kunna inför Gud uptagas ock glädias, de måge sen wara son, dotter, tienare, tienarinna eller ock leviten, fremlingen, den faderlösa och enkan; helst som wi böra besinna, at wi sielfwa warit trälar.

4:o. Ingen må wara tomhändter utan friwilligt framgifwa, hwad welsignelse han fått, ware 2, 5 eller 10 pund, allena man är trogen. Detta alt ses af Deut. 16: 9—17).

Nu mina wänner, fåm wi sådana högtider redan här, hwad godt hafwa wi icke at wänta! Gal. 6: 8—10. T. ex. Marci 9: 41 står: »Hwilken som gifwer eder dricka en bägare watn i mitt namn, NB therföre at I hören Christo till (ären hans lärjungar, wänner, barn), sannerliga säger iag eder, han skall ingalunda mista sin löhn.» Och i Luc. 16: 9 säger Jesus så: »Jag säger eder, görer eder wänner af den orätte Mammon, på det at, när I behöfwen (upgifwens), skohla the anamma eder uti ewiga hyddor» (löfhyddor). De som hafwa arbetat, sått, planterat, lidit och så NB insamlat af sin loge och af pressen (Deut. 16: 13), de få icke allena äta bröd i Guds rike med Abraham, Isaac och Jakob (Luc. 14: 13—15, 23, 29) utan ock med Christo dricka det nya vinet (Matth. 26: 29) och med honom regera (icke fåfängt utan krafftigt) och i hans öfwersta-presterliga Anda öfwa et heligt presta-embete, icke frucktlöst utan Gudi till ähra i longt högre måhl, än wi nu kunne begripa (Apoc. 1: 5, 6). Wähl den, som hinner till denna de förstföddas grad! Apoc. 5: 9, 10. Den får nog besanna, at det är saligare gifwa än taga (Apoc. 20: 35). Dock är det i sin grad en stor fördehl at få taga wederqwikelse af sådana effter Christi löffte (Luc. 16: 9, cfr Ebr. 12: 23).

Men först och sist stånde detta i oss inskrifwit med flammande kärlek och tro, neml[igen]: Guds son, Jesus, Joseph, vår bror, som för vår skull warit en fremling i Egypten, arbetat och utsått ordets säd och kärleks kraffter i Galilea, Samaria och Judea samt blifwit

pres[s]ad i Jesusalem, i Gethsemane och på Golgatha för vår skuld, han har nu insamlat af sinom loga och af sinom press, hafwandes än oändeligt förråd till at holla högtid med och glädia oss alla, ehwad wi äre söner eller döttrar, tienare, tienarinnor, leviter, fremlingar, enkor etc. etc. Denna förnedrade och uphöida Joseph har tillförena fyllt våra tohma säckar med spisni[n]g, och sedan han något litet agat oss, bedröfwat och försökt oss, så har han ock uppenbarat sig såsom en vår broder, rikeliga mättat och högtideliga klädt oss. Nog lären I kännas wid detta, så wisst som det fordom utwärtas hände Josephs brödröm (Gen. 42—45). Jesus gör oss mehr godt än Joseph. Han förer oss ei allena in i Gosen utan ock i ewig frihet (Joh. 8: 32), så at Egypti plågor icke drabba oss och i oss alltid finnes trones lius, fast än egyptierna sitta fångne i tiockt handgripeligt mörker (Exod. 10: 21). Sådan sällhet hafwa Jesu efterföljare (Joh. 8: 12).

Bediom för hwar andra och föllioms wackert åth! Jesus welsig-ne alla dem, som wilja fort!

Oändelige nådes-rikedomar hafwen I at wenta, I som blifwit Jesu kallelse hörige. Jag specificerar icke namnen. Dock gifwes stundom at komma Eder i hog i den kärleks brunnen, der wi mötoms. Gud glädie ock förkofre eder! Mitt samtahl stadne icke wid detta korta paperet! Jesu hierta är omäteliga rumligt innan till. Det må icke förtryta oss at lida kläm, trängsel och död wid ingången. Amen.

Köpenhamn d. 26 Majj A:o 1741.

Sven Rosén

21.

Till trosvänner på Klämestorp och i Västergötland.

Dat. Köpenhamn den $\frac{26}{7}$, resp. $\frac{6}{8}$ 1741.

(N. 1980 b, s. 70 f. Afskr.)

Elskelige wänner!

Rätta solen gånge up i Eder, så fån I läkedom för siälen, rettfärdighet och salighet! Malach. 4: 2, 3.

För några dagar sedan upgik et kosteligt warmt lius i anledning af Joh. 16: 28, derest Jesus säger till de sina: »Jag gick ut af Fadren och kom i werldena, åter öfwer gifwer jag werldena och går

till Fadren». Nu är wäl sant, at jag med ord så litet kan tilbörligen förtälja detta, som solens warma kan i förnufftet afmåhla, så at kroppen deraf blefwe upwärmd, derföre ock bäst är at hwardera sielf sätter sig ut i solskinet, at han må känna och niuta des goda. Likwäl hoppas jag, at Gud, som talt godt till min siäl, jämwäl wälsignar dessa rader och böjer sielf läsarens hierta till at achta på hwad godt i Jesu står till båds.

Fadren och Sonen hafwa af ewighet warit tilsammans i gudomlig kiärlek, harmonie och enhet. Fadren hade alt behag i Sonen och Sonen i Fadren. Hwad dem emellan föregådt i anseende till Adams skapelse, fall och uprättelse, blir en gång hugneligt at skåda. Mig rörde den kiärleken, som Jesus wiste sinom Fader i lydna (Joh. 3: 16, cap. 10: 17, cap. 15: 19, 10) och oss i barmhärtighet (Prov. 8: 31, Jer. 31: 3), då han ej allena blef menniska såsom Adam (Gen. 1 [och] 2 capp.) utan ock kiött (Joh. 1: 14), född af en den fallna Adams dotter, NB i syndigt kiötts liknelse (Rom. 8: 3). Det war en diup förnedring (Phil. 2: 6, 9). Wij, som aldrig warit gudar, kunna icke begripa des högd och diup.

At något litet skönja på denna förnedrande kiärleken, wele wij påminna oss den fromma eremitens Abrahams rena kiärlek för¹ (?) sin bror-dotter, som warit gudsalig och nu war en skiöka. Se O. Glüsings Erster Tempel Gottes. Den kära Guds wännen war wahn wid Guds saliga omgänte, englars och fromma siälars fägnande sällskap. Den detta försökt och i nyfödelsen fått en öm och fin kiänsla, kan nog föreställa sig, hwad pina och antipathie war i Abrahams siäl, då han åt och wistades i hore-huset. Men kärleken för Gud och för den förlorades siäl gjorde, at han led detta. Sammaledes kärleks lärjungen Johannes, då han sökte den förlorade ynglingen, som efter sitt affall blifwit öfwerste för röfware. Johannes försakade sin frihet och lätt röfwarehopen fånga hans gamla kropp m. m., som bekant är. Detta sällskapet wart Iohanni drägeligt för kärlekens skull, och siälen (ynglingens) wardt frälst.

Jesu kiärlek war oändelig[en] större, då han öfwerhaf de förmåner, dem han haft hos Fadren (Phil. 2: 6, 7; Joh. 17: 5) i himlarna, ja, ock den glädie, han *kunnat* hafwa på jorden (Ebr. 12: 2, 3), och utwalde i des ställe at ej allena nederstiga på jorden utan ock at der blifwa (ringare eller) öfwergifwen af englarna Ebr. 2: 6, 7), frestad afief-lar, hatad af menniskiom och i all måhl förnedrad ned till helwetit och korsens död (Matth. 4: 26 etc. capp.) Hafwen I rönt, kiära wen-

¹ I handskriften: *som*.

ner, huru grann och öm känsla nyafödelsen gier menniskiom, så kunnen i något litet skiönja, huru det likat Jesu at wara här på jorden ibland dieflar och syndare och skrymtare och halffromma och jämwäl sina bristfulla lärjungar. Cfr Matth. 17: 17.

Men lofwad och älskad ware Herren Jesus för sin ankomst ned till oss! Luc. 1: 68—79. Alt (Joh. 1: 16, 17) är oss kommit med honom (Sap. 7: 11). Fadrens namn och kiärliga sinne är oss genom Jesum uppenbaradt (Joh. 17: 26, cap. 1: 18). All hans fotspor drypa af fettma, af nåder, stråhlände lius och wälsignelser. Wij hafwe wist ordsak at tacka wårom Herra, för det han warit här. Alla de ord, han talt, alla de steg, han giort, alla de lidande tillstånd, han warit uti, alt det, som upskrifwit är om honom, samt alt det, som böcker ej förmått inbegripa, kommer oss till fromma, ty oss är Jesus gifwen en Frälsare. I honom hafwe wij synders förlåtelse, rättfärdigheten och starkhet och ewigt lif (Iohannis hela ewangelium och 1 epistel).

Kunde vår kiöttsliga stamfaders fulkomnada (ena) fall giöra honom och hans barn owärdiga till Guds nåd, lif och Anda, them han upsåteliga wiket ifrå (Syr. 1: 14—18, Rom. 5), huru mycket mer förmåga till godt är nu icke i vår gifna andeliga stamfaders (Es. 6: 9) Jesu stån[d]achtiga hörsamhet i alla de prof, som honom förelades (Rom. 5: 15, 17—19; Phil. 2: 8, Ebr. 10: 5—10). Jesus gick ut frå Fadren och kom i werldena. Men der förhölt han sig så, at när han öfwer gaf werlden och gick hem, blef han wälkommen såsom en son, then ther i alla de hlar warit Fadrenom i fult nöje. Han fick sättia sig på Fadrens högra hand, werdig at taga bokena och at öppna thes insegel (Apoc. 5: 9). Han är worden en ordsak till ewigt lif allom, som honom lyda (Ebr. 5: 9). Han war och blef alltid i ynnest hos Gud, fulgiörandes alt Guds behag (Act. 13: 22, Matth. 3: 17, Luc. 9: 35), har bedit för oss och vunnit, at oss nådeliga gifwes bettring och syndernas förlåtelse i hans namn, nyfödelse, then Helge Ande, kors, lif, gudacktighet och ewigt lif (Act. 10: 43, Joh. 1: 12, 13; cap. 14, 16 etc.).

Kortel[igen], Jesu beständiga hörsamhet har vunnit oss den saligheten, at såsom wij här burit den jordiska Adams bild, oss till ingen fromma, så skole wij (både här i nåd hos Gud, i lydna för Gud in i döden och sedan i ewig härlighet) få bära den himmelska Adams bild, Gudi och Lambena till pris ewinnerliga (1 Cor. 15: 49, 57). Wij skole här i werlden bewaras från ondo (Joh. 17: 11, 15) och så med Christo öfwer gifwa werlden och gå efter honom hem till Fadren (Joh. 17: 24, cap. 14: 2, 3).

Jag stannar nu med skrifwandet, ty jag har rönt, at Guds anda är och werckar mer lifs-lius och kraf[t]gåfwor i et ögnab[l]eck, än wij med ord kunna beskrifwa på många papper. Som nu Guds anda är allom när, hwilka honom i Jesu namn begiära, så tror jag, att han ock öppnar Edra öron och sinnen till [att] förstå och i Andan åtniuta, hwad i Skrifterna oss förehålles. Görer såsom Lutherus råder wid biblens läsande: »Sile et auscult!» Tig stilla och hör till! Då Eder gifwes till öfwerflöd (Joh. 10: 9), så tänker på mig!

Nu är Joh. T[innerholm] och jag i Köpenhamn efter Guds wilja, sedan wij märkte hans wink at komma hit in frå landet. Gud giöre oss den nåden, at wij få continuera Jesu lefnad på jorden, ledsagas af hans Anda och wandra såsom han! 1 Joh. 2: 6, Ebr. 9: 14.

Härmed wille jag hälsa på mina wänner i Klemmestorp och Westergöthland, så widt Gud behagar. Jag hoppas i Jesu blifwa

Köpenh. d. $\frac{26 \text{ Julii}}{6 \text{ Augusti}}$ 1741.

deras medtienare
S[ven] R[osén]

22.

Till trosvänner i Stockholm.

Utan ort och datum, sannolikt från Köpenhamn 1741.

(N. 1980 b, s. 77 f. Afskr.)

Herren bewarar menniskiones wählgierning såsom en signetsring . . . och them, som bättra sig, låter han till nåder komma. Syr. 17: 18—20.

I kiära wänner, som så willigt och gladeliga tienten mig i aresten, ären icke förglömde hos Eder förlossare Jesum. Och hwad skulle iag önska Eder kiärare, än att I så lustigt fortfaren at komma till Jesum, att han på sin stora dag får tilltähla Eder hwartdera besynnerliga, såsom han det profeterat hafwer i Matth. 25:34, 36: »Kommer, I mins Faders wählsignade. Jag war i hächtelse, och I kommen till mig». »Thet war en liten dienst det», lærer I wähl swara. Men I weten dock, att Jesus är mild ock kiär att umgås med. Han holler till godo vårt

lilla (vårt alt är klint) och skenker oss sitt stora, sig sielfwan och arfwelott i sitt ewiga rike. Guds Ande begiute detta hoppet med Andens ollia ock lifacktighet, så warde wij muntre at komma, kommandes wende till honom med ansicktet, ögon och hiertats begiär, then oss kallar och förwäntar med utsträckt famn. Är något af nya eller gamla fehl, som will göra oss modfälda, kiäre, kommom fram ther med till Jesum och warom icke så försynte i otro. »The som bättra sig, them låhter han till nåder komma». Otrons afwughet ock frånwändning från Jesu är det första, hwar utij wij oss bättra skolom, nemliga tå wij kiänna, at förtroende till Jesum fattas oss, så hafwe wij strackst att komma till honom, just så trolösa och klenmodiga och genomsuika, som wij ärom. Wissierliga är Jesus upståndden och lefwer nära hos oss till att taga på Eder ock skenka Eder synen, lifwet, trona, bönen, korsets kiärlek och frukter med all den helbregde, som I behöfwen (Luc. 7: 21, 22). Nu wähl, wij gån nu bort hwar å sin ort att niuta och göra thet goda, som här omtahlt är! Herren wählsgne Eder och beware Eder! Önskar

Sven Rosén

23.

Till en trosvän i Stockholm.

Utan ort och datum, sannolikt från Köpenhamn 1741.

(N, 1980 b, s. 28 f. Afskr.)

Af hiertat kiära syster!

Genom Jesu rena kiärleks anda kunne wi wara hwarandrom så nähra nu i frånwarelsen som tillförende, då iag i Stockholm fick niuta Edert omgiänge under Herrens upsickt. Det bästa blir dock fördoldt i Gud med Christo, iag kan icke alt skrifwat.

Lofwad ware Gud, som hörer bön (Ps. 116: 2) och så fogar sig ned till de små barnen med himla-liufligheter! Ähra ware Christo, som låtit oss tro och niuta helga manna samfund! 1 Cor. 12: 26. Prisad ware Gud den Helge Ande för hwar stund, han hwilat på våra siäklar!

Osäjelig nådes-rikedom, frid, kiärleks tilbøjelse och sällhet bär denne gode Anden in i oss. Jesus sänder oss honom af Fadren.

Guds krafft bewarar oss alt framgent genom trona (1 Petr. 1). Denna Helge Anden bewarar ock hiertans renhet, så at inga subtila siäh-lens besmittelser få insmyga sig under de behagligste kiärleks åtniutelser, som syskon få af hwarandra i Gudi, när- eller frånwarande. Förnufft och kiött begriper intet sådant, tv det är Guds Andes och hörer till Christi innerliga konungarike, hwilket kiött och blod aldrig får ärfwa.

Kiära syster, kom i hog vårt afskied! Jesu hierta är et saligt bo, wi fåm nog rum där. Fallom icke uth ur det samma, ty då rifwa wi ock sönder oss. Jesu kiärleks hierta strömme in krafft i oss till beständighet! Hela Jesu sinne wäxer och förkofres och segre i Eder och mig och allom, som willia blifwa ref-ben i hans sida! Amen.

Nåd, frid och kiärlek hwile i oss ewinnerliga! Önskar
Eder med-pelegrim (Ebr. II: 13—16)
Sven Rosén

24.

Till trosvänner i Stockholm.

Altona. Utan datum. Sannolikt Sept. 1741.

(N. 1980 b, s. 65 f. Afskr.)

Mina kiära wenner i Stockholm!

Nu har Gud flyttat min fot till Altona, och min siähl niuter wittnesbörd, att iag är, der Gud will. I som kiännen Gud och rönt, huru godt det är at hwila i hans willia, tacker Herranom, som ledsagar de rådlösa, de jordlösa och elända, som ropa till honom. Trofast är Gud ock saliga äre wij, som fått en sådan Gud, som är vår skatt och alt.

Gud hugswalar mig, och iag är plicktig att erkiännat och bekiännat. Gud har sänt Tinnerholm med mig såsom en tienstacktig hielp hela denna resan, och här finner [iag] Segerholm samt Ingri Örn för oss, hwilka nu uptaga oss i sina hyddor, sedan de i mongahanda exercitier, kraf ock öfningar blifwit nära förda till Gud och lärt kiänna honom. Lofwat ware Gud för sådant godt omgäenge,

som dageliga gifwes med synbara englar i Guds närwaro. Hwad är iag, at Gud låtit mig komma härtill? Desse 2 fördolda barnen hafwa offta fått komma Eder när, fastän kropparna warit här. Nu, huru godt blir icke det at en gång få komma till ro i de heligas församling i Gud! De ewiga boni[n]gar, som Jesus lofwat och bestält oss, de lära wisst blifwa roliga. I Lübe[c]k och här är mig ny nåd wederfaren såsom en wählkommen i Tys[k]land. Gud giöre oss lydige ock muntra till at wara effter Guds hierta och at giöra all hans willia af friwilliom Anda!

Angående kriget i Finland, hwarom folk här tahlar olika, tröstar iag mig således: Fader skie tin willia! Herre, tu äst rättfärdig, och rätte äre tine domar. Den som ödmiukas under Guds hand, den får största segren och rikaste bytet. Låt oss träda in i helgedomen ock holla med Gud, troendes förwisso, att Jesus är Herren till Swerge, Finland och hela werlden, ty kan ock intet hända, thet han icke wender sinom tienarom till fromma, sino rike till fördehl. Och deraf will iag glädia mig. Hwad Eder klämmer, det trycker mig med, fastän iag till utwärtens synes skått-frij. Kiäre, kommer och träder in i Guds helgedom och lofwer Gud, för det han är och gör! Förtrom oss Gud, så gör han wähl emot oss i krigs- och frids-tider, ja, i den sälla orten Jerusalem.

Hoppas med Eder

Sven Rosén.

25.

Till trosvänner i Finland.

Dat. Altona den $\frac{20}{9}$ 10 1741.

(N. 1980 b, s. 103 f. Afskr.)

Jesu älskade wänner!

Nu synes, som I wore krigselden när och iag wore frij, dock må iag bekiänna, at det gådt mig när nog.

Sidstl[edne] Aug., d. 11, 12, 13, war jag, på Fridrichsburg i Sæland och tog afsked af den kiära Doctor Carl.

Jag logerade i hans kammer och hade hela eftermiddagen fri, då jag i ensamheten wille bedia för de swenska. Men en starck

ångest utifrån trängde på mig. Jag bad och wiste icke, hwad thet betydde. Bönen wille icke gå fort i annat sinne än detta: Skie tin wilje! Du Gud är rättwis, och rätte äre tina dommar. Jesu regera tu så, som bäst tienar tino rike etc.

Nu ser jag af avisor, at blodbadet wid Willmanstrand den 12 Aug. st. vet. egenteligen gått för sig. Sedermera har Swerge och mina trogna wänner deri kommit mig at ropa till Gud, som regerar i alt, och min tröst har blifwit denna:

a) Jesu andeliga rike skall icke komma till kortta, ehuru det går i feltet för de krigande partien.

b) Guds dommar böra wördas och älskas, ty de äro rättwisa och goda (Apoc. 15: 3, 4).

c) De tecknade blifwa wäl bewarade (Jer. 39: 8, Ezech. 9: 4).

d) De som icke bo på jordene, utan af allo hierta hafwa sin skatt i himlarna, de siunga redan denna nya sången: »Är något i mitt wäld, som jag icke friwilligt offrat Gudi, ware hus eller åker, loge eller bo eller skepp eller husgeråd etc., det skall han få taga genom fienda-hand, eld och brand» etc.

Ja, än mera, oansedt Gud sielf ser, at han gjort mig inwärtens lös från alt detta, så låter jag honom dock tagat ifrån mig, så snart hans ähra fodrar, at jag, englom till glädie, dem frommom till godt exempel och dieflomen till skam skall effter werkeligit prof med Hiob siunga: »Herren gaf, Herren tog.» Oacktadt ögonen sågo bara elden och arabiska röfware etc., såg likwäl tron, det Herren war den som commenderade en chef. Välsignadt ware hans namn! Job. 1: 21, 15, 17.

Hwad menen I, kiäre wänner? Wore många slika sångare i Israel, då skulle chaldæerne icke komma långt. Men nu weta wij, at både det ena riket och det andra är fult af sådana, som af allo hiertta äro bofaste på jordene. Derföre wet jag snart icke, huru jag skall bedia. Gud läre oss sin wilja i detta måhl!

I går då jag läste Amos 7: 2, 3—6, war mig trösteligit, at Gud hörde ens mans röst (Jos. 10: 14). Men emedan Gud icke will, at hans tienare skola ropa förgiäfwes, så förbiuder han dem wid wissa tillfällen at bedia för then eller then (se 1 Sam. 16: 1), hälst i jordiska måhl. Wid sådana tillfällen heter det midt i landsplågan: »War till frids (ebr. *tig stilla*), ty de wille icke, at man på Herrans namn tänka skulle» (Amos 6: 10).

Nu, kiära wänner, mig har i dessa sorgedagar, då menniskior i grymhet förkorta sig och inbyrdes hwarandrom den kiära

nådestiden — mig har Daniels prophetia och Joh. Uppenbarelse-bok warit till tröst och hugnad. Samma salighet önskar jag ock Eder (Jer. 15: 16, 17). Emot andeliga fiender wet jag ingen bättre fristad än Jesu sida (Apoc. 12: 11). »The wunno för Lambsens blods skull» etc. »och älskade icke deras egna lif in i döden». En ödmjuk bön och enfaldig hörsamhet skyndar vår ingång in i denna fristaden.

Käre, fattom kiärleks wapnen, glömmom all gammal oförrätt, förlåtom och älskom i Jesu sinne! Hollom fast wid Guds lärdom, det trygga ordet i Herrans bok, som genom Andan dem hörigom och bediandom öppnas och bekräftas!

Min lan[d]sflycktiga lefnad från d. 3 Martii har till dato warit fridsam och wälsignad. Ingen låte sig wika af något twång, trångsmåhl eller farlighet, ty Gud lefwer. Saliga äre wij, som hafwa Gud (Ps. 23). Ingen af Eder blifwe deserteur eller rymming från Jesu fahna! Då jag här läsit i avisor om svänska deserteurer, som d. 9 à 10 Aug. kommo till Wiburg och förrådde de swänkas hemligheter, stygdes jag wid en slik missgierning och tänckte: Hwad skole då Guds änglar tycka om andeliga deserteurer, som göra Canaan illa luktande? 4 Mos. 14.

Skulle några af Eder frå Finland wilja directe skrifwa hit till mig, så skrifwes utan på således: à Sven Rosén à Hamburg. Abzugeben beym Herrn Heinrich Boldt, Grosshandlern à Hamburg. Detta lemnas till godtfinnande, fastän jag gierna hade underwising om Guds nådiga hand öfwer Eder och hans kiärleks werk i Edra siälar.

Hälsen dem, som elska Gud, ehwar de äro! I Wasa har jag få, i Torneå ock några bekanta. Herren Jesus gifwe dem at härda uth, så skola de finna at rummen stå tillredda i Fadrens härliga boningar, som äro hwita och röda. Se Joh. 14: 2, 3; Apoc. 21 [och] 22 capp. I detta hoppet önskar [jag] blifwa

Altona d. 2° October 1741.

Eder consort
Sven Rosén.

26.

Till trosvänner i Stockholm.

Dat. Altona $\frac{1}{2}$ 10 1741.

(N. 1980 b, s. 95 f. Afskr.)

»Gott ist mein Auffenthalt, Gott wird meine ewige Wohnung seyn; ausser Dem, dünkt mir, bin ich in ein verdriessliches Elend (Exsile) verwiesen.» Bern[ieres] Louv[igni], Verborgenes Leben. 1 B[uch], Cap. 18, § 10. Edit. 2.

Elskelige wänner i Stockholm!

Så är'et mig ock i mit mått, som Bern[ieres] L[ouvigni] sade för sig. Så länge iag blifwer inwänd och samlad i Gud, är iag alt-jemt i ro, såsom i mit fädernesland, men så snart den innerliga bönen afbrytes och jag utwändes i den ytra werlden, då kommer oro och ledsna öfwer mig, och jag kiänner då, at jag icke NB är hemma i mit fädernesland, utan borta, landtförwist i främmande rike.

Lof och tack wari Gud, at han allena är Gud och ensam god och icke lemnar oss qvarter eller ro i något annat än i honom, som kan gifwa hwila! Gud håller mig i arrest genom kiärleksbojor, fastän iag utwärtas är fri. Mina steg och rara utgångar äro inskränkta, och jag beder, at Gud wille fulleligen taga mig till fånga, så at jag i alt blir hans. Alla creatur, dem jag hittils niutit, äro alt för fattiga och oförmögna till at wara mig nog. Men Gud är salig sielf och gör alla sina gäster glada, än mera dem, som blifwa beständigt när honom såsom barn i huset. Stundom upkomma gamla sanningar (liksom uhr döden[s] och glömskones land) så nya och lifaktiga, som hade iag för[r] aldrig wetet af dem. Till exempel: Gud lefwer, wij hafwe et saligt fädernesland i himmelen, wij få arf med Abraham etc. etc. Kiäre wänner, icke skrifwer iag såsom at lära Eder något, ty I hafwen nog längesedan smakat samma sak af Guds mun (Ps. 19). Utan jag brukar friheten at lemna Eder något synbart minningsmärke af vår inbördes ihogkommelse i löndom eller frånwarande.

De, som straffades till döden i Amos (cap. 6: 10), hade icke welat, at man skulle tänka på Gud eller komma androm hans namn i hogen in, ty fik man icke beklaga dem eller sörja öfwer deras straff, emädan det war rättwist. »Tig stilla», heter det i ebr. text[en], eller »war tillfrids, ty de wille icke, at man på Herrans namn tänka skulle», eij eller at man »giorde påminnelser i Herrans namn» (ebr. g[rund]-texten).

Nog har mit swänka kiött och blod rört sig, då jag här hört och läsit aviser om Finland etc. etc., men likwäl har min ande gåt öfwer till Guds sida at approbera och wörda, hwad han giort.

»Tacker Herranom Zebaoth (krigshärarnas), ty Herren är god och gör ju alltid wäl i ewighet» (Jer. 33: 11). »Och du, Herre, äst nådelig och lönar hwarjom och enom, såsom han förtienar» (Ps. 62: 13). Ja, »Herren är rättfärdig i alla sina vägar och helig eller from (nådig) i alla sina gierningar» (Ps. 145: 17). Guds godhet är ock den samma, som låter dommar och straff gå öfwer folken. Cfr Ps. 136. En gång får man se, huru Gud giort alle ting wähl.

I höst, då jag hört folks ogudaktighet här och i krigsorterna, har iag med förundran (såsom öfwer en owanlig och ohörd saak) tänkt: Gud låter sin NB sohl och wakra wäderlek gå up, och menniskior äro dock så otaksamma och onda (Math. 5: 45, Luc. 6: 35). Men då folken icke låtit wijshetsmedlen låcka dem till besinnande, brukar Herren strenghet, och då kan hända, at äfwen i våra tider säges: »Tu skalt intet bedja för detta folk. . . Jag hör dig icke» (Jer. 7: 16, cap. XI: 14). Och till Mosen: »Lät blifwa't, och tala intet mera derom för mig!» (Deut. 3: 26). Detta med hwad mera, huru wi skole förhålla oss i all tillfällen, wärdes Herren lära oss! »Gifwer han oss öpning at bedja om en saak, så blifwer den ock gifwen, men will han icke skiänka oss det eller det, så will han icke heller öppna oss audience-dören till at få supplicera derom. Gud will icke, at hans tienare ropa för intet.» Dock weten I wäl, at stundom är der icke i oss et absolut förbud utan allenast en kiämpande täfling, såsom hoos Cana[n]æiska qwinnan (Math. 15: 24), hoos Jacob på hemresan (1 Mos. 32: 26) och Moses, då Gud sade: »Släpp mig, at jag upfräter dem!» 2 Mos. 32: 10.

Detta hoppet uppehåller och gifwer Gud i mig, at han ännu hafwer mång barn, som i Sverige skola födde warda. Ehuru han, som dömmar och krigar i rättfärdighet, afgör de werldsliga omständigheterna, så måste dock Jesus komma till sit arf, sedan diuren

äro slagne (Dan. 2 och 7 capp; Ps. 2.). Gud giöre oss honom värda!
Rom. 8: 17—29.

Gud war nogräknad och alfwarsam emot Jonas, propheten, både då han lät kasta honom i hafsens diup och då han lät solens hetta sticka honom (Jonæ 1 [och] 4 capp.) Det war ock angelägit och wäl giort både emot Jonas och de menniskior, som lefde i hans umgiänge och mång tusend sedermera. Sammaledes wele wi med wördnad och tacksäjelse emottaga all Guds näpst och aga, som kommer öfwer oss under vårt främlingsskap. Det är dock alt wäl ment och oändel[igen] wäl giort (1 Petr. 1: 17) samt beblandat med barmhertigheter och Jonæ tekn. De döde upstå och predika bätring i fruchtbarhet. (Jonæ cap. 2 och 3; Hos. 6: 2).

Farom så fort till ändan, I älskelige! Jag hälsar Eder hiertel[igen] och nämner några, som jag sidst tänkt på, såsom skomakaren A. Berg på Södermalm, s[yste]r Greta Utterbom och S[imon] Öman, fru Spiner, många på Söder, som hafwa namn af Gud. Gud utplåne dem icke utur sin bok! Stina Lind och Magdalena och Greta Nordberg samt jungfru Dässau, b[roder] M. E. Blut, Christ. Rox, Joh. Hedenstrand, Jonas Cullander med flera. Gud uträtte i oss genom Jesum, ehwad honom liufft är! Ebr. 13: 21.

Dessa få wänner, som jag umgås med, Joh. Tinnerholm, Lars Segerholm, Ingrid Örn, önska sig och Eder at wäxa i Guds wiljas kiännedom samt kärlek, at wi må lefwa i Gud och honom till nöjes. För öfrigt äro wi ganska ensamme, förutan någon gång, då tyska wännerna Schaaff och Möller etc. se till oss. Låt oss wandra uhr tiden in i ewigheten och glädjas af Guds medfölje! Amen.

Altona d. 13/24 Oct. 1741.

Sven Rosén

27.

Till M. L. Bluth.

Dat. Altona den 19/11 1741.

(N. 1980 b, s. 55 f. Afskr.)

Tack, min Bror, för din ihogkomst! Jesus
omfamne ditt hierta och giöre det till en för-
seglad brunn!!! Gud gifwe Eder at utvälja
Jesum i all pinos känslo!

Elskade Bror M. L. Bl[uth]!

Thenna önskan giorde E. J. i et bref till L. S. 1738. Gud wäl-
signe och fägne både henne och Eder! Käre Bror, lätt oss hålla
ut och icke fly! Wid preusiska drabbningen i S[ch]lesien hände, at det
preusiska Schulenburgiska regementet begynte fly, men konungen
red emot them och bestraffade them hårdel[ige]n, skiutandes straxt
sielf ihiäl en fändrick och en annan officerare; hwar på striden af
thessa begyntes å nyo och segren fölgde. Käre Bror, vår egen
kong dödar oss billigt, om wij fly för hans fiender. Thet [är] oss
bättre at blesseras fram i bröstet än bak i ryg[g]en. Men hafwe
wij harnesk för oss samt skiölden, så äre wij trygge. Allenast
warom tröste och tilbediom Gud i vår armod! Ack Gud, gör hwad
tig anstår i Jesu namn och lär oss at lefwa i Jesu ödmiuka tåhla-
modighet! Ack Jesu, warkunna tig och gör, hwad tu kanst och
wilst i tin helga kärlek! Tu som äst Herre öfwer lefwande och döde.

Altona d. 19 Nov. A:o 1741.

Sven Rosén.

28.

Till trosvänner i Stockholm.

Dat. Altona den 29° 11 1741.

(N. 1980 b, s. 36 f. Afskr.)

Mine kiäre wenner i Stockholm!

Lofwad ware Gud! Hans rike är frid, och han har gifwit oss trona. Wij äro salige wordne i Jesu och glädioms af thenna gemenskapen. Låt wara, at frestelses strömmar och mörksens mackter stundom stöta på oss, wij blifwa dock på klippan oryggelige, och efter natten kommer dager lius (Dom. 5) Skulle ock för-mörkelse komma öfwer wenner, at the i i misstanckar och stränga dommar angripa oss, lät oss tå göra såsom Lars Segerholm gjorde nyligen, neml[igen] ödmuka oss för Gud och bekänna Guds folks synder såsom våra egna (Dan. 9; 1 Esrae 9 cap.). Låter oss bedia, och äta Guds bröd med englomen och allom heligom, annars blifwa wij utmagra. Vår moder och unga brud gifwer oss äta förstånds bröd och gifwer oss dricka wisdoms watn, ther igenom wardom wij starke och Jesu waractige stridsmän (Syr. 15 cap.). Lofwad ware Herren ewinnerliga! Ps. 68. Guds rike är frid och innerlig krafft. Thes glädie wi oss inbördes, om wi ock aldrig skrefvom bokstaf till hwarannan.

I ären många, mine wänner, i Stockholm. Gud öke Edert antal och Eder styrka tusendfalt! Fastän jag i helsningar icke nämner alla, som tå ock tå komma oss här i hogen och åtankan, hoppas jag dock, at Herren förwahrer Eder frå kalsinnighet. För de swaga skull nämner jag thetta målet. Skulle jag stadigt skrifwa och swara prompt till alla mina bekanta, tå finge jag intet annat göra, therefore gifwer jag min anda, hierta, hand och alt i Jesu wåld. Enär och huru han then röra och bruka will, så skie hans wilje och ingens eljest! Nu siungom och spelom Herranom, ty han är när, och thenna är the heliga englars dag, tå wi ock fåm frögdas, som förr i mörksens stund kändom hwarjehanda försökelse.

Jesus wälsigne Eder, mina wänner i Löfgrens hus och thes granskap, i arresterna och theras besökare! Math. 25. Ja, alla

fattiga, som äro arfwingar till Riket, ehwarest I ären, på Ladugårdslandet, Smala gränden etc. etc., Fru Ceder**, Sara Åman och flere på Norr, Söder och i Staden, som Guds försyn emnat thessa rader åt.

Joh. Tin[nerholm] skref till mig en fransösk billet i thetta sinnet: Tå folk i Stockholm gingo ut ur fransöska kyrckan, stod en med pungen och sade: »N'oubliez pas les pauvres!» Glömmer icke de fattiga! Fick han tå något, swarade han them: »Dieu remunera!» Gud skall wedergälla't.

Gud hafwer icke förglömt min fattiga siäl, therföre will jag icke förgiäta at wisa barmhärtighet, tå Gud gör mit hierta warmt emot them, som torde wara torftiga. Åtminstone hoppas jag, at Gud gier någon fångnad åt några siälar, tå skrifwandet flyter så fridsamt och warmt som thenna gången. Herranom ware alt helgat! Somliga dagar hafwa allehanda magier och mörka krafter, synda-dunster och orena bäckar welat förgifta och förgiöra mig, och jag hafwer intet förmådt glädias, utan fått tåla och bida såsom en afmäcktig, then ther ingen hielp eller lifacktighet känner i sig sielfvom. Likwål hafwer Gud förblifwit, then han är, en Gud och en hielpare, en lifgifware och förbarmare.

Frid ware öfwer Eder och Guds Israel! Beder, tå I kunnen, för Edra wenner Joh. Tinnerholm, Ingri Örn och Lars Segerholm samt

Altona d. $\frac{20}{9}$ Nov. 1741.

Eder bekanta
Sven Rosén.

[P. S.] Wi tale stundom om Eder emellan oss.

29.

Till trosvänner i Stockholm.

Dat. Altona, den $\frac{18}{10}$ 1742.

(K. B. Autografsaml. Br. fr. S. Rosén. Afskr.¹)

Jesu kärleks band knyte Eder
tillsammans i inbördes underdånighet!

Mine älskelige wänner i Stockholm!

Wi äre mycket hugswalade af någras Edra bref, hälsningar och åtanka. Jag kan nu intet wända mig til en och en, utan wille gärna

¹ Undertecknad af Rosén.

omfamna Eder alla i ett knippe och bedja Eder lofwa Gud och skönja på den nåd och barmhärtighet, som Stockholm wederfares. Herren hafwer en eld i Zion och en ugn i Jerusalem (Es. 31: 4—9).

Therjämte wille jag bedja Eder, at I icke förackten hwar andra. Ho wet, om någre af Eder finge warit en tid utom Stockholms gräntor (thet säger jag i Altona, hwarest dock många fördålde äro framför andra orter här ut åt), the skulle bättre kunna se, at Stockholm är hemsökt framför många städer. Wälsignad ware du stad Herranom Jesu, hwars lemmar i dig härbärge hafwa! Herren Zebaoth bcwise långmodighet med tig och beskydde tig för sina helga säds skul, som i dig trifwes! Hörer, I käre fäder och syskon, en begynnares omyndiga påminnelse: I kännen icke Eder styrko, så länge I ären så förströdde. Beder Gud bygga sitt tempel, samla stenarna, som redan tämmeligen tilredde äro och foga dem tilsammans efter sina wishet i sinom kärlek. Är hos nogon ännu litet kantig[t] och ojämnt, han (hon) låte det jämnas, så at ödmjukhet och opartisk sanning eller Guds kraft i Eder få öfwerhanden, at 3, 6, 12, 24 etc. kunna warda et i Jesu namn. Önskar

Altona d. 18 Okt. 1742.

Eder wän
Sven Rosén

30.

Till en trosvän i hemlandet.

Utan ort och datum.

Sannolikt från Altona 1741 eller 1742.

(N. 1980 b, s. 88 f. Afskr.)

Jag beder min wenn icke tager illa, om iag enfaldigt påminner och nämner, hwad han redan läsit i Jer. 9: 23, 24. Hvarken akademisk erudition eller krigs-styrka eller köpmans rikedomar äro sådana saker, som wi skulle kunna fägnas åth eller berömma, sedan wi fått på långt håll en liten blink och en söt luckt af det högsta goda. Twärt om kunna wi argumentera a minori ad majorem.

Är lukten af detta goda på långt holl ändå så behaglig, styrkande, till sig dragande och i alla måtto god, kostelig ock elskans-

wärd, hwad sälhet lærer icke då wara at känna detta goda (Gud) närwarande, i oss lefwande, stråhlände och frögdande! Lofwad ware Jesus, han är medlaren, som wunnit oss så nära tillgång och förening med gudommen!

I det wi (genom den Helge Andas nåd) känna Jesum, gör han oss rättfärdiga (Es. 53: 11), han skaffar oss den rätt, som han oss sielf wunnit hafwer, neml[igen] at synderna oss i Jesu namn förlåtne blifwa. Han tager oss i försvar mot satan (Zach. 3) och förklarar oss för oskyldiga (de där intet ondt giort), ty synden är bortkastad (Mich. 7: 18, 19). Och än mehr, han låter oss niuta godt för det goda, som han sielf [g]jort, ty wi äre uptagne i hans samfund, så snart Guds krafft gifwit oss trona (Eph. 1: 3, 6—19). Han gör oss rättfärdige inn- och uthwärtas till at älska Gud ock menniskior. Kortligen, gud-menniskian Jesus är den, som hielper oss till vårt förlorade arf och fäderne igien, neml[igen] till förening med Gud, så at wi fåm känna honom och hafwa et odödeligit saligt lif, ity Gud är oss när, beondes i oss i ewighet, wandrandes i oss, tahlandes till vårt hierta med Andans wissa wittnesbörd. Han känner oss med besynnerlig kärleks ingiutelser, han gier gudomlig frid i samwetet, han hör bön. Tänk! Gud hör menniskior. Gud lyder ens mans röst (Jos. 10: 14, Jac. 5: 15, 17). Lofwad och älskad ware vår Gud!

Lätt oss då bedia Guds Anda om nåd at tillbedia Jesum såsom vår Herre och medlare! Lät oss med kärlek omfamna Jesum och förenas med honom såsom grenar i träet och warda kiött af hans kiött ock been af hans benom! Så komme wi alt innerligare till förening med Gud och få känna honom, som känner oss och i sig gier saligt lif (Joh. 17).

Hälsn N. N. från en främling, som kunde wända hem igien till sitt fäder[nes]land, om han icke fått land-känning af det bättre (Ebr. XI: 15, 16).

Jesus ledsage oss till det måhlet fram!

Sven Rosén.

31.

Till trosvänner i Sverige.

London d. 27/8 (n. st.) 1743.

(N. 1975 m. Afskr. Extr.)¹

— — — Här hafwe wi funnit en svensk student Reinike ifrån Stockholm, som är lärare ibland the herrnhutiska engelländer. En skräddare Örström, som ifrån åhr 1724 warit från Sverige, är ock bland them och skal snart resa til Paul Bryzelius i Pennsylvanien. Eliest har jag ock talt med 2 engelska studenter, John och Charles Wesley, som hafwa en talrik societet af upväckta siälar at besörja med predikande på stora platser etc. Jag har läst summan af deras saker och finner them mycket rena, the äro slätt inga calvinister. Dock säger jag icke, at alt är luttradt. Guds fotspor drypa af godhet å alla orter mitt ibland then stora otacksamheten, som allestädes synes. Oss svenskom är mycket anförtrödt. Jesus gifwe wisdom och kraft at troligen brukat honom til förhärligande! — — —

London d. 27 Aug. (nov. styl.) 1743.

[Sven Rosén]

32.

Till trosvänner i Sverige.

Dat. Marienborn den 9/11 1743.

(N. 1975 m. Afskr. Extr.)

I London blef jag bekant med Wesley och methodisternas societet. En gång tå jag besökt then yngre Wesley och wille gå bort, war äfwen thesas sammankomsts stund, och jag blef ther med, förstod alt och hade nåd at tacka Frälsaren, som hemsökt Engelland. Hwi skulle jag icke opartiskt älska them, som warit gudlöse

¹ Detta och följande utdrag af Roséns bref i N. 1975 m. äro i afskriften angifna såsom *Extract af några S. R. bref.*

och woro nu af hiertat omwände? 5000 woro ther tilsammans och 500 woro i bröderskap.

I anledning af then commission, som jag hade at förrätta i Engelland, blef jag ock bekant med James Hutton, som är föreståndare för then engelska församlingen, som genom måhriska brödernas dienst ther finnes. Tå han talte om Jesu död och blod, war hans hierta brinnande och ögonen rinnande, äfwenså Bell, Schligt, Abr. Reinke etc. Efter 3 weckors privat-umgänge geck jag i theas Bet-tag med, tå bref och journaler uplästes. Mit hierta tog del i alt det goda, såsom fruchter af Jesu blod, och jag wardt i mina ögon förnedrad. Store syndare woro af hiertat omwände och i Jesu blod salige wordne. Serdeles behagade mig, hwad the talte om Jesu död och then indifference, kallsinnighet, afwoghet och otro, som ther emot finnes i allas natur, särdeles i the sielf-fromma och halfft omwända.

Utom mit wahl kom jag til London, och utom mit wahl reste jag therifrån d. 4 Octobr., hwarom mycket tilsäjandes wore. Nog, jag tror, wår Herre har hördt min bön, then han sedan i wåhras werkat i mig (Ps. 119: 19) och hulpt mig blindan (Es. 42: 16) på the sporen, som mig för några åhr sedan wisade woro. Hans hand lærer ock fullända sit goda rådslut, ehuru paradoxt thet synts mig och androm. Mine wänner, beder för mig, at Guds wilje må skie (Act. 21: 14). — — —

Den 6 Nov. kom jag hit til Marienborn, hwarest en stor samling af upwäckta studenter lefwa i et stort stenhus. Här läste jag bref, som Arv. Gradin skrifwit utur sin arrest i Petersburg, och om Conrad Lang, som wil til China at kungiöra evangelium.

Nu kan nog täncka, at många tanckar upstiga hos wänner öfwer mig. Så'wida jag har then Ena wännens bifall, kan thet wäl wara mig nog. Likwäl är jag willig at förklara mig för kärlekens skull, så mycket, som mig förekommer:

1. Jesum wil jag hålla kär, och hans död är här i stadig åtancka, hwilket är en öfning, som Bernieres och andre mystici recommendera.

2. Åtskilliga ting hade jag mig annorledes förestält om thessa herrnhutiska bröderna, än som jag finner them.

3. Werckeliga fehl hos them eller i somligas skrifter wil jag så anse som mina och mina wänners, eller så som mine käre wänner ansedt mina synder (Rom. 15: 3), nemligen hålla sig genom nåden obesmittad ifrån synden, men gerna bära smäleken och bördan med sina medlemmar.

4. En uteslutande förbindelse och partiskhet wille Herren bewara mig från, hälst sedan jag känt så många andeliga själar på många orter! Men om Herren för sina synnerliga tankar öfwer mig wil hädanefter föra mig i nära enighet med thessa pelegrimer, så warde hans wilja obehindrad! Från åhr 1732 har jag ofta utsträckt mina händer, Jesu til offer, om thet ock wore ibland hedningar! Hans blod stänckes på vår och theras dörr!

5. Böne- och sånge-stunder hindra mig intet från inåtwändelse och inneblifwande i Jesu. Hit intils niuter jag Jesu närwarelse i sällskapet och i ensamheten. — — —

N. ware hierteliga hälsad tillbaka! Jesu blods krafft och wärdighet warde honom och mig alt klarare, så få wi ro för våra själar, sann rättferdighet, hälsa och styrka! Amen. O, tu Guds son, som oss til wisdom giord äst, ledsaga oss til tin h[eliga] blods innerliga gemenskap! Alle mystici, ehuru långt the kommit, hafwa erkiänt och bekänt theras intet och owärdighet, men lutat sig in til Christum, som för them dödad war. Så warde oss ock (Apoc. 5: 9) i ewighet! Lof skie Jesu för sin kärlek och oförskylda nådawahl! Amen.

Marienborn d. 9 Nov. 1743.

[Sven Rosén]

33.

Till Brödraförsamlingen.¹

Utan datum. Marienborn början af Dec. 1743.

(VsLB. Zinzendorffiana B. c. 8, n:o 9, s. 1. Afskr. Extr.)

— — — Hos det Mähriska Brödraskapet har det högeligen behagat mig, at Guds Lams blod blir hos dem hållit i besynnerlig ära, i det at de ej alenast med försakande af al egen wärdighet tilskrifwa thetta guda-blodet hela deras salighet och wälmåga, utan ock jemwäl af thetsamma inhämta mod, krafft, anda och kärlek, at ock andra, ja äfwen hedningar förkunna detta blodet och den salighet, som derutinnan ligger, och det alt med deras egit lifs å sido sättande,

¹ Ur en berättelse om »Församlingsdagen i Wetterau, hållen d. 7 Decemb. 1743 i H[errn]haag». Bland bref, som då föredrogos om upptagning, förekommer i utdrag ett »Från br. Sven Rosén, en svensk student».

då detta äfwen sker i en sådan kärlig harmonie så wäl inom som utom församlingen under endräcktige böner, förböner och lofsånger.

I alla dessa skönheter, som af Jesu blod härstamma och födde blifwa, är jag fuller 20 åhr sedan kär worden, hwilket satan sedt, mig motstådt och förhindrat. Men Jesus, min förespråkare, har näpst honom och de mig en gång intryckte lineameuter hos mig uppehållit och bewarat oaktat al fara af eld och watn. Nu besynnerligen på et halfft åhr har Frälsaren fört mig såsom en blinder de vägar, som jag ej wetat (Es. 42: 16), tils jag på Edra k. bröders i London inrådande uti barnslig enfaldighet är hitkommen.

Här i Marienborn har jag dag i från dag af Jesu andas-, blods- och frids-wärkan innerligen observerat, at Frälsaren mig owärdiga barn wil hafwa i Edert sällskap. Hos honom sjelf, som är församlingens hufvud, har jag för några dagar sedan mig anmält angående uptagelsen, och nu ger han mig frihet at äfwen hos Eder om densamma anhålla. Jag beder fördenskull, at bröderna för Lamet skul wille optaga mig, likasom the af honom uptagne äro. Jag har wäl ingen annan rättighet här til än den, som af Jesu död härflyter, i hwilken jag lefwa och dö wil. Eder etc.

[Sven Roseen]

34.

Till Joh. Kranck.

Marienborn den 24/12 1743.

(VsLB. Zinzendorffiana B. d. 26, n:o 25, s. 112 f. Afskr.)

Das Blut Jesu salbe uns und mache uns tüchtig,
ein Rauchgefäß und eine Harfe zu empfangen!

Du lieber Bruder Joh. Krank!

Weilen ich in diesen Tagen eine sonderbare hertzliche Liebe zu dir trage, kan nicht umhin dir das liebste, so ich habe, mitzutheilen. Du weist, wie du A:o 1737 mir die wichtige Ermanung gabst:

1:o. Die Force meines Christentums nicht auf einige zufällige Stückwercke, z. E. auf die Separations-Bekentnisse fallen zu lassen, gleichwie das von den Medicis als ein vitium in corpore hu-

mano angegeben wird, wenn das Geblüt inaequaliter läuft, hier und da stagniret.

Aus Torneå schriebest du auch uns in Stockholm:

2:o. Wir sollten zusehen, ob wir in der Lehre von der Versöhnung practice recht dran wären.

Jetzt bitte ich meinen allerliebsten Heiland um einen Segen für dich, dass ER sein heilbringendes Blut über dich ausgiesse und dich selbst in diesen Stücken gesund mache, wann du noch etwa drin Krank seyest. Ein Johannes bist du wohl, und ich glaube, du bist darzu erwählet, dass du Jesum hertzinnigst lieb haben sollst. Aber annoch, dencke ich, mögte dir hierin was fehlen. Simon, hast du mich lieb? Ie! So weide meine Schaaffe! Joh. 21.

Du hast dein Predigtamt aus Angst niedergelegt und bist nun schon zehen Jahr separiert und einsam gewesen; und wenn du die Wunden Jesu gezogen hast, so dencke, es ist schon Zeit den zerstreueten Brüdern in Schweden etwas davon zu sagen, was man bey ihm habe.

Zwar sage dir eben nicht, dass du ein Pfarrherr werden sollst; jedoch sähe gern, dass du entweder hieher kämest mich zu besuchen oder dass du und Strokirk bedächten, was die liebe *Einigkeit der Brüder* für einen Seegen hat; als wovon schon schriftlich und mündlich unter uns gehandelt worden.

Wann nur zweene da sind, die auf den Wunden Jesu sich gründen lassen, so ist schon die Verheissung da. Sie werden 10,000 gewinnen (5 Mos. 32; Math. 18). Da es trübe und finster war, da das Geheimniss von der Vergebung der Sünden als was altes in Stockholm kalt-sinniger Weise negligiret wurde, da wurden die Schaaffe zerstreuet (Ezech. 34: 12).

O, du liebster Hirte Jesu, der du dein Leben so gar freiwillig aus Liebe für Stockholm, Örebro niedergelegt hast, rücke doch nahe da hinzu und erwärme die Kalte[n] und samle die Junge[n] und Alte[n] in einen Schaafstall!

Mein B[ruder] Johannes, hier wird in der Litanei der Brüder gebethen: »Lamm Gottes . . . für der Gleichgültigkeit gegen dein Verdienst und Tod behüte uns! . . . Wir arme Sünder bitten . . . du wollest das Wort von deinen Leiden bis ans Ende der Tage unter uns erhalten . . . und uns durch den Geist dein Verdienst und Wunden täglich verklären . . . das Wort vom Creutz unter denen, die nach deinem Namen genennet sind, allgemein machen. Erhöre uns l[ieber] H[err] G[ott]!«

Mein Bruder, du möchtest wohl auch ein Amen dazu sprechen? Oder hast du jemals die tiefe Antipathie gefühlet, welche auch in erweckten Seelen wider das Blut Jesu steckt?

Bist du recht zum Sünder worden, selbst mit allen den guten Dingen, die in diesen zehen Jahren mit dir vorgegangen?

Hast du das selige Gefühl des Blutes Jesu und die völlige Absolution, auch wegen des tiefen Unglaubens, [der] Hertzenshärte und Feindschaft gegen den Heiland?

Hast du es aber täglich und beständig?

Und bleibst du dabei in der sündermässigen Beugung, Kleinheit und Einfalt des Glaubens?

Siehe, da habe ich dir die Fensterladen meines Herzens geöffnet. Thue du desgleichen, wann du kannst und Freiheit hast. Wann du durchs Blut Jesu von den Krankheiten des Unglaubens genesen bist, so kom dann und lass uns einmütiglich darum anhalten, dass auch andere unsere Brüder mit selbigem heilbringenden Blute besprenget werden mögen.

Meine Freunde und Bekante in Örebro etc. allenthalben kennest du wohl. Wie ich den Schluss fassete hier zu bleiben, opferte [ich] sie alle dem Heilande, der mir ihre Freundschaft geschenkt hatte. Ich verwünschte mich ins Heylands Hertze und glaubete, dass, wenn ich mein Plätzgen da nicht verschertze, wir einmahl schon zusammenkommen werden.

So jemand nach mir fragt, kannst du schon frei sagen, dass ich hier bin und finde die Sachen gar anders, als ich mir aus Streitschriften und Erzählungen vorgestellt hatte. Es ist mir wohl, und wo das Blut Jesu qwillet, da ist immer gesunde Luft, nahrhafte Weide und gute Gesundheit. Was noch übrig ist von meinem Leben, das sey dem Blute Jesu gewidmet, wo Er es hin haben will, es sey unter Christen oder Heiden, NB die mehr erbarmenswürdig sind, dieweil sie nichts von diesem Heilbrunn vernommen haben.

Auf denn, lieber Bruder Johannes, sey nicht träg! Die Tage sind kurtz und die Arbeit der Erndte gross.

Als ich den 7 Dec. in diese Gemeinde der Brüder aufgenommen wurde, bat ich den Heyland um drey Dinge: Sein h[eiliges] Blut, ein Räuchfass und eine Harfe (Apoc. 5 etc.). Wann nun *die* mir geschenkt werden, so will ich Ihme darin selig seyn und Ihme damit dienen. Amen.

Marienborn d. 24. Dec. 1743.

Sven Roseen.

35.

Till trosvänner i Norrköping, Nyköping,
Linköping och Jönköping.

Dat. Marienborn den $\frac{2}{3}$ 1744.

(N. 1975, 27 m. Afskr.)

Älskelige wänner i Norr- Ny- Lin- Jönkiöping etc.

I hafwen intet ondt giordt mig, utan mycket godt, som skal blifwa i åminnelse hos Gud, hos vår Gud, som icke glömmmer en bågare kalt watn, som i hans namn gifwen är. Å min sido äro wäl många brister, dock sådane, hwarmed jag mäst och först skadat mig sielf, nemligen at jag så litet älskat Jesum och såsom et kalt stycke järn icke tient mina syskon til upwärmande, såsom jag dock bordt, efter som Herren gifwit lägenhet. Förlåten mig, käre syskon, at jag beröfwat Eder så mycket godt och så illa försummat min skyldighet.

Nu är mycken tid förbi, och then mästa delen af återstående dagarna torde nu wändas til hedningarna, när Herren wil. Ty är härmed min ödmiuka begäran och med tårar til Eder, at I icke låten någon afwoghet artas hos Eder för mina förra försumligheter och brister, än mindre för det at jag warit lydig, kommit hit och låtit eder Frälsare rum at föra mig närmare på sina fridsstrålande sår och till mitt hierta.

Icke nekar jag, at ju mycken barmhertighet wederfarits mig i the förra åhren med, men thet bekänner jag, at Jesu död, blod, försoning och saliga frids evangelium icke warit mig så när som här. Nu har jag förnyat thet offer, som ofta i Swerige skiedt med utsträckta armar, at Guds son wärdes taga thenna siälen, kroppen, fot, hand, tunga, hierta, blod etc. och brukat til sit evangeliis tjenst, om thet än wore fiärran mot östan! Och innom mig liknar det så, som blefwe offret anammat. Tid och sätt ware honom hemställdt, som råder i himmelen och på jordene. Emedlertid wille jag gerna wara klar och jämwäl absolwerad af mina gamla redeliga syskon, i hwad mål jag förgådt mig emot them. Nog känner jag absolution hos Gud i Christi blod, fast än jag å alla sidor blifwit en skyldenär.

Dock är billigt, at jag ock hos mina bröder erkänner, ho jag är (Matth. 18: 22, Luc. 17: 4), en syndare.

Nu är jag en arm och saliggiord syndare en menniskia, som icke kommer til rätta hos Gud eller menniskior, om ingen Jesus wore, som gådt borgan för mig och fulkomnat alt hwad högsta rätten kraft hos en löftesman. Nu har jag bedit och är bönhörd. Jesu förtienster, rättigheter til lif, rättfärdigheter etc. äro mina, men mina synder, min skam, olydna och siukdomar äro hans, therföre är jag fri- och saliggiord. Sonen har giordt thet. Thetta goda tager jag nu icke som et rof at löpa bort med, utan förblifwer gerna neder wid the korsfäste fötterna, och inne i then upstungne sidan, som än i dag har watn och blod för arma törstande syndare. Amen! Hallelujah!

»Wer Gottes Marter in Ehren hat, Der findet immer eine Statt In seinen Wunden-Lägern; Wenn ihm kein Bissgen eigen Guts Mehr überbleibet, und des Bluts Kan er sich doch nicht wegern; Das schreyt Allzeit Auf dem Throne: Urtheil! schone, Schon des Lohnes, Ia des Schmerzens Lohns des Sohnes.»

Hiertans wänner, min enfaldiga methode är nu hålla et tomt käril fram för Jesu sårs fullhet, så fattas aldrig frid, en diup frid, och alt hwad behof görs til högtiden. Wälsignad ware Herren, som kommen är och komma skal, hwars genombårade fötter och händer och sida jag kyssa wil och med all hiärtans ro ther hafwa all min credit och lijt.

Om utwärtens ting kan jag nu tilstå, at jag ingen profit haft theraf, at jag af böcker och berättelser låt intaga mit hufwud mot the mähriska bröderna, i hiertat har jag dock känt en sympathie jämwäl i förra åhren. Och om I woren här, skullen I wäl kännas wid, at thesse fådt nåd och at them är nu så til mods, som Eder war, tå I känden syndernas förlåtelse, och at the jämt blifwa i sådant esse och niuta Jesu blod i lefwande känsla. När jag nu sådant ser och känner, så skäms jag wid mig sielf, at jag hyst sådant frånskiljande och förringande omdöme om them, som förr endels skrifwit är.

Min Jesu, lät dock alla tina kycklingar samlas och wärmas under tina wingar! Nog länge har förskingringen wahrat. Hälser wid namn them, som wilja gifwa Jesu ährna och utan sielfsmyckande komma sådana som the äro, antagandes nåd i Jesu blod för intet!

Här är mit hierta, min hiertans käraste! Tig höfwes at bo ther, tu, som undfår syndare. Såsom Maria och Magdalena wil jag wänta wid tina fötter. Och om jag än får then nåden at göra

eller lida något för tina skul, min Jesu, så är dock tin lösepenning then endaste nyckelen, som släpper mig in i paradiset. Förklara titt namn för mina bröder, och gif them at i tin död och blod finna och behålla then friden, som tu gifwer förkrossade hiärtan! Amen.

Käre syskon! Jag specificerar icke Edra namn, ty jag utesluter ingen. Jesu korsfästa armar omfamne Eder alla och wise Eder och mig i Andanom sin sido, therutu blod och watn flyter, renandes och stillandes våra hiertan i grunden. Beder för

Marienborn d. 2 Martii 1744.

Eder gamle bekanta
Sven Roseen

36.

Till Brödraförsamlingens äldste och biskopar.¹

Dat. Lindheim den 13/6 1744.

(ABUH. R. 19. F. 2 a. Orig.)

In Christo theuer geschätzte und herz-kindlich
geliebte Älteste und Bischöfe der Brüdergemeinen.

Erst danke ich nun dem gnädigen Heylande und Euch, dass mir erlaubet gewesen dem Synodo beyzuwohnen. Es ist immer ein Segen auf mein Herz gefallen sowohl beym anhören als beym Abschreiben der Acten.

Zum andern communicire eine richtige Copie eines Briefs, den der (zu meiner Freude) vocirte luthersche Bischof Herr D. Conradi A:o 1721 nach Stockholm geschrieben hat, woraus theils abzunehmen, wer er vormahlen gewesen, theils auch, dass sein (verhoffentlich anzunehmendes) Episcopat einige influence auf seine alte Freunde in Schweden haben möchte.

Drittens, weilen gestern befohlen wurde, dass die, so nach der Confirmation ein Verlangen tragen, sich heute melden sollten; als sende hiebey die Copie eines Briefes, den ich in Februario a.c. in dem Punct an die Ehrwürdigen Brüder-Gemeinen geschrieben; und

¹ Adress: Denen kindlich geliebtan und ehrwürdigen Ältesten und Bischöfen der Brüdergemeinen auf dem Synodo in Marienborn.

thue dazu, dass, gleichwie die Aufnahme ins Stundenbether-Chor (d. 8 März) mir gesegnet war, ich ebenfalls diese Confirmation als einen Segen erwarte, wenn es dem Heilande gefällt.

Ich bin gern gantz, wo ich seyn soll; ich weiss aber, dass mich der Heyland hieher gebracht und seine Segenshand über mich erhaben hat.

Zwar gestehe, dass seit meiner Ankunft wenig mit Erkenntniss Sachen zu thun gehabt, denn am Herzen hat sich fast alle die Arbeit der Gnade concentrirt. Doch habe aus Br. Layritzens Bibelstunden und aus Br. Ludwigs¹ Reden im Synodo verstanden, dass ich in Erkenntnis-Sachen mehr mit der Gemeinde accordiret habe, als ich in vorigen Separations-Jahren nie gedacht hätte. Es wäre mir aber eine Freude, wenn ich hinführo Gelegenheit kriegte, die Lehr-conferenzen zu hören und zu lesen. So könnte, was ich vorhin in Schweden versehen, je eher je lieber redressieret werden.

Ich freue mich aber meines Heilandes, von dessen Blut und Kraft mein Herz umgeben und eingenommen wird, zu Zeiten aber besonders kräftiglich, z. ex. gestern Abend, da der liebe Br. Johannes Wattewille (Langguth) erwähnt worden und ich ihm die Hand zu küssen Gelegenheit gehabt hatte, gieng ich in's led. Brüderhaus und genoss eine ausnehmende Gabe zur Innigkeit, einen Frieden, der mich lieblich erfüllte und gefangen nahm. Unser Aeltester erhalte den Sub-seniorum stets in seiner allerinnigsten Gemeinschaft! Amen.

Nun Ehrwürdige Brüder, thut mir, wie es der Heyland haben will, mehr begehre nicht. Es genüget mir, dass ich Gnade habe und von JEsu ernähret werde und in der Gemeinde lebe als ein Kind und begnadigter Sünder.

Lindheim d. 13 Junii 1744

Sven Roseen.

¹ Zinzendorf.

37.

Till Brödraförsamlingen.

Utan ort och datum. Marienborn Juni 1744.

(VsLB. Zinzendorffiana. B. c. 8, n:o 16, s. 1. Afskr. Extr.¹)

— — — Den rätt, som du mig offenteligen wid min uptagelse gifwit til dig, gör mig nu så dristig, at jag mit hjerta och åliggande uppenbarligen för dig nedlägger. Jag känner et djupt nedsjunkande uti dit endaste hufwuds och general-älstas kärleks-
 armar. Jag anser dig såsom uti sammanhang med honom och den öfra församl[ingen] och beder honom, han wille låta dig förfara, at han denna stora syndare af blotta nåde utwalt hafwer, intet alena til salighet uti sit blod, utan ock at förkunna sit namn. På min uptagelses dag utgiöt jag hopetals tårar och hade nåd at bedja om 3 ting: 1) om Fr[älsare]ns blod, 2) om rökvärk til bönen, 3) om en harpa, som kunde spela (Uppenb. 5: 19). Ifrån den tiden och i synnerhet sedan jag blef uptagen i lediga bröder-choret har jag mått besynnerligen wäl. Jag känner Jesu blods krafft, mit hjerta är frigjort ifrån synden och njuter en gudomelig frid. Wid sista nattwarden offrade jag mig å nyo med anda, själ och kropp åt Fr[älsare]n. Nu, dyra försam[ling], jag hafwer nu welaḡ för dig betyga, at mig wäl går i Frälsarens hus och at jag är ganska friwillig at låta genombåra örat på mig. Jag tror, at Fr[älsare]n genom dig lærer lägga en wälsignelse på mig. För min del är jag wäl tilfreds at här äta och dricka, tils Fr[älsare]n ger dig order, hwad du skal göra med mig. Dock wil jag intet mer wara någon ätare (IssChrist), utan friwillig stå färdig til at följa Fr[älsare]n, hwart hän han pekar — — —

¹ Ur en berättelse om *Församlingsdagen hållen d. 21 Juni på Herrenhag*, däri meddelas bref om confirmation bl. a. »från br. Roseen».

38.

Till Brödraförsamlingen.

Utan ort och datum. Lindheim Nov. 1744.

(VsLB. Zinzendorffiana B. c 8, n:o 21, s. 9. Afskr. Extr.¹).

— — — Jag är nu 36 år gammal och har vågat til ingen ting för Frälsaren. Det är min hjerteliga längtan at få kunna upoffra honom själ och kropp. Jag mår wäl, men det smärtar mig, at jag försummat så mycken tid och lefwat så länge och dock så litet älskat och beprisat Jesu sår. Frälsaren skrifwe sina sår rätt djupt i mit hjerta. Jag är gerna i Lendenheim, men så snart Jesus skor mig på föttren och lyser mig med sårens sken, så står jag färdig at upoffra mig, til exempel i China.² För hans tolamods ord skull har jag kommit til församl[ingen], och för samma ord skull wil jag lefwa och dö och hwila mig uti såren — — —

* * *

I.

'Tit blod, tu söta Lam,³
 Som uppå korsets stam
 För vår skul har utrunnit
 Och ewig seger funnit,
 Lät alltid härligt skina
 På Sweabarnen tina!³

¹ Ur en berättelse om *Församlingsdagen hållen i Marienborn d. 18 Nov. 1744*, där Roséns bref anføres med orden: »Br. Roseen skrifwer» etc.

² Roséns ofta framträdande intresse för missionen i Östern framgår äfven af nedanstående, honom säkerligen med all rätta tillskrifna sång, n:o 100 i *Sions Sånger*, Andra Samlingen, Stockholm 1745. Mel. »Hwart hän skal jag dock fly?» Af Rosén enligt anteckning af gammal hand i UUB:s exemplar af *Sions Sånger*, Bägge samlingarne, Stockholm 1740, där sången med anmärkta förändringar är intagen under n:r 183. Roséns sång har sitt intresse som vår veterligen äldsta svenska missionssång i egentlig mening.

³ 1748: Tit blod, *Guds dyra* Lam. ⁴ Tu i vårt land och rike, Til domedag predike!

2.

Min konung, Jesu kär,
Tu har en wäldig här
Och en hög-rättwis fordran
På *östan* och på *nordan*.
Ho wil tig nu förmena
Tig att med tit förena?

3.

Arbetat hafwer Gud
På jorden för sin brud
Och ser i sina händer
Båd' *norr-* och *östra-länder*;
Han wil them sammanföra
och ewigt sälla göra.

4.

Lyft up tin hand, vår Gud,
Gif ut thet kära bud,
Att fångar warda lösa
Och få lifswatn ösa,
At barn bli mång' som sanden
I *norr-* och *österlanden*!

5.

Tu Sions Lam och hopp,
Sätt seger-fanan opp!
Drag the för-strödda barnen
Til tig ur otros garnen!
Församla, herde söte,
Them kring tig i ett möte!

6.

Kom, värda offerlam,
Och te tig för oss fram!
Tu blef på korset slagtd
Och therför' så högt agtd,
At tu äst konung worden¹
I himlen och på jorden.

¹ 1748: Tu blef af os föragtd Och uppå korsset slagtd; Tu äst vår konung worden etc.

7.

Kom, stänk os med tit blod,
 Gif lammen lejons mod!
 Tänd rökwärk i the ringa,
 Och lät the harpor klinga,
 Som spela Lamsens wisa
 Och blodet ewigt prisa.¹

39.

Till C. S. i Västerås(?).²

Dat. Lindheim den 17/4 1745.

(KB. Bref och handl:r rör. Brödraförs., s. 93 f. Afskr.)

Jesu dyra och fria nåd omfatte dig!

Min obekante wän C. S.

Din bror på Herrnhag har nu wisat mig ditt lilla bref, dat. W. den 5 Mart. a. c.

I dag är Sabbathum sabbathorum, då Christus hwilar i grafven. Hans nöd, jämmer och älande är nu kommit til en god ända, och tillika är vår nöd död och begrafven. Ingen synd må nu skräma oss. Otron, den grundsynden, är ock botad. För den är Guds son korsfäst och af Fadren öfvergifven.

Du klagar eller sjunger och gråter fram dina klagewisor. Deri är intet ord, som jag icke kunnat siunga och gråta med både i discant och bass. Men derjämte har jag i min vanmäktighets abyss, i mitt vasto inani fått en salva, en blodig smörjelse, som fyller up alla de brister, och jag gitter icke mehr sörja, så som de der intet hopp hafva, utan gråter i tempererad glädje. Die grosse alte Entfernung von den Wunden Jesu, die tieffe eingewürzelte Fremdigkeit gegen die Seite Jesu, die schmerzet zwar, zugleich aber werde getröstet. Ty vår Frälsare känner vår nöd så ganska wäl, att i oss är en sådan carentia boni, inopia, paupertas profunda, älendhet. Wir können Ihm gar nichts geben in diesem armen Leben. Han fordrar det icke af våra hjärtan. NB τίς προσέδωκεν αὐτῷ καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; Rom. XI: 35.

¹ Jfr brefvet från Juni 1744, s. 276.² I afskriften står antecknad: *S. R:s bref till C. S.*

Han kräfwer icke utur vår hjärtans botn, at der skal ligga ett grand redelighet, eller att en ährlig blodsdroppe skal rinna genom vårt hjärta, förr än han sjelf förekommit oss med nåd och nedlagt sanning. *Sedan* är billigt, att wij äre redelige och ährlige, dock såsom sjuklingar och syndare, som i hwarje ögnableck hafwa sådant af honom allena och utom honom straxt wore spitsbofwar, falska och såsom trolösa bogar.

Nu, hwad din salighet angår, så tror jag, tro du med, at Jesu hand är til dig utsträckt. Han anammar dig glader. Säg: »Ja, här är jag! Sådan som jag här ligger, så tag du mig!»

Nu kan jag icke nog berömma Jesu willighet och hans förtjensts fullgiltighet, hans nåds stråhlände och til sig dragande, mer än magnetiska krafft. Den Helge Ande wil sjelf göra denna sin syssla. Ἐκείνος ἐμὲ δοξάσει, sade vår Sanning (Joh. 16: 14).

Då vår broder ännu hängde på korsset och led sådan pina i själ och kropp, hwarwid wij säkert fallit i raserij och hädelse, då glömde han sin egen nöd och besörgde sin moders och röfwarens och andras wälfärd. Nu är han utan pina, i full wälmåga och har genom döden ingen afkortelse lidit på kärlek emot menniskjor. Fast mer wet du wäl, att när Joseph war i wälmåga kommen och såg sina bröder i hungers nöd och ångest, så brast han ut i gråt och medlidande och sade: »Jag är Joseph, edar broder». I dag hwilar vår Försonare. Hans mun sade i går: »Consummatum est», och nu kommer han wäl ihog, hwad han för oss led och säger cum emphasi: »Jag war död, men sij jag lefwer» (Apok. 1: 18). »Jag lefwer, I skolen ock lefwa» (Joh. 14: 19). Wij kunna nu glädjas och gratulera honom:

»Du heiligs Kind — — — — —
erst gar veracht, zuletzt geschlacht.
Jesu ey nu, es ist vorbey, glück zu!

— — — — —
Drum kommt, herbey und nehmet frey,
Wer immer will, aus seiner blut'gen Füll'.

Ihr kommt, so wie Ihr seyd, Ihr Leut'». N:o 1738, 4. [u. 7.]¹

Gör du så med. Just så ett objectum commiserationis, som du känner dig, så kom til Frälsaren. »Kände du hans hjärta såta, skulle du af hjärtat gråta.»

Detta är det, som jag med fridsamt och förnögt hjärta kunnat

¹ I II *Anhang zum Hermhuter Gesangbuch*, 1743. Meddelande af D. I. TH. MÜLLER.

skrifwa dig til från Christi graf, der min siäl nu håller til och kysser hans bleka blodiga hand.

Angående din fråga om att komma til församlingen, så är min mening denna:

a) Är dig saken wichtig worden i ditt hjärta? Känner du en inclination, en kallelse, ett ahnande, att du hörer til detta folcket?

b) Är du ock Frälsarens af alt hjärta? Är ditt hjärta så lutherskt i Jesu pina, att du begynt sjunga:

»Hertzliebster Jesu — — — Ich werde dir zu Ehren alles wagen, Kein Creutz nicht achten, Keine Schmach noch Plagen, Nichts von Verfolgung, nichts von Todes-Schmerzen Nehmen zu Herzen. (v. 13).

c) Somlige ledige bröder, studenter och gesäller, hafwa på Herrnhaag icke så commoda dagar, som du nu har, utan arbeta med sina händer och ha liten förtjenst.

d) Huru med seminario är fatt, thit icke hwar man inkomma kan, wet bror Wer[wing] i St[ockholm] att säija.

e) Och i gemen wet du, att om någon wil resa til församlingen, så skall han först skrifwa om lof.

f) Och iag wet, att de, som frå St[ockholm] nu skrifwa derom, de remitteras til broder Wer[wing]s undersökande och berättelse.

Frälsaren gjöre med dig effter sitt fria kärleks råd och nådawahl, önskar

Lindheim den 17 Apr[il] 1745.

din wän

S. R.

40.

Till Erik Molin.¹

Dat. Lindheim den $\frac{2}{5}$ 1745.

(ABUH. R. 20. C. 35 b. Orig. Concept).

Mein alter und geliebter Bruder Molin!

So finde jezt eine unvermuthete Gelegenheit an dich zu schreiben. Du weist um unsere erste Bekantschaft in Stockholm vor

¹ Adress: à Mr Eriques Molin chez Messieurs Jean et Antoni Grill, Banquiers à Amsterdam.

14 Jahren. Ich liebte dich, weil ich dich einfältig, arm und gerade ansahe. Bey meiner Wiederkunft in Stockholm just vor 10 Jahren wurde die Liebe erneuert, da du einmal ausser der Stadt das Lied sangst: »Jag söker Jesu blod och krafft, som mig kann salig göra» etc., und überhaupt liebte dich hernacher auch als einen Verfolgten und Gefangenen.

Jezund ist mir aufgetragen¹ die Einlage an dich zu expediren. Es hat damit die Bewandtnis: Du schreibst an unsern lieben Gr[afen] Z[inzendorf] einen Brief 12 Bogen stark, und weist nicht, welche Arbeit er hat Tag und *Nacht* (absqve hyperbola dictum). Da er nun keine Zeit hatte solchen durchzulesen, wurde mir befohlen denselben zu epitomiren. Das that ich, so gut ich konnte. Darauf schrieb der werthe He[rr] Gr[af] mitfolgende Antwort. Nun meldet er zwar darinn, dass ich dir auf deine A:o 1740 edirte Religions-acta und vorm Jahr geschriebenes Buchlein, *Der aufrichtige Beichtvater* genannt, am besten würde antworten können. Allein da ersteres noch unter meinen Briefschafften in Altona liegt und ich letzteres nicht gesehen, wird solche Antwort dismal unterbleiben. Ich dencke auch, es wäre dir wenig damit gedienet, wenns mir schon gemüthlich würde mich in dergleichen Polemica einzulassen.

Kom, mein Bruder, lass uns viel lieber dismal eine herzvertrauliche Bande vorm Heylande halten. Mein Bruder, da ich erst hieher kam u[nd] der Brüder ihre Herzlichkeit gegen das theure Blut Jesu und ihre zerschmolzene Einfalt gegen seine Wunden sahe, würde zugleich, wurde zugleich meiner Fremdigkeit und Zucht-Trockenheit gewahr und schämte mich, als hätte mir mein Heiland ins Ohr gesagt: »Philippe — S[ven] R[oseen] — so viel Jahre bin ich bey dir und du kennest mich nicht.» Hernacher hat der langmüthige Heilsbringer mich zum Wunden-Thierlein u[nd] zur blutigen Made gemacht, und in sein theures Leyden durch seinen Geist dermassen hineingetaucht, dass ich um systematische philosophirende distinctiones et definitiones gar nicht verlegen bin. Hingegen habe angemerkt, dass, je mehr mein Herz voll wird und in der blutigen reellen Gnade schwimmt, je mehr wird die Wirksamkeit des Kopffs gehemmet und eingeschläffert, und ich konnte anfangs nicht ohne Mühe mich über das Epitomiren deines Briefes hermachen. So bin ich jezo.

Ist es mir erlaubt dich zu fragen, wie dein Herz gegen die Wunden Gottes stehet? Ist es warm und gefühlig? Oder ist es ent-

¹ Genom Zinzendorfs bref till Rosén, Lindheim den 30/4 1745.

wöhnt u[nd] fremde oder lau gegen die Menschheit Jesu Christi? Glaubest du einen wahrhafften Genuss des Fleisches und Blutes Jesu Christi oder rhetorisirest du darüber? Vor einigen Tagen war mir Apoc. 5: 9 wiederum recht lebendig, und ich kann meinem Versöhner s[ein]e Allwissenheit und genaue Einsicht selbst dieses Versöhnungswerkes überlassen, wenn mir nur erlaubt ist, solches zu fühlen und zu glauben und hinter den 24 Eltesten die Sache herzulallen:

»Du, Lamm Gottes, bist geschlachtet; du stundest mit Schmerzen in deinem Blute, da du uns damit erkaufftest. Erbarme dich meiner und meines lieben Molins, an den du ebenfalls dein Blut gewandt hast. Schmelze uns doch auch!«

Mein lieber Molin, erlaubest du mir noch eine Anfrage? Hazardirest du nicht zu viel, dass du Bücher und Schrifften so drucken lässtest? Mir kommts so vor: Du soltest deine vorige Sachen und Jahre hübsch sterben, begraben, jähren, verwesen und in des Heilandes seinen Test und laboratorium hineinfallen lassen. Wenn denn hernacher mir 1 Quintlein Silber herauskäme, das würde dir und Ihm mehr einbringen. Jezt fürchte ich, dass deine conatus dir und anderen Schaden bringen. Wenigstens sehe aus deinem Brieffe, dass du weder Gr[afen] Z[inzendorf] noch andere genuinos fratres im Grunde recht gefühlet hast.

Vielleicht habe schon genug geschrieben. Du möchtest sonst bald denken, ich sey gar zu partheyisch. Es ist wahr. Am Heyland und seinen (*proprie loqvendo*) Blutsverwandten fange ich an zu hangen und erwähle *die* Partey, der jezt so sehr widersprochen wird, nicht allein von der groben und feinen Welt, sondern auch von anderen, die sich zur Welt nicht so gesellen sollten. In der Ewigkeit wollen sie doch nicht Gesellschaft halten.

Der dich beruffen und geliebet hat, der mache es mit dir, wie Er's am besten weiss! Ich bin

ein unnützer Knecht
Sven Roseen

Lindheim d. 2 Maji 1745.

4I.

Till trosvänner i Västerås och Sala.

Dat. Lindheim den $\frac{5}{7}$ 1745.

(KB. Bref och handl:r rör. Brödraförs., s. 94 f. Afskr.)¹

Älskelige Wänner!

O, huru skal thet fägna mig att få höra mer ifrån W[ester]ås och wist få weta, att I ej allena fått röken af saken utan ock sjelfwa elden, ja, att thet icke är en fladdrande eld, utan en sackta ren glöd på korssets altare. G. wet, att Lammet är et leijon, som icke bäfwar för mång 100 herdar. H:s tro ware enfaldig! »Einfalt qwillt aus Jesu Wunden mit dem theuren Gottes-Blut» etc. (Se Gradins Lied n:o 1589 i M[ähr]. Brr Ges. Buch.) S. erkänner, att then karskaste löparen intet dåger, om han icke dricker blod och watn på Golgatha ur de 5 och otaliga källorna. Strå ... kan wäl intet sätta en aln til sin längd, hwarken med egen sorg, ej heller med phlegmatisk sorglöshet. Doch, om han suger på Jesu sår, så skal han växa sig sjelf och androm til under.

○○ Min gamle B[engt] B[iörn] hälsar jag med n:o 1282: 21, 23.

»Wer nur ein Sünder ist in seinem Wesen,
Und ist noch nicht aus eigener Kraft genesen,
Und liegt vor Jesu Füßen als gestorben,
Von solchen ist kein einiger verdorben.
Und wärs ein Bär, er wird zu einem Lamme
Und wär er kalt wie Eis, er wird zur Flamme».

El[isabeth] No[rthun] må wäl ock en gång i the blodiga såren se och med hjärtans sympathie känna then kärlek, som Guds son burit til henne af ewighet, then hon ock känt så många tider, fastän hon som jag låtit den känslan fördunklas och hindras af allehanda wälmenta saker, människjofirande etc. etc.

Nu är tid att wij blij fullt salige i Jesu blods lefwande delackthet. Det är godt, att wij känna oss älendiga och utom Jesum förlorade

¹ I afskriften är antecknadt: S. R:s bref.

och att wij icke låta afspisa oss med små gåfwor och små bäckar eller tröstebägare. Neij, det är oss för litet! Thet hafwa wij fordom fått. Nu är tid att krypa til korsset, få fulkomlig nåd och blij wid källan, äga mannen sjelf och i hans omgänge wara städse salige. Ja wäl!

Wij hafwa kämpat, fäcktat och wunnit något, det är sant. Men sådana styckewärk woro för then tiden, då Jesu försoning war oss mycket mörk och offta förgäten. Nu är det visserliga sant, at sedan Guds lam blifwer enom uppenbart, så behöfwa wij icke inlåta oss i dispüt och strid, utan wij taga straxt full del i Jesu seger, och synden har ingen mackt med oss. Och hwad oss fattas, thet få wij, om wij öpne munnen, ty thet är oss med blod förwärfwat. Wij wilje då wara helt salige, ty thet är oss förtjent med Jesu blod. Wij wiljom wara nådehjon, ty thet är rätt och tilbörlogit, att Jesus erkännes för then han är, och jag en fattig syndare i mig sjelf, dock i Jesu nögd och salig.

Lindheim d. 5 Julii 1745

S. R.

42.

Till Joh. Christoph. Friedr. Cammerhof.

Dat. Lindheim den ²⁸/₇ 1745.

(ABUH. R. 19. F. 2 a.)

Herzlich geliebter Bruder Cammerhof!

Heute ist dein Geburts Tag, und 24 Jahr sind vorbey. Wann nun einst alle werden zurück gelegt seyn, dann werden wir vorm Thron des Lammes das angefangene Lied noch fertiger singen. Es ist mir die Stunde manchmal im Gemüthe, nemlich wie so selige arme Sünder wir dann seyn werden, wenn uns wird erlaubt seyn mit den 24 Aeltesten zu spielen, zu singen und zu räuchern. Bey der Betrachtung wird mir die Zeugen Sache beydes wichtig und auch respektive klein, wie du wohl ermessen kannst.

»Wo die Harfen predigen

Und die Prediger nun ruhn,

Wolln wir uns recht gütlich thun.»

Mein lieb. Br. Cammerhof! Nach der Gnadenwahl und guten Hand unsers Vaters und gnädigsten, unüberwindlichsten Generals

habe ich dich ein par Tage (Jahre) gesehen und gehöret, und die Blut-Sympathie hat gemacht, dass ich dich liebe.

Jetzt möchten die Pilgerjahre da seyn, da du von uns genommen wirst. Ich habe dich gratuliret zu der heutigen Losung; fahre dann, wie ein Fischlein im Wasser, in deinem seligen Blut-Element bis in die Ewigkeiten vergnügt und ungestört. Das Blut schreibe dir ein sicher Geleit, bis wir einander sehen bey den Nägelmalen, darinnen unsere Gnadenwahl geschrieben stehet. Du bleibest in der blutigen Seite JEsu und er in dir und seines Vaters Liebe in dir. Die salva-guardia, die lieben Engelein bleiben nicht ferne, sondern freuen sich, dass sie Mitknechte bekommen, die ihrem HErrn den Lohn einsammeln helfen. Lieber Bruder Cammerhof, gieb mir ein Testament, ehe denn du weggehst. Ich wäre gern blutig um und um, inn- und auswendig. Lamm Gottes, blute mir auf's Herze, so werd' und bleib ich muthig und wundenhaft.

Seit dem letzten Abendmahl hat sich der Heiland als *Mann* meinem Herzen nahe gelegt, und ich möchte ihm gern brautmässig begegnen wie die Abigail (1 Sam. 25: 41). Ihm zu Tische, zu Bette und überall in seinem Hause dienen ist mein Verlangen und überseliges Glück.

Könnte ich Ihm gelbe und schwarze oder auch weisse Kinder bringen, die Er gezeuget und mit seinem Blut gewaschen, gekleidet und ernähret hätte, das solte mir ein Pfand seiner ehelichen Liebe sein.

Hie bin ich, armes Kind! Er thue mit mir, wie und was Er von Ewigkeit beschlossen hat. Ich kann Ihm nicht viel geben weder in diesem noch in jenem Leben, ich will mich aber lieben lassen. Hab mich doch gratis lieb.

In dieser Liebe werde allenthalben in Ihm, mit Ihm, bey dir seyn können.

Lindheim d. 28 Julii A:o 1745.

Sven Roseen.

43.

Till Erl. Becklind.

Dat. Lindheim den 25 Okt. 1745.

(KB. Bref och handl:r rör. Brödraförs., s. 95 f. Afskr¹ Extr.)

— — — L[eenberg], A[rvidsson] och hwem mer min hälsning anammar, hälsar du från mig wid tilfälle. Pastor Enr[oth], Bri[ssman], Ten[gbom] ware välsignade i Herranom, af hwars nåd the lefwa! Hans ande försegle them för all förförelse och bedragelse!

Wäl them, som äro trogne i thet lilla! Wäl them, som hafwa G[uds] a[nde]! Sa[liga] äro de fattiga s[ynda]re, som äro med Lambets blod bestänkte! Dem älskar jag och är theras consort och blods förwant samt hoppas med them sjunga (Te Patrem, Te Matrem, Te Jehovah Agnum etc.) nya visor hwar månad och äta lifsens träd (mit den 24 Königen, die treu gewest im wenigen und nun über Vieles gesetzet seyn). Wij äro wäl fattige, men wij få mycket godt, om wij hålla Jesu tolamods ord, hafwe hans död i äro och berope oss på hans blods rättigheter, prætensioner och fordringar. Såsom all egen hel[ig]het är hoos oss en fabel, så är theremot sanning, att wij uti Jesu hafwe rättf[ärdig]het och styrka.

När Eder trängsel påföres, såsom då själen sicktas och skakas, så ären I två och församlen Eder i Jesu namn och bedjen die gemeine Litaney. Ären I på särskilta orter, så gjören som Br. L. Z[inzen-dorf] gör i sin bönestund, tager Jesum med, att han må wara then andra, som förenar sin bön med Eder och lägger sitt votum thertil.

Then H. Ande lär oss wäl skrifwa suppliquer, och då kommer wist Amen tilbaka g[enom] ho[n]o[m]. Jesu blodiga sida ware Eder retraite, så går stormen förbij och eder wisas wäl effteråt, hwad nytta then har skolat uträtta.

Men h[wa]d gör jag? Icke wil iag lära eder något, men jag skrifwer såsom en, den der har tagit sig Eder nöd an och är i Edart sällskap.

Lilla Rohl[in?] må tro, att honom skal wäl gå, om han så ömkelig, han är, straxt kommer til thet k[ärlek]sfullaste och ödmju-

¹ Annan men sämre afskrift i VsLB. Zinzendorffiana. B. d. 26, nr 31, dat. Lindheim den 22 Okt. 1745. Namnen utfyllda efter denna afskrift. Båda afskrifterna angifva, att brefvet är från Sven Rosén till Erl. Becklind.

kaste hjärtat, Jesum, som effter al sweda lät sidsta blodsdropparna flyta ut genom sidohålet.

Odin hälsas wid tilfälle. Blir han bewarad från omildt dömande och upfyller sin kallelses mått (nämligen låter sig göras salig i Jesu blod och så gör hwad han kan), så prätenderas intet af honom grosse Apostel-Thaten.¹

Min gamla vän Lars Linds[tröm] wille Jesus omfamna och trycka til sin blodiga sida samt trösta honom. Det gamla egna ängsl[iga] sökandet är förbij, och nu gifwes ett annat hälsosamt bitter-süss att dricka. »Hunger kriegen die dich schmecken, Durst, die deine Wunden lecken.»

Så är thet en själ til mods, som en gång njutit Jesu blod. Hon törstar och är nögd. Hon känner smärta och frid. Saknar hon sitt element, så kan ingen trösta hen[ne] utan den all[ena], som gifwer henne thet igen, och när hon thet hafwer, så kan ingen jordisk nöd kränka henne.

Min bror, lät dina händer icke sjunka! Wij hafwe ett Testamente, med blod underskrifwit. Dig skall ingen emotstå i alla dina lifsdagar. Hwarföre? Det är förtjent, meriterat, wunnit. Egen mackt duger intet. Men see på Jesum, som wunnit processen med rätt och rättwisa. Han, som dömer med rättfärdighet, skal icke låta sitt kära barn mista ett runstyckes värde, utan kräfja ut hela arfwet. Du står och ser på och har dina lust deråt.

Wij skola en tid glädjas tilsammans, du och

din
S. R.

Lindheim d. 25 Octobr. 1745.

44.

Till Anders Tengbom.²

Dat. Lindheim den ²⁸/₁₀ 1745.

(KB. Bref och handl:r rör. Brödrafors., s. 118. Afskr.)

Älskade Bröder!

Jag ser utaf Edra bref[w]er, att wij haf[w]a en känsla af hwarannan, oacktadt wij äro långt åtskilde. Min böijelse til China är

¹ Västeråshandskriften tillägger här frågan: »Huru heter biskopen i Skara?»

² I afskriften: *S. R:s bref til T.*

Eder långosedan bekant, vidare wet jag thet intet, än att jag är här til Fräls[are]ns behag. Måtte jag all[enast] i min fattigdom haf[w]a rum i hans hjerta, såsom jag nu haf[w]er, så är jag i all ting förnögd och blif[w]er i hans frid. Af g[ärninga]r wäntar jag ingen salighet, utan i then för oss korsfäste Frälsarens sår hafwer jag hela saligheten och sågo gärna, att ock de swänske och chineserna måtte åtnjuta det samma. Det kan han göra, men jag intet mera, än allena så mycket han uti och g[enom] ett fattigt creatur plägar göra. I weten, käre br[öde]r, huru det i förra åhren hafwer gådt med några ibland oss, hwilka under förewändning af någon mystisk lära om *stilla blifwande* råkade i falska qvietismos, tils H[erre]n förbarmade sig öf[we]r dem. Dylik surdeg och ogräs kan också komma in med, när man af alle[hand]a orsaker kan råka in i tuck-tans torko och intet wil blif[w]a en s[yn]da[re], utan häldre sätter sig bakom höga reningsstånd. Nu blifwer jag gärna wid Sonens sanna åtnjutande, hw[ilke]n hafwer och meddelar kött och blod, i h[wil]ke ock är A[nda] och lif. Altså får jag både för a[nda], själ och kropp sannan spis. Sinnen, the inra och aldrainnersta, wilja ock hafwa något. Wij kunna lättel[igen] förslösa realiteten och g[enom] subtila distinctioner warda bedragne, då s[annin]gen warder bortspiritualiserad och i rök bortgången samt Anda och nön-ens i toma tankar warder enahanda. Ordet är wordet kött och hans blod är ἀληθῶς blod καὶ πόμα, och jag orkar icke lida några tropos och figuras. Guds son kommer, han kommer i köttet och låter sig kännas. Hans förklarada lekamen är intet spöke. Jag will känna mitt Lamb effter köttet, ty jag hafwer intet att befrukta några judaizantes opinionones, och hans kött är mig ganska nyttigt. Det håller mig kysk, och uti hans sal[iga] förening wil jag gärna blifwa ewinnerliga. Hans kött och blod är aldrig utan Anda och lif.

Lindheim d. 26 Okt. 1745.

[Sven Rosén.]

45.

Till L. von Zinzendorf och Joh. Nitschmann.

Dat. Lindheim den $\frac{3}{12}$ 1745.
(ABUH. R. 23. B. 1. b 5. Orig.)

Theures Geschwister, insonderheit m.
lieber Papa und m. th. Br. Johannes!

Dass ich gewürdiget worden in Eurer Gesellschaft zu sitzen bey Untersuchung der Kirchen Historie, ist mir eine Gnade. Ich

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

7

kann nicht leugnen, dass schon etliche Jahre eine Neigung zu den kernhaften Kirchengeschichten habe, nemlich zu dem was ins Heiligthum gehöret; hingegen die gewöhnlichen Kirchenhistorien für Sachen angesehen, die da möchten zum Vorhof hinausgewiesen werden.

Das Gedächtnis der Gerechten bleibe im Segen! Prov. 10: 7. Und zu ihnen stehet die Lust meines Herzens, allermeist aber zu den wahren und frischen Bluts Verwandten. Sehe ich nun mein Neuntes seculum an, so ists an dem, ich habe mich mit einem reellen Vergnügen gefreuet selbst der blutigen Kriege Caroli Magni, wodurch er die Sachsen überwunden; weil dadurch des Heilandes seine Sachen in Teutschland und Norden sind gefördert worden.

Auch habe mit einem seligen Gefühl glauben können, dass eben zu *der* finsternen Zeit der Heiland Seelen gehabt, mit denen er alle Tage hat seyn können (Matth. 28: 20) und in denen er sich herrlicher hat verklären können, als in den vorhergehenden seculis.

Dennoch ist mirs dabey so gewesen:

1) Jene äusserliche Sachen, *fata politico-ecclesiastica coetus externi*, der äussere Vorhof und dessen Geräthe kriegen schon ihre Arbeiter und Gönner, die darzu allerhand Zeug, Ziegenhaar, Dachsfelle, Erz etc. darbringen;

2) ich meyne aber, unsere wichtige Stunden seynd gar zu theuer und blutig um sie darauf zu wenden, zumalen da wir mit gegenwärtigem Golde, Silber, weiser Seide, Specerey zur Salben und gutem Rauchwercke können zu thun haben. Exod. 25.

3) Was aber der vorigen *seculorum* ihr Gold, Onychssteine und Heiligthumsgeräthe betrifft, so hätte nichts dawider, wenn ich so viel Mühe, als die Perlenfischer, in Aufsuchung solcher Schätze erfahren sollte.

4) Solche Schätze sind freylich verborgen wie die Perlen im Meer (oder gar in Sterqvilinio), und es gehöret eine besondere Gnade der Mutter und Hülffe der lieben Engel, um dieselbe aus alten Brieffen, Lebens Beschreibungen, Martyrologiis, *Chronicis coenobiorum* etc. auszufinden.

5) Ist es dann der Wille unsers Heilandes, dass wir solche Arbeit unternehmen, so sind uns *scriptores coævi et monumenta autentica* nothwendig, denn die ordinaire Kirchenhistorien helffen uns wenig, und vor der Arbeit der Gibeoniten (Jos. 9: 14, 21) wird uns der Heiland behüten, so wir nur von seinem Munde abhängen.

6) Um solche Urkunden zu haben, wäre dann entweder eine grosse Bibliothek zu Haus nöthig, oder man müste die warme (philadelphische) Öfen zu Marienborn und Lindheim verlassen und fremde Bibliotheken besuchen. Da mir denn Poirets Bibliothek in Reinsburg, Fabricii etc. in Hamburg und die in Upsal besonders recommendable vorkommen, zumalen wann ein Nebenzweck für den Heiland dabey zu erreichen wäre.

7) Und dann müste man sich gefallen lassen ziemlich viel Zeit darauf zu spendiren um nur etwas wenig Gold und Perlen davon zu tragen. Bey so gestalten Umständen dieser Perlenfischerey, da man sich ins Meer der Bibliotheken untertauchen und doch wenig realité davon bringen muss, bitte ich das theure Geschwister und insonderheit die theuren Ältesten, durch welche uns der Heiland regieren will, dass Sie mir seinen liebsten Willen erfragen. Wenn ich den habe, so wills wagen; da werde auch respirations-canaële kriegen, und beym Andencken unsers vollendeten Geschwisters manch frölichs Versel singen:

Alles ist unser, es sey Paulus oder Apollos etc.
Das geistliche Geschlechte Sem vergisst nimmer Jerusalem.
Das Volk, das Jesu Marter treibt,
wird nach und nach dir einverleibt etc.
Inzwischen dencke der Gemein,
die noch muss unvollkommen seyn:
So lange Christus bleibt der Herr,
wirds alle Tage herrlicher.

Will Ers aber nicht haben, dass wir seine Verborgene vor der Zeit ihrer Offenbarung hervorsuchen, zumalen die Lebendigen unter den Todten (Historiographis) kaum zu finden, so haben wir Arbeit genug vor uns.

Bundeswunden Jesu, ich muss Gott loben, der mich auf diese Zeit aufgehoben, da man euch hat.

Ich küsse dem theuren Geschwister die Hände und bin mit kindlichem Herzen Ihr

gehorsamer und verbundener
Sven Roseen.

Lindheim d. 3. Dec. A:o 1745.

46.

Till Svea Hofrätt.

Dat. Lindheim den $^{25}/_3$ st. n. 1746.
(N. 57, n:o 27. Afskr.)

Högwälb. Hr B[aron] och President,
så ock Hög- och Wälb. Ädle och Wälb. Hr v. President,
Herrar Håf Rätts Råder och samtl[ige] H[er]rar Assessorer.

Nu äro fem åhr, sedan iag till följe af Ed[er]s Excell[en]ces och den Höglöfl. Kongl. Håf R[ätten]s A:o 1741 d. 28 Jan. öf[we]r mig fällda och af Hans Kongl. Maj:t confirmerade nådiga dom, fördes utur mitt fädernesland. Clausuln af högbem[el]te dom medgifwer wäl, at iag kan komma tillbaka, *när iag genom Guds nåd rättat mig från willfarelserna*, dock will iag hälst af Ed[er]s Excell[en]ce och Högl[öfl.] Kongl. Håf R[ätten] förut afwakta lof dertill.

Ed[er]s Excell[en]ce och Högl[öfl.] Kongl. Håf R[ätten] kunna nu wara försäkrade derpå, at iag genom G[ud]s nåd, den iag anammat, 1:o är sanfärdel[igen] omvänd till Jesu Christi dyra förtienst, och 2:o at hans förwärfwade rättf[ärdighet] är af G[ud] mig tillräknad, till följe hwaraf iag såsom en fattig syndare, utan all egen merit endast för min blodiga försonares wärdiga pinos och fullkoml[iga] lydnos skull, är ifrån all skuld frisagd och inför G[ud]s dom rättfärdig, ty 3:o har iag ock hans Hel[ga] ord, genom Skrifften (scripturas divinitus inspiratas) oss uppenbaradt, i wördnad och ähra och tror den af hiertat.

4:o. De christnas barndop och upväxta hedningars och mennonisters etc. döpelse, sedan de kommit till trona, är mig ock i detta exilio såsom ett dyrbart och kraftigt sacrament på hiertat lagd.

5:o. G[ud]s ords predikan biwistar iag flitigt, och går

6:o ofta (jemwäl i denna dag) till Herrans bord.

Emedan altså ordsaken till mitt exilium fallit bort, och iag wet, det Ed[er]s Excell[en]ce och den Högl[öfl.] Kongl. Håf Rätten ogerna statuerat exempel på mig, så kan nu så mycket mer hoppas frihet och lof at komma till Sverige tillbaka.

Härpå afwacktar iag nu nådgunstig resol[ution] och förblifwer med respect

Högwälb[orne] H[err] Bar[ons] och Presidentens

så ock den Höglöfl. Kongl. Håf R[ätten]s

underdånödmukaste t[iena]re

Sven Roseen

Lindheim d. 25 Martii st. n. A:o 1746.

47.

Till L. von Zinzendorf.

Dat. Zeist d. 28/3 1746.

(ABUH. R. 19. F. 2 a. Orig.)

Theurer und liebster Papa!

Jezt ist die angenehme Zeit, da ich auch für mein Vaterland was ausbitten darf. Zuweilen da ich des Sabbaths unter den 24 Nationen gesessen, habe mein schwedisches Versel in den Sinn geändert, dass es teutsch heisse: »Mein Vaterland komme auch in Brand durch Jesu Wunden, daraus ein solches liebliches Feuer herausgehet, dass das Herz nicht mehr sein eigen bleibt, sondern des Lamms« etc. Darzu braucht das Lamm seine Werkzeuge, und wenn es nur Strohhalme wären, so könnte Er doch sein Feuer anstecken.

1. Es ist mir mehrmahlen, schon in Lindheim, eingefallen, dass der Bruder Saxenberg auf dem Herrnhaag (welcher ein Erstling der finnischen Nation bey der Gemeinde ist) einmal eine Reise nach Finnland thun könnte etwa nach Borgo,¹ unterm praetexte seiner Profession. Erweckte Seelen giebt es dort herum, als auch sonst in Finnland.

2. Zwischen Stockholm und Åbo liegen im Meer einige Inseln, die Aaland genannt werden. Daselbst ist der schwedische Schreiner Norling gebohren, der vom Herrnhaag nach Lindheim gekommen. Es giebt unter den Insulanern auch erweckte Seelen. Vielleicht könnte der Norling da sein Handwerk treiben und der Heiland durch den Strohalm die Insuln anstecken.

3. Upsala ist zwar wie andere Universitäten ein finsterer Ort, weilen aber doch immer (von A:o 1727 wenigstens) einige erweckte Studenten da gewesen, so könnte gut seyn, wenn Br. Werwing ermahnet würde, dahin zu sehen, dass des Heilandes Netz und winzige Lichter nicht ganz davon wegzögen, und so die jetzige Studenten nach Stockholm migrierten, dass doch jemand an ihrer Stelle aus dem Stockholmschen dahin käme.

4. Was Br. Werwing von seinen Gesellschafts- Einrichtungen in Stockholm geschrieben, das kan ich wohl mit meinem Zeugnis bekräftigen. Denn ich weiss Exempel, dass erweckte Seelen,

sogar Separatisten, durch die Grösse der Stadt für die Prediger geschützt und verborgen blieben. Aber mit den Seelen in Westerås, allwo ein Bischof wohnt, hat es eine andere Bewandnis. Da mögen sie ihre Gesellschaften menagiren. Hingegen in Köping, Arboga und Oerebro könnten sie wohl gehalten werden. Denn favorisiret die Obrigkeit (in Oerebro der Landeshauptman Baron v. Reuterholm), theils die Prediger.

5. Stockholm aber bleibt die Hauptstadt, und es wäre mir sehr gemüthlich, so Br. Werwing vom theuren Papa und dem Ehrwürdigen Synodo ein solch Wort kriegte, als Paulus in Corintho vom lieb. Heilande: Ich bin mit dir, und es soll sich niemand unterstehen, dir was zu thun, denn ich habe ein grosses Volk in dieser Stadt (Act. 18: 10). Des freuet sich mein Herz.

Da werden denn meine Bekannte (von moderatis et rigorosis separatistis ut et Tolstadianis) sich auch einfinden, *einige* aber vielleicht nicht eher, als *die* Seelen, die sich jezt zu Werwings halten, sich mit Kraft und realität legitimiren. Und dann wird's *eine* Herde werden. Das ist so meine Hoffnung, spes meliorum temporum.

Ich empfehle mich und mein Vaterland in des theuren Papa und des Ehrwürdigen Synodi Andenken und bin mit Respect

ein gehorsames Kind

Sven Roseen.

(Adest Spiritus voluntarius.)

Zeist d. 28 Maji A:o 1746.

48.

Till A. Hilleström.¹

Dat. Herrendeyk den 15 Juli 1746.

(N. 1940, n:o 83. Afskr.)

Högtälskelige wen!

Den wördnad och kärlek, som jag bär för Eder, gör, at jag nu, för min afresa til Engeland och Pensylvanien, tager et hjerteligt afsked, om det annars afsked heta kan.

¹ Enligt afskrifvarens anteckning: *Til Hr Dom Probstén Mag. Andreas Hilleström.*

Det är bekant, at min final-inclination stådt till China. Men som Frelsaren upskutit den plan[en] och tilbudit mig denna til Pensylvanien, så har jag gifwit min wilja däri för närwarande.

Gåfwor och Zeugen-Plane äro icke hjertebladet. Frelsarens sår äro det endaste, som binder hiertat, och om man än hade än så gudommeliga gåfwor och finge en wink af den sårada och korsfästa, så gåfwe man gerna alt det tillbaka för *en* kyss på en rispa efter törne-taggarne. Derföre går jag gerna til Pensylvanien och wil i spikholen i Frelsarens fötter ligga och låta mig öfwerföras öfwer stora hafwet, i en salig öfwerlåtenhet och blindhet om tilkommande. Han går och bär det lilla stoftet, han ser och wet, hwad han gör.

Det wore mig en nåd at få wara den Helge Andes repetent, hans, som prisar Jesum och förklarar hans sår. »Und wir sind Wiederhohler Der Predigt, die du thust, Uns ist auch niemals wohler, Als an der milden Brust» etc. Mig äro mång åhr förflutna, då jag legat brach och warit min Frelsare onyttig och hinderlig. Så ware de öfriga stunderna hans, som sade om åsnan och folan: »Herren behöfwer dem.»

Stundom har jag fådt sådan smakelig blick i Jesu sår, at jag rönt deras nogsamhet och at de äro rikeligen tilräckeliga til salighet, om man än icke hade tilfälle at tiena Frelsaren så mycket som et halmstrå, dermed en calefactor han göra up en eld. Det kommer en tid (och jag menar Edart hierta frögdar sig i wäntan derpå), »da die Harffen predigen und die Prediger nun ruhn». Den saliga ewigheten är oss förtjent.

Mig sjelf känner jag mer än förr för en syndig menniskia, som för sig sielf ansedd, wore all förkastelse wärd, et föracktadt käril, en wämjelse för Guds, änglars och menniskiors ögon, et odugeligt wrak, förbannadt, rutit, matk-stungit trä, och wärre än nämnas kan. Men mig är barmhertighet wederfaren, jag har absolution, och warder behandlad, efter som Jesus meriterat, är et nådes-kar, en utkorad menniskia, nögd med min lott, upoffrad honom, som har sin lust til de elenda, i gunst hos honom, som uphöjer de ringa ur stoftet. Min största och käraste uphöjelse är denna, at jag som et sole-grand intages i Christi sår, får i dem wandra, sofwa, äta, arbeta, insomna til en salig upståndelse etc.

Älskelige wän, ofta då jag tänker på Eder höga ålder och sjuklighet, har jag haft detta ordet i hogen: »Am Ende aller Noth, oelet ihn ein, Ihr Wunden roth!» Denna extrema unctio må wederfaras oss ofta, ja wäl repeteras mång åhr, förr än wi aflidom.

»So sey gegrüsst, du heiliges Blute,
 Das uns ist gegeben vom Höchsten Gute!
 Mit deiner Kraft uns balsamir
 Und bad und wasch, und salb und zier!«

Det är slutet på vår pelegrims-wisa.

Nu jag beder hälsa H[err] Peter Arwidson och eho där är,
 som i Jesu sår lefwa wil. Där wil jag förblifwa, älskelige wen,

Herrendeyk när Ysselstein och
 Uytrecht d. 15 Julii 1746.

Edar salige consort
 Sven Roseen.

49.

Till P. Werwing.¹

Utan ort och datum. Sannolikt Juli—Sept. 1746.

(KB. Bref och handl:r rör. Brödraförs., s. 119. Afskr.)

Jag sjunker ned för then sårade, blodiga, ljufl[iga] marter leka-
 men, som skaffat mig then sal[igheten], att jag, sådan jag är, en torf-
 tig, syndig m[ennisk]a, får sittja i hans sår, får see på honom, får
 njuta hans fikon och hans druf[v]or, samt boo i hans frid och njuta
 hans g[u]doms fullhet. Jag kan icke nämna, h[wa]d jag derwid
 njuter och känner, och huru jag, som är en s[yn]da[re] och skuldnär
 i alla mål, dock har nåd, absolution och mår wäl af den sympathe-
 tiska dunsten, som Jesu lik ångar på mig, Du wet wäl, huru det
 har sig, då man är ett stofft, men med blod bestänkt. Icke för
 rättf[ärdig]hetenes g[är]n[in]g skull, utan för sin k[ärlek]srika död
 skull gör han mig så nögd och sal[ig]. Nu är thet mig wicktigt, att
 få nämna Jesu namn och blod, therpå reser jag nu til America.
 Lofwad ware min Jesus! Han är min, och jag är hans. Och hans
 i Gud gjorda pulsslag och meritoriska andedrägter hafwa gjordt,
 att jag i hans blod, Anda och lifsånga, sår och djupa frid, får andas,
 röra mig lefwa och wara salig. »Ein jeder Schlag der Adern mag ein
 Echo seyn vom Lamm, Blut und Gemein!«

En liten matk är jag af hela hjertat och ligger wid Jesu fötter,
 de blodiga, och kysser dem och ser i de såren, hwarför jag är utwald.
 Ett stilla watn, ett ljufligt element har swalkat min själ jämwäl i

¹ Enligt afskrifwarens anteckning: *Ejusd. (S. R:s) til P. W.*

dag, och jag skrifwer thetta så enf[aldi]gt, effter thet så faller sig. Es ist mir so. Vår skapare, som har lefwat i Nazareth och dragit samma slags lufft som wij, ätit bröd, honing, smör, mjölk etc. lika som wij och dermed helgat våra naturl[iga] g[ärninga]r, han se sig nu mätt på oss. Han älske oss, såsom han har älskat vår broder röfwaren, syster Magdalena, Lazarus, Johannes etc. och hälle oss i sin famn, på sitt knä, el[ler] huru han wil, dock hälst såsom Elisa låg öfwer lilla pilten, öga på öga, mun på mun, hjerta på hjerta.¹ Då är ljufft lef[w]a, då får han see sin lust på oss, och wij wäxa til i fruktbarh[et] och förmera oss såsom h[imme]lsgatan (die Milch-Strasse). Men vår hjertans lust står til hans blod och sår, hans A[nde] och lif. Och wij sjunka så ljuft ned i hans sköt och lägga ögonen ihop för alt, h[wa]d icke är hans. Och om änglar och m[en-nisk]or wilja sjunga: »So wecket Ch[rist]i Freundin nicht, Stört nicht die edle Seel! Sie leckelt über den Gesicht Von seiner Seitenhöhl», så kunna the thet giöra. Wij äro nögda med honom, den ende kära. In pleura occupati omnes sumus beati. När wij uti såren först äro ingömde och då få något att syssla, så äro wij salige. Alla våra sysslor äro barnalek. På korset är den decisiva slaktningen skjedd. Wij samla bytet, såsom de der hafwa frihet och makt dertil, och wij haf[w]a blodflytande fullmakt dertill.

Frälsarens blod fuckte Skåne, Carlsrona, Malmö etc. och samle stenar til den swänska kyrkjan, som fogas ihop med hans blod och målas dermed både hwit och röd, ljus och strålande, warm och behagel[ig] för blodstänkte meubler. En swag och liten början måste man intet förackta. Nehemia och Esra, Zacharias, Malachia kunde wäl läsas i byggningstiden.

Söte Jesu, wij wänta på dig, du äst mer än både Dav[id], Salomo och Serubabel etc. Ehuru ringe wij äro, så äro wij dock oskattbare, ty wij haf[w]a mer än en droppa blod af vår man, som är h[imme]lens och jordens G[ud]. Mitt hjerta är hoos Eder och i frid tar jag afskjed och anbefaller minom H[err]a det tilkommande. Jesu A[nde] hwile på Eder och

Eder
S. R.

¹ Egentligen på . Detta tecken har äfven eljest någon gång användts i st. f. ordet hjärta.

50.

Till Olof Gren.¹Utan ort och datum. Början af okt. 1746.²

(KB. Bref och Handl:r rör. Brödraförs., s. 119 f. Afskr. Extr.)

— — — Alt sedan Fräls[are]n styrde min kosa åt *wäster*, är jag lika sinnad och mår wäl i detta upsåt. Jag är hans lilla Swen (dräng), som endast litar på hans sår och blod och kan icke wara det förutan ett ögnableck. Inga meriter, qualiteter och krafter har jag att gifwa honom, men ein verliedt gläubiges Hertz hat er mir geschenkt und wohnt in mir, wie wohl ich wirklich ein sündiger Mensch bin und fühle meine Armuth. Dennoch bin ich selig und geniesse mein Lamm, dessen Blut in die poros des durren Creutzes eingedrungen und das nass gemacht. Warum solte es nicht in meine dürre Seele und in meinen dörrftigen Leib eindringen? Det söta blodet, det fruktbara blodet, odödlighetenes säd, har trängt sig in uti mig, och derig[enom] har jag blifwit ett godt salt. Wij små blodiga stofft, wij äro bestrålade, watnade, inknådade i den goda degen, der blodet är en sal[ig]görande surdeg.

De lediga br[öder]na i Sverige önskar jag Jesu swepning til lakan i sängen, fastän derpå fastnat af den hudflängda ryggen, de g[enom]borade händer och fötter, den upstugna sidan och de onämnda såren, både blod, blodswett och sårefläckar, så ligga wij dock hälst på dem, och jag har walt den til min pilgrimes klädnad. Der går en dödande lifgifwande ånga af dem in i kropp och själ, och sådant behöf[w]er jag. »Kraft geck af ho[nom], som helade alla.»

Nu gå våra saker om bord. Med glädje och frid far jag nu hän.

Alt efter Guds wilja — — —

[Sven Rosén.]

¹ Enligt afskrifwarens anteckning: *Ejusd.* (S. R:s) *Til O. G.*

² Tydligen omedelbart före afresan från England till Amerika, hvilken skedde i början af okt. 1746.

E. Linderholm.

Handlingar rörande Lappmarkens ecklesiastikverk.

De två akter, som här meddelas, finnas bland direktionens öfver Lappmarkens ecklesiastikverk handlingar i Riksarkivet, den förra i »Skrifvelser till Direktionen öfver Lapska Ecklesiastikverket 1740—1749», den senare i »Direktionens öfver Lappmarkens Ecklesiastikverk skrifvelser 1739—1835». Vetenskapsakademiens förslag, hvori Linné troligen haft stor andel, antogs af direktionen och utfärdades sedermera såsom »instruktion för prästerskapet uti Lappmarken att sig efterrätta vid visse röns anställande samt berättelsers insändande om ett och annat rörande landets beskaffenhet», daterad den 12 april 1749. (Jfr min afhandling »Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden», s. 78. ff). Den senare af nedan publicerade handlingar utgöres af direktionens öfver Lappmarkens ecklesiastikverk riksdagsrelation år 1769. Sådana berättelser om den andliga verksamheten i Lappmarken brukade direktionen aflämna till hvarje riksdag, och dessa berättelser lämna i flera afseenden viktiga bidrag till Lappmarkens odlingshistoria.

Vetenskapsakademiens förslag till instruktion för prästerskapet i Lappmarken angående anställande af naturvetenskapliga rön m. m.

Utdrag utur Kongl. Wetenskaps-Akademiens Dagbok för den 14 November 1747.

Af et utdrag utur Kongl. Directionens öfwer Ecclesiastique wärket i Lappmarken hålne protocoll den 14 Octobr. 1747 har Academien med fågnad förnummit, det Directionen funnit för godt at låta prästerskapet i Lappmarken vid deras wisitationer söka at författa underrättelser i hvad som kan lända till dessa länders upodlande och deras inwånares tillväxt, och att Kongl.

Directionen derjämte åstundade af Akademien förslag till en method, som kunde lända wederbörande till efterrättelse wid dessa undersökningar, anser Akademien ei allenast för en synnerlig heder, som således får efter sitt ämne taga del i så angelägna giöromål, som widsträckta länders upodlande är, utan också skattar som en wärkelig förmon för sina giöromål at derigenom få tillfälle at infordra sådana underrättelser, som tillika kunna lända till wettenskapernas förkofran och utspridande. At swara emot et sådant gunstigt förtroende af Kongl. Directionen har Akademien inhämtat, hvad tankar desamma af des ledamöter härutinnan kunnat hafwa, som hon trodt bort känna såwäl landet man har at göra med som sielfwa giöromålen, och derutaf har hon sammandragit hwad som följer.

1:o. Angående landets belägenhet blifwer nödigt, at prästerne och missionarierne i Lappmarken söka och samla alla sådana underrättelser, som sedan kunna blifwa ämnen at deraf författa geographiska chartor öfwer dessa widlöftiga och obekanta länder. En eller annan deraf borde derföre sättas i stånd at igenom astronomiske observationer söka ut de märkwärdigaste orters meridian-skillnader så wäl som polhögder. Men dessutan kunde hvar och en på sin ort taga i akt belägenheten och storleken af siöar, elfer, träsk, kärr och mossar, sträckningen af strömmar, bergsryggar, sandåsar och skogar med hwad trakter som deremellan befinnas wara lämpeliga at upodlas, hwarest vägar, de ginaste och beqvämaste, kunna framdragas och utstakas till communication och postgång igenom landet, huru höga fiällen kunna wara öfwer wästerhafwet, som de ligga närmast, i synnerhet wid Torrijorden, hwilken förmenas wara högst.

2:o. Hwad ändringar landet tid efter annan har undergått, wore derjämte en nödig sak at utspana, om man uppå fiällen finner några widermälen af haf och forna stränder, om träskvatnen och wårfloderna tid ifrån tid aftaga, som förmenes, om gräswäxten förminskas, och om foglar samt andra diur förswinna, som där i orten föregifwes, om snöbergen deremot tilltaga, och om icke man af springorna och ishwarfven kan skönja deras tilväxt på år och secler.

3:o. Som årens olika lynne uti wäderlek och årswäxt efter all liknelse lära wara regelbundnare uti zona frigida såwäl som torrida än uti zonis temperatis, så wore uti Lappmarken nödigare än på något annat ställe uti riket, at metheorologiska

observationer höllos, i det man toge i akt wäderlekens omskiften, ändringar i luftens tyngd på barometern och på thermometeren i köld och heta och på behörigt sätt mätte den nedfallande snön och regnet, hwarjemte norskenen och magnetens declination borde observeras; å den andra sidan borde åter i tideböckerna antecknas årswäxtens tidighet och frodighet samt när islösningarna i elfwerna tildraga, som härmed skola hafwa mycken gemenskap.

4:o. Uti Historia naturali och hwad stenriket angår wore angelägit, at missionarierne hwar och en på sin ort efterspanade malmarter och nyttiga stenslag, gofwe akt och beskrefwe det som kunde lända dertill, hwart och et bergs lynne och strykning, i synnerhet kunde ses efter, om icke sådant stenslag finnes, som de i Norrige hugga de berömde handqwarnstenar utaf. Derjämte borde man också utforska, hvarest jernsanden, som följer med de norra strömmarna i Östersjön, hafwer sin uprinnelse.

5:o. Utaf växter hafwer utan twifwel Lappmarken också sina egenteliga, som rödja climatets och landets art och borde ses efter, om icke deribland finnas ei allenast de, som kunna wara obekante och rare för botanister, utan ock hafwa sina nyttor i hushållet och i apotheken, at der fins Archangelica, Angelica, Gentiana lutea (Baggsöta) och Rodhia vet man så mycket vissare, som det är bekant, at rötterna deraf hämtas på fiällen af de norske, som sälja dem till Holland och Tyskland, hvarifrån de sedan komma hit til Sverige, hvilken förtienst eljest kunde wara lapparna förbehållen, och i anseende till Gentianas ymniga bruk skulle wäl löna mödan at deraf anställa plantager i Lappmarken äfwen såwäl som af Wictorialis, Spila Celtica, Crocus (Saffran), Daucus Creticus, Bistorta, Helleborus niger, Doronicum, Carolina, som wäxa på de utländske fiällen, men förskrifwas till våra apotheker. Men för allting borde göras försök med plantering och sående af rötter och växter, som tiäna till födan och man förmenar kunna tåla climatet, såsom det siberiska bohwetet.

6:o. I diur-riket hafwa våra missionarier det bästa tillfälle at föröka des historia i anseende till de många slags foglar, som samla sig till Lappmarken om sommaren, där lägga sina ägg och kläcka sina ungar, hwars beskrifningar de således kunde gifwa. Desutan fattas ännu beskrifningar på filfrasen, herme-

linen, fjällmössen och flere lapske diur; men i synnerhet wore det angelägit at utröna beskaffenheten af den smittosamma sjukdomen, som likasom pesten borttrycker en myckenhet renar, då torde hända man deremot kunde få någon bot.

7:o. I anseende till det stränga klimatet i Lappmarken, det hårda sättet, hvaruppå lapparna upföda sina barn, och deras synnerliga diæt och spis, som består endast i fisk och kött utan vegetabilier, som pläga göra andra folkslags mästa föda, så kan ei annat wara än att lapparna också måste hafwa skiljaktiga siukdomar och plågor ifrån dem andra folkslag pläga hafwa. Det borde fördenskull undersökas, hvarutaf deras starka colique med blodpiss kommer, deras myckna hufvudvärk, ryggvärk och ögonsiukdomar härröra, hwad symphomer kopporna hafwa, hwaraf deras barn skola mycket starkt ansättas.

8:o. Om inwånarens antal i Lappmarken tilltagit eller blifvit förminskat och äfwen wäl huru stort det samma måtte wara samt det i åtskilliga slags åldrar och om detta folkslaget i sig sielft är så fruktsamt som andra, alt detta kan alrabäst utrönas af förteckningar på födde och döde; fördenskull borde prästerskapet i Lappmarkerna med all noghet hålla sådana förteckningar och deraf årligen göra utdrag, hwaruti måste anföras 1:o huru många barn af hvart och et kön blifvit födde, 2:o huru många giftermål gådt för sig, 3:o huru stort antal döde och inom wissa classer efter åldrarna, åtminstone trenne, under 5 års ålder, öfwer 5 och til 50 och öfwer 50, som alla tre gifwa ungefär et lika antal, hwarwid kunde antecknas dem, som ernådt någon besynnerlig hög ålder, samt om någre smittosamme siukdomar warit gängse.

9:o. Angående lapparnes näringssätt och hushållning, så wore nödigt at utröna, huruwida deras flytningar, som ske efter årstiderne, äro outhälsamma i anseende till deras renars skötsel och föda, deras fisk- och skytterier, eller om icke de kunde sätta sig ned som nybyggarena på de fördelaktigaste platserna, der sköta något åkerbruk och samla winterförråd af landets gröda, samt om icke lapparna kunde sysselsättas med några wissa slöjder och handwark, såsom söm och broderier, spånad och wäfnad, sämskmakeri och skinberedning, bergshandtering och körslor med mera, hwarwid borde utrönas, till hwilket de äro mäst fallne uti hwar och en Lapmark.

Academien fant wäl, at en sådan instruction, som hon nu

föreslaget, skulle fordra någon mera insigt uti mathematiquen, physiquen och naturalhistorien än de gemenl. pläga hafwa, som ämna sig till prästeståndet, men deremot erindrade hon sig också, det en innerlig hog och oförtrutenhet at utröna naturen bör anses som det säkraste prof och kännemärke af skickelighet til lärare uti Lapmarken, derest et ensligit wandrande skulle för alla andra wara en tung lefnad, som för en astronom och en botanicus wore ett nöje. Ei annorledes än man finner hos andra nationers missionarier, at det warit hogen at se annan himmel och andra länder samt at deruppå göra nya uppteckningar, som så willigt fört dem till alla wärdsens delar at fortplanta den christna läran. Förutom hwad ett sundt begrep och en flitig upmärksamhet af sig sielfwa förmå, som Magister Högströms wackra beskrifning öfwer Lappmarkerna intygar, så kan Academien så mycket säkrare förmoda, det wederbörande Herrar Professorer lära i synnerhet åtaga sig de ämnens upfostran, som de se skola få så godt tillfälle at gagna sina wettenskaper, som Hr Linnæus i sitt bref till Wettenskaps-Academien har i detta afseende så högeligen beswärat sig, det af dem, som warit ämnade till präster i Lappmarken, ei flere än twänne förleden sommar hafwa biwistat hans offentelige föreläsningar uti naturalhistorien.

Hvad rön och uppteckningar i naturen, som Kongl. Directionens prisvärda anstalter at försätta Lappmarkerna så wäl landet som inwånare utur mörkret hädanefter kunna frambringa, har Directionens benägna förtroende till Academien försäkrat henne om delaktighet, på det hon ibland sina handlingar efter omständigheterna måtte antingen få göra allmänna eller förwara till enskilte efterrättelser. At sålunda warit öfwerlagt intygar

Elvius,

Kongl. Vetenskaps-Academiens
ständig secrete rare.

Direktionens öfwer Lappmarkens ecklesiastikverk riksdagsrelation. år 1769.

Stormächtigste, Allernådigste Konung!

Inför Eder Kongl. Maj:t åligger Direction öfwer Ecclesiastique-werket i Lappmarken at wid instundande Riksens Stän-

ders sammankomst aflemna then wanlige berättelsen om det skick och tilstånd, hwaruti Lappmarks Ecclesiastique-werket sig nu befinner.

Direction hafwer altså then nåden at i detta ämnet följande i underdånighet wid handen gifwa.

Underwisningsverket uti Lappmarken är i allmänhet i godt stånd, så at innewånarena äro om de till christendomskundskapen hörande nödwändigaste delar behörigen underrättade.

Fläste delen, särdeles af ungdomen, kunna färdigt läsa in-
nantill i bok. Somlige göra godt besked effter de genom tryc-
ket på lappska utkomne kyrkoherden Högströms Christendoms-
frågor eller Lutheri mindre catheches. En del åter kunna denna
jemte Swebelii förklaring utan till samt hafwa om ordaförståndet
tillbörligt begrep. Med et ord lapparne äro uti christendoms-
kundskapen så förswarligen inkomne, at the icke gifwa någon
annan församling i riket efter.

Till uplysning härutinnan får Direction then nåden at nu
anmäla följande omständigheter.

Uti Lyksele församling äro enligt 1768 åhrs visitationsacter
44 nybyggare, som utgiöra 72 hushåll eller hionelag, hwilka
med enklingar, änkor samt ogiffa äldre och yngre tilsamman-
tagne bestå af 408 personer, och uti Sorsele 6 nybyggare, hvilka
utgiöra 11 hushåll samt med barn 52 personer.

Af thesse äro ingen, som eij kan läsa i bok, och större
delen af barnen på tijonde åhret kunna lilla cathechesen samt
alla öfwer 15 åhr Swebelii spörsmål utantill. Och är ibland
them, som gå till den heliga nattwarden uti Lycksele, icke flere
än tijo och i Sorsele fyra, som funnits swagare til begrep och
utanläsning.

Ibland lappar åter, som på båda ställen tilhopa bestå af
152 hionalag, hwilka med enklingar och enkor samt äldre och
yngre ogifta utgiöra 655 menniskior, äro 113, som läsa i bok
och mera eller mindre försigkomne i christendomskundskapen.
192 äga medelmåttig kundskap och 109 kunna eij mer än a, b, c-
boken utantill och swara till enfaldige frågor.

Berättelsen om Jockmocks och Qvickjocks församlingar inne-
håller äfwen, at i denna församling, som ongefär består af 1320
siälar, ibland hwilka ogiffa och ungdom öfwer 15 åhr utgiöra
280, merendels alla kunna läsa något i bok, och at af 200, som
äro emellan 10 och 15 åhr, alla dels kunna läsa i bok, dels äro

i öfning at läsa. Och äro ibland 800 personer allenast någre få, som icke äro så för sig komne, at de kunna admitteras till den heliga nattvarden.

Likaledes har antalet wid Juckasjerfvi församling förledit åhr på dem, som läsa i bok, förökt sig ifrån 188 till 248. Theras, som läsa utan till Lutheri catheches, ifrån 190 till 204. Theras åter, som läsa utantill Svebelii eller Getzelii cathecheser, ifrån 25 till 50, och af dem, som äro swagare i sin christendoms-kundskap, woro 38 i förledit åhr mindre än åhr 1767.

I samma mohn, som nu förmält är, hafwa äfwen the öfrige lappska församlingarne genom lärarenas oförtrutne flit tiltagit i christendomen. Men hwad then nyss inrättade Gellivara församling widkommer, så är wäl then samma icke ännu kommen till den stadga och ordning som the andre, hwilket thäraf här-flyter, at then först åhr 1742 fick sin egen pastor och ej förr än åhr 1756 schola därstädes inrättad, då nybyggare barn i förstone måste wid then samma antagas, emedan lapparne icke kunde förmås at sätta sine barn i scholan; doch uphörer effter hand thetta hinder, hwilket man så mycket mera har anledning at förmoda, som thenne församling ansenligen emot förr i de nödigaste lärostycken sig förkofrat.

På sön- och högtidsdagar läres och förkunnas Guds helige ord med the wanlige ceremonier, som kyrkiolagen påbiuder, hwarjemte the helige sacramenterne tillbörligen nyttias. Dock är kyrkiogången icke ännu så jemn som på andre ställen i riket, effter som lapparne wisse tider på åhret flytta till norrska fiällen samt på så aflägsne orter kringspridde, at många hafwa 20 à 30 mil till närmaste kyrkia; hwarjemte mehnföret ofta thesutom hindrar them at anträda så widlyftige resor. I anseende hwar-til och på thet the icke desto mindre måtte niuta predikoembetets wård, måste lärarne besöka desse sine åhörare uti theras hemwister, då de kunna träffas, hwilket är för prästerne så mycket beswärligare, som det sker til fots med saknad af de beqwämligheter, som finnas å de bebyggde landsorter i riket.

På det tillräckelig underwisning icke måtte saknas, äro effter behofwen i hwarje församling cathecheter inrättade. The samme äro nu för tiden femton stycken öfwer hela Lappmarken samt således lika många som wid sidsta riksdag.

Thesse, som utses af kyrkieherdarne utaf the ifrån scho-lorne demitterade ynglingar, hwilka hunnit till mästa stadgan i

christendomskundskapen, anwises wissa tracter och byalag, hwar-äst the gå omkring kåta ifrån kåta och repetera med den ifrån scholarne hemförlofwade ungdomen hwad de lärdt samt underwisa dem, som icke warit i scholan, at läsa i bok så wäl som ock desse tillika med de äldre, hwilket det betarfwa, uti christendomen. Thesutom är theras syssla at om sön- och högtidsdagarne läsa för de hemmawarande förklaringen öfwer texterne utur lappska postillan.

Vid husbesöken göra kyrkioherdarne sig underrättade om thesse cathecheters förhållande och flit, och om någon finnes hafwa warit effterlåten i sin syssla, blifwer then samma wid visitationen, som åhrligen hålles med hwar och en församling, afsatt samt en annan skickeligare antagen. Thesse niuta sin föda af lappallmogen, så länge de hos dem wistas, samt undfå af Lappmarks ecclesiastique fonden i åhrlig lön ifrån tijo till tiugufem daler srmt.

Ehuru på et eller annat ställe tillförene försports någon motwilja emot cathecheterne, så har doch sådant nu mera på prästerskapets och cronobetieningens gjorde föreställningar afstadnadt.

På det nybyggare och andre måtte upmuntras at underwisa the fattiga lappbarn, som hos them antaga tjenst, så är af Consistorio tilstyrkt, det häradsrätten, då någon anmäler sig hafwa uti tjenst antagit ett fattigt lappbarn och finnes hafwa thet med kläder försedt och i sin christendom underwist, wille förordna, at et sådant tienstehion borde hos honom så länge förblifwa i tiensten, till thes en sådan yngling någorlunda aftient thet, som på honom blifwit kostat; hwarwid Direction så mycket mindre hafft at påminna, som sådant är enligt med 1739 åhrs kongl. legohionsstadga, doch at thetta förfarande med mycken war-samhet sker, på det sådant för twång icke må anses.

Enligt Directions berättelse wid sidsta riksdag fortfares ännu med præmiers utdelande till dem, som beflita sig om at lära andre läsa i bok. Och ehuruwäl thesse belöningar ej äro större än till 2, 3 à 4 daler srmt, hafwa the likwäl giordt god werkan och ändamålet således wunnit.

Af the på lappska språket tid efter annan utkomne cathe-cheser, psalmböcker, postillor och nya testamentet erhålla så wäl scholarne som församlingarne nödige exemplar.

Scholeungdomen undfå gratis the twänne förstnämnde, och

af de sednare finnes wid hwarje schola et eller annat exemplar, som där ständigt qwarblifwer till ungdomens tjenst och uppbyggelse.

Likaledes lemnas äfwen wid församlingarne thesse böcker till the fattigare utan betalning. The åter, som förmögnare äro, betala them till et mycket lindrigt pris, på det at kostnaden icke må afhålla dem at förskaffa sig the samme.

Hwad scholæverket i Lappmarken angår, så drifwes det ännu med mycken framgång wid the thärstädes inrättade siu stycken scholar, doch med drygare kostnad än tilförene i anseende till alla warors dyrhet, som åhrligen tiltagit.

På publique kostnad underhålles wid Lycksele schola tijo och wid the andra sex lärlingar af begge könen, förnämligast af lapparnes barn, doch likwäl warda icke the fattigare nybyggares ifrån thenna förmon uteslutna, eftersom thesse ju så wäl som the förre tarfwa underwisning.

Thesse barns wistande wid scholan är twänne eller trenne åhr efter omständigheterna af theras snillen, tilldes de med färdighet kunna läsa i bok samt utan till Lutheri mindre catheches och Svebelii förklaring.

I de sednare åhren hafwa jemwäl någre af de qwickaste piltarne blifwit til följe af Eders Kongl. Maj:ts och Riksens Cancellie-Collegii skrifwelse till Hernösands Consistorium inöfwade i räknan- och skrifwande för at wid påfordran kunna brukas till wisse sysslor i Lappmarken. Och ehuruwäl Direction länge önskat at af infödde lappbarn kunna erhålla sådane ämnen, som wid läroståndet i Lappmarken kunde nyttias, på det lapparne genom sine egne infödingars underwisning kunde upmuntras till christendomens kännedom samt andre nyttiga handlingars företagande, så har doch sådant tilfälle ej förrän förledit åhr sig yppat, i det at en lappson wid namn Per Ersson om fiorton åhrs ålder, som 1767 blifwit wid Åsele schola antagen at studera, giordt sådane framsteg, att han icke allenast kan läsa och skrifwa förswarligen swenska, utan ock förstår gramatican samt kan något explicera coloquia och äger någorlunda kundskap i Hübners historia med mera.

I anseende härtil har Direction på Hernösands Consistorii tilstyrkande funnit godt, thet bemelte Per Ersson må flyttas till triwialscholan i Hernösand at vidare fortsättia sine studier. Och i den förhoppning at meranämnde Per Ersson kan framdeles

göra nyttig tjenst i Lappmarken, har Direction bewiljadt honom i åhrligt underhåll 80 daler srmt såsom wanligt för lappska studerande wid triwialscholan.

Staten, som 1729 inrättades, belöper sig för hwarje schola till 505 daler srmt utom the tilökningar, hwilka Direction warit föranlåten at göra i anseende till den åhrligen tiltagande dyrheten så wäl på matwaror som andre för scholarne outhärlige persedlar. Och hafwer Lappmarks ecclesiastique staten för innewarande åhr enligt bilagan n:o 1 sig bestigit till 7,100 daler srmt inberäknadt thet som till Juckasjerfwi scholæ husbyggnad samt bewiljade gratialer upgåt, hwarom här nedanföre vidare kommer att förmälas.

Scholan i Lycksele underhålles af the till den samma af högstsalig konung Carl XI donerade 400 daler srmt kronowärderings frälseränta. Den samma är i sednare åhren förkofrad först till 600 daler srmts åhrlig inkomst medelst den sammans bortarrenderande till några borgare i Uhmeå och sedermera till 1,011 daler srmt åhrligen genom auction till arrende. Af differencen emellan thesse summor i så många åhr är samlat et capital af 11,000 daler kopprmt, som i banquen är fruchtbart giordt och af det fallande interestet så wäl som af det åhrliga öfverskottet af sielfwa räntan är tilgång till scholans utwidgande, enär tilfälle därtill gifwes. Om hwilket alt Direction uti thes sidsta riksdagsrelation utförligare gifwit wid handen.

Af lappska studerande hafwa sedan sidsta riksdag ej flere sig anmält till åtniutande af thet för them anslagne kongl. stipendium wid Academien i Upsala än studiosus Abraham Brunius, hwilken Direction i anseende til hans goda egenskaper och insicht i lappska och finska språken den 5 november förledit åhr hos Hans Kongl. Höghet Kronprintsen såsom warande Upsala Academiens canceller i underdånighet anmält till åtniutande af samma förmon, hwarförutan studiosus Carl Gustav Allenius, som redan erhållit thetta stipendium, blifwit den 5 novembr. förledit åhr anmäld at warda bibehållen wid thet samma under the twänne åhr han wistades wid Åbo Academie at öfwa sig i finska språket såsom angelägit wid någre församlingar i Lappmarken, hwarom swar ännu icke till Direction ankommit.

I anseende till byggnader och reparationer har sedan sidsta riksdag följande blifwit iachttagit.

Uppå Consistorii i Åbo tilstyrkande har Direction thärtill samtyckt, at omkostningarne till Kusamo kyrckias reparation fingo tagas af kyrkiomedlen thärstädes, effter som i samma kyrkia wore en behållning af 1,652 daler i kopprmt, hwilka af församlingens friwillige förähringar tid efter annan blifwit insamlade och allmogen thärstädes i anseende till theras fattigdom icke kunna af egne medel åstadkomma, hwad som till kyrkians reparation upgår.

Sedan enligt husesynsinstrumentet till Utsjocki prästegårds byggan- och förbättrande kostnaden blifwit uptagen till 2,501 daler 4 öre krmt, så har Consistorium i Åbo uti skrifwelse under den 27 Februarii förledit åhr hemstält, om icke i anseende till Enari- och Utsjocki-boernes fattigdom thesse medel kunde af ecclesiamedlen betalas. Och ehuruwål församlingarne tilkommer at med nödige hus och byggnader förse prästegårdarne, dock som i anseende till thenne församlings fattigdom thet torde på tiden utgå, innan samme byggnad kan komma i stånd och kyrkioherden därigenom blifwa lidande samt i brist af nödige husrum flytta till närmast belägne stad, som nu warande kyrkioherden Högmans företrädare giordt, och allmogen således sakna nödig wård af sin siälasörjare, altså har Direction till mera-nämnde byggnads fortsättiande bewiljat Högman af ecclesiastique medlen 1,200 daler krmt emot redogiörande, hwilken summa Direction pröfwat så mycket mera kunna härtil förslå, som Utsjocki-boerne redan för sin del anskaffat wirke till 390 daler, hwilket ock Enari-boerne för sin del böra fulgiöra. Och som således eij mera än 521 daler brister i then utsatte summan 2,501 daler, så synes Utsjocki- och Enari-boerne med beqwämlichkeit kunna thärföre wara ansvarige.

Juckasjerfwi schola har äfwen sedan sidsta riksdag blifwit färdigbygd, hwars kostnad enligt husesyns instrumentet sig bestigit till 5,658 daler 24 öre kopprmt, hwilka penningar Direction af ecclesiastique medlen äfwen bewiljadt.

Thesutom äro flere byggnader och reparationer wid scholæborden och kyrkiorne påtänkte, hwartil förslag öfwer omkostnaderne införwäntas, och hwilcka effter hand komma at företagas.

Till fattiga prästeenckor, hwars männer länge tient i Lapp-marcken utan at blifwa thärifrån till bättre lägenheter befordrade, samt fattiga prästesöner, som wistas wid gymnasium, jemte en

lappmans son har Direction tid effter annan bewiljat them i gratial och underhåll åhrligen ifrån 20 till 100 daler srmt.

The samme äro följande, nembl:n kyrkioherden Alenii enka 100 daler, probsten Fiellströms d:o Catharina Siöberg 100 daler, comministern Höglings encka Catharina Antman 20 daler, pastor Tornberg i anseende til des höga ålder och fattigdom 150, gymnasisterne Daniel och Friedrich Engelmarck wid Hernösands gymnasium à 80 daler hwarthera, 160 daler, Johan och Carl Zelberg d:o 160 daler, Per Ersson ifrån Åsele wid scholan i Hernösand 80 daler, som sammanräknadt gör siuhundrade siuttijo daler, alt srmt.

Widare bör Direction i underdånighet gifwa tilkänna, på hwad sätt Eders Kongl. Maj:ts nådigste förordnande i anledning af Riksens Ständers underdåniga tillstyrkande blifwit af Direction uti det som på des del ankommit werckstält samt hwad för hinder ännu wid verkställigheten thäraf i vägen äro.

Sedan Eder Kongl. Maj:t under den 14 Septembr 1762 till Directions verkställande öfwerlemnat Riksens Ständers wid berörde riksdag underdåniga skrifvelse af den 21 Junii berörde åhr angående Lappmarks Ecclesiastique-werket och Direction till underdånigste följe thäraf äfwen ibland annat annodat Landshöfdingen och Riddaren Olof Malmerfeldt at af ecclesiastiquemedlen låta tillställa afledne kyrkioherdens i Åsele Lappmark Erik Wallinders encka Magdalena Granberg 2,000 daler kopparmynt såsom lösen för hennes nedlagde arbete wid Torfsele nybygge, hwilket Riksens Ständer pröfwat böra läggas under Åsele prästebord såsom des rätta och gamla stam, om hwilcket Landshöfdingeembetet i Uhmeå äfwen erhållit Eders Kongl. Maj:ts nådigste befallning, så har bemälte Landshöfdinge i stället för at verkställa så wäl Eders Kongl. Maj:ts nådigste befallning som Riksens Ständers härutinnan gjorde underdåniga tilstyrckande hos Eders Kongl. Maj:t den Febr. 1767 ibland annat i underdånighet hemstält, om icke Magdalena Granberg kunde tillåtas, oachtadt Riksens Ständers ofwannemnde författning, at under frälsemannarätt få besittia thetta Torfsele nybygge.

Och sedan Eder Kongl. Maj:t under den 2 thärpå följande Martii i nåder behagat thäröfwer infordra Directions underdåniga utlåtande, så har then samme, sedan Hernösands Consistorii yttrande äfwen inkommit, uti underdånigt swar ådagalagt, thet Landshöfdingen Malmerfeldt icke warit tilständigt at thärutin-

nan hinder lägga samt i öfrigit underdånigst anhållit, at han måtte i nåder anbefallas utan vidare tidsens utdrägt verkställa ofwannemnde författning om detta nybygge.

Widkommande sedan then uti Riksens Ständers ofwannemnde skrifwelse tagne författning om et capell och scholas upbyggande wid det så kallade Gäddedet för Ströms och Hamnardals-lapparne samt sex stycken norrska nybyggare, som effter riksgräntsens fastställande tilfallit Sveriges chrono, så har behö- rig syn den 17 och 18 Julii 1765 blifwit anställd öfwer thetta ställe. Och ehuruwål Gäddedet wore i anseende til belägen- heten beqwämligast till et capells inrättande för nybyggare och lappar i Ströms-fiället, hwilka alla tijt hafwa närmaste vägen, är doch enligt omförmälte husesyns instrument därstädes ingen til- gång hwarken till åkerjord, slåttesland eller timmer innom en half mil, hwarföre synerätten besedt et annat ställe, Brandskogs- wiksnäset kalladt, $2\frac{1}{2}$ mil från Gäddedet belägit, hwaräst skall wara bättre jordmon, tilgång till timmer och muhlbete, mera ut- rymme af skog och slottesland och pröfwats kunna uparbetas till et tunneland, tijt ock nybyggarena förklaradt sig kunna komma med lika bekwämlighet som till Gäddedet samt utlåtit sig nöigde at hwar effter mantal emot skiälig wedergällning och äfwen utan betalning bidraga till materialiers framskaffande samt capell och scholæhusens byggande på det stället, som nyttigast finnes, allenast deras nybyggen, som ännu fordra mycken för- bättring, ej komma genom många dagswerkens utgiörande till denna inrättning at lida. I öfrigt och som synerätten funnit utaf en åhr 1759 af en länsman och twänne nämndemän förrättad och upwist syn, at jordmonen på Gäddedet bestode af sand och lera, så hafwa thesse nämndemän, som wid sidsta syn äfwen warit närwarande, på tilfrågan swarat, det de ment den hwita sand, som ligger ofwanpå den röda, wara lera, och at the ej mera sedt thäreffter.

Wid öfwerwägende så af thetta som hwad Consistorium i Hernösand äfwen härutinnan anfördt, finner Direction, at Gädd- edet icke är af den goda beskaffenhet, som de förra berättel- serne förebragt, samt at de förra synemännen misstagit sig om egenskapen af jordmonen, i det de angifwit sand för lera, och håller därföre lika med Consistorium icke wara rådeligit, at scholæmästaren där blifwer boende eller capell anlägges.

Hwad åter Brandskogswiksnäset angår, så synes det wäl

wara något tienligare till scholæbord, doch har Direction ansedt betänkeligit at anställa därstädes någon början med denna byggnad, hälst syneinstrumentet wisar, at dagswerken och andre materialier skulle göra kostnaden om icke odrägelig doch alt för känbar och then till thetta capells inrättande bewiljade collect icke ännu för andre collector hunnit insamlas, så at än owist är, huru stor tilgången härtil blefwe. Hwarföre Direction härmed låtit anstå tills vidare, tå ock emedlertid flere nybyggare torde sig nedsätta, som kunde bidra till byggnadens och prästens underhållande. Emedlertid hafwa nybyggarena wid Gäddedet enligt 1767 åhrs visitationsacter sielfmante åtagit sig at på Brandskogswiksnäset upbygga en stor stufwa, där de kunna komma tilsammans at hålla gudstienst. I öfrigt och på det nybygger- och lapparne i detta fiället intet må sakna nödig siälavård, har Consistorium fogat anstalt, at pastor i Föllinge åligger at thär 2 à 3 gånger om året hålla gudstienst och förrätta andre actus sacros samt at tillika öfwerenskomma med comministern i Ström, som detta fiäll är närmast boende, at om förenämnde lappars och nybyggares siälavård besörja.

Hwilket alt till Eders Kongl. Maj:ts wijdare godtfinnande i underdånighet hemställes.

Beträffande åter Eders Kongl. Maj:ts nådigste skrifwelse under den 11 Decembr, 1766 tillika med Riksens Ständers bref wid samme riksdag angående detta werk, så finnes ej thäruti något sådant, som ännu ankommer på Directions werkställande.

Utom the åhrlige inkomster, som finnes upförde uti bilagan N:o 2, har Eder Kongl. Maj:t bewiljat 2:ne åhrlige owilkorlige collector öfwer hela riket, nemligen den 6 Martii 1764 samt 23 Julii 1765. Hwarjemte i anledning af Riksens Ständers tilstyrkande wid 1762 år riksdag collectebref under den 4 Julii 1768 blifwit utfärdat till medels insamlande at upbygga the i thenna relation här förut nämnde capell och scholæhus wid det så kallade Gäddedet.

I anseende til förut omtalte hinder med thesse hus upbyggande på förenämnde ställen har thenna sidsta collect icke ännu blifwit insamlad utan allenast the twänne förstnämnde, hwilka ifrån 1764 till närwarande tid belöpa tilsammans till 25,788 daler 20 öre kopprmt, hwilka till Uhmeå Landtränterie för detta werkets räkning öfwersände blifwit.

Likaledes har thetta Ecclesiastiquewerket ifrån och med

1766 till och med 1768 tilgodo kommit ungefärl:n 2,500 daler srmt eller hälfften af the böter, hwartil parter för obefogade beswär blifwit i Eders Kongl. Maj:ts rådkammare sakfälte, hwilka penningar dels af Eders Kongl. Maj:ts befallningshafwande, dels genom Directionens försorg i Kongl. räntekammaren blifwit insatte. Och ehuruwäl åtskilliga flere äro wordne till slike böter fälte, så hafwa the likwäl icke utgått hos alle, dels thäraf at en del funnits oförmögne och således med fängelse försont plichten, dels ock, at då concepister blifwit sakfælde, man ofta icke kunnat få underrättelse om theras hemwist, hwilket likwäl nu mera så wida är förekommit genom Eders Kongl. Maj:ts nådigste kundgiörelse af den 5 Novembr. 1767, at böterne af hufwudmannen uttages, då han icke kan wisa sin fullmächtig. Men det största hinder i verkställigheten häraf härflyter i synnerhet thäri genom, at the böter, hwilcka hos Eder Kongl. Maj:t å justitiesidan warder parter ålagde, blifwa för sent utsökte, emedan the extractor af Kongl. Maj:ts utslag, hwilcka böra till Direction aflemnas inom en månad, sedan the blifwit extra derade, ofta icke komma Direction tilhanda förrän effter 2:ne el. 3:ne månader och sedan genom Direction hos Landshöfdingarne till utmätning anmälte, hwarigenom händer, at långt på tiden utgår, innan samme böter blifwa utsökte, hwarförutan Direction ofta nödgas påminna en del af Eders Kongl. Maj:ts befallningshafwande om verkställigheten häraf, då ofta händt, at antingen den sakfälte genom döden afgått eller och flyttadt från orten, så at man någon underrättelse om honom icke kunnat erhålla. I anseende härtil hemställer hos Eder Kongl. Maj:t Direction underdånigst, om icke the böter, hwilcka hädaneffter blifwa parter ålagde i Eders Kongl. Maj:ts rådkammare, måge genom Eders Kongl. Maj:ts egen höga befallning blifwa genast hos wederbörande Landshöfdingar till skyndesam utmätning i nåder anbefalte, ehuru Eders Kongl. Maj:t under den 7 Martii 1766 uppå Directions underdåniga hemställande sådant i nåder afslagit. Direction hoppas härutinnan så mycket mera Eders Kongl. Maj:ts nådigste bifall, som uti Kongl. Cammar- och Krigsexpeditionerne et sådant expeditionssätt redan lærer wara widtagit.

Till hwad summa the under Directions disposition stående medel så wäl till inkomster som utgifter sig bestiga, utwisar

thet härhos bilagde och förut åberopade sammandraget under N:o 2.

För the samma göres åhrlig räkning af wederbörande wid Eders Kongl. Maj:ts och Riksens Cammarcollegium, hwaräst de likmätigt kongl. brefwet af den 19 Decembr. 1741 warda probe-rade och i Kongl. Cammar-revision reviderade, äfwen som med andre publique medel tilgår.

Angående den så kallade finska Lappmarken, så är wäl för förledit åhr icke ännu någre visitationsacter till Kongl. Direction inkomne; doch hafwer then samme ej anledning at förmoda, det något synnerligit sig därstädes tilldragit i anseende till sielfwa Ecclesiastique-werket. Men på det Direction må härom wara fulkommeligen underrättad, är Consistorium i Åbo anmodat at härom lemna Direction skyndesam underrättelse, hwareffter och i fall något sådant förekomma skulle, som fordrade Eders Kongl. Maj:ts vidare nådigste pröfwande, skall Direction ej underlåta at thärmed i underdånighet inkomma.

Sedan Direction således i underdånighet gifwit till kiänna, i hwad tilstånd Lappmarken i anseende till Ecclesiastique-werket sig nu befinner, borde wäl Direction med vidare berättelse om det öfriga eller sielfwa hushållningen därstädes härwid stadna, hälst wårnaden härom effter sednare författningar nu mera icke hörer till Directions besörjande utan till de i Lappmarken för-ordnade Oeconomie-directeurs handhafwande.

Men då Direction efftersinnadt, at et sysslolöst folck och i synnerheet sådana, som flytta ifrån ena orten till den andra, aldrig kunna så fulkommeligen som sig bör förwerfwa sig kundskap och stadga i christendomen eller i framtiden thäruti bibehållas, som när the äro at träffas af sine handledare på wisse och säkre ställen, så har Direction warit omtänkt på utwägar, hwarigenom thetta ändamål säkrast kunde winnas.

Det är ofelbart, at, näst Guds fruchtan, arbete och handteringar göra et folck stadgat och et samhälle lyckligt. Men thäremot tå thetta åsidosättes, födes thäraf barbarie och weklighet.

Nu på det lapparne, som så wida äro skilde uti lefnadssätt och seder ifrån andre mera uplyste innewånare i riket, äfwen måtte uti hushållningen komma till mera stadga och at genom arbete förmås at utwälja sig säkra och stadige hemwister, hwarigenom the kunde winna snarare och ständigare underwisning i

anseende till siälawården, så har Direction under den 4 Decembr. 1766 anmodat Consistorium i Hernösand at genom en anställd generalvisitation i Lappmarken antingen af Biskopen sielf eller genom någon Consistorii ledamot göra sig underrättad om lapparnes lefnadssätt, näringsfång och talrikhet samt i synnerhet hwad framsteg the åhrligen giordt i then allmänna hushållningen.

Thenne visitation har wäl icke ännu för andre angelägne och mångfaldige giöromål hunnit werkställas, men så hafwa doch prästerskapet wid theas kringresor och besök hos lapparne mycket giordt sig härom kunnige samt genom tienlige föreställningar sökt upmuntra dem till arbete och idoghet, hwilket visitationsacterna för år 1767 intyga.

The samme ådagalägga, at lapparne, som äro merendels med qvicka snillen begåfwade, wäl sysselsätta sig i allmänhet med renskötseln, träkärils och bastreps tilwerkande. Men så skall doch tilfälle gifwas för them icke allenast till tiäru- och påtaska-tilwerkningar, utan ock at samla kåda och angelikerötter samt förfärdiga korgar och coffertar af hwarjehanda rötter, som med skälskin öfwerdrages, med mera; doch som lapparne dels hafwa swår afsättning på desse waror, dels icke kunna få dem så betalte, som swarar emot mödan och arbete, så hafwa slike näringsfång icke blifwit i Lappmarken till myckenhet idkade. Och som the således lida brist på theas nödwändigaste behof till sielfwa födan, så har händt, at lapparne på åtskillige ställen flyttadt till Norrige, Wästersjön och andre ställen, hwaräst the kunnat hafwa lättare åtkomst till spannemål och andre nödtorfter. Till bewis härå får Direction den nåden at nu nämna någre exempel.

Wid Juckasjerfwi församling förmåla visitationsacterne, at folck numera inom 13 à 14 år i anseende till omförmälte omständigheter förminskat sig till femhundrade menniskior, samt at flere nybyggare och lapphushåll lemnadt sine hemwister.

På lika sätt har folk-nummern i Arieploug inom några år aftagit, hwarifrån folket för bättre beqwämlighet flyttadt till andre, norrske orter.

Thetta alt har icke kunnat undfalla Directions upmärksamhet. Och är Direction af den underdåniga tanka, at thenne lapparnes fattigdom och thärpå följande utflyttning kunde, om icke aldeles, doch åtminstone till stor del förekommas, om bor-

gerskapet i the till Lappmarken närmast belägne städer kunde förmås at med spannemål samt andre behof wid the wanlige marknaderne i Lappmarken betiena lapparne, hwilka sednare då borde för sine waror erhålla det wärde de naturligen böra äga, så at lapparne ej för så ringa pris, som härintil skedt, wore twungna at sine waror föryttra.

I öfrigit och som omförmälte spannemålsbrist i Lappmarken til stor del är orsaken till lapparnes utflyttning och them icke heller lærer kunna tillåtas at af kronbodarne i orterne emot skiälig betalning få lösa till sig then thärstädes befintelige och odisponerade kronospannemålen, sedan Eder Kongl. Maj:t under den 30 Aprill 1766 uppå Directions underdåniga hemställande i nåder förklaradt sig icke kunna tillåta lappska scholorne at få effter markegången till sig lösa slik tijonde spannemål, så hemställer till Eders Kongl. Maj:ts nådigste godtfinnande Direction underdånigst, hwad andre utvägar i nåder måge warda widtagne, hwarigenom thenne spannemålsbrist och lapparnes thäri-genom förorsakade utflyttning må kunna förekommas, samt om icke åtminstone scholorne måge warda tillåtit at få slik spannemål effter markegångspris sig tillösa.

Hwad Direction således haft den nåden at i underdånighet anföra om detta werck, anhåller Direction, thet Eders Kongl. Maj:t täcktes med nådigt wälbehag anse.

Och Direction framhårdar med djupaste undersätlig wördnad till dödsstunden

Stormächtigste, Allernådigste Konung,
Eders Kongl. Maj:ts
allerunderdånigste och troplichtigste
tienare och undersåtare

Gustaf Adolph Hiärne.
Justus C. Hausswolf.

Carl Hermelin.
J. Robeck.

Sven Forsén.

Stockholm d. 15 Aprill 1769.

Elof Haller.

Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift, hållet år 1328.

Bland biskopens ekonomiska rättigheter intogo af ålder prokurationerna ett viktigt rum. Denna afgift, som skulle utgöras till biskopen af bönderna vid kyrkoinvigning och af sockenprästen vid visitation, finnes omtalad och reglerad i de flesta af landskapslagarna; den var afsedd till biskopens och hans följes underhåll under det bestämda antal dagar, han ägde att uppehålla sig vid hvarje kyrka, och utgick därför in natura. Det förefaller emellertid, som skulle socknarna och särskildt prästerskapet föga godvilligt fogat sig i biskoparnas kraf, och det ingripande af påfvemakten häruti, som vi redan tidigt kunnat konstatera, låter oss ana, att konflikter förekommit mellan sockenpräster och biskopar, hvilka föranledt de senare att vända sig till Rom för att få hjälp. Så finna vi, att Honorius III i sin bulla af $1/2$ 1217¹ till ärkebiskoparna i Uppsala och Lund uttryckligen medgifver den senare rätt att på sina visitationsresor i de under hans ärkesäte lydande danska och svenska kyrkoprovinserna utkräfvat *procuraciones moderatas*. Samme påfve vänder sig $8/11$ 1220² till prästerskapet i Skara stift med förmaningar, som föranledts af klagomål från biskopens sida.³ Det heter: — »non sine causa miramur, quod sicut idem episcopus exposuit coram nobis vos eidem in procuracionibus exhibendis nimis difficiles exhibetis, quin etiam quidam vestrum eas sibi reddere contradicunt.» Och det tillfogas

¹ D S 169. ² D S 190.

³ Biskop Bengt befann sig vid denna tid i Rom; se S. AMBROSIANI i *Bidrag till Sveriges medeltids historia tillägnade C. G. Malmström*. Om prokurationerna i Skara stift finnes äfven en bulla af Gregorius IX af $6/2$ 1234 (D. S 283).

en uppmaning »quatenus procuraciones et alia sibi debita sine difficultate qualibet exsolvatis». I ärkestiftet synes beredvilligheten till prokurationernas erläggande varit föga större än i Skara stift, och äfven här vände man sig till påfven. Det heter i Honorius III:s bulla af $13/8$ 1225¹ till klerus i Uppsala stift: »universitatem vestram hortandam duximus et monendam per apostolica scripta mandantes, quatenus venerabili patri nostro Vpsallensi Archiepiscopo suam diocesim uisitanti procuraciones debitas ita hilariter exhibere curetis, quod facientes de necessitate virtutem, et ex debito vobis gratiam comparantes, ipsum Archiepiscopum vobis reddatis favorabilem at benignum.» Gjorde sig prästerna skyldiga till gensträfvighet vid prokurationernas erläggande, hände det väl äfven, att biskoparna gjorde sig skyldiga till missbruk af denna sin rättighet. Detta framgår af de bestämda föreskrifter, som gifvas af Vilhelm af Sabina i hans bref af $1/3$ 1248.² Han förbjuder biskoparna att utkräfva mer än den procuratio, de hade att fordra, och likaledes biskoparnas tjänare att göra anspråk på mer än det underhåll, som i prokurationen ingick. Vidare få inga andra gästa hos prästen än biskopen och hans folk, om de ej blifvit särskildt inbjudna. Tydligen hade den oseden vunnit insteg, att stora skaror af herrar slöto sig till biskoparna på deras visitationsresor och kräfde underhåll i prästgårdarna, hvaröfver senare så mycket klagas. Slutligen göras en del nedsättningar i det antal dagar, för hvilka gästning i de olika stiftet skulle utgöras, och det medgifves prästen rätt att i vissa fall friköpa sig från gästningen genom en bestämd penningssummas erläggande.

Äfven i Telgestatutet af år 1279³ talas om missförhållanden i fråga prokurationerna, om biskopar, som vid deras utkräfvande äro för sina underhafvande »hactenus onerosi et graves, quod sepius longi temporis victum multis laboribus et sudoribus acquisitum brevis consumpserit hora». Det erinras om bestämmelserna om det antal hästar, med hvilka biskop skulle få rida på visitationerna, och exakta bestämmelser lämnas för hvad som skulle få utskrifvas för två nätter i foder, säd, slaktdjur, ljus m. m. Det tillfogas en del straffbestämmelser i händelse af brott mot dessa föreskrifter. Denna fulla prokuration skulle

¹ D. S. 239. ² D. S. 359.

³ REUTERDAHL, Statuta synodalia s. 31. D. S. 692.

emellertid endast få utkrävas af de rika kyrkor, som voro i stånd till utgifvandet däraf, men ej »pauperculus ecclesias» eller kapell, hvilka brukat tagas tillsammans flera på en gång vid visitationerna. Det är väl antagligt, att äfven i öfriga stift lindringar åstadkommits för sockenprästerna på sätt liknande det vi känna från Linköpings stift.¹

Här hade nämligen, som af nedan anförda urkunder framgår, den seden utbildat sig, att biskopen i stället för att utkräva full prokuration af hvarje församling, fullgjorde sin visitationsskyldighet för flera församlingar på en gång, därvid endast uppbärande *cathedraticum*, hvarförutom biskopen i de fall, där så ske kunde, lät representera sig af prostarna. Denna sed tyckes ha varit den rådande under hela 1200-talet, tills en förändring föranleddes genom den nya dekretalsamling, som under namn af »Sextus liber decretalium» promulgerades af Bonifacius VIII genom bullan »sacrosanctæ» af 3 mars 1298. I denna dekretalsamlings tredje bok ingår en afdelning (Titulus XX) med titeln »De censibus, exactionibus et procuracionibus», där det heter om prokuration vid biskopsvisitationer (Cap I § 5):² »Procuraciones autem recipiat, secundum quod est in canonibus constitutum; nullam tamen pecuniam ipse vel aliquis de sua familia, occasione alicuius officii aut consuetudinis, seu quolibet alio modo earum nomine, sed in victualibus expensas tantum recipiat moderatas.» I ett följande kapitel (Tit. XX. cap. III.) finnes emellertid en annan bestämmelse, som tycks i viss mån upphäfva den förra, och hvilken vi egendomligt nog ej höra anföras i den sak, hvarom här är fråga; det heter nämligen här:³ »Felicis recordationis Gregorius 'Papa X. prædecessor noster prohibuit in concilio Lugdunensi, ne aliqui ob procuracionem sibi ratione visitationis debitam exigere pecuniam præsumeret, vel etiam recipere a volente. Verum quoniam rerum experientia nos instruxit, ex hoc tam personis visitantibus quam locis et ecclesiis visitatis multa incommodorum dispendia provenire: concedimus, ut patriarchæ, archiepiscopi, episcopi et alii, quibus ex officio competit visitare, a volentibus ecclesiarum et locorum visitorum rectoribus seu personis pecuniam

¹ Detta framgår ju äfven af D. S. 2322, Nils Sigvastssons nedan omtalade rapport.

² FRIEDBERG, Corpus Juris Canonici II, 1057.

³ FRIEDBERG, II, 1057 f.

licite recipere valeant pro sumptibus moderatis faciendis in victualibus, diebus quibus visitationis officium personaliter exercebunt.» Denna bestämmelse, som tyckes vara ganska väl tillämplig på förhållandena i Linköpings stift, finna vi som sagdt ej alls omnämnd, under det man tog cap. I. så mycket mera ad notam.

Och härigenom föranleddes nu en förändring i tillvägagångssättet vid visitationerna i nämnda stift; denna genomfördes af biskop Lars. Kanske kan det sättas i fråga, om det varit enbart dennes samvetsgrannhet i iakttagandet af dekretalernas bestämmelser, som föranledt honom härtill; får man sätta tro till de klagomål, som gottlänningarna i ett bref af ¹⁵/₇ 1304¹ till ärkebiskop Nils Alleson anföra öfver nämnde biskops framfart på sina visitationer, kunde man vara frestad att antaga, att han däri hufvudsakligen funnit en förevändning för att skaffa sig ansenligt ökade inkomster. Detta måste emellertid i hög grad öka de bördor, som hvilade på sockenprästerna och deras kyrkor, och detta kunde ej undgå att väcka missnöje. Att detta tagit sig något uttryck under biskop Lars' lifstid, veta vi emellertid ej, om man undantar gottlänningarnas nämnda skrifvelse. Samme biskops efterträdare, biskop Karl (Båth) gjorde ingen ändring i den sed, hans föregångare infört. När den nye biskopen redan innehaft sin stol i 12 år, finna vi emellertid ett möte samladt i Linköping för att om möjligt åstadkomma en ändring i förhållanden, som man funnit olidliga. Den offentliga urkunden från detta möte² uppsattes af abboterna *Birger* i Alvastra och *Johan* i Varnhem, eftersom man ej hade tillgång till någon notarius publicus. Det säges här, att kyrkoherdarna i stiftet redan flere gånger inför biskop Karl klagat öfver sin fattigdom, som gjorde det omöjligt för dem att för hvarje kyrka utgöra biskopens »in victualibus» utgående prokuration, och bönfallit honom om att återgå till hvad som varit undantagslös sed, ända till utgifvandet af dekretalernas 6:te bok. Dessutom påpeka de samma förhållande, som också framgår af nedan anförda förhørsakt, att biskopen stundom brukat visitera på egen bekostnad och därvid genom att sammankalla folket från flera socknar till en kyrka fullgöra sina biskopliga skyldigheter för samtliga dessa på en gång,

¹ D. S. 1434. REUTERDAHL, S. K. H. II:2, 420.

² D. S. 2229, daterad ⁹/₃ 1320, hämtad ur Registrum Eccl. Lincopen.

under det att den inspektion af de särskilda kyrkornas heliga föremål och andra inventarier, som måste ske på stället, för rättades genom därtill utsända kaniker och kaplaner; och hade härvid blott *cathedraticum* af biskopen uppburits. Härpå svarade biskopen, att han gärna skulle gå deras önskningar tillmötes, så långt som den kanoniska rätten det tilläte, men ifråga om visitationerna ansåg han sig ej kunna afvika från den sed, som införts af hans företrädare, då detta vore den enda, som funnes föreskrifven i samma rätt. Kyrkoherdarna å sin sida gjorde gällande, att det säkerligen ej vore påfvens mening att genom den nya stadgan om visitationerna och prokurationerna upphäfva de lokala sedvänjor, som i denna sak kunnat utbilda sig, hvarföre de ansågo ett återvändande till gammal häfd vara det enda rätta, särskildt som, enligt hvad de påstodo, denna häfd alltjämt vore rådande på de till stiftet hörande öarna och likaså bevarades i angränsande landskap.¹ Biskopens betänkligheter voro emellertid ej härmed öfvervunna, men man kom öfverens om att hänskjuta saken till påfven, och att fördenskull som procurator sända till kurian ärkedjaken *Johan* i Linköping, som för ändamålet utrustades med den vidsträcktaste fullmakt. Det dröjer emellertid flera år, innan vi åter få höra talas om nämnde prelat och hans uppdrag, och vi känna ej, hvilken framgång han till en början kan ha haft vid kurian.

Till att befrämja hans sak torde emellertid i väsentlig mån ha bidragit, att samma klagan äfven förnams från annat håll. Nils Sigvastssons bekanta redogörelse² till påfven för sin verksamhet som kollektor i Sverige innehåller nämligen en supplik från ärkebiskopen i Uppsala och öfriga svenska biskopar om samma sak. Det heter här, att biskoparna på grund af sina små inkomster voro hänvisade att till största delen lefva på hvad de vid visitationerna mottogo af sina underlydande. Detta hade emellertid med sig, att ehuru biskoparna själfva nöjda med att rida med det antal hästar (*»evectionum numero»*), de enligt Laterankonciliets beslut skulle få medföra,³ kunde det

¹ *»Circumjacentibus eciam terris»*. Texten i D. S. är på detta ställe antagligen korrupt.

² D. S. 2322, af utg. satt till tiden mellan ²⁰/₁ 1321 och ³¹/₂ 1322.

³ Det 3:de Lateranska konciliets beslut innehåller (i cap. IV) den bestämmelsen, att en ärkebiskop ej skulle få rida med mera än 40 eller 50 hästar, en biskop ej med mera än 20 eller 30. Mansi, Conc. Coll. XXII: 219 f.

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

ej undvikas att riddare och »armigeri hovaless» i stort antal slöto sig till dem, och dessa måste, då ej biskoparna själfva kunde underhålla dem, falla sockenkyrkorna och deras präster till last. De senare kunde härigenom för lång tid komma i betryck. För att komma ifrån denna inrotade ovana, anhöll man, att påfven ville medgifva dem rätt att utan hinder af dekretalernas bestämmelser förrätta sina visitationer genom tjänliga ombud, hvilka ej skulle ha rätt att rida med mera än 7 hästar. I stället skulle biskopen få uppbära en årlig afgift af kyrkorna, uppgående till 2 floriners värde för de kyrkor, som annars brukat utgöra 2 natters gästning, till 1 florins värde, om de blott varit skyldiga till en natts.

Emellertid är det först 1324, vi åter få höra talas om ärkedjaken Johans beskickning. Vi ha nämligen en ³⁰/₁₀ detta år i Avignon utfärdad vidimation¹ af ofvannämnda på mötet i Linköping år 1320 uppsatta urkund. Denna vidimation, som är ganska utförlig, i det den innehåller beskrifning öfver samtliga de sigill, med hvilka nämnda urkund varit försedd, såväl biskop Karls och domkapitlets som de båda i stället för notarier använda abboternas — är utfärdad af påfliga vice auditören Stefan och bevittnad af ett flertal prelater och notarier. Saken låg alltså ej nere, men först två år senare finna vi att något blifvit gjordt från påfligt håll. I en bulla af ¹⁵/₁₀ 1326² ger Johannes XXII i uppdrag åt sina kort förut till Sverige och Norge utsända nuntier Johannes de Serone och Bernardus de Ortolis att verkställa undersökning om förhållandet i fråga. Bullan omnämner först den ansökan, som genom ärkedjaken Johan blifvit framställd af biskop Karl och klerus i Linköpings stift, och redogör för dess innehåll; det talas om stiftets stora utsträckning och vissa delars otillgänglighet, som gjorde det svårt för biskopen att i egen person visitera, om sockenkyrkornas fattigdom och om den gamla sed, som på grund däraf utbildat sig i fråga om prokurationerna, i det biskopen visiterade genom ombud och blott uppbar cathedraticum, hvilken afgift utginge efter en gammal taxering af kyrkornas inkomster och som för 5 eller 6 år tillsammans knappast motsvarade värdet af en enda prokuration af det slag, som nu alltsedan biskop Lars' tid utkräfdes. Det är härom som nuntierna få i uppdrag

¹ D. S. 2486. ² D. S. 2585.

att rannsaka, särskildt om vissa punkter, som närmare preciseras, och borde de häröfver uppsätta ett noggrant protokoll och så snart som möjligt insända detsamma till kurian.

Ofvannämnda nuntier, Johannes de Serone, prior i dominikanerklostret i Figeac i Cahors stift, och Bernardus de Ortolis, kyrkoherde i Novaux af Alet stift,¹ hade fått sina fullmakter utfärdade ¹³/₈ 1326. Dessa bemyndigade dem att uppkräfva påfvestolens intäkter i Sverige och Norge, såväl den stående skatten, Peterspenningen, som de mera tillfälligt påbjudna, nämligen dels den på konciliet i Vienne 1312 påbjudna sexåriga tionden pro subsidio terræ sanctæ och frivilliga gåfvor för samma ändamål, dels annater af de beneficiarier, som voro lediga vid utfärdandet af bullan härom ⁸/₁₂ 1316 eller blefve det under de två påföljande åren, räknadt från samma bullas datum. Det var alltså hufvudsakligen en befogenhet i ekonomiska saker, som nämnda nuntier ägde, och äfven om därmed också som alltid var förbunden en viss coërcitionsmyndighet, så måste dock detta bemyndigande att hålla förhör med personer som i rent kyrklig rang, oafsedt nuntiaturen, delvis stodo högre än de själfva, innebära en afsevärd utvidgning af deras verksamhetsområde. Föreliggande fall utgör ett intressant exempel på det förhållande, som vi flera gånger få bevittna i Nordens kyrkohistoria, att en nuntius eller en kollektor genom omständigheternas kraf och i enskilda fall kan få sin myndighet utsträckt, stundom nästan till likhet med den som tillkom en legatus alatiere.² Johannes de Serone och Bernardus de Ortolis togo på sin färd till Norden vägen öfver Flandern och anlände till Norge i början af år 1327. Större delen af detta år voro de upptagna af sin verksamhet som kollektorer i Norge. Den ¹²/₁₂ befinna de sig i Skara, och togo därifrån vägen öfver Västerås till Uppsala, och bege sig därifrån öfver Strängnäs, som de lämna ²⁵/₁ 1328, till Linköping, där de antagligen in-

¹ Om dessa nuntier och deras beskickning, se MUNCH, *Pavelige nuntiers regnskaps og dagbøger* s. 15—66; densammes *Det norske folks historie* II:2, 94 ff. MOLTESSEN, *De avignonske pavers forhold till Danmark* 163 f. Jfr äfven P. O. v. TÖRNE, *Om Finlands skattskyldighet till påfvestolen*, Historiallen Arkisto XXII:2, 46 ff.

² Jfr LINDBÆK, *Pavernes forhold till Danmark under kongerne Kristian I og Hans*, s. 21.

träffat ⁸⁰/₁.¹ I Linköping funno de nu före sig Johannes XXII:s ofvan omtalade bulla, hvilken befullmäktigade dem att anställa förhör angående förhållandet med visitationerna inom stiftet. Den ¹¹/₂ är den första dag vi säkert kunna spåra deras verksamhet i Linköping. Den 14 ägde det af påfven påbudna förhöret rum i domkyrkans sakristia. Af den vid detta tillfälle uppsatta officiella urkunden har en del blifvit afskrifven af Fredenheim efter originalet i Vatikanarkivet och finnes tryckt i D. S. (n:o 2653). Denna del innehåller dels en notarialakt, dels själfva förhørsprotokollet. Notarialakten, som är uppsatt af notarien Durandus de Coceriis, innehåller en vidimation af Johannes XXII:s ofvannämnda bulla af ¹⁵/₁₀ 1326 (D. S. 2585), och omtalar, att denna blifvit nuntierna företedd af herr Harald från Värnamo, kanik i Linköping; den nämner vidare som särskildt inkallade vittnen herr Karl (säkerligen biskopen) samt prästerna Arnvid, Walter, Ingemar och Peter från Linköping. Förhørsprotokollet åter tycks vara uppsatt af nuntierna själfva, som här tala i första personen. Det innehåller först en precisering af hvad som enligt bullan borde vara föremålet för förhöret i följande 7 punkter:

I:mo quod Diocesis Lyncopensis est adeo diffusa et distincta insulis maris,² et stagnis locis paludosis et nemorosis, quod ad quedam loca eiusdem Diocesis accessus non patet nisi certis temporibus anni, nec tunc nisi cum magna mora propter quod non potest ipsa Diocesis per Dominum Episcopum Lyncopensem commode in persona propria visitari, secundum juris communis determinationem.

II. Item quod in dicta Diocesi redditus ecclesiastici sunt adeo tenues et Ecclesiarum Rectores adeo pauperes, quod ad soluendum procuraciones Episcopales sunt insufficientes.

III. Item quod alias inductum fuerat in dicta Dyocesi de consuetudine obseruata diucius et prescripta, quod Episcopus Lyncopensis conuocato populo de duabus, vel tribus parrochiis ad unam Ecclesiam vicinam expensis propriis visitationis officium exercebat, et ex dictis Ecclesiis quandam pensionem

¹ I deras räkenskapsbok (MUNCH, *Pavel. nunt.* etc. s. 54) säges Linköping ligga på 5 dagsresors afstånd från Strängnäs.

² Jag bibehåller här interpunkteringen i D. S.; originalurkunden saknar så godt som alldeles kommatering.

pecuniariam quathedratum (!) nuncupatam percipiebat secundum valorem fructuum earumdem ecclesiarum antiquitus pre-taxatum.

IV. Item quod Dominus Laurencius bone memorie condam Episcopus Lyncopensis Predecessor immediatus domini Karoli nunc Episcopi a dicta consuetudine recessit extorquens a singulis Ecclesiis procuraciones in victualibus tempore sue visitationis in Rectorum ipsarum Ecclesiarum graue dispendium et jacturam.

V. Item Ecclesie dicte Diocesis per procuraciones que nunc dantur ad extremam exinanitionem, vel quasi deducuntur.

VI. Item, quod ipse Dominus Karolus nunc Episcopus Lyncopensis consensit resumere predictam consuetudinem et seruare si super hoc licentia sedis apostolice haberetur.

VII. Item quod inquisitio et correctio sufficientes fiunt et fieri possint¹ in dicta Diocesi per Prepositum, Decanum, et Archidiaconum ipsius Ecclesie Lyncopensis, et per quindecim officiales foraneos, qui ibidem prepositi rurales vocantur in singulis territoriis vices gerentes dicti Domini Episcopi Lyncopensis et pro tempore ibidem Visitationis officium exercentes.

Som första vittne hördes därefter prosten Björn (Bero) i Linköping. Denne vitsordar genomgående sanningen af de uppsatta punkternas innehåll, och anför som stöd härför de erfarenheter, han samlat under ett långt lif. Han säger sig redan för 60 år sedan ha följt biskop Henrik på dennes visitationer. Han har också någon föreställning om, att det varit Benedikt VIII:s påbud, som föranledt den förändring, som biskop Lars genomfört.

Härefter slutar Fredenheims i D. S. tryckta afskrift med att blott uppräknat namnen (delvis fellästa; se härom längre fram) på de personer, som för öfrigt hörts som vittnen (»sequuntur in hanc rem et alie depositiones Testium, quorum nomina subscripta sunt. Marcus canonicus et Sacrista Lincopensis. Joannes Guardianus Fratrum Minorum Lincopie» etc. in alles 23). Det finns emellertid bland P. A. Munchs afskrifter från Vatikanen, förvarade i Riksarkivet, en noggrann och fullständig afskrift af samtliga dessa vittnesmål. Dessa äro visser-

¹ Sic.

ligen af ett föga omväxlande innehåll, men innehålla dock en del ganska intressanta notiser, och akten i sin helhet härrör ju från ett så pass gammalt skede i svensk historia att dess återgifvande in extenso torde kunna anses befogadt.¹

Akten fortsätter omedelbart efter slutet på prosten Björns vittnesmål (»— — — et ita credit sicut dixit et deposuit»):

Post quem dns *Marcus* canonicus et sacrista lyncopensis testis juratus in modum informationis receptus lecta sibi littera, predicta, et dictis articulis primo

Super *primo* interrogatus dixit et respondit suo juramento ita esse ut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et in persona sua propria expertus est.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod istis temporibus dum dns Karolus qui nunc est episcopus lyncopensis visitat ecclesias dicte diocesis tot nobiles confluunt et sequuntur dominum Episcopum quod quicquid Rector unius ecclesie potest per duos vel tres annos congregare illud totum vel quasi oportet ipsum in una procuratione expendere seu consumere et quod de hoc est communis vox et fama in toto episcopatu lyncopensi. Interrogatus qualiter scit quod sit fama in dicto Episcopatu dixit quod communiter clerici et layci hoc dicunt.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod quadraginta anni sunt elapsi vel circa quod dominus Laurencius bone memorie quondam episcopus lyncopensis sibi contulit ecclesiam styddistad² dicte diocesis quam ecclesiam

¹ Det är påfallande, att bland vittnena ett så pass stort antal äro från Finnveden och Njudung m. fl. trakter af Småland; man kunde vara frestad att sätta detta i samband med nämnda traktens egenskap af gammalt tvistefrö mellan Linköpings o. Växjö biskopar, om ej deras afskilda läge vore tillräckligt för att förklara, att man här tagit särskild hänsyn till dem. Det kan påpekas, hurusom Linköpingsbiskoparna alltifrån äldsta tider äro angelägna att skydda och föröka sina fasta besittningar i dessa trakter (jfr D. S. 74, 654). — Bland notiser af intresse märkes särskildt den af köpmannen Amundus från Jönköping meddelade uppgiften om det missöde, för hvilket hertig Bengt varit utsatt på en visitationsresa till Visingsö.

² Nu Styrestad i Lysings härad. Se STYFFE, *Skandinavien*, 3 uppl., sid. 259.

adhuc tenet et possidet ipse dominus Marcus ut dixit et de dicta ecclesia soluebat singulis annis prefato domino laurencio quindecim oras cum octo sueuis¹ et nichil amplius pro procuratione ratione visitationis soluebat quousque prefatus dns laurencius episcopus lyncopensis de nouo incepit procuraciones in uictualibus recipere exigere ab ecclesiis tempore sue visitationis. III

Super *quarto* acticulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quod ipse vidit quod prefatus dns laurencius de nouo incepit exigere procuraciones in uictualibus a singulis ecclesiis tempore sue uisitationis prout supra deposuit in proximo articulo interrogatus qualiter scit quod in magnum preiudicium et gravamen rectorum dictarum ecclesiarum procuraciones per Episcopum lyncopensem exiguntur dixit et respondit ex eo quia per illum modum recipiuntur procuraciones sicut in secundo articulo dixit et deposuit et ita in personam suam expertus est ratione ecclesie sue de stydilstad.

Super *quinto* acticulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in proximo et secundo acticulis deposuit et quod propter istas procuraciones que per dictum modum recipiuntur rectores ipsarum ecclesiarum multum depauperantur.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto acticulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quia ipse personaliter presens fuit et audivit quando dns Episcopus de suo proprio consensit. Interrogatus de tempore dixit quod bene fuerunt octo anni vel circa.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quia vidit ab antiquo fieri et servari et adhuc sepe fit quod dns Eps lyncopensis committit vices suas dictis præpositis. Interrogatus si dixit et deposuit prece precio odio vel amore dixit quod non set quod ita est et ita credit sicut dixit et deposuit.

Frater *Johannes gardianus* ordinis fratrum minorum de lyncopia testis receptus et juratus in modum informationis lecta sibi littera predicta et dictis articulis

Super *primo* interrogatus dixit et respondit ita esse prout

¹ Sic.

in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quia sepe vidit et expertus est in persona sua propria et est oriundus de dicta diocesi lyncopensi.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit sepissime et audivit a rectoribus ecclesiarum dicte diocesis et ipsemet personaliter presens fuit cum domino karolo qui nunc est Episcopus lyncopensis tempore quo visitabat ecclesias sue diocesis et etiam cum domino Laurencio bone memorie predecessore ipsius domini karoli et quod vidit quod tot nobiles confluebant et sequebantur dnm Epm lyncopensem tempore quo visitabat quod oportebat rectores illarum ecclesiarum expendere et consumere in una visitatione totum vel quasi quod congregaverant in duobus vel tribus annis de bonis et redditibus ecclesiarum suarum.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit se bene audivisse a pluribus dici quod ita observabatur antiquitus sicut in dicto articulo continetur ipse tamen non recordatur de consuetudine predicta nisi de auditu alieno.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit et respondit se nichil amplius scire quam super proximo articulo deposuit.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in secundo articulo deposuit.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit et respondit se nichil aliud scire set audivit a pluribus sacerdotibus dici quod prefatus dominus Karolus episcopus lyncopensis consenserat resumere dictam consuetudinem. Interrogatus quam utilitatem possent consequi ecclesie dicte diocesis et rectores ipsarum si dicta consuetudo resumeretur dixit et respondit quod sine dubio scit et credit quod dicte ecclesie et ipsarum rectores efficerentur ex hoc diciores et opulenciores et melius possent sustinere ospitalitatem et alia onera eis incumbencia supportare quam nunc faciant dicens etiam quod si contingat quod ratione correctionis sit aliqua ecclesia dicte diocesis per Epm visitanda quod in eo casu dns Eps lyncopensis possit in persona propria visitare vel committere preposito vel decano vel archidiacono vel alicui de officialibus foraneis qui prepositi rurales dicte diocesis vulgariter nuncupantur.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus si prece odio

vel amore aliqua deposuit dixit quod non set quia ita est rei veritas et ita credit esse prout deposuit.

Dns *Petrus emingui* rector ecclesie de Wreta diocesis lyncopensis testis receptus et juratus in modum informationis lecta sibi littera et articulis predictis

Super *primo* dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quod ita uidit et audivit et in persona propria expertus est et cum domino Laurencio bone memorie quondam Episcopo lyncopensi fuit personaliter in seruicio suo fere per decem annos et cum ipso dno Laurencio sepius iuit dum idem dns Laurencius in dicta diocesi visitationis officium exercebat.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit et respondit verum esse quod communiter ecclesie et rectores ipsarum sunt adeo pauperes quod non possunt solvere procuraciones commode que nunc recipiuntur ymo oportet quod propter procuraciones rectores ipsarum ecclesiarum contrahant multa debita Interrogatus qualiter scit dixit quod expertus est in persona sua propria et ipse de proprio suo patrimonio soluit centum sexaginta marcas pro debitis in quibus tenebantur domini *thorgillus* et *Lar.*¹ fratres sui germani quondam rectores ecclesiarum de quisa et suansals dicte diocesis.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit se audivisse dici a pluribus ita fuisse obseruatum ab antiquo sicut in dicto articulo continetur tamen ipse testis non recordatur nisi de auditu.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit et respondit se nichil plus scire nisi prout deposuit in proximo articulo.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in secundo articulo deposuit.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quod ipse presens fuit quando dns Karolus Eps lyncopensis consensit resumere dictam consuetudinem Interrogatus quam utilitatem consequerentur et consequi possent ecclesie dicte diocesis et rectores ipsarum si dicta consuetudo antiqua resumeretur et seruaretur dixit et respondit quod dicte ecclesie et rectores ipsarum ex hoc efficerentur diciores et melius possent

¹ Sic.

hospitalitatem tenere et domos ecclesiarum erectas tenere et predia ipsarum meliorare et jura earum defendere ac tueri Interrogatus etiam que prejudicia possent esse ecclesijs si dicta consuetudo non resumeretur dixit et respondit quod dicte ecclesie de die in die¹ magis graverentur¹ et depaupererentur¹ eo modo et forma quo in secundo articulo deposuit.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit, dixit quia ita vidit personaliter obseruari in Epatu lyncopensi. Interrogatus si inductus prece precio odio vel amore aliqua deposuit dixit quod non set quia ita est et ita credit esse sicut deposuit.

Dns Karolus Eps lyncopensis testis sub bona fide sua et conscientia receptus lecta sibi littera apostolica et articulis predictis

Super *primo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et sepe expertus fuit.

Super *secundo* articulo dixit verum esse prout in dicto articulo continetur.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Addensque quod prefatus dominus Laurencius illud fecit auctoritate decretalium sexti libri citatarum¹ in titulo de censibus et procurationibus.

IV Super *quinto* articulo interrogatus dixit verum esse prout in dicto articulo continetur.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit verum esse prout in dicto articulo continetur Interrogatus que utilitas posset esse ecclesijs sue diocesis et rectoribus eorundem si dicta consuetudo resumeretur dixit quod sine dubio ecclesie et rectores ipsarum magnam utilitatem consequerentur licet sibi et parochianis esset preiudicium Interrogatus quale preiudicium posset esse ipsi domino episcopo dixit quod oportet ipsum plus expendere de suo proprio quam nunc facit. Interrogatus quale preiudicium posset esse parochianis dixit quia oporteret in eo casu ipsos

¹ Sic.

parochianos plus laborare ex eo quia haberent exire de sua propria parochia et venire ad locum ubi Eps lyncopensis visitaret causa confirmationis vel pro aliis casibus pro quibus necessario haberent venire ad presenciam Epi.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit verum esse prout in dicto articulo continetur.

Postquam *frater Johannes* prior ordinis fratrum predicatorum de skanigia¹ diocesis lyncopensis testis juratus receptus in modum informationis interrogatus

Super *primo* articulo dixit et respondit quod verum est quod in dicta diocesi lyncopensi sunt aliquae insule ad quas non est aditus seu excessus nisi in estate. Interrogatus qualiter scit dixit quod ita audivit dici a pluribus. Interrogatus unde est ipse oriundus Respondit quod de Epatu skarensi.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit et respondit vera esse que in dicto articulo continetur¹ temporibus istis maxime quia tot nobiles et alij homines confluunt et sequuntur dnm Epm lyncopensem dum visitat quod ecclesie et rectores ipsarum multum gravantur. Interrogatus qualiter scit respondit quod pluries personaliter presens fuit quando dns Eps lyncopensis visitabat.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse vidit quod dominus benedictus bone memorie quondam Episcopus lyncopensis et frater domini Magni regis swetie eo modo et forma visitabat prout in dicto articulo continetur et post ipsius domini Benedicti obitum uidit et personaliter presens fuit quod dns Laurencius bone memorie lyncopensis episcopus eundem modum in visitationibus observabat prout in dicto articulo continetur. Interrogatus de tempore quo vidit quod dns Benedictus bone memorie lyncopensis Eps ita visitabat ut deposuit dixit quadraginta anni sunt elapsi vel circa.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et personaliter presens fuit multociens cum prefato dno Laurencio dum uisitabat.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit

¹ Sic.

dixit et respondit eo modo at forma ut in secundo articulo deposuit.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit respondit quod ita audiuit dici ab ore prefati domini Karoli epi lyncopensis. Interrogatus quam utilitatem possent sequi ecclesie et rectores earundem si dicta consuetudo resumeretur dixit et respondit quod exinde ecclesie et rectores ipsarum possent effici diciores et multa bona exinde facere addens quod frequenter accidit sibi quod dum questam suam faciebat pro conuentu suo rectores ecclesiarum respondebant sibi quod non poterant commode sibi dare propter procurationem que precessat vel exspectabant facere pro domino Epo lyncopensi.

Super *ultimo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse vidit quod dns archidiaconus lyncopensis uisitabat ecclesias tempore prefati domini benedicti quondam episcopi lyncopensis. Interrogatus si odio vel amore prece vel precio aliqua deposuit dixit quod non set quia rei veritas sic se habet et ita credit sicut deposuit.

*Dns Nicholas rector ecclesie Wallarstadha*¹ diocesis lyncopensis testis juratus receptus in modum informationis interrogatus super *primo* articulo dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod uidit et presens fuit et oriundus est ut dixit de dicta diocesi lyncopensi.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse scit plures ecclesias in dicta diocesi lyncopensi curam aliarum² habentes quod octo vel novem tales ecclesie non sufficerent nec facultates haberent ad soluendum unam procurationem Episcopalem eo modo quo istis temporibus recipiuntur per dominum Karolum nunc episcopum lyncopensem et licet aliquae ecclesie habundant in facultatibus et redditibus tamen oportet necessario quod rectores ipsarum ecclesiarum de duobus vel tribus annis sibi prouideant ad unam procurationem faciendam.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse

¹ Vallerstad i Bobergs härad.

² Sic.

prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse personaliter fuit in seruicio dni Benedicti bone memorie quondam ducis filandie¹ et fratris regis swetie et seruabat illum modum in visitationibus suis prout in dicto articulo continetur et post ipsius domini benedicti obitum dns Laurencius bone memorie quondam Eps lyncopensis longo tempore eundem modum seruauit in visitationibus suis prout in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia uidit.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit ita scire prout in secundo articulo deposuerat.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse audiuit et presens fuit quando dns Karolus Eps lyncopensis consensit dictam consuetudinem resumere si super hoc licencia sedis apostolice haberetur. Interrogatus quam utilitatem sequerentur ecclesie et rectores earundem si dicta consuetudo resumeretur dixit quia relevarentur ab isto onere magnarum expensarum, ex quibus non solum agrauantur ipsi rectores, ymo etiam parochiani ipsorum in recipiendo hospites tempore uisitationis et quod ipsi rectores melius possent recipere religiosos et pauperes et plura bona ecclesiis facere. Interrogatus que possent esse preiudicia ipsis ecclesiis si dicta consuetudo non resumeretur dixit quod de die in diem magis grauerentur¹ et depaupererentur¹ licet ipsi haberent sustinere in quantum possent.

Super *ultimo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse scit quia unus est de vices gerentibus domini Epi lyncopensis. Interrogatus si prece precio odio vel amore aliqua de premissis deposuit dixit quod non set quia ita est et ita credit sicut deposuit.

*Magnus prepositus de sondoibo*² lyncopensis diocesis testis iuratus receptus in modum informationis interrogatus

Super *primo* articulo dixit et respondit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse vidit et est oriundus de Epatu lyncopensi.

¹ Sic. ² Sunnerbo.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia scit facultates plurium ecclesiarum maxime de prepositura sua
V ubi sunt viginti quatuor¹ ecclesie curate de quibus non sunt nisi tres que infra sex annos possent commode facere expensam pro una procuratione domino Epo lyncopensi eo modo quo istis temporibus recipiuntur procurationes.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse audivit pluries a pluribus hominibus fide dignis de Epato lyncopensi et scit quod dns Eps lyncopensis habet suas curias proprias et redditus bonos in singulis preposituris et in dictis suis curiis a pluribus audivit dici quod ibidem residensiam² faciebat ab antiquo dum visitabat ecclesias dictarum prepositurarum et reddibat² ad dictas suas curias suis propriis sumptibus qualibet die et nocte functo officio visitationis sue.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit quod non recordatur set audivit a pluribus dici ita esse sicut in dicto articulo continetur.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit sepissime et expertus est in persona sua propria quia etiam aliquotiens accidit sibi in visitationibus domini Episcopi quod oportebat sibi pascere quingentos equos et plus vellet ut dixit pro singulis visitationibus dare quinquaginta marcas denariorum quam providere domino Episcopo tempore sue visitationis.

Super *sexto* articulo dixit et respondit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse audivit quando dominus Episcopus consensit resumere dictam consuetudinem. Interrogatus de loco dixit quod in sacristia ecclesie cathedralis lyncopensis et presente communitate cleri diocesis lyncopensis. Interrogatus quam utilitatem consequerentur ecclesie et rectores earundum si dicta consuetudo resumeretur dixit quod magnam utilitatem consequerentur quia non depauperentur ecclesie sicut nunc depauperantur et quelibet ecclesia secundum facultates et redditus suos solveret et daret annuam pensionem domino Episcopo sicut antiquitus faciebant et per illum modum

¹ Jfr. S. R. S. III:2 s. 289. ² Sic.

rectores illarum ecclesiarum possent multa bona facere ipsis ecclesiis in reparando domos et meliorando predia et hospitalitatem melius tenere et seruare. Interrogatus que preiudicia possent consequi ipsis ecclesiis si dicta consuetudo non resumeretur dixit et respondit quod multiplicarentur gravamina depaupererentur ecclesie ut dubitat plus more solito presertim quia nobiles terre sciunt quod clerus diocesis lyncopensis super hoc supplicauit domino pape.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod ipse in prepositura sua audit causas matrimoniales et diffinit quod inquit contra presbyteros et clericos qui delinquant in dicta prepositura. Interrogatus si odio uel amore prece vel precio aliqua deposuit dixit quod non set quia sic est et ita credit sicut deposuit.

Byrgerus advocatus de skanigia ciuis eiusdem loci testis iuratus receptus in modum informationis interrogatus

Super *primo* articulo exposito sibi in vulgari suo dixit et respondit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod sepissime fuit in insulis dicti episcopati¹ lyncopensis.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit et respondit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit et respondit quod ipse scit hoc prope sex ecclesias curatas quarum omnium facultates et redditus unius anni non bene sufficerent ad soluendum unam procuracionem dno Epo lyncopensi eo modo quo recipiuntur temporibus istis procuraciones.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit quod ita audivit dici a pluribus fide dignis quod ita seruabatur prout in dicto articulo continetur et quod dns Eps lyncopensis habet curias suas in singulis preposituris. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et ut audivit dici a pluribus quod in dictis curiis fiebant expense et provisiones de bonis et redditibus dni epi lyncopensis illo tempore quo seruabatur illa antiqua consuetudo videlicet quod suis propriis expensis dns Eps lyncopensis visitabat prout in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit se non recordari

¹ Sic.

set bene audivit dici a pluribus quod ita fuit prout in dicto articulo continetur.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia sepe vidit presertim temporibus istis propter multitudinem hominum qui sequuntur dnm Epm in visitationibus suis.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit se nichil scire nisi de auditu.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia ita uidit et audiuit obseruari prout in dicto articulo continetur. Interrogatus si prece precio odio vel amore aliqua de premissis deposuit dixit quod non set quia ita rei veritas se habet et ita credit sicut deposuit.

Yuanus ciuis skanigie testis juratus et diligenter interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus dixit respondit in effectu eo modo quo testis proximo precedens dixit et deposuit.

lybertus de skanigia testis juratus et diligenter interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus dixit et respondit in effectu eo modo quo Byrgerus aduocatus testis precedens dixit et deposuit.

ganguidus de skanigia testis juratus et diligenter interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus dixit et respondit in effectu eo modo quo Byrgerus aduocatus testis precedens dixit et deposuit.

dns Ericus miles regis swetie legifer smalandie lyncopensis diocesis testis juratus receptus in modum informationis interrogatus

Super *primo* articulo dixit et respondit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et expertus est in persona sua propria et oriundus est de diocesi lyncopensi.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit sepe et scit facultates multarum ecclesiarum et in sua prouincia ubi est legifer est quedam ecclesia curata que uocatur

*sanhduye*¹ que uacat et uacauerat fere per decem annos et non inuenitur aliquis presbyter qui uelit dictam ecclesiam recipere ex specialiter quia timent de procuratione dni Epi lyncopensis et si seruaretur modus antiquus visitandi plures boni et sufficientes presbyteri inuenirentur qui gratanter dictam ecclesiam acceptarent. VI

Super *tercio* articulo interrogatus dixit et respondit se non recordari set bene audiuit dici quod antiquitus ita seruabatur sicut in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus respondit sicut in proximo articulo.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et sepissime fuit in visitationibus cum dno Epo lyncopensi.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit se nichil scire quia non interfuit in talibus actibus.

Super *ultimo* articulo interrogatus dixit ita esse sicut in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia sepe vidit prepositos visitare corrigere in preposituris suis in certis casibus. Interrogatus si prece vel precio odio vel amore aliqua de premissis deposuit dixit quod non set quia rei veritas sic se habet et ita credit esse sicut deposuit.

Amundus mercator de iunicopia testis juratus in modum informationis receptus exposito sibi *primo* articulo in uulgari et super eo diligenter interrogatus dixit et respondit uera esset prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et expertus est et est oriundus de dicta uilla junicopie lyncopensis diocesis ut dixit et recordatur ut dixit quod tempore domini benedicti bone memorie quondam episcopi lyncopensis dum ipse dominus benedictus ibat per suam diocesim pro uisitationibus suis faciendis et uellet intrare quandam insulam que uocatur visigicio² que est scituata³ in stagno quod uocatur Vetter perierunt ibi multi boni viri de societate domini episcopi predicti. Interrogatus de tempore dixit quod triginta septem anni vel circa sunt elapsi quod dictus casus accidit.

¹ Sandvik i Västbo härad. Den korrupta namnformen förklaras ur Sanhduyc.

² Sic.

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

Super *secundo* articulo diligenter interrogatus dixit ita esse prout continetur in dicto articulo. Interrogatus qualiter scit dixit quia scit facultates et redditus plurium ecclesiarum dicte diocesis que nullo modo sufficiunt ad soluendum procurationes domini Epi lyncopensis addens etiam quod quedam ecclesia curata que uocatur *hyartland*¹ vacauit fere per quatuordecim annos ex eo quia presbyteri recusabant eam recipere timentes ne possent onera ratione visitationis dni Epi exinde supportare.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et recordatur quod dni Enricus boecius benedictus laurencius bone memorie successiue quondam episcopi lyncopenses seruabant eundem modum visitandi prout in dicto articulo continetur addens etiam quod dns eps lyncopensis habet suas curias et redditus scituatas² in singulis prouinciis seu preposituris sue diocesis in quibus curiis domini episcopi memorati tempore quo visitabant secundum modum antiquum residebant suis expensis et ad vnam ecclesiam vicinam populum plurium parochiarum conuocabant et ibidem confirmabant et uisitationis officium exercebant et in continenti functo officio visitationis reddibant ad dictas suas curias suis propriis sumptibus et expensis. Interrogatus quis episcopus confirmauit eum dixit quod dominus Enricus quondam episcopus lyncopensis. Interrogatus cuius etatis est et de quanto tempore recordatur dixit quod habet octoginta annos et ultra et recordatur bene de septuaginta annis et de pluribus.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia ita vidit et audiuit et non audiuit dici nec vidit quod aliquis episcopus prius recederet a dicta consuetudine quam prefatus dominus laurencius ut dixit.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit aliquociens quod tempore sterilitatis alique ecclesie propter procurationes predictas tantum grauabantur quod tempore illorum rectorum qui procurationes soluebant ecclesie derestaurabantur alie uero ecclesie que magis sufficientes erant et diciores ad magnum tempus depauperabantur.

¹ Hjärtlanda i Västra härad i Njudung.

² Sic.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit nichil aliud scire nisi quod audivit dici a pluribus ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus que utilitas esset ipsis ecclesiis si dicta consuetudo eximeretur dixit quod sine dubio rectores ipsarum ecclesiarum melius possent suas curias reparare et edificare et sua predia colere et seminare et hospitalitatem tenere et multa bona alia facere. Interrogatus que essent preiudicia ipsis ecclesiis et rectoribus ipsarum si dicta consuetudo non resumeretur dixit quod rectores ipsarum ecclesiarum in preiudicium ipsarum ecclesiarum et dampnum de die in diem plus agrauarentur et depauperentur et non solum ipsis ecclesiis ymo etiam omnibus parochianis quia dum rectores talia onera supportare non possunt oportet ipsos necessario recurrere¹ ad suos parochianos.

Super *septimo* articulo diligenter interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia scit quod in ecclesia lyncopensi est prepositus decanus et archidiaconus et quilibet illorum habet certam prouinciam limitatam in diocesi episcopi lyncopensis in qua prouincia quolibet suo tempore visitat inquirat et corripit¹ et in dicta diocesi sunt quindecim prepositi rurales vicesgerentes dni episcopi lyncopensis prout in dicto articulo continetur. Interrogatus si inductus precio vel precibus odio vel amore aliqua dixit seu deposuit dixit quod non set prout est in rei ueritate.

Haquinus mercator junicopie testis iuratus et diligenter VII interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus respondit in effectu eodem modo quo testis proximo precedens dixit et deposuit.

Holmgerus mercator junicopie testis iuratus et diligenter interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo diligenter interrogatus dixit et respondit in effectu eodem modo quo amundus mercatur precedens dixit et deposuit.

Hanabinus polen mercator iunicopie testis iuratus et diligenter interrogatus lectis sibi articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus dixit et respondit in effectu eodem modo quo amundus mercatur precedens dixit et deposuit.

¹ Sic.

Haquinus siwas mercator junicopie testis iuratus et diligenter interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus dixit et respondit in effectu eodem modo quo amundus mercator precedens dixit et deposuit.

Hermannus mercator junicopie testis iuratus et diligenter interrogatus lectis sibi predictis articulis et expositis in uulgari per sufficientem interpretem singulariter et sigillatim super quolibet articulo interrogatus dixit et respondit in effectu eodem modo quo amundus mercator iunicopie precedens dixit et deposuit.

Frater *iohannes* gardianus fratrum minorum de iunicopie¹ testis iuratus modo quo supra receptus

Super *primo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur interrogatus qualiter scit dixit quia sepe vidit et expertus est in persona sua propria et est oriundus de dicta diocesi lyncopensi ut dixit.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et scit plures facultates et redditus plurium ecclesiarum dicte diocesis.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit se nichil aliud scire nisi quod audiuit dici a pluribus quod ita seruabatur ab antiquo prout in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit se non recordari set bene audiuit dici a pluribus fidedignis quod prefatus dnus laurencius bone memorie a dicta antiqua consuetudine recessit.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit de pluribus rectoribus ipsarum ecclesiarum quod post visitationem dni episcopi per quatuor vel quinque annos erant debitis obligati occasione visitationis predictae.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit se audiuisse ab ore dni Karoli episcopi lyncopensis quod ipse consenserat resumere predictam consuetudinem prout in dicto articulo continetur. Interrogatus que utilitas esset ipsis ecclesiis si dicta consuetudo resumeretur dixit quod magna utilitas esset ex eo quia rectores ipsarum ecclesiarum efficerentur diciores et melius possent deservire deo et ecclesiis suis quam nunc faciunt et hospitali-

¹ Sic.

tatem tenere et seruare et si dicta consuetudo non resumeretur credit quod multe ecclesie dicte diocesis diuinis obsequiis defraudabuntur propter paupertatem rectorum ipsarum et interdum inueniuntur sufficienter presbyteri qui uellent recipere aliquas ecclesias curatas dicte diocesis propter ipsarum paupertem.¹

Super *septimo* articulo interrogatus dixit ita esset prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et audiuit seruari prout in dicto articulo continetur tamen bene audiuit quod maiores cause referuntur dno episcopo lyncopensi. Interrogatus si inductus precio vel precibus odio uel amore aliqua dixit seu deposuit dixit quod non set prout est in rei veritate.

Dns *aquinus* prepositus de *ostbo*² testis iuratus et diligenter interrogatus

Super *primo* articulo interrogatus dixit vera esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia sepe vidit et expertus est in propria persona sua et est oriundus de diocesi lyncopensi ut dixit.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur Interrogatus qualiter scit dixit quia scit facultates et redditus plurium ecclesiarum et maxime illarum de prepositura sua quarum sunt tres vel quatuor que non possunt sufficere omnes quatuor simul ad soluendum unam procurationem dno Episcopo lyncopensi. Interrogatus quot ecclesia sunt in prepositura sua dixit quod quatuordecim.³

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit quod dns benedictus bone memorie lyncopensis episcopus ita obseruabat prout in dicto articulo continetur a quo dno benedicto ut dixit sacras ordines presbyteratus recepit.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia ita expertus est in se ipso et vidit de pluribus Rectoribus aliarum ecclesiarum vicinis suis.

¹ Sic. Ett *non* måste vara uteglömdt i denna mening.

² Östbo i Finnveden.

³ Jfr. S. R. S. III:2, 288.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et personaliter presens fuit quando prefatus dns episcopus consensit. Interrogatus que utilitas posset esse ipsis ecclesiis si dicta consuetudo resumeretur dixit quod magna ex eo videlicet quia Rectores ipsarum ecclesiarum melius possent se sustentare et edificare et meliora bona ipsarum ecclesiarum et hospitalitatem tenere et multa alia bona facere. Interrogatus que preiudicia possent esse ipsis ecclesiis dixit quod ecclesie de die in diem magis depauperarentur et rectores ipsarum pauca bona facere possent ipsis ecclesiis.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus si inductus precio vel precibus odio vel amore aliqua dixit seu deposuit dixit quod non set prout est in Rei veritate.

Dns *Thoridus* Rector ecclesie de *friale*¹ testis juratus et diligenter interrogatus super *primo* articulo dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia scit et expertus est de redditibus et facultatibus plurium ecclesiarum dicte diocesis.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et audiuit tempore dni benedicti bone memorie quondam episcopi lincopensis.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et ipse dns laurencius quondam episcopus lyncopensis sibi deponenti contulit ecclesiam curatam de *Hangur*² dicte diocesis.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit et respondit eo modo quo supra in secundo articulo deposuit et ipsemet occasione procurationis quam anno preterito soluit dno episcopo lyncopensi est adhuc pluribus debitis obligatus et

¹ Fryele i Östbo.

² Hånger i Östbo.

multo fortius est idem de pluribus rectoribus vicinis suis quia habent pauperiores redditus quam ipse habet.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit se nichil scire nisi de auditu alieno.

Super *septimo* articulo dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et audivit ita fieri at seruari prout in dicto articulo continetur. Interrogatus si inductus precio vel precibus odio vel amore aliqua dixit se deposuit dixit quod non set prout est in rei ueritate.

*Dns Ulfo*¹ prepositus in nudungia testis juratus et diligenter interrogatus dixit et respondit ita vera esse sicut in *primo* articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et personaliter fuit in insulis omnibus episcopatus lyncopensis ubi est periculosus aditus.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse sicut in eo articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia scit et expertus est in se ipso Ratione sui beneficii et aliorum beneficiorum ecclesiasticorum sue prepositure in qua prepositura dixit esse viginti ecclesie curate quarum omnes sunt insufficientes ad soluendum procuraciones dno episcopo lyncopensi excepta una que vocatur *sandsio*.²

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse prout in VIII dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter³ dixit quia tempore dni benedicti bone memorie et etiam aliquibus temporibus dnj laurencij quondam Episcopoum lyncopensium ipse qui deposuit morabatur et moratus fuit in ciuitate lyncopensi et vidit quod prefatus dns benedictus visitabat suis propriis expensis et post obitum eiusdem dni benedicti eodem modo visitabat prefatus dns laurencius prout in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et expertus fuit in persona sua propria et triginta anni sunt elapsi quod prefatus dns laurencius contulit sibi qui deposuit ecclesiam curatam de *freal*⁴ dicte diocesis.

¹ Att döma af det antal kyrkor Ulf anför som hörande till sin prepositura, torde han knappast ha varit prost i hela Njudung, utan antagligen endast i Västra härad. Jfr. S. R. S. III: 2, 290 STYFFE, Skandinavien 208 f.

² Sandsjö i Västra härad i Njudung.

³ Ett *scit* antagligen utfallet.

⁴ Fryele.

Super *quinto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia sepissime vidit et in prepositura sua est quedam ecclesia curata que vocatur *Hirlanda*¹ que fere per quatuordecim annos vacauit ex ea causa quia non poterat secundum suas facultates soluere procurationes dno episcopo lyncopensi.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia audiuit ab ore ipsius dni Episcopi lyncopensis. Interrogatus quas utilitates consequerentur ecclesie et rectores ipsarum si dicta consuetudo reservaretur dixit quod multas quia melius reparentur² et edificarentur domus et ecclesie et rectores ipsarum ecclesiarum magis honeste insedere possent juxta statum suum et melius possent depascere pauperes et infirmos et multa alia bona facere. Interrogatus que preiudicia possent iminere ipsis ecclesiis si dicta consuetudo non reservaretur dixit quod domus et curie ipsarum ecclesiarum coruerent nec reparari possent sicut istis temporibus comode reparari non possunt nec rectores ipsarum ecclesiarum sibimet nec etiam aliis aduenientibus in expensis et aliis necessariis comode prouidere possent.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur et non solum per nominatos in dicto articulo inquisitio et correctio fit ymo etiam per alios quibus dns episcopus lyncopensis interdum comittit vices suas quando ipse dns episcopus non visitat in persona sua propria. Interrogatus si istructus³ precio vel precibus odio vel amore aliqua dixit seu deposuit dixit quod non set prout est in rei ueritate secundum scienciam et conscienciam suam.

Dns Hetgo rector ecclesie de *equesio*⁸ dicte diocesis testis juratus et diligenter interrogatus super *primo* articulo dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit et personaliter fuit in aliquibus insulis episcopatus lyncopensis ubi est periculosus aditus.

Super *secundo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia scit et expertus est in se ipso ratione sui beneficii quod est insufficiens ad soluendum procurationes dno Episcopo lyncopensi.

Super *tercio* articulo interrogatus dixit ita esse prout in

¹ Hjärtlanda. ² Sic. ³ Eksjö.

dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quod tempore dni benedicti bone memorie et etiam aliquibus temporibus dni laurencij quondam episcoporum lyncopensium ipse qui deposuit fuit in ciuitate lincopensi et vidit quod prefatus dns benedictus visitabat suis propriis expensis et post obitum eiusdem dni benedicti eodem modo visitabat prefatus dns laurencius prout in dicto articulo continetur.

Super *quarto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit.

Super *quinto* articulo testis iuratus et diligenter interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit dixit quia vidit aliquos presbyteros qui dimittebant ecclesias, quia non poterant secundum facultates suas soluere procuraciones dno lyncopensi episcopo.

Super *sexto* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur. Interrogatus qualiter scit¹ quia audiuit a dno episcopo lyncopensi. Interrogatus quas utilitates consequerentur ecclesie et rectores ipsarum si dicta consuetudo reseruaretur dixit quod multas quia melius repararentur et edificarentur domus et ecclesie et rectores ipsarum ecclesiarum magis honeste insedere possent iuxta statum suum et melius possent depascere pauperes et infirmos et multa alia bona facere. Interrogatus que preiudicia possent iminere ipsis ecclesiis si dicta consuetudo non reseruaretur dixit quod domus et curie ipsarum ecclesiarum corruerent nec reparari possent sicut istis temporibus comode reparari non possunt nec rectores ipsarum ecclesiarum sibimet nec etiam aliis aduenientibus in expensis et aliis necessariis comode providere possent.

Super *septimo* articulo interrogatus dixit ita esse prout in dicto articulo continetur et non solum per nominatos in dicto articulo inquisitio et correctio fiunt ymo etiam per alios quibus dominus episcopus interdum comittit vices suas quando ipse dns² non visitat in persona sua propria. Interrogatus si instructus prece vel precio odio vel amore vel timore aliqua dixit seu deposuit dixit quod non set prout est in rei veritate secundum scienciam et conscienciam suam.

¹ Ett *dixit* antagligen uteglömdt.

² Sic. *Episcopus* saknas.

Munch har till sin afskrift af akten fogat en beskrifning af originalurkunden, ur hvilken vi hämta följande.

Akten består af 8 pergamentsstycken (ofvan angifna med romerska siffror i kanten), hvart och ett med skrift blott på ena sidan, så att man skulle kunna vara böjd att antaga, att styckena från början varit sammanhäftade vid ändarna, det ena vid det andra, och det hela på så sätt utgjort en s. k. rotulus. En del märken på pergamentsbladen gör det emellertid snarare troligt, att de på något sätt varit inbundna, fast de sedan blifvit utrifna, och af M. påträffades lösa, endast med ett snöre förenade till en bundt. Skriften uppges som god och tydlig; »den sedvanlige cursivhaand fra aarene 1320—50».

M. har i sin afskrift med största noggrannhet följt originalets indelning i blad och rader, och han har äfven bibehållit samma abbreviaturer; genom denna sin omsorgsfullhet skiljer sig hans afskrift fördelaktigt från den Fredenheimska, som ligger till grund för texten i D. S. 2653 och som särskildt har ganska förvrängda namnformer, hvilka emellertid i allmänhet beriktigats af utgifvaren. Denna bristande noggrannhet är för öfrigt märkbar hos flera af Fredenheims genom italienska kopister verkställda afskrifter.

Yngve Brilioth.

**Bref till Erik Benzelius d. y.
från Andreas Rydelius och O. A. Rhyzelius med anledning
af biskopsutnämningen 1731.**

En intressant, ehuru ingalunda odeladt tilltalande inblick i intrigerna för biskopsvalet i Linköping år 1731 gifva de två här nedan meddelade brefven, som i sanning tala för sig själfva. De återgifvas här efter de i Linköpings stifts bibliotek förvarade originalen (Benz. Brefsaml. Bd. XII 1731), på hvilka f. Öfverbibliotekarien D:r C. ANNERSTEDT haft vänligheten fästa min uppmärksamhet. Enligt ett därstädes äfvenledes bevaradt bref af den 11 febr. 1711 från lektor C. ECKMAN i Linköping öppnades valakterna i domkapitlet den 10 febr., hvarvid röstsiffrorna befunnos vara följande:

domprosten Rhyzelius	206
professor Rydelius.....	154
doctor Erik Benzelius	100
pastor Norberg	45
doctor Daniel Lundius	27
prosten Livijn	20
doctor Celsius	17
doctor Jacob Benzelius	7
prosten Wibiörnsson	7
doctor Humle	5
professor Henric Benzelius	2
biskop Schröder	1
doctor Schyllberg	1

Lektor C. ECKMAN anger i sitt bref en särdeles egendomlig orsak såsom medverkande till den relativt låga röstsiffran för Erik Benzelius. »Der till med» — skrifver han — kom i de dagarna, som walet mäst på alla orter hölls, ett bedröfweligt men dock lyckeligen osannt ryckte, som wore Eder Högwördighet med döden afgången, hwilket utan twifwel hindrat alt för många röster.»

I.

Andreas Rydelius till Erik Benzelius d. y.

Högwärdige hr Doctor och biskop.

Bägge Eders Högwärdighets kära Bröder, D:r Jacob och Professor Henric läse wittna mäd mig, huru högt iag denna tiden önskat och effterlängtat de tiender ifrån Stockholm, att Eders Högwärdighet wore af Hans K. Maj:t utsedd till andelig Förman och Biskop öfwer Linköpings stift. Gud wet dock ald-rabäst, att dät alt ifrån ledighetens begynnelse har varit min hiärtans angelägenhet. Ty iag har alltid haft och hafwer ännu dän idé om Eders Högwärdighets förnäma person, att i honom finnes all dän wijsheet, rättsinnighet och gudälskande nijt, som till ett så dyrt och swårt ämbetes förwaltande fordras. Nu är iag ändtelig så lyckelig blefwen, att iag kan gratulera mitt fä-dernes land, såsom i andelig måtto ett af de sällaste i riket, att dän gode Guden hafwer benådat dess clerum mäd en så from, så rättwijs och så högt uplyst förman och bewarat dät fattiga stiftet för dän mannen, som mäd så många ochristeliga calum-nier, försmädelser och critiquer inför Hans Kongl. Maj:t siälf, Råden och nästan öfwer alt i Stockholm, aldramäst emot mig, men äfwen ock emot Eders Högwärdighet och Pastor Norberg sökt att bana sig vägen till dät ämbete, till hwilket han sig giort så ovärdig, fast han twungit sig till de aldra flästa voterna i stiftet. Jag wet af säkra händer ifrån Stockholm, att han på ett så ochristeligt sätt har welat intränga i dätta ämbetet, och Hans Maj:t siälf har berättat dät för en viss herre. Jag må be-känna, att dän glädien, som iag fått däraf, att Hans Maj:t och pluralitetens i rådet wahl har träffat dän wärdigaste, äfwen däraf fördubblas, att stiftet dess medelss är wordet befriat för dän mannen, af hwilken man intet hade utan alt ont att be-fruchta, hwaröfwer och så wäl som öfwer dät förra iag wet, att nu är en allmän glädie uti alla angulis O — gothiæ Gud ware ärad och prisad därför högel. Ingen utan Eders Högwärdighet kunde så lätt och lämpel. betaga honom dän alt för stora myndigheten, som han besynnerl. sub interregno förwärfwat sig

i Östergyl'n, ty han har alltid budit till att wara en ἀλλοτρι-
ἐπίσκοπος, men nu en tid warit i alt sitt wäsende episcopus.
Dät lærer dock nu få ock redan hafwa fått sin ända. Altså
emedan iag har en anhörig i Östergyl'n, dän bem:te domprost
alltid warit emot och för min skull ifrån promotion stängt, så
hoppas iag, att han nu kan, näst Gud, få sin wissa tillflycht
till Eder Högwyrdighets förbarmande. Han har med en swag
helsa nu i många år haft ett odrägeligt arbete med stadscom-
ministraturen i Eksjö och lærer effter alt anseende naturl. ej
kunna länge där med uthärda. Hans namn är Magister Johan
Köler, en from man och inför Gud och hwar redelig man en
rätt präst, hwilket iag får lof på mitt samwett att säga, fast¹
han äger min systerdotter. Magister Ryden, som är notarius
consistorii, har ock warit hans förfölielses obiet, en man
dock af wackra studier och mycket ärligit sinne samt dän ha-
bilaste secreterare, som iag tror där nånsin har warit. Eders
Högwyrdighets fromhet gifwer mig anledning till att tro, att
Eders Högwyrdighet inter förtryter, att iag förhastar mig mäd
de två förbem:te personernas ödmiuka anmälade till dät bästa.
Föröfrigt önskar iag af hiärtans grund, att Gud, som nu hafwer
fördubblat Eder Högwyrdighets syslor och bekymber, Han wille
ock fördubbla uti Eders Högwyrdighet nåd och anda, samt
krafter och mod till att bestrida dätta sitt ämbete på dät
nya stället, inneslutande mig uti Eders Högwyrdighets bestän-
diga ynnest, och mäd wördsammaste sinne intill min död för-
blifwandes

Högwyrdige hr Doctorens och Biskopens ödmiuke
och aldrahörsammaste tjänare

Andreas Rydelius

Lund d. 14 Maj 1731.

¹ Hdskr.: fäst

II.

Andreas Ol. Rhyzelius till Erik Benzelius d. y.

Högwördige Herr Doctor och Biskop,

Förnäme och gunstige Herr.

Såsom thet Gudi behagat genom Kongl. Maj:ts aldranådigsta fullmakt, efter min och alla rettsinnades önskan, förordna E:r Högwördighet til Biskop öfwer Linköpings stift, i hvilket ock iag en ringa lem är worden, så hafwer iag, enligt min skyldighet, then äron at härmedelst theröfwer betyga min uprichtiga hiertas fågnad samt tillika gratulera både thet stora stichtet en för sin orthodoxie, nit, flit och rettsinniga wäsende högtbeställd förman samt och högwördiga herr Doctoren och Biskopen ett stort widt begrepet sticht och anseenligit prästerskap at i Herranom förestå och til eftersyn warda i läro och lefwerne. Af Herranom Gudi önskar iag Högwördiga herr Doctoren och Biskopen til thet dyra och answariga Embetets lyckeliga förvaltning Guds andas bistånd, goda kropps krafter jemte all annan sielfbegiärlig förmohn och wälsignelse! Thet erkenner iag för en synnerlig nåd af Gudi, att han låtet mig finna then ynnest för Clero i Linköpings sticht, så at the med sina votis wid både thenna och förra vacancen mig welat ihogkomma, men kan inför samma Gudi betyga, at iag memor, quam sit mihi curta supellex, icke thermed vidare gådt för mig, än at iag allenast önskat, thet tredje mannen iche motte blifwa oss föresatt för the skiäl och orsaker, som iag thorde innan kort få lägliget mundteligen at ytra. Ware Gudi ära och pris, som hafwer behagat benåda min önskan med en så allom kiär fullbordan! Dock mig fram för alla andra af stichtet kiär och önskad, ei allenast för någon frändskap oss emellan, bestående theruti at salig Doct. Eric Haqvini Odelius och min salig mormoder, Karin Håkansdotter woro af fader och moder samsyskon, utan ock förnämligast i afseende på then synnerliga gunst, hwarmed Högwördige Herr Doct. och Biskopen nu snart i 30 år mig bewerdigat. Hwilken gunst, som mig framdeles wid ett närmare sammanboende bättre och flere tilfellen thertil altid lära gifwas, iag skal på alt uptänckeligt sett winlegga mig med

skyldig wördnad, trohet, tjenst och lydno at bibehålla och föröka. I medlertid önskar iag Högwördige herr Doctoren och Biskopen en lycklig reso och ankomst til Linköping, ther domkyrkia, consistorium, biskopsgård och hela stichtet så mycket mer betarfwar en myndig och eftertryckelig ephoria, som then ther snart i to år är worden saknad. Till Pingst hoppas iag kunna wara i Linköping, så framt thenne swåre riksdagen, efter en gång giordt aftal, med thenna månaden blifwer slutad. Probstén Laurelius med the andra twenne mina condeputatis ifrå stichtet recommenderar sig med en wördsam helsning. Och näst trogen antwardning uti Guds nåde och wård, framhårdar med all högachtning

Högwördige herr Doctorens och Biskopens
aldrähörsamskyldigste tienare

And. Ol. Rhyzelius

Stockholm d. 10 Maji 1731.

Ldm

Märkligt förslag år 1858 om ett diakon-ämbetes återupprättande inom svenska kyrkan.

Utdrag ur *Handlingar, rörande Prestmötet i Piteå den 17, 18 och 19 Augusti 1858. Hernösand, 1859.*

(Sid. 7.) De af Præses utgifna öfverläggningsämnen, hvilka inom föreskrifven tid varit Stiftets Presterskap genom trycket till kännedom meddelade, voro af följande lydelse:

Öfverläggnings-ämnen, af Biskopen öfver Hernösands Stift, Commendören af Kongl. Maj:ts Nordstjerne-Orden, Högvördigste Herr Magister Israel Bergman gillade och antagne att, under ordförande af utgifvaren Theologiae Doctorn, Contractsprosten och Kyrkoherden i Umeå, Ledamoten af Kongl. Maj:ts Nordstjerne-Orden, Mag:r Anders Abraham Grafström, offentligen discuteras vid det Prestmöte med Hernösands Stifts Norra Synodal-lag, som under instundande Augusti månad kommer att hållas i Piteå.

(Sid. 12.) 16. Då kyrkan redan åt Cathechetera inom Lappmarken öfverlemnat rättigheten att offentligen förkunna Ordet, vore det icke äfven för henne fördelaktigt att icke endast samma rättighet på andra ställen tillerkändes de lekmän, hvilka visat synnerligt nit och allvarlig håg för presterlig verksamhet och dermed förenade meddelandets gåfva, förutsatt att deras lära pröfvades vara skriftenlig; utan borde ej äfven kyrkan genom högtidlig invigning, hvarmed följde rättighet att handhafva Sakramentena, söka att *tillegna sig dem?* Deras arbete kunde då blifva för henne mer välsignelsebringande än nu är fallet, så länge de stå likasom *utom kyrkan*. Många söndringar skulle

derigenom möjligen förekommas. Måne ej detta vore det enklaste sätt att åter upprätta det tredje slaget af presterligt embete, det fordna Diakonatet eller Djekne-embetet, hvilket, som bekant är, väl vid sin uppkomst var inskränkt till vård om församlingens fattiga och sjuka, men under tidernas lopp erhöll en vidsträcktare presterlig betydelse? Vi få anmärka att, i det fall, som här ofvan är förutsatt, handlar Romersk-Catholska kyrkan vida klokare än den Evangelisk-Lutherska.

— — — — —

(Sid. 31.) Härefter uppläste Ordföranden satserna från och med den 16:de till och med den 18:de. Då uppträdde H. H. Biskopen och sade sig ingalunda misskänna det välmenta syftemålet med diakonatets införande, men att han ansåg nämnda diakonat skola blifva en förut i vårt land alldeles okänd »in-ympning» på presterskapet, hvadan frågan derom syntes honom ganska betänklig. Ty utom annat blefve då fråga om diakonernas aflöningssätt och sådant mer, hvilket skulle leda till mångfaldiga svårigheter. Nu uppträdde Contractsprosten *Runsten* och förtäljde, att, då en dylik fråga redan vid riksdagen 1853—54 förekom, ganska få ansågo lämpligt att viga olärda lek-män till kyrkans tjenare, och af denna åsigt förklarade han sig ock sjelf hafva varit, men skulle dock, tillade han, ett diakonat-embete behöfva för den stor prestbristens skull inrättas, så borde väl de, som dertill antagas, åtminstone hafva genomgått en missionsskola. Sedan Ordföranden för Synoden berättat, att framl. Biskop Franzén en gång, enligt hvad Ordföranden sjelf bevitnat, tillåtit Catecheter att offentligen förkunna Guds heliga ord, och Consistorii-Notarien *Sidner* upplyst, att Catecheter i allmänhet icke hafva rättighet till sådant, förklarade H. H. Biskopen, att han förmodade nämnde Biskop Franzén hafva derpå grundat sin åtgärd, att han kände dessa såsom företrädesvis skickliga; och erinrade derom, att Biskop ännu har en i lag sig tillerkänd rättighet att åt sådana personer meddela s. k. *venia concionandi*; men deremot tillåter ej lagen någon lekman, utom i nödfall, att utdela de hel. Sakramenten. Sedan härefter flera talare dels förklarat, att en mera utvidgad lekmannaverksamhet, och dels, att hvarje sådan verksamhet vore i många hänsenden i hög grad betänklig och för kyrkans framtida bestånd farlig, och dessutom tydligt blifvit ådagalagdt, att de nya skolorna voro så upp-

ställda, att man ej hade att på dem skjuta skulden för den öfverhandtagande eller stigande prestbristen, stannade Synoden på Ordförandens tillfrågan vid det beslutet, att frågan om diakonatets införande kan i så måtto för närvarande anses öfverflödig, att, hvad som i denna fråga är önskvärdt, redan synes af Riksens Ständer genom nyligen fattade beslut vara medgifvet.

»En svensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Siberien» och något om fångarnas öfversättningsarbete.

Bland de i Ryssland fångna karolinerna uppstod som bekant under trycket af de lidanden, som de fingo utstå, och efter läsningen af Arndts, Franckes och Speners skrifter, en pietistisk rörelse, hvars hufvudort och medelpunkt var Tobolsk. Därför afläto i juni 1713 nio svenska officerare, bland hvilka kunna nämnas den sedermera bekante upptäcktsresanden och kartografen Philip Johan (Tabbert) Strahlenberg, kaptenerna C. F. von Wreech, Carl Creutz och löjtnant C. M. Palm, å sina likasinnade kamraters vägnar ett bref till professor Herman Francke i Halle med en innerlig uppmaning att innesluta dem alla i förbönen. Härigenom kom denne att fatta ett lifligt intresse för de svenska fångarna och deras religiösa tillstånd, insamlade i Tyskland penningar,¹ läkemedel och böcker, som öfver Moskva skickades till Sibirien.

Den religiösa lifaktigheten bland fångarna och särskildt det af pietismen värmda andliga lif tog sig mångahanda uttryck, äfven praktiska såsom inrättande af en skola och ett sjukhus i Tobolsk, hvilket allt utförligt skildrats af den nämnde kaptenen von Wreech i hans 1725 utgifna: »Wahrhaffte und umständliche Historie von denen schwedischen Gefangenen in Russland und Siberien». Till stor del hvilar emellertid detta arbete på en annan, mindre känd publikation: »Der innere und äusere Zustand derer schwedischen Gefangenen in Russland, durch ihre eigene Brieffe, darinnen sie die auf ihre vormahlige fleischliche Sicherheit erfolgte Bekehrung und wunderbahre Erhaltung . . . freymüthig melden . . . getreulich ans Licht gestellt von Alethophilo.» Titelbladet bär som förlagsort »Franckfurth und Leipzig», men publikationen, som med åtta olika »Nachrichten» utkom

¹ Wreech mottog under åren 1714—1718 från Tyskland och Moskva ialles 2195 rubel 79 kopek enligt hans egen uppgift i: Der innere und äusere Zustand derer schwedischen Gefangenen in Russland, s. 334.

under åren 1718—1721, torde otvifvelaktigt hafva utgått från Halle.¹ Under pseudonymen »Alethophilus» döljer sig säkerligen en Francke närstående person eller kanske rent af Francke själf, som velat meddela intresserade bidragsgifvare, hvad resultat insamlingarna och förbindelsen med de svenska fångarna åstadkommit. De meddelade aktstyckenas hopsamlande och öfversändande till Tyskland skall ha verkställts af öfverstelöjtnanten J. C. von Isendorff, fånge i Moskva och känd för sin pietistiska läggning, samt därvarande tyska präster af Franckes skola.

Det finnes emellertid ännu några kapitel af denna fromhetsrörelse bland fångarna i Ryssland, som fortfarande äro oskrifna. Ingen grundlig undersökning af våra arkiv och bibliotek har gjorts för att få utrönt, hvilka skrifter med religiöst innehåll de fångna karolinerna haft till sin läsning, hvilka af dem bevarats till vår tid i deras afskrifter eller öfversättningar och ej heller om några af dessa befordrats till trycket. Icke heller är det utredt, i hvad mån de hemvändande krigarna bidragit till pietismens utbredning i Sverige genom sitt personliga exempel eller framför allt genom att sprida skrifter och traktater med pietistiskt innehåll, handskrifna eller tryckta. Man har i allmänhet måst nöja sig med att framhålla, att pietismen genom de hemvändande krigarna fick en betydande förstärkning ej blott i hufvudstaden, utan hvarhelst de slog sig ned.

Intetdera af dessa spørsmål kan dock i detta sammanhang bli föremål för en utredning. Hvad som här meddelas, utgör endast några tillfälligtvis samlade randanmärkningar till det nedan tryckta brefvet från »en svensk gudfruchtig fånge», hvilket på grund af vissa omständigheter synes mig vittna om att det varit många en kär läsning och spridts vida omkring.

Åtskilligt, kanske det allra mesta, af hvad de fångna karolinerna läste, afskrefvo eller öfversatte, har troligen redan i Ryssland och Sibirien gått förloradt. Och mycket af hvad som räddats med hem till Sverige, har gått samma väg. Tryckta böcker med religiöst innehåll, som under dagligt begagnande blifvit mycket slitna, har ingen brytt sig om att ta vara på. De ha kastats bort som värdelösa, och andra af »modernare» författare ha kommit i de gamlas ställe. Mera pietet och omvårdnad har ägnats åt de böcker, som afskrifvits af fångna karo-

¹ Jfr WREECH, anf. arb., s. 7 (företalet).

liner, och icke så få sådana »in captivitate muscovitica» gjorda uppbyggelseböcker finnas i behåll. Om några kan man i den tryckta litteraturen få upplysningar.¹ Några andra exempel skola här dragas fram.

Till Kungl. Biblioteket inköptes i februari 1899² ett samlingsband »Andeliga skrifter», som innehåller icke mindre än fem olika arbeten, hvilka alla öfversatts af fångar under åren 1715—1717. »Förswänkat i Siberien och Tomski» står det på de flesta af de prydligt skrifna titelbladen. Tvenne mindre arbeten äro af Francke: »Korta underrättelser om mögeligheten af then sanna omvändelsen til Gud och then wärckande christendomen» samt »Korta läropuncter om fullkomligheten efter som then i then Helga Skrift grundat är». En botpredikan, som finnes först i bandet, är möjligen också af Francke. De två sista äro de till omfånget största och utgöras af J. H. Wiegles, rektor i Glaucha vid Halle, »Föreställning om omvändelsens och christendomsens hinder samt menniskiornas wahnliga undflychter och om evangelii öfverswinneliga härlighet» och den engelske »predikaren» M. Meade's: »Nästan-christen, thet är: En tractat uthi hwilken then falska bekännaren eller steen- och munn-christen egentligen ransakat . . . warder.» Blott på en af Franckes småskrifter är öfversättaren angifven med initialerna E. W., men det är ej osannolikt, att samme person har öfversatt alla i det nämnda samlingsbandet befintliga uppbyggelse-skrifter. E. W. är säkerligen ingen annan än regementspastorn vid Helsing regemente Erik Westadius, som under sin fångenskap vistades först i Tobolsk och sedan i Tomsk. Efter hemkomsten kallades han af öfverstelöjtnanten Sten Coijet, känd för sin pietistiska läggning, till kyrkoherde i Ljungby i Skåne. Lunds domkapitel gjorde dock allt för att hindra Westadius' befordran, sannolikt därför att han var känd som pietist³.

En annan af Franckes småskrifter har också en karolin till öfversättare. Hans »Lähra om begynnelsen till ett christeligt lefwerne» öfverflyttades till svenska af Josias Cederhielm⁴, sekre-

¹ Jfr särskildt de, som anföras af professor H. Lundström i hans uppsats om »Svenskarne i ryska fångenskapen 1709—1721 (Skisser och kritiker, s. 243): Speners »Den christeliga lähras förklaring» och afskrifter af tvenne tyska uppbyggelseböcker.

² Afd. Teol. Uppbygg.

³ CAVALLIN, Lunds stifts herdaminne. D. 5 (1858), s. 55. Enligt ENNES, 1, s. 409, var W. regementspastor vid artilleriet.

⁴ LINDERHOLM, Sven Rosén. 1911, s. 103.

terare vid Karl XII:s fältkansli och sedermera riksråd och ambassadör till Ryssland. Under sin fångenskap vistades han i Moskva under tämligen stor frihet, och där har väl också öfversättningen gjorts. Den trycktes anonymt i Reval 1718 hos boktryckaren Johann Köhler. Ett till vår tid bevaradt exemplar¹ af den bär den lilla men märkliga anteckningen »Kiöpt i Siberien åhr 1721 för 12 öre smt, ombunden i Jönkiöping för 24 öre smt år 1725 dh. 26 Martii». En karolin har kommit öfver den där borta i fångenskapen, lyckats rädda den med sig hem och där måst binda om den på grund af dess nötta tillstånd!

Från samma tryckeri i Reval utgingo under år 1723 tre andra småskrifter utaf Francke i svensk öfversättning, men om deras öfversättare är ingenting bekant. Visserligen vet man på grund af ett bref från öfverstelöjtnant von Isendorff från Moskva till en vän i Tobolsk,² att öfverste marskalken m. m. Carl Piper i april 1714 var sysselsatt med öfversättningen af några af Franckes små traktater. Om det möjligen kan existera något samband mellan dessa och de ofvan nämnda tryckta, torde vara ytterst vanskligt att yttra sig om. Det är emellertid anmärkningsvärdt, att från Köhlers officin i Reval utgingo omkring 1723 åtskilliga andra pietistiska skrifter i svensk öfversättning, såsom traktater af Spener, Anton Wilhelm Böhme m. fl. Hvarför trycktes de just i Reval och ej hemma i Sverige?

På tal om Carl Piper, så öfverflyttade han under sin fångenskap till svenska bönerna uti Arndts »Sanna kristendom» med hjälp af sin frände fäniken Gustaf Abraham Piper. Döden hindrade honom att fortsätta med själfva betraktelserna. Arndts »Sanna kristendom» trycktes efter den Berlinska editionen af 1712 första gången på svenska 1732 i Norrköping af Carl Fredric Broocman. Då det var på bekostnad af Christina Törnflycht, Pipers änka, som tryckningen kunde utföras, torde man uti denna edition med ganska stor sannolikhet återfinna Pipers öfversättning af bönerna. Betraktelserna däremot äro till svenska öfverflyttade af pastorn i den tyska församlingen i Norrköping R. Broocman och kyrkoherden A. Münchenberg.³ Uti företalet omtalar den yngre Broocman, att Piper under sin fångenskap fann,

¹ Uppsala Universitetsbibliotek. Sign. 28: 707.

² WREECH, anf. arb., s. 238—239.

³ Jfr WRANGEL, Frihetstidens odlingshistoria. 1895, s. 3, 157.

då han ville fördrifva sitt bekymmer och sin ängslan, sådant nöje och andakt uti Arndts arbete, »at han ey allena utwaldt then til sit vade mecum och til sin egen handbok, utan jemwäl hos sig beslutit at låta then kom ut i en ny öfversättning på svenska». För ändamålet gjorde han en början med bönerna men han måste »lemna sielfwa betrachtelserna til andra skickeliga mäns öfversättning.»

Bland andra, tillfälligtvis anträffade, handskrifna uppbyggelseböcker, öfversatta af karoliner, kunna nämnas Gottfrid Arnolds »Evangeliska tal öfver sön- och högtidsdagarnas evangeljer».¹ Denna »hus- och resepostilla» öfverflyttades till svenska språket »uti Ryssland och Nisna Novagrod på det nionde vårt fängelse år 1718». Drabantkorporalen Bror Rålamb, mera känd som tillfällighetsskald och festtalare inför fångarna i Tobolsk på större högtidsdagar, öfverflyttade 1719 från franska till svenska ett arbete, som han gifvit titeln: »Dhen dag i dag är, eller tjdens rätteliga brukande till att ingå uthi ewighetenes ewigheet; medh en påminnelse af hwadh nödwändigast är att göra och låta till att warda sahlig»². En afskrift af Samuel Columbus öfversatt af den danske psalmdiktaren Thomas Kingo's »Andelige Siungechor»³ bär på titelbladets framsida följande mycket sägande upplysning: »Detta siunge-chor är afskrefwit utj staden Ouffa belägen 600 wieurst ifrån Kasan, ock är en ryssarnes yttersta gränss på den sijdan moth hedningarne a: 1710». Afskrifvaren var fänriken vid Kalmar regemente Erik Millberg.

Af tryckta öfversättningar erinras om den engelske pastorn Lucas »Evangelii sedo-lära, hwarutinnan handlas om den christeliga dygdens rätta egenskap», som från franskan öfversattes af generalen Adam Ludwig Lewenhaupt och trycktes i Stockholm 1720 hos J. H. Werner. Från samma officin utgick tre år senare Johann Rittmeyers s. k. communionbok, klädd i svensk dräkt af fänriken Gustaf Abraham Piper. Originalen »Betrachtungen über das heilige Abendmahl» fick den unge fänriken låna med sig till Tjuchloma af bataljonspredikanten vid Västmanlands regemete Anders Schleperus.

Det torde af de ofvan framdragna, tillfälligtvis anträffade

¹ Kungl. Biblioteket. Afd. Teol. Pred. — Bibliotekarien H. Lindegren har välvilligt gjort mig uppmärksam på den.

² Kungl. Biblioteket. Rålambska samlingen. Fol. 54.

³ Kungl. Biblioteket. Afd. Teol. Uppbygg.

exemplen, framgå, att åtskilliga af svenska fångar öfversatta uppbyggelseskifter framför allt med pietistiskt innehåll befordrats till trycket och att andra spridts i handskrift, hvarigenom pietismen hemma i Sverige mycket starkt befordrats. Därtill har utan tvifvel på sina håll också bidragit det nedan tryckta brefvet, hvars hela titel lyder: »En svensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Siberien til sin kiära broder landzcammereraren Magnus Gabriel Palm. För thess werdighet skul, utaf tyskan afsatt på swensko, och andra gången af trycket utgångit, åhr 1726 uti julii månad»¹. Som i titeln angifves, har brefvet utgått i tvenne tryckta upplagor, ett på den tiden ganska enastående förhållande för ett alster af mera tillfällig art. Någon annan grund därtill kan väl knappast finnas, än att »den gudfruchtige fångens bref» i sin första upplaga slutsålts och så ofta efterfrågats, att vederbörande ansett sig böra trycka om det i en ny. Man torde därför kunna antaga, att det spridts vida, kanske mest i Västergötland. Hvarför det öfversatts till svenskan och utgifvits, anges på titelbladet. »För thess werdighet skul» tolkar oförbehållsamt utgifvarens uppskattning af dess andemening. När första upplagan utkom, är obekant. Intet exemplar däraf har anträffats i något af våra tre största offentliga bibliotek, ej heller i andra, där efterforskningar gjorts. Af vissa omständigheter att döma kan det tidigast ha varit i början af 1720-talet. Kanhända finnes något samband med denna första upplaga och en annan skrift, som trycktes i Skara 1722 med titel: »De utur fångenskapet hemkomne Svea barns bekännelse om orsaken til deras fångenskap», af hvilken något exemplar ej är känt. Det är blott den flitige Warmholtz, som åt eftervärlden räddat uppgiften, att den funnits till. Af brefvets andra upplaga, som trycktes i Skara 1726 hos Kungl. Gymnasieboktryckaren H. A. Möller, finnes, så vidt det varit möjligt att konstatera, endast ett känt exemplar i behåll, som bevarats åt Kungl. Biblioteket.

Brefskrifvaren, löjtnanten vid Wennerstedts dragoner (Upplands ståndsdragoner) Carl Magnus Palm, blef kornett i september 1705 och kort därefter löjtnant. Hans regemente deltog i Lewenhaupts marsch 1708 från Livland och Kurland till hufvudarmén; vid Ljesna skall Palm ha råkat i rysk fångenskap².

¹ Den tyska texten är tryckt på vänstra, den svenska på högra sidan. Blott den svenska öfversättningen är nedan upptagen.

² LIND AF HAGEBY, Officerskårer vid tillfälligt uppsatta inhemska regementen under stora nordiska kriget, i: Personhistorisk tidskrift. 1908, s. 85. Palms dödsår uppgifves där felaktigt till aug. 1715.

Därunder vistades han i Wologda, Sviaski och kom 1711 till Tobolsk. Där slöt han sig till den af Wreech m. fl. representerade pietistiska riktningen och var som nämnts en af de nio, som undertecknade brefvet till Francke. I januari 1716 började han att undervisa de äldsta gossarna i skolan i Tobolsk i teckning, men afled redan i augusti samma år.

Palms broder, Magnus Gabriel, till hvilken brefvet är ställt, var landskamrer i Skaraborgs län 1708—1731, beskrifves som en driftig och kraftfull ämbetsman och skall på ett verksamt sätt ha bidragit till dämpandet af det uppror af Vadsbobönder, som i mars 1710 ledde till mordet på kronofogden Johan Warenberg vid Binnebergs gästgifvaregård. Det är ej bekant, om broderns uppmaning till brefmottagaren att trots »thess swåra embetz förretningar honom mykit hindra, at strefwa efter thetta ewiga goda», gått i af brefskrifvaren önskad riktning.

Så får Carl Magnus Palms bref från Tobolsk den 1 november 1715 tala för sig själf.

Hiertans allerkiäraste Herr Broder.

Under min fångenskapz tid hafwer jag för thetta åtskilliga gångor utur Casan och andra orter, närmare belägna Siberien, som ock sidst utur Tobolskow, igenom vår deputerade, Herr Capitain Nilsson¹ d. 1 Novemb. förlidit åhr, skrifwit min allerkiärasta broder til, och gifwit mitt tilstånd tilkenna, med tienstskyldigsta tacksäijelse för then stora mig bewista hielp, åhr 1710. Tå jag ock ther hos berättade, huru som jag ännu, i thetta bedröfweliga tilstånd, wid lifwet är. Och emedan ofwan-nemde Capitain blifwer åter här ifrån afferdad, hafwer jag intet welat underlåta, at medels thessa rader gifwa en liten effterrettelse om mig; af hiertat önskande, at the måga träffa min kiärasta Broder, i ett Gudi behageligt och önskeligit tilstånd. Wi arme fångar lefwe här som förlåtne fader- och moderlös-

¹ Lars Nilsson var kapten vid öfverste Carl Gustaf Dückers värfvade dragonregemente och vistades under sin fångenskap bl. a. i Wologda och Tobolsk. Han synes dock åtnjutit en viss frihet och tjänstgjort som ombud och kommissionär för medfångarna eller mellanhand mellan dem och centralmyndigheten i Moskva. Jfr Pipers brefskoncept till furst Gagarin d. 27 sept. 1714 och Rehnschiölds till öfverstelöjtnant J. von Kaulbars, hvilka äro tryckta i: Historiska handlingar. D. 21: 2 (1911), s. 220, 235—237. Lars Nilsson hemkom ur fångenskapen 1718 eller 1719 och adlades 1719 med namnet Östner.

barn, i stort elende: althenstund lifzuppehellet warder oss alt förknapt tildelt. Man hafwer på allahanda art och wis sökt sig sielf at nära. Men then ewigt gode Guden hafwer låtit thet fögo lyckas, på thet wi måge lära, at förtro oss Honom allena, och helt och hollit lemna oss uti Hans skiön. Honom ware ändoch lof i ewighet, som hafwer förlänt tolamod i thetta elende; elies hade thet med mig och flera, timeligen och ewinnerligen warit förloradt. Honom ware ock ewinnerlig tack, at Han oss uti vår armod, igenom så monga frestelser, longmodeligen och med ett så faderligit tolamod, upöfwadt, dragit, hulptit och uppehollit hafwer. O at wi en sådan barmhertig Fader rett motte kenna, lofwa och tacka! Ty jag kan, för min del, säija; at ögonen äro mig nu mehra öpnad, at utaf min förriga wandel thens alzwoldigas alwisa förande någorlunda eftertenckia; hwad för ett barmhertigt afseende then lefwande Guden i ewighet haft ther med; at jag effter så langt effterstrefwande, til intet komma kunde. Nu! Honom ware lof, at Han hafwer mig werldena och werldenne mig beröfwadt; at thet intet hafwer mig, effter min önskon, i timelig lycko gängit. Ty ther med, at thetta söta förgiftet är mig surt wordet, hafwer Han mig uppenbaradt, huru söt Han sielfwer är. Och ther jag wille mens undgå korsset, och intet utherda, hade min dårskap most Hans råd på mig fullkomna; så at thet onda moste tiena mig til bättring. Ther utaf hafwer jag ock fattadt mod, at wåga uppå Honom: hwilket Han sielf uppeholla moste, emot all diefwulens, werldennes och kiöttsens anlopp; the ther intet gierna se, at man bygger upp thenna klippon. Ty tå jag sielf mig hwarken råda eller hielpa kunde, och ther hos utblottad af all mennisklig hielp och försorg, ibland obekant landzfolck och fremmanda fiendar, intet wiste eller såg, hwadan thet minsta brödzstycke tilförwerfwande war; så hafwer Han mehr än på barmhertigt wis, begynt til at betyga, at Han ock så här hema är: och altså then rette Fadren, öfwer alt thet som Fader heter. Min kiäraste Broder wet wel mitt tilstånd; huru jag hafwer hema ifrån alzintet til at wenta. Så at död och jemmer, misströstan och förtwiflan, ofta nog i thessa otta åhren öfwer, med offta tilstötande kranckhet, hafwer stelt sig mig för ögonen. Hwad war tå til görande? Med pock war tå alzintet. Sannerliga, Herren hafwer rett drifwit mig til sig, sedan Han mig så drifwit hafwer i trängsel, at jag hafwer intet kunnat löpa Honom undan. Och uppå Honom är nu all

förtröstan: och wet nu alzingen annan hielpare, utan Honom, som skaffade bröd i öknenne. Hoppet til thet timeliga är allaredo förgångit, på thet jag må lengta och trengta effter thet himmelska. Ty Han hafwer mig uptagit, sedan alla menniskior hafwa mig förlåtit. Han skal ock i ewighet, och i tiden, min tilflycht wara. Ty Han warder med mig altsammans, til sins namns ähro, och mig til froma, herligen utförande, ehuru förwirradt thet ock nu utser. Han kan öfverswinneliga göra öfwer alt thet wi bedie och förståm. Så at jag, och monge med mig, warda sig förundrade öfwer Hans wishet. Och jag therföre Honom lofwa skal.

Utaf thetta kan min Broder se, at jag ännu, in til thenna dag lefwer. Twiflar mykit, om thet Herranom så behagar, at jag skrifwer mehr bref hem åt. Ty jag hafwer nu mest i fyra åhr, jemte fångenskapet, most dragas med svår kranckhet, i armod och torffthet. Hwad är tå öfrigt af all jemmer, utan döden, alla plågors ende? Then jag med oförfalskad tro, och oskadadt samwete glader förwentar. Helser Broder Gustav.¹ Gud ware lof, at ödet är honom blidare än mig. Jag hafwer intet wetat, och wet ännu intet af någon god dag i werldenne: begiärar och åstundar ei heller någon god dag mehr i werldenne, ty jag wentar ett bättre, och wet också förwisso, at jag ock thet bekommer. Ty min Jesus hafwer mig gifwit at kenna sig; intet i dödt blott wetande, utan med krafft och wesende. Han warder mig ock förande igenom. Ty han är then rette hielparen. Honom ware lof! ty Han skal hielpa mig. Ah! kiä-raste Broder! thet är helt ett annat ting, Gud och Hans Son Jesum, uti sig finna, smaka, kenna och se, än allenast några döda bokstäfwer om Honom i Bibelen, och intet i hiertat, läsa, eller mykit om Honom höra, eller weta. Ty när Han sig i oss uppenbarar, så kunne vi först säija, jag wet uppå hwem jag tror. Och therföre kan ock ingen Atheist, med alla lögnsetzer, något mehr utretta, sedan man i gierning och werckeligen uti thet innersta kenner och ser then oss elskar. Ty hwad är weta eller säija; jag tror utan finnande och kennande? Är då icke trones krafft och sötma lefwande? Hwi skole wi tå icke smaka

¹ Brefskrifwarens broder, Gustaf Adolf Palm, vid denna tid kronofogde i Läckö fögderi, sedermera (1726) borgmästare i Lidköping, g. m. Margareta Tullia Bellander, dotter till kyrkoherden i Mariestad A. Bellander och G. Fegræus.

Honom, när wi trom sanferdeliga uppå Honom? Hwar och en munn moste tystna, som tå wil en Christen heta, ja tystna moste han i ewighet, ther han icke här i tiden werckeligen och kendsamt uti sig hafwer sedt, funnit, hört och smakadt Jesum. Ty thet ewiga lifwet moste här på jordenne, i krafft och wesende, taga uti oss en begynnelse, och intet först efter döden: ty hwart ut trädet faller, ther blifwer thet liggande. Thet ligger therföre macht uppå, strefwa, kempa, waka, och utherda, förtro sig Gudi, och förlåta sig alltid uppå han kiärlek, ehuru stora swåra synder och kunna wara: ty Han wil ingen ifrån sig skiuta, som til Honom kommer.

Min kiäraste Broder lærer förundra sig, at jag är så longsam i thenna Materia. Ty jag wet, at thess swåra embetz förrettningar honom mykit hindra, at strefwa effter thetta ewiga goda. Men, min kiäraste Broder moste försaka then snöda werlden: ty thet är Herrans bud. Tyd mig ock thet intet illa ut, at jag thet säger. Jag hafwer thet lärdt i korss och bedröfwelse: och delar thet, uti kiärlek, med min kiära Broder. Herren gifwe efter sitt behag, at wi en gång motte komma tillsammans, och med hwar annan tala; doch såsom Han wil! Ther min alrakiäraste Broder kunde, utan stor bekostnad, komma min timeliga nödtorfft, efter behag, til hielp, skulle Gud thet wisseliga icke olönt lemna. Hwar ock icke, så skrif mig doch til. Jag är med alt i Gudi tilfridz. Beder, at Gustav motte helsas. Han lærer wisseliga hafwa glömt bortt mig för sin unga hustru skul. Gud welsigne them begge! och förlåne, at the lära Honom fruchta, så lærer thet öfriga wel gifwa sig, efter Gudz behag. Jag slutar, och näst kiärlig helsning ifrån oss alla, befaller alla samteligen uti mins Frelsares Jesu Christi kiärleksrika omfamnande, förblifwande framgint,

Min alrakiärasta broders

Trognaste Broder

C. Magn. Palm.

Tobolskow

then 1 Novemb. År 1715.

Samuel E. Bring.

Underrättelser.

I den engelska kyrkokommissionen, som har till uppgift att upprätthålla förbindelsen med Sverige, har ärkebiskopen af Canterbury i den aflidne biskop Wordsworths ställe insatt biskopen af Ely vid Cambridge, E. H. CHASE. Biskop Chase var tidigare professor i nytestamentlig exegetik i Cambridge och fungerade en tid som universitetets rektor. Han tillhör den berömda filologiska och historiska grupp, som leder sitt upphof från Robertson Smith. Chase gäller för att vara en af de lärdaste och mest vidsynta bland Englands biskopar.

— »*Det kurfurstliga biblioteket i Mainz, dess öden under trettioåriga kriget. Rester däraf i Upsala universitets bibliotek*». Så lyder titeln på en mycket intressant publikation, som förste bibliotekarien d:r ISAK COLLIJN offentliggjort i h. 2 och 3 af Svensk Exlibristidskrift för år 1911. Som bekant skall enligt en gammal tradition Gustaf Adolf hafva skänkt det vid Mainz' eröfring i dec. 1631 tagna kurfurstliga biblioteket till Axel Oxenstierna, som i sin ordning år 1635 bestämde detsamma åt Västerås gymnasium. Biblioteket skall dock aldrig ha nått sin bestämmelseort; det eller de fartyg, på hvilka det transporterades, förliste vid hemfärden, så att det kom att stanna på Östersjöns botten. Man får emellertid stark anledning att betvifla denna traditions riktighet, då man af d:r Collijn får reda på det betydande antal böcker i Upsala universitetsbibliotek, som icke blott erinra om Mainz, utan äfven bevisligen härstamma därifrån. Särskildt öfverraskas man af det stora antal luxuöst inbundna dedikationsexemplar till skilda kurfurstar af Mainz. D:r Collijn har sålunda lyckats uppvisa sådana i universitetsbiblioteket förvarade dedikationsband till icke mindre än sju på hvarandra följande kurfurstar under 1500- och 1600-talen från

Albrecht II af Brandenburg till Georg Friedrich von Greiffenklau. Den värdefulla publikationen prydes af några utmärkt väl reproducerade pärmexlibris och porträtt, bland hvilka senare det ypperliga facsimilet af Albrecht Dürers bekanta stick öfver Luthers samtida och motståndare kardinal Albrecht II af Mainz tilldrager sig särskild uppmärksamhet.

— I Upplands fornminnesförenings tidskrift bd XXVIII (sjätte bandets tredje häfte), 1912 har friherre CARL R. AF UGGLAS publicerat en duktigt gjord och mycket instruktiv undersökning, som han gifvit öfverskriften »*Bidrag till kännedomen om den franska bildhuggarkolonin vid Uppsala domkyrka.*» Framställningen verkar i det hela verkligt öfvertygande, och förf:s betydande konsthistoriska erfarenhet, säkra smakomdöme och skarpa öga sätta honom i stånd att med icke ringa grad af sannolikhet afgöra, huruvida den ena eller andra skulpturen är att hänföra till Estienne de Bonnueill och hans franska medhjälpare å ena sidan eller till af denna kärntrupp påverkade inhemska — man må icke säga »mästare», ty det hedersnamnet förtjänade de sannerligen icke, utan låt oss rätt och slätt kalla dem: — *lärlingar*, och därtill tämligen otympliga sådana. Fint utförda afbildningar af domkyrkans, trots dess bristande homogenitet, dock oförnekligt tilltalande och vackra söderportal, af detaljer i denna samt af några träskulpturer från skilda kyrkor bidraga till att åskådliggöra förf:s intressanta utredningar.

— Konung Gustaf I:s krönika af Peder Swart föreligger nu i en ny, mönstergill upplaga, med inledning och ordförklaringar utgifven på aktiebolaget Ljus' förlag i Stockholm af professor NILS EDÉN. Krönikan utgafs som bekant för första gången år 1870 af G. E. KLEMMING. Denna upplaga är dock numera sedan länge utgången ur bokhandeln, hvarför en ny, enligt moderna editionsgrundsatser utgifven edition redan ur denna synpunkt var väl motiverad. Icke blott forskare af facket utan hela den historiskt, namneligen kyrkohistoriskt intresserade allmänheten bör också vara professor Edén tacksam för detta arbete. En sådan berättarkonst som Peder Swarts torde vara sällsynt äfven under senare tider än 1500-talet. Att krönikan ej alltid förtjänar obetingad tilltro är en sak för sig, men manar till försiktighet med afseende på uppgifter, för hvilka icke någon annan hemul kan uppletas.

— I Karolinska förbundets ståtliga Årsbok för år 1911 finnes bl. a. intagen en äfven kyrkohistoriskt sedt värdefull *Karl XII:s bibliografi för åren 1901—1910* af SAMUEL E. BRING. Inblickar i det karolinska fromhetslifvet gifvas här och hvar, men särskildt i NILS HERLITZ'S meddelanden »*Ur Carl Gustaf Creutz' papper. Från Karl XII:s fältläger.*»

— I oktober månad 1911 utgaf professor HARALD HJÄRNE ett på synpunkter rikt arbete om »*Revolutionen och Napoleon*» (Sthm 1911. Hugo Gebers förlag). Hvad som särskildt i denna bok måste intressera hvarje tänkande kyrkoman och i allra högsta grad kyrkohistorikern är, att förf:n såsom den viktigaste innebörden i det förändrade historiska åskådningssätt, som framgått såsom resultat ur de senaste årtiondenas forskningsarbete på området i fråga, uppvisar, att kyrkofrågan eller djupare sedt själfva religionsproblemet spelat en långt mera både ingripande och omfattande roll i revolutionsdramat, än hvad den äldre profana historieskrifningen anade. Ytterst fängslande och lärorika ur denna hufvudsynpunkt äro särskildt afdelningarna: »Ur revolutionens kyrkostrider,» »Napoleons kyrkopolitik» samt »Bakom kejsardömet's kulisser». Men ingen ångrar att taga grundlig kännedom om allt, hvad förf:n med välkändt mästerskap här bjuder. läsaren.

— Under januari och februari månader år 1912 hade man i Malmö anordnat en med mycket intresse och lifligt deltagande omfattad föreläsningsserie öfver det allt mer aktuella ämnet: *Kyrkan och Sveriges folk*. Föreläsare voro kyrkohistoriens målsmän och idkare af facket i Upsala och Lund samt biskop J. A. EKLUND från Karlstad och hofpredikanten V. RUNDGREN från Göteborg. Samtliga föredragen utkomma i *Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie*.

— Professor OTTO VON FRIESEN har innevarande år utgifvit *Jesus Syrachs bok i 1541 års svenska bibel* (A.-B. Akad. Bokhandeln. Upsala. Pris kr. 2: 50). Upplagan är försedd med en synnerligen lärorik »språklig inledning» samt med en »ordlista». Ur inledningen lämna vi ett par brottstycken, som kunna anses vara af särskildt intresse för Årsskriftens läsare, liksom de otvifvelaktigt innehålla kyrkohistoriskt viktiga forskningsresultat. Professor von Friesen skrifver: »Ingen urkund har tillnärmelsevis utöfvat ett så stort inflytande på det nysvenska skriftspråkets yttre och inre formning som Gustaf Vasas bibel.

För första gången uppträder här språket i en omsorgsfullt utarbetad och systematiskt genomförd ortografisk dräkt och med en stark begränsning af det vimmel af dubbelformer, som i regeln utmärker det senare medeltidsspråket och ännu ingalunda är afgörande förvisadt ur 1541 års bibels föregångare, Thet Nyia Testamentit på Swensko 1526. Den viktigaste förutsättningen för att de ordformer, som detta bibelarbete upptagit, skulle slå igenom i läsarens språkmedvetande förefanns sålunda. Men därtill kommo ytterligare tvenne omständigheter, som gjorde bibeln till en riksligare för skriftspråket som ingen annan bok. För det första fick den en för sin tid oerhörd spridning öfver hela det stora område, där svenskt språk talades i en redan då brokig mängd skiftande dialekter; för det andra blef denna den första svenska öfversättningen af hela bibeln med i det hela oväsentliga förändringar — i många fall t. o. m. i afseende på stafningen — omtryckt i upplaga på upplaga långt in på 1800-talet.» — »I kulturhistoriskt afseende är Jesus Syrach af stort intresse, i det att den öfvat ett säkerligen ganska betydligt inflytande på det svenska folkets åskådning i allmänmänskliga och medborgerliga ting. Ingen del af bibeln, när man undantager nya testamentet och psaltaren, har nämligen åtnjutit en så stor popularitet som denna, om man får döma af den rad omtryck, hvori den föreligger från skilda århundraden. Under 1500-talet utkommo, utom utgåfvan i Gustaf Vasas Bibel, icke mindre än fyra upplagor, och under 1600-talet uppgå de kända omtrycken till ett betydande antal. Och denna popularitet är i själfva verket lätt förklarlig. Den samling konstnärligt utmejslade kärnsatser ur de gammaljudiska skriftlärdes lefnadsvisdom, som utgör en väsentlig del af arbetet, erinrar i många fall på ett slående sätt både i grundåskådning och formulering om vår egen folkliga ordspråksskatt, som Jesus Syrachs bok f. ö. själf riktat med en hel del bidrag. Vi återfinna där samma realistiska — stundom tämligen krassa — syn på tillvaron och samma förmåga att med bortskalande af det yttre och oväsentliga utan omsvep få fram åskådningens kärna. Och så kommer härtill, att såväl Luthers som den svenske öfversättarens företal framhålla Jesus Syrachs bok som ett godt och pålitligt rättesnöre för lekmannen i hans skilda förhållanden till såväl denna som den andra världen.

Redan en gång före det hela bibeln utkom, 1541, har Jesus

Syrachs bok utgifvits på svenska. Detta var år 1536 i Stockholm, då också öfversättningar af Salomos Wijsheet, Salomons ordspråk och Davids Psaltare utkommo från trycket. Denna öfversättning af Jesus Syrach ansluter sig mycket nära till Luther — såsom för öfrigt i företalet angifves . . . Endast öfversättarens eget företal till boken är en mera själfständig bearbetning af Luthers. Man har ansett, att 1536 års Syrach utgåfva härrörde från annan hand än bröderna Petris. Men då öfversättningen af 1536 oftast på det allra närmaste i ordval och äfven i språk öfverensstämmer med motsvarande parti af G(ustaf) V(asas) B(ibel) och, utom i företalet, endast . . . afviker från denna med hänsyn till en del rättelser och språkliga retuscher i bibeln 1541, så torde man böra anse, att Jesus Syrach 1536 är en preliminär publikation af en del af den stora öfversättningen, som redan var färdig år 1536.»

I det följande uppvisar utgifvaren, att den svenska öfversättningen i så väl 1536 års tryck som i den med detta nära öfverensstämmande öfversättningen i GVB mycket nära ansluter sig till Luthers öfversättning. »Det är, i motsats till hvad förhållandet är med Thet Nyia Testamentit af 1526, som ju är ett själfständigt kritiskt arbete, här i själfva värkets fråga om en öfversättning från tyskan, där Luthers tyska täxt troget återgifves nästan ord för ord, punkt för punkt och afdelning för afdelning; ja, det är tydligt, att det svenska ordvalet i många fall dikterats af det tyska originalet och att ordföljden i de svenska öfversättningarna oftast är tyskans, där icke svenskt språkbruk ovilkorligen kräft en annan. I själfva värkets förhåller sig — åtminstone hvad Jesus Syrachs bok angår — den svenska täxten till Luthers på alldeles samma sätt, som den lågtyska versionen af bibeln förhåller sig till samma original: en möjligast trogen kopia. Detta gäller själfva bibeltäxten. I fråga om Luthers företal och randglossor ha öfversättarna förfarit med större frihet». Ytterst intressant är von Friesens utredning rörande våra reformatorers verksamhet såsom reformatorer äfven på språkets område. Han uppvisar de hufvudvägar, de följt, för att nå fram »till den för sin tid enastående förenkling af språket, som utmärker GVB».

Slutligen underkastar förf:n frågan om hvem eller hvilka äro upphofsmännen till det skriftspråk, som möter oss i NT och GVB, en kortfattad men synnerligen intressant granskning.

Resultatet blir, att språk-fakta tyda på ett äfven språkligt samarbete mellan Olaus Petri och Laurentius Andreæ »i öfverensstämmelse med den gängse uppfattningen om NT:s tillkomst». Dock synes mig, som om v. Friesens filologiska granskning kommit oss att få ett välbehöfligt liksom starkt bevis för Laur. Andreæ's verkliga medarbetarskap i NT. af 1526. Den litteraturhistoriska opinionen har nämligen särskildt efter O. AHNFELTS »utgåfva» af Olaus Petris skrift *Om menniskones fall och upprättelse* allt mer lutat åt den meningen, att Olaus Petri ensam varit, men öfversättaren v. Friesen har lärt oss, att vi ej få för den store Olaus alldeles glömma bort hans medhjälpare, bland hvilka Laurentius Andreæ är den förnämste med hänsyn till 1526 års NT. Å andra sidan fördöljer icke utgifvaren, utan framhäfver tvärtom, hurusom Olaus Petri är den egentlige danaren eller kanske rättare utbildaren af det religiöst monumentala språk, som slutligen möter i Gustaf Vasas Bibel af år 1541. »Efter det NT. utkommit — säger förf:n — utvecklar Olaus Petri det rika författarskap, som ofvan antydts. Man kan nu i detta följa, hur språket steg för steg vinner i stadga och klarhet så väl i yttre som inre hänseende. Den ena efter den andra af de förenklingar och förbättringar, som utmärka språket i GVB framför NT:s . . ., genomföras successive i Olavus Petris skrifter. Jag kan här endast nämna att redan på 1520-talet äro plur. -ar i det närmaste regel. I förra hälften af 1530-talet uppfinner han skillnaden *och*)(*ock*, då ersättas *thin*, *thina* med *tin*, *tina*. Det i GVB i motsats till förhållandet i NT och tänkeboken mötande *tå* upptar Olavus nu; formerna *til*, *skal*, *hade*, *giffua*, *giffuer* o. s. v. genomföras. Visserligen skiljer sig GVB:s språk i åtskilliga afseenden från det, som Olavus i sina egna skrifter använder, men vi få icke för den skull fränkänna honom ett dominerande inflytande på detta konstspråks tillkomst. Vi måste erinra oss, att det gällde att för GVB skapa ett religiöst monumentalt språk, där traditionen spelade en synnerligen betydande roll och där anknytningen till det gamla var af den största vikt för hela arbetets religiösa stämningsvärde.»

Vi behöfva icke säga, att texten är utgifven med den allra största omsorg. Vi tro, att mången präst i vår kyrka gärna förnyar bekantskapen med Jesus Syrachs gamla vishetsbok. Ehuru den icke åtnjuter kanoniskt anseende, har den såsom

ofvan antydts för våra fäder särskildt under storhetstidehvarfvet spelat en betydande roll och är redan ur denna synpunkt af intresse och värde. Men sunda kärnord ur denna skrift kunde nog också *vår* tid ha godt af att taga till hjärtat och omsätta i lifvet.

— En synnerligen både vacker och intressant *utställning af äldre kyrkliga föremål från Jämtland och Härjedalen* öppnades i Östersund högtidligen den 8 juli 1911. Utställningen, den tredje i sitt slag i Sverige, hade kommit till stånd på initiativ af föreningen *Jämtslöjd* under anslutning i första hand från *Jämtlands läns fornminnesförening* och länets prästerskap. Den omfattade föremål från 52 socknar — alltså samtliga kyrkor inom länets fyra kontrakt med 7 undantag. Utställningen svälldes ock ut till ett ganska ansevärt omfång: icke mindre än nära 700 nummer, som inrymdes dels i öfre våningen af Jämtlands läns biblioteks nya byggnad, dels äfven i högre allmänna läroverkets gymnastiksal.

Utställningen var synnerligen väl och ändamålsenligt ordnad af museiintendenten d:r G. J:SON KARLIN från Lund, som dessutom utgifvit en rikt illustrerad katalog öfver densamma. Ehuru tillkommen under en något besvärande brådska — såsom utgifvaren själf meddelar i sin inledning — utgör denna katalog ett mycket förtjänstfullt arbete, för hvilket utgifvaren förtjänar varm tacksamhet af alla den kyrkliga konstens vänner. Tack vare de i denna katalog lämnade, ofta mycket ingående upplysningarna kan äfven den, som saknade tillfälle att besöka utställningen, bilda sig en god föreställning om hvad kyrkorna i Jämtland och Härjedalen gömma af mer eller mindre värdefulla kyrkliga fornminnen och konstföremål. Vägledande anmärkningar angående de respektive föremålens ställning inom den allmänna och lokala konstupvecklingen äro ock talrika.

Utställningens märkligaste föremål, af hvilket en förträfflig reproduktion gifves i d:r Karlins katalog, är utan all fråga den s. k. *Öfverhogdalstapeten*, numera förvarad i Jämtlands fornminnesförenings museum i Östersund. Detta, äfven rent kyrkohistoriskt sedt, mycket intressanta textilföremål påträffades sommaren 1910 i en kyrkbod, tillhörig Öfverhogdals kyrka, utan att förut, så vidt kunnat utrönas, vara beaktad vare sig inom eller utom församlingen och icke heller upptagen i något kyrkans inventarium. Den tillhör nu föreningen *Jämtslöjd*, hvars dyr-

baraste egendom den är. Tapeten består af fem stycken, af hvilka två fordom varit sammanhängande. Dessa samt ett tredje stycke, det nedersta, som är ett afslutadt helt för sig, visa samma material, teknik och tid. Teckningen är — enligt hvad katalogen ytterligare upplyser — utförd med stjälkstygnssömna i ylle, purpur, blått, blågrönt och gulbrunt på grof linnebotten under noggrant iakttagande af de väfnadstekniska lagarna, något som möjligen kunde tyda på ett kopierande af en ännu äldre bildväfnad. Ett antal människor och djur af en högst primitiv uppfattning gruppera sig i episk följd kring två dekorativt anbragta lifsträd af renaste typ. Bland de lefvande bilderna blanda sig afbildningar af redskap och utensilier för det mänskliga lifvet.

Öfverhogdalstapeten kan betraktas såsom ett nordiskt motstycke i miniatyr till den berömda Bayeux-tapeten och anses vara föga yngre än denna. Sannolikt framställer den Härjedalens och Jämtlands kristnande i episk framställning från skeppens landande, grafläggandet af en höfding eller annan märkesman, hvilkens namn helt säkert angifves af de runor, som ännu finnas delvis bevarade under grafhögen, tåget inåt landet i samband med renflyttningen upp mot fjällen, nedhuggandet af ett afgudabeläte, korsets framförande af den i släde åkande missionären, resandet af altaren och slutligen uppförandet af den första kyrkan, hvilken i sin enkla form med kor och skepp och de utspringande gafveluppsatserna talar om gammal nordisk träbyggnadskonst. Det torde — fortsätter förf. i utställningskatalogen — »icke vara oberrättigadt att förmoda, det tapeten eller tapeterna utförts till bonad för koret i den lilla träkyrka, med hvars uppförande framställningen slutar».

Jämte dessa trenne längder består tapeten af ännu två stycken, det ena parallellt sammanfogadt med de tre första och utfört i dubbelväfnad i två färger med en ornamentik, som hänvisar äfven till den äldre medeltiden, äfven om det, liksom det lilla vertikalt ställda stycket, icke kan göra anspråk på en lika hög ålder. Denna sista längd, som är smalare än de andra, har tvenne i krabbasnår sydda framställningar af samma slag som de tre första. Degenerationen af lifsträdet, hvilket saknar fågeln i toppen samt de på samma gång bättre modelle-

rade men sämre tekniskt utförda figurerna, ange denna bård såsom en mer eller mindre trogen kopia efter den äldsta serien.

Hvilken användning tapeten i sin nuvarande form har haft, torde ej kunna afgöras. »Har den — frågar B. — nyttjats såsom väggbonad i någon bondgård, från hvilken den sedan en gång medförts såsom — hästtäck till kyrkboden?»

Vid sidan af Öfverhogdalstapeten torde Lockne gamla dopfunt få anses såsom det dyrbaraste existerande äldre medeltida kultföremål från Jämtland och Härjedalen. Funten, som är deponerad i Nordiska museet i Stockholm, är huggen ur en furustock samt prydd på skålen med reliefsniderier, med växt- och djurslingor, som bilda fyra medaljonger. Den ena af dessa visar ett motiv ur völsungasagan: *Gunnar i ormgropen*. Äfven foten på den kalkformade funten är ornerad med en reliefslinga, hvilken, liksom ornamentiken för öfrigt, bestämmer tiden till 1100 talet. Vid Östersundsutställningen voro tre afbildningar af den gamla intressanta funten utställda.

Synnerligen märkelig var den utställda samlingen smidda grafkors från skilda kyrkogårdar. Sådana grafmärken hafva förekommit öfverallt i Sverige, men tyckas särskildt i Jämtland ha nått en utveckling till en stor mångfald af former, som t. o. m. möjliggör ett fastställande af särskilda lokaltyper för hvarje socken. De flesta i Östersund utställda korsen förskrefvo sig från 1700-talet, men förrådde traditioner, som leda tillbaka till medeltiden.

Det utställda altarskåpet från Oviken af sen flandrisk typ hörde äfven till de märkligare föremålen. Antagligen är det af inhemsk tillverkning från midten af 1500-talet och sålunda *efter-reformatoriskt* samt såsom sådant af enastående intresse. I nio fält med ett nittiototal fristående figuren framställas scener ur Kristi födelses och lidandes historia. Målningarna på dörrarnas insidor framställa dels scener ur gamla testamentet, dels parabeln om den gode herden samt Kristus såsom världsdomare. Troligen har skåpet tillkommit på tillskyndan af den mäktige prosten ERIK ANDERSSON, den jämtländska reformationens genomförare.

Bland de många andra utställda föremålen såsom dopfuntar och kommunionkärl, altarskåp, altaruppsatser och altarprydnader, rökelsekar, predikstolar, botpallar och textilföremål, af hvilka icke få brudpällar, kyrkdörrar, vapensköldar och porträtt m. m.

äro icke få värda att äfven här annoteras. Utrymmet nödgar oss dock att i detta afseende nöja oss med en hänvisning till katalogen. Tre eller nogare räknadt fem föremål, som ur olika synpunkter förefallit särskildt anmärkningsvärda, må dock icke helt förbigås. Det är först och främst porträttet af prostinnan Marta Elis. Burman från Alsen och hennes dotter (N:is 99 och 100), om hvilka d:r Karlin lämnar följande upplysning, som säkerligen intresserar en och annan af Årsskriftens läsare: »Hufvudena å de båda... porträtten äro, såsom förhållandet tämligen allmänt torde varit under 1700-talet, apterade till redan färdiga massbilder, som den kringresande konterfejaren medfört. Sidenbrokaddräkt, äkta spetsar, stor dekolletering och den manicure, hvarom de aristokratiska händerna tala, torde väl också knappast få förutsättas såsom mera allmänt förekommande bland de jämtländska prästfruarna på 1700-talet. Flere andra såväl damporträtt som porträtt af det högvördiga prästerskapet inom länet visa vid en närmare undersökning, att förhållandet vid konterfejandet varit detsamma.»

Under N:o 318 upptages i katalogen sockenbudstyg från Hackås bestående af ett järnbeslaget skrin med kalk, patén och oblatask af silfver samt glasflaska för vin. Oblatasken bär på en inskription, som till sin urvattnade halt torde vara enastående, åtminstone på ett kommunionkärl. Den lyder så: »Lofva evinnerliga Försynen, som hjälpen är. 1780.»

Slutligen hafva vi fäst särskild uppmärksamhet vid den s. k. »Schlesiska taflan», som ingick i serien af Hedengrahn's utomordentligt väl textade jubileums- och minnestaflor. Den ifrågasvarande taflan utfördes och uppsattes i en mängd svenska kyrkor, särskildt i ärkestiftet, till minne af freden i Altranstädt år 1707, då Karl XII som bekant lyckades utverka religionsfrihet för tusenden af våra förtryckta trosbröder i Schlesien. Att döma af katalogens bilder, äro ramarna till de utställda taflorna (N:is 68 och 97) synnerligen vackra och smakfulla. De äro båda dessa ramar förfärdigade af bildhuggaren Petter Blom från Gäfle och bära liksom de af dem omslutna taflorna ett påtagligt vittnesbörd om, att den tidens svenskar i motsats till deras ättlingar under 1800-talets senare hälft för ingen del ställde sig likgiltiga och oförstående till Karl XII:s fullföljande af en hufvudlinje i Gustaf Adolfs storsinnade religionspolitik.

— Ur anslaget till Lärda verks utgifvande har docenten EMANUEL LINDERHOLM i Upsala beviljats ett belopp af 1,500 kr. till bestridande af kostnader för tagande af afskrifter af urkunder och handlingar rörande trolldomsväsendets historia i Sverige.

— Den franske historikern professor GABRIEL MONOD har aflidit i april 1912.

Monod föddes i närheten af Havre 1844, genomgick Normalskolan i Paris och blef docent (agrégé) i historia 1865. I sin ungdom reste och studerade han i Tyskland och grundade därigenom den kännedom om och intresse för germanskt väsen, som sedan blefvo utmärkande för hans historiska författarskap, såväl som för hans öfriga verksamhet. Hans specialområde var den tidigare franska medeltiden, hvarom han utgifvit flere betydande arbeten. Monod intresserade sig äfven för allmänna humanitära frågor. Han deltog i Dreyfus-kampanjen energiskt på deras sida, som framför allt ville ha fram sanningen. I agitationen för den gemensamma europeiska opinionsyttringen till förmån för vidmakthållande af Finlands konstitutionella ställning var han en af de ledande krafterna i Frankrike och stod som medredaktör för denna agitations organ »Le Courrier Européen». Äfven för svenska och andra skandinaviska frågor hyste han lifligt intresse.

Monod var i många år professor vid normalskolan i Paris och senare rektor vid Ecole des hautes études.

— Rörande *Utställningen af äldre kyrklig konst i Härnösand* under innevarande sommar (1912) har Stockholms Dagblad för den 29 juli och 1 aug. meddelat ett par instruktiva artiklar af I. H., hvilka vi här taga oss friheten att återgifva.

Den utställning af äldre kyrklig konst från Västernorrlands län, som vid midsommartiden öppnats i Härnösand, har föregåtts af grundliga och omfattande förarbeten, och härigenom har man lyckats skapa en mycket fullständig samling af hvad länets kyrkor bevarat af konstföremål ända från 1100-talet till våra dagar.

Utställningen är inrymd i läroverkets gymnastiklokal, som genom en inbyggd arkitektur förvandlats till en den stämningsfullaste kyrkointeriör med intressanta genomblickar mellan väldiga, till taket stigande pelare in i små sidokor med diskret belysning öfver nischradernas helgonbilder. Genom reflexions-skärmar, som kasta ljuset ned genom ett tak af halfgenomskin-

ligt papper, har man åstadkommit de mest raffinerade skugg- och ljusverkningar, hvarigenom de gamla konstverken, som så mycket bero af en väl afvägd belysning, komma till sin fulla rätt. Genom ett skenperspektiv ledes blicken från ingångsporten i väster fram genom triumfbågen in i högkoret och vidare in i det allra heligaste, mysteriekoret, där det färgstrålande altarskåpet från Nordingrå bildar kompositionens slutsten. De levande blommorna och de många ljusen på altarna bidraga ytterligare att höja stämningen. Doc. ROOSVAL har här, med begagnande af sina erfarenheter från Strängnäsutställningen 1910, skapat en nästan idealisk museilokal, där hvarje gammalt föremål får liksom lefva sitt eget individuella lif, något som onekligen är hög tid att taga vara på för våra museer, äfven och icke minst de centrala. (Man erinre sig den tröstlösa anblicken af den kolmörka s. k. »kyrksalen» i statens historiska museum!)

Utställningen omfattar 556 katalogförda nummer samt en mängd föremål, som inkommit senare, och sträcker sig öfver nästan alla grenar af den kyrkliga konsten och det kyrkliga konsthandtverket, från det stora, rikt sirade altarskåpet ned till den enklaste mässingsljusstake.

Som en ståtlig ouverture reser sig vid ingången den stora, fantastiskt snidade furufunten från Alnö, ett utomordentligt väl bibehållet och i sin art enastående konstverk från 1100-talet. Cuppans konstrika flätverk har något besläktadt med den fornordiska djurornamentiken. Troligen har denna funt skapats af någon provinskonstnär under inflytande från den äfven på utställningen befintliga sandstensfunten från Skön, som visar liknande djurbilder och flätverk. — Utställningen har äfven att uppvisa en rad funtar från 1200-talets gotländska stensnideriskolor med framställning ur den heliga historien.

Träskulpturens näst Alnö-funten äldsta föremål äro från 1200-talet och omfatta ett par S:t Olofsbilder, som röja norskt inflytande, samt några madonnor af den s. k. Chartrestypen (en sådan fanns äfven på Östersundsutställningen 1911). En annan typ 1200-talsmadonnor representeras af de från Ådals-Liden, Skog och Själevad samt den efter katalogens tryckning tillkomna Vibyggerå-madonnan. I Kalls kyrka i Jämtland och Högs kyrka i Hälsingland finnas äfven madonnor af denna typ. Närstående dessa är en S:t Mikael från Alnö samt en biskop från Anundsjö, som enligt mitt förmenande visar stor likhet med några

stuckapostlar i Lübecks museum (afb. i Goldschmidt, Lüb. Malerie).

Till 1200-talet hör äfven utställningens värdefullaste och vackraste nummer, S:t Mikael från Hafverö, ett förtjusande konstverk, som nästan orördt af tidens åverkan ännu strålar i sin ursprungliga färgprakt. Omgifven af symboliska tecken pryder denna bild i en stiliserad teckning af doc. Roosval utställningskatalogens vackra omslag, på hvilket den för norrländsk skulptur typiska färgkombinationen rödt-blått-guld kommit till en lycklig användning. S:t Mikaelsbilden är antagligen ett tyskt arbete.

1300-talet var en mindre lifaktig tid för den norrländska konsten, och dess alster på utställningen inskränka sig till några delvis svårt skadade krucifix samt ett par mycket intressanta madonnor, hvaraf den ena dock dels är utländskt arbete och dels ej härstammar från Västernorrlands län. — Det väldiga triumfkrucifixet från Ytter-Lännäs, upphängdt i triumfbågen, tillhör denna tid. Märkvärdigt nog bära taflorna på korsets ändar ej de där nästan alltid förekommande evangelistsymbolerna.

Madonnan från Hässjö, från omkring 1325, är ett svårt skadadt men mycket intressant arbete, som tydligen hänvisar på franska förebilder både i fråga om typ och detaljer. Hon är det nordligaste kända alstret från den inhemska snidareskola, som utbildades under den franske skulptören Etienne de Bonneuil, medan denne och hans franska följeslagare arbetade på Upsala domkyrkas sydportal.

Ett troligen franskt arbete är den ikonografiskt märkliga madonnan från Öfver-Torneå. Jag tillåter mig att om henne citera katalogens utförliga och goda beskrifning. Hon framställles »sittande på en tron, som hvilar på moln, och stödande fötterna på månskäran, hvarigenom hon kännetecknas såsom den apokalyptiska kvinnan (Uppenbarelsesboken 12: 1—5). Bildens framsida är delad i två uppslagbara dörrar, innanför hvilka Gud Fader tronar inuti själfva madonnan. Han tycks ha hållit framför sig den korsfäste Krustus (nu förlorad); s. k. nådastol. På dörrarnas insidor äro målade skaror af fromma — påfven, konungen, biskopar och munkar, som fallit ned i tillbedjan.

Maria har allt ifrån axlarna och ned två olika kroppar, en, när dörrarna äro stängda, och en annan, när de äro öppnade. När dörrarna äro öppnade, tar Maria Gud Fader och alla de tillbedjande under sin mantel, som hon sveper omkring dem. Här

finnes tydligen en viss likhet med de bilder, där Maria framställes som mater omnium, allas moder.» — — — »Madonnan är, enligt det katolska betraktelsesättet, det helgade rum, i hvilket Gud valt sin bostad, hon är det »heliga skrin», i hvilket Gudomen förvarades i och med det att Kristus tog mandom. En parallell härtill ägde man i det heliga kärlet ciboriet, i hvilken den till Kristi lekamen genom mässundret förvandlade oblaten förvarades. Ofta är också på ciborierna bönen Ave Maria ingraverad. — Utom en likartad madonna i Kalmar är denna det enda exempel af detta slag i Sverige.»

Var 1300-talets Norrland fattigt på konstverk, så voro 1400-talet och 1500-talets början så mycket rikare och representeras på utställningen af nära ett hundratal träskulpturer. Nederländerna och Nordtyskland fingo ett stort och lifgifvande inflytande, en stark import af konstverk från dessa länder vidtog, och särskildt gaf Lübeck en kraftig impuls åt den norrländska konstens blomstring, som når sin kulmen i Haken Gulle-son. Namnet har ganska länge varit känt, men knappast något har skrifvits om honom förrän nu af kand. CORNELL i utställningens katalog. Vi få där bl. a. veta, att Haken var verksam omkring 1490—1530, att verk af hans hand eller ur hans skola äro spridda öfver stora delar af Norrland och att han äfven inverkat på norsk konst. (Motsatt var ju förhållandet på 1200-talet, då Norge var ledande inom konsten i dessa trakter.) Arbeten af Haken Gulle-son studeras bäst, utom här på utställningen, i Enångers museum, och äfven i Trondhjem finnas några ur hans skola utgångna skulpturer. På Östersundsutställningen 1911 förekom ett flertal af Hakens bilder, däribland en af de fem signerade, som äro kända.

För att nu endast sysselsätta oss med de verk af honom, som finnas på utställningen, betrakta vi först S:t Olof från Bergsjö, signerad och med bönen »Help Sanctus Olaue Konung» målad på en bård på dräkten. Bilden är i många fall typisk för sin mästare i det konstmässigt och sirligt formade mantelhäktet, bältets beslag, hårbehandlingen, ansiktstypen och framför allt den litet stela och arkaiserande ställningen (jfr en S:t Olof från 1200-talet i en nisch intill). Slående lik Bergsjö-bilden är en Gud Fader, som intager midtplatsen i altarskåpet från Sättna. Genom en underlig sammanblandning med Piteå-motivet, där madonnan håller Kristi döda kropp på sina knän, och det

vanliga Nådastolsmotivet, har Haken här framställt Gud Fader med den döde Kristus på knäna. På ett träsnitt af Dürer förekommer samma sak, men annars mig veterligt ej någonstädes inom konsten. — På altarskåpets kvinnliga bilder återfinna vi det för Haken egendomliga repaktiga håret, och på Kristi ländkläde hans små korta rundade veck, som gå igen hos honom och hans skola, särskildt på hufvudbonader och underärmar (Gudmundråskulpturerna, ett par S:t Anna-bilder, krucifix m. m., äfven i målning på altarskåpsdörrar). Sättna-skåpet har också det för Haken utmärkande gallerverket, en list af i hvarandra gripande fiskblåsor. — På den vackra bilden af S:t Mikael, från Skog, och hos den snälla och prudentliga madonnan med barnet, från Ytter-Lännäs, samt många andra bilder bör man lägga märke till den egendomliga karnationen med stark rodnad på näsa, kinder och hårfäste.

Haken Gulleçons efterföljare voro af ganska låg konstnärlig halt. De efterbildade honom helt maskinmässigt, veckbehandlingen blef skematisk och utan mening, hufvudena kantiga och liksom sammansatta af mot hvarandra vinkelräta reliefer. Exempel äro Junseleskåpet, madonnan från Resele och den enastående fula Piteå-gruppen från Sättna. Goda skolbilder äro däremot två stora reliefer från Gudmundrå, båda tydligen af samma hand; den ena framställer Kristi grafläggning, den andra Kristi begråtande.

Bland importerade arbeten må nämnas den stora madonnabilden från Indals-Liden, ett Lübecker-arbete från 1400-talets slut, och framför allt det sköna Nordingrå-skåpet, som fått en hedersplats ensamt för sig bakom högkoret i ett rum, kalladt mysteriekoret. Skåpet är nämligen ett mysterieskåp och visar, förutom två helgonbilder, tretton målade eller snidade scener ur Kristi historia. Konstnären, från Bryssel, är okänd. — Bureus' anmärkning, inryckt i katalogen, om att det liknar »henne i Uppsala», torde hänsyfta på det nu från Skånella kyrka återförvärfvade stora altarskåp, som före det Prechtska altaret och ändå längre före det nuvarande fabrikssnickrade underverket prydde högkoret i domkyrkan.

* *

Med reformationen afstannar konsten nästan alldeles för lång tid, och från 1500-talets midt och slut har utställningen icke

mycket att bjuda på. Ett synnerligen märkligt broderi på svart vadmal i ullgarn i olika färger är ett af de få sena 1500-tals-saker, som finnas här. Broderiet är på en kartusch dateradt 1589. (Textilier från denna tid äro ingalunda vanliga.) Det består af två hopsydda våder och framställer inom cirkelrunda ramar af änglahufvud eller blommor och ornament två rader bilder, dels evangelistsymboler, dels bilder af Kristus, Moses och Elias samt symboler af Spes och Fides, Tron och Hoppet. Mellanrummen mellan cirklarna äro utfyllda med änglahufvuden. Broderiet tillhör Piteå landsförsamling.

Från 1500-talets början är ett dopfat af mässing från Tuna i Medelpad. Liknande fat, som äro af tyskt ursprung, troligen från Nürnberg, äro ej sällsynta i Norrland. Två finnas i Hudiksvalls museum, ett liknande på Östersundsutställningen 1911. Fatets botten bär i upphöjd pressning en bild af syndafallet, omgifven af dekorativa bokstäfver.

Vid 1600-talets midt börjar den norrländska konsten åter blomma upp rikare, särskildt i Jämtland, dit speciellt plattskärningen under Gregorius Raaf nådde en hög utbildning. På utställningen finnas en del vackra saker, sirade dels med plattskärning, dels med figurskulptur och ornament i relief. Att lägga märke till äro de för dessa trakter karakteristiska och ända in på 1800-talet kvarlevande refflorna, troligen ett förenklat akantusmotiv, som återfinnas på en massa föremål, predikstolar, bänkgäflar, dörrar m. m. Ett vackert arbete är funten från Borgsjö med rika plattskärningar i en ovanlig stil med frukt-motiv. — En predikstol från Torp visar likhet med ett med mästarenamnet C. H. signeradt epitafium på Östersundsutställningen.

Holm-predikstolen visar för öfrigt den för 1600-talet karakteristiska grundtypen med raka sidor och arkitektonisk uppbyggnad med ofta vridna kolonner i hörnen och sidofälten prydda med evangelistbilder i målning eller skulptur under arkader. Färgerna äro djupa och mustiga, rött, blått och guld är den vanligaste sammansättningen. Dessa färger bibehöllos långt in på 1700-talet, äfven sedan formerna ombildats, predikstolens sidor började göras buktiga, kolonnerna ersatts med konsoler och evangelistbilderna fått vika för figurrika framställningar ur bibeln.

Ett typiskt barockverk är den ståtliga stora predikstolen från Dal, utförd af Magnus Gran. Det kraftiga listverket är

marmorerad i blått och hvitt samt rödt och hvitt, konsolerna i hörnen äro förgyllda med röda kanter, och speglarnas ornamentala fyllningar äro i guld och blått mot röd bakgrund. Tillhörande tak, trappbräder och dörr visa liknande färger och former. Denna predikstol påminner icke så litet om Precht, men är mera robust med sina tunga former och brokiga färger. Styrnäs-stolen är af ungefär samma typ.

Ehuru utförd sexton år senare än predikstolen från Dal, nämligen år 1755, visar Jonas Granbergs predikstol från Indalsliden en egendomlig stilretardation, i det de gamla evangelistbilderna på sidofälten bibehållits, här dock infattade i medaljonger, och äfven färgerna äro de för äldre tider vanliga och visa en brokig marmorering i rödt, blått och hvitt. En öfverrik dekorerings af bladslingor, guirlander och kerubhufvuden pryder detta praktstycke af Jonas Granbergs konst.

I fullt utbildad rococo är den af en mästare P. W. enligt kyrkoböckerna år 1775, utförda predikstolen från Njurunda. Tyngden är borta, färgerna äro ljusa och lätta (guld och blågrönt), och de forna massiva konsolerna i hörnen ha blifvit smäckra och prydas af små bevingade putti. Ett vackert musselmotiv pryder framsidan. — Den senare predikstolen från Holm, utförd 1805, visar torrare och nyktrare former och bebådar empiren. Dock återfinna vi här de gamla refflorna, som brukades på 1600-talet.

Utställningens ganska rika samling altarpopsatser, de flesta från 1700-talet, ha fått en utmärkt anordning kring högkorets väggar, där de få omrama ett antal gamla kyrkfönster med smårutor och gammalt glas, från Högsjö kyrka. Anledningen till denna uppställning är, att sådana stora altarpopsatser ofta kring-slöto korfönstren i kyrkan i stället för att omrama en på duk målad tafla. Hvad altarpopsatsernas utveckling angår, gick den ungefär samma väg som predikstolarnas, från tunga, mörka färger till ljusare, kallare, från raka sidopilastrar och rak predella till allt mera böjda och svängda former, där sido- och öfverstycken jämte predella bildade ett enda böljande af linjer och förlorat sin egenskap af att vara arkitektoniska leder. In emot gustavianska tiden raknade formerna åter. Den stora, rikt skulpterade altarpopsatsen krympte ihop till blott en ram för en målad altartafla från att förr själf varit hufvudsaken.

Altarpopsatserna från Styrnäs, Bjärträ och Indals-Liden äga

något tycke af hvarandra och visa de gamla norrländska färgerna. Den sistnämnda, som är utförd af Jonas Granberg 1755, således samma år som hans predikstol i samma kyrka, har raka pilastrar, men svängd predella. Ett liknande altare finnes i Bergs kyrka i Jämtland. Från 1770 är Johan Edlers vackra och stilrena rococoaltare från Njurunda. Själevadsaltaret bör också uppmärksammas. Det är ett enormt verk, som har fått lof att tagas isär, emedan det på inga villkor gick in på höjden i den dock ganska höga gymnastiksalen.

Bland figurskulpturer från nyare tid märkas många s. k. profileurer, allegoriska bilder, vanligen af Tron och Hoppet, som oftast flankerade 1700-talets stora altaren. Ett anmärkningsvärdt godt arbete är en Kristus, med en nu förkommen segerfana, från Härnösands domkyrka. Katalogförfattaren anmärker, att det »knappast torde vara utfördt af någon konstnär från Norrland». — Ett antal sådana pyramider, som från 1700-talets början allmänt uppställdes på postament längst fram vid bänkarnas slut, en på hvarje sida om kyrkgången, finnes äfven på utställningen. De hvila stundom på kulfötter, sidorna bestå af stigande akanthusrankor i genombrutet snideri, och krönet utgöres af en urna med en eldsflamma, som längre fram ombildades till en drufklase e. dyl. — Ett imponerande arbete är den skulpterade dörren från Torp med sina frodiga bladslingor och kraftiga voluter och listverk, daterad 1725. Bröstvärnet på läktaren i väster är från Dal. Det är indeladt af korintiska kolonetter i bågfält med målade apostlar.

Att uppräknat allt, hvad utställningen har att visa, är omöjligt, och vi måste tyvärr förbigå en massa saker af intresse, såsom rökelsekar, oblatjärn, ljuskronor af metall och glas från vidt skilda tider, lampetter af metall och trä, ljusstakar, dopfuntar, dörrar, nummertaflo, epitafier, korskrank, bokpallar med mera. En ganska rik samling textilier ända från 1400-talets midt, en del med vackra, fastän ofta skadade broderier och af vackert mönstrade tyger äro väl värda uppmärksamhet, och sist men icke minst bör man taga i betraktande den utställning af kyrksilfver, som finnes i ett rum i museet. De heliga kärlen äro vackert anordnade i glasmontrer med dold belysning af elektriska lågor, som kasta ett sparsamt och mystiskt ljus öfver kalkar och paténer, kannor och oblataskar, brudkronor och ljusstakar. Silfverutställningen har ej kunnat blifva fullständig, då församlin-

garna ej kunnat afvara sin enda omgång nattvardskärl, och mycket finnes därför, äfven af medeltida saker, kvar ute i kyrkorna. Men af det, som utsällningen lyckats få exponera, äro flera saker af intresse. Ett litet relikskrin af koppar med emalj-arbete är från 1100-talet och torde vara sydfranskt arbete. Det tillhör Ullångers kyrka. Ett ciborium från Tuna, äfven af koppar, men förgyllt, är svenskt arbete. Bland kalkarna märkes den från Stigsjö. Skålen är nyare, 1700-talet, men foten är från 1500-talets början och bär undertill en platt-tyskinskrift, som utvisar, att kalken fordom tillhört någon S:t Petri-kyrka i en lågtysk stad. — Ett verkligt praktfullt och vackert arbete är Boteå-kannen från 1600-talets förra hälft, ett Hamburgarbete med lekande barnfigurer kring lifvet och på locket och med pressade och punsade ornament. En patén från samma församling är från medeltidens slut och bär en gaverad bild af nådastolen.

Den ursprunglige initiativtagaren till utställningen är doktor THEODOR HELLMAN, som sedan varit outtröttligt verksam med att skaffa pengar och trola fram material till inredningen etc. . . .

Till sist några ord om utställningens katalog. Att långvariga och grundliga förstudier föregått densamma, märker man genast, och den har icke blott att bjuda på goda och vederhäftiga anmärkningar angående de utställda föremålen, utan gifver äfven i form af smärre inledande uppsatser till de olika afdelningarna en öfverblick af Norrlands kyrkliga konsthistoria. Katalogens största och viktigaste delar äro författade af kand. HENR. CORNELL, vid textiliernas beskrifvande har fröken GERDA BOËTHIUS medverkat, och förteckningen öfver kyrksilfret samt inledningen till denna är af fil. kand. ERIC VENNBERG, som tycks gjort ingående forskningar på området och meddelar många värdefulla upplysningar om silfver- och guldkärlens bruk och tillverkning m. m.

I katalogens inledning vidrör författaren den i Norrland så utbredda S:t Olofskulten, och det inflytande förbindelserna med Norge haft på den äldre norrländska konsten (se ofvan). Vidare påpekas Lübecks stora inflytande på 1400-talets konst samt det förhållandet, att det är kyrkan, som ej endast under medeltiden utan äfven långt in i nyare tid, under barocken och rococcon, är den lifgifvande kraften för Norrlands konst. Härpå följer en afdelning om funtar, där förf. redogör för funtarnas konsthistoria, deras bruk och plats i kyrkan. Af synnerligt stort värde är

öfverblicken af den medeltida träskulpturen, isynnerhet afdelningen om Haken Gulleon och hans verksamhet (se ofvan). Förf. redogör för Hakens viktigaste verk och ger en kort beskrifning af desamma samt framhåller de för mästaren karakteristiska dragen. Afdelningen »Skulptur och måleri från nyare tid» bär vittne om ingående studier af arkivalier, som förf. genomgått under sina resor för utforskandet af Medelpads och Ångermanlands kyrkor. En mängd förut okända namn på barock- och rococco-mästare af större eller mindre konstnärlig halt har dragits fram i dagen, och vi få ej blott lära känna de främsta, målaren Carl Hofverberg och skulptörerna Jonas Granberg och Johan Edler, utan äfven en massa andra, Dal-predikstolens upphofsman Magnus Gran, Olof Gietting m. fl. Genom dessa arkivaliska studier har förf. äfven fått säkra dateringar på en del arbeten, något som är af oerhördt stor betydelse för fullföljandet af den norrländska konstens historia....

LITTERATURÖFVERSIKTER, ANMÄLNINGAR
OCH GRANSKNINGAR

Svensk kyrkohistorisk bibliografi.

(Upprättad af Kristian Setterwall.)

1907—1910.

(Formatet är 8:o, där ej annat angifves.)

573. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utg. af *H. Lundström*. Årg. 8 (1907). IV + 344 s. Med 100 fig. 9 (1908). (2) + XXII + 434 s. + 1 portr. 10 (1909). V + 216 + 208 s. 11 (1910). V + 230 + 335 + (1) s. 1907, Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala); 1908—10 Uppsala, Akademiska bokförl.
1907 rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1908. Årg. 13, s. 450—458 af *J. A. Cederberg*; 1909 rec. i Stockholms Dagblad 1909, N:o 263 (⁵/₁₀) af *Hj. Holmquist*.
574. **Acta Pontificum Danica.** Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. Bd 2. 1378—1431. 3. 1431—1471. 4. 1471—1492. Udgivet af *A. Krarup* og *J. Lindbæk*. Udgivet paa Carlbergfondets Bekostning. Khvn, Gad 1907—1910.
Bd 1—3 rec. i Historische Zeitschrift 1910. 3:e Folge. Bd 8, s. 414—417 af *E. Daenell*.
575. **Agardh, C. A.,** Ett bref från Carl Adolf Agardh till Carl Fredrik af Wingård i skolfrågan. [1827 ¹/₂.]
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 149—153.
576. **Agrell, S.,** Andre legationspredikanten vid svenska beskickningen i Konstantinopel Sven Agrells dagbok 1707—1713.
Karolinska krigares dagböcker. D. 5 (1909), s. 1—368 + 1 pl.
577. **Ahnfelt, O.,** Ur mina minnen och ur gamla papper. [D.] 2. (1) + 124 s. Sthlm, Norstedt 1907. Pr. 1 kr. 75 öre.
Inneh.: Minnen från hemmet och hembygden; Från 1870-talets studentlif i Lund; Lundainteriörer från 1830-talet. Enligt gamla papper; Henrik Schönbeck och hans efterlemnade papper m. m.
578. **Aktstycken,** Några, från arkivet i Herrnhut till belysande af grefve Zinzendorfs första förbindelser med Sverige och den svenska herrnhutismens uppkomst. 1—19. Medd. af *N. Jacobsson*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 313—344; 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 1—53.
579. **Aktstycken,** Några, rörande Boëtius Murenus 1662 och 1667. Medd. af *K. A. Appelberg*.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908), s. 187—192.
580. **Almquist, H.,** Smärre bidrag till det svenska Wasahusets historia. 1. Johan III inför den lutherska ortodoxiens forum år 1581. 2. Ett bidrag till markgrefvinnan Cecilias biografi. 3. Hertig Karls giftermålsplaner år 1591. 4. Drottning Kristina i Hamburg 1654.
Personhistorisk Tidskr. 1910. Årg. 12, s. 16—26.

581. **Ambrosiani, S.**, Bondkyrkans bod.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1908. Bd 5, s. 222—245. Med 17 fig.
582. **Anderson, W.**, Kristendomens ankomst till Öland. 1—2.
Varden 1908. Aarg. 6, s. 10—15.
583. **Anderson, W.**, Ölands kyrkliga minnesmärken och deras vård.
Kult och Konst 1908, s. 129—135.
584. **Anderson, E. J.**, Tångeråsa kyrka.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1909. Arg. 6, s. 74—84. Med 2 illustr.
585. **Annerstedt, Cl.**, Upsala Universitets historia. Enligt uppdrag författad.
D. 2. 1655—1718. Afdeln. 1. Universitetets öden. X + 447 s. 2. Universitetets organisation och verksamhet (3) + 456 s. Bihang 2: H. 1—4. Handlingar 1655—1687. 288 s. Uppsala, Akademiska bokförl. & bokh. 1909, 10. Pr. 8 kr. för hvarje afdeln. Bihang. H. 1—4: 6 kr. 25 öre.
Bihang. ingår uti Upsala Universitets Årsskr. 1909, 10.
Rec. i Hist. Tidskr. 1909. Öfv. o. gr., s. 59—66 af H. Schück; Afdeln. 1 rec. i Aftonbladet 1909, N:o 50, 2/3 af [S.] B[er]gh.
586. **Aulén, G.**, Martin Erik Ahlman år 1796.
Kyrkohist. Årsskr. 1908, s. 285—297.
587. **Aulén, G.**, H. Reuterdahls historiska åskådning med särskild hänsyn till hans ställning till Schleiermacher. Akad. afh. XVI + 272 + (1) s. Uppsala 1907.
Rec. i Bibelforskaren 1907. Arg. 24, s. 313—318 af N. J. Göransson.
588. **Aurelius, B. O.**, Ur Birgittinerordens historia.
Ord och Bild 1909, s. 449—462. Med 15 bilder.
Äfven i Aurelius B. O., Tankar och bilder. Saml. 2, s. 87—105.
589. **B[eckman], N.**, Hvem har döpt Olof Skötkonung?
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910, s. 214—220.
590. **Berggren, J. E.**, Hvad innehöll den trosbekännelse, som drottning Kristina aflade vid sin offentliga öfvergång till den romerska kyrkan?
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 23—28.
591. **Berggren, P. G.**, Anteckningar om Linköpings franciskanerkloster.
Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1908, s. 5—19.
592. **Bergin, A.**, Lindsborg. Bidrag till svenskarnas och den lutherska kyrkans historia i Smoky Hill River dalen. Samlade på uppdrag af Bethania-församlingen i Lindsborg, Kansas, för fyrtio-årsfesten. Utgifven af Bethaniaförsamlingen i Lindsborg. 342 + (6) s. Med många illustr. 4:o. Rock Island, Illinois 1909.
593. **[Bergqvist, O.]**, En historik öfver svenska kyrkans vård om lapparnas barn jämte allmän motivering för en omorganisation af det nuvarande skolväsendet i Lappmarkerna.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 110—128.
594. **Berättelse**, En, om släkten Frosterus' öden. Publicerad af H. Råbergh.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 6. 1905—1906 (tr. 1907), s. 45—78.
595. **Biaudet, H.**, När utgafs konung Johan III:s liturgi?
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 8. 1907—08 (tr. 1909), s. 317—332.
596. **Bildt, C.**, Drottning Kristinas romerska trosbekännelse — än en gång.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910, s. 229—230.
597. **Bolmstedt, Alb.**, När Kristianstads kyrka byggdes och invigdes. Anteckningar. Separattryck af artiklar i Kristianstads läns tidning. Tillägg:

- När 200-årsminnet af kyrkans invigning firades. 32 s. 16:0. Kristianstad, Hj. Möllers bokh. 1908. Pr. 50 öre.
598. **Bonsdorff, C. v.**, Turun akateeminen konsistori sotavuosina 1808—1809. [Åbo akademiska konsistorium 1808—1809.]
Historiallinen Aikakauskirja 1909: N:o 5—6, s. 7—21.
599. **Branting, Agn.**, Några meddelanden om svenska mässkläder.
Fornvännen 1910, s. 169—185. Med 13 fig.
600. **Branting, Agn.**, Textilkonst i Vadstena kloster och kyrka. 1—2.
Svenska Slöjdföreningens tidskr. 1907, s. 1—11. Med 6 fig.; 33—41. Med 3 fig.
601. **Bratt, A.**, Kyrkan och prästen enligt Sveriges tidigaste lagar. 34 s. Sthlm, Alb. Bonnier 1908. Pr. 25 öre.
Verdandis småskrifter. 159.
602. **Bref, Tvänne**, från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet. [Medd. af *H. Lundström*.]
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 297—304.
603. **Bring, J. Th.**, Svenskt tros lif i gångna tider.
Kyrklig Tidskr. 1910. Årg. 16, s. 526—539.
604. **Bring, S. E.**, Fördraget i Altranstädt den 1 september 1707.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 1—22.
Utkom separat Uppsala 1908. 22 s.
605. **Bromander, C. V.**, Karlstads stifts biskopskrönika.
Från Värmland och Dal, s. 26—33 + 4 portrpl.
606. **Brottmål**, Kyrkoherden Henrik Florinus'. 1705. Medd. af *K. G. Leinberg*.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden, 6. 1905—06 (tr. 1907), s. 176—185.
607. **Brulin, H.**, Altranstädt-minnet.
Det nya Sverige 1907. Årg. 1, s. 322—331.
608. **Bull, Edv.**, Norsk-finske kirkelige Forbindelser i Middelalderen.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1910. Fjerde Række. Bd 6, s. 364—368.
609. **Bumpus, F.**, The cathedrals and churches of Norway, Sweden and Denmark. With forty illustr. 299 s. London, Werner Laurie 1908.
610. **Byström, J.**, En frikyrklig banbrytare eller F. O. Nilssons lif och verksamhet. 293 s. Sthlm, Tryckningskommitténs förlag 1910. Pr. 2 kr. 75 öre.
611. **Böner, Svenska**, från medeltiden efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete*. Med 12 planscher i fototypi. 536 + XCIII s. Sthlm 1907—09. Pr. 10 kr. 50 öre.
Samlingar utg. af Svenska fornskriftsällskapet. H. 131, 133, 135.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Anmälningar o. granskningar, s. 305—309 af [H.] *L[un]d[ström]*.
612. **Carlson, E.**, Fördraget mellan Karl XII och kejsaren i Altranstädt 1707. Ett tvåhundraårsminne. 69 s. + 2 portr. + 9 pl. + 1 karta. 4:0. Sthlm, Norstedt 1907. Pr. 8 kr.
Äfven på tyska under titeln »Der Vertrag zwischen Karl XII von Schweden und Kaiser Joseph I zu Altranstädt 1707».
Rec. i Hist. Tidskr. 1908. Öfv. o. gr., s. 37—43 af *H. Brulin*; i Nordisk Tidskr. 1908, s. 147—150 af *Th. Westrin*.
613. **Cederberg, J. A.**, 1602 vuoden raamatun komitea. [1602 års bibelkomité.]
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1907. Årg. 12, s. 197—215.
614. **Cederström, R.**, Hvad Strängnäs kungagrafvar gömde.
Dagens Nyheter. 1907, N:o 13459 B. (13/10).
615. **Collijn, I.**, Bibliografiska miscellanea. 1. När trycktes det Svenska Gradualet? 2. Tvenne trvckta latinska tideböcker för Linköpings och Skara

stift. 3. Några svenska katekesfynd. 1. Till den äldsta kända svenska uppl. af Luthers lilla katekes. 2. Fragment af en katekes från 1622. 4. En hittills okänd upplaga af Odense-breviariet. 5. Munkfisker. Ett nyfunnet flygblad från reformationstiden. 6. En plattysk Copia af ett hittills okänt Karl V:s Plakat mot Luthers skrifter 1526. 7. Till frågan om Vita Katherines tryckår och Strengnäsmissalets tryckort. 8. En Uppsalaabokbindare år 1519. 9. Till de första föreläsningarnas historia vid Uppsala Universitet.

Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 129—168; 1910 s. 221—228. Äfven separat.

616. **Curschmann, F.**, Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg. Eine diplomatische Untersuchung. IV + (2) + 129 s. + 10 facs. bil. Hamburg & Leipzig, L. Voss 1909.
Rec. i Hist. Tidskr. 1910. Öfv. o. gr., s. 51—56 af [T.] H[öjer].
617. **Curtelius, E.**, Carl Eric Læstadius, en bild ur en norrländsk prästsläkts lif. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1908. Pr. 75 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Granskningar o. anmälningar, s. 160—163 af [H.] L[un]d[ström]; i Kyrklig Tidskr. 1910. Arg. 16, s. 166—168 af J. A. E[klund].
618. **Dalin, C. O.**, Rättshistorisk undersökning om eganderätten till prestgårdarne i Skåne, Halland och Blekinge. 31 s. Malmö, Cronholmska bokh. 1908. Pr. 60 öre.
619. **Ekelund, Th.**, Bidrag till dopritualets historia med särskild hänsyn till svenska kyrkan. 1. Pastoral disp. 127 s. Karlstad 1909.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Granskningar o. anmälningar, s. 316—318 af [H.] L[un]d[ström].
620. **Ekhoff, E.**, Snidad bänk från Kungsåra kyrka i Västmanland. Fornvännen 1907, s. 49—76. Med 12 fig.
621. **Eklund, J. A.**, Sverige i Guds rikes historia på jorden. Kyrklig Tidskr. 1910. Arg. 16, s. 508—525.
622. **Engdahl, R.**, Bidrag till den svenska kyrkolagstiftningens historia i det sextonde och sjuttonde århundradet. 42 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. 1908. Pr. 75 öre.
623. **Episod, En**, från prästeståndets förhandlingar vid riksdagen 1755—1756. Medd. af C. G. Wahrenberg.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 161—166.
624. **Falk, E.**, Några anteckningar om Ludvika kyrkobyggnad. Med anledning af kyrkans under åren 1908—1909 genomgångna restaurering samlade och till trycket beforderade. Säljes till förmån för Ludvika kyrkobyggnadskassa. 16 + (1) s. + 3 pl. Ludvika, Källström & Hasselgrens bokh. (tr. i Lindesberg) 1909. Pr. 1 kr.
625. **Familjearkiv**, Ett gammalt, (det Franzén-Grafströmska). Bref och anteckningar meddelade af A. M. Roos. 366 + (1) s. Med flera portr. i texten. Sthlm, Norstedt 1909. Pr. 4 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1909. N:o 37 (15/2) af K. W[arburg]; i Aftonbladet 1910, N:o 77 (21/3) af Fr. Vetterlund; i Nordisk Tidskr. 1910, s. 518—520 af Fr. Vetterlund.
626. **Fehrman, D.**, Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. [D.] 1. Wingårds verksamhet för kyrka och skola. (5) + 209 s. Lund 1908.
Lunds Universitets Årsskr. N. F. Afd. 1. Bd. 3. N:o 5.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Granskningar o. anmälningar, s. 318—323 af [H.] L[un]d[ström]; i Bibelforskaren 1909. Arg. 26, s. 473—478 af G. W—i.
627. **Festbericht** über die Feier am 1. September 1907 bei der Enthüllung des Denkmals zur Erinnerung an König Karl XII. von Schweden und

- den Abschluss der Convention von Altranstädt. [Utg. af C. G. A. v. Hohenthal-Dölkau.] 47 s. + 4 pl. Leipzig 1907.
628. **Fjetterström, Rud.**, Vadstena kloster och lifvet där.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1905, s. 31—41. Med 3 illustr.
629. **Flavigny, C. de**, née Moitessier, Sainte Brigitte de Suède, sa vie, ses révélations et son oeuvre. Troisième éd., revue et augm. XIII + 775 + (1) s. + 1 pl. Paris, Oudin 1910.
630. **Flentzberg, Ant.**, Från Sveriges frihetskamp. Tre sörmländska bilder. (1434, 1436.) [1.] Gripsholm i de svenskes händer. [2.] Biskop Tomas — vår första fosterländska skald. [3.] Ett »Te Deum» i biskop Tomas kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1910. Arg. 7, s. 64—79. Med 4 illustr.
631. **Forsander, N.**, Ansgar and the first Christian missionaries to Sweden.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1908. Arg. 10, s. 38—43.
632. **Forsander, N.**, The first bishops of Lund and primates of Scandinavia.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1908. Arg. 10, s. 94—100.
633. **Forsander, N.**, The council of Uppsala, A. D. 1593.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1907. Arg. 9, s. 52—61; 1910. Arg. 12, s. 65—76.
634. **Forsander, N.**, Kyrkoreformationen i Finland. (Föredrag i Concordia-föreningen den 31 oktober 1909.)
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1910. Arg. 12, s. 26—30.
635. **Forsander, N.**, The Swedish mission work among the Delaware Indians.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1909. Arg. 11, s. 45—57.
636. **Forsander, N.**, Henrik Schartau.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1907. Arg. 9, s. 223—232.
637. **Forsander, N.**, Haquin Spegel.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1907. Arg. 9, s. 124—127.
638. **Forsander, N.**, Peter Wieselgren.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1908. Arg. 10, s. 253—259.
639. **Freisen, J.**, Die katolischen Ritualbücher der nordischen Kirche und ihre Bedeutung für die germanische Rechtsgeschichte.
Deutschrechtliche Beiträge. Forschungen und Quellen zur Geschichte des Deutschen Rechts. Herausg. v. K. Beyerle. Bd 3 (1909), s. 135—159.
640. **Fries, Th. M.**, Några akademiska befordringsfrågor i Uppsala under Linnés tid.
Nordisk Tidskr. 1910, s. 99—117.
641. **Från Värmland och Dal.** [Tillegnad J. A. Eklund.] 125 s. + 13 portr. o. pl. Kristinehamn, H. Lagergren (tr. i Karlstad) 1907. Pr. 1 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a.: T. Sæve, Karlstads stifts grundande och superintendenten Jesper Marci; C. V. Bromander, Karlstads stifts biskopskrönika; O. Martinson, Kyrkliga minnen från Brattfors; A. G. Viotti, De andliga rörelserna i Gillberga med omnejd på 1850-talet; Th. Ekelund, Tegnérminnen i Råmen.
642. **Grotenfelt, O.**, Borgå förste biskop Johannes Gezelius Nepos. VIII + 108 + (3) s. Borgå 1908. Pr. 2 m. 75 p.

- Bidrag till Borgå stads historia utgifna på föranstaltande af Borgå Museiförening. 1. Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1910. Arg. 15, s. 70—71 af A. S.
643. **Gråbrödraklostret** i Ystad. Ett gammalt minnesmärke, som skall restaureras. Af C. W.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1908, N:o 188 (15/8).
644. **Gummerus, J.**, Mikael Agrikola, hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa. Somistanut af V. Blomstedt. [Mikael Agrikola, hans lif och litterära verksamhet.] 168 s. Jyväskylä 1908.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1908. Arg. 13, s. 522—527 af J. A. Cederberg.
645. **Gustav-Adolf-Stunden.** Sammlung von Vorträgen über das Gustav-Adolf-Werk. Ein Handbuch für die Freunde desselben. Herausg. v. F. Blanckmeister. Wolhfeile Ausgabe. VIII + 357 s. Dresden, Ludwig Ungelenk 1909.
Innehåller bl. a. E. Lamparter, Gustav Adolf, der Retter des Evangeliums; F. Begrich, Der Schwedenstein bei Lützen und seine Geschichte.
646. **Hall, B. R.**, Vid Gustaf II Adolfs bår. Ur samtida minnestal af Joh. Rudbeckius m. fl. Utdrag. 1. 48 s. Uppsala, Norblads bokh. 1910. Pr. 50 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 9.
647. **Hall, Frith.**, Jönköpings kloster.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1907. Arg. 1, s. 22—42 + 3 pl.
648. **Hallenberg, Aug.**, Skånska kommissionen af år 1669—1670 och Skåne-lands kyrkliga förhållanden. Akad. afh. [Lund.] VIII + 108 s. Uppsala 1907.
Äfven i Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 193—228; 1908, s. 65—136.
649. **Hallgren, J. A.**, Kort öfversikt af det svenska allmänna läroverkets historia. (Utgör 2:a upplagan af »Den svenska elementarundervisningens historia» 1877.) 159 s. Sthlm, Norstedt 1909. Pr. bunden 2 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1909, N:o 145 (1/6) af E. Grip.
650. **Hallman, M.**, Danviksfolk, präster och vinskänker. Historier från gamla Stockholm. 238 s. Sthlm, Fröleen & Comp. 1908. Pr. 2 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a. Två Ladugårdslandspräster: Johan Gustaf Hallman o. Anders Carl Rutström.
651. **Hallman, M.**, Anders Carl Rutström.
Hallman, M., Danviksfolk, präster o. vinskänkar 1908, s. 161—238.
652. **Hamnström, K.**, Klosterklockan i Edsbergs kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1908. Arg. 5, s. 75—78. Med 1 illustr.
653. **Handlingar** angående Karl IX:s räfst med professorerna i Uppsala med anledning af deras bref till konung Sigismund år 1598 m. m. 1. Uppsala-professorernas bref till konung Sigismund den 20 sept. 1598. 2. Joakim Olavi berättelse. 3. L. Paulini Gothi berättelse, inlagd i rätten den 29 juli 1606. 4. Tillägg af Paulinus Zedel i brefwet. 5. Ärkebiskop Abrahamus Andreæ Angermannus' egenhändiga berättelse. 6. Egenhändigt cirkulär af ärkebiskop Abraham. Odat. 7. Ärkebiskopens egenhändiga motskrift mot professorerna. 8. Joachimus Olavi andra berättelse 2/10 1606. 9. Uppsala-professorernas berättelse med egenhändiga randanmärkningar af konung Karl IX. 10. Professorernas svar på Karl IX:s »punkter». Medd. af H. L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 85—120.
654. **Handlingar** från rättegången med Olavus Petri och Laurentius Andreæ i Örebro 1539—40. Medd. af [H.] L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 54—84.

655. **Handlingar** rörande finska kyrkan och presterskapet. Med understöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K. G. Leinberg*. Saml. 7. 1571—1699. XXI + (1) + 480 s. Helsingfors, Utg. 1907. Pr. 5 m.
656. **Handlingar** rörande tillsättande af kyrkoherde i Hiitola 1667—69. Medd. af *K. A. Appelberg*.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908), s. 192—224.
657. **Hastig, Joh.**, Katedralskolan i Åbo 1722—1806. (2) + 247 + (10) s. + 2 tab. Helsingfors 1908.
Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 2. [H.] 8.
658. **Hausen, R.**, Sägner om hertig Carl och »mäster Anders» i Sibbo.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 91. Förhandlingar och uppsatser. 23. 1909 (tr. 1910), s. 183—186.
659. **Hierarchia** catholica medii ævi sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series. Vol. 3. Sæculum 16 ab anno 1503 complectens quod cum societatis Goerresianæ subsidio inchoavit *G. v. Gulik* absolvit *C. Eubel*. (5) + 384 s. 4:0. Monasterii [Münster] 1910.
660. **Hildebrand, H.**, Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid. En kortfattad öfversikt. 2:a omarbetade uppl. Med 300 fig. (3) + 195 s. Sthlm, Norstedt 1907. Pr. 8 kr. 50 öre.
661. **Hjelt, A.**, Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1907—08 (tr. 1909), s. 41—66 + 1 tabell.
662. **Hjärne, H.**, Vårt trosarf efter Gustaf Adolf (20 dec. 1894).
Hjärne, H., Svenskt och främmande (1908) s. 57—79.
Förut i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1894, N:o 287 B.
663. **Hjärne, H.**, Upsala möte.
Hjärne, H., Svenskt och främmande (1908), s. 16—34.
Förut i Ord och Bild 1893.
664. **Holm, A.**, Kyrka och kristendom i Sverige åren 1908, 1909.
Norsk Teologisk Tidsskr. 1908. Bd 9, s. 334—340; 1910. N. R. Bd 1, s. 61—74.
665. **Holm, A.**, Sveriges kyrka vid årsskiftet 1909.
[Dan.] Teologisk Tidsskr. 1908—09. N. R. Bd 10, s. 238—245.
666. **Holmquist, Hj.**, Från Swedenborgs ungdom och första stora verksamhetsperiod. 53 s. Uppsala, Förf. 1909.
Särtryck ur Bibelforskaren.
667. **Holmquist, Hj.**, De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel 1571—1687. Ett bidrag till kyrkoorganisationens och kyrkolagstiftningens historia i Sverige. VIII + 174 + (2) + 40 s. Uppsala, Akad. bokh. 1908. Pr. 3 kr. 50 öre.
Uppsala universitets Årsskr. 1908.
Rec. i Revue d'histoire ecclésiastique 1909, Octobre af *M. L. Bril*.
668. **Holmquist, Hj.**, Ur Swedenborgsforskningens historia. 1—4.
Kyrklig Tidskr. 1909. Arg. 15, s. 97—113, 247—265.
669. **Holmquist, Hj.**, De äldsta urkunderna rörande ärkestiftet Hamburg—Bremen och den nordiska missionen.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 241—283.
670. **Holmquist, Hj.**, Öfversikt öfver domkapitlens historia i Sverige samt kyrkostyrelsens nuvarande organisation i andra evangelisk-lutherska länder. Enligt uppdrag utarbetad. 50 s. Sthlm 1907.
Särtryck ur Underdånigt betänkande med förslag till lag angående organisation af stiftsstyrelse m. m. Afg. d. 31 dec. 1906 af därtill i nåder utsedda kommitterade.

671. **Hult, K.**, En minnestafla i Sätters kyrka.
Julbok för Västerås stift 1907, s. 101—104. Med 1 pl.
672. **Hult, K.**, Johannes Rudbeckius, biskop i Västerås 1619—1646.
Julbok för Västerås stift 1910, s. 11—31. Med 1 portr. o. 1 illustr.
673. **Höjer, T.**, Till kännedomen om Vadstena klostrets ställning som religiös institution.
Historiska Studier tillägnade H. Hjärne (1908), s. 59—106.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 153—155.
674. **H[öjer], [T.]**, Ett vittnesmål af den heliga Katarina af Sverige om Urban VI:s val 1378.
Hist. Tidskr. 1907, s. 41—44.
675. **Instruktion** från år 1670 för tillsyningsmannen öfver de fattige i Uppsala. Medd. af [H.] *L[un]d[strö]m*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken s. 167—169.
676. **Jacobsson, N.**, Claudius Johannis Eek. En herrnhutisk östgötapräst på 1700-talet.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1910, s. 50—56. Med 2 illustr.
677. **Jacobsson, N.**, Den svenska Herrnhutismens uppkomst. Bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Sverige under 1700-talet. Akad. afh. (6) + XLVI + 227 s. + Bilagor 83 s. Med flera illustr. i texten. Uppsala, W. Schultz 1908.
Ur kristendomens historia och tankevärld. 6.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Granskningar o. anmälningar, s. 156—160 af *Hj. H[olmqvist]*; i Bibelforskaren 1910. Årg. 27, s. 450—452 af *A. H—én*.
678. **Jahresbericht**, Teologischer. Bd 26, 27. Herausg. v. *G. Krüger & W. Koehler*. 28, 29. Herausg. v. *G. Krüger & M. Schian*. Leipzig 1908—1910.
Kirchengeschichte. Skandinavien. Bd 26, s. 844—848; 27, s. 680—682; 28, s. 714—728; 29, s. 1037—1038.
679. **Jansson, Hj.**, Visby kapitel under den danska tiden (1586—1645).
Historiska Studier tillägnade H. Hjärne (1908), s. 161—196.
680. **Johannes och Olaus Magnus** i Upsala Universitetsbibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus. [1538—1545.] Utg. af *I. Collijn*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 133—148.
681. **Johansson, Aug.**, Västerås domkyrka.
Julbok för Västerås stift, s. 31—48. Med 5 illustr.
682. **Johansson, K. L.**, Veteraner bland kyrkor i Göteborg och omnejd. Anspråkslösa anteckningar efter tryckta och otryckta källor. 98 + (1) s. Med många illustr. i texten. Göteborg, Förf. 1908. Pr. 1 kr. 50 öre.
683. **Johnsson, P.**, Paul Enertsen. Den siste danske prästen i Skåne. Anteckningar. 75 s. Landskrona 1908. 100 numrerade exempl.
684. **[Jödicke, G.]**, Die Feier der Altranstädter Konvention am 1. September in Altranstädt.
Monatsblatt f. d. evangelische Gemeinde u. die Ephorie Lützen. 1907, N:o 13. Fol.
685. **Jørgensen, E.**, Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11:te Aarhundredes Midte til Reformationen. Udgivet med Understøttelse af Julius Skrikes Stiftelse; det franske Résumé er bekostet af Foreningen af 17. Januar. (7) + 175 + (1) s. Khvn, Hagerups Forlag 1909.
Rec. i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1909. Ottende Række. Bd 2, s. 188—194 af *J. Steenstrup*.

686. **Jørgensen, E.**, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling. Avec un résumé en Français.
D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter. 7 Række. Historisk og filosofisk Afd. 1, s. 123—243. 4:o. Khvn 1908.
687. **Kalliala, A.**, Varhaisemman herännäisyyden käsitys ripistä ja sen vaikutus rippikäsityksen kehitykseen Suomen kirkossa. [Den tidigaste pietismens uppfattning om skriftermålet och dess betydelse för utvecklingen af skriftermålets begrepp i den finska kyrkan.]
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1910. Arg. 15, s. 395—413, 448—466.
688. **Karlberg, G.**, Kalmar stifts herdaminne från äldsta till närvarande tid. Hufvudsakligen efter tryckta källor i kort sammandrag. 152 + (1) s. Arvika, Förf. 1910. Pr. 5 kr.
689. **Karttunen, L.**, Antonio Possevino un diplomate pontifical au 16:e siècle. Akad. afh. [Helsingfors.] VIII + 271 s. Lausanne 1908.
690. **Kastman, C.**, Uppsala mötes historia. 133 s. Sthlm, Norstedt 1908. Pr. 1 kr. 25 öre.
Svenskt Folkbibliotek. II: 3.
691. **Kirke-Leksikon** for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. H. 49—55. Bd 3. S. 481—816. Aarhus, Albert Bayers Forlag 1907—10. Pr. 85 öre häftet.
692. **Kiörkiobok** i Stigsiö oprättadh anno 1684. I utdrag utgifven af *S. A. Hjeltström*.
Norrländ. Småskrifter utg. af Norrländska Studenters Folkbildningsf., N:o 8 (1907), s. 23—57.
693. [**Kopiebok**, Nydala klostres.] Utg. af Kongl. Biblioteket i Khvn efter Ny kongelige Samling 1432. Fol. 59 s. facs. tr. Tv. fol. Khvn 1910.
694. **Krogh-Tonning, K.**, Die heilige Birgitta von Schweden. Mit 2 Vollbildern und 18 Abbildungen im Text. VI + (3) + 142 s. Kempten u. München 1907.
Sammlung illustrierter Heiligenleben. 5.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 390—394 af *K. B. Westman*.
695. **Kulturhistoria**, Finlands. Medeltiden. Med bidrag af flera författare utgifven af *P. Nordman* o. *M. G. Schybergson*. 247 s. Med 117 bilder o. 1 karta i texten. Helsingfors, Söderström 1908.
Innehåller bl. a.: *J. Gummerus*, Klostren o. *J. Gummerus*, Magnus Tavast.
696. **Kumlien, A.**, Gotländska landskyrkor. Några anteckningar.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1908, s. 65—75. Med flera illustr. i texten.
697. **Kylén, Hj.**, Swedenborgsreformation i Sverige under 1800-talets första decennier? 48 s. Sthlm, Askerberg 1910. Pr. 1 kr. 50 öre.
698. **Kölgren, Edv.**, Bidrag till Vimmerby läroverks historia. Läroverks-progr. 16 s. 4:o. Vimmerby 1908.
699. **Lagergren, H.**, Kristinehamns kyrkas böcker. [H.] 2. Födda och döpta 1645—1687. 3. Döda 1645—1687. Med biografiska anteckningar. S. 39—146. Kristinehamn, Förf. 1906, 09.
700. **Larsson, Ludv.**, Bilder från fordom. Framletade ur arkiven i Växjö. (3) + 151 s. Sthlm, Ljus 1908. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: Olof Rudbeck och Växjö domkapitel; Manhaftig löjtnanten Jacob Barkhausen och Sara Johansdotter Bringia; Läkare och läkekonst i 1600-talets Växjö.
701. **Leijonhufvud, K. K.**, Utdrag ur Näshulta och Ärila församlingars kyrkböcker.
Personhistorisk Tidskr. 1909. Arg. 11, s. 30—37.
702. **Leijonhufvud, S.**, Malin Stures bönbok.
Fornvännen 1907, s. 145—159. Med 8 fig.

703. **Leijonhufvud, S.**, Kungastena i Varnhem.
Fornvännen 1910, s. 138—165. Med 9 fig.
704. **Leinberg, K. G.**, Till Åbo akademis studentmatrikel.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 88. Förhandlingar och uppsatser. 22. 1908 (tr. 1909), s. 205—210.
705. **Lencquist, E.**, Prosten Erik Lencqvists berättelse om den religiösa rörelsen i Orivesi åren 1695—1777. Medd. af *K. G. Leinberg*. Ur: Samfundets »Pro Fide et Christianismo» arkiv.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908), s. 107—178.
706. **Levin, H.**, Bidrag till Visby stifts historia. 3.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 169—207; 1910, s. 92—171.
707. **Levin, H.**, Ur kyrkohistoriens källor. Kyrkohistorisk läsebok. VIII + 317 s. Sthlm, Norstedt 1908. Pr. 3 kr. 50 öre.
Rec. i Pedagogisk Tidskr. 1909, s. 206—209 af *Aug. J—n*; i Pedagogisk Tidskr. 1909, s. 306—312 af *I. Holm*. Denna recension framkallade ett svar af H. Levin, Pedagogisk Tidskr. 1909, s. 356—365, hvarpå följde ett svar af I. Holm i samma tidskr. 1909, s. 489—492; i Kyrklig Tidskr. 1909. Årg. 15, s. 555—560 af *J. A. A—g*.
708. **Liedgren, E.**, Den svenska psalmboken. Några synpunkter. 54 s. Örebro 1910.
Medföljer: Redogörelse för högre allm. läroverket i Örebro läsåret 1909—10.
709. **Liedgren, E.**, J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. 1—4.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910, s. 30—91.
710. **Lindbæk, J.**, Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans. Akad. afh. (2) + 308 s. Khvn, Gad 1907.
Rec. i Hist. Tidskr. 1907. Öfv. o. gr., s. 49—55 af *T. Höjer*.
711. **Linderholm, E.**, Om kometernas och andra naturföreteelsers religiösa tolkning i äldre tider. Studie till 1500- och 1600-talens naturåskådning.
Bibelforskaren 1910. Årg. 27, s. 227—271.
712. **Lindroth, Hj.**, Ett par bidrag till 1600-talets svenska lärdomshistoria. 1. Olof Verelius och Johan Bure. 2. En fast punkt vid dateringen af Stiernhielms handskrifter.
Samlaren 1910. Årg. 31, s. 15—28.
713. **Lindroth, L.**, Birgittahemmet invid Vadstena.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1910, s. 65—71. Med 4 illustr.
714. **Linné, C. v.**, Några egenhändiga intyg af Carl Linnæus. Medd. af [*H. Lundström*].
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 271—273.
715. **Liturgi, Johan III:s.** Ånyo utgifven af *C. Kihlén*. 58 s. Sthlm, Askerberg 1910. Pr. 60 öre.
Svenska kyrkoförbundets skriftserie. 6.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1910. Årg. 16, s. 495—496 af *Hj. D[anell]*.
716. **Lizell, G.**, Svedberg och Nohrborg. En homiletisk studie. Akad. afh. (6) + 260 + 47 s. Uppsala, Akademiska bokförlaget 1910. Pr. 3 kr.
717. **L[jun]gg[re]n, S.**, Minnen från skol- och gymnasii-tiden. 72 s. Sthlm (tr. i Västerås), Förf. 1910.
718. **Lundberg, A. V.**, Vadstena, Omberg och Alvastra. Anteckningar. Ny upplaga. 138 s. Med 53 illustr. o. kartor. Vadstena, (tr. i Sthlm), V. Jansson 1909. Pr. 1 kr. 75 öre.
719. **Lundberg, A. W.**, Ur Göteryds kyrkoböcker.
Personhistorisk Tidskr. 1909. Årg. 11, s. 37—39.

720. **Lundgren, G. E.**, Beskrifning öfver Vestermo kyrka i Södermanlands län från äldsta till närvarande tid. 50 s. Eskilstuna 1907.
721. **Lundström, H.**, Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar. [Sakarias Westbeck.]
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 229—270.
722. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 279—282.
723. **Lundström, H.**, En epokgörande kyrklig och akademisk fejd under 1600-talet. Föredrag vid Finska Kyrkohistoriska Samfundets årsmöte den 19 januari 1909.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 9. 1908—09 (tr. 1910), s. 37—63.
724. **Lundström, H.**, Fördraget i Altranstädt.
God Jul! Hälsning från K. F. U. M. i Stockholm. Årg. 13. 1907.
725. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Ett förfalskad »kollations-bref» från år 1631.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 170—171.
726. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Några ord om Uppsala Domkapitels arkiv.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 305—312.
727. **Lundström, H.**, Ur »själfbekännelser» från början af förra århundradet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 208—216; 1910, s. 172—213.
728. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Ett märkligt sockenstämmobeslut i Filipstad år 1663.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 284—285.
729. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Ett C. A. Agardhs uttalande från år 1842 om prästbildningen.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 282—284.
730. **[Lundström, H.]**, Laurelius visitationsordning.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 277—279.
731. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 274—276.
732. **Lyth, Hj.**, En »mesallians». Tidsbild från 1600-talets slut. [Giftermålet mellan Christiana Oxenstierna o. Nicolaus Bergius.]
Kyrklig Tidskr. 1908, s. 269—281.
733. **Mannerfelt, O.**, [Västergötlands grafstenar] Skara domkyrka. 1. Medeltiden. Rättelser och tillägg 2. Tiden 1590—1690.
Västergötlands fornminnesf. tidskr. 1909. Bd 2: H. 10, s. 1—15. Med bilder; 1910. Bd 3: H. 1—2. s. 17—63. Med bilder.
734. **Meinander, K. K.**, Meletida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. 391 + (1) s. Helsinki 1908.
Finska fornminnesföreningens Tidskr. D. 24.
735. **Melander, K. R.**, Eräs virkaerojuttu Kustaa Vaasan aikana.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1907—08 (tr. 1909), s. 313—316.
736. **Minnesbok**, Grangärde församlings. Utgifven af *A. Magnevill*. D. 1. VIII + 210 + (1) s. 2. (1) + 188 + (1) s. Med en del illustr. o. pl. till större delen i texten. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1907. Pr. för båda del 3 kr.
Rec. i Bibelforskaren 1908. Årg. 25, s. 159—161 af E. S.
737. **Müller, Fr.**, Der Liber Synodicus des Demminer Präpositus M. Petrus Michaelis. Ein Beitrag zum geistlichen und bürgerlichen Leben in Schwedisch-Pommern von 1679—1711.
Baltische Studien 1909. N. F. Bd 13, s. 31—66.

738. **Müller, Fr.**, Papismus und Calvinismus in Schwedisch-Pommern.
Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte u. Altertumskunde. 1909. s. 74—78, 88—90.
739. **Neovius, Ad.**, Lojo sockens kyrkliga förhållanden. 1.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 6. 1905—06 (tr. 1907). s. 79—168.
740. **Neovius, Ad.**, Något om rätta årtalet för Erik den heliges och biskop Henriks död.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908). s. 179—183.
741. **Nilsson, A.**, Kryptbilderna i Lunds domkyrka.
Fataburen 1908, s. 42—53. Med 13 fig.
742. **Nilsson, P.**, Blad ur Gudhems klosterhistoria.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1909. Arg. 3, s. 107—117.
Med 1 illustr.
743. **Norberg, O.**, Strängnäs domkyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1910. Arg. 7, s. 84—103. Med 18 illustr.
744. **Nordlander, J.**, Försvarskyrkor i Norrland.
Fornvännen 1909, s. 50—54. Med 1 fig.
745. **Nordlander, J.**, Om prostens Nils Grubbs härstamning.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 129—131.
746. **Nordling, Br.**, Ett blad ur vår skolas häfder. Raumo pedagogi.
Finsk Tidskrift 1909. T. 67, s. 228—237.
747. **Nordlind, T.**, Vadstena klostrets veckoritual.
Samlaren 1907 (tr. 1908). Arg. 28, s. 1—31.
748. **Ophold, Svenske Emigranter, i Danmark 1734 o. flg. Aar. Af Kn. Heibergs Samlinger ved H. F. R[ördam].**
Kyrkehistoriske Samlinger 1907. Femte Række. Bd 4, s. 48—140.
749. **Oxenstierna, A.**, En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åliggande». Medd. af *A. B. Carlsson*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 132.
750. **Palmén, E. G.**, Pappissäädyn valtiollinen toiminta vapaudenaikana. Esitelma Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19 p. tammik. 1909, pitänyt. [Presterskapets växande politiska inflytande under frihetstiden. Föredrag vid Finska Kyrkohistoriska Samfundets årsmöte den 19 januari 1909.]
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 9. 1908—09 (tr. 1910), s. 64—85.
751. **Perälä, V.**, Boethius Murenius-Turun kymnaasin lehtori ja Ahvenanmaan piirin rovasti.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1907—08 (tr. 1909), s. 201—310.
752. **Privilegie- och skyddsbref för Vadstena kloster, utgifna af K. Kristoffer 1442 och 1444. Utg. af R. Geete. S. 173—190. Sthlm.**
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1908.
753. **Quensel, O.**, Några minnen från drottning Kristinas tronafsägelse i Innsbruck.
Kyrklig Tidskr. 1907. Arg. 13, s. 48—57.
754. **Quist, A.**, Ösmo kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna. Strängnäs stift från präster stiftet 1908. Arg. 5, s. 60—75. Med 5 illustr. o. 1 portr. i texten.

755. **Rein, Th.**, Filosofins studium vid Åbo universitet. (2) + 326 + (1) s. Helsingfors 1908.
Åbo universitets lärdomshistoria. 10. Filosofin.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 80.
Rec. i Finsk Tidskr. 1908. T. 64, s. 204—218; i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1908.
Årg. 13, s. 177—181 af *J. A. Cederberg*.
756. **Reuter, Chr.**, Ebbo von Reims und Ansgar. Ein Beitrag zur Missionsgeschichte des Nordens und zur Gründungsgeschichte des Bistums Hamburg.
Historische Zeitschrift 1910. 3 Folge. Bd 9, s. 237—284.
757. **Reuter, Chr.**, Zur Geschichte Ansgars.
Zeitschrift der Gesellschaft f. Schleswig-Holsteinische Geschichte 1910. Bd 40, s. 484—492.
758. **Rinne, J.**, Forna begravningsplatser i Kyrkslätt.
Finskt Museum 1909. Årg. 16, s. 8—12. Med 1 karta.
759. **Rohde, Edv.**, Dopritualet i svenska kyrkan efter reformationen. 227 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup 1910. Pr. 3 kr. 50 öre.
Lunds Universitets Årsskr. N. F. Afd. 1. Bd 7, N:o 1.
760. **Rodhe, Edv.**, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet. En kyrkohistorisk undersökning. 1. 276 + (1) s. Lund 1908. Pr. 4 kr.
Lunds Universitets Årsskr. N. F. Afd. 1. Bd 3, N:o 2.
Rec. i Nordisk Tidskr. 1910, s. 151—153 af *O. Sylwan*.
761. **Rodhe, Edv.**, Svenska kyrkan år 1909. En återblick.
[Dan.] Teologisk Tidsskr. 1909—10. 3:e Række. Bd 1, s. 234—246.
762. **Rodhe, Edv.**, De svenska bibelsällskapens uppkomst. 5—13.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 12—64.
763. **Romdahl, A. L.**, Epitafier från Skara domkyrka i Västergötlands fornminnesförenings museum i Skara.
Västergötlands fornminnesf. tidskr. 1908. Bd 2: H. 8/9, s. 117—131. Med illustr.
764. **Romdahl, A. L.**, Sköldemärken i Linköpings domkyrkas korhvalf.
Kult och Konst 1908, s. 43—46. Med 1 bild.
765. **Romdahl, A. L.**, Stenhuggarmärken i Linköpings domkyrka.
Fornvännen 1909, s. 42—50. Med 4 fig.
766. **Romdahl, A. L.**, Studier i Linköpings domkyrkas byggnadshistoria. [Med flera illustr. i texten.] 44 s. Sthlm, Norstedt 1910. Pr. 1 kr. 25 öre.
767. **Roosval, J.**, Altarskåpen och teatern omkring år 1500.
Ord och Bild 1909, s. 513—524. Med 11 bilder.
768. **Roosval, J.**, Lunds domkyrka byggd af italienare.
Ord och Bild 1910, s. 413—423. Med 8 bilder.
769. **Roosval, J.**, Legender och symboler i Uppsala domkyrkas koromgång. 58 + (1) s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk 1908. Pr. 10 kr.
Rec. i Nordisk Tidskr. 1909, s. 137—144 af *C. R. af Ugglas*.
770. **Roosval, J.**, Gottländska portaler.
Nordisk Tidskr. 1909, s. 17—40. Med 18 fig. och 1 tabell.
771. **Roosval, J.**, Silfveraltaret i Storkyrkan. Ett hamburgsarbete af Eustachius Erdmüller (?) och Johan Georg Hertel.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1907, s. 76—84. Med flera illustr. i texten.
772. **Rosén, S.**, Skrifter och bref. 1—5. Utgifna af *E. Linderholm*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 1—96.

773. **Rosengren, J.**, Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från slutet af 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 137—240.
774. **R[udberg, Aug.]**, Något om Skara stifts kyrkor, isynnerhet från forna tider. 18 s. Mariestad 1907.
775. **Rumjancef, P. P.**, Iz prošlago russkoj pravoslavnoj cerkvi v Stokgolmě. [Ur den ryska ortodoxa kyrkans i Stockholm häfder.] (1) + 350 s. Berlin (tr. i Weimar) 1910.
I denna bok bland addenda s. 238—340. Bekännelsefrågan och dess betydelse i konung Gustaf IV Adolfs ocs storfurstinnan Alexandra Pavlovnas ifrågasatta giftermål.
776. **Ruuth, M.**, Hernhutilaisuuden esiintyminen Suomessa Abr. Achreniuksen valaisemana.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 6. 1905—06 (tr. 1907), s. 33—44.
777. **Ruuth, J. W.**, Suomi ja paavilliset legaatit 1200-luvun alkupuolella. [Finland och påfliga legater i början af 1200-talet.]
Historiallinen Aikakauskirja 1909; N:o 5—6, s. 92—99.
778. **Rydholm, P.**, Henrik Schartau, ett hundrafemtioårsminne.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. V—XXII + 1 portr.
779. **Råbergh, H.**, Sedliga missförhållanden inom församlingarna under tiden efter stora ofreden.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908), s. 233—237.
780. **Råbergh, H.**, En skrapa af prästerståndet 1770 till Borgå domkapitel.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1907—08 (tr. 1909), s. 366—368.
781. **Råbergh, H.**, Politiska trakasserier med prester under och efter 1788—90 års krig.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908), s. 254—258.
782. **R[ördam], H. F.**, Sven Rosén. Nogle Træk af en Sværmers Historie. Efter Kn. Heibergs Samlinger.
Kirkehistoriske Samlinger 1908. Femte Række. Bd 4, s. 229—257.
783. **Salvius, A.**, Om det föreslagna consistorium generale 1648. Medd. af *A. B. Carlsson*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 97—101.
784. **Sandahl, G.**, Folkskoleseminariet i Hernösand. Historisk öfversikt. 154 + (1) s. Sthlm (tr. i Kalmar), Sandbergs bokh. 1910. Pr. 1 kr. 25 öre.
785. **Schauman, G.**, Biografiska undersökningar om Anders Chydenius jämte otryckta skrifter af Chydenius. Med Anders Chydenii porträtt och andra illustrationer. VI + 645 s. Helsingfors 1908. Pr. 7 m.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 84.
Rec. i Finsk Tidskr. 1908. T. 65, s. 233—253 af *M. G. Schybergson*; i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1909, N:o 37 (15/2) af *K. W[arburg]*; i Statsvetenskaplig Tidskr. 1910, s. 240—250 af *E. F. Heckscher*; i Hist. Tidskr. 1910. Öfv. o. gr., s. 1—10 af *L. S[tavenow]*.
786. **Schück, H.**, Rom på Birgittas tid.
Schück, H., Ur en resandes anteckningar. Ser. 3 (1909), s. 86—120.
787. **Schybergson, M. G.**, En dansk publikation om bröderna Jacob och Erik Ericksson och deras anhängare.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1907—08 (tr. 1909), s. 363—366.

788. **Schybergson, M. G.**, Den historiska universitetsundervisningen.
Historiallinen Arkisto 1908. 20. Vihko 2, s. 71—81.
789. **Setterwall, K.**, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1903—1906.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 408—423. 25 separatexemplar.
790. **Simolin, A.**, Det finska prästerskapets bildning under 16:de och 17:de seklen.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1907. Årg. 12, s. 137—153.
791. **Simolin, A.**, Drag ur det kyrkliga lifvet i Helsingfors på 1600-talet. 1—3.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1908. Årg. 13, s. 84—97, 140—155, 269—283.
792. **Simolin, A.**, Litet om domkyrkan i Wiborg.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1909. Årg. 14, s. 272—284.
793. **Simolin, A.**, Wiborgs stifts historia. Akad. afh. XIV + 352 + XX s.
Helsingfors 1909.
794. **Sirén, O.**, Storhetstidens Stockholmsarkitektur. 1.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1910, s. 1—32. Med 28 fig.
795. **Sjöholm, J.**, Nya bidrag till kännedomen om Henric Schartaus undervisning och åskådning. 126 s. + 1 portr. Lund, C. W. K. Gleerup 1908. Pr. 2 kr.
Rec. i Bibelforskaren 1908. Årg. 25, s. 234—236 af C. S. Lindblad.
796. **Sjöholm, J.**, Två rapporter från kyrkoherden Lars Landgren till ärkebiskopen C. F. af Wingård om Erik-Jansismen.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 154—160.
797. **Sjöholm, J.**, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835. (Forts. och slut fr. föreg. årg.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1907, s. 284—302.
798. **Sjöholm, Wilh.**, Karl XII och österrikarna. Ett skönt minne från Karl XII:s tåg genom Schlesien år 1706.
Ansgarius. Illustrerad missionskalender utgifven af Svenska Missionsförbundet 1907. Årg. 2, s. 145—154. Med 1 portr. + 1 illustr. i texten.
799. **Sjöstrand, E.**, Anders Chydenius och räfsten mot växelkontoren vid 1765—66 års riksdag.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1909, s. 17—27.
800. **Sjöström, C.**, Göteborgs nation i Lund 1669—1906. Biografiska och genealogiska anteckningar jämte historik. VIII + 609 s. Lund, Förf. 1907. Pr. 15 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1908, N:o 88 (15/4) af S. H[ansson].
801. **Sjöström, C.**, Vermlands nation i Lund 1682—1907. Biografiska och genealogiska anteckningar jämte historik. VI + 192 s. Lund, Förf. 1908. Pr. 8 kr. 25 öre.
802. **Spegel, H.**, Bref från Haqvin Spegel till Karl XI. [1686, 87.] Medd. af E. Haller.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden och aktstycken, s. 102—109.
803. **Stadga** af år 1443 för Vadstena klosters ekonomi. Efter en Uppsala-handskrift utgifven af R. Geete. S. 155—172. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1907.
804. **Stadgar**, Tvänne, rörande förbättrad observans inom Vadstena kloster utfärdade af Johannes Borquardi (1444) och Bengta Gunnarsdotter (1444—47). Efter en Upsala-handskrift utgifna af R. Geete. S. 207—220. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1910.
- Kyrkohist. Årsskrift 1912.*

805. **Steele, Fr. M.**, St. Bridget of Sweden. With preface by *G. Browne*. XXVIII + 140 s. London 1909.
806. **Steele, Fr. M.**, The story of the Bridgettines. (3). + 292 s. + 12 pl. London 1910.
807. **Stenbeck, C.**, Södertelje kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1909. Arg. 6, s. 64—73. Med 7 illustr.
808. **Stjernkrantz, K.**, Esaias Tegnér. Biskopsvalet. Stiftsstyrelsen från Lund. Litterärpsykologiska grundlinier. En framställning baserad på hittills otryckta källor. Akad. afh. 129 + (1) s. Lund, Lindstedts Univ. Bokh. 1907. Pr. 2 kr.
809. **Stroh, A. H.**, Grunddragen af Swedenborgs lif. (8) + 176 s. Med många illustr. Sthlm, Nykyrkliga bokförl. 1908. Pr. 1 kr.
810. **Supplik**, Biskop Kenicius i Skara, af år 1603 hos hertig Karl att erhålla transport till kyrkoherde-embetet i Gefle. Medd. af [*H.*] *L[undström]*. Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 121—122.
811. **Supplik**, En drastisk, från år 1624 af en sacellan från Strängnäs stift till änkedrottning Kristina d. ä. Medd. af [*H. Lundström*]. Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 123—126.
812. **Swartling, B.**, Johannes Magnus' Historia Metropolitanæ Ecclesiæ Upsalensis.
Historiska Studier tillägnade H. Hjärne (1908), s. 107—124.
813. **Sydow, A. v.**, Bland konungagrafvar och grafkor. [Varnhems klosterkyrka.] Julnummer utgifvet af Adels diskussionsklubb 1907. Arg. 3, s. 36—38. Med 5 illustr.
814. **Synodalakter** från Viborgs stift 1699 och 1700. Medd. af *H. Rdbergh*. (Ur Wiitasaari kyrkoarkiv.)
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 5. 1904—05 (tr. 1908), s. 224—229.
815. **Synodalakter**, Svenska, efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af *H. Lundström*. H. 5—6. VII + (1) s. + s. 369—680. Ser. 2. Strängnäs stift. H. 1—2. 160 s. H. 5—6. Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala) 1907, 08. Ser. 2: H, 1—2. Uppsala, Akademiska bokförlaget 1909, 10. Pr. 2 kr. häftet.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen 2: 3—4.
Ser. 1 rec. i Bibelforskaren 1909. Arg. 26, s. 166—167 af *G. W.*
816. **Synodalstatuter** af biskop Brynjulf i Skara utfärdade den 7 juli 1280. Medd. af *K. H. Karlsson*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken s. 127—130.
817. **Säve, T.**, Karlstads stifts grundande och superintendenten Jesper Marci. Från Värmland och Dal, s. 10—25.
818. **Söderberg, E. N.**, Några drag ur den kristna psalmens historia. 5. Den nordiska psalmdiktningens första guldålder. 6. Psalmdiktningen under väckelserörelsernas och förnuftsströms tidehvarf. 7. Det nittonde århundradets psalmdiktning.
Läsning för svenska folket 1906, s. 50—65, 218—240; 1907, s. 31—45, 204—225; 1908, s. 139—156, 213—233.
819. **Söderblom, N.**, Johannes Rudbeckius et les privilèges des prêtres paiens. Festskrift tillägnad Karl Ferdinand Johansson 1910, s. 70—80.
820. **Söderblom, N.**, Henric Schartau.
Ord och Bild 1907, s. 513—527. Med 2 portr. o. 4 illustr.
821. **Taikausko** Savossa ja Karjalassa 18:lla vuosisadalla. [Om vidskepelsen i Savolax och Karelen under 18 århundradet.] Kirj. *A. R. Cederberg*.

Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 9. 1908—09 (tr. 1910), s. 303—307.

822. **Theding, O.**, M. Luthers lilla katekes i sin tidigaste svenska dräkt. 1—10.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 29—113.
823. **Thulin, G.**, Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. [D.] 3. Jämtlands län. Efter nådigt uppdrag utarbetad. LII + 443 s. 4:o. Sthlm 1909.
824. **Thulin, J.**, Vad alla borde veta om Gustav-Adolfs-föreningen. Minnesskrift på uppdrag av de svenska Gustav-Adolfs-föreningarna utgiven till 75-årsfesten. Med talrika illustr. 142 + (2) s. Lund, C. W. K. Gleerup 1907. Pr. 1 kr. 25 öre.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1908. Årg. 14, s. 476—480 af E. Bw; i Bibelforskaren 1908. Årg. 25, s. 475—476 af J. Sjöholm.
825. **Tikkanen, J. J.**, Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. Finsk Tidskr. 1908. T. 65, s. 157—182. Med 18 illustr.
826. **Tynell, L.**, Gumlösa kyrkas funt.
Historisk Tidskr. för Skåneland 1908. Bd 2, s. 356—367.
827. **Upmark, G.**, Upsala domkyrkas silfverkammare. 19 s. Med 22 fig. Fol. Sthlm, Förf. 1910. Pr. 1 kr. 50 öre.
828. **Upprop, Ett**, till förmån för den evangeliska diasporan i de ryska Östersjöprovinserna. [1871.]
Kyrkohistorisk Årsskr. 1910. Meddelanden o. aktstycken, s. 172—177.
829. **Urkundsbok**, Lunds ärkestifts, utg. af L. Weibull. På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 4. 1461—1485. (2) + 474 + (1) s. 4:o. Lund, Lindstedts univ. bokh. 1909. Pr. 15 kr.
Monumenta Scaniae historica. Diplomatarium diocesis Lundensis.
830. **Utdrag** ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1701—1735. Utg. af Alb. Hästesko. (2) + 176 s. Helsingfors 1907.
Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1. [H.] 14.
831. **Wahlfisk, J.**, Kils kyrka med omgifningar. 30 s. Med 11 illustr. i texten. Sthlm 1907.
Särtryck ur arbetet »Till hembygden» 1907.
832. **Wallin, H.**, Inbjudningsskrift till invigningen af högre allmänna läroverket i Luleå nya byggnad torsdagen den 28 januari 1909. Läroverksprogr. 18 s. + 6 s. pl. Jemte bil. A—B. 4:o. Luleå 1909.
1: Historik. 2: Beskrifning öfver nya läroverksbyggnaden i Luleå.
833. **Wallin, J. O.**, Bref rörande ärkebiskop J. O. Wallin. Medd. af E. Fryxell.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909, s. 114—128.
834. **Wallin, S.**, I sörmländska kyrkor.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1910, s. 175—193. Med 21 illustr.
835. [**Watson, J. F.**], The Swedes' church and house of Sven Sener 1677. 13 + (1) s. + 1 pl. Philadelphia 1907.
836. **Weibull, L.**, Ärkebiskop Birgers brev om Stora Herrestad och Borrie. [D. 29 maj 1514.]
Hist. Tidskr. för Skåneland 1909. Bd 3, s. 226—231.
837. **Westberg, E.**, Hudiksvalls folkskola under dess första århundrade. 84 s. + 4 planritningar. Med flera portr. o. illustr. i texten. Hudiksvall, C. Wibergs bokh. 1908. Pr. 50 öre.
838. **Westerin, G.**, Anteckningar om Sorunda kyrka i Södertörn. 83 + (1) s. Västerhaninge (tr. i Strängnäs), Förf. 1906. Pr. 1 kr.

839. **Westman, K. B.**, Nicolaus af Cusa och mästern Matthias de Suecia.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1909. Meddelanden o. aktstycken, s. 145—147.
840. **Wibling, C.**, Religiösa föreställningar och bruk under äldre tider. Bilaga till redogörelse för högre allm. läroverket i Hälsingborg. 52 s. Hälsingborg 1909.
841. **Vig, P. S.**, Om Sven Rosén i Amerika.
Kirkehistoriske Samlinger 1908. Femte Række. Bd 4, s. 599—605.
842. **Wijkmark, H.**, Studier till den Wallinska psalmbokens uppkomst. 2. Leksåmännena inom 1811 års-psalmbokskommitté. Program. Stockholms Samgymnasium. 32 + (2) s. Sthlm 1907.
843. **Wiklund, H. E.**, Biskop Thomas. Läroverksprogr. S. 3—12. 4:o. Luleå 1907.
844. **Wimmercranz, F.**, Förteckning öfver Offerdals kyrkoarkiv. Med utdrag ur handlingarne. VIII + 152 s. Östersund, Förf. 1910. Pr. 4 kr. 50 öre.
845. **Wingård, J.**, Själfbiografi. Medd. af *D. Fehrman*.
Kyrkohistorisk Årsskr. Meddelanden o. aktstycken, s. 131—144.
846. **Viotti, A. G.**, De andliga rörelserna i Gillberga med omnejd på 1850-talet.
Från Värmland och Dal, s. 40—46.
847. **Visitationsstadga**, Biskop Nils', för Vadstena kloster af jan. 1448 med bekräftelse af Brödrakonventets stadga för den nyvalda abbedissan Ingeborg Gertsdotter. Efter en Upsala-handskrift utg. af *R. Geete*. S. 193—205. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1909.
848. **Wordsworth, J.**, The national church of Sweden. Delivered in St. James church Chicago 24—29 oct. 1910. XIX + 459 s. London, A. R. Mowbray & Co.
The Hale Lecture 1910.
849. **Wrangel, E.**, Om Lunds domkyrkas äldsta byggnadshistoria. (Ur ett föredrag vid det kirkehistoriske Selskabs möte i Lund 21. sept. 1906.)
Kirkehistoriske Samlinger 1907. Femte Række. Bd 4, s. 19—23.
850. **Wrangel, E.**, Dädesjö gamla kyrka och dess takmålningar. En länk i våra kulturförbindelser med Frankrike. För Dagens Nyheter.
Dagens Nyheter 1910, N:o 14550 (7/11).
851. **Wrangel, E.**, Medeltidskyrkorna i Småland. (Jönköpings och Kronobergs län.)
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1907. Arg. 1, s. 43—78 + 10 pl.
852. **Wåhlin, Th.**, »Observa autem» — — — Ännu ett ord angående hr Weibulls Studier i Lunds domkyrkas historia.
Kult och Konst 1909, s. 63—72. Med 4 bilder.
853. **Wåhlin, Th.**, Valleberga kyrka. Beskrifning, bifogad ett till K. Maj:t insändt ombyggnadsförslag af september 1905.
Kult och Konst 1907, s. 198—211. Med illustr.

Johannes Calvins Lebenswerk in seinen Briefen. Ett urval af Calvins bref i tysk öfversättning af RUDOLF SCHWARZ (Basadigen, Thurgau), med inledningsord af prof. D. Paul Wernle. 2 band, 996 sidor, pris 20 M. Utgifven på förlag af J. C. B. Mohr (Paul Siebäck) Tübingen 1909.

Till Johann Calvins bref, som öfversatts af Rudolf Schwarz i Basadigen och af hvilka denne och P. Wernle gjort ett utval och i tryck utgifvit, har Wernle fogat några inledningsord, hvori han bland annat säger, att det helhetsintryck man får af Calvin genom att läsa Kampschultes och Cornelius' verk är så öfvervägande ofördelaktigt, att det omöjligt kan bli fråga om något intimare förhållande mellan läsaren och denne reformator. Med aktning för dessa historicis förtjänster i öfrigt vågar han därför likväl påstå, att den bild, som skapats af dem blifvit så osympatisk, därför att den blifvit så ofullkomligt tecknad, på grund däraf att man blott får se honom vid enstaka tillfällen och händelser. Nej, skall man få se en helgjuten bild af denna person, måste man se honom sådan han tänkte och såg på tingen. »Hur förvånad blef jag ej», skrifver Wernle, »då jag första gången fick tag i dessa bref och beredde mig att med dess ledning följa hans lif år efter år. De för mig så osympatiska dragen af hans karaktär bekräftades, men de trädde fullständigt tillbaka för andra mig fullständigt obekanta och ordnade sig till ett helt af en öfverväldigande, i sig sluten, lefnadsbild, hvars trollkraft jag trots allt ej kunde motstå.»

Under den hänförelse, som väcktes till lif vid läsningen af Calvins bref, kom den tanken för honom, hur det väl kunde vara möjligt, att så få människor finna behag och intresse i Calvins personlighet. Han frågade sig, hur det skulle vara, om det skönaste och bästa af hvad Calvin tänkt och skrifvit kunde tränga till vida kretsar. Han beslöt alltså att teckna Calvins bild endast och allenast med dennes bref med ytterlig inskränkning af beledsagande noter, för att läsaren skulle ha framför sig intet annat än Calvin själf. Men han påpekar och erinrar läsaren därom,

att en sådan bild på sätt och vis måste bli ensidig, då den ju låter oss se alla händelser och alla personer med Calvins ögon, d. v. s. med hans kärlek eller hans hat.

Calvins bref stå sig nog i allmänhet ganska väl mot kritik hvad beträffar såväl innehåll som form. Ordning och klarhet prägla dem alla. Aldrig träffar man på något ställe, där han kan sägas ha upprepat eller återgått till något förut sagdt. Fastän nästan helt och hållet fritt från alla bilder och liknelser kan man dock ej beskylla hans språk för att vara torrt och tråkigt, ty ständigt spårar man bakom hans ord den själens värme och glöd, som var Calvins egen.¹ Fantasi och högre flykt var honom främmande, men den logik och tankeskärpa, hvarmed han afhandlar och utvecklar det, må nu vara jordiska förhållanden och småting eller lifvets och dödens frågor, kan ej annat än göra ett mäktigt, ja, öfverväldigande eller gripande intryck på läsaren. Aldrig blir han grofkornig exempelvis som Luther, allt bär spår af en förfinad smak, dock fattas ej stränga ord, när det gäller att försvara sig mot motståndarnes angrepp.² Men samtidigt saknar han också merendels Luthers oförfalskade, uppsluppna humor. Det är sällan vi höra Calvin skämta och i hvarje fall aldrig uppsluppet, långt mindre otygladt och otillbörligt. Han är en mästare i blodig satir och bitande ironi, hans uttrycks-sätt är kort, skarpt, träffande. När han ämnar behandla djupare frågor, är det med en viss öfverlägsenhet han griper sig verket an, och han lämnar detsamma ej ifrån sig förr, än han vet med sig, att han bundit bevisningens kedja fast i anseende till hvarje dess länk. När han fattar pennan att skriva till krönta personligheter, en Frans I, en Gustaf Vasa eller en Erik XIV, tyc-ker man sig nästan kunna se honom göra det med en hofmans djupa och artiga bugning. Äfven han, hvilkens minsta vink el-jest alla voro redo att efterkomma och lyda, kunde känna sig som den ödmjuke, hvilken hade befäl öfver sig.

¹ Den enda bild, han egentligen använder och som äfven lär förekomma i hans predikningar, är »striden». Ur ett bref till prästen i Neuchâtel, som Farel förde med sig till denne från Worms, heter det: Om blott sanningen skonas och dess ära alltid strålande upplyses, så måste detta för oss vara nog och öfvernog. Men äfven om vi ej råkat i handgemäng på öppna fältet, så tänk dock på, bästa broder, att vi ha en förborgad kamp att föra gentemot Satans listiga ränker.

² På ett ställe kallar han katolikerna brushufvuden och vilddjur.

Ett drag, som kanske allra tydligast träder oss till mötes, då vi söka teckna Calvins bild, sådan han ter sig för oss i sina bref, och ett drag, som ej kan förfela att göra ett djupt intryck på den, som står inför bilden af den store reformatorn, är den trofasthet och den kärlek, med hvilken han är bunden vid sina vänner. Främst i ledet bland dessa lägga vi märke till den eldige, kraftfulle och stridslystne Farel (†1565). Det band, som förenade honom med Calvin, var icke så mycket att han till börden liksom denne var fransman, som fastmer det gemensamma i bägges öfvertygelse och lifsverk. Det var ju han, som fått vara ett Forsynens redskap, då han med sin järnhand höll Calvin kvar i Genève, och som med honom delat landsflyktens lott. Han verkade sedan framgångsrikt som präst i Neuchâtel, men tvekade ej att på sin väns kallelse att ofördröjligen komma till Genève, då hans närvaro där kunde anses vara behöflig. Farel var en af de få i Calvins omgifning, som det var förunnadt att blicka in i det allra innersta af reformatorns själ. Med all önskvärd tydlighet framgår ur Calvins bref till Farel den öppen-hjärtenhet, som vi eljest ej finna och i allmänhet ej tänka oss hos den slutne Calvin. Farel fick deltaga i sin väns af lifvet i sanning sparsamt gifna lycka, för honom anförtröddes den myckna nöd och de många bekymmer, hvilka städse stockade sig samman öfver Calvins hufvud och lät glädjens sol blott i spridda strålar lysa på hans väg. Det var en vänskap, som varade tiden ut, ty ännu som åttioårig gubbe lät sig Farel ej hindras af ålderdom och svaghet att företaga den utan tvifvel för honom mycket mödosamma och besvärliga resan till sin ämbetsbroders dödsbädd.

Därnäst möter oss Viret (†1571). Liknande var den vänskap, som knutits mellan honom och Calvin. Denne lärde och arbetsvillige man hade varit Farels medhjälpare i Genève och verkade sedan oförtröttligt, alltjämt i reformatorisk anda i Lausanne. Mild, lugn och sansad i förhållande till Calvin och Farel kunde hans personliga närvaro i Genève, dit han ofta kom att med Calvin rådgöra och öfverlägga i tjänsteärenden eller i rent personliga saker, ej annat än vara af stor betydelse och till det största gagn. De bägge trosfränderna stodo i en liflig brev-växling med hvarandra, tack vare hvilken vi kunnat få en klar inblick i många annars dunkla frågor.

Skola vi ytterligare nämna några af vännerna, kunna vi

anteckna sådana namn som juristen Daniel, medicinaren Cop, teologen du Tillet, med hvilka han såväl muntligen som skriftligen utbytt tankar. Äfven Buzers och Melanctons namn äro förknippade med hans lifsverk. Beza (†1605) åt hvilken ledningen af en inrättad läroanstalt i Genève anförtratts, kom helt naturligt att höra till Calvins närmaste. Åt denne landsman, en kraftig och arbetsduglig lärdd, vågade reformatorn anförtra sina åsikter och tankar. Då Calvin dött, uppreste Beza som den förste en biografisk minnesvård, alltigenom vittnande om den tacksamhet, som besjälade honom. Calvin tog det allvarligt med vänskapens plikter och lär på många sätt ha gjort sina vänner tjänster eller annorledes visat sin uppmärksamhet. I ett bref till François Daniel i Orleans skrifver han på tal om Daniels son, för hvilken Calvin lagt ut en större penningssumma, som återbetalts till honom:

— — — Jag skäms verkligen att taga den, då ju jag af gammalt är din gäldenär. Här skickar jag emellertid dina båda döttrar var sin *henri-d'or*, för att de åtminstone måtte få ett litet bevis på min tacksamhet. Din Carolus Passelius.¹

Det var tanken på Guds rikes framgång och tillkommelse och arbetet för Guds äras förhärlikande på jorden, som sammanhöll denna vänkrets, i hvilken dock Calvin reste sig högt öfver dem alla. Han gaf åt dem mer än han af dem mottog. Han växte de öfriga så att säga öfver hufvudet och till följd däraf kom han att särskildt mot slutet af sin lefnad lida af en ensamhetskänsla, som icke kan undgå att märkas i hans sista bref. Men äfven om vi ej kunna helt instämma i hvad Sodeur på tal härom har sagt, att det är alla sant stores lott, att de blott stå på egen grund och att de vid alla förbindelser, de knyta, och vid allt sorl, som höjes omkring dem, till slut dock måste vara ensamma, så kommer man likväl inför Calvins personlighet att tänka på hvad Henrik Ibsen har sagt: Den, som står ensam, står i allmänhet starkast.

Det är ej många underrättelser vi ha af Calvins egen hand angående hans privatlif. Men det lilla vi äga kastar ett förståelsens ljus öfver många eljest dunkla sidor af hans karaktär.

¹ Med detta namn undertecknar han stundom sina bref, i regel väl af den orsak, att han ej fullt litar på det bud, hvarmed brefvet sändes. Stundom tecknar han sig äfven Charles d'Espeville, ett namn, under hvilket han flydde vid kättareförföljelserna i Frankrike.

Virets giftermål i oktober 1538 kom helt säkert att hos Calvin väcka tanken på att äfven själf söka sig en maka. I ett bref (dateradt: maj 1539) beskriver han sina drömmars brud i följande ordalag:

— — — Jag hör ej till den klass af dåraktiga älskare, som en gång fångslade af skönhet sedan kyssa t. o. m. felen. De enda drag, som tilltala mig, äro dessa: hon måste vara: anständig, icke skrytsam, hushållsaktig, tålig och — samtidigt rädd om min hälsa. (!) — — —

Redan följande år tror han sig ha funnit en sådan kvinna och anförtror i ett bref, afsändt från Strassburg den 6 februari 1540, sina tankar för vännen Farel:

— — — Det fördes till mig en adlig flicka med en betydande hemgift. Men två skäl afskräcker mig från detta giftermål: att hon ej kan vårt språk och att hon alltför mycket skulle kunna ha sitt stånd och sin uppfostran i sinnet. Hennes bror, en mycket from man, var högligen påträngande, och detta af ingen annan orsak än emedan hans kärlek till mig gjort honom så blind, att han ej mer tänker på sig själf. Hans hustru var lika ifrig, så att jag hade nästan blifvit tvungen att erbjuda min hand, om ej Herren själf gjort mig fri. Ty då jag svarade, att jag ej komme att företaga något, om ej flickan toge på sig att verkligen bemöda sig om att kunna lära vårt språk, utbad hon sig betänketid. Jag sände genast min bror och en annan god man, att värfva en annan för mig. Visserligen medför hon inga penningar i äktenskapet, men alla, som känna henne, ha anbefallt mig henne som alldeles utomordentlig. Kommer hon, hvilket jag hoppas, skall bröllopet ej behöfva uppskjutas längre än till den 10 mars. Om blott du komme, att välsigna vårt äktenskap! — — —

Några dagar senare (den 26 februari) skriver han till den samme:

— — — Vi vänta flickan strax efter påsk, men om du lofvar att komma, skola vi uppskjuta bröllopet till din ankomst, ty vi ha då tillfälle att närmare bestämma dagen. Det fordrar jag alltså för det första: att du kommer, det är den största välgärning du kan visa mig, och för det andra, att du skriver om du vill komma, ty det måste nödvändigt komma någon att välsigna äktenskapet och jag vill helst att du skall komma.

— — —

Det skulle emellertid icke bli någon af dessa båda, hvilkas namn för öfrigt äro oss obekanta, som skulle knyta äktenskapets band med honom. Den förras anförvanter stodo ihärdigt fast vid sin önskan att få bli besläktade med reformatorn och tyckas ha satt honom i ej ringa förlägenhet:

— — — Det är illa, då den där adliga flickans anförvanter ligga öfver mig med böner, att jag skall taga henne. Men det skall jag aldrig göra, såframt ej Herren helt beröfvar mig mitt förstånd. Men då det är så svårt att vägra i synnerhet folk, som öfverhopa en med välvilja, så är det min varma önskan att komma ut ur denna svårighet. — — —¹

Men ej heller den andra, hvilken så många hade anbefallt såsom en utomordentligt präktig kvinna skulle bli Calvins maka. Äfven beträffande henne sveks hans nyss förut så ljusa förhoppning, och af det bröllop, som bestämts skola äga rum i mars månad blef det intet, ty den 21 juni s. å. beklagar han sin otur för sin förtrogne vän Farel:

— — — Ännu har jag ej funnit någon hustru, därför fruktar jag, att om du vill vänta att komma till mig tills mitt bröllop skall äga rum, så kommer du försent (näml. till disp. i Hagenau). Nu vet jag ej om jag öfverhufvud bör söka någon längre. Claude och min bror hade nyligen vunnit flickan för mig och förlofvat henne med mig. Tre dagar efter deras hemkomst fick jag veta allt, som jag behöfde veta för att skicka min bror tillbaka och göra slut på förbindelsen. — — —²

I augusti 1540 gifte sig Calvin med Idelette von Büren, änka efter en af Calvin till kyrkan återförd och strax efter i pesten afliden vederdöpare, Jean Stordeur. Man antager, att det är denne samme person, Calvin omnämner i några af sina bref under namnet Jean. Det är underligt att läsa det bref, Calvin någon af de första dagarne skref till Farel, omtalande huru sjuka han och hans hustru varit under sitt äktenskaps första dagar. Man kan förstå den djupt vemodsfyllda känsla, som bemäktigat sig honom, då han tillägger:

— — — Herren har för att vårt äktenskap icke skulle börja allt för glädjefyllt, strax i början dämpat vår glädje, så att hon ej må öfverskrida sitt rätta mått. — — —

¹ Till Farel i Neuchâtel, skrifvet den 29 mars 1540.

² Farel besökte Calvin i slutet af juni och for tillsammans med honom till Hagenau.

Man anser det icke osannolikt att Idelette von Büren skulle ha kunnat härstamma från samma trakt, Picardie, som Calvin själf, men att hon först lärt känna honom, då han besökte hennes förre make Jean Stordeur och samtalade med honom i religiösa frågor. Från sitt första äktenskap medförde Idelette tvenne barn, en gosse och en flicka. Af ett bref till Konrad Hubert (präst i Strassburg) tycks det nästan, som om denne Idelettes son mot föräldrarnas vilja lämnat sitt hem och farit till Tyskland. Han skulle ha befunnit sig i Hessen, i närheten af Frankfurt. Calvin beder däri en viss Gerber Peter Tesch söka hämta honom tillbaka. Brevet är af Calvin dikteradt under en hans sjukdom (dateradt den 31 augusti 1545). Det heter däri bland annat:

— — — Då jag fruktade att Gerber Peter kunde ha rest till Frankfurt innan mitt bref nådde Strassburg, så har jag beslutit att adressera det till dig, för att du skulle låta honom få det. Jag ber dig därför, käre bror, att åtaga dig detta besvär för min skull. Det gäller min hustrus son. Peter är den ende, som vi hoppas kan hålla honom tillbaka. På hvad sätt, det öfverlåter jag åt honom själf. Om han ännu är i Strassburg, så mana äfven du honom att allvarligt bemöda sig för oss och försöka allt för detta ändamål. Men har han redan rest till Frankfurt, så ansträng dig, att detta bref hinner honom i tid. —

Försöket lär emellertid ej ha utfallit väl. Vi höra aldrig mer denne son omtalas. Den 28 juli 1542 föddes makarnes enda barn, sonen Jacques. Från denna samma dag äga vi ett bref, skrifvet till Viret i Lausanne:

— — — I hvilken ångest jag skrifver detta, skall öfverbringaren berätta dig. Min hustru ligger nämligen i födslo-smärtor, ej utan den största fara, då hennes kropp ännu ej var beredd för födseln. Men Herren skall öfverse detta med oss. —

Helt visst var det bittert och smärtsamt, då denne son några dagar efter sin födelse dog. Calvin skrifver till Viret:

— — — Herren har med vår lille sons död gifvit oss ett svårt, bittert slag, men han är Fadern och vet hvad som är bäst för sina barn. — — —

Att Calvin så snart åter skulle förlora den son, som var det enda barn, hvilket föddes i detta äktenskap, fattade hans hatfulla motståndare som en rättvis gudsdom öfver honom. Det bör icke förglömmas att bli omnämndt, med hvilket hjältemod

Calvin upptog detta. Han erinrade om de tallösa anhängare Försynen skänkt honom. I dessa sina andliga barn såg han med full rätt en af Gud själf gifven full ersättning för den genom döden förtidigt borttagne sonen. Helt visst fann Calvin ock i Idelette den maka, han sökt och drömt om, och vi tro, att hon var honom fullt värdig. Att hon ägde eller hade tillägnat sig något af sin makes själsstorhet och styrka, därom vittna de ord, hon fällde, då man hade frågat henne, om hon ej borde bedja sin make sörja för barnens framtid, då hon själf vore död. Hon svarade nämligen: »Äro de fromma, skall han frivilligt sörja för dem, äro de det däremot ej, så förtjäna de icke, att jag beder för dem.» Allt sedan sonens födelse hade hon varit sjuklig och svag, och hennes död den 29 mars 1549 kom nog ej alldeles oväntadt, om man än ej anade, att hon så snart skulle gå bort. Åtminstone nämner Calvin intet som skulle kunnat tyda på att han hyste farhåga för något sådant, då han i ett bref till Viret så sent som den 16 januari det året ber denne framföra hälsningar till sin hustru från Idelette.

Att den eljest bra stränge och till synes okänslige Calvin också kunde bemäktigas af vilda känslor och nedtryckas af sorg, visar den djupa smärta, han vid förlusten af sin maka i ord tolkade till sina bästa och förtrognaste vänner. Till Farel skrifver han i april s. å.:

— — — Underrättelsen om min hustrus död har förmodligen redan hunnit till er. Jag anstränger mig till det yttersta att ej låta lidandet nedtynga mig. — Då på tisdagen alla bröderna voro närvarande, ansågo de det bäst att gemensamt bedja. Det skedde. Då Abel i allas namn manade till tro och tålamod, bekände hon i ett par ord (hon var redan mycket svag), hur hon var till mods. Äfven jag fogade därtill en uppmuntran, som tycktes mig passa in på hennes förhållanden. Då hon ej talat ett enda ord om sina barn, fruktade jag, att hon i sitt hjärta skulle sörja för dem, och vara rädd för att säga det, och att hennes sorg kanske skulle plåga henne mer än sjukdomen; så sade jag till henne inför bröderna, att hennes barn skulle ligga mig om hjärtat, som om de varit mina egna. Hon svarade: Jag har redan anbefallt dem åt Herren. — — — Jag talade till henne ett par ord om Kristi nåd, det eviga lifvets hopp, detta lifvets pilgrimsfärd och hemkomsten och tog slutligen min tillflykt till bön. Med klart förstånd lyssnade hon till

min bön och var uppmärksam på mitt tal. Kort före klockan 8 uppgaf hon stilla andan, så att de närvarande knappt kunde märka hennes öfvergång från lif till död. Nu söker jag öfvervinna mitt lidande så pass, att det ej blir något afbrott i mitt ämbetes utöfvande. Ty också med andra strider pröfvar Herren mig. Lef väl, bäste vän och broder. Herren Jesus styrke dig med sin Ande och äfven mig i denna hemsökelse, som säkert brutit mig, om ej himlen räckt mig sin hand, som upprättar de böjda, stärker de svaga och återgifver de trötta kraft. — —

Till Farel skrifver han några dagar senare:

— — — Hur fruktansvärdt svårt min hustrus död var för mig, så söker jag dock så godt jag kan öfvervinna min sorg. Också vännerna göra ifrigt sin plikt att trösta mig. Men du känner ju mitt hjärtas känslighet eller rättare vekhet. — — — Jag har beröfvats mitt lifs bäste kamrat som, om vårt öde varit hårdare, villigt skulle ha delat ej blott landsflykt och fattigdom men t. o. m. död. Så länge hon lefde, var hon den trofaste hjälparen i mitt arbete. Af henne rönt jag aldrig det minsta motstånd. — — —

Calvin, som vi äro vana att betrakta som den oböjlige, hvilken ej brukade ge efter men till det yttersta anstränga sig att genomföra sin egen vilja, finna vi stundom till en viss grad osjälfständig. Det är då han tycker sig kunna känna, hur en högre och starkare makt griper in i hans lif och vill ändra hans planer. Det är egendomligt att se, hurusom, då det gällde hans återvändande till Genève, där ett omslag till förmån för de utvisade inträdt i februari 1540, hans motstånd från att ha varit bestämdt och fast så småningom brytes och öfvervinnes. Rörande ett möjligt återkallande skrifver han i mars s. å. till Farel i Neuchâtel:

— — — Boktryckare Michel har sagt med Blecherets ord (jurist i Genève), att det vore möjligt att vända tillbaka. Men hellre ville jag dö hundra gånger än taga detta kors, vid hvilket jag tusen gånger på dagen måste fördärfvas. I förbigående har jag velat meddela dig detta, för att du må förhålla dig manligt gentemot folkets rådslut, som försöka att draga mig tillbaka dit. — — —

Ännu den 19 maj nekar han ihärdigt att fara tillbaka till Genève. Ej ens hans gode vän Viret hade kunnat öfvertala ho-

nom. Ett svar till honom, skrifvet denna dag, visar, hur fast besluten han är att icke till något pris gifva vika:

— — — Den del af ditt bref, där du så vackert sörjer öfver min välfärd, kunde jag ej läsa utan att skratta. Skulle jag fara till Genève för att få det bättre! Hvarför ej hellre då direkt till korset? Det vore bättre att dö en gång, än att alltid behöfva plågas på en pinobänk. Alltså, käre Viret, om du önskar att jag skall må väl, så uppgif denna plan. (Hälsningar.)
Din Calvin.

På hösten råkar han till följd af sina vänners upprepade och trägna böner i villrådighet om hur han egentligen bör förhålla sig och hur han bör handla i detta fall. Men ännu vill han ej själf fatta något afgörande beslut. Den 24 oktober skrifver han till Farel:

— — — Om min sinnesstämning så vet, hade jag haft fritt val, så hade jag hellre gjort allt annat än lydt dig. Men då jag vet, att jag ej är min egen herre, så ger jag åt Herren mitt hjärta, såsom vore det dött, till ett offer. Jag har gifvit mitt sinne bundet och fånget i Guds lydnad, och om mitt eget råd lämnar mig i sticket, så öfverlämnar jag mig åt det folks ledning, genom hvilket jag hoppas, att Herren själf skall tala till mig. — — —

I ett bref till densamme, skrifvet i Worms den 13 november s. å. förhandlar han redan om återvändandet. Till Nicolas Parent i Strassburg skrifver han från Worms den 14 december 1540 ungefär följande:

— — — I fråga om min kallelse till Genève är jag så oklar eller rättare så förvirrad i mitt sinne, att jag knappt vågar tänka på hvad jag bör göra. Om jag en gång råkat in i sådana tankar, finner jag snart ingen utväg mer. Därför ju mer ångesten griper mig, desto mer orolig blir jag med rätta och öfverlämnar mig helt åt andras ledning. Under tiden vilja vi bedja Herren, att han visar rätta vägen. — — —

Men när det verkligen gällde, kunde Calvin också visa sig från den hårda sidan med en järnvilja, som icke ville vika en enda tum från sin en gång intagna ställning utan var beredd att nedslå hvarje hinder, som kunde komma i hans väg, och förkväfvat allt trots, som kunde resa sig upp emot honom. I brefvet af den 29 mars 1540 till Farel, som jag förut i annat

sammanhang haft anledning att citera, visar sig denna hans oböjliga vilja:

— — — Då jag påskdagen tillkännagaf, att vi nästa söndag skulle fira nattvard, förkunnade jag tillika, att ingen, som ej inställde sig till pröfning, skulle få tillträde. — — — Du vet, att det har blifvit förordnadt att studenterna skulle aflägga sina värjor, låta anteckna sina namn hos rektor o. dyl. För att hålla dessa föreskrifter afsäga de sig allt studerande. Men emedan detta är uppenbart trots, har jag beslutit att på intet sätt tåla det. Jag vill hellre att allesamman gå sin väg, än att de stanna och disciplinen lider skada. — — —

Icke alltid var Calvin den ofördragsamme och stränge motståndaren (hvilket han visade sig vara gentemot Miguel Servet). Calvin hade erhållit ett bref från en viss Caroli; efter hvad som framgår ur Calvins svar icke af det vackraste slag.¹ Det är en ton af tålmod, försonlighet och fridsamhet, som genomgår detta bref, om än Calvins ord gentemot Carolis uppträdande och handlingssätt understundom kunna tyckas — låt vara berättigade — så dock i hvarje fall något väl stränga. Calvin säger exempelvis, att Caroli genom sitt vankelmodiga lif har missbrukat Guds högheliga namn. Men han fortsätter emellertid:

— — — För att komma till slut, ber jag dig, att du ville för dig själf betrakta hela denna sak och öfverväga mitt bref, men ej med någon annan våg än en dom fri från vrede. Då skall du erkänna, att intet är bättre än att vända om från den väg, du så illa begynt. — — — Tänk också på att själf visa mot andra något af den kärlek, du så strängt kräfver af andra. — — — Om jag synes dig för grof, så besinna, hvilket svar ett bref som ditt förtjänar, fast jag ingalunda tänker på det, utan blott på, hur jag skall kunna bli dig till nytta. Och det tror jag, att jag ej skulle kunnat det på annat sätt än genom att söka förmå dig erkänna din synd. Lef väl, käre broder i Herren, endast du vill älskas som och hållas för en broder. Herren Kristus lede dig med sitt råds och sin klokhets Ande, att du må komma ut ur de farliga skär, i hvilka du råkat, och ut ur högmodets stormvind in i hamnen. — — — Af hjärtat din Calvin.

(Brefvet är dateradt: Strassburg den 10 augusti 1540.)

¹ Calvin har svarat: »— — Om vi lyda dig, skulle du med rätta kunnat kalla oss narrar.» Tydligen har Caroli använt något liknande ord.

Calvin var en son af sin tid och sitt land. Med fransmannens förståndsskärpa förenade han advokatens skicklighet och juristens vördnad för ordning och system. Han gjorde alla sina erfarenheter och inhämtade all sin lärdom, — har det sagts om honom, — som en skyldig skatt åt sin utveckling. Få män ha förändrats mindre, men få ha också utvecklats mer än han. Hvarje kris på hans bana lärde honom något och höjde hans skicklighet. Calvins eget omdöme om sig själf var ju, att han ägde ett känsligt eller rättare sagdt vekt hjärta. Åt denna mening gaf han ofta uttryck, och det finns ingen anledning att betvifla, att detta var det resultat, han själf kommit till vid en undersökning af sina känslor. Men å andra sidan kunna vi icke förneka eller frikänna honom från att ha ägt ett stort mod. Tillägnet till hans bok »Istitutio», skrifven till Frans I, är ett tydligt talande bevis härför. Sedan han i höfliga och hofsamt hållna ordalag hälsat sin konung och förklarat ändamålet med sitt bref, försvarar han i oförtäckta frimodiga, ja, man skulle kunnat säga nästan till djärfhet gränsande ord sin och sina trosfränders ståndpunkt i de religiösa frågorna. Var han en gång öfvertygad om det rättmätiga i en handling, lät han sig ej af några faror eller motgångar hindras från att fullfölja densamma. Hans hufvudsakliga fel voro en alltför känslig själfkänedom, som kom honom att känna förakt och kritik allt för bittert, och en sinnets liflighet, som ofta öfvermannade honom på bekostnad af hans själfbesinning. I sin lätt uppväckta förbittring yttrade han sig ofta äfven mot sina närmaste med hårdhet. Mot sina fiender var han hård och hämndlysten. Mycket af hans stränghet får väl emellertid anses vara följden af hans fasthet i öfvertygelsen, en källa i ej ringa grad till hans styrka. Så innerlig var den tro, han hyste därtill, att hans egna intressen voro öfverensstämmande med den Mästares, han skulle tjäna, att han tackade sin läkare, som hjälpt honom att öfvervinna någon sjukdom, mindre för egen räkning än å kyrkans vägnar såsom en tjänst bevisad mot denna; han betraktade angrepp mot sig som en fara, hvilken hotade evangélii sak. Det låg nära till hands för ett sådant temperament att i en kritik se en allvarlig skymf och i en motståndare en Guds fiende. Utan tvifvel tedde sig Calvin i olika dager för den ene och den andre af sina samtida, och en sådan olikhet i uppfattningen af hans karaktär har fört till vidt skilda åsikter om densamma. För sina motståndare

var han den allvarlige och obeveklige fienden. För den stora stora mängden af dem, som stodo på hans sida, var han den beundrade ledaren, den ojämförligt skickligaste i förståndssaker, den vise rådgifvaren, den som ingöt mod och martyrnit, men en personlighet, som var väl aflägsen och respektingifvande för att det skulle kunna bli tal om något innerligare närmande. För sina närmaste var han — fastän kanske den lättretlige och tadel-sjuke vännen — en man, som borde älskas såväl som vördas.

Också med hånets och det skamliga och lögnaktiga förtälets vapen sökte motståndarne fälla reformatorn och förringa värdet af hans verk. Så har man tillskrifvit honom snöd vinningslystnad, njutningslystnad o. dyl. Hvad njutningslystnaden beträffar, förstå vi af det sjukliga lif, han förde, att detta måste vara något utan all grund, ty hans hälsa förbjöd honom utan tvifvel alla läckerheter. Gentemot att Calvin skulle ha varit girig, står det utrop, som motståndaren kardinal Sadolet icke kunde undertrycka vid ett besök hos honom, då han uttalade sin stora förvåning öfver hur enkelt den store och mäktige mannen lefde och hur enkelt klädd han var. Någon hopsamlad förmögenhet lämnade han ej heller efter sig.

Då Calvin efter ett rörande afsked med församlingens representanter dött den 27 maj 1564, lär han i Genève's rådsförsamling ha blifvit kallad: »en karaktär af högt majestät». Det var ej för mycket sagdt, ty äfven om man tänker på hans stora fel, hvilka ofta på ett hårdt och fränstötande sätt träda fram i hans lif, måste vi, som se honom i världshistorisk belysning, d. v. s. med den tiden och de förhållanden, under hvilka han framträdde och verkade, som bakgrund, erkänna, att dessa voro blott en baksida till den andens och viljans styrka, Gud hade förlänat honom och som han satte in i lifvet och brukade utan personliga intressen, men blott för att tjäna evangelium och Kristi kyrka på det sätt, han ansåg för och fast och orubbligt trodde vara det enda rätta och som kunde lända till Guds äras förhärlikande på jorden.

Rudolf Münter.

P. O. v. TÖRNE, *Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden*. Historiallinen Arkisto XX: 2. 110 sid. Helsingfors 1911.

Det är ej första gången d:r v. Törne visar sitt intresse för påfvedömet's historia och hvad därmed står i samband. Han

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

15

har förut gjort sitt namn känt i främsta rummet genom sin intressanta och välskrifna afhandling om Tolomeo Gallio och dennes verksamhet som sekreterare hos Gregorius XIII (»T. G., étude sur la cour de Rome, sur la secrétairerie pontificale et sur la politique des papes au XVI:me siècle», Helsingfors 1907). Man torde därför vara berättigad till vissa förväntningar, då han nu till monografisk behandlig upptagit ett ämne ur den nordiska medeltidskyrkans historia.

Den formulering han gifvit sitt ämne kan emellertid ej undgå att väcka en viss förvåning. Det är ju förklarligt, att det måste framstå som en lockande uppgift för en finsk forskare att ge en bild af sitt lands förbindelser med den romerska kyrkans medelpunkt, för så vidt dessa tagit sig ett materiellt uttryck i skattebetalning till den hel. stolen — en uppgift, som kunnat synas så mycket tacksammare, som just den påfliga finanspolitikens historia genom de senaste årtiondenas forskningar i Vatikanens arkiv kommit att framstå i ett nytt ljus; men det medeltida Finland utgör i kyrkligt hänseende endast ett af den upsaliensiska kyrkoprovinsens suffraganstift — och ingalunda ett af de mest betydande. Det kan därför knappast anses som lyckligt att, som förf. gjort, utbryta Åbo stift ur den historiska ramen och ge en specialframställning af dess ekonomiska förhållande till Rom. Detta har ej kunnat undgå att i viss mån inverka ofördelaktigt på det helas disposition, då förf. sett sig tvungen att för vinnande af sammanhang och nödig fyllighet i sin framställning för hvarje skattetitel eller hvarje uppbördsman, han haft att behandla, i nog så utförliga exkurser redogöra för den påfliga beskattningens allmänna art och dess utöfvande i den svenska kyrkans öfriga stift. Understundom löpa de rätt magra notiser, som stått att vinna om den påfliga uppbörden i Finland, rent af fara att borttappas i den frodiga inklädnad, hvarmed förf. försett dem. Å andra sidan måste det medges, att det tack vare dessa utvikningar lyckats förf. att ge en särdeles lättläst och intressant framställning, äfven om titeln ej täcker innehållet.

Detta gäller i synnerhet det inledande kapitlet, hvilket ger en värdefull källhistorik särskildt med afseende på de äldre framställningar och urkundsamlingar, som finnas att tillgå. Förf. försummar hvarken att omnämna Örnhiälm, Peringskiöld eller v.

Celse, men det är Fredenheim och den samling af afskrifter från Vatikanen, som bär hans namn, som främst tilldragit sig förf:s intresse — till ej ringa del antagligen på grund af landsmanskapet.¹ Det är också en intressant framställning, som ges af den Fredenheimska afskriftssamlingens uppkomst och de olika förslagen för dess publicerande — de ha som bekant aldrig blifvit tryckta in extenso,² endast »recenserade» af Porthan i hans *Accessio ad bullarium Celsii*. Förf. redogör äfven för det arbete i det Vatikanska arkivet, som utförts under senare och senaste tider af P. A. Munch och K. H. Karlsson. Förf:s förmodan, att af de munchska afskrifterna »sannolikt äfven största delen af dem, som beröra Sverige» numera skulle vara offentliggjord är — tyvärr — oriktig. Af de Karlssonska afskrifterna har förf. använt dem, som röra Finland, och hvilka enligt särskildt aftal blifvit af d:r K. H. Karlsson verkställda för det finska statsarkivets räkning. Detta är det enda otryckta material, som kommit till användning; för öfrigt bygger förf. på Celses *Bullarium*, de svenska och norska diplomatierna, Åbo domkyrkas svartbok, Munchs »Pavelige nuntiers regnskabs- och dagböger», densammes »Det norske folks historie», samt Hausens »Finlands medeltidsurkunder». Här visar sig emellertid en afsevärd brist, i det förf. totalt tycks ha ignorerat de publikationer af Vatikan-afskrifter, som på de senaste åren framkommit i Danmark och Norge, nämligen dels de af Moltesen, Krarup och Lindbæk utgifna *Acta Pontificum Danica*, hvaraf hittills 4 band utkommit, omfattande tiden 1316—1492, dels det 17:de bandet af *Diplomatarium Norvegicum*. Denna brist har ej kunnat undgå att inverka synnerligen ofördelaktigt på förf:s arbete, särskildt för vissa perioder.

Då det skulle föra för långt att ge en ingående redogörelse för förf:s framställning på hvarje punkt, måste vi inskränka oss till några strödda anmärkningar. Frågan om Peterspenningen har af förf. behandlats ganska ingående — uppmärksamhet förtjänar särskildt hans undersökning om tiden för införandet af Åbo stift i *Liber censuum* —, fast resultatet ej kunnat bli något annat än det redan förut fastslagna, att Finland ej deltagit i utgörandet af denna census. Förf. uttrycker sin förvåning öfver

¹ Förf. har f. ö. gjort Fredenheim och hans italienska resa till föremål för en särskild uppsats i *Finsk Tidskrift* 1912.

² Med undantag naturligtvis af hvad som ingått i *Dipl. Svec.*

att så ej kom att bli fallet, särskildt med hänsyn taget till det lifliga intresse påfvarna visa för den finska kyrkan. Visserligen har man ingen anledning att underskatta Roms omvårdnad om kristenhetens utmarker, men till att dra för stora slutsatser af bullornas ordalag i detta afseende torde man ej vara berättigad; de äro alltför ofta blott svar på ingångna suppliker och ansluta sig i sin formulering noga till dessas ordalag.

Sedan förf. ägnat någon uppmärksamhet åt den frivilliga Heliga landshjälpen, d. v. s. de gåfvor för detta ändamål, som lämnades af folket, öfvergår han till sin andra hufvudafdelning: Prästerskapets beskattning; under denna rubrik sammanfattar han såväl den frivilliga påfvehjälpen som korstågstiondena, jus spolii (om denna rätt verkligen någon gång kommit till utövande i fråga om Åbo stift är dock mycket tvifvelaktigt) och annat. För 1300-talet torde intet väsentligt vara att invända mot förf:s behandling af de påfliga kollektorernas verksamhet; här flyta ju också källorna jämförelsevis rikt och äro lätt tillgängliga. För 1400-talet åter måste framställningen betecknas som ganska otillfredsställande: förf. har här endast haft Dalin och Celse att tillgå. Marinus de Fregeno nämnes väl, och äfven en »magister Brigerius». Hvad den senare angår, nämnes han 20 sidor längre fram som domprosten i Uppsala Birger Magnusson; det borde ej ha varit förf. obekant, att detta är samme man, hvilken ju för öfrigt förvärfvade ett ganska bemärkt namn som konung Karl Knutssons prokurator vid kurian, och i dennas tjänst gjorde en vacker karriär.¹ Ett namn, som borde nämnts, är äfven Antonius Masts, så mycket mer, som denne påflige nuntius verkligen hade åtskilligt med Finland att göra och äfven personligen besökte detta land (Skand. Handl. XVIII, 194—209, Arwidsson I, 76, 93).

Den sista delen af d:r v. Törnes studie ägnas åt de påfliga provisionerna inom Åbo stift och den beskattning, som därmed står i samband: servitier och annater; denna del är gifvet den förtjänstfullaste. Förf. har här haft att bygga på förut oanvänt material, de Karlssonska afskrifterna i det finska statsarkivet, och hans framställning är den första vi äga för något stift af den svenska kyrkan i berörda afseende. Emellertid ser

¹ Förf. tycks egendomligt nog ej känna till Lindbæks afhandling »Pavernes forhold till Danmark under kongerne Kristiern I och Hans».

det ut, som skulle förf. — att döma af de sväfvande uttryck han använder på tal om förhållandet mellan servitium commune och minuta — ej känna till den uppsats i Mitth. d. Instituts f. Österreich. Geschichtsforschung XVIII, af d:r K. H. Karlsson, däri denne till full evidens ådagalägger, att ett minutum svarade mot hvarje kardinals andel i commune, och alltså växlade allt efter antalet närvarande i konsistoriet, tills saken af Paul II år 1470 ordnades så, att man vid beräkandet af minuta alltid skulle utgå ifrån ett antal af 14 kardinaler som närvarande, och alltså summan af de 5 minuta (det vanliga antalet) fixerades till $\frac{5}{14}$ -delar af kardinalkollegiets anpart (hälften) af commune, d. v. s. $\frac{5}{28}$ -delar af hela beloppet.

Enligt v. Törne är biskop Björn den förste Åbobiskop, som erlagt servitier, och under hans episkopat verkställdes den taxering af stiftet till 620 floriner, som allt sedan blef gällande; servitium commune erlades med 200 flor. Äfven domprostarna i Åbo synas sedan ungefär samma tid som biskoparna blifvit tillsatta af påfven och betalat annater, och äfven för lägre beneficiar har förf. antecknat några fall af provision.

Till sist bör det sägas, att äfven om i enskildheter ett och annat kan vara att anmärka, så synes förf. ha nedlagt erkännansvärd möda på att afvinna sitt material det mesta möjliga, och han synes vara att lyckönska till sitt lediga och intresseväckande framställningssätt.

Yngve Brilioth.

D. HAY FLEMING. L. L. D. *The Reformation in Scotland.* 666 sidor. Pris 10,50 kronor. London 1910.

Den bok, som Fleming här presenterar för fackstudiet, består till sin stomme af föreläsningar, hållna i Teologiska seminariet i Princeton 1907—1908. Författaren är numera bredvid Brown och Lang och kanske framför dessa ansedd som den störste kännaren af Skottlands reformationshistoria.

De problem, den skotska reformationen erbjuder, ha, enligt Fleming, i föregående författares arbeten lämnats obeaktade eller endast flyktigt behandlats. Här åter framställas de i sin fulla svårslighet, belysta af fakta från källskrifter och arkiv.

Och ett boken avslutande appendix utgöres till största delen af hittills otryckta dokument, hvaraf boken föröfrigt vimlar.

Som forskare är Fleming i besittning af den anglo-sachsiska noggrannheten, hos honom parad med genial omdömesgillhet. Och då hans stil är flytande och rättfram, erbjuder boken ringa svårigheter för den svenska läsaren, trots de gammalskotska citaten.

Fleming skiljer i sitt arbete på primära och sekundära orsaker till reformationen i Skottland. Till de senare räknar han prästerskapets okunnighet, förvända moral, lättrogenhet och omättligen rofgrighet. Det var just prästerskapets sedliga förfall, som öppnade ögonen på skottarne. Fleming behandlar det delikata, men oangenäma spörsmålet med engelsk försynthet. Då en del modärna apologeter påstå, att den skotska påfvekyrkan icke visade några vidare tecken på förfall förrän strax före reformationen, anser Fleming detta påstående vittna om liknöjdhet för historiska dokumenters fakticitet. Och han nedslår bevisföringarna från detta håll med målade motbevis.

Det kanske svåraste missbruket i prereformationskyrkan var öfverlåtandet af prebenden och prästgäll på lekmän, som voro ovärdiga, och på barn. Provinskonciliet af 1558—59 sökte råda bot på det onda. Den kände katolske historieskrifvaren Bellesheim påstår t. o. m. »att detta missbruk var den klippa, hvar på kyrkans organism brast sönder». Detta betonande af vikariatsmissbruket som enbart skuld till katolska kyrkans fall saknar dock enligt Fleming all grund. Bellesheim fotar sitt påstående på en missvridning af fakta, gjord af biskop Lesley, en samtida till reformatörerna. Enligt denne skulle en mängd abboter, priorer och domprostar efter konciliet 1558—59 af fruktan att blifva åtsatta slutit sig till dem, som lade råd om att vända upp och ned på »katolska religionen». Härtill diktar Lesley ett annat påstående, att dessa män skulle varit af oren vandel och mera ledts af egoistiska motiv än af samvetet. Detta är kapitalförvrängning af fakta. Men naturligen undergräfdes kyrkans ställning af missbruket. Den påflige legaten till Skottland 1562, Nicholas de Sonda, sammanfattar alla goda katolikers åsikt om tiden, då han anser, att öfverlåtandet af prebenden är en af de tre orsaker, som vållat kyrkans olycka. De andra två äro »prästers och klerkers lefverne, som är ytterligt skandalöst och otygladt», och biskoparnas suveränt makliga likgiltighet.

Det var tryckandet och spridandet af böcker, pamfletter, ballader och skådespel, som påskyndade den religiösa krisen i Skottland. Och värdet af sir David Lindsay's satiriska diktning bör i detta hänseende icke underskattas, ty den nådde i sin folkliga enkelhet mannen på gatan. Många af de mycket spridda ströskrifter, mot hvilka parlamentetsförbud utfärdats, trycktes på kontinenten, och det torde intressera oss svenska läsare, att en af dem, »Richt Vay to the Kingdom of Heuine», trycktes i Malmö år 1533. Den är väsentligen en öfversättning af en reformatorisk skrift af dansken Pedersen.

Det är i synnerhet tvenne karakteristika, som utmärka den skotska reformationen, och som accentueras af Fleming. Reformationen i Skottland var först och främst ett verk, ett arbete af de skotska reformatorerna, hvilka från början buros af lokala stämningar för reformation ute i landet; den var icke som i Sverige en riksdagsskapelse med monarken som initiativtagare. Det andra karakteristikum koncentrerar Fleming i ett ord: *Thoroughness*, grundlighet, radikalt genomförande. Detta har den skotska reformationen gemensamt med Genève rörelsen; Skottland och Schweiz äro de land, där reformationen fann sin mest hänsynslösa utformning. Och den genevensiska rigorism, som kommer fram i »The First Book of Discipline», en af skotska reformationens hufvudskrifter, förmedlades af Knox, som varit predikant i Genève under sin exil.

Vid behandlingen af reformationens följder tar Fleming först upp till behandling dess nackdelar eller påstådda nackdelar. De skotska reformatorerna ha alltid höljts i ett hänfullt förakt för sin fanatismes skull, som tog sig uttryck i fördärfvandet af konstrika byggnader, altaren, bilder, mäss-skrudar och manuskript. I synnerhet har Knox påbördats mycken skuld i detta hänseende. Fleming frambesvärjer hela sin detaljkunskap och logiska genialitet för att, i de fall där historieforskningen hittills vittnat falskt, höja sanningens fackla, och för att, där fanatismen ej kan förnekas, gifva den urskuldande psykologiska bakgrunden. Så visar Fleming, att många kyrkor, hvilkas fördärfvande skrifvits på reformationens område, ruinlagts under engelsmännens invasioner eller plundrats af gränsröfvare, och att de flesta kyrkobyggnader befunno sig i ett fallfärdigt skick strax före reformationen. Ett ex., från St. Andrews, må anföras. Knox säger i sin egen berättelse att, efter det han hållit sin predikan om

växlarenas utdrifvande ur templet, magistraten i St. Andrews gillade afgudabildernas borttagande. Men han nämner ej ett ord om att någon kyrkobyggnad förstördes eller skadades. Detta har ock sina lätt förklarliga skäl. Ty med det påståendet, som många historieskrifvare gjort sig till målsmän för, att alla klostren och katedralen i St. Andrews jämnats med jorden, förhåller det sig så, att i verkligheten både det stora svartbrödraklostret och katedralen användts äfven efter reformationen.

Den mest välsignelsebringande följden af reformationens genomförande var, att kättarbålens tid tog slut. Ingen dödades numera för sina åsikters skull. Visserligen föreskrefs att den som tre gånger begått en kättersk handling, t. ex. åhört — eller firat — mässan, kunde dömas till döden. Detta straff har dock knappast användts. De artiklar, som fastslogos år 1572, beteckna högsta intensiteten af intoleransen i Skottland. Men insättas de i sitt tidssammanhang, få äfven de sitt berättigande och förtjäna ej senare tiders lamentationer. Från Frankrike hade just underrättelsen om Bartolomeinattens skräckscener kommit, och i Skottland hade drottning Marias mässa blott i Edinburgh bevistats af tolf tusen personer under fastan. Det var då ej underligt, att män, som hade sådana fakta för ögonen och som visste sitt öde, om katolicismen fick öfverhanden, förklarade *den* för hvar mans niding, som sedan han blifvit fördrifven från landet likväl uppenbarade sig där. Sådant var innehållet i den strängaste artikeln. En modern författare har framkastat det påståendet, att skottarne velat skaffa sig en egen Bartolomeinatt. Detta anser Fleming vara ett ytterst subjektivt omdöme. Meningen med artiklarna af 1572 var icke att erbjuda människor tillfälle att döda en missdådare liksom för nöjes skull, utan att just med det hotande straffet förhindra fördrifna papister att åter visa sig i Skottland.

Trots det det digra antal sidor, Flemings arbete omfattar, anser han sig ha lämnat en del saker i allt för rudimentärt skick och utlofvar i ett kommande arbete, *Life of Knox*, en fortsatt diskussion.

Nels Nelson.

Proceedings before the Committee on Privileges and Elections of the United States Senate in the matter of the Protests against the right of Hon. Reed Smoot, a Senator from the State of Utah, to hold his seat. Vols. I—IV (1088 + 1025 + 774 + 542 = 3429 s.). Washington 1904—6.

Denna digra lunta utskottsförhandlingar från Förenta Staternas Senat med den långsläpiga officiella titeln innehåller en rik kollektion fakta af ett säreget kyrkohistoriskt intresse. Den belyser nämligen utförligt och allsidigt den moderna mormonismen och är en af de förnämsta autentiska källorna till kännedomen därom. Arbetet, som icke är tillgängligt i bokhandeln, har af Domprosten Lundström förvärfvats genom diplomatisk förmedling samt af honom öfverlämnats till Uppsala Universitetsbibliotek.

Innehållet utgöres af det stenografiska referatet öfver förhandlingar, förda inför Senats-utskottet »on Privileges and Elections» med anledning af öfverklagandet af Mr. Reed Smoots från Utah val till senator. Mr. Smoot är en af mormonsamfundets 12 apostlar, och hans val öfverklagades på den grund, att nämnda samfund gillar och uppmuntrar månggiftet, som strider mot Förenta Staternas lagar. Som vittnen hördes inför utskottet en mängd af samfundets ledare med dess nuvarande president, Joseph Fielding Smith, i spetsen. Därjämte förekomma i handlingarna en mängd framlagda dokument från ömse sidor, rikhaltigt belysande samfundets religiösa, politiska och ekonomiska förhållanden. Ärendets utgång blef, att utskottet på grund af de framlagda fakta hemställde, att valet måtte ogillas. Det fanns emellertid en stark minoritet, som ville godkänna valet, väsentligen på den grund, att Mr. Smoot själf ej var polygamist. Sannolikt spelade härvid också partihänsyn in: minoriteten bestod uteslutande af Mr. Smoots partivänner (republikaner), medan demokraterna i utskottet — tillika med ett par republikaner — voro att finna på majoritetens sida. — I senaten med dess majoritet af republikaner segrade sedan utskottsminoritetens yrkande (med 42 röster mot 28), och Mr. Smoot sitter ännu i denna dag ostörd i U. S. senat.

Men intressantare än själfva ärendets utgång äro inblickarna i mormonismen, som här gifvas. Man kan utförligt följa förloppet af den kris, samfundet hade att genomgå åren 1882—96.

Deras »starke man», Brigham Young, som ledt deras beprisade »exodus» till Saltsjöns stränder (1847—48) och sedan styrt dem som en själfhärskare, var död (1877), en mängd »hedningar» hade, i synnerhet efter Pacificbanans öppnande (1869), inflyttat i Utah och bildat ett antimormonskt parti, och Unionsregeringen såg sig ändtligen nödsakad att på allvar gripa in mot polygamin (1882). Åtal anställdes i massa, samfundets emigrationsfond upphäfdes, och själfst förklarades det upplöst och dess egendom indragen till staten (1887). Tillståndet blef olidligt; hierarkiens spetsar fingo »försvinna» och sköta samfundets ledning från sina gömställen, och någon möjlighet att nå det länge eftersträfvade målet, Utahs upphöjelse till stat, var ej att tänka på. Man fick ge efter: samfundets president W. Woodruff utfärdade ett manifest (1890), hvori de »heliga» tillråddes att upphöra med polygamin. Ett annat hinder för upphöjelsen till stat var mormonpartiets och därmed samfundets politiska öfvermakt i Utah, ett förhållande som betraktades som stridande mot För-
enta Staternas konstitution med dess stränga åtskiljande af kyrka och stat; detta maskerade man nu genom att man lät mormonvalmännen uppdelas på de två stora partierna, republikaner och demokrater. Till den politiska omgrupperingen medverkade äfven Utahs »hedningar», som insågo, att de rådande förhållandena måste afvecklas, om man någonsin skulle nå den efterlängtnade statsupphöjelsen. Och målet nåddes också: Unionsregeringen utfärdade en amnesti för polygamiförbrytelser, begångna före 1890, samfundets egendom återställdes, och 1896 blef Utah ändtligen stat — alltsammans under uttryckligt uttalad förutsättning, att lagarna mot polygamin för framtiden iakttoges.

Därmed var krisen öfverstånden och — samfundets makt i själfva verket återställd i föga mindre omfattning än före den, ehuru nu utöfvad under försiktigare former. Politiskt är det intet tvifvel om, att man alltjämt har Utah i hög grad i sina händer — trots partidelingen, som, enligt en visserligen sedan af hierarkien dementerad uppgift från mormonskt håll, skall ha gått så till, att en hel del valmän fingo anvisning att icke ansluta sig till någotdera partiet för att i mån af behof kunna tjäna som tunga på vågen. Hela tiden intill 1905 voro statens guvernör och statssekreterare samt minst $\frac{2}{3}$ af lagstiftande församlingen mormoner. Ekonomiskt har samfundet också mycket stor makt (det verkar på en europé ganska underligt, att i Utah-

tidningar läsa annonser om »Zions kooperativa varuhus» — Zion Cooperative Mercantile Institution — eller återfinna samfundets president och profet som direktör för Zions Savings Bank and Trust Co.).

Men månggifftet skulle alltså i denna sista period af samfundets utveckling ha upphört? Mormonerna själfva påstå, att så har skett, nämligen på så sätt, att inga polygama äktenskap vidare ingås (efter 1890). Så kommer polygamin småningom att dö ut af sig själf, säga de; och utskottsminoriteten framhåller, att, medan det i mormonsamfundet 1890 fanns 2,451 polygama familjer, antalet 1906 har sjunkit till sannolikt omkr. 500. Häremot är att framhålla: 1) att äfven fortsättandet af före 1890 ingångna polygama äktenskap enligt Förenta Staternas lag är en straffbar handling, men den göra inte ens mormonerna själfva någon hemlighet af att de begå (så t. ex. Joseph F. Smith, under vittnesförhören), ehuru äfven den afsågs i manifestet af 1890; 2) att man inte har någon garanti för exaktheten af nämnda statistik; 3) att det under förhandlingarna gjordes sannolikt i 15 à 20 fall, att nya polygama äktenskap ingåtts efter 1890, ehuru evident bevisning icke kunde åstadkommas på grund af hinder, som mormonhierarkien lade i vägen för undersökningen (viktiga vittnen sändes utomlands, man vägrade att framlägga kyrkböcker o. s. v.); och slutligen 4) att själfva tron på månggifftet såsom en Gudi behaglig institution fortfarande orubbad står kvar inom samfundet — J. F. Smith konstaterade under förhöret, att manifestet icke det minsta hade rubbat denna tro.

Detta är endast en liten axplockning ur de digra förhandlingarna, som man bör vara Domprosten Lundström mycket tacksam för att han, icke utan mycket besvär, gjort tillgängliga för svensk forskning vid en tid, då mormonernas verksamhet i vårt land är föremål för uppmärksamhet och åtgärder från statsmakternas sida.

K. B. W.

RICHARD STEFFEN, *Den Heliga Birgittas Uppenbarelser i urval och öfversättning med inledning, anmärkningar och förklaringar*. XLII+336 s. Stockholm 1909.

Man har dubbla skäl att vara rektor Steffen tacksam för, att denna bok sett dagen. Dels har han gifvit oss ett stort och representativt urval ur Birgittas Uppenbarelser på nutida svenska. Och dels har han i inledning, noter och specialundersökningar lämnat en aktningsvärd serie bidrag till Birgittaforskningen af biografisk, litteraturkritisk och exegetisk art.

Hur nyttigt och nödvändigt det var att få ett någorlunda stort antal af de viktigaste revelationerna i fullständig och omsorgsfull tolkning tillgängliga på vår tids svenska, kan man finna, om man ser till, hvad som förut fanns i den vägen. I nästan alla Birgittabiografier står väl åtminstone något utdrag ur revelationerna, men en något större samling sådana utdrag har hittills endast varit att tillgå i två arbeten. GUSTAF BERGSTRÖMS *Sancta Birgitta*, Örebro 1898, är ett ganska märkligt arbete af en svensk präst, skrifvet med stor kärlek till ämnet och allvarligt bemödande att tränga in i sierskans anda och tolka den för samtiden. Förf. har också förstått, hur viktigt det ur denna synpunkt är att låta henne själf komma till tals, och därför gifvit rätt stort utrymme åt utdrag ur revelationerna (från svenska tiden s. 58—77, från italienska tiden s. 138—191). Här finns alltså rätt mycket material, men det är alldeles oordnad: utdragen äro halft öfversättning, halft referat, och det angifves ofta icke, hvarifrån ställena äro hämtade. Äfven HANS HILDEBRANDS *Minne af Heliga Birgitta* i Svenska Akademiens Handlingar för 1904, Stockholm 1906, innehåller s. 243—313 »en serie anteckningar ur uppenbarelserna», till stor del valda för att ge en föreställning om den egendomliga form, i hvilken Birgittas tankar äro klädda, och likaledes utan möjlighet till systematisk öfverblick och utan angifvande af ställenas plats i revelationerna. Till dessa arbeten har alltså hittills den varit hänvisad, som utan närmare kännedom om latinet eller fornsvenskan velat ta kännedom om Birgittas egna skrifter — såvida han icke velat tillgripa utländska katolska öfversättningar, som ju finnas både på tyska, franska och engelska.

Det är alltså ett mycket stort framsteg, då vi nu genom rektor Steffens med vetenskaplig omsorg planlagda arbete fått

omkring 130 af de mest karakteristiska och historiskt betydelsefulla bland Uppenbarelsernas 6--700 kapitel öfverflyttade till nutida språk och i redans och öfverskådlighetens intresse försedda med upplysande öfverskrifter, förklarande noter, innehållsförteckning o. s. v. Birgittas skrifter ha därmed gjort sitt inträde i vår samtids litteratur.

Om sina öfversättningsprinciper säger förf. bl. a. (s. XLI), att öfvers. är verkställd från den fornsvenska och ej från den latinska versionen af Revelationerna, ehuru väl under ständig jämförelse med den senare. Skälen härtill äro två, nämligen »dels tolkarens öfvertygelse, att den fornsvenska texten i vissa afseenden måste stå Birgittas ursprungliga original närmare än latinet, dels det fornsvenska språkets öfverlägsenhet i kraft och uttrycksfullhet öfver det språk, som den latinska texten erbjuder». Förf. har närmare utvecklat hithörande frågor i en exkurs om »Förhållandet mellan den svenska och den latinska texten af Birgittas uppenbarelser» (s. 314—331).

Hvad det i första rummet anförda skälet — den fsv. textens större sakliga riktighet — beträffar, så är det bekant, att denna version är en i Vadstena gjord återöfversättning från den latinska versionen, som ansågs vara den officiella. Emellertid är det påtagligt, att i några fall Birgittas originaluppteckningar på svenska förelegat öfversättaren, och i dessa fall återger alltså den fsv. versionen exaktare Birgittas tankar än den lat. Nu är frågan: i huru stor utsträckning ha dylika originaluppteckningar förelegat? Förf. antager, att det har varit i mycket stor utsträckning. Rec. förmenar, att denna sak endast kan afgöras genom noggranna specialundersökningar i hvarje särskildt fall; man får akta sig för att draga allt för vidtgående slutsatser från enstaka fall; men säkerligen kommer det att visa sig, att originaluppteckningar endast förelegat i ganska ringa utsträckning. Fullt bevisad anser jag f. n. sådanas förekomst i omkr. ett tjugotal kapitel, som ha motsvarande latinsk text — från sedt alltså de endast på fsv. föreliggande styckena äfvensom de birgittinnorska, som återgå på originaluppteckningar, hvilka icke varit använda af den fsv. öfversättaren.¹ Under sådana omständigheter förefaller det mig, att det riktiga förfaringssättet, om man vill nå fram till den ur innehållssynpunkt bästa texten, är att icke från början fastlåsa sig vid någondera versionen,

¹ Birgittastudier I, s. 47—62, 72.

utan för hvarje stycke välja den väg, som når bäst till målet; hvilket i praktiken kommer att betyda, att man oftast får lägga latinet till grund för öfversättningen. Förf. har nog också till en viss grad sett detta — han säger på ett ställe, att latinet nog på fler ställen torde ha den riktiga läsarten, än svenskan har det (s. 317 not).

Kanske kommer man sanningen nära, om man förmodar, att det är det i andra rummet anförda skälet — »det fornsvenska språkets öfverlägsenhet i kraft och uttrycksfullhet» —, som vägt tyngst i vågskålen vid förf:s val af den nämnda öfversättningsprincipen. Och visserligen kan det vara i sin ordning, att man vid själfva formgifningen i någon mån hämtar ledning af det gamla språket. En i viss mån arkaiserande form passar ju icke illa vid återgifvandet af uppenbarelseordens kraft och allvar. Blott man icke — såsom tidigare ofta har skett — hänförd af den »klassiska» fornsvenskan drifver arkaiseringen alldeles för långt, så att språket för en nutida läsare blir onjutbart och besynnerligt. »Ty — som Birgitta säger (*Ex.* 23) — det som enkelt folk icke förstår, pläga de mera undra öfver än uppbyggas af». För den frestelsen förefaller det mig nu inte, att förf. har fallit, men däremot tror jag, att han inte riktigt uppskattat den latinska versionen till dess fulla värde. Svenskan är skriven af en mästare, latinet af en klåpare, säger han — så som man den tiden öfverhufvudtaget skref latin. Är det manne riktigt rättvist? Naturligtvis är det munklatin, ett ur det »klassiska» latinets synpunkt högst barbariskt idiom — men sådant det var, hade det i alla fall på Birgittas tid tusenåriga anor som litteraturspråk alltifrån Vulgata och de äldre latinska kyrkofäderna och var verkligen både uttrycksfullt och rikt med afseende på alla inom den kristna och kyrkliga tankekretsen fallande begrepp. Så snart det gäller sådana begrepp — och hur ofta gör det inte det hos Birgitta! — är det latinet som är läromästaren och svenskan som är lärjungen i hennes eget språk lika väl som i Vadstenamunkarnas efter hennes död. Om detta inte visar sig i något större antal latinismer i formen (s. 323), så visar det sig så mycket tydligare i betydelsen. Hur många till utseendet rent svenska ord är det inte i Uppenbarelserna, som ha fått sin betydelse präglad af det genom kyrkans lära och praxis väl utmejslade innehåll, som ligger i den motsvarande latinska termen! Därför bland annat kräfver den

latinska versionen konstant uppmärksamhet, om man vill exakt återgifva de ursprungliga tankarna.

Ett enda exempel på ett förbiseende i ett sådant fall: i VII 27 talar Kristus (s. 161) om, hvad man skall göra för att vinna barmhärtighet hos honom. Där nämnes 1. »ånger och bättring» (»angir oc idhruga») 2. »syndabekännelse och bikt» samt »att de bättra sig från alla sina synder (at the bättrin alla sina synde) och göra full bot för dem.» Man frågar sig: kommer bättringen igen under 2. — den är ju redan nämnd under 1.? Gåtans lösning är enkel: »at the bättrin alla sina synde» betyder näml. icke: »att de bättra sig från alla sina synder», utan som latinet (*emendent omnia peccata sua*) visar: »att de göra satisfaktion för alla sina synder», liktydigt med den följande satsen: »och göra full bot för dem» (här har fsv. »bättring», som således betyder »satisfaktion» och icke vårt »bättring»). Det är det bekanta dogmatiska skemat: *contritio cordis, confessio oris* och *satisfactio operis*, som ligger till grund för framställningen (fastän de två senare momenten sammanförts och den påföljande kommunionen satts som 3.).

Det är väl också förkärleken för den fsv. texten, som föranledt förf. att föredraga dess kapitelnumrering framför den lat. (så i innehållsförteckningen, i texten stå båda). Mot denna praxis kan man, utan att ingå på frågan om versionernas relativa värde, anföra praktiska skäl. Den latinska ordningen är ju den slutgiltiga, som genom de tryckta upplagorna slagit igenom, medan den fornsvenska är ett af de många föregående försöken att ordna materialet. Den förra omfattar också ett större område: af de i de vanliga Revelationssamlingarna ingående texterna är det endast 4 kapitel (Sv. IV 142—145), som ej stå i latinet, medan det finns öfver ett halft hundratal texter, som stå i lat., men ej i fsv. (halfva *Extravagantes*-boken m. fl.). Äfven om man besluter sig för att använda den fsv. numreringen, kan man alltså ej undgå den lat., och sammanblandningen af båda har fört till sådana oformligheter i innehållsförteckningen, som att efter IV 132—135 enligt svensk numrering följer IV 142 enligt latinsk och sedan åter IV 141 enligt svensk, utan att någon antydning göres om detta förhållande. Och i *Extravagantes*-boken har förf. gifvit den lat. numreringen företräde, äfven där svensk finnes.¹ Redigast är enligt min

¹ Revelationen om Vadstena s. 247 har fått felaktiga nummer; det bör vara 24 enl. lat., 29 enl. sv. numrering.

mening, att man i regel följer den lat. numreringen och särskildt anmärker, när man anför ett nummer efter den svenska, så att t. ex. »II 15» betyder andra bokens femtonde kap. enligt latinsk numrering, medan »Sv. II 15» betyder samma kap. enligt svensk numrering (= latinets II 23).

Urvalet af medtagna kapitel är gjordt med stor omsorg. De revelationer, som ha det största biografiska och historiska värdet, äro i allmänhet medtagna. När det gäller ett urval bland ett så stort antal, kan man naturligtvis vara af olika mening om, hur urvalet bör göras. Följande lista på några stycken, som enligt min mening också kunde pretendera på att få vara med, afser mest en komplettering ur synpunkten af intressanta drag i Birgittas åskådning. — F. ö. kan man ju få uttala det hoppet, att vi någon gång skola få Birgittas skrifter kompletta på nutidssvenska med nödiga noter till deras rätta förstående; men därtill är nog tiden ännu icke på rätt länge mogen.

1) Birgittas första revelation efter Ulfs död borde väl icke saknas, fastän den har haft ett något oblidt öde i samlingen. Dess förra hälft står i de båda Petrusarnas biografi (*Script. rer. suec.* III: 2, 193 f.), hvarifrån den i förkortadt referat influtit i *Ex.* 47. Senare hälften åter står i Mattias' Prolog. Ingendera delen finns i fsv.

2) I 4 visar de tvifvelsamma frågorna, om uppenbarelserna äro en god eller ond andes verk, och hur denna anfäktning, som väl särskildt har varit svår den första tiden, öfvervinnes (jfr af de medtagna styckena början af III 10).

3) II 7—9 + II syssla utförligt med riddarväsendet och ge en god föreställning om, hur starkt dess gamla ideal lefde hos Birgitta (jfr t. ex. III 27 s. 39 hos Steffen), äfvensom om hennes kritik mot det samtida riddarväsendets förfall.

4) III 5 är ett af de bästa uttrycken för hennes medvetande om sin kallelse.

5) III 8—9 har sitt intresse därför, att vi ha kvar originalutskriften på latin, ställd till en magister i Milano, med dennes på baksidan antecknade svar på tre till honom ställda frågor och en ny revelation, mottagen med anledning af detta svar.

6) IV 49 är Birgittas program för kyrkans reformation, mottaget i en syn kort efter Urban V:s ankomst till Rom 1367 och jämväl bevaradt i hennes egen uppteckning på svenska.

7) IV 77 ger en af de mest gripande inblickarna i hennes inre — vi höra där, hur hon i känslan af sin oändliga ovärdighet tackar Gud för uppenbarelsernas gåfva och får hans svar till styrka och uppmuntran.

8) IV 128 — ett svar till gammal italiensk eremit, att han understundom bör lämna det kontemplativa lugnet och gå ned från ödemarken för att verka bland sina medmänniskor — belyser klar det aktiva draget i hennes religiositet.

9) IV 143 är hennes sista inlägg i arbetet för påfvens återvändande från Avignon och kyrkans reformation, afsändt i juli 1373 till Alfons, som då var i Avignon.

10) Sv. IV 142—145 — böner eller meditationer, möjligen från de sista åren Ulf lefde — äro mycket karakteristiska för hennes religiösa tankegångar. Se t. ex. den grandiosa skildringen i 145 af Kristi, den tappraste hjältens, den manligaste riddarens, kamp och seger på Golgata!

11) V 11 (Sv. IV 137) innehåller hennes egen syn på sin utveckling (liknelsen om gnistan, som föll på svafvelberget).

12) Beträffande VII 7—8 äro omständigheterna vid tillkomsten ovanligt väl kända och äfven innehållet af stort historiskt intresse. Alfons berättar i *Proc. can.* 31° 156 v., att hon en afton två dagar innan hon lämnade Rom för att resa till Jerusalem — alltså i början af 1372 — fick besök af franciskanermunken Petrus från Trastevere (de Transtiberim), som begärde upplysning af henne i vissa samvetsfrågor. Hon fick följande dag svar på dem af Maria i kyrkan S. Maria rotonda, d. v. s. Panteon. Frågorna gälla fraticellernas oppositionspunkter mot påfvekyrkan, hvilka hon på det bestämdaste ogillar, oaktadt hon annars — såsom vi veta af VII 20 (en uppenbarelse till minoriten Martin af Aragonien, sekreterare hos drottningen af Cypern) — ställer sig på den strängare observansens sida inom franciskanorden gent emot konventualerna.

13) VII 30 kan betraktas som hennes testamente; det är den »gemensamma och allmänneliga uppenbarelse», som hon talar om på dödsbädden (VII 31, Steffen s. 163).

14) Hur hon tänkte sig ett korståg, kan man finna af VIII 39, 40, 43, 45, 46, som kommit till med anledning af Magnus Erikssons ryska tåg.

15) VIII 57 — i två recensationer, den vanliga och en betydligt afvikande i två hdss. (tryckt i mitt anf. arb. s. 295—6)

— innehåller anvisningar om botgöringar, afsedda att mildra Guds vrede, som visat sig i en pest — utan tvifvel digerdöden.

16) Birgittas dagliga bön, hvaraf vi ha 3 svenska redaktioner förutom den utbroderade och amplifierade latinska i de s. k. *Quattuor orationes*, kan med hjälp af dessa källor utan svårighet rekonstrueras (jfr anf. arb. s. 59—61).

17) *Ex.* 49 visar upptecknarnes roll vid Revelationernas affattande.

18) *Ex.* 52 är en hjärtesuck om hennes ovärdighet och synd till Maria och dennas svar.

19) *Ex.* 67, 68 äro från den sista sjukdomen, värdefulla att sammanhålla med VII 31.

20) Simoniofficiet (senast tryckt i anf. arb. s. 293—5) borde väl slutligen kanske också få komma med, ehuru det af nog så påtagliga skäl aldrig kom in i den officiella upplagan. Det preciserar skarpt oppositionen mot den samtida kyrkans brister.

Med afseende på själfva öfversättningen må några mera tillfälligt funna inadvertenser få påpekas.¹

»Den Heliga jungfruns storkyrka» (s. 30 not) är S. Maria Maggiore i Rom. — Ett ställe i III 22 (s. 36), som förf. finner dunkelt och ej fått någon rätt mening på, torde ha följande innebörd: munkar, som lefva efter en inrotad bekväm och yppig sedvänja, böra ej förhastadt dömas, ifall de ej känna till rätt praxis och »gärna skulle nöja sig med ett tarfligare lefnadssätt, om ej den gamla (slappa) sedvänjan vore rådande» (*essentque libenter contenti de abiectoribus, si non consuetudo longinqua praevaleret*, fsv. »lätin sik gärna nöghia at tholiko the fingin, vm ey ware langh sidhuänia»).

I en själaprocess (IV 7, s. 45) låter förf. blåmannen-demonen säga till riddaren-ängeln: »du vet alla de ord och tankar, som han hade i sin själ (och kan visa, hurudana de helst äro). De kunna ej liknas vid den nådegåfva, som är gudlig ånger» Detta är efter svenska texten (»thw veest al hans ordh oc thanka som han hafdhe til sina siäl, oc tee hulkin the hälzst äru The formogho ey» . . .), och parentesen är afsedd att ange, att de inneslutna orden ej finnas i lat. De finnas emellertid, men äro af den fsv. öfvers. med orätt dragna till den föregående meningen (*omnia verba et cogitatus ad salutem anime eius nosti. Omniaque, inquit, ista quecumque sunt non possunt assimilari* . . .)

¹ Ett sådant ställe, VII 13 (= Sv. VII 14) s. 144, har jag diskuterat i anf. arb. s. 55 not 4.

Alltså: »du vet alla hans ord och tankar, som syftade till hans själs salighet» — en nyans, som förf. ej fått med, fast den finns i fsv. »Men alla dessa — fortsatte han — hvilka de än äro, kunna ej komma upp emot» ångerns nådegåfva.

IV 33 (s. 53—57) innehåller en skildring af Roms olyckliga tillstånd; i fsv. har detta till en del generaliserats till att gälla kyrkans tillstånd i allmänhet. Det heter där — med en litet annan vändning på meningen än hos förf. —: »Den heliga kyrkans ordning var, att till de heliga ämbetena skulle befordras klerker, som hade ett heligt lif, ständigt och fromt tjänade Gud och med goda gärningar visade andra vägen till det himmelska fäderneslandet». Fsv. har två textolikheter, som ingendera är någon förbättring: »ämbete» står i st. f. »lif» (kanske rent slarffel på grund af ordet »ämbete» strax förut) och »det himmelska fäderneslandets lefverne» i st. f. »vägen till d. h. f.» (man har läst *vitam* i st. f. *viam*; textvariant eller felläsning). Förf. har i förra fallet följt fsv., i senare lat. — I samma kap. s. 57 finns i lat. en hänvisning till saracenernas vana att fasta om dagen och äta kött om natten (hvilket som bekant sker under månaden Ramadan). Förf. har här med rätta följt den lat. texten och anmärker, att den fsv. synes vara sämre. Det skulle icke ha saknat sitt intresse att påpeka, att den fsv. öfvers. ändrat »saracenerna» till »de höfdingar, som» o. s. v. — väl emedan han icke kunde förutsätta kännedom om detta folk hos sin läsekrets.

I VI 70 (s. 117) är det fsv. »quarter» öfversatt med »fjärdedel», hvilket i noten förklaras med »fjärdedels timme eller fjärdedels penning». Men ordet är en öfvers. af det lat. *quadrans*, Vugatatextens motsvarighet till det grek. (från lat. ju lånade) *κοδράντης* i Mt. 5,26, och innehåller just en anspelning på detta bibelställe, hvarför det bör återges med »skärf» (»människan skall göra räkenskap för den minsta skärf»). — Strax nedanför åter använder förf. »skärf» som öfvers. på *denarius*, »päning», där det enligt sedvanligt bibliskt språkbruk borde stå som i fsv. »penning». — I not 2 står genom tryckfel »bön» i st. f. »bord».

VI 88 (s. 123) säger Maria, att Gud och hon vilja »kungöra för våra vänner och världen vår vilja med dig». De sista orden äro en förhastad öfvers. af det fsv. »mz thik». Latinet (*per te*) visar, att de fsv. orden böra öfversättas »genom dig», hvilket är det enda, som passar i sammanhanget.

VII 16 *add.* (s. 150—4), ett stycke, som utgöres af en serie revelationer på Cypern och som är öfversatt från latinet, då fsv. text till detsamma ej finnes, innehåller flera inadvertenser. En sats är utelämnad i slutet af uppenbarelsen om hertigens skriftefader (»Men nu skall han icke undkomma bestraffarens och hemsökarens hand»), en annan i sista meningen af rådet angående förklädnad under resan till Palestina (»jag skall ock bevara eder till sjös och till lands»). Oriktiga öfversättningar finnas äfven: hertigen »frågar ej efter hvad han borde gjort mot sin nästa» i st. f. »hvad han gjort mot sin nästa» (*nec attendit quid fecerit in proximum suum*) — det är hans medbrottslighet i broderns mord som åsyftas (s. 151). Världsliga vänner råda människor att göra och låta »efter världsliga grundsatser» i st. f. »för en ringa världslig vinnings skull» (*propter modicum temporale*, vanligt språkbruk i Revelationerna). *Si iste frater sedisset in conventu* betyder efter sammanhanget säkert »om den brodern suttit kvar i klostret», hvilken öfversättning tveksamt framställes i en not, och ej: »hade suttit vid sammankomsten», som det står i texten. I slutet på första stycket om Alfons (s. 152) har »henne» kommit in på flera ställen i st. f. »dig». Konungen skall söka råd af de rättfärdiga, »äfven af de förbisedda, fattiga och ödmjuka» i st. f. »äfven om de äro fattiga, ringa och förbisedda» (*consilia iustorum querere etiam pauperum et humilium despectorum*; s. 153). Förf., som har så fint öra för de fsv. vändningarnas »kraft och uttrycksfullhet», låter icke med samma omsorg latinets nyanser komma fram. Han öfversätter (s. 151) *deficient* med »förminskas» i st. f. »uppgifvas», *confusio* med »fall» i st. f. »skam» (*confundor* är just det bibliska »komma på skam») och *arguo* (s. 152) med »straffa» i st. f. »bestraffa».

VII 19 (= Sv. VIII 23) har förf. (s. 158) »dagligt elände» efter fsv. »daghlica ysäld». Latinet har »långvarigt elände» (*miserias diuturnas*). Här har den fsv. öfvers. tydligen läst *diurnas*, vare sig af förbiseende eller emedan hans handskrift haft den läsarten. (Den äldsta hds. jag haft tillfälle att rådfråga på denna punkt, 1 C = Köln, Stadtbibl., 318 W, har *diuturnas*.)

VIII 48 s. 188 ha också olika läsarter varit med i spelet. Gud talar i dunkla uttryck bl. a. på det att »den som söker tillfälle att *förkastas*, han skall finna det». Detta är ett försök att få någon rimlig mening ur det fsv. »nidhurfara», som dock

väl hvilat på en felaktig läsart. Latinet har i 1492 års uppl. *discedēdi*, hvilket jag förmodar är ett lätt uppkommet fel för *discēdi*; 1628 års uppl. har mycket riktigt *discendi*, hvilket ger god mening och väl är det rätta. Fsv. återgår tydligen på ett *descendendi*. — Samma kap. (s. 208) har genom förf:s tolkning kommit att innehålla ett trinitariskt kätteri, som Birgitta inte har någon skuld till. Där står nämligen: »att du må förstå, att Fadern ej är densamme som Sonen utan en annan i Faderns person, en annan i Sonens person, en annan i den Helige andes person, och de äro till väsendet ett». Det bör naturligtvis vara: »att Fadern ej är densamme som Sonen, utan att Fadern är en till personen, Sonen en till personen och den Helige ande en till personen, men alla ett till väsendet» (*quod non est idem pater qui est filius, sed alius in persona pater, alius in persona filius, alius in persona spiritus sanctus, unum vero in natura*). Fsv. texten har rätt uppfattat saken, fastän ett led uteglömts (»Vtan fadherin är annar j personna Annar then hæghe ande i personna» o. s. v.)

Vid VIII 56 ställer förf. (s. 211 not 2) diskussionen af en textdifferens mellan fsv. och lat. in under en allmännare synpunkt, i det han anmärker ställets vikt för frågan om den ena eller den andra textens företräde. Djäfvulen råder kung Magnus, enligt den lat. texten: att icke »fråga efter, om någon lede brist eller blefve bedragen (*nec attenderet, quis egeret vel fraudaretur*), om blott hans vänner hade öfverflöd»; enligt den fsv. texten: att ej fråga efter, »om han själf behöfde något eller lede brist och blefve bedragen, om blott» o. s. v. Förf. påpekar, hur lockande det är att anta, att lat. här är ursprungligare, och att fsv. uppkommit genom att man läst *quid* i st. f. *quis*; men han beslutar sig dock för att anse fsv. ursprungligare, emedan det senare talas om, att konungen älskade sina vänner mer än sig själf. Argumentet är väl knappast öfvertygande; väger manne icke den omständigheten tyngre till lat:s förmån, att det är så ofantligt mycket lättare att förstå den fsv. texten utifrån den latinska än tvärtom? I hvarje fall ser man ju med intresse efter, hvad kap. för öfrigt ger vid handen i det antydda afseendet. Man finner då bland andra textdifferenser, som förf. påpekat, ett ställe (s. 214), där latinets »förmana» (*amoneret* — denna stafning i 1492 års uppl.) är det enda begripliga, medan fsv. »bortskipa fran sik» naturligt kan förklaras

genom att man läst *amoueret*; ett annat ställe (s. 216), där latinets »förstånd» af obegriplig anledning i fsv. utbytt mot det i sammanhanget olämpliga »astundilse»; åter ett annat (s. 214), där tydligtvis latinet är det ursprungliga (*ne forte propter nimiam abstinentiam diminueretur bonum communitatis populorum regni et regimen reipublicæ, aut propter excessum inordinatum fieret remissior ad dandum audientiam omnibus*; fsv. »at ey skulle vanlica almoghans gagn j rikeno ok styrsi minzskas fore hans owirmatto atirhald Ok at han skulle ey vardha dylskir at höra alla thom som käromaal hafdho, for vanshipadha ok owirmatto fasto älla for ofmykla owirflödhelikhet»; här kan allt i fsv. betydligt lättare förklaras under antagande att latinet förelegat än tvärtom). Likaledes synes det (s. 217) ligga nära till hands att antaga, att fsv. på ett ställe utfyllt det något ovanliga uttrycket »Makten» (*potestas*) om Gud — hvilket emellertid förekommer ytterligare ett par gånger i samma sammanhang — till »Herren och Makten», liksom också att latinets ord, att »oräkneliga slag af musikanter syntes, hvilkas ljufva musik» öfverträffade mänskliga sinnens fattningsförmåga, äro ursprungligare än det fsv.: »otaliga musikinstrument syntes, hvilkas härliga toner och sång» o. s. v. Öfriga af förf. anmärkta textdifferenser synas icke med någon sannolikhet ge något utslag åt någondera hållet. Slutsatsen beträffande detta kap. förefaller mig mycket tydligt utfalla till latinets förmån.¹

Ett fsv. »honom hiälpande» (*Sermo angelicus* I, s. 239) är säkert menadt att återgifva en abl. abs. (*ipso opitulante*), alltså »med hans hjälp», ej »till hans hjälp». — Två af de anmärkta textdifferenserna i *Ex. 43* (= *Sv. Ex. 49*) bero uppenbarligen på att fsv. läst oriktiga lat. ord: *et* i st. f. *ad* och *apostolis* i st. f. *apibus*.

Från öfversättningsarbetet öfvergående till förf:s nya direkta bidrag till Birgittaforskningen skall jag om denna sida af arbetet fatta mig mera kort. En del af hithörande ting — frågan om revelationernas begynnelse i Birgittas lif, det goda inlägget mot den af Schück framställda teorien om omfånget af bikt-fädernas medverkan vid uppenbarelsernas affattning o. a. — har vidrörts i mitt ofta anf. arb.

Här blott ytterligare några små påpekanden om de bidrag,

¹ Ett öfversättningsfel s. 217 är litet fatalt: *confessores* är ju teknisk term för en välbekant klass af helgon, »bekännarne»!

som förf. i noter och specialundersökningar lämnat till hvad man med rätta kunde kalla revelationernas exeges, utredandet af deras rätta mening och historiska sammanhang — ett dunkelt område, där man med glädje hälsar alla bemödanden att sprida ljus.

Den cistercienser-prior, om hvilken — enligt Petrus af Alvastras deklARATION — I 13 handlar, och som förf. förmodar vara Ragnvald i Alvastra, är säkerligen ej, såsom förf. förmodar (s. 5 not 1), samme prior, som omtalas i V I 30 och de två första tilläggen till denna revelation (*De priore quodam* o. s. v. och *Item de eodem fratre*). Historien i det senare af dessa tillägg — priorns omvändelse till tro på uppenbarelserna — berättar nämligen Petrus af Alvastra i *Proc. can.* 22° 211 r. med tillfogande, att han hört detta af mannen själf, Katilmundus, dominikanprior i Skeninge.

Att I 23 gäller Clemens VI (s. 5 not 2) kan jag ej bli öfvertygad om, trots att det är ett gammalt antagande. DeklARATIONEN handlar, såsom det uttryckligen säges, om en biskop. Att kapitlet handlar om en prelat, är tydligt nog, men hvad det är för en slags prelat, antydes, så vidt jag kan se, endast på ett ställe: *non curaret, quod ecclesia, cui preest, destrueretur, si voluntatem suam posset perficere*. Detta stämmer utmärkt på en biskop: »han skulle inte bry sig om, att den kyrka han förestår fördärfvades, blott han kunde få sin vilja fram». Nu står det i fsv.: »kirkian ther han är forman fore», hvilket ser ut att vara om universalkyrkan, men helt säkert bör tolkas om stiftet i enlighet med det ytterst vanliga språkbruk, att en biskops stift kallas för hans kyrka (jfr *ecclesia Scarensis, Lincopensis* o. s. v. om vederbörande stift). Nu är ju påfven också biskop, men det förefaller mig, som om det inte skulle ha saknats mera gripbara häntydningar på universalkyrkan, om det verkligen vore en påfve som åsyftades.

Mycken möda har förf. nedlagt på att bevisa, att den historia om en biskop och en kanik, som meddelas i III 4, afser biskop Petrus i Linköping och magister Mattias och en skarp motsättning mellan dem, hvarvid Birgittas sympatier stått helt på Mattias' sida (s. 280—285). Och utan tvifvel skulle det vara ytterst intressant, om så vore; det skulle afsevärt föröka vårt vetande om ett par af de personer Birgitta haft mycket att göra

med i Sverige. Men tyvärr kan jag inte se annat, än att detta är ett oriktigt spår.

Biskop Petrus af Linköping, sedermera ärkebiskop, finns det ju en hel rad säkra ställen om i Revelationerna: III 13 + *add.*, III 12 b,¹ VI 22 vet förf. om; man kan därtill lägga äfven IV 125 (andra djuret) och IV 130. Såvidt jag förstår, framgår det på intet af dessa ställen, att Birgitta, såsom förf. påstår, en längre tid stått i spändt förhållande till denne prelat. III 13 beder han om Marias vänskap; hon svarar honom genom Birgitta med att i en utförlig liknelse teckna hans plikter, framhålla Sankt Thomas Becket för honom till förebild m. m., och till slut lofvar hon, att om han håller sina löften, skall hon vara med honom till lifvets slut och efter döden bedja för honom. III 12 b har Maria åtskilligt att förebrå honom; nu beder Birgitta för honom, och Maria lofvar att ej släppa honom. IV 125 (andra djuret: enhörningen) är situationen i viss mån analog: han är stolt öfver sin renhet, säger Maria, han aktar ej förmaningar; vakte han sig för högmod. VI 22 säger Kristus, att denne biskop, som Birgitta ber för, ödmjukt har vändt sig till honom, och nu på Marias förbön blir nådigt mottagen trots hvarjehanda försyndelser; han bortlägge nu sina fel och hålle sina underordnade i tukt. IV 130 har likheter med närmast föregående: Kristus säger, att biskopens ödmjukhet nu är honom täckelig, och betonar nödvändigheten att hans kyrka (*ecclesia lyncopensis*, står det i en gammal anteckning härom i Cod. Ups. C. 2) reformeras till bättre seder, då den annars kommer att råka ut för hemsökelser. Så ha vi III 13 *add.* efter hans död: Maria säger, att denne, som Birgitta gråter för, kom i lätt skärseld; han har haft många motståndare i världen, men de ha nu fått sin dom, och han är för sin tros och renhets skull i härligheten hos henne. På dessa

¹ Den textkritiska situationen är här något invecklad. Förf. delar upp Sv. III 13 i en äldre och en yngre del, hvartill kommer tillägget. Den yngre delen sönderfaller emellertid i två, hvaraf den förra (Sv. III 13 b) afgjort syftar på samma person som Sv. III 13 a, medan om den senare (Sv. III 13 c) till att börja med åtminstone så mycket är klart, att den häntyder på III 4. Med latinsk numrering är Sv. III 13 a = III 13, Sv. III 13 b = III 12 b, Sv. III 13 c = III 12 c och Sv. III 13 tillägg = III 13 *add.* — Att ordningen i lat. så till vida är sämre än ordningen i fsv., som III 12 b hellre bör stå under III 13 (som fallet är i fsv.) än under III 12, har förf. gifvetvis rätt i. Till Sv. III 12 har emellertid i stället fogats III 10 *add.* och III 11 *add.*, hvilka båda stycken icke ha där att göra.

säkra ställen förefaller det mig snarast, som om man hade att tänka sig Petrus som en person, som kanske icke har stått Birgitta så synnerligen nära, som hon understundom har haft rätt allvarliga anmärkningar emot, som kanske stått ganska själfständig gent emot hennes förmaningar, men som hon dock alltid respekterat, visst inte ansett för någon dålig biskop och snarast haft en viss förkärlek för — hon ber ju upprepade gånger för honom och gråter, då han är död. Om de personer, hon haft skarpa kontroverser med, brukar det ju dock låta något annorlunda.

Men hvad är då meningen med III 4? Det förefaller mig rätt tydligt framgå af själfva texten. Birgittas tankar röra sig med bedröfvelse kring det faktum, att de högt uppsatta i kyrkan, biskoparna, så ofta äro världsliga och försumliga. Revelationen bekräftar detta, men visar henne också, som alltid i en konkret bild, att de ringa, som äro ödmjuka och fromma, i stället skola rycka fram till de platser, som voro de andra tillredda — att Gud förnedrar de högfärdiga, men gifver de ödmjuka sin nåd. Så fick den fromme, föraktade kaniken efter döden biskops ära, medan den högmodige biskopen fick sin dom. Men hvarifrån har hon fått historien? Ja, det säger ju III 12c med ordet *Aurelianensi*, som vållar förf. så mycket bekymmer — det var väl en historia, som hon hört berättas om ett par prelater i Orléans. Men förf. invänder, att historien visar en så intim kännedom om de två personligheterna, att i synnerhet kaniken är så lefvande tecknad, att man svårligen kan tro att hon så väl känt ett par främlingar. Argumentet är icke rätt öfvertygande, ty i den långa monolog, som lägges i kanikens mun för att karakterisera hans tankar, utvecklas egentligen endast en åskådning, som hon ofta drifver, nämligen att det är lofligt att åstunda ett högt andligt ämbete, om det blott sker för Guds ära och människors frälsning och icke för egen ära eller vinning, liksom också påpekandet, att kaniken ej själf ryktade sin häst och lagade sin mat, står där som ett inlägg för hennes teori om »skälig återhållsamhet» gent emot öfverdrifven asketisk ifver.

Äfven den sista linje, som enligt förf:s mening konvergerar mot hans resultat, synes mig visa i en helt annan riktning. *Ex.* 79 börjar på följande sätt: »Guds Son talar: 'kom ihåg, att jag sände dig till en magister, som jag kallade ett biskopsämne

(*materia episcopalis*). Och jag sade, att af fyra ting kan en hälsosam dryck (*potus* — uppl. af 1628 har det meningslösa *petitio*) beredas. Han nådde dock icke biskopsvärdigheten, emedan människors rådslut utfalla på annat sätt än Guds, och emedan Gud ville hafva det på detta sätt; dock så, att (*ut tamen*) han icke skulle lida förakt af världen'.¹ Förf. anser, att den omtalade magistern är Mattias, hvilken Birgitta alltså hellre skulle ha önskat till biskop än Petrus, alldeles som kaniken i III 4 framställes som ett slags rival om biskopsvärdigheten. Nu finns det emellertid ett ställe, dit hänsyftningen i *Ex. 79* utan svårighet kan föras. Det är IV 68 *decl.*, som handlar om en prost, hvilken Kristus säger vara ett biskopsämne (*materia episcopalis*) och med anledning däraf ger vissa förmaningar. Den besynnerliga satsen om en hälsosam dryck af 4 ingredienser — hvilken förf. ej tar med i sitt citat — pekar på den bekanta liknelsen i V 11; men denna har afseende på Birgittas förflutna lif och kan, såvidt jag förstår, inte utgrundas ha något sammanhang med talet om en blifvande biskop. Skulle man våga en hypotes, så kunde man ju föreställa sig, att upptecknaren af *Ex. 79* i sitt minne har förblandat liknelsen i V 11 med en liknelse i IV 69, som handlar om, huruledes man af 3 ting kan veta, om vattnet i en källa är hälsosamt. Ty IV 69 kan mycket väl höra ihop med IV 68 *decl.*, det är nämligen i IV 69 just tal om, hvilka kvalifikationer de präster böra ha, som skola upphöjas till en högre värdighet. En svårighet vållas däraf, att ärendets utgång ser olika ut i IV 68 *decl.* mot i *Ex. 79*: på förra stället ser det ut, som om biskopskandidaten icke följde gifna föreskrifter och därför ådrog sig en för sådant fall stipulerad svår hemsökelse; på senare stället återigen blef han visserligen icke biskop, men undgick dock att ådraga sig förakt för sitt misslyckande.² Emellertid torde det förra ställets något stereotypa fras: »Allt detta gick i uppfyllelse» (*Ita omnia hec evenerunt*) inte väga synnerligen tungt gent emot det precisare

¹ Därpå följer en serie förmaningar till ett annat biskopsämne, i Nicolaus Hermannis biografi (Ant. Tidskr. V 320—2) anförda såsom gällande denne, hvilket ej är omöjligt.

² Detta synes mig vara den naturligaste tolkningen af sista satsen. Förf. öfversätter: »emedan Gud ville hafva det så, att han ej skulle lida världens förakt» och tolkar detta i ljuset af Mattias' historia så, att biskopskandidaten genom döden befriades från det förakt, som han konstant led genom sin biskops intriger.

uttrycket på senare stället. — Man ser ju, att kongruensen mellan *Ex.* 79 och IV 68 *decl.*+IV 69 ingalunda är fullständig; dock torde den vara så pass anmärkningsvärd, att den betydligt försvagar möjligheten att med *Ex.* 79 stödja förf:s hypotes om III 4.

Den som »fått kronan», d. v. s. gåfvan att utdrifva onda andar, i VI 34 (s. 95) är ej magister Mattias utan Petrus af Alvastra, som under kanonisationsprocessen (34° 222 r.) själf säger, att han i Sverige utfört exorceringar på Birgittas uppdrag och efter en för henne uppenbarad formel. Detsamma kan läsas ut ur Mattias' af förf. citerade Prolog, där andeutdrifvaren är densamme som den munk, hvilken genom den från *Ex.* 48 kända underbara händelsen förmåddes att blifva Birgittas sekreterare.

En revelation, som man med stor tillfredsställelse ser, att förf. tagit med i sitt urval och ägnat mycket arbete åt (s. 294—304), är VIII 48, den längsta och väl svåröfverskådligaste af alla uppenbarelserna. Man har nu den glädjen att konstatera, att denna härfva är utredd och dess rätta innebörd tolkad på ett sätt, som säkerligen kommer att definitivt bli bestående: en sista appell, sänd till Magnus Eriksson efter sonen Eriks död för att genom teckningen af dennes och väl än mer af farfadern Magnus Ladulås' fruktansvärda öde efter döden beveka konungens obeslutsamhet till ett afgörande, innan »dödens svärd» krossar »lifvets sköra glaskula». På detta sätt tolkad blir förvisso denna uppenbarelse en af hennes mest storslagna.

Det skarpa omdömet om Magnus Ladulås kan kompletteras med följande ord om hela folkungaätten, som läsas i slutet af VIII 49. »I detta rike fanns fyra släktled af konungar. I det första (d. v. s. Birger Jarl) fanns ärelystnad och grymhet, men Gud hade fördrag med det för några goda gärningars och för folkets synders skull. I det andra (d. v. s. Valdemar) fanns tygellöshet och orättfärdighet; det förödmjukades barmhärtigt af Gud och skildes från kronan.¹ Det tredje släktledet (d. v. s. Birger och hans bröder) utgick från en ärelysten rot och en hård stam (d. v. s. Magnus Ladulås); i det fanns girighet och egenkärlek; därför straffade Gud dem i denna världen, för att de

¹ (*Quam — sc. generationem — Deus*) *vocavit sub coronam*, ett underligt uttryck, hvars mening väl dock är rätt återgifven i det fsv. »kalladhe ok skilde fran rikeno ok krononne».

skulle hafva det lättare i den tillkommande. I det fjärde (d. v. s. Magnus Eriksson) är hycklad ödmjukhet och brist på rättvisa och slösaktighet» — hvarpå följa ytterligare ett par korta ut-sagor om denne hennes egen samtida.

Det finns i förf:s exkurs om VIII 48 en hypotes, hvars djärfhet vid första påseendet är förbluffande. Genom motsatsförhållandet mellan Magnus Ladulås och biskop Brynjolf af Skara, som förf. finner antydt i VIII 48, ledes han till att anse det föregifna helgon, som i II 30 (Sv. II 22) sättes emot det verkliga helgonet Brynjolf, vara helt enkelt Magnus Ladulås. Folket skulle då ha ansett den store konungen som ett helgon, hvilket Birgitta för sin del i nämnda revelation harmset afvisar. Men då skulle väl några spår finnas af Magnus' helgonrykte? Förf. vet ej af några sådana, men är ändå öfvertygad om sin gissnings riktighet. Och däri gör han alldeles rätt, ty — det finns verkligen påtagliga spår af en folktro på Magnus' helighet, särskildt omhuldad af franciskanerna, som i honom sågo sin ordens store gynnare. I en disputation af J. H. Schröder från 1842 (anförd af Reuterdaahl, Sv. kyrkans historia, III: 2, s. 381) om *Prisca episcoporum jura circa beatificationem sanctorum* s. 9 f. citeras *Vita S. Brynolphi* (jfr *Script. rer. suec.* III: 2, 156) om järtecken vid Magnus' graf i Riddarholmskyrkan och ett bref af 1439, som talar om »Helga Konung Magnusa graf», samt aftryckes ett bref från 1442 af franciskanernas provincialminister Johannes Nicolai om byggandet af ett kapell »hælgha Konungh Magnus ladhulas oc fatighom pelagrinum til hugnat oc glædi» i Uppgrena (Magnus dog som bekant på Visingsö). Förf:s djärfva hypotes får alltså en förträfflig bekräftelse.

På det hela taget ger förf:s bok icke få goda idéer och uppslag äfven åt den, som tror sig rätt väl känna Birgittalitteraturen. Men därom kan nu ej mer ordas, och kritikern får sluta sin otacksamma uppgift att mest hålla sig till bristerna med en önskan, att boken må vinna den vidsträckt spridning, som den förtjänar inte bara för Birgittas skull, utan äfven på grund af det sätt, på hvilket hon i det hela här är tolkad.

K. B. Westman.

SIGURD CURMAN och JOHNNY ROOSVAL. Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium. Uppland. Band IV. Häfte I. Erlinghunda härad. Ur Upsala Universitets årsskrift 1912. Upsala 1912. Distribuerad af A.-B. Akademiska Bokhandeln, Upsala.

Länge har — såsom utgifvarne i sitt företal framhållit — ett i tryck utgifvet, illustrerad beskriande inventarium öfver landets konst- och kultur-minnen hört till önskemålen bland historiskt intresserade svenskar. Ett sådant önskemåls förverkligande »skulle vara en af de mäktigaste häfstängerna såväl för de svenska konst- och kulturhistoriska vetenskapernas framåtförande, som för den praktiska fornminnesvårdens utvecklande». Att detta kraf stått klart redan för våra fäder på 1600-talet framhålles vidare af utgifvarne, som särskildt erinra om de betydande arbeten, hvilka under vår storhetstid på 1600-talet utfördes för insamlande af material till Sveriges antikvariskt-topografiska beskrifning, och hvars mest kända resultat torde vara Peringskiölds »Monumenta», som i 10 väldiga folioband i Kungl. Biblioteket innesluter de handskrifna samlingarna till ett för tryckning afsedt stort verk, af hvilket blott de två första tommerna blefvo färdiga och tryckta. Emellertid är detta blott en del af det högst intressanta material, som af enskilda forskare och sedermera af det upprättade Antikvitetskollegiet hopbraktes under 1600-talet och af hvilket ännu stora delar finnas kvar i våra offentliga bibliotek och arkiv. Under de båda följande århundradena påträffas visserligen här och där åtskilliga intresserade samlare af antikvariskt material, men »arbetets anläggning och omfattning kan i allmänhet knappast jämföras med storhetstidens. Mest påminnande om denna äro väl Mandelgrens stora samlingar, som också delvis blefvo tryckta och hvilka därigenom ända intill våra dagar varit bl. a. den viktigaste bildpublikationen öfver våra kyrkors medeltida målningar. Det var dock först genom uppläggandet af det antikvariskt-topografiska arkivet — en under Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens vård ställd statssamling — som en bärkraftig hörnsten lades till en inventarisering af Sverige. Men största förtjänsten om detta arkivs ordnande och samlande tillkommer gifvetvis förre Riksantikvarien Hans Hildebrand, som här nedlagt ett arbete, som icke nog kan uppskattas.» I trots af denna och andra i och för sig förträffliga samlingar, är det dock — säga utgifvarne — »f. n. lättare för en svensk forskare att orientera sig i åtskilliga främmande länders framför allt Tysklands förråd af gammal konst än i Sveriges.» — Denna brist har utgifvarne uppställt som sitt mål att söka afhjälpa för så vidt det är fråga om de svenska kyrkornas konstminnen.

För denna storartade uppgifts förverkligande synas de båda unga forskare, hvilkas namn läsas på titelbladet, äga de allra bästa kvalifikationer. Till medhjälpare ha de ock lyckats vinna ett antal yngre konstforskare och arkitekter, hvilkas antal förmodligen kommer att ökas allt efter som verket fortskrider.

Vid utgifvandets kommer den gamla landskapsindelningen att utgöra den naturliga stommen för arbetets hufvuduppdelning. Inom hvarje landskap skola kyrkorna utgifvas häradsvis, hvarvid dock stadskyrkorna af flera skäl skola behandlas såsom en grupp för sig och icke tillsammans med den omgifvande landsbygden.

Om verkets betydande omfattning får man en föreställning af utgifvarnes meddelande, att ensamt Uppland, där förarbetena skridit längst framåt, kommer att omfatta icke mindre än 11 band kyrkobeskrifningar förutom ett 12:te band med beskrifning öfver stadskyrkorna samt landskapsöfversikt.

Det stora verkets nu föreliggande förstlingshäfte har utgivits med understöd af Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien samt under medverkan af konsthistoriska seminariet vid Upsala universitet. Utgifvarne önska — anspråkslöst nog — att detta häfte må närmast betraktas endast »såsom ett försök eller ett prof på huru dylika kyrkobeskrifningar kunna göras».

Under sådana förhållanden betages kritikern all lust till klander — och det så mycket hellre, som det måste anses att utgifvarne på ett i det hela utmärkt sätt löst sin ingalunda lätta uppgift. Af så godt som hvarje tänkbar anmärkning har öfrigt företalets mycket fullständiga upplysningar, brutit udden. Då emellertid utgifvarne uttryckligen förklara sig »tacksamma såväl för den positiva kritik som för de upplysningar som kunna leda till förbättrande och stadgande af det planerade arbetet», anser jag mig kanske böra fästa uppmärksamhet vid *en* i allmänhet förbisedd, men ofta rikt flödande källa, då det gäller Upplands och ärkestiftets kyrkliga och kulturella historia. Det är de Upsala Domkapitels arkiv tillhöriga, numera i Landsarkivet i Upsala deponerade samlingsband från de olika socknarne, som af ålder kallas sockenbanden. Både för personal-historien och konst-historien innehålla de oskattbara upplysningar, af så mycket större värde för forskaren, som Fant och Låstbom icke för sitt bekanta herdaminne öfver ärkestiftet tagit någon notis

om denna källsamling, som därför ock i så många hänseenden och på så mångfaldiga punkter korrigerar och kompletterar Herdaminnets ofta mycket felaktiga uppgifter. Så t. ex. kunna där i *Alsike*-bandet vinnas högst intressanta upplysningar om adelsmannen Henrik Stöörs sid. 119 omtalade död i Knifsta kyrkokor den 11 mars 1637. I post skriptum till ett bref af den 21 aug. s. å. gör han sig skyldig till ett groft mutningsförsök, då han skrifver till ärkebiskopen: »Jagh försänder Eders Ehrewördighet det stoo, iagh i min sedsta skriffwelse E. E. W:heet loffuade, som och 16 krams foglar. Bedher at E. E. W:heet will hålla till goda». Vi behöfva ej säga, att försöket misslyckades, då herren till Elghamra omsider dömdes till dryga böter för sitt tilltag. Meningen är nu naturligtvis ej att vi anse, att hvad vi nu meddelat, borde ha upptagits i kyrkobeskrifningen, ehuru det kanske lika väl försvarat sin plats där, som 1600-talscitaten på den anförda sid. 119. Men vi ha så mycket hellre velat fästa uppmärksamheten vid äfven detta *sockenbands* tillvaro och betydelse, som den sid. 106 lämnade källanvisningen med afseende på Stöörs sak, hänvisar till »handlingar rörande Knifsta», medan vår hänvisning gäller i detta särskilda fall icke blott dessa handlingar utan Alsike sockenband i det hela samt i allmänhet till såväl dessa sockenband som till Domkapitlets protokoll och handlingar för öfrigt. Ang. Husby-Erlinghundra kyrka (sid. 1), Norrsunda (sid. 24), Odensala (sid. 55), o. s. v. saknas hvarje hänvisning till domkapitelshandlingarna, som dock ej ha så litet att bjuda äfven med afseende på detta arbetes egentliga ändamål.

Uttalandet af detta lilla önskemål med afseende på framtida häften skall icke utgöra någon inskränkning i det odelade erkännande, som vi anse oss skyldiga att gifva detta präktiga arbete. Ett synnerligen värderikt tillskott är därmed gifvet vår svenska kyrkas konsthistoria och därmed ock vår svenska kyrkohistoria, i hvilken den förra som bekant ingår såsom en integrerande och ingalunda oviktig beståndsdel.

Utmärkta bilder af kyrkorna och de märkligare föremålen pryda verket, som sålunda synes komma att stå lika högt, vare sig man lägger hufvudvikten på dess text eller dess art af bildpublikation.

Alla socken- och kyrkobiljotek först och främst i de redan behandlade socknarna och kyrkorna, men så äfven landet rundt

borde skynda att från början tillförsäkra sig om detta verk. Priset måste anses synnerligen lågt. Vi sluta med ett varmt instämmande i utgifvarens uttalade förhoppning, att det må förunnas arbetet att från denna så löftesrikt gjorda början »få växa ut till sitt fulla omfång och icke nödgas stanna på halfva vägen».

Ldm

Kyrkliga förhållanden i den svenska Delawarekolonien.

AMANDUS JOHNSON, *The Swedish Settlements on the Delaware, their history and relation to the indians, dutch and english 1638—1664*. New York 1911, 2 vol., 879 s. Publications of the university of Pennsylvania. Pris 6 dollar.

De partier i detta för oss svenskar särskildt intressanta arbete, hvilka behandla det kyrkohistoriska stoffet, torde kunna refereras sålunda.

Reformationen hade som en frisk vårvind gått fram öfver Sverige. Dess folk rördes af ett nytt lif — den lutherska reformationen var en folkets rörelse — och det utvecklade och förädlade sin moral samt gjorde lifvets rättesnören mera starka. Sveriges lutherska präster voro i allmänhet väl utbildade för sitt kall. Många af dem hade studerat utrikes, och det fanns i Amerika under det sjuttonde århundradet icke mera lärda predikanter än de, som den svenska styrelsen sände dit.

Jämte religionen var språket i en öfvergångsperiod. Reformationen gjorde språket uttrycksfullt, och dess reformer blefvo också språkets. Man bemödade sig allvarligt om att befria det från utländskt inflytande och att göra det till ett kulturspråk. Den period, som följde närmast efter reformationen, var emellertid ogynnsam för språkets kultivering och växt. Men med Gustaf II Adolf började en ny æra. Då fingo rikets fornforskare och historiker en instruktion att samla ord för en fullständig svensk ordbok; då erhöilo professorerna vid Uppsala universitet en uppmaning att på svenska framställa världens vetande, hufvudsakligen genom öfversättning af utländska verk, — då var det svenska språket likt en svällande rosenknopp, som håller på att slå ut och visa sin skönhet för världen.

Ädel var religionens, kraftig språkets planta. Då Sverige år 1638 vid Delawarefloden anlagt en koloni, som fick namnet

Nya Sverige, och hopar af äfventyrslystna svenskar och finnar jämte präster, som regeringen skickade, drogo dit ut, kunde de föra med sig något af den ungdomlighet och vårfriskhet, som kännetecknade det religiösa och kulturella lifvet hemma i moderlandet.

Fakta om det religiösa lifvet här ute äro mycket magra före 1643. Reorus Torkillus, som år 1640 anländt hit jämte guvernören Ridder, var den förste lutherske präst och förkunnare af evangelium, som tjänstgjort i Amerika.¹ Han upprätthöll gudstjänsten på fortet, på tider, som den svenska kyrkolagen föreskref. Han blef misshandlad af några bland holländarna, hvilka voro af den reformerta trosbekännelsen, och i sina bref till rådet gifver han uttryck åt sin sorg öfver dem, som bekände sig till den kalvinska heresien. Men lugnet tyckes ha blifvit återställt, sedan Joost van Langdonk, kommissionären i Nya Sverige, återvändt till Europa. I november 1641 anlände till kolonien en annan präst, herr Christopher, hvilken, då han lämnade Sverige, ej fått något förordnande att tjänstgöra här. Det heter om honom, att »han företog denna resa för att vinna erfarenhet och försöka sin lycka». Det ser ut, som om Torkillus var ur stånd att ensam fullgöra alla de prästerliga göromålen, och Christopher stannade här till 1643, uppfyllande en prästmans plikter. När han återvände till Sverige, fick han betalning för sitt arbete af Beier, Nya svenska kompaniets skattmästare.² Det är sannolikt, att Torkillus var stationerad på fortet och att han upprätthöll gudstjänsten här, medan Christopher sörjde för de religiösa behofven hos kolonisterna i grannskapet af fortet Kristina. De första gudstjänsterna höllos säkerligen af Torkillus i ett af de hus, som byggts af Peter Minuit, guvernören i Nya Nederländerna och en af initiativtagarna till den svenska koloniseringen i Amerika. Dock är det så godt som alldeles säkert, att ett bönehus eller kapell blifvit uppfördt under senare delen af året 1641. Men ett boningshus erbjöd för litet utrymme för kolonisterna. Det var ett tidehvarf, då man tog religionen med stort allvar, då gudstjänstens och fromhetens plikter voro bland de första krafven i ett samfund, då generaler började sina rapporter och bref till sina öfverordnade med

¹ Den förste lutherske präst, som besökte Amerika, var troligen dansken Rasmus Jensen, som kom hit med Muncks expedition till Hudson Bay 1619.

² Beier var äfven sekreterare i kommerskollegiet.

Kyrkohist. Årsskrift 1912.

Guds namn och slutade dem med välsignelser, då statsmän ville bedja om framgång i sina planer och då sjöröfvare ville gifva sig ut på expeditioner blott efter det att Herrens välsignelse blifvit nedkallad öfver dem och deras företag, och vi må vara förvissade om, att myndigheterna i Sverige icke glömde att beordra Ridder att anskaffa en lokal för gudstjänsten och att denne lydde sina order, fastän vi ej ha någon anteckning därom. Vi veta, att här fanns en kyrka 1643, ty i sitt svar på Printz' bref af den 12 april förmanade Brahe guvernören att låta pryda den lilla kyrkan efter svenskt bruk. Kyrkan kunde knappt ha blifvit byggd på en och en half månad, och dessutom är det ej troligt, att Printz ville börja att bygga en lokal för gudstjänsten, innan landet var behörigt befastadt.

Printz underlät säkerligen ingenting, när det gällde att bygga och smycka en kyrka här ute. Han var af en religiös läggning och försökte att på allt sätt följa sina instruktioner. Sannolikt är alltså, att Printz var orsaken till, att en liten kyrka uppfördes vid Tinicum Island år 1643. Den användes intill branden 1645, och vi få antaga, att en klockstapel upprestes för kyrkklockan, som var förd hit på fartyget Fama 1644. Privata hus användes vid andaktsstunder under söckendagarna, men på sön- och helgdagar samlades folket på den centrala platsen för gudstjänsten.

På våren 1646 uppgjorde man planer för byggandet af en mera pretentiös kyrka. Den uppfördes af stockar, och två tusen plank köptes i augusti till det hvälfda taket af några engelsmän, hvilka som betalning härför erhöilo tjugutvå bäfverskinn. Klockstapeln byggdes sannolikt vid sidan af kyrkan, ett fåtal steg från densamma enligt bruket i Sverige och Finland. Kyrkans utrustning var i tämligen samma stil som var vanlig i Sverige. Dekorationerna voro enkla, och altaret var prydt med en silfverstickad duk, köpt för en summa af 37 $\frac{1}{2}$ floriner. En inhägnad begravningsplats var utlagd nära kyrkan, troligen vid framsidan. Den vackra kyrkan var färdig på hösten. Den fjärde september var en glädje- och tacksägelsedag. Kolonisterna samlades i sin nya kyrka, och efter en predikan och lämpliga ceremonier, då Campanius och Fluviander officierade, blef kyrkan invigd för sitt heliga ändamål. Begravningsplatsen invigdes samma dag.

I kolonien följde man den svenska författningen om guds-

tjänsten. Printz skrifver till Brahe 1644, att gudstjänsten med sina ceremonier hölls som i gamla Sverige och på gammal god svenska. »Vår präst är klädd i mässkläder», säger han, »och skiljer sig på allt sätt från de andra sekterna, hvilka omgifva oss».¹

De tre stora högtiderna jul, påsk och pingst höllos strängt i helgd, och på dessa dagar hade man tidiga gudstjänster, som började redan omkring klockan fyra eller fem på morgonen och voro slut vid åtta-tiden. Dessa följdes af högmässa med predikan och stundom af gudstjänster på aftonen. På juldagens morgon samlades menigheten i kyrkan vanligen klockan fyra, julpsalmer sjöngos, och prästen predikade öfver Es. 9: 2—7 eller öfver någon annan lämplig text. Hvar och en af dessa tre högtider räckte fyra dagar, och veckan innan påsk var hufvudsakligen anslagen till andaktsöfningar. Alla de årliga helgdagar, som man på den tiden hade i Sverige, voro iakttagna såväl som två eller tre högtidliga bönedagar, på hvilka allt folket bevisade gudstjänsten och afhöll sig från arbete. Hvarje onsdag och fredag hölls predikan öfver någon utvald text ur Gamla eller Nya Testamentet. Sedan lagen föreskref »att i ett pastorat på landet, som har två kyrkor, skola predikningar hållas i den ena på onsdagen och i den andra på fredagen», må vi antaga, att gudstjänst firades en gång i veckan alternerande i Nya Göteborg och Kristina. På alla andra veckodagar voro andaktsstunder anordnade, hvarvid man sjöng en eller två psalmer. Söndagarna brukade en eller två gudstjänster hållas, båda antagligen på förmiddagen. »Guds rena ord, lag och sanning predikades i öfverensstämmelse med den Augsburgska bekännelsen», och det är möjligt, att predikan stundom gaf råd till församlingen att taga sig till vara för den kalvinska surdegen.

Folket kallades samman genom ljudet af en klocka, som ringde två eller tre timmar innan gudstjänstens början. De, som bodde på något afstånd, kommo till kyrkan i kanoter och båtar, så framt de icke lefde alltför aflägsset från floden. För de nybyggen, från hvilka kolonisterna hade för långt att fara till morgon- och aftonandakten på den centrala gudstjänstplatsen, voro lekmän tillsatta, »som kunde leda andaktsöfningen och påminna folket om gudaktighet». Det är troligt, att man läste något urval ur någon predikosamling, som utgifvits under perioden, eller ur bibeln. Särskilda högtidsdagar höllos äfven. När un-

¹ Printz till Brahe, 19 juli 1644 och 1 augusti 1650, Skokl. saml. (R. A.)

derrättelse kom 1646, att drottning Kristina bestigit tronen, blef en särskild tacksägelsedag bestämd, och kolonisterna kommo tillsammans i den nya kyrkan vid Tinicum och prisade Gud med ett heligt Te deum för hans nåd att ha gifvit fosterlandet en myndig drottning.

Man använde äfven sakramenten och begick nattvarden på lutherskt sätt. Campanius medförde hit öfver på egen bekostnad en förgylld silfverkalk, som vägde omkring fem uns. Då han återvände till Sverige, lämnade han kalken kvar i kyrkan och fick som betalning för den 13: 10 daler af Beier i Stockholm på kompaniets vägnar. Andra kärl blefvo utan tvifvel använda, fastän inga spår finnas af deras existens. Där tyckes icke ha varit någon orgel, men kyrkosången, som spelade en stor roll i den svenska gudstjänsten, leddes möjligen af prästen och någon medlem af församlingen, utsedd för detta ändamål.

För någon tid funnos tre predikanter i kolonien, men Rerorus Torkillus insjuknade på fortet Kristina den 23 febr. 1643. Han blef emellertid bättre och fortsatte säkerligen sin tjänstgöring under någon tid, och Printz, koloniens guvernör, använde honom som missionär bland indianerna. Han dog den 7 sept. samma år vid trettiofem års ålder och efterlämnade hustru och barn.

Israel Fluviander, en släkting till Printz, kom hit utan något förordnande från regeringen. I mars 1643 blef han stationerad vid fortet Nya Älfsborg under dess uppförande och ledde gudstjänsten där under sju månader. Den 1 okt. förordnade Printz honom till ordinarie predikant i Nya Sverige. En dunkel ovisshet har sväfvat kring Fluviander och hans tjänstgöring, beroende på olika uppgifter om honom i urkunderna. Han synes ha beslutat att återvända till Sverige i juni 1644. Printz uppgifver honom på listan af de detta år återvändande kolonisterna, och i ett bref till Brahe under juli månad skrifver guvernören: »Vår präst, Campanius är ensam». Men Fluviander måste ha ändrat sitt beslut, när skeppet var färdigt att afsegla, eller blifvit kvarhållen af någon anledning, ty han kvarstannade och tjänstgjorde här inalles under fyra år och en månad. År 1647 återvände han till moderlandet och begärde sin aflöning. En del pengar hade förut 1646 blifvit utbetalade till hans moder i Stockholm för hans räkning, men det var ej känt, om han ville mottaga någon lön eller icke, då han ej var placerad på

någon budget. På sin väg till Stockholm mottog han 121 daler och 16 öre af Nya svenska kompaniets agent, Macklier i Göteborg. När han anlände till hufvudstaden och presenterade sina räkningar, hade Beier ej någon befogenhet att betala honom utan hänvisade saken till Axel Oxenstierna. Denne bestämde då, att han skulle erhålla full betalning eller tio riksdaler i månaden för hela sin tjänstgöring i Nya Sverige. Han fick 720 daler men var icke nöjd därmed utan fordrade äfven betalning för den tid, som åtgått till resan fram och tillbaka, samt för alla omkostnader, som om han från början till slut haft en ordinarie anställning.

Johan Campanius, som 1642 erhöll kallelse af regeringen att fara till Nya Sverige, placerades på den nya budgeten med en lön af tio riksdaler i månaden. Han tyckes ha blifvit betraktad som ett slags militärpredikant. Det var meningen, att han skulle stationeras vid fortet Kristina, men kort efter sin ankomst hit transporterades han till Upland, hvarest han bosatte sig jämte sin familj och upprätthöll tjänstgöringen i fortet Nya Göteborg. På grund af denna förändring var man icke riktigt på det klara med hvem som skulle utbetala hans lön, och hundra daler kopparmynt, som utbetalats till honom 1642, innan han afseglade, öfverfördes från budgeträkenskaperna till Nya svenska kompaniets generalkonto.

Campanius var den mest betydande, och han har med rätta blifvit den mest kände af de första svenska predikanterna vid Delaware. Han arbetade hårdt och sorgfälligt samt officierade vid alla högtidliga tillfällen. Kolonierna eller nybyggerna lågo långt aflägsset, hvilket gjorde det omöjligt för kolonisterna att alltid komma till den centrala platsen för gudstjänsten på grund af en stor mängd hinder och svårigheter, hvarför Campaignus ofta såg sig nödsakad att utan att bry sig om väder eller vind gå från den ena platsen till den andra för att besöka folket med ordet och sakramentet. Han arbetade äfven på indianernas omvändelse och lärde sig deras språk; och de kommo ofta för att under tyst undran lyssna till hans predikningar. Han synes ha brukat en sträcka land i Upland, och 1648 sålde han en kalf till Olof Stille, innan dennes afresa till Sverige, hvilket ger vid handen, att han uppfödde boskap och hade kor och troligen också hästar och oxar. År 1647 blef han trött på sitt ämbete, då han var den ende prästen i kolonien, och skref till

ärkebiskopen med begäran att blifva återkallad. »Jag har», säger han, »äfventyrat både lif och välstånd», och han beder ärkebiskopen att förläna honom ett pastorat, som kunde underhålla honom jämte hustru och många små barn, om han slutligen fick tillstånd att återvända hem. Han anförde fyra skäl, som efter hans mening berättigade honom att blifva hemkallad och få en plats i Sverige. Först och främst var han långt kommen till åren, svag till hälsan och kunde icke uthärda det hårda arbetet där ute. Den andra anledningen var den, att han så länge varit i detta land, nära fem år under stor fara för döden natt och dag i ett hedniskt land bland grymma hedningar, som hvarje år hotade att fullständigt förgöra honom och hans landsmän. Vidare tvingade hans affärer honom att vara närvarande där hemma, och så till sist önskade han, att icke blifva lämnad brödlös på gamla dagar utan att ha något, hvarmed han kunde vederkvicka sig själf.¹

Men Capanius kunde ej lämna sin församling utan att sörja för dess välfärd, och därför uppmanade han ifrigt konsistoriet att sända andra män. Kolonierna voro belägna från fjorton till trettio engelska mil afläget. Därför behöfdes det minst två eller tre präster och i synnerhet någon, som var ung, stark och rörlig och som kunde uthärda att gå från plats till plats. Anhållan om verkställighet häraf gjordes således af guvernören Printz. Myndigheterna i Sverige bemödade sig också om att uppfylla folkets religiösa önsknings. För det första rådde Axel Oxenstierna guvernören att bättre aflöna den präst, som redan var där, så att han kunde blifva villig att kvarstanna, och för det andra skref han till konsistoriet i Göteborg och gaf det i uppdrag att sända en annan predikant till Delaware.

Resultatet blef, att Lars Karlsson Lockenius blef antagen. Han anlände dit med Svanen, och med samma skepp mottog Campanius den efterlängtade kallelsen att återvända.

Campanius vidtog nu förberedelser till sin afresa, och i midten af maj tog han farväl af sin församling. Aflöningslistan visar emellertid, att han tjänstgjorde i landet till den 1 april 1648, hvilket inalles utgjorde sextiosju månader, och hans lön uppgick till en summa af 670 riksdaler. Han mottog varor till ett värde af 120:47 riksdaler vid olika tillfällen, och 1645 gaf guvernören honom kontant 147:19 riksdaler. Vid återkomsten

¹ Bref till ärkebiskopen, 30 januari 1647, N. S., I (Upp.).

till Stockholm utbetalade Beier till honom resten af lönen i tre terminer.

Om Lockenius' tjänstgöring under de första åren af hans vistelse här veta vi i det närmaste ingenting. Han hade samma lön som de andra, och han upprätthöll tjänstgöringen i Tinicum Island (Nya Göteborg) efter Campanius' hemfärd. Det säges om honom, att han var af en obändig natur, och han anklagades för att vara en uppeggande orostiftare.

Johan Printz var koloniens guvernör från 1643 till hösten 1653. Efter honom kommo Johan Papegoja och Johan Clason Rising. Regelbundna gudstjänster fortforo då att hållas i kyrkan vid Tinicum. Helgdagar firades, och dagliga andaktsstunder höllos såsom förr. Särskilda faste- och böndagar voro påbudna. Rising framkastade planer för bestridande af kyrkans utgifter och för byggandet af skolor och gudstjänstlokaler, anbefallande, att tiondelen af säd och boskap skulle frivilligt erläggas af folket. Hälften häraf skulle användas till aflöning åt prästerna, och den andra hälften till uppbyggande och underhåll af ett skolhus och en kyrka.

Lars Lockenius var ensam präst i kolonien från 1648 till 1654, då två nya predikanter anlände hit med fartyget Örnen, nämligen Mattias Nertunius och Peter Hjort. Nertunius, som fick missiv till Upland, hvarest han hode på en sträcka röjdt land tillhörande kompaniet, skötte tjänsten i Tinicum. Han var verkligen den bäste predikanten i kolonien under denna tid, och Rising gjorde framställan till regeringen, att det jordområde i Upland, på hvilket han bodde och som var stort nog för att där utså 20 till 30 skäppor säd, skulle som boställe gifvas åt honom jämte de få husen där, i hvilket fall han ej skulle behöfva någon annan lön af kompaniet. Det synes emellertid, som om han stundom handlade något alltför själfständigt. En böne- och fastedag med gudstjänst hade blifvit bestämd i kolonien till den 1 sept., men Nertunius aflyste gudstjänsten utan att rådgöra därom vare sig med guvernören eller rådet. Han blef senare kallad inför rådet och tvingad att aflägga räkenskap för sina handlingar.

Peter Hjort stationerades vid fortet Trefaldigheten, hvarest han tjänstgjorde, tills holländarna bemäktigat sig fästet, men som han var »en världsligt och andligt fattig predikant», hade hans arbete säkerligen ringa frukter. Det ser ut, som om Loc-

kenius transporterades till fortet Kristina sommaren 1654. Han blef anklagad för myteri, och Rising hade för afsikt att sända honom hem till Sverge på »Örnen» »för att försvara och friftaga sig själf». Men som han blef häftigt sjuk just som skeppet skulle afsegla, blef han ej hemskickad den gången, och beskyllningarna mot honom synas ha upphört.

»De fattiga äro alltid när oss», och sådana funnos äfven i Nya Sverige. Under Printz' guvernörskap var Karin, en finsk kvinna, nödsakad att tigga till uppehållet för sig själf och sina barn, och andra voro måhända äfven tvingade till liknande omständigheter. Rising upprättade en välgörenhetsfond och uppmanade prästen, sannolikt Nertunius, att utdela mat och kläder enligt bestämmelser från styrelsen och allt efter den fattiges behof.

Året 1655 kom med en förlust för Sverige, afträdandet af Delawarekolonien till Holland. Litet är känt om svenskarnas och finnarnas religiösa historia under den period, som då tog sin början. Enligt bestämmelserna vid öfverlämnandet tilläts de att behålla en evangeliets förkunnare af sin egen konfession och att ostörda få hålla sin gudstjänst, ett medgifvande, som några af holländarna senare beklagade sig öfver. Lockenius stannade kvar och uppehöll troligen den ordinarie tjänsten i kyrkan vid Tinicum. Han fick sin lön af de svenska fullmäktige, kanhända höjd genom frivilliga bidrag af kolonisterna. Lockenius hade alltjämt bekymmer. År 1661 blef hans hustru honom otrogen och rymde med en annan man, hvilket ledde till omak och rättegång. Sedan han fått skilsmässa, gifte han sig igen, men de holländska myndigheterna förklarade äktenskapet ogiltigt, alldenstund han själf utfört ceremonien. Senare blef han dömd att böta femtio floriner, därför att han vigt ett par utan föregående lysning och mot föräldrarnas vilja. Han gjorde invändningar mot domstolens beslut, sägande, att konsistoriet i Sverige ensamt hade jurisdiktion i denna sak. Lockenius hade äfven andra motgångar. En gång blef han »fruktansvärdt biten och märkt i ansiktet» af Peter Meyer, en holländare, som kallades att infinna sig inför domstolen, men af-fären uppgjordes mellan parterna själfva. Acrelius påstår, att en präst vid namn Matthias kom hit ut med Mercurius, men han återvände genast med detta fartyg enligt samme sagesman.¹

¹ De svenska församlingarna i Amerika på den tiden ha sin egen historia, skildrad af en bland deras senare präster, Israel Acrelius, död 1800.

Då många lutheraner funnos vid fortet Nya Amstel, hvilka önskade få en präst, anhöllo de om tillåtelse att kalla en ung präst vid namn Abenius Zetskorn. De svenska fullmäktige i Tinicum ville äfven ha honom till predikant i sin kyrka, men Lockenius sökte förhindra detta med allt sitt inflytande. Zetskorn predikade emellertid där annandag pingst, och han mottog sedan kallelse som skolmästare med samma lön, som predikanten åtnjöt. Men folket vid Nya Amstel ville icke släppa honom, och Lockenius stannade ensam bland svenskar och finnar norr om Nya Amstel. Befolkningen var emellertid nu allt för stor för en predikants arbete, och den språkliga frågan gjorde förhållandena invecklade. Under de första åren kunde många bland finnarna ej förstå svenska, och dessa blefvo således utan religiös undervisning. Men som tiden gick, blef emellertid det svenska språket förhärskande, och finnar och holländare vunno småningom insikter i detsamma.

* * *

Svenskarna i Delawarekolonien visade en ädel sträfvan att omvända indianerna. De höllo fred och vänliga förbindelser med dem, och Printz fick uppmaning att hos dem väcka intresse för kristendomen och dess läror. Per Brahe kom fram med den idén, att man borde sända några indianer, med deras samtycke, till Sverige, där de skulle lära svenska, få se en annan värdsdel och blifva väl bemötta. Då de sedan vändt tillbaka, skulle de blifva till stor tjänst för kolonien och omvändelseverket. Ett försök blef verkligen gjort att föra två indianer till Sverige, men stammen medgaf det endast med villkor, att nybyggarna skulle garantera, att de två vildarna skulle återföras välbehållna och friska, i annat fall skulle indianerna hämnas genom att ödelägga kolonien. Ingen sändning blef därför af, då svenskarna ej kunde acceptera detta villkor. Grefve Brahe rådde vidare guvernören att undervisa dem som barn och att verka på deras inbillning och fantasi genom ceremonierna i den lutherska gudstjänsten, ty »yttre ceremonier ha alltid stor effekt på sådana vilda folk».¹

Guvernören bemödade sig om att följa dessa råd. »Vi ha alltså försökt», säger han, »att ingifva dem att frukta Gud, och vi ha haft dem hos oss några dagar, men de ha tagit tillfället i akt och flytt till de andra vildarna.» Holländarna hade

¹ Brahe till Printz, 9 november 1643 Skokl. saml. (R. A.)

äfven försökt att lära några indiångossar läsa och skriva. De visade sig mycket läraktiga, men snart sprungo de sin väg, och i krigen visade de sig vara de kristnas grymmaste fiender. Printz fruktade därför, att de skulle blifva svåra att omvända, ty, skriver han, »då de få höra talas om Gud, åhöra de icke uppmärksamt utan låta förstå, att de äro ett fritt folk och icke lydande under någon utan göra, hvad de behaga. De veta ingenting om Gud utan tjäna satan med sin Kintika och offra till honom, att han må gifva dem lycka på deras jakter och att han ej må göra dem någon skada».

Printz' förslag var ett enklare än greffe Brahes. Han ville med vapenmakt tvinga dem att antaga kristendomen. Men då han ej hade tillräcklig styrka för ett sådant företag under sitt befäl, måste han handla med dessa fattiga hedningar på ett sätt, som var mera i harmoni med kristendomen. Han försökte därför att göra dem intresserade för den svenska gudstjänsten, och de kommo i skaror till kyrkan för att höra prästen. De förundrade sig öfver, att han stod ensam, att han talade så länge och hade så mycket att säga, medan alla de andra under tystnad lyssnade till honom. De besökte ofta Campanius i Upland och hade många frågor att ställa till honom. »Under dessa samspråk lyckades det honom att gradvis göra det begripligt för dem, att det fanns en Herre i himmelen, att denne Gud skapat världen och satt människan i den, att hon fallit och att Kristus blifvit sänd för att återlösa henne, att domens dag en gång skulle komma, då var och en skulle dömas efter hans gärningar. Indianerna blefvo glada och förvånade samt önskade att få höra mera om denne store Gud, som var lika mycket mäktigare än deras egen som de kristnas kanoner och gevär voro bättre än indianernas bågar och pilar.»¹

Ingen bland de svenska prästerna arbetade ifrigare på indianernas omvändelse till kristendomen än Johan Campanius. Han hade stora intressen; han predikade evangelium och selsatte sig lika ifrigt med jordbruk; han gjorde astronomiska observationer, antecknade dagens längd och samlade fakta om klimatet och andra fenomen, och han synes ha haft för afsikt att författa en beskrifning af Amerika och indianerna. Om indianernas språk sökte han att förskaffa sig en noggrann och full-

¹ Printz till Brahe, 12 april, och till Oxenstierna, 14 april 1643, Ox. saml. och Skokl. saml. (R. A.)

ständig kunskap. Han skref fördrag på detta språk och trodde på dess släktskap med hebräiskan liksom på de amerikanska indianernas judiska ursprung. Mellan åren 1643—1648 utarbetade han den första mera betydande ordbok öfver de indiska stammarnas vid Delaware språk jämte fraser, räkneord, samtal och ett bekvämt kompendium för att lära deras dialekt. Under samma tid gjorde han den första öfversättningen af Luthers lilla katekes till det indianska tungomålet. Denna, som sannolikt var färdig 1648, sände han 1656 till konungen för publicering, jämte ett memorial. Det blef emellertid ingen tryckning af densamma förrän 1696. Man har sagt, att öfversättningen ej var riktig samt att Campanius missförstod och tolkade orätt det indianska språket i åtskilliga delar. Men vi måste komma ihåg, att han var en pioniär och att vid hans sida ej stod någon skicklig medhjälpare såsom få år senare vid John Eliots, som vid sin katekesöfversättning hade en ovärderlig hjälp af T. Stanton, en infödd indiansk student.

Detta är i hufvudsak, hvad författaren har att säga om de svenska prästerna och deras arbete bland befolkningen vid Delaware. Hans arbete är en bred skildring af koloniens historia vid denna tid. Vi få här en i den minsta detalj noggrann beskrifning af de många expeditionerna dit ut, af kolonisternas sociala och ekonomiska lif, af deras bostäder, klädedräkt, seder och bruk och af deras förbindelser med grannarna där ute, indianerna, holländarna och engelsmännen. Ett blad svensk historia, politisk och kulturell, utgör detta verk, som är frukten af grundliga källstudier. Det är tillägnat konung Gustaf V, och endast en man, som älskar Sveriges gamla minnen och som left sig in i dess historiska lif, kan gifva så trogna bilder af vårt folk, som är sig likt, vare sig det dväljes här hemma eller i andra land.

Joël Nilsson.

Reformationens begynnelse i Polen.

TH. WOTSCHKE: *Geschichte der Reformation in Polen*, Leipzig, Verein für Reformationsgeschichte 1911, 316 s. M. 4: 80; utgör band I af samlingen: Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation.

Polens reformationshistoria har för oss ett dubbelt intresse. Polens historia under 1500-talet var ju stundom rätt nära sam-

manknippad med vår egen; och Polens reformationshistoria belyser på särskildt skarpt sätt lutherdomens och kontrareformationens olika betydelse för nationell kulturell blomstring eller tillbakagång i Sveriges omedelbara grannskap. Framhäfvandet af denna sida af utvecklingen är ett utmärkande drag i den lärde doktorn och Pfarrer Wotschkes sammanfattande men detaljrika framställning, hvilken för öfrigt bär prägeln af tysk grundlighet, öfverflyttad äfven på studiet af slaviska källor. Dedikationen visar ock, att författaren är Kaweraus lärjunge. — En viss brist på öfverskådlighet uppstår emellertid genom dispositionen, som väl för öfrigt varit nödvändig vid en detaljerad framställning. Inom hvarje tidsperiod får först den kyrkliga ledningen ett kapitel, hvarefter olika kapitel ägnas åt reformationen i de många olika delarna af Polen. Måhända skall det då vara af något gagn, om här ett försök göres till en sammanträngd öfversikt ur det helas synpunkt af Polens begynnande reformationshistoria, väsentligt på grundval af Wotschke. (jfr K. Völker: *Der Protestantismus in Polen*, 1910).

Polen är ett exempel på, att äfven i de länder och folk, där reformationen blott blef en episod, en vårvind som drog bort, den dock förde med sig ett oanadt uppsving, en verklig höjdpunkt i dessa folks lif. I Polen, de västerländskt kultiverade slavernas stora rike, blef reformationens segerlopp kort. Men de få årtiondena, då evangelii ljus kunde lysa i Polen, räckte till för att väcka andligt och materiellt kulturlif till rik blomstring. Med en gång lyfte sig den polska litteraturen från sparsamma ansatser till sin gyllene tidsålder. Från ett tillstånd af starkt framträdande moralisk förkommenhet växte fram en verklig folklig sedlig förnyelse. Reformationstiden är den obestriddiga höjdpunkten i Polens politiska historia, liksom med motreformationen det mäktiga rikets tillbakagång omedelbart begynner. Det tog två århundraden, innan slutet för Polen kom; men dess öde afgjordes, då fanatiska präster och pöbel fingo bedrifva utrotningskriget mot evangelium och mot sina bästa och frommaste medborgare. Det karakteristiska i Polens reformationshistoria är just, som ofvan antydts, att den visar oss ett högt begåfvadt folks sedliga och politiska Entnerwung genom romerska kyrkan. Det intressantaste i Polens reformationshistoria är, att den visar oss, att äfven det polska folket haft sin nådestid, och att en bättre lott en gång var det utlofvad.

I Polen funnos vid reformationens början skarpa folkgrupper: Storpolen med Gnesen, Kalisch och Posen i nordväst, i nordost Masowien med Warschau, Plozk etc., i söder Lilla Polen med Krakau, Sendomir, Lublin. Därtill kommo eröfrade områden med främmande folk: i norr Preussen med Danzig, Elbing, Thorn, Braunsberg, i söder de ryska områdena Galizien och Westwolyhnien. Slutligen var Polen förenadt med Litauen, hvilket kyrkligt och nationellt sönderföll i två stora områden: det gammallittauiska i norr med latinsk kyrka, och det ryska i söder ned till Kiew med grekisk kyrka. Ett viktigt moment i detta komplicerade rike var det tyska elementet. Omkring 1400, vid slutet af den stora germanska folkvandringen, hade det nådt sin största utbredning; öfverallt funnos då tyskar och tyska kloster. Men på Jagellos tid begynte det nationellt polska medvetandet att växa och det tyska elementet undanträngas. Tidigast uppgaf den tyska adeln sin nationalitet. I klostren höllo polska munkar sitt intåg, delvis med våld och rättsbrott. Den tyska landtbefolkningen uppsögs i den slaviska. Vid reformationens början var det hufvudsakligen blott i städerna, som de tysktalande utgjorde en faktor att räkna med; och t. o. m. här blefvo de ständigt färre. Med undantag af Krakau och några andra städer voro tyskarna redan 1520 i minoritet, om de ock genom sin högre bildning ännu hade ett betydande inflytande.

Till detta tyska element knöt sig nu närmast reformationens inträngande i Polen. De polska tyskarna gjorde vanligen årligen en resa till fädernas land, och på så vis gick ut och in en ständig ström af köpmän, handtverksgesäller och studenter. Händelserna i Wittenberg blefvo därför ock raskt kända i Polen. Luthers teser nådde dit inom några veckor. Tetzels lät ju ock genom Wimpina uppsätta sina motteser i Frankfurt an der Oder vid Polens gräns; och dit hade dominikaner i mängd kommit från Polen. Teserna följdes af flygbladslitteraturen och snart äfven af den tyska bibeln. Efterfrågan på kätterska skrifter blef så stark, att den ej kunde fyllas, trots djärfva studenters, vandrande handtverkare och augustinmunkars insmugglingar. Marken var i själfva verket beredd på en reformation, ej minst på grund af romerska kyrkans särskildt stora förfall i Polen. Biskop Joh. Latański, som köpte Posens biskopsstol och sedan som ärkebiskop af Gnesen 1539—40 stod i spetsen för polska klere-

ciet, var en humanist men ock enligt samtidas vittnesbörd »hohl und betrunken», en Baccus och slaf under de uslaste laster. Hans närmaste företrädare som ärkebiskop Andreas Krzycki var en pornograf, för hvilken intet var för vällustigt, och som gaf det rådet till konfirmandflickorna: *si non caste saltem caute vivere*. Och Latalskis närmaste efterträdare som ärkebiskop, Petrus Gamrat, blef med sitt otuktiga lif till ett ordspråk, så att han t. o. m. gifvit sitt namn åt en skamlig last. Biskoparna voro likadana som sina chefer; det är då lätt att förstå, huru det lägre prästerskapets lif skulle vara. Det var blifvet ett ordspråk för greker och rutener; åtskilliga statsmyndigheter måste förbjuda sina borgare umgänge med klerus!

Därtill kom som förberedelse för reformationen en viss själfständig polsk religiositet. Den nära sammansmältningen af polskt väsen och romersk katolicism, som Hosius skapade, fanns ej ännu. Under 1400-talet hade gång på gång, allt ifrån anknytningen till hussiterna, visat sig huru långt Polen var från blind lydnad. De hussitiska tendenserna voro visserligen vid 1500-talets början borta, men Schlachta gick därför ej obetingadt efter Roms order. Moderna forskare, som lägga folkpsykologiska synpunkter på historien, ha betecknat föreningen af polskt folkväsen och romerskt kyrkoväsen som en onatur. Polska folket sträfvade i sitt innersta väsen och enligt sina anlag till ett atomistiskt samfundstillstånd, motsatsen till den romerska kyrkan. Polacken är som hvarje slav i viss mening född anarkist, under det att kyrkans högsta bud är lydnad, Det motsägelsefulla i förbindelsen mellan polsk anda och romersk tro gör sig ej nu under det yttre trycket kännbart; annorlunda förhöll det sig under storhetstidens dagar, då den polska andan kunde fritt utveckla sig. Romerska kyrkan hade afskurit Polen från den naturliga förbindelsen österut till de grekisk-katolska slaverna och fört landet fram till en hotande förtyskning. Här satte den nationella tanken och instinkten in redan före reformationen. Hade denna ej kommit från Tyskland, så hade den sannolikt med ens eröfrat hela nationen, såsom hundra år förut hussitrörelsen gripit de slaviska tjeckerna.

Slutligen hade äfven i Polen humanism och renässans vunnit utbredning, särskildt med drottning Bona från det milanesiska furstehuset Sforza. Denna kulturströmning utbildades särskildt i Lillpolen under ledning af drottningens italienske bikt-

fader Lismaninis OM. Där bildade sig en hemlig krets af erasmianskt och melanktonskt sinnade lekmän, adel och borgare. Många af de ledande reformatörerna i Polen gingo genom denna humanism till evangelium. — Men ett stånd nåddes hvarken af humanism eller evangelium, ens i reformationens största seger-tid. Massan af landtbefolkningen, bondeståndet var allt för nedtryckt och okunnigt, sjunket i dufven slöhet under det omänskliga trycket och utan andlig rörlighet. För dess förkrympta ande var romerska kyrkans prakt och vidskepelse lättare att förstå än evangeliets själfständighetskraft. Därför att reformationen aldrig kunde riktigt nå denna folkklass, blef den alltid relativt svag och lätt att besegra.

* *
 *

Bland de första mera betydande män, som utbredde Luthers tankar i Polen, var den bekante humanisten Joachim Vadian, som från Wien på en resa passerade Leipzig och därifrån kom till sin bror i Posen 1519. Här talade han gripande om augustinmunken i Wittenberg. Så vanns brodern, den mäktige chefen för den Wattska handelskretsen, Konrad von Watt. Då Vadian 1519 på genomresa i Krakau gästade kusinen grosshandlaren Hektor von Watt, utbredde han äfven där intresse för lutherdomen. Bland de påverkade var Jost Dietz, den intressantaste af alla Polens tyska borgare, en afmått förnäm humanist, som ej öppet bekände sig som lutheran, men som frambar evangeliska grundtankar. Han var nog typisk för Krakaus borgerskap; i allmänhet vågade man ej en offentlig bekännelse utan sköt fram Erasmus, fast man i hjärtat var evangelium tillgifven. När Dietz dog 1545, var det i alla händelser en Nikodemus, som gick bort. — Snart började katolikerna reagera. Konung Sigismund var en trogen kyrkans son af ultramontan läggning. Hos honom begärde biskoparna åtgärder mot kätteriet; påfvens legat, den girige biskop Fereri, som under sina rofferier höll på att bli ihjälslagen, dref ifrigt på. Den 24 juli 1520 kom det bekanta Thorn-ediktet, som vid hårda straff förbjöd Luthers böcker. Härmed angafs den kungliga politikens väg för århundraden. Ediktet hjälpte ej; från hus till hus gingo de förbjudna skrifterna. Redan 1522 framtvangs ett nytt plakat, och 1523 förbjöds vid dödsstraff att äga evangeliska skrifter. Förgäfves. På två vägar hotade faran af evangelisk in-

vasion främst, dels öfver det polska Preussen där Danzig redan 1525 genomförde reformationen, dels öfver Schlesien, där Breslau samtidigt redan var en evangelisk stad. Gnesens ärkebiskop Joh. Laski (1510—30) gjorde emellertid hvad han kunde. Konrad von Watt anklagades och måste rättfärdiga sig. Inkvisitionen sattes i gång i Krakau 1525 ff.; ingen afrättades dock ännu, fast många processer fördes.

Då statens maktmedel ej räckte till, försökte sig de andliga på litterär kamp. Krzycki, som nu var biskop i Przemysl, utgaf 1524 *Economi Lutheri*, ett af smädelser mot protestantismen uppfyllt bref till konungen; 13 smädedikter af honom och andra voro bifogade. Verket var ingen stridsskrift utan en pamflett af lägsta slag. Högre stod Martin Dobergart från Schlesien, som nu verkade i Krakau med rykte för talangfulla predikningar och ren lefnad. Hans sex predikningar mot Luther 1525 voro en omgestaltning af Leo X:s bulla och Thorn-ediktet och sökte utspela Erasmus mot Luther. Nu spetsade ock för första gången den 22-årige Stanislas Hosius sin penna mot reformationen. Krzycki, som 1527 blef biskop af Plozk, utgaf 1527 en skrift med verser af Hosius. En rad andra böcker sågo ock dagen 1525—32. — Samtidigt började ock martyrblodet flyta. Sedan Sigismund 1526 med svek lugnat Danzig, drog han in med härmakt, lät afrätta tretton evangeliska ledare, fängsla många predikanter och återställa den romerska kulten. Han lyckades på så vis ock hejda rörelsen i de andra preussisk-polska städerna. Häri låg för öfrigt den politiska beräkningen att hindra dem från att känna sig dragna till det redan protestantiska Ostpreussen. Det var en egendomlig historiens ironi, att Sigismund af politiska beräkningar strax förut hjälpt just detta Ostpreussen och Albrecht till den protestantiska sekulariseringen, för att skilja det från tyska riket och dess katolska kejsare, och att själfva Krzycki var diplomaten vid fördraget 1525. Albrecht begagnade för öfrigt genast sin maktställning till att lägga sig ut för de fängslade Danzig-predikanterna. Han lyckades ock lösköpa de flesta, trots att de i det längsta höllos fångna af biskop Drzewicki, en frivol humanist som släpade kvinnokyskhets i smutsen, satiriserade öfver sin egen kyrka och utmärkte sig för girighet. Han blef sedan på grund af sin protestantfientlighet ärkebiskop af Gnesen (1531—35).

I slutet af 1520-talet syntes ett ögonblick en försonligare stämning mot lutherdomen bana sig väg. Krzycki öppnade 1529 förhandlingar med Melanchton; afsikten var emellertid blott att söka vidga klyftan mellan Melanchton och Luther och så draga den förre öfver till gamla kyrkan. Melanchton lät till en början dupera sig och gaf vänliga svar, inbjöds till Polen och väntades komma. Den sluga planen gick dock om intet, genom att den polske studeranden i Wittenberg Johan à Lasko öppnade Melanchtons ögon för Krzyckis verkliga karaktär. I stället tog reformationen mera fart, särskildt i Storpolen. Dess historia där 1530—35 är nära förknippad med gymnasiet i Posen, som nu blomstrade upp och där de lutherska humanisterna Anton Niger och Christof Hegendorf dessa år verkade. Hegendorf var till det yttre katolik men med evangeliska tankar. Som privatlärare åt adelns söner fick han stort inflytande; då Storpolens adel under de kommande årtiondena med hänförelse inträdde för reformationens sak, kunna vi däri väsentligen se frukterna af Hegendorfs undervisning. Han hänvisade ifrigt till bibeln, höll dagliga husandakter, öfversatte och läste gärna Chrysostomi homilier. — I Lillpolen kom samtidigt ett svårt slag för den gamla kyrkan, när Dobergart 1529 flyttades från Krakau och året därpå afled. I den stora Mariakyrkan fördes en nära nog öppet evangelisk predikan, till dess Krzycki, som efter Drzewicki 1535 blifvit Polens ärkebiskop, beröfvade tyskarna denna kyrka och därmed gaf deras ställning i Krakau ett tillintetgörande slag.

Med 1534 hade nämligen åter kommit vändning till hårdhänt antiprotestantisk politik. På Krzyckis uppfordran sökte då Sigismund hejda studenternas vandringar till Wittenberg genom ett strängt förbud. Cochläus, som nu trädte i Polens tjänst, jublade öfver förbudet och skref en rad pamfletter till Polens biskopar för att egga deras nit; brefvet till Drzewicki är en af de argaste smädeskrifterna från reformationstiden och utgör ett exempel på, huru konfessionellt hat kunde döda ej blott all sanningskärlek utan äfven all smak. Behofvet af kraftåtgärder kändes ännu mera därigenom, att de 1534 från Mähren utvisade döparna i stora skaror drogo in i Polen. De gammaltroende beslöto nu, sporrade af Cochläus' flygskrifter, att störta den protestantiska andens främste utbredare, Hegendorf. Under ledning af den fanatiska archidiakonen i Posen, Gregor från Samter gick man till verket. Kampen började i Gnesen, där Hegendorf

dorfs skrifter 1534 brändes. Så upphetsades hela Posen; Hegen-
dorf afsattes af domkapitlet, och hans lif hotades. Han fort-
satte en tid att tala från sin kateder under skydd af drabanter,
men måste vika och gick som juris professor till Frankfurt. —
1539 kom ock det första eldsdopet för de evangeliska i Polen.
Det skedde i Krakau. Här hade redan 1530 en rådman Wei-
gels 70-åriga hustru Katarina häktats som lutheran och skrämts
till återkallelse. Men när nu 8 år senare den ofvannämnde
skamlöse Gamrat blef biskop, ville denne skyla öfver sitt last-
bara lif med sin trosifver; så öppnade han ny process mot den
gamla. Nu bekände hon modigt sin evangeliska öfvertygelse
och blef så på biskopens befallning lefvande bränd 1539. Det
mod, med hvilket den åldriga besteg bålet och uthärdade de
långa kvalen, gjorde det djupaste intryck. Gamrat nödgades
låta Hosius utarbета ett försvar. Katolikerna ha sökt rädda
Gamrat genom att göra Katarina Weigel till förnekare af tre-
enigheten. Men bortsedt från, att bålet därför icke varit mindre
skamligt, så var hon en god lutheran, och hon dömdes formellt
därför att hon ej ville tillbedja hostian.

Allt detta kunde dock ej hejda lutherdomens utbredning,
lika litet som de nya kungliga edikten mot böcker; studiebesök
vid kätterska universitet etc. Den primas vordne Gamrat ma-
nade ifrigt att hejda importen af evangeliska böcker som den
största faran; och 1543 kom ett nytt kungligt mandat till alla
evangeliskes undertryckande. Polsk olydnad och själfbestäm-
ningsbegär hindrade dess verkliga genomförande. 1541—43
verkade den i Leipzig utbildade Johan Seklucyan som outtrött-
lig lärare och rådgifvare för de evangeliska i Posen. Han an-
klagades 1543 för kätteri, men kunde ej gripas, då borgarna
skyddade honom; slutligen gick han till Albrecht i Preussen.
Nya evangeliska predikanter trädde i stället. 1546 voro redan
Posens sympatier helt protestantiska. Den gamle kung Sigis-
mund var visserligen ett lydigt verktyg åt biskoparna; men
inom inflytelserika hofkretsar började man finna hans politik för-
felad; och t. o. m. drottning Bona, Polens Isebel, uppgaf sin
fientliga hållning. Kronprinsen Sigismund August var ock helt
annorlunda än fadern. Han hade sett biskoparnas uselhet, och
redan 1537 hade Cochläus klagat öfver, att han var anstucken
af det lutherska giftet. Faktiskt läste han evangeliska skrifter
och var i sitt förtroligaste umgänge en afgjord vän till reforma-

tionen. Han fick nu föra själfständig regering och eget hof i Littauen, i Wilna, och så drogs denna viktiga del af Polen in i reformationsrörelsen.

I Littauen hade handelsförbindelserna mellan Wilna m. fl. städer och Königsberg öppnat vägen för evangeliska tankar. Äfven Livland gjorde sitt grannskap här gällande. Redan 1521 predikades lutherdom i Wilna. På 1530-talet blef rörelsen lifligare genom Abraham Kulwa. Denne adelsman, som 1536 var den förste littauern vid Wittenbergs universitet, vann Bonas ynnest och kunde med hennes stöd grunda en högre skola i Wilna, dit 1541 ännu en luthersk littauer kallades som underlärare, Georg Zablocki. Landets främsta familjer skickade sina barn till denna skola. När Bona 1542 lämnade Wilna, lyckades visserligen biskopen upprifva skolan, och Kulwa och Zablocki måste fly till den vanliga polsk-lutherska asylen Königsberg och Albrechts skydd. Men 1545 återvände bägge till Littauen och bedrefvo en välsignelserik verksamhet. Zablocki fick en lång arbetsdag; Kulwa däremot blef inom ett år förgiftad af en gammaltroende läkare, som kallats till hans sjukbädd. Samtidigt med honom afled ock den begåfvade Rapagelan, den förste teol. professorn i Königsberg, sonen till en littauisk adelsman och af Luther promoverad till teol. doktor. Rapagelan har sitt namn oupplösligt bundet vid Littauens reformations- och litteraturhistoria; det var han som diktade den första evangeliska littauiska trossången, som tillika är det äldsta littauiska språkliga minnesmärket. Med Rapagelan äro vi framme vid hertig Albrechts betydelse för den polska reformations- och litteraturhistorien.

Hertig Albrecht var som vi sett en agitator för lutherdomen i Polen på så vis, att han utsände predikanter dit och gaf sitt beskydd åt dem som måst fly därifrån. Han tog nu äfven upp tankar på att få fram en *polsk* protestantisk litteratur. Hitills hade ju tyskan och latinet varit de enda språken för lutherdomen i Polen. De voro ock så vidt utbredda, att de bildade redde sig med dem, och en polsk litteratur på modersmålet hade svårt att växa sig fram. Inkvisitionen och den andliga censuren gjorde det ock omöjligt att trycka evangeliska böcker inom Polen, allra mest på polska. I Preussen däremot kunde detta bli en verklighet. Redan 1530 utgafs därifrån genom hertigens tolk den första polska katekesen, och den utskickades

genom hertigen. Intet exemplar finnes i behåll, men vi kunna sluta oss till, att det var ett skäligen svagt opus. 1533 kom en ny bättre katekes på Speratus' initiativ. Det var en vacker bok och som en rätt lekmannabibel utstyrd med bilder, 27 st. Men tyvärr trycktes den blott i 300 ex., och detta räckte ej alls för efterfrågan. Nu finns blott ett enda exemplar af denna bok i behåll. Ett steg vidare togs genom Kulwas och Rapagelans polska eller littauiska psalmer. Men äfven här finnas blott fragment kvar. Den äldsta evangelisk-polska litteraturen är nästan uteslutande knuten vid ett namn, den ofvan omtalade Johan Seklucyan. Efter flykten till Königsberg utgaf han där 1544 en trosbekännelse på 64 s. gotiskt tryck, hvaraf ett ex. finns kvar. Därefter kommo från hans hand flera katekeser och 1547 en psalmbok med 35 psalmer, däraf 8 öfversättningar från Luther. Dessutom utgaf han flera stridsskrifter; äfven littauern började nu trycka skrifter. Tryckeriet i Königsberg blef för litet; i synnerhet kunde det ej realisera det af Rapagelan 1544 planerade företaget att utge hela bibeln i polsk öfversättning. Först måste det utvidgas, och det dröjde länge. — Emellertid hade Albrecht ock 1544 inrättat ett universitet i Königsberg med afsikt att utgöra äfven en evangelisk högskola för Polen. Och han lyckades för saken intressera kronprinsen Sigismund August. När denne öfvertagit regentskapet i Wilna, fingo evangeliska predikanter tala i slottskyrkan; och när hertig Albrecht besökte honom 1545, så ordnades en disputation mellan de protestantiska och katolska hofpredikanterna, som resulterade i, att bibeln började öfversättas.

Äfven kronprinsens fader, den gamle kung Sigismund blef under sina sista år mildare mot reformationen, liksom han höll sig neutral i det schmalkaldiska kriget. När han afled 1548, räknade reformationen redan talrika anhängare i städerna och adelsborgarna och äfven en del klerici. Två biskopar gällde för att vara lutheraner. Ständigt större skaror studenter skynadade till Wittenberg. Nu fick ock reformationen sin första literäre förkämpe inom Polen själf. Det var den lidelsefulle och högtbegåfvade, men karaktärslöse Stanislas Orzechowski. Han hade upprörts öfver att finna det grekiska prästerskapet sedligt bättre än det romerska, dit han hörde. Ehuru han var innehafvare af stora prebenden, uppträdde han från 1547 mot kyrkan. Hans polemik och apologi väckte stort uppseende; så

öppet och fritt hade ännu intet tryckalster talat, som kommit från Krakaus press. Visserligen fördömdes Orzechowski på en synod i Przemyśl 1547; men han lät ej skrämma sig. Vida kretsar fordrade nu öppet afskaffandet af de romerska missbruket. Masowien med Warschau var nära nog det enda större område, där reformationen ännu icke var en makt; den obildade masowiska adeln hade föga berörts af tidens stora fråga, och endast bland Warschaus tyska borgare hade evangelium utbredning. Men eljes vägde det öfverallt. Schlachtan började träda ur sin återhållsamhet; på riksdagen 1547 hördes redan fordran på förkunnelse af ett renadt evangelium. Nationens hjärta höll på att förvandlas. Det behöfdes blott en ringa stöt, som den unge kroprinsens tronbestigning, för att den religiösa stormfloden skulle stiga. Det såg ut, som om Polen skulle gripas af evangelii makt.

Här måste vi af utrymmesskäl afbryta. Arbetet följer historien fram genom Sigismund Augusts regering i två afdelningar, hvaraf den förra behandlar tiden till riksdagen i Petrikau 1555, och den andra till Sendomirunionen 1570. I denna tilldrager sig särskildt kapitlen om Johan Laskis verksamhet och om antitritarierna i Polen intresse. I sin helhet är boken en af den senaste tidens värdefulla bidrag till den allmäneuropeiska reformationens historia.

Hjalmar Holmquist.

ERIK DAHLBERGHS dagbok (1625—1699). För första gången fullständigt efter de i Upsala och Stockholm bevarade originalmanuskripten utgifven med inledning af HERMAN LUNDSTRÖM. 4:o. XXVII + 286 s. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A. B., Uppsala och Stockholm 1912. Pris 20 kr.

Om många af vår storhetstids främste, deras verkliga personligheter, sakna vi närmare kännedom. Rent mänskligt sedt äro de oss därför ej sällan rätt främmande. Men i fråga om Erik Dahlbergh är det ej så. Vi kunna om honom vinna en sällsynt intim och konkret kännedom, tack vare det »enastående personlighetsdokument», som han efterlämnat i sin dagbok. Så mycket märkligare är denna, som den därtill utgör en källa af rang för kunskapen om flere bland de viktigaste politiska och krigiska tilldragelserna under de store Karlarnes tidevarf. Så

innehålla de Dahlberghska anteckningarna den förnämsta, samtida skildringen af »det svenska mannamodets mest lysande bragd» — eller det berömda tåget öfver Bältens buktande isar. Att dagboken i trots af dess enastående värde under mer än ett århundrade fick förblifva alldeles outgifven, utgör ju ett talande vittnesbörd bland många andra om vederhäftigheten i den gamla beskyllningen mot oss svenskar för otillbörligt braskande med våra gamla, stolta minnen. Långt ifrån att briljera med dem, ha vi icke ens för eget nationellt och kyrkligt husbehof vårdat och tillgodo-gjort oss dem. Eller hvilket annat folk i världen skulle väl ha låtit den i all sin ordknapphet liffyllda originalschildringen af ett så ärorikt företag som tåget öfver Bält så länge ligga outgifven?

Först år 1823 trycktes nämligen för första gången Dahlberghs teckning af denna bragd, som enligt häfdatecknarens ord skall »bredvid minnena af HANNIBALS och NAPOLEONS tåg öfver Alpernas isfält utgöra ett evärdligt föremål för framtidens beundran och förvåning».

Ehuru den nämnda år utgifna upplagan af dagboken snarare var ett utdrag än en fullständig edition och naturligtvis ingalunda motsvarar nyare tiders anspråk med afseende på text-trohet gent emot originalet, bör man vara utgifvaren, adjunkten vid Stockholms gymnasium S. LUNDBLAD högeligen tacksam för hans verk, som dock knappast kan anses ha framträdt i ett ens för sin egen tid fullt tillfredsställande skick, än mindre i en originalet, författaren och ett tacksamt fosterland värdig utstyrsel. I 1820-talets svenska litteratur får man nog leta efter en bok med sämre tryck och papper än denna. Härtill kom, att utgifvaren alldeles underlät att medtaga några som helst anteckningar för åren 1684, 1698 och 1699. För dessa år har dagboken förblifvit outgifven intill år 1912. Därtill tog utgifvaren — såsom han i förordet meddelar — sig »den friheten att göra en mängd andra uteslutningar genom att förbigå i handskriften ut-satta miltal, gästgifvaregårdar, besök på vidsträckta, mest in-ländska resor, namnen på faddrar vid barndop, små besök o. s. v.» Dessa uteslutningar äro betänkligt många och blifva från och med år 1663 så talrika, att man gör rättast i att betrakta de följande anteckningarna såsom ett blott excerpt ur dagboken. Då därtill kommer, att utgifvaren ansåg sig endast »på de första sidorna» böra bibehålla »originalets åldriga, föränderliga staf-ningssätt» för att därefter tillämpa alldeles godtyckliga moder-

niseringsprinciper, och meningen vanställande felläsningar af originalmanuskriptet äro långt ifrån sällsynta, så var behovet af en fullständig upplaga och en helt och hållet ny text i trogen anslutning till originalmanuskripten uppenbar.

Om den nu föreliggande första fullständiga upplagan har också en anmälare i dagspressen (D:r JOHN LANDQUIST) bl. a. yttrat: »Det är en ren gärd af patriotisk pietet, att verket, alltid känt af våra historiker, nu omsider med denna första fullständiga edition får intaga sin officiella rangställning i svensk historisk och biografisk litteratur. I sin flärdlösa relation, som visserligen inte ens ger sin egen upphofsmans snille och bedrifter den rätta poetiska och för öfrigt ej heller den faktiska rättvisan, och sin försynta och förteguna knapphet är denna dagbok en både fängslande och gripande läsning. Dahlbergh tillhörde visserligen ett släkte, mera vant att handla än att tala, mera vant att tala än att skriva och som för öfrigt den stränga erfarenheten hade lärt både det talade och det skrifna ordets ansvar. Han präglade sitt snilles och sitt väsens språk i ögonblickets flyktiga bragder, hvilkas spår skulle märkas genom århundraden. . . , men likafullt har hans förmåga räckt till att också i ordens konst ge en rätt omedelbar bild af sig själf, af det språk, som talades och det sinnelag, med hvilket en svensk protestant framhärdar i den 'arga och onda världen' under vårt segerrika 1600-tal. Bakom den nästan uteslutande faktiska, oslipadt kraftiga framställningen växer fram en ståtlig och imponerande gestalt och i och med det dess drag bekräftas och kompletteras genom de historiska fakta själfva, blir den endast ännu större.»

Erik Dahlberghs stora popularitet är ock välgrundad. Jag har i inledningen till själfva texteditionen sökt antyda de viktigaste skälen till att så är, då där bl. a. säges: »En äkta svensk såsom få är Erik Dahlbergh. Som lysande och på samma gång allt igenom solid representant för sitt tidehvarfs Sverige täflar icke heller någon med honom. Hans rika andliga utrustning, dådkraftiga fosterlandskärlek, sällsynt mångsidiga duglighet och okufliga hjältemod — allt uppbars af en hardt när enastående karaktärens besinningsfullhet, renhet och höghet. Det var — har man träffande sagt — 'alltid frisk och sval luft omkring honom som kring en tall på ett högt berg'. I sin flärdfria, vinnande personlighet liksom samlar han nationallynnets spridda särdrag, sådana de ärfts, utbildats och förädlats genom sekler.

Djupast men tillika allt behärskande ligger det religiösa inslaget. Sin fädernekyrkas trogne son vill han i alla lifvets skiften vara. Såsom ädel telning af urgammal svensk stam framstår också Dahlbergh framför allt genom sin fasta, lefvande Gudsförtröstan, sin oskrymtade, kristna tro. Hvem märker för öfrigt ej svensk-kynnets äfventyrshåg och drömmaredrag vara inväfda också i hans uppenbarligen innerst ur religiös grund framsprungna längtan — till Jerusalem».

I de sista orden ligger ock en antydning om det djupaste skälet till att det blef en kyrkohistoriker och icke t. ex. en krigshistoriker eller tecknare af den politiska häfden förunnadt att utgifva detta nationalverk. Allt för länge har man i vida kretsar — ofta dock utan att rätt vara medveten därom eller riktigt göra sig reda därför — betraktat kyrkohistorien såsom väsentligen biskoparnas och prästernas eller sekternas historia. Måhända vill man i teorien medgifva det, men faktiskt glömmar man ej sällan, att just en sådan gestalt som vår Erik Dahlbergh dock äfven han hör med till vår svenska kyrkas häfder.

I hvad mån utgifvaren lyckats med sin maktpåliggande uppgift, tillkommer det naturligtvis icke mig att yttra mig om. Jag har endast med dessa rader velat på ett sätt, som ofta har motsvarighet i de stora kulturländerna, bidra till att fästa uppmärksamheten på tillvaron af detta verk och framhålla några synpunkter angående dess tillkomst och väsen.

Ehuru editionsarbetet lyckligtvis icke behöft forceras — det tog sin början omedelbart efter Roskildedagen den 28 Febr. 1908 — och korrekturläsningen blifvit skött så noggrant som det varit mig möjligt, så hafva nog några tryckfel insmugit sig. Jag vågar dock hoppas, att de ej äro många, då flere förmodade sådana bevisat sig icke vara det. — Sid: 4, rad 3 uppifrån står emellertid *församling*, bör vara *försambling*. — En framstående sydsvensk krigshistoriker har också framställt en fråga angående de på sidorna 127 och 135 mötande namnformerna *Eilerholke* och *Elerholk*. »Skall ej detta namn vara deladt i två ord i originaltexten?» Så är verkligen icke förhållandet. Däremot borde naturligtvis undertecknad hafva gjort denna textändring, då tydligen den danske gardesöfversten *Ejler Holk* åsyftas, men också anmärkt saken bland ändringarna. Den nya 1912 års upplaga är dock fullt trogen med originalet, medan den Lundbladiska af år 1823 har på det ena stället (sid. 164)

felläsningen: *Filerholke* och på den andra (sid. 175) *Eberholck*. Nyss åsyftade forskare har slutligen riktigt anmärkt, att den sid. 17 förekommande öfversten »Axell Bropp», tydligen är ingenjör-officeren *Axel Urup*. Lundblad har här läst *Axell Propp*, medan originaltexten har: Axell Vropp. Felläsningen är så mycket ursäktligare, som man i ett sådant fall skulle i originalmanuskriptet ha väntat ett *W* men ej ett *V*, som därtill verkligen är förvillande likt ett *B*.

Allmänt har erkänts, att verket framträder i sällsynt elegant och smakfull dräkt. Den typografiska utstyrseln liksom det diskreta bildurvalet — bland bilderna märkes Pietro da Cortonas numera enligt uppgift till utlandet försålda Dahlberghs-porträtt ur det gamla Säfstaholmsgalleriet — göra, har det med rätta sagts, »såväl vederbörande officin (Almqvist & Wiksell i Upsala) som alla vid arbetet medverkande den största heder».

Ldm

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.

Publikationer 1900—1909.

Se *Systematiskt Register till Kyrkohistorisk Årsskrift med bilagor årgångarne 1900—1909*, utarbetadt af GUSTAF WALLI. Upsala 1910.

Publikationer 1910.

- I: 11. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. Elfte årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1910. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST, Franciskusproblemet. EMIL LIEDGREN, J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. H. LUNDSTRÖM, Ur själfbekännelser från början af förra århundradet. NAT. BECKMAN, Hvem har döpt Olof Skötkonung? I. COLLIJN, Bibliografiska Miscellanea. VII. Till frågan om Vita Katherines tryckår och Strängnäsmissalets tryckort. VIII. En Upsalabokbindare år 1519. IX. Till de första föreläsningarnas historia vid Upsala universitet. A. B. CARLSSON, En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åliggande». I. COLLIJN, Johannes och Olaus Magnus i Upsala Universitets bibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus.

- II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Andra häftet. Upsala 1910. Pris i bokh. 2 kronor. (Denna urkundsamlings *första serie*, innehållande *Synodalakter från Uppsala ärkestift 1526—1800*, var fullständigt utkommen år 1908.)

Publikationer 1911.

- I: 12. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. Tolfte årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1911. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: ALB. HAUCK, Motsatser inom den senare medeltidens kyrkobegrepp. E. LINDERHOLM, Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. H. LUNDSTRÖM, Äkta martyrakter från de första århundradenas kristendomsförföljelser. III. Apollonius martyrium. N. BECKMAN, Ett par ord om Skara biskopskrönika. K. B. WESTMAN, Sveriges kyrka och Englands, ett kommittébetänkande. ISAK COLLIJN, Bibliografiska Miscellanea. X. Manuale Upsalense 1487. XI. Canonbilden i Missale Upsalense 1513. XII. Brasks »Keyserlige mandata». XIII. Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen. J. RUDBECK, Frågor eller spörsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, Andra serien. Strängnäs stift. Tredje häftet. Upsala 1911. Pris i bokh. 2 kr.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 14:de årg. 1912. Rock Island Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 29:de årg. 1912. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Etudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 62:dra årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska marty- och kyrkohistorien, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., utom detta land 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr årg.

Svenska Jerusalemssällningens Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 11:te årg. 1912.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 17:de årg. Helsingfors 1912. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsavgift.

Teologisk Tidskrift (dansk), utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 12:te årg. Kphmn 1912. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 19:de årg. Kristiania 1912.

Norsk Teologisk Tidskrift, 13:de årg. 1912.

Kirkehistoriske Samlinger, utg. af Selskapet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam 1912.

Från C. W. K. Gleerups förlag, Lund.

HJ. HOLMQUIST. Luther, Loyola och Calvin i deras reformatiska genesis. En kyrkohistorisk parallellteckning. Lund 1912. Pris 2 kr. 50 öre.

En ypperlig och ytterst intressant inblick och öfversikt.

Från J. A. Lindblads förlag, Uppsala.

- O. QUENSEL. Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider. Uppsala 1912. Pris 2 kr.

En fint och känsligt skriven bok, som förtjänar vidsträckt spridning. Bland det myckna förträffliga i detta arbete må här särskildt nämnas den kärleksfullt gjorda teckningen af Ansgarius, vidare några bilder från Vadstena klosterlif, »en Vasakonungs kröning i Uppsala domkyrka» och »Huru predikade C. J. L. Almqvist?»

- Folkkyrkan och den frikyrkliga församlingens principer.* Diskussion å Uppsala Kristliga Studentförbund den 6 mars 1912. Uppsala 1912. Pris 1: 25.

Af synnerligen stort intresse för den, som verkligen vill få reda på hurudan frågan kyrklighet och frikyrklighet f. n. ter sig. Bland de uppträdande märkas förutom åtskilliga teol. professorer, docenter och studenter, lektor P. WALDENSTRÖM och representanter för den efter honom benämnda riktningen, för metodismen o. s. v. För den eftertänksamme bjuder denna bok ovanligt mycket. Förläggaren förtjänar en särskild *mention honorable* för bokens vårdade och gedigna utstyrsel. Format, papper och tryck äro — så vidt vi förmå bedöma det — helt enkelt förstklassiga. I fråga om typografisk smakfullhet täfla föröfrigt de från herr J. A. Lindblads förlag utgifna böckerna med dem, som vi äro vana att mottaga från ett par af de äldsta och mest betydande förlagen i vårt land.

- LYDIA WAHLSTRÖM. Nyare Birgitta-litteratur. Särtryck ur Nordisk Tidskrift 1912.

En synnerligen gedigen, ingående och religionspsykologiskt värdefull öfversikt. Såsom säkert resultat af den senaste Birgitta-forskningen konstaterar förf:n, att »Birgitta endast vinner på närmare bekantskap, och att man utan att göra våld på hennes medeltida prägel kan afvinna henne drag af uppbyggelse, lämpade äfven för vår tid».

Från Finska Fornminnesföreningen:

- Suomen Museo.* Finskt Museum. XVIII. 1911. Helsinki. 1911.

Från Kongl. Norske Videnskabers Selskap:

- Det Kongelige Norske Videnskabers Selskaps Skrifter.* 1910. Tryckt i Trondhjem 1911.

- Det Kongelige Norske Videnskabers Selskaps Skrifter.* 1911. Tryckt i Trondhjem 1912.

- Fortegnelse over Skrifter 1760—1910* ved BRYNJULF SCHMIDT NIELSEN. Trondhjem 1912.

Från Ev. Fosterlandsstiftelsens förlag.

- E—K. Tempelklocka. Dikter. Sthm 1912. Pris kr. 1:50.
- EFR. RANG. Sverige, Sverige! Maningar och minnen. Sthm 1912. Häft. 1:—.
- NILS STOCKFELTH. Lapparnas apostel. Sthm 1912. Pris 30 öre.
- A. ÅBERG. För tron och lifvet. Vittnesbörd ur ordet och erfarenheten. II. Sthm 1912. Häft. 1:75.
- C. F. PETERSON. Skeppar Färdig. Sthm 1912. Häft. 75 öre.
- G. SKAGESTAD. Lekmannarörelsen i Tyskland. Bearbetad öfversättning. Sthm 1912. Häft. 1:25.
- Pastor Skagestads bok om den pågående »die Gemeinschaftsbewegung» i Tyskland har vunnit erkännande från kompetent håll. Emellertid synes egendomligt att, såsom i den svenska öfversättningen skett, gifva denna tyska väckelse såsom hufvudbenämning titeln »lekmanna rörelse». En svensk förledes genom denna anvisning att draga en oriktig parallell mellan denna tyska rörelse och vår svenska väckelses brännande fråga om lekmanna-predikans berättigande. En annan anmärkning gäller titelbladets upplysning om, att denna öfversättning från norskan är en »bearbetad» sådan. Hvarför meddelas icke inledningsvis, hur grundlig eller omfattande denna bearbetning är? Har bearbetaren, hvars namn icke någonstädes uppgifvits, varit sin uppgift fullt vuxen? Är den »jag», som talar sid. 7 och 8 i den oundertecknade »inledningen», förf:n eller bearbetaren?
- S. ALENIUS. Betraktelser öfver Johannes evangelium för skolan och hemmet. Sthm 1912. Pris kr. 2:75.
- De ungas förbund.* Återblick på dess första 10 år. Sthm 1912. Pris 50 öre.
- OSCAR BENSOW. Patriarkerna Abraham, Isak och Jakob. En biblisk karaktärsstudie. Sthm 1912. Pris 30 öre.
- OSCAR BENSOW. Ett samtal om Jesu uppståndelse. N:o X i serien »Tankar och samtal om lifvets högsta frågor». Sthm 1912. Pris 10 öre.
- O. ERIKSSON. Några tankar om den inre missionen. Sthm 1912. Pris 10 öre.
- Berättelsebibliotek* utg. af B. WADSTRÖM. VII. Märkliga kvinnoöden. Skildringar från olika tider och folk. Sthm 1912. Innehåller bl. a. en teckning af den kyrkopolitiskt verksamma friherrinnan J. von KRÜDENER samt värdefulla bidrag till »väckelsens» historia i Sverige under senare delen af 1800-talet.
- JOH. RINMAN. Genom eder förbön — eller världsmissionen — föremål för regelbunden bön. Sthm 1912. Pris 50 öre.

E. SEIFERT. Bildhuggaren i Würzburg och hans gesäll. Berättelse. Öfvers. från tyskan af HENNING SJÖGREN. Sthm 1912. Häft. 20 öre.

JOH. RINMAN. Missionsstudiet och ledningen af Missionsstudiekretsar. Sthm 1912. Pris 25 öre.

L. PETERSEN. Unga hjärtan. Sthm 1912. Häft. 75 öre.

MARY D'AQUILAR. Prästgården. Sthm 1912. Häft 1:75.

O. W. H. Dal Kerstis Fader. Berättelse från Dalarne. Sthm 1912. Pris 40 öre.

I förordet erinras om ERIK DAHLBERGH, och det uppgifves att »från denne gudfruktige och snillrike man härstammar hjälten» i denna berättelse, ehuru hans förfäder borttagit bokstafven h i namnet och icke ärfde Dahlberghska grefvekronan». Denna genealogi torde dock — såsom förf. själf synes medgifva — blifva ganska svår för att icke säga omöjlig att på ett bindande sätt uppvisa.

Dessutom åtskilligt småtryck ur serierna »Bibliotek för de unga», »Missionsskrifter» o. s. v.

Korsblomman för 1913. Kristl. Kalender af EFR. BANG. Ivar Hæggström. Sthlm 1 kr.

N. FRIES. Berättelser om barn och för barn. Öfvers. Sthlm. 1912. 1:50.

M. EITNER. Johannes Lumpsamlaren o. andra berätt. Öfvers. fr. tyskan. Stockholm 1912. 1:25.

M. v. O. Farmors Heiner. Öfvers. Sthlm 1912. 10 öre.

CONRAD SVENDSEN. Andaktsbok för skolungdom. Öfvers. fr. norskan. Sthlm 1912. 30 öre.

ANNA OLSSON. Ellens julfest. Ev. Fost. Sthlm 1912. 50 öre.

Farmors Heine af M. v. O. Öfvers. Sthlm 1912. 10 öre.

MINNA RÜDIGER. Habermans fosterson. Sthlm 1912. 1:50.

Från skilda håll.

Le Musée du Désert en Cevennes. 1912. Inauguration du Musée du Désert Le Dimanche 24 Septembre 1911. Allocutions de M. FRANK PUAUX, Président de la Société de l'Histoire du Protestantisme français, de M. EDMOND HUGUES, Préfet honoraire, conservateur de Musée, de M. le Pasteur CHARLES BABUT. Achievé d'imprimer Le 20 Dé-

cembre 1911 par Maurice Beals, imprimeur—éditeur à Alais.

Ett utomordentligt gripande och intressant dokument om minnen från »öknens kyrka». Alla vänner till de ståndaktiga franska hugenotterna och beundrare af deras kamp intill blods göra också väl i att taga ingående kännedom om denna skrift.

I år kyrka från början af tjugonde århundradet, periodvis skildrad. I. Tiden 1901—1910. Redaktion: biskopen d:r NILS LÖVGREN och docenten d:r EDVARD RODHE. Medarbetare: Rektor C. O. ARCADIUS, Läroverksadjunkten C. V. BENGTSSON, Sjömanspastor GUNNAR BRUNDIN, Fängelsepastor C. A. R. CARLMAN, Föreståndaren för Samariterhemmet O. CENTERVALL, Kyrkoherde C. TH. EKLUND, Biskop J. A. EKLUND, v. Pastor S. GABRIELSSON, Missionssekreterare A. IHRMARK, Kyrkoadjunkten HAGBARD ISBERG, Rektor J. JOHANSSON, Pastor E. LUNDSTRÖM, Redaktör O. MANNSTRÖM, Hofpredikanten PAUL NILSSON, Pastor E. E. NYBERG, Boktryckaren H. TH. OHLSSON, Hofpredikanten V. E. RUNDGREN och Kyrkoherden J. SJÖHOLM. På Sv. Diakonistyrelsens förlagtryckeri i Västerås 1911. Pris kr. 4: 75.

Att detta arbete till sina väsentliga delar förtjänar ett odeladt godt vitsord, är nog otvifvelaktigt. Men lika visst är, att ett eller annat omdöme eller uttalande af enskilda förff. kunde hafva varit bättre grundadt och afvägdt. Att en viss ojämnhet måste vidlåda en sådan publikation, är ock förklarligt. Såväl redaktionens ärade medlemmar som de enskilda bidragsgifvarne förtjäna dock förvisso icke minst ur kyrkohistorisk synpunkt tacksamhet, för att de på detta sätt velat registrera den hvarje ögonblick pågående kyrkliga utvecklingens viktigaste fakta och afläsa något äfven af denna utvecklings innersida.

I år Lösen. Utgifven genom kyrkliga frivillig-kåren i Upsala. Red. Docenten KNUT B. WESTMAN. 3:dje årg. 1912.

Innehåller äfven åtskilliga bidrag till den »löpande» kyrkohistorien. Som ex. må påpekas en välskrifven redaktionsartikel i mormonfrågan, införd i juli-numret.

GUSTAF AULÉN. Till belysning af den lutherska kyrkoidén, dess historia och dess värde. Upsala 1912. Pris kr. 5: 50. Boken utgör n:o 11 i serien Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Upsala.

Då detta arbete f. n. är under bedömande af officiellt utsedde sakkunnige, är det ej lämpligt att ägna det en ingående recension i Årskriften, men skriften intresserar äfven ur kyrkohistorisk synpunkt. Det gäller särskildt bokens slutafdelningar om de lundensiska och upsaliensiska kyrkobegreppen, deras organ och ledande personligheter m. m. Boken, som gör ett i det hela mycket godt intryck, fyller ett länge känt

behof i vår teologiska litteratur, då vi hittills saknat en orienterande framställning angående detta kyrkliga och teologiska centralproblem, som spelat en så oerhördt betydelsefull roll i vår svenska kyrkas historia, framför allt under 1800-talets senare hälft.

OTTO S. HOLMDAHL. Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. I. Akad. afh. Lund 1912. Gleerupska Univ.-Bokhandeln i distribution.

Förhandlingar med New-York-Konferensens inom Augustana-Synoden Fyrtioförsta årsmöte i Portland, Conn. Den 25 april—I maj 1911. Rock Island, Ill. Aug. Book Concerns tryckeri 1911.

In memoriam. Präster i Västerås stift och domkapitels ledamöter afidna mellan prästmötena 1906—1912. Minnesteckningar af GUNNAR EKSTRÖM, kyrkoherde i Falun, kontraktsprost. Falun 1912.

»Vi kunna — säger förf:n inledningsvis — icke med historiens objektivitet bedöma person och lifsgärning. Och äfven om vi kunde det — vi borde det icke. Ty icke blott sanningen har sitt berättigade kraf: kärleken har ock sin rätt. Och grannlagenheten har rätt, att icke säga plikt att skona de efterlevandes känslor, att icke rifva upp halfläkta sorgesår, att icke strö det svidande saltet af nedsättande omdömen i såren.» Den på detta sätt ädelt fattade uppgiften har ock prosten Ekström vetat att på ett synnerligen erkännansvärdt sätt fylla och sålunda äfven lämnat ett värderikt bidrag till vår kyrkliga personhistoria. En liffull och fängslande framställningskonst står som bekant minnestecknaren till buds. Då han säkert aldrig tillförene fått tillfälle till en så mångsidig användning af denna sin gåfva, utgör boken äfven ur denna synpunkt ett intressant dokument. Men framför allt gör den det med hänsyn till själfva de tecknade personligheterna. Minnesteckningarna göra verkligen i allmänhet skäl för den ofta eljest missbrukade benämningen: »lifsbilder». Lifselevande framträda sålunda för läsaren sådana gestalter som t. ex. komministern i Mora A. G. Mattsson, domprosten H. Björnström, kyrkoherden S. A. Thelin, lektorn D. A. Sundén, kyrkoherden P. E. Mellin m. fl.

Erik Dahlberghs Dagbok (1625—1699). För första gången fullständigt efter de i Upsala och Stockholm bevarade originalmanuskripten utgifven med inledning af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala och Stockholm, Almqvist & Wiksells Boktr.-A.-B. (i Distribution) 1912. Pris 20 kr.

Svensk Kyrkotidning har nyligen innehållit några meddelanden ang. detta verk, ur hvilka vi här meddela det hufvudsakliga:

»Om detta arbete, som i hufvudstadspressen liksom i Uppsala-tidningarna erhållit det bästa mottagande, skrifver en sakkunnig anmälare i Göte-Kyrkohist. Årsskrift. 1912.

borgs Aftonblad för den 23 september detta år bl. a. följande: 'Ett af de märkligaste arbeten, som utkommit detta år, är med all säkerhet det af domprosten d:r Herman Lundström utgifna Erik Dahlberghs dagbok, utarbetad fullständigt efter de i Uppsala och Stockholm förvarade originalmanuskripten. Enbart bokens utstyrsel gör den till ett af de märkligaste verk, som någonsin hållits tillgängliga i svenska bokhandeln. Boken bör vara en ögonfröjd för hvarje bokälskare. Att följa den store svensken, en af de bästa och starkaste män, som verkat för Sveriges sak, med tillhjälp af hans egna personliga anteckningar blir ett dubbelt nöje, när det sker i denna i verklig mening stämningsmättade ram. Man är förlaget i synnerligen hög grad tacksam för den insats det gjort för svensk bokkonst genom detta arbetes utgifvande. Erik Dahlbergh är genom sitt verk förbunden med en af de märkligaste epokerna i svensk historia. Själf är han kan man säga ett säreget starkt personligt uttryck för storhetstidens anda. Både den som icke stiftat närmare bekantskap med Dahlbergh utöfver hvad skolans historieläsning lärt oss, så väl som den som önskar lära känna vissa af de viktiga händelser, i hvilka Dahlbergh spelade om icke hufvudrollen, så dock en af hufvudrollerna. Hvar och en skall säkerligen i denna bok göra en synnerligen intressant bekantskap. Här möter oss alldeles oförfalskad denne store, genialiske man med all sin kraft, men också med all sin barnarena enkelhet och fromhet...'

I Sundsvallsposten ger en recensent sin artikel öfverskriften 'ett praktverk af största värde' samt yttrar: 'Domprosten Herman Lundström i Uppsala, den entusiastiske fosterlandsvännen och ifraren för våra stora minnens helgd, har gripit sig an verket att — för första gången fullständigt — utgifva den dagbok för åren 1625—99, som Erik Dahlbergh lämnade efter sig. Och från Almqvist & Wiksells boktryckeri i Uppsala har den märkliga volymen utsändts i en typografisk utstyrsel, som gör arbetet till ett praktverk af högsta rang och till en verklig läckerhet för bibliofilen. I en koncentrerad, liffull och elegant biografi, hvaraf dagboken föregås, skildrar utgifvaren i stora drag Dahlberghs lif och verksamhet och ger en sann och vacker bild af denne en af vår storhetstids märkligaste förgrundsfigurer. Och därtill sluta sig, kompletterande och fördjupande kunskapen om Dahlbergh, dennes egna dagboksanteckningar, hållna i en enkel, värdig och kärnfull stil så, som det höfves en hugstor, svenskmannasinnad Karolin. De lefnadsöden, som blefvo Erik Dahlberghs, voro ju, som man vet, växlande och intressanta, såsom endast få människors kunna bli det, och de upprullas här lefvande för läsaren, som får det starkaste intryck af beundran för den snillrike dagboks författarens lysande begåfning, redliga hjärta och manligt upphöjda själsadel. Såsom en karlkarl och en svensk i hvarje tum framstår Dahlbergh på sina dagboksblad. Och man känner sig vid läsningen mer än en gång vilja skrifva under skaldens ord, som också citeras i biografien:

'Gud gifve oss många med honom lika
som trofast älska och aldrig svika
sitt eget land.'

Som nämndt framträder dagboken i en synnerligen nobel utstyrsel, stilenlig och gedigen. Från en synpunkt är detta att beklaga: den ställer sig så dyr, att den icke kan få så stor läsekrets, som den egentligen borde. Det skulle sannerligen behövas, att Erik Dahlberghs redeliga svenska tänkesätt blefve känt och begrundadt af hvarje svensk. Måhända skulle en sådan kännedom kunna gifva åtskilligt af själfrannsakan och föredöme. All heder åt den man, som velat för sin samtid framlägga det Dahlberghska dokumentet och som tydligen gått till sin uppgift med kärlek till densamma och tillika med forskarens noggrannhet och kritiska skärpa.'

Just som dessa rader skola gå i press, finna vi i Aftonbladet för den 4 dec. en af det kända märket P. M. G. skrifven, om möjligt än mer entusiastisk anmälan, som börjar så: 'Obetingadt främsta platsen bland allt, som på sista tiden utkommit af historisk litteratur i vårt land, tillkommer den ståtliga volymen med ofvanstående... Den är, kan man säga, en sen tacksamhetsgård åt hela vår storhetstids kanske renaste hjälteminne.... Vi ha redan nämnt, att utstyrseln är förstklassig och gestaltar arbetet till ett sannskyldigt praktverk. Ja, vi ha också i en recension sett ett visst beklagande öfver, att boken, sådan den nu ter sig blifvit för dyr att kunna tränga ut till en tillräckligt stor läsekrets. Men undertecknad rec. skulle vilja fatta denna edition såsom ett slags jubileumsedition. Tydligen har rec. alldeles rätt fattat saken, då i förordet upplyses, att Roeskilde-jubileet år 1908 varit närmaste anledning till verkets utgifvande... — och då höfdes det väl, att åt Svecia-verkets skapare ägna en volym hans eget verk värdig. Och just i dettas tillkomst ligger en borgen för, att det nu skall gå lättare att inom en ej allt för aflägsen tid få till stånd också en för den stora allmänheten tillgänglig, billigare upplaga. Det är att hoppas, att då också den ypperliga monografi må få beledsaga själfva dagboken, som inleder den nu ifrågavarande volymen och till författare har professor HERMAN LUNDSTRÖM. I en pregnant stil, enkel och värdig, så som också dagboks författarens egen, tecknar professor L. här detta märkliga, vackra hjältelif, hvars drag man sedermera finner af Dahlbergh själf utmejsladt i dagboksblad af en bestickande konstlöshet, omedelbarhet, enkelhet och blygsamhet.... Så är det med glädje man hälsar denna sena litterära och patriotiska tacksamhetsgård åt minnet af den store patrioten Erik Dahlbergh. De här reproducerade, präktiga porträtten, reproduktioner af hans kartor och andra teckningar, vignetter m. m. af hans hand — alltsammans gör boken som sagdt till ett värdigt monumentum ære perennius, som vi önska må söka sig väg till så många svenska hem som möjligt — särskildt nu vid juletid, då för visso ingen vackrare och gedignare boknyhet kan tänkas på julbordet.

Den utgör en skatt af bestående värde för all framtid och borde få tränga ut åtskilliga enkronas, 50-öres och 25-öres volymer äfven ur jämförelsevis blygsamma bibliotek'.

Vi behöfva väl ej tillägga, att vi till fullo dela den uppfattning, som kommit till synes i dessa och liknande pressuttalanden. Vi skulle dock

till komplettering af det sagda, vilja framhålla, att med hänsyn till den förstklassiga dräkt, i hvilket verket framträder med originalreproduktioner af förut ej publicerade porträtt, kartor, vignetter m. m., priset måste anses vara i och för sig synnerligen moderat. Och vi kunna tillägga, att det ej alls förvånar oss, att just kyrkohistorikern intresserat sig för den karolin, som, enligt hvad utgifvaren äfven framhåller, vill 'i alla lifvets skiften vara sin fäderneskyrkas trogne son'. 'Såsom ädel telning af urgammal svensk stam framstår också Dahlbergh — fortsätter han — framför allt genom sin fasta, lefvande gudaförtröstan, sin oskrymtade kristna tro. Hvem märker för öfrigt ej svenskkynnets äfventyrshåg och drömmaredrag vara inväfda också i hans uppenbarligen innerst ur religiös grund framsprungna längtan — till Jerusalem.' Utgifvaren har ock — såsom man kunde vänta — haft skarpt öga för just den djupa religiösa grundval, hvari Dahlberghs personlighet ytterst bottnade och som till så väsentlig del förklarar hans karaktärs ovanliga styrka och harmoni.» Äfven Nya Dagl. Allehanda, Sv. Dagbladet (prof. HALLENDORFF) och Dagens Nyheter (d:r JOHN LANDQUIST) liksom de båda Upsala-tidningarna hafva ägnat verket synnerligen välvilliga omnämmanden och delvis mycket ingående redogörelser.»

Prof. D. L. IHMELS. *Fides implicita und der evangelische Heilsglaube.* Leipzig, A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. 1912.

Det är den, af denne duktige »uppenbarelseteolog» i Upsala universitets aula den 30 augusti 1911 hållna föreläsningen, som sålunda gjorts tillgänglig för en större allmänhet. Det lärorika och tankeväckande föredraget är förvisso värdt att utgifvas äfven i svensk öfversättning.

AUG. QUENNERSTEDT. *Kristendom och karaktärsdaning.* Föredrag. Lund 1911.

Den vördade förf:n har här utgifvit ett den 28 sept. 1911 i Lunds kristliga studentförbund hållet föredrag, som förvisso förtjänar att läsas och begrundas af både ung och gammal. Förf:s personliga, fängslande stil — i detta ords bästa bemärkelse — borde tillförsäkra honom en hänförd läsekrets.

ALBIN SIMOLIN. *Petrus Bång. En biografisk studie.* Helsingfors 1912.

K. G. WESTMAN. *De svenska rättskällornas historia.* Föreläsningar utgifna till de studerandes tjänst. Uppsala 1912. K. W. Appelbergs boktryckeri (i distribution). Pris kr. 3:75.

En äfven för kyrkohistorikern värdefull bok.

PAUL NILSSON. *Kyrkohistoria för folkskolan och konfirmationsundervisningen jämte öfversikt af kyrkoåret, högmässo-*

gudstjänsten och bibelns böcker. Fjärde uppl. Sköfde 1912. Pris 35 öre.

Det förträffligaste af alla hittillsvarande försök i vårt land på detta område, om man ock kan finna ett och annat, som man önskade rättadt, tillagdt eller uteslutet eller annorlunda uttryckt.

WALDEMAR AMMUNDSEN. Til Opbyggelse. Taler og Afhandlinger. G. E. C. Gads förlag. Köpenhamn 1912.

En synnerligen läsvärd samling ungdoms- och uppbyggelseföredrag af den värderade kyrkohistorikern.

HARALD HJÄRNE. Gustaf Adolfs statskonst. I. Fosterländskt Fredsansvar. II. Protestantiskt själf försvar. N:o 11 i serien Föreningen Heimdals småskrifter. Hugo Gebers förl. Sthlm 1912. Pris 45 öre.

Den ena af de i denna skrift ingående uppsatserna återgifver ett tal, som hölls den 6 nov. 1911 i Upsala Universitets aula. Den andra utgör en svensk bearbetning af det väsentlige innehållet i ett föredrag på tyska, som på vederbörandes anmodan hölls den 8 aug. 1908 vid den internationella historiska kongressen i Berlin. Vi behöfva väl knappast säga, att ingen historiker eller fosterlandsvän i vårt land bör försumma att göra bekantskap äfven med dessa alster af vår genialiske häfdaforskarens hand.

SUNE AMBROSIANI. Gotländska kyrkoinventarier. Utg. af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Med 68 afbildningar. Sthlm 1912. Pris 3 kr.

Ett ypperligt orienteringsmedel på det ifrågavarande området, till hvilket både författaren och kyrkokonstens öfriga vänner äro i hög grad att lyckönska.

JOHN WORDSWORTH. Den svenska kyrkan. Föreläsningar hållna i St. James' church i Chicago 24—29 Oktober 1910. Bemyndigad öfversättning af ELIN SILÉN. Sthlm. P. A. Norstedt & Söners förlag. Sthlm 1912. Pris 8 kr. 50 öre.

Till detta betydande arbete, hvars engelska original redan i K. Å:s föregående årgång sid. 162 ff. varit föremål för utförligt omnämnande, hoppas vi få återkomma.

HERMAN NEANDER. Gammal-Svenskby. N:o 12 i Fören. Heimdals småskrifter. Hugo Gebers förl. Sthlm 1912.

En förträfflig och gripande teckning af våra landsmäns i Gammal-Svenskby i Ryssland öden och förhållanden.

EMIL LIEGREN. Johan Olof Wallin. P. A. Norstedt & Söners förlag. Sthlm 1912. Pris 75 öre.

Med denna skrift har det ansedda förlaget på ett synnerligen lyckligt sätt startat en skriftserie, som bär den lefvande rubriken: »Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria». Måtte blott fortsättningen hålla sig någorlunda uppe vid samma nivå, som Liedgrens förträffliga, på grundliga studier och forskningar hvilande lifsbild af vår berömde psalmskald.

J. KÄLLANEER. Svenskt församlingsliv under 1800-talet. Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 2. P. A. Norstedt & Söners förlag. Sthlm 1912. Pris 60 öre.

ANT. FLENTZBERG. Ärkebiskoparne i Kernbo. Sthlm 1912.

Titeln öfverraskar, men låter sig väl försvara, då minnet af både Jakob Ulfsson och Abrahamus Andreæ Angermannus är fast knutet vid Mariestad och Kernbo. Man läser ock författarens talangfulla teckning med oförminskadt intresse från början till slut.

Illustrerad Tidskrift för ung och gammal. Utgifven af Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran. Redigerad af OSKAR MANNSTRÖM. Sthlm 1912. Prenumerationspris: helt år 3 kr. Lösnummerpris 15 öre.

En i det hela på ett förtjänstfullt sätt redigerad tidskrift, som innehåller många goda lefnadsteckningar, präktiga illustrationer o. s. v.

Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet. Utg. af D:r JOHANNES KJELLSTRÖM under medverkan af flere andra på titelbladet namngifna personer. Årg. I. 1912. Sthlm. P. A. Norstedt & Söners förlag.

Första årgången af denna tidskrift, som fyller ett betydelsefullt rum inom den periodiska litteraturen, innehåller ett flertal gedigna artiklar om folkbiblioteken, folkhögskolorna och den s. k. folkbildningsrörelsen i det hela.

Förhandlingar vid den elfte Allmänna svensk-lutherska prästkonferensen i Stockholm den 3—5 September 1912. Utgifna enligt konferensens beslut. Sthlm 1912. Pris 3 kronor.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1912. Andra årgången. Göteborg 1912. Pris kr. 1:25. Boken rekvireras från Göteborgs Stiftstidnings Förlagsexpedition, *Vallgatan 6, Göteborg*.

Denna nya volym, som öppnas med en särdeles lyckad bild af stiftets biskop, D:r E. H. Rodhe, sluter sig värdigt till den förlidet år utkomna första årgången af dessa julhälsningar. Det vittnar sannerligen godt om gedigenheten och de andliga resurserna hos Göteborgs stifts prästerskap, att två så värderika volymer kunnat se dagen inom jämförelsevis så kort tid — och detta utan anlitan af de personer och namn, som eljest mest synas i dagspressen, tidskrifterna och därmed liknande publikationer. Med undantag af några få, i vidsträcktare

kretsar kända författare, äro nämligen samtliga bidragsgifvare i församlingen tjänande prästmän, hvilkas verksamhet och personer icke torde vara mycket kända utom hemstiftets gränser. Men här är verkligen för oss andra, som icke höra till deras församlingar eller stift, ett tillfälle att i någon mån få lära känna dem. Och denna bekantskap inbjuder till närmare sådan. Af utrymmesskäl måste vi dock afstå från ett uppräknande af författarnes namn eller en redogörelse för innehållet i deras bidrag. Det vare nog sagdt, att boken kan varmt rekommenderas. Bland uppbyggelseföredragen märkes en hittills otryckt nyårsbetraktelse af HENRIK SCHARTAU, hållen 1793, och bland de mera kyrkohistoriskt värdefulla bidragen kontraktsprosten B. M. BERGFELTS blad ur Göteborgs stifts förhistoria samt kapellpastor C. S. LINDBLADS och kyrkoherden d:r Ad. WALLERIUS minnesteckningar »från fädernas tid». Äfven pastorerna C. E. PAULSSONS och J. G. LINDHARDTS essayer till psalmbokens och folkskolans historia kunna möjligen räknas till detta område, liksom redogörelserna för stiftets nya tempel 1912.

Julhälsningar till församlingarna i Skara stift. 1912. Sjunde årgången. Skara 1912.

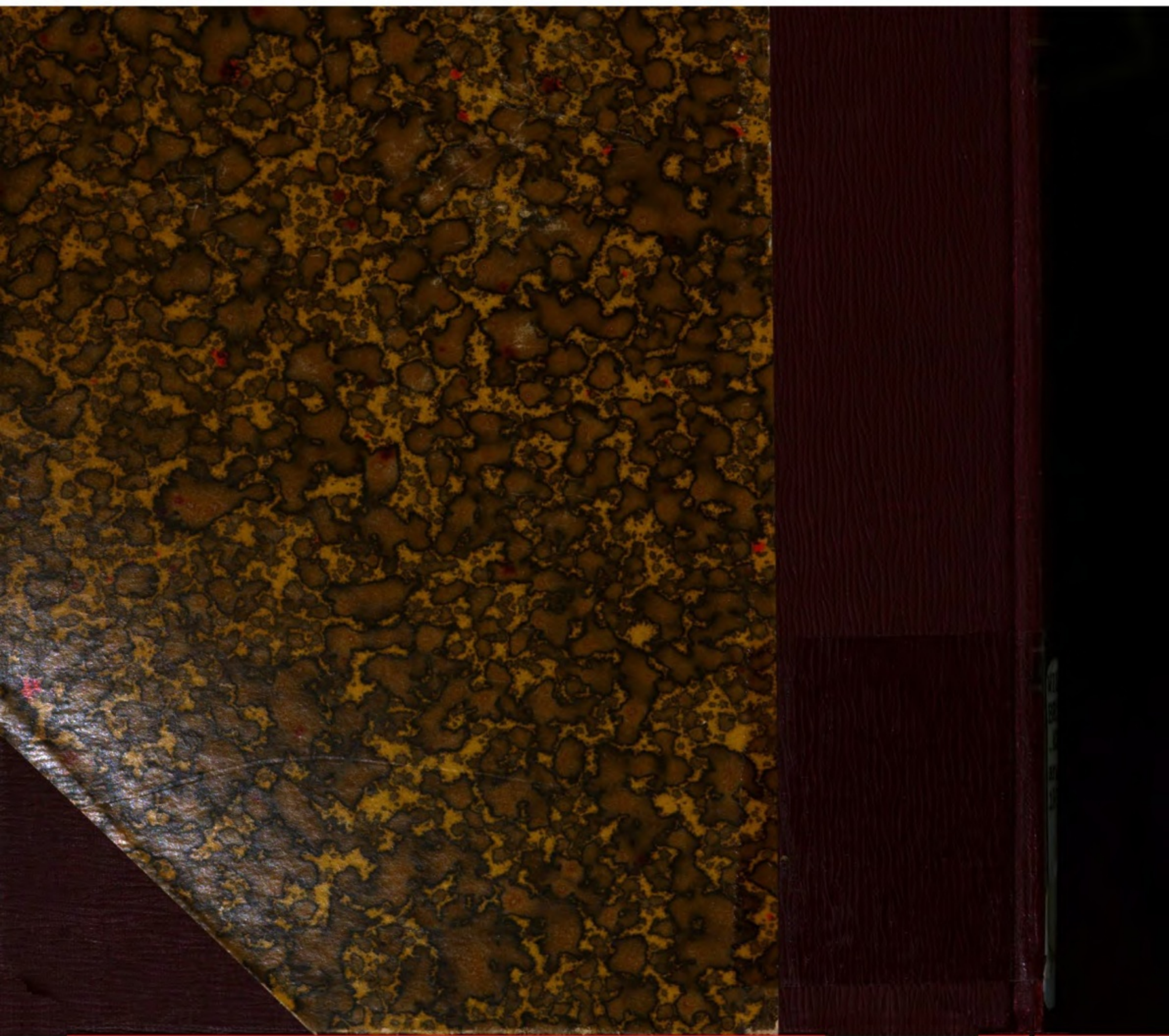
Då Red. af dessa Julhälsningar haft vänligheten sända oss ett exemplar af denna värdefulla publikation, är det oss ett nöje att här anbefalla äfven dem till det bästa. Vi kunna ej göra det bättre än med några af biskop DANELLS uttalanden i förordet. »De komma nu — säger han — [dessa julhälsningar] mångenstädes såsom en rätt gammal vän — man torde kunna säga: såsom en gammal *kär* vän. De vilja knyta bandet fastare mellan församlingarna och deras herdar. De vilja ock erinra om bandet mellan församlingarna och flera deras nu hängångna herdar, ett band, som helt visst, fastän på för oss dolda vägar, fortfarande består och till välsignelse för församlingarna kan knytas allt fastare. — — Till *församlingarna* komma »Julhälsningarna», till församlingarna vilja de tala och till de enskilda framför allt i dessas egenskap af församlingsmedlemmar. — — Men först och sist vilja »Hälsningarna» knyta bandet fastare mellan församlingarna och deras Herre och Öfverherde, Kristus Jesus. De vilja påminna om, huru han allt-

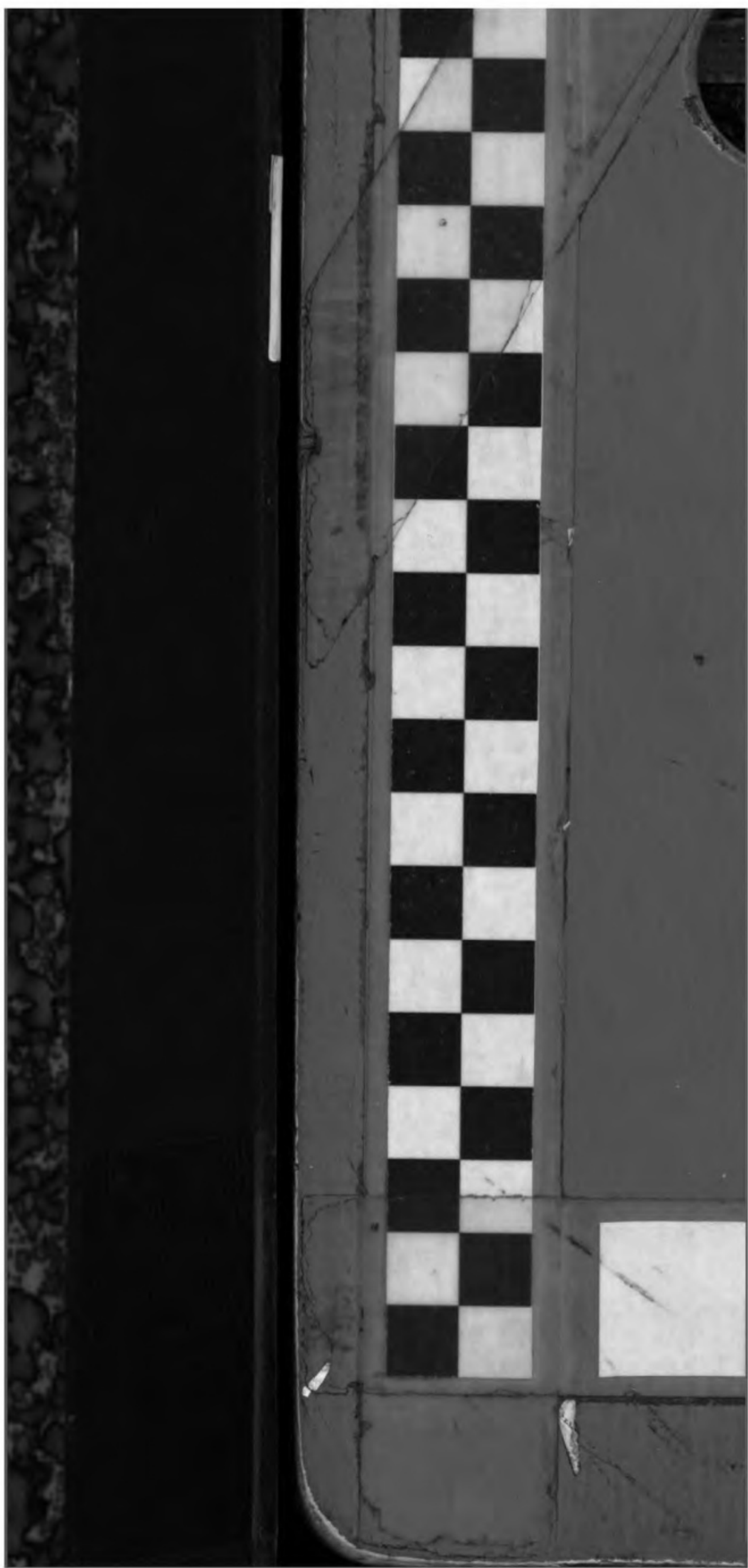
fort vandrar bland ljusastakarna, sina församlingar, rannsakande, dömande, men framför allt frälsande, lifgifvande.»

* * *

Äfven några andra böcker och skrifter hafva insändts, men nödgas vi på förekommen anledning till nästa årgång uppskjuta med deras upptagande i denna förteckning.

— ◆ —

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils,per arg.12

Kyrkohistorisk arsskrift.

3 1951 001 346 521 2